ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE”

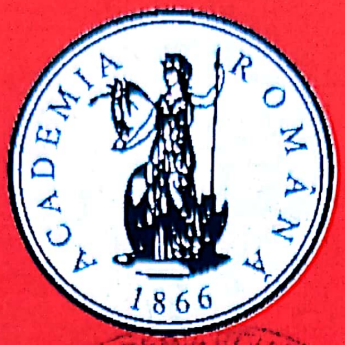

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA IAȘI

ANUAR DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

T. LIII • 2013

Număr special

G. IVĂNESCU – 100 DE ANI DE LA NAȘTERE

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COLEGIUL EDITORIAL

EUGEN MUNTEANU – *director*
ANDREI AVRAM (membru corespondent al Academiei Române)
GHEORGHE CHIVU (membru corespondent al Academiei Române)
JEAN-LOUIS COURRIOL (Franța)
WOLFANG DAHMEN (R.F. Germania)
THEDE KAHL (R.F. Germania)
MICHAEL METZELTIN (Austria) (membru al Academiei Austriece de Științe, membru de onoare al Academiei Române)
ANTONIO ROMANO (Italia)
WOLFGANG SCWEICKARD (R.F. Germania)

COLEGIUL DE REDACȚIE

STELIAN DUMISTRĂCEL – *redactor-șef*
REMUS ZĂSTROIU – *redactor-șef adjunct*
DOINA HREAPCĂ – *redactor-șef adjunct*
ION. H. CIUBOTARU
VICTOR DURNEA
GABRIELA HAJA
DANIELA BUTNARU
LUMINIȚA BOTOȘINEANU – *secretar științific de redacție*
IOANA REPCIUC – *secretar științific de redacție*

Adresa redacției:

Editorial board address:

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE”

700 481, Iași – 6, str. Codrescu, 2
Tel. +40 332 106 508, e-mail: ALIL@philippide.ro

© 2014, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, 050 711, București

Scanned with OKEN Scanner

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE”

ANUAR
DE LINGVISTICĂ ŞI ISTORIE LITERARĂ

T. LIII • 2013

Număr special

LUCRĂRILE COLOCVIULUI INTERNAȚIONAL
G. IVĂNESCU – 100 DE ANI DE LA NAŞTERE

(Iaşi 1–2 noiembrie 2012)

Coordonare: Carmen-Gabriela Pamfil

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Bucureşti, 2014

Scanned with OKEN Scanner

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA IAŞI
INSTITUTUL DE FILOLOGIE
ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”

ANUAR
DE LINGVISTICĂ
ŞI ISTORIE LITERARĂ

T. LIII • 2013

SUMAR

LUCRĂRILE COLOCVIULUI INTERNAȚIONAL
G. IVĂNESCU – 100 DE ANI DE LA NAŞTERE
(Iaşi, 1 – 2 noiembrie 2012)

EVOCĂRI

MARIUS SALA, *Un moment aniversar* 7
GAVRIL ISTRATE, *G. Ivănescu şi Şcoala lingvistică ieşeană* 9
BOGDAN C. SIMIONESCU, *Preocupări filologice academice la Iaşi* 11
MARIA ILIESCU, *O săptămână cu Profesorul Ivănescu într-o sesiune ştiinţifică itinerantă prin Maramureş* 13
VASILE IŞAN, *Prestigiul cercetărilor filologice la Universitatea ieşeană* 15
CODRIN-LIVIU CUŢITARU, *Prima ediţie din* ***Istoria limbii române*** *a lui G. Ivănescu (1980)* 19
C. DIMITRIU, *Cum l-am cunoscut pe profesorul G. Ivănescu* 23
MARIA ALDEA, *Profesorul G. Ivănescu. O evocare* 27
EUGEN MUNTEANU, *Ivănescu, omul şi intelectualul* 39

STUDII, ARTICOLE, NOTE

NISTOR BARDU, *Conceptul de limbă literară a unui dialect, cu aplicare la aromână, în viziunea lui G. Ivănescu* 49
LUMINIŢA BOTOŞINEANU, *Fonetica generală în concepţia lui G. Ivănescu. Pagini inedite* 59
DANIELA BUTNARU, *Un text inedit de G. Ivănescu despre toponimia românească* 65
GH. CHIVU, *„Dialectele literare”, o „problemă capitală” a vechii române literare, în concepţia lui G. Ivănescu şi Ion Gheţie* 75
IOANA COSTA, *G. Ivănescu, indo-europenist* 85
MIOARA DRAGOMIR, *Interpretarea grafiei chirilice în viziunea lui G. Ivănescu* 91
CRISTINA FLORESCU, *G. Ivănescu: etimologia cuvintelor din* ***Istoria limbii române*** *în context romanic (DÉRom)* 111
V. FRĂŢILĂ, *„Iaşul l-a pierdut, dar l-a câştigat ţara”* 123
GABRIELA HAJA, *Evoluţia dialectelor literare în concepţia lui G. Ivănescu* 137
PETRU IOAN, *Puncte de rezistenţă şi false atuuri în tentativa lui G. Ivănescu de aducere a lingvisticii în acord cu logica şi stilistica* 143

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 1–452

Scanned with OKEN Scanner

ZAMFIRA MIHAIL, *Etnolingvistica în scrierile lui G. Ivănescu şi în perspectivă coşeriană*..... 153
AURA MOCANU, *Polemica G. Ivănescu – Ion Gheţie cu privire la limba română literară* 169
DINU MOSCAL, *Predicatul şi problema verbului copulativ la G. Ivănescu* 175
CRISTINEL MUNTEANU, *Despre concepţia stilistică a lui G. Ivănescu (sau despre justeţea unei recomandări privind cercetarea stilurilor)* 185
LUCIA-GABRIELA MUNTEANU, *Concepţia lui G. Ivănescu şi a lui Eugeniu Coşeriu despre limbajul poetic* (I) 205
EUGEN MUNTEANU, *Concepţia lui G. Ivănescu despre migraţiile românilor în Evul Mediu* 219
RODICA NAGY, *Sintaxa lui G. Ivănescu: sugestii pentru o interpretare nedogmatică* 227
RUXANDRA NECHIFOR, *Despre stil şi stilistică la G. Ivănescu şi Dumitru Irimia* 233
DUMITRU NICA, *Gramatica şi logica la G. Ivănescu* 247
CĂTĂLIN NICOLAU, *Principii ale cercetării istoriei limbii la G. Ivănescu* 251
ILEANA OANCEA, *Elogiu spiritului creator: G. Ivănescu* 257
FLORIN-TEODOR OLARIU, *Elemente de sociolingvistică în scrierile lui G. Ivănescu* 265
CARMEN-GABRIELA PAMFIL, *Concepţia lingvistică a lui G. Ivănescu* 285
OANA POPÂRDA, *Omniprezenţa semnificaţiei în concepţia lingvistică a lui G. Ivănescu* 299
ROXANA-IULIANA POPESCU, *Corespondenţe logico-lingvistice între propoziţiile subordonate şi părţile de propoziţie* 303
ADRIAN PORUCIUC, *Fenomenul indo-european în viziunea lui G. Ivănescu* 313
IOANA REPCIUC, *G. Ivănescu – etnolog. De la originea rituală antică la variantele contemporane ale unui obicei popular sud-est european* 323
PETRONELA SAVIN, *G. Ivănescu şi Eugeniu Coşeriu. Preocupări pe terenul etnolingvisticii*..... 343
MIHAELA SECRIERU, *Contribuţia lui G. Ivănescu în domeniul sintaxei limbii române* 349
ELVIRA SOROHAN, *G. Ivănescu şi retorica polemicii academice* 363
DIANA STOICA, *Limbajul poetic la G. Ivănescu şi Dumitru Irimia* 371
ELENA TAMBA, *Modelul de analiză morfosintactică pentru limba română la G. Ivănescu*..... 377
VASILE D. ŢÂRA, *Direcţia ivănesciană în cercetarea limbii române literare* 383
ELENA VIERU, *Modelul Ivănescu în studiul limbii prozei lui Vasile Voiculescu* 395
LUMINIŢA VLEJA, *G. Ivănescu şi lingvistica limbilor literare* 403
MARINA VRACIU, *O încercare de „reconstrucţie": dialogul profesorului G. Ivănescu cu lingvistica slavă şi cu slaviştii* 413

ATELIER DE LEXICOLOGIE

POPULAR ŞI ŞTIINŢIFIC ÎN TERMINOLOGIA METEOROLOGICĂ A FENOMENELOR ATMOSFERICE

CRISTINA FLORESCU, LIVIU APOSTOL, LAURA MANEA, ELENA TAMBA, ALINA BURSUC, CRISTINA CĂRĂBUŞ, FLORIN-TEODOR OLARIU, DAN CHELARU, MONA CORODEANU, *Terminologia meteorologică românească (ştiinţific vs popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic. Anul I (oct. 2011 – oct. 2012). Realizări* 429
MARÍA DOLORES SÁNCHEZ PALOMINO, *À propos de 'calmuzos' et 'bochornos': dénominations en galicien et en espagnol* 437

Scanned with OKEN Scanner

ROMANIAN ACADEMY
IAŞI BRANCH
"ALEXANDRU PHILIPPIDE"
INSTITUTE OF
ROMANIAN PHILOLOGY

ANNUAL REVIEW
OF LINGUISTICS
AND LITERARY HISTORY

T. LIII • 2013

CONTENTS

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL COLLOQUIUM

G. IVĂNESCU – 100 YEARS SINCE HIS BIRTH

(Iaşi, November 1 – 2, 2012)

REMEMBER

MARIUS SALA, *An Anniversary Moment* 7
GAVRIL ISTRATE, *G. Ivănescu and the Linguistic School of Iaşi* 9
BOGDAN C. SIMIONESCU, *Academic Philological Interests in Iaşi* 11
MARIA ILIESCU, *A Week with Professor Ivănescu in an Itinerant Scholarly Session through Maramureş* 13
VASILE IŞAN, *The Prestige of Philological Research at the University of Iaşi* 15
CODRIN-LIVIU CUŢITARU, *The first Edition of* ***The History of the Romanian Language*** *by G. Ivănescu* 19
C. DIMITRIU, *How I Met Professor G. Ivănescu* 23
MARIA ALDEA, *Professor G. Ivănescu. An Evocation* 27
EUGEN MUNTEANU, *Ivănescu, the Man and the Intellectual* 39

STUDIES, ARTICLES, NOTES

NISTOR BARDU, *The Concept of Literary Language within a Dialect Applied to Aromanian from G. Ivănescu's Perspective* 49
LUMINIŢA BOTOŞINEANU, *General Phonetics in the View of G. Ivănescu. Unpublished Pages* 59
DANIELA BUTNARU, *An Original Text about the Romanian Toponymy by G. Ivănescu* 65
GH. CHIVU, *"Literary Dialects", an "Essential Problem" of Old Literary Romanian, from the Point of View of G. Ivănescu and Ion Gheţie* 75
IOANA COSTA, *G. Ivănescu and Indo-European Linguistics* 85
MIOARA DRAGOMIR, *The Interpretation of Cyrillic Alphabet in G. Ivănescu's Vision* 91
CRISTINA FLORESCU, *G. Ivănescu: the Etymology of the Words in* ***Istoria limbii române*** *in Romance Context (DÉRom)* 111
V. FRĂŢILĂ, *"Iaşi Lost Him, but the Country Gained Him"* 123
GABRIELA HAJA, *The Evolution of Literary Dialects from G. Ivănescu's Perspective* 137
PETRU IOAN, *Strong and Less than Strong Points in G. Ivănescu's Attempt to Relate Linguistics to Logic and Stylistics* 143

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 1–452

Scanned with OKEN Scanner

ZAMFIRA MIHAIL, *Ethnolinguistics with G. Ivănescu's Writings and from a Coserian Perspective* 153
AURA MOCANU, *The Polemic of G. Ivănescu – Ion Gheție about Romanian Literary Language* 169
DINU MOSCAL, *Predicate and Copula – G. Ivănescu's Perspective* 175
CRISTINEL MUNTEANU, *On G. Ivănescu's Stylistic View (or on a Just Recommendation Regarding the Study of Styles)* 185
LUCIA-GABRIELA MUNTEANU, *The Understanding of G. Ivănescu and Eugenio Coseriu on Poetic Language* (I) 205
EUGEN MUNTEANU, *G. Ivănescu's Conception about the Migrations of the Romanians During the Middle Ages* 219
RODICA NAGY, *G. Ivănescu's Syntax: Suggestions for Creative Interpretation* 227
RUXANDRA NECHIFOR, *G. Ivănescu and Dumitru Irimia on Style and Stylistics* 233
DUMITRU NICA, *Grammar and Logic with G. Ivănescu* 247
CĂTĂLIN NICOLAU, *G. Ivănescu's Principles of Researching the Language History* 251
ILEANA OANCEA, *Praise to the Creative Spirit: G. Ivănescu* 257
FLORIN-TEODOR OLARIU, *Sociolinguistic Elements in the G. Ivănescu's Work* 265
CARMEN-GABRIELA PAMFIL, *The Linguistic Understanding of G. Ivănescu* 285
OANA POPÂRDA, *Omnipresence of Signification in the Linguistic Conception of G. Ivănescu* 299
ROXANA-IULIANA POPESCU, *Logico-Linguistic Correspondences between Subordinate Clauses and Parts of Speech* 303
ADRIAN PORUCIUC, *G. Ivănescu's Vision of the Indo-European Phenomenon* 313
IOANA REPCIUC, *G. Ivănescu – Ethnologist. From the Origins of an Ancient Ritual to the Contemporary Versions of a Southeastern European Custom* 323
PETRONELA SAVIN, *G. Ivănescu and Eugenio Coseriu. Preoccupations in the Field of Ethnolinguistics* 343
MIHAELA SECRIERU, *The Contribution of G. Ivănescu in the Field of Romanian Syntax* 349
ELVIRA SOROHAN, *G. Ivănescu and the Rhetoric of Academic Polemic* 363
DIANA STOICA, *Poetic Language at G. Ivănescu and Dumitru Irimia* 371
ELENA TAMBA, *G. Ivănescu's Model of Morphological-Syntactic Analysis of Romanian Language* 377
VASILE D. ȚÂRA, *G. Ivănescu's Perspective on the Study of the Romanian Literary Language* 383
ELENA VIERU, *Ivănescu's Model in the Study of Vasile Voiculescu's Prose Language* 395
LUMINIȚA VLEJA, *G. Ivănescu and the Linguistics of Literary Languages* 403
MARINA VRACIU, *A Reconstruction in Progress: Professor G. Ivănescu's Dialogue with Scholars in Slavonic Studies* 413

WORKSHOP OF LEXICOLOGY

POPULAR AND SCIENTIFIC IN THE METEOROLOGICAL TERMINOLOGY OF ATMOSPHERIC PHENOMENA

CRISTINA FLORESCU, LIVIU APOSTOL, LAURA MANEA, ELENA TAMBA, ALINA BURSUC, CRISTINA CĂRĂBUȘ, FLORIN-TEODOR OLARIU, DAN CHELARU, MONA CORODEANU, *Romanian Meteorological Scientific and Popular Terminology of the Atmospheric Phenomena. Linguistic Approach* 429
MARÍA DOLORES SÁNCHEZ PALOMINO, *Regarding the 'calmuzos' and 'bochornos': Terms in Galician and Spanish* 437

Scanned with OKEN Scanner

UN MOMENT ANIVERSAR

MARIUS SALA*

Academia Română se bucură că la Iaşi se celebrează centenarul naşterii lui G. Ivănescu, lingvist cunoscut şi venerat în toate centrele universitare în care a activat. În afară de Iaşi şi Bucureşti, s-a distins la Timişoara şi Craiova. În ultimele două oraşe a creat adevărate şcoli de lingvistică, ai căror reprezentanţi sunt prezenţi, împreună cu ieşenii, la această sesiune. Printre aceştia, o prezenţă luminoasă este colega Carmen Pamfil, fostă studentă şi colaboratoarea profesorului G. Ivănescu la editarea operei lingvistice a lui A. Philippide, precum şi unul dintre organizatorii acestei manifestări. Lui G. Ivănescu i se potriveşte deviza lui Pierre Larousse, scrisă pe coperta dicţionarului său, „Je sème à tout vent".

Într-o caracterizare succintă, G. Ivănescu este singurul autor care a dat o istorie completă a limbii române, de la origini până în zilele noastre. Dacă la aceasta adăugăm şi faptul că este singura operă în care istoria limbii se face în strânsă legătură cu istoria societăţii, ne dăm seama de locul remarcabil pe care îl are lingvistul de la a cărui naştere se marchează împlinirea a 100 de ani. Se poate spune că este singurul lingvist român care a dat o adevărată istorie a limbii noastre, de la latină până astăzi.

În cercetările sale a fost cel dintâi lingvist care a demonstrat existenţa varietăţilor teritoriale numite de el „dialecte literare" ale românei. A acordat atenţie migraţiilor unor români pentru a explica anumite fenomene lingvistice; patru capitole, câte unul aparţinând părţilor a treia, a cincea, a şasea şi a şaptea, sunt consacrate acestei chestiuni. Un exemplu ilustrativ: deplasările românilor rotacizanţi din sudul Ardealului ar explica forma hipercorectă *viezune* din fostele judeţe Alba, Târnava Mică, Târnava Mare şi Făgăraş.

Am avut ocazia să stau de multe ori de vorbă cu G. Ivănescu. Prima dată a fost când pregăteam volumul *Contributions onomastiques*, în calitate de secretar al Comitetului de redacţie, format din Iorgu Iordan şi Emil Petrovici. Volumul era făcut pentru Congresul de Ştiinţe Onomastice de la München (1958). Am fost

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 7–8

Scanned with OKEN Scanner

impresionat de faptul că a mai adus completări şi în ultima corectură. L-am văzut cât de meticulos era. Îmi amintesc şi de ampla dedicaţie pe care mi-a scris-o la ediţia din 1980 a cărţii sale *Istoria limbii române*, în care spunea că „este o lucrare la care mai am multe de schimbat într-o nouă ediţie". A fost mereu pentru mine un model de savant care şi-a dedicat viaţa studiului limbii române. El va rămâne, alături de Alexandru Philippide şi de Iorgu Iordan, ceilalţi doi ieşeni membri ai Academiei Române, un reprezentant de frunte al lingvisticii româneşti.

Scanned with OKEN Scanner

G. IVĂNESCU ŞI ŞCOALA LINGVISTICĂ IEŞEANĂ

GAVRIL ISTRATE*

Profesorul G. Ivănescu ar fi împlinit zilele acestea 100 de ani.

Când a trecut, oare, atâta vreme? Parcă abia ieri ne-am întâlnit pentru prima dată în faţa Universităţii, eu descins la Iaşi din patria lui Coşbuc şi Rebreanu, iar el deja absolvent al facultăţii. Îmi aduc aminte cum colegii îl înconjurau cu simpatie şi-i prevesteau o carieră deosebită în filologie. Faptul s-a întâmplat întocmai. Într-adevăr, printre lingviştii din ţara noastră, care se încadrează în generaţia imediat următoare aceleia din care au făcut parte academicienii Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Al. Graur şi Emil Petrovici, G. Ivănescu ocupă, fără îndoială, primul loc. În calitate de ultim elev al lui Alexandru Philippide, el a moştenit, de la profesorul său, nu numai o pasiune puţin obişnuită pentru problemele de lingvistică, ci şi o înclinare spre lupta de opinii care l-a ajutat să-şi susţină, cu hotărâre, ideile puse în circulaţie.

O curiozitate nestăpânită l-a făcut să se orienteze în direcţii multiple, pe planuri diferite. Şi-a început activitatea ştiinţifică încă din vremea studenţiei cu articole de lingvistică românească şi, treptat, câmpul preocupărilor sale s-a lărgit. Sub influenţa lui Philippide, a fost atras foarte curând de lingvistica generală, care avea să joace un rol determinant în profilul său ştiinţific, dar nu a neglijat nici lingvistica romanică, spre care l-a orientat celălalt mare profesor al său, Iorgu Iordan. Curiozitatea l-a împins apoi spre lingvistica indo-europeană, spre studiile de orientalistică, spre etnografie şi folclor.

Beneficiind de o bursă în străinătate, mai întâi la Paris şi apoi la Roma, a luat contact cu un mediu deosebit de prielnic sub raport ştiinţific. Marile biblioteci din Apus, învăţaţii pe care i-a cunoscut acolo i-au deschis orizontul. Meritul cel mai mare al lui G. Ivănescu a fost că, în anii aceia, s-a dedicat în întregime studiului. Spre deosebire de alţi colegi ai săi, nu a fost animat decât de o singură dorinţă, aceea de a justifica încrederea pe care i-a acordat-o Universitatea care l-a format. Şi a rămas credincios acestui ideal toată viaţa. Şi-a descoperit de timpuriu vocaţia şi s-a realizat continuând drumul profesorilor săi de la Iaşi. În cadrul preocupărilor pentru limba naţională, a început cu fonetica şi cu istoria limbii, pentru a ajunge la studiul limbii literare şi al terminologiei ştiinţifice. S-a oprit, uneori, şi la subiecte de literatură.

În 1945 şi-a luat doctoratul sub conducerea academicianului Iorgu Iordan, cu teza *Problemele capitale ale vechii române literare* şi, la puţină vreme, a redactat două cursuri, pline de idei originale, *Originea românilor* (1947), respectiv *Curs de sintaxa*

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 9–10

Scanned with OKEN Scanner

limbii române moderne (1948). An de an au urmat alte lucrări, a căror tematică, variată, din aproape toate sectoarele lingvisticii, îl apropie pe G. Ivănescu de Bogdan Petriceicu Hasdeu. În anul 1980 ne-a dat cea mai importantă carte a sa, *Istoria limbii române*, lucrare monumentală care îl plasează pe autor în rândul marilor lingvişti A. Philippide, O. Densusianu, Sextil Puşcariu, Al. Rosetti, iar un an mai târziu apărea *Gramatica comparată a limbilor indo-europene*, realizată în colaborare cu Th. Simenschy, lucrare de o importanţă deosebită, aparţinând unui domeniu foarte puţin abordat la noi.

Peste tot, scrierile sale au stârnit un viu interes şi au contribuit efectiv la orientarea unor tineri spre domeniul specialităţii noastre. Nu pot trece peste faptul că, în anul 1949, imediat după reforma învăţământului, colectivul de lingvistică din cadrul Filialei din Iaşi a Academiei Române era alcătuit numai din două persoane, G. Ivănescu şi cu mine. Astăzi, în locul firavului colectiv de odinioară, avem un Institut în toată regula şi mulţi dintre oamenii de bază din cadrul acestui Institut s-au format sub îndrumarea profesorului Ivănescu.

Încă de tânăr, el a pus, aşa cum spuneam, un preţ deosebit pe lupta de opinii şi nu s-a sfiit să polemizeze cu specialişti consacraţi ori să se ridice împotriva unor direcţii şi curente, ca în cazul Şcolii fonologice de la Praga. Atitudinea aceasta i-a creat, se înţelege, unele neplăceri şi câteodată a stârnit animozităţi. Dar G. Ivănescu nu s-a lăsat impresionat şi şi-a urmat drumul fără abatere. Trebuie să subliniem că polemica lui n-a fost niciodată alimentată de ambiţii nejustificate, că s-a fundamentat totdeauna pe rezultatul unor concluzii la care cercetătorul a ajuns după o meditare îndelungată.

Reprezentant autentic al Şcolii lingvistice ieşene, el a făcut dovada unei informaţii exhaustive şi, întocmai ca profesorii săi, a pus greutate deosebită pe activitatea la catedră. De fapt, trebuie să subliniez aici că cele două mari pasiuni ale vieţii sale au fost filologia, în înţelesul cel mai larg cu putinţă, şi profesoratul, pe care le-a servit cu un devotament rar întâlnit, cărora le-a închinat nu numai anii cei mai frumoşi din viaţă, ci şi toată puterea lui de muncă.

Animozităţile s-au estompat cu vremea, polemica s-a prelungit, în timp, doar sub forma unor ecouri îndepărtate. Efortul depus pe tărâmul lingvisticii şi al filologiei s-a concretizat într-o sumă de idei şi rezultate, multe dintre ele devenite bun comun, prin care şcoala ieşeană a ieşit îmbogăţită. Numeroşi elevi ai lui G. Ivănescu sunt astăzi nume cunoscute în lingvistica românească, după cum alţii, foşti profesori în învăţământul de cultură generală, s-au remarcat şi ei printr-o muncă neîntreruptă la catedră, prin contribuţii dintre cele mai importante la formarea generaţiei tinere care urmează să le ia locul în activitate.

Tânărul de ieri pe care l-am întâlnit în faţa Universităţii ar avea toate motivele să fie mulţumit. Speranţele puse în el s-au realizat. Drumul i-a fost, adesea, barat sau accidentat. Urcuşul anevoios. Dar, până la urmă, călătorul pregătit pentru asemenea cale a ajuns pe culme. Ar putea privi în urmă satisfăcut, uitând piedicile care i-au stat în cale şi, întorcând capul spre a privi îndărăt, de unde a plecat, ar avea toate motivele să alunge orice îngrijorare, deoarece şi-a făcut datoria pe deplin. Toţi cei care l-au cunoscut sunt încredinţaţi că prezenţa lui G. Ivănescu printre noi a contribuit nu numai la creşterea bunului renume al Facultăţii de Filologie şi al Universităţii din Iaşi, ci şi la sporirea prestigiului ştiinţei româneşti în lume.

Scanned with OKEN Scanner

PREOCUPĂRI FILOLOGICE ACADEMICE LA IAŞI

BOGDAN C. SIMIONESCU*

Stimate Domnule Rector, Stimate Domnule Decan,
Dragi colegi, doamnelor şi domnilor,

Sărbătorind astăzi 100 de ani de la naşterea lui G. Ivănescu, personalitate marcantă a lingvisticii româneşti, Filiala din Iaşi a Academiei Române, prin intermediul colegilor noştri de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" din Iaşi, îşi face o datorie de onoare din a aduce un omagiu unuia dintre iluştrii reprezentanţi ai ştiinţei româneşti. Născut în anul 1912 şi decedat în 1987, Gheorghe Ivănescu a fost din 1965 membru corespondent al Academiei Române, fiind precedat în această demnitate, ca filolog ieşean, de Alexandru Philippide şi Iorgu Iordan. Din tradiţia locală şi din discuţiile cu predecesorii noştri, ştim că G. Ivănescu a fost un membru foarte activ al Filialei din Iaşi a Academiei Române. De altfel, Biblioteca Filialei noastre deţine, ca urmare a donaţiei sale, întreaga arhivă a lui G. Ivănescu, alcătuită din câteva mii de pagini de manuscris, scrisori şi diferite alte documente.

Suntem, de asemenea, la curent cu faptul că, prin numeroasele sale contribuţii în cele mai diverse domenii ale lingvisticii, de la fonetică şi dialectologie până la onomastică şi gramatica comparată a limbilor indo-europene, G. Ivănescu s-a făcut cunoscut în mediile de specialitate din multe ţări europene. *Istoria limbii române*, publicată de Ivănescu în anul 1980, a fost şi este încă prima şi singura istorie completă a limbii române, principala referinţă pentru această componentă centrală a culturii naţionale.

Pe urmele profesorilor săi Alexandru Philippide, Iorgu Iordan şi G. Ibrăileanu, omagiatul de astăzi a militat constant pentru crearea unei şcoli ieşene în câmpul ştiinţelor filologice. Anvergura deosebită a manifestării ştiinţifice la care participăm astăzi, cu atâţia participanţi de marcă, este o dovadă că eforturile sale în această direcţie nu au fost zadarnice.

În numele tuturor colegilor mei din Filiala Iaşi a Academiei Române, le mulţumesc organizatorilor pentru eforturile depuse. Mulţumiri le adresez, de asemenea, şi oaspeţilor noştri din alte părţi, iar tuturor participanţilor la Simpozion le urez succes!

---

* Academia Română, Filiala din Iaşi, bd. Carol I, nr. 8, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 11

Scanned with OKEN Scanner

O SĂPTĂMÂNĂ CU PROFESORUL IVĂNESCU ÎNTR-O SESIUNE ŞTIINŢIFICĂ ITINERANTĂ PRIN MARAMUREŞ

MARIA ILIESCU*

Dacă îmi aduc bine aminte, în vara anului 1974, pe când eram profesoară de lingvistică generală şi de filologie romanică la Facultatea de Filologie a Universităţii din Craiova, unde anterior profesase G. Ivănescu, s-a organizat de către Academie, cu sprijinul rectorului Universităţii din Iaşi, Mihai Todosia, o sesiune ştiinţifică itinerantă prin Maramureş, la care au fost invitaţi şi profesori străini. Soţul meu, prof. Vladimir Iliescu, printr-un concurs de împrejurări – despre care nu e cazul să vorbesc aici –, a contribuit la organizarea sesiunii, la care am participat amândoi. Din partea cadrelor didactice ale Universităţii din Iaşi a participat şi Profesorul Ivănescu, însoţit de alţi colegi, ca de exemplu regretatul prof. Vasile Arvinte. Au fost invitaţi şi profesori germani, printre care şi Klaus Heitmann, cel mai bun cunoscător al literaturii şi culturii româneşti din Germania, care ulterior a devenit membru de onoare al Academiei Române.

S-au vizitat frumoasele biserici din lemn şi Cimitirul de la Săpânţa, cu inscripţiile sale umoristice pe morminte. Comunicările sesiunii s-au susţinut în şcolile satelor prin care treceam. Au avut loc cele mai variate discuţii, atât în cadrul sesiunii, cât şi în cadrul vizitelor la autorităţile locale şi chiar în autobuzul în care călătoream.

Am fost de la început adânc impresionată de intervenţiile Profesorului G. Ivănescu, care dezvăluiau întinderea şi profunzimea cunoştiinţelor sale, dincolo de problemele limbii române, principalul său subiect de investigaţie. Era nu numai un bun cunoscător al lingvisticii generale, ci şi un adevărat specialist în ce priveşte limbile slave şi, în general, limbile indo-europene. (De aceea, nu este de mirare că a şi scris o gramatică comparată a acestora.) Impresionantă era nemărginita sa curiozitate ştiinţifică şi dorinţa de a găsi răspunsuri şi soluţii la cele mai diferite şi mai grele probleme. Emitea fără greutate sau reţinere diferite păreri originale, aşteptând parcă să fie contrazis. Nu era nici lipsit de umor, dimpotrivă, gusta şi vorbele de spirit şi calamburile spuse de partenerii conversaţiei.

* Universität Innsbruck, Institut für Romanistik, Innsbruck, Innrain 52, Österreich.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 13–14

Scanned with OKEN Scanner

După şederea în Maramureş, participanţii acestei reuniuni au petrecut câteva zile la Iaşi, cu vizitele de rigoare ale frumuseţilor locale, iar în şedinţa de încheiere, îmi aduc aminte că prof. Klaus Heitmann – prezentat de prof. G. Ivănescu – a vorbit atât de frumos româneşte, încât unii auditori au crezut că aud un profesor român de la altă universitate.

Independent de scurtele aduceri aminte legate de acea excursie în Maramureş, aş vrea să subliniez un aspect al activităţii ştiinţifice a prof. G. Ivănescu, care cred că până acum nu a fost deloc sau prea puţin amintit: Profesorul nu numai că citea tot ce apărea în bibliografiile vremii despre limba română şi despre limbile romanice, dar ţinea seama şi de ce scriau oamenii tineri, neconsacraţi – cum am fost şi eu în acei ani –, discutând critic ideile lor, subliniind ce i se părea valabil şi arătând, *sine ira et studio*, ceea ce i se părea greşit, după cum se poate vedea din lectura *Istoriei limbii române* care cuprinde, în câteva locuri, şi un dialog implicit, peste ani, privind o serie dintre lucrările mele.

Scanned with OKEN Scanner

PRESTIGIUL CERCETĂRILOR FILOLOGICE LA UNIVERSITATEA IEŞEANĂ

VASILE IŞAN*

Domnule Preşedinte al Filialei din Iaşi a Academiei Române, Domnilor Academicieni, Domnule Profesor Munteanu, doamnelor, domnişoarelor şi domnilor, distins auditoriu,

Vă rog să-mi îngăduiţi să aduc mulţumirile, gratitudinea şi felicitările, ale mele şi deopotrivă ale conducerii executive a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, organizatorilor acestui important eveniment academic: sărbătorirea a o sută de ani de la naşterea unui mare cărturar, învăţat şi profesor, G. Ivănescu. Evocarea unei figuri luminoase, a unei personalităţi depline a literelor române este o necesitate stringentă astăzi, când umanitarismul tinde să substituie umanismul clasic şi să instituie în mod insidios diferite elemente relativiste drept valori universale. Profesorul şi cărturarul G. Ivănescu a fost o asemenea mare figură luminoasă, de care noi toţi, astăzi, slujitori ai Universităţii, profesori şi studenţi, slujitori ai Academiei, acei dintre dumneavoastră care aţi ajuns în cel mai înalt for de consacrare a ştiinţei şi literelor din România, avem nevoie.

Se vorbeşte mult despre absenţa modelelor şi vedem cum în fiecare zi suntem bombardaţi de prezenţa agresivă a tot felul de persoane, ca să nu spun indivizi, care ne sunt prezentate obsesiv drept modele, cu un mod de a lua viaţa uşuratic, facil. Cât de departe este acest contramodel de modelul trainic, temeinic, al unei persoane responsabile, care şi-a asumat viaţa cu suişurile şi coborâşurile ei, aşa cum a fost marele învăţat G. Ivănescu. Potrivite cu contextul de faţă, am găsit câteva extraordinare, minunate afirmaţii, într-o lecţie de deschidere a lui Vasile Pârvan la Universitatea din Cluj, în 1919. Acea lecţie a fost intitulată *Datoria vieţii noastre*. Asemenea multora dintre contemporanii lui şi înaintaşi ai noştri, şi profesorul G. Ivănescu îşi regăseşte profilul în următorul fragment. Vă rog să-mi îngăduiţi să citez (o fac ca un diletant, şi vă rog să-mi iertaţi excesele şi neştiinţa, nu doar în materie de lingvistică, dar în general în artele liberale, în aşa-numitele ştiinţe umaniste): „Profesorul contemporan, spunea deci Pârvan, dacă e de fapt un om superior, nu mai e astăzi un infailibil profet de sentinţe relevate, ci un

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 15–18

Scanned with OKEN Scanner

prospector de aur şi diamante, în stâncosul pustiu al neînţelepciunii omeneşti. Ca Diogene din Sinope, profesorul contemporan are a căuta, în şcoală, ca şi în lumea largă, cu lampa aprinsă şi ziua, oameni: oameni întregi, noi, în care pâlpâie flacăra ideii". Profesorul G. Ivănescu a fost, cred, un asemenea mare purtător de idei şi a inspirat şi altora idei, dovadă că avem astăzi lingvişti de seamă în Universitatea noastră şi în Filiala din Iaşi a Academiei Române.

O să vă rog în continuare să-mi îngăduiţi să mai abuzez puţin de timpul dumneavoastră prezentându-vă un alt fragment care cred că exprimă foarte bine efigia cărturarului, a învăţatului: „Noi trebuie să fim spiritul critic, spunea Pârvan mai încolo, prin care să se lumineze naţiunea, când în mizeria [luptei] vieţii şi în haosul ciocnirilor pătimaşe politice – dar să ştiţi că Pârvan milita pentru un idealism naţional, nu naţionalist, este o mare diferenţă –, ea vede răsturnată toată scara valorilor şi ceea ce socotea sfânt îi este arătat de luptătorii gălăgioşi şi fără conştiinţă ca murdar, iar ceea ce i se păruse josnic îi e înfăţişat ca ideal. Noi trebuie să îi explicăm că civilizaţia materială, singură, nu e nimic mai presus ca un grajd sistematic pentru vite bine hrănite şi ţeselate, dar nici pe departe nu e o orânduire în care să aibă un loc şi sufletul, care, în om, e idee. [...] Noi avem a oferi instinctului creator al naţiunii noastre idei, iar nu forme. Şi ideile vor fi imediat roditoare, pe când formele vor fi sterile. Idei în sine, idei artistice, ştiinţifice, filozofice, sociale, politice, în perpetuitatea lor – critic văzută – de transsubstanţializare infinit de variată. Nu cultura superioară a unei naţiuni, ci cultura cât mai multor naţiuni, aceasta este datoria noastră".

Cred că portretul lui G. Ivănescu, marele cărturar, lingvist, comparatist, indo-europenist, se regăseşte foarte bine în acest fragment privitor la spiritul critic şi datoria unui universitar. Încercând să mă informez mai în profunzime despre personalitatea aniversată astăzi, am găsit o cărţulie interesantă, editată de Muzeul Judeţean din Vaslui şi dedicată personalităţilor care s-au consacrat prin primirea lor în cel mai înalt for al ştiinţei şi culturii din România, în Academia Română. Are un titlu simplu, *Academicienii din judeţul Vaslui*. Este o listă impresionantă şi probabil că – vă rog să-mi îngăduiţi aici o licenţă de contabil –, dacă s-ar calcula un soi de produs intelectual net, categoric Vasluiul ar rivaliza cu cele mai bogate regiuni ale Europei din acest punct de vedere! La capitolul consacrat lui Gheorghe Ivănescu, care, din păcate, a fost doar membru corespondent al Academiei Române, există o perioadă albă, o paranteză, între 1949 şi 1962, când i s-a oferit postul de profesor de filologie, de lingvistică, la Universitatea de Vest din Timişoara (înfiinţată printr-un ultim decret al Regelui Mihai, în 1944). Informaţiile lipsă pentru perioada respectivă mi se par chiar excelent acoperite de lectura corespondenţei dintre doi mari cărturari şi învăţaţi. Graţie eforturilor inspirate şi meritorii ale unui alt cărturar, veritabilul urmaş al lui G. Ivănescu, care este profesorul Eugen Munteanu, am reuşit să citesc – eu, un neofit – corespondenţa dintre Ivănescu şi Petru Caraman. Cele opt scrisori pe care profesorul Munteanu le-a găsit şi le-a publicat în revista „Limba română" de la Chişinău, au fost trimise, începând din anii '50 şi

Scanned with OKEN Scanner

ceva până în '63, de Petru Caraman, un alt mare profesor al Universității noastre, comparatist, filolog, slavist şi etnolog, mai tânărului său prieten, cu 14 ani, G. Ivănescu. Sunt sigur că dumneavoastră aţi luat la cunoştinţă cu toţii şi ştiţi foarte bine textul acelor scrisori, dar vă rog să îmi îngăduiţi o referire la acest fapt.

Personalitatea profesorului Caraman s-a bucurat de o monografie care îi este în totalitate dedicată, o carte poate nu neapărat pur academică, ci mai degrabă ca un roman. Nu vă spun autorul, îl cunoaşteţi foarte bine, este un alt slujitor al Literelor române din Iaşi, un alt talentat slujitor. Cartea e atât de frumos scrisă, atât de inspirat scrisă, încât înfăţişează în integralitatea ei o altă figură luminoasă a unui mare cărturar, a unui destin curmat de un regim vitreg, de universul concentraţionar. Poate că nu e prea târziu pentru ca şi marele învăţat G. Ivănescu să beneficieze de un astfel de – să-i spunem – roman.

> „Caută şi dobândeşte – îi scria marele prieten Petru Caraman lui G. Ivănescu în 1957, pe 21 decembrie – cu orice preţ libertatea de a lucra la marile probleme ale limbii româneşti, căci D-ta eşti primul în România care poţi să le ataci aşa cum o cere ştiinţa autentică şi talentul. Nu uita că eu aştept lucrări masive, monumentale, de la D-ta. Eu ştiu că poţi da; de aceasta nu mă înşel! De aceea, aştept. Fereşte-te de tot ceea ce te-mpiedică de la realizarea frumoaselor D-tale proiecte. Mai ales, fereşte-te de cei ce-ţi jefuiesc timpul atât de scump. Nu o dată, când trec pe Bulevardul Carol şi îmi arunc ochii la edificiul Universităţii, sânt adânc mâhnit de gândul că D-ta nu mai eşti acolo şi că epigoni aduşi de ape tulburi profanează catedra lui Philippide şi sanctuarul culturii româneşti" (Petru Caraman către G. Ivănescu, 21 decembrie 1957, *O prietenie exemplară. Petru Caraman şi Gheorghe Ivănescu în corespondenţă* (I), în „Limba română", XXI, nr. 12, 2011).

Vorbind despre două lucrări care erau recent apărute, Petru Caraman relevă o mare încredere, o mare generozitate faţă de mai tânărului său prieten – şi m-am gândit întotdeauna că una dintre caracteristicile unui universitar trebuie să fie generozitatea, ca o virtute cardinală – spunea cam aşa – vă rog să-mi îngăduiţi să citez în continuare:

> „[...] m-au entuziasmat într-un chip neobişnuit şi m-au umplut de bucurie că neamul românesc, pe-aşa vremi, are un lingvist de talia D-tale. Te felicit din adâncul inimii! Asemenea studii se pot citi rar, nu numai la noi, ci şi în ţările cu veche tradiţie ştiinţifică. Publicându-le, ai cinstit ca nimeni altul România, iar D-tale ţi-ai stabilit o reputaţie de savant de marcă, pe care nimeni n-ar putea-o contesta vreodată. Te-ai ridicat alături de marii noştri lingvişti: Hasdeu, Philippide, Densusianu, Puşcariu şi Capidan. Eu sânt convins însă că-i vei depăşi" (*art. cit.*, II, în „Limba română", nr. 3–4).

Şi acum urmează o cvintă royală de caracterizări şi îndemnuri, elemente care cred că i se potrivesc întocmai unui mare universitar aşa cum a fost G. Ivănescu. Sunt cuvinte pe care eu le-aş pune, cu toată disponibilitatea, la intrarea în Universitate sau măcar la intrarea în Şcoala doctorală a Facultăţii de Litere. A fost un spirit mare şi a primit aceste îndemnuri de la un alt spirit mare. Scrie deci în continuare Petru Caraman:

> „Foarte serioase motive, pe care mi le oferă chiar respectivele studii ale D-tale, mă fac să cred cu tărie aceasta:
> 1. *îndrăzneala gândului*, pornit să scruteze cu o curiozitate puţin comună locuri nemaiumblate sau locuri bătute de vânturile controverselor – ceea ce, după părerea mea, este o primă condiţie pentru creaţia originală, adică pentru creaţia autentică;

Scanned with OKEN Scanner

2. *erudiţia bogată*, exuberantă chiar, care e atât de indispensabilă pentru înălţarea unui edificiu solid, fiindcă ea constituie *documentarea* subiectului cu întregul lui complex de probleme – deci se identifică cu însăşi temelia edificiului;
3. *simţul măsurii*, ca şi *al prudenţei*, ceea ce-i totuna cu atitudinea critică faţă de hipotezele puse, faţă de ideile – proprii sau streine – şi spre marea mea satisfacţie această preţioasă calitate apare tot mai pronunţat în lucrările D-tale;
4. *punerea la contribuţie a atâtor discipline auxiliare*, ceea ce reuşeşti să faci cu atâta tact – vreau să spun cu atâta logică – şi cu atâta competenţă;
5. *perspicacitatea rară* de care dai dovadă şi care nu poate avea altă explicaţie decât pregătirea serioasă ce-ai ştiut să-ţi faci şi mai ales talentul cu care te-a înzestrat maica natură.
Cred că niciunul din marii lingvişti români amintiţi mai-nainte nu întrunesc aceste calităţi în gradul în care eu le citesc în ultimele D-tale lucrări. [...] Aştept dar de la D-ta lucrarea de măsura talentului D-tale, adică acea lucrare masivă, de proporţii impunătoare. O aştept în ciuda vitregiei timpului şi a oamenilor cari te înconjoară şi cari mă dezgustă prin micimea şi josnicia lor. O aşteaptă de la D-ta România cea eternă. Nu mă lăsa să plec în lumea umbrelor înainte de a o vedea, de a mă delecta citind-o şi admirând-o. Este, cred, o datorie a vieţii D-tale faţă de D-ta însuţi şi faţă de naţia românească întreagă. Eu unul sânt mândru de D-ta, nu numai fiindcă eşti prietenul meu – tânărul meu prieten, în care am intuit din primul moment pe omul cu un fond neobişnuit de serios – dar sânt mândru mai ales ca Român! Este vorba deci de acea mândrie, care n-are deloc a face cu cunoştinţa noastră personală şi care, în cazul de faţă, primează. Dumnezeu să-ţi ajute să aduci la îndeplinire ceea ce ştiu că poţi" (*ibidem*).

Iată deci cum un mare cărturar i se adresează unui alt mare cărturar şi cum spiritele înalte se întâlnesc în Idee, în acea Idee pe care am revelat-o în fragmentul din *Datoria vieţii noastre* a lui Vasile Pârvan. Ceea ce dumneavoastră faceţi astăzi şi în zilele următoare evocând figura luminoasă a acestui mare cărturar este, ca să folosesc expresia lui Caraman, o chestiune neobişnuit de serioasă. Mă bucur personal, mă simt un dublu privilegiat să asist la deschiderea acestui eveniment academic în calitate de reprezentant, este adevărat vremelnic, al Universităţii care l-a format şi care, o vreme, i-a oferit un mediu bun pentru lucrarea lui spirituală şi intelectuală învăţatului G. Ivănescu. Nu în ultimul rând, un privilegiu pentru mine este şi acela de a participa la evocarea şi, dacă vreţi, la cinstirea memoriei unuia dintre marii noştri profesori şi învăţaţi. Cum ar spune Grigore T. Popa, un alt mare profesor al nostru, celebrăm azi supremaţia intelectului ca singur şi efectiv element de progres real.

Vă mulţumesc frumos pentru iniţiativă şi pentru invitaţie şi vă doresc să aveţi un fructuos şi benefic schimb de idei şi să realizaţi în final o carte memorabilă, pentru a cinsti figura luminoasă a cărturarului care a fost G. Ivănescu.

Scanned with OKEN Scanner

PRIMA EDIȚIE DIN *ISTORIA LIMBII ROMÂNE* A LUI G. IVĂNESCU (1980)

CODRIN-LIVIU CUȚITARU*

Doamnelor şi Domnilor Academicieni, Doamnelor şi Domnilor Profesori, Domnule Preşedinte, Domnule Rector, stimaţi studenţi, stimaţi colegi,

Sunt foarte onorat să particip la deschiderea acestui eveniment academic care, prin tematica şi prestigioasa lui participare, ar trebui să aibă un impact semnificativ atât în plan național, cât şi internațional. Îmi mărturisesc, înainte de toate, în pofida cuvintelor de laudă ce mi-au precedat intervenția şi pentru care sunt recunoscător, un anumit diletantism în domeniul lingvistic. Eu sunt de formație anglist, aşa cum se ştie, mergând pe alte profiluri culturale şi ştiințifice. Întâmplarea a făcut ca, deşi nu l-am cunoscut pe marele profesor G. Ivănescu, destinul meu să se intersecteze întru câtva, într-un mod indirect, cu opera sa. Strict biografic vorbind, din nefericire, nu l-am întâlnit pe savant, el dispărând cu doar o lună înainte ca eu să devin student al Facultății de Filologie din Iaşi: profesorul ne părăsea în iunie 1987, iar, în iulie 1987, eu intram la Facultate, alături de noua generație de viitori filologi ai timpului respectiv. Totuşi, interacționasem deja cu cărțile profesorului Ivănescu, în primul rând cu *Istoria limbii române*, care pentru mine are, după cum se va vedea, şi un conținut de *mitologie personală*.

Pe la începutul anilor '80, când aveam aproape 12 ani şi eram un entuziast elev de gimnaziu, chiar la debutul vacanței de primăvară (şi aici deschid o mică paranteză – probabil cei din generația mea, poate şi cei din alte generații, îşi amintesc că acea scurtă vacanță de primăvară pe care o aveam în gimnaziu şi în liceu dezvăluia o intensitate a trăirii mult mai mare decât vacanțele tradiționale, precum vacanța de Crăciun şi vacanța de vară), puneam la cale, împreună cu prietenii mei, o ieşire cu bicicletele pe Splai Bahlui. Localnicii ştiu probabil zona – nu este, să admitem, una foarte frecventabilă. Noi, copiii, doream să exersăm senzații puternice, de sport extrem, practicam un fel de proto-*mountain biking* ceauşist. Nu aveam însă permisiunea părinților pentru o asemenea expediție. Fiind destul de ascultător din fire, nu îndrăzneam să plec fără un acord, fie el şi

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 19–22

Scanned with OKEN Scanner

superficial. Aşadar, l-am abordat pe tatăl meu (care, la vremea aceea, era redactor-şef al Editurii Junimea), puţin temător, ştiind, din experienţe anterioare, că atitudinea lui va fi una refractară la planurile mele. L-am abordat prin învăluire, cerându-i însă, ultimativ, suficient de inteligibil, să-mi dea voie să plec cu bicicleta pe Splai Bahlui.

Spre surprinderea mea totală, tatăl meu – foarte relaxat şi cumva absent la implicaţiile reale ale solicitării intempestive – mi-a spus senin: „Bineînţeles, mergi, nicio problemă". Şocat fiind de acest acord neverosimil de rapid, i-am studiat, puţin mirat, desigur, comportamentul domestic din acea după-amiază. L-am auzit zicându-i mamei mele, şi ea absolventă a Filologiei din Iaşi, la un moment dat: „Să ştii că am reuşit să scoatem *Istoria*... lui Ivănescu. Va fi una dintre cele mai importante lucrări pe care Editura Junimea din Iaşi le-a tipărit în ultimele decenii". În acea clipă, numele Ivănescu şi, mai ales, misterioasa *Istorie*... a acestui personaj nu însemnau absolut nimic pentru mine. Totuşi, atât numele, cât şi titlul s-au fixat puternic pe palierele memoriei mele, datorită contextului extrem de plăcut în care mă „lovisem" de ele. Mai târziu, ca student, aveam să le regăsesc în biblioteca familiei. Am parcurs, în noua postură, teoriile lingvistice ale profesorului Ivănescu, la recomandarea unui alt mare cărturar din Şcoala lingvistică ieşeană, regretatul profesor Vasile Arvinte, dispărut şi el dintre noi.

Descoperind cartea în biblioteca familiei, am citit, inevitabil, şi dedicaţia savantului, pe care aş vrea astăzi să o arăt aici, nu atât în amintirea tatălui meu, şi el plecat foarte recent dintre noi, cât mai ales datorită tâlcului cultural discret, pe care l-am desluşit, pe parcursul anilor, în interiorul ei. Scrie profesorul Ivănescu: „Domnului Virgil Cuţitaru, actualul conducător al Junimii, cu noi mulţumiri pentru ajutorul dat pentru tipărirea acestei opere şi cu cele mai bune urări de activitate literară în viitor". La prima vedere, nu putem sesiza decât o cordială mulţumire, aşa cum se obişnuieşte, a autorului faţă de editor. Dar, în realitate, cuvintele fac o trimitere mai subtilă. O asemenea carte, o asemenea operă – şi dumneavoastră ştiţi mult mai bine decât mine valoarea ei – putea să apară la orice editură din ţară, chiar şi în acele timpuri. Probabil cu anumite eforturi, pentru că vremurile erau aşa cum le ştim, dar o astfel de lucrare, un astfel de tratat fundamental (iată, acea *operă fundamentală* pe care profesorul Petru Caraman o aştepta de la Ivănescu!) ar fi fost, şi la vremea respectivă, un prilej de prestigiu, de onoare pentru oricare editură din România. Totuşi, profesorul Ivănescu a ales Junimea din Iaşi. În plus, el accentuează ideea în amintita dedicaţie: se dedică „actualului conducător al Junimii".

M-am întrebat multă vreme de ce. Răspunsul mi s-a limpezit în timp. Savantul închidea, prin această carte, un cerc simbolic. Un cerc cu valoare istorică pentru memoria lui culturală şi afectivă. Profesorul Ivănescu era un produs al Şcolii ieşene, dar el nu venise din neant. Se formase în atmosfera ideilor raţionaliste, pozitiviste şi a spiritului critic creionate de Junimea maioresciană. Elev al lui Alexandru Philippide, Ivănescu s-a impregnat de timpuriu cu ideologia culturală junimistă. Multe dintre ideile lui Philippide au venit pe filiera maioresciană: reacţia împotriva latiniştilor, reacţia împotriva etimologiştilor şi, în sfârşit, principiile

Scanned with OKEN Scanner

pozitiviste care apar în *Gramatica elementară a limbii române* şi în *Originea românilor*. Ivănescu l-a considerat mentor pe Philippide, aşa cum mărturiseşte în *Prefața* la *Istoria limbii române*. În acelaşi timp însă, Philippide, şi acest lucru este mai puțin discutat în istoria literară, chiar în problemele de istorie a lingvisticii, l-a avut la un moment dat asistent de cercetare pe G. Ibrăileanu, un alt reprezentant de seamă al culturii ieşene, aşa cum bine se ştie. Ibrăileanu l-a avut student, la rândul său, la începutul anilor '30, chiar înainte să dispară (în 1936), pe G. Ivănescu. Ibrăileanu însuşi continuase acea teorie a spiritului critic, introdusă în cultura română de Maiorescu, în noua direcție a „Vieții românești" din perioada interbelică. Fără îndoială, Ivănescu s-a format în acest mediu post-junimist. Cum spune Shakespeare în *King Lear*, prin el (în cazul de față prin Ivănescu), „the wheel is come full circle" („roata s-a învârtit până la capăt"). Istoria şi-a complinit, mai precis, semnificația, *închizând cercul*.

Profesorul Ivănescu, aş îndrăzni să spun, este cel mai prețios produs, în epoca modernă, al spiritului cultural al Junimii, şi faptul că el a decis, în 1980 (cartea apăruse, dar într-o variantă fragmentară, încă din anii '50), să o dea la Junimea era ca o închidere a cercului, în viziunea lui de mare cărturar. Ca atare, noi, cei de astăzi, care ne legăm, într-un fel sau altul, de filologia ieşeană, îi datorăm, ca grup, profesorului Ivănescu continuitatea istoriei culturale ieşene.

Aşa cum observă Mircea Eliade într-un interviu pe care l-a dat în 1986, chiar cu câteva luni înainte de a muri, pentru „Chicago Magazine", istoria mare este fascinantă şi toți ne raportăm, *volens nolens*, la ea cumva; dar istoria mare este făcută, totodată, din istoriile mici, din fulgerările biografiilor comune, fără de care intervalul uman nu ar putea exista, nu ar putea căpăta substanțialitate. De aceea, mi-am permis astăzi să vă vorbesc puțin despre mica mea istorie ivănesciană, fără a-l fi cunoscut direct pe marele savant. Pentru mine, această istorie mică, această *mitologie personală*, s-a proiectat în istoria mare. Vă mulțumesc foarte mult pentru că mi-ați acordat acest prilej şi vă urez două zile pline de idei şi de interacțiuni intelectuale fructuoase!

P.S. După prezentarea Cuvântului de salut din deschiderea Colocviului *G. Ivănescu – 100 de ani de la naştere*, dna cercet. şt. principal I dr. Carmen-Gabriela Pamfil, fostă elevă şi colaboratoare a savantului, mi-a povestit câteva episoade din perioada tipăririi *Istoriei limbii române* la Editura Junimea. Includ aici relatarea Domniei Sale: „În anii 1979–1980, lucrarea lui G. Ivănescu predată editurii ieşene, după ce zăcuse aproape zece ani la Editura Ştiințifică din București, intrase în lucru la tipografia Dosoftei. Din păcate, prin octombrie '79, profesorului Ivănescu i s-a declanşat o boală foarte grea, mielom multiplu, care l-a ținut mult timp la pat. Starea sănătății lui fiind atât de gravă şi şansele de vindecare considerate minime, Editura Junimea a înțeles că trebuie să se mobilizeze ca să găsească soluția potrivită pentru finalizarea tipăririi *Istoriei limbii române*. Virgil Cuțitaru, care deținea pe atunci o funcție importantă la Editura Junimea, i-a cerut profesorului să indice o persoană devotată şi competentă, care să se implice în această operație anevoioasă. G. Ivănescu a apelat la mine, colaboram în acea vreme la editarea operei lingvistice a lui A. Philippide. A urmat, cu adevărat, o muncă susținută, la care au participat atât oamenii din editură, cât şi foşti studenți şi admiratori ai profesorului de la Institutul de Lingvistică, ce astăzi poartă numele lui A. Philippide, şi de la Facultatea de Litere a Universității ieşene. Fapt remarcabil, Virgil Cuțitaru şi-a luat răspunderea, foarte riscantă în perioada cenzurii comuniste, să accepte introducerea adaosurilor, completărilor de

Scanned with OKEN Scanner

tot felul, corecturilor deloc puțin numeroase direct în tipografie, desigur, cu acordul acesteia, fără să mai primească avizul Editurii, pentru a urgenta apariția lucrării și pentru a-i înlesni o ultimă mare satisfacție savantului ieșean condamnat de acea boală nemiloasă. Astăzi, asemenea fapte nu pot fi percepute la adevărata lor valoare. Nimic mai firesc decât totala libertate a autorului de a scrie ce dorește și de a interveni în propriul text pentru a-l îmbunătăți, chiar în timpul pregătirii cărții pentru tipar. Tot firesc a fost și faptul că Virgil Cuțitaru l-a vizitat de câteva ori pe profesorul Ivănescu la spital, asigurându-l de sprijinul și considerația sa și a Editurii. Atunci însă, asemenea gesturi care introduceau în viața socială normalitatea, firescul erau rare. Prin ele i s-a adus marelui savant o fărâmă de bucurie, în drumul său, mereu zădărnicit și de un destin potrivnic, spre marea împlinire: *Istoria limbii române*".

Scanned with OKEN Scanner

CUM L-AM CUNOSCUT PE PROFESORUL G. IVĂNESCU

C. DIMITRIU*

În locul „cuvintelor frumoase" – pe care nu i le-am spus nici când trăia (deşi, dacă aş fi făcut-o, poate aş fi avut de câştigat şi atunci, şi mai târziu) –, relatez în cele ce urmează câteva „fapte" care mi se par semnificative în cunoaşterea profesorului G. Ivănescu.

Primul contact cu profesorul Ivănescu l-am avut pe când, tânăr fiind, am avut curiozitatea ştiinţifică (dintotdeauna am fost un fel de „şoarece de bibliotecă") să văd *ce şi cum gândeşte* un om care a fost nevoit să plece de la Universitatea din Iaşi şi am citit (cu creionul în mână) volumul-extras *Problemele capitale ale vechii române literare* (Iaşi, 1948). De atunci am văzut că – acceptând sau nu opinia ştiinţifică a autorului volumului citat – modul de argumentare al profesorului G. Ivănescu este *cu totul deosebit*, şi pentru noi, care atunci ne formam, absenţa unui specialist de talia celui plecat reprezenta o pierdere reală.

Din lungul său periplu (Bucureşti, Craiova, Timişoara) am reţinut – pentru că m-au influenţat într-un anumit sens – cele două studii privitoare la gramatică (*Gramatica şi logica*, I. *Structura gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, „Analele Universităţii din Timişoara", 1963; *Gramatica şi logica*, II. *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, „Analele Universităţii din Timişoara", 1964), unde este expusă concepţia învăţatului ieşean cu privire la gramatică în general şi la gramatică românească în special.

*

Revenirea la Universitatea din Iaşi (datorită *şi* atitudinii favorabile a unui fost „puternic" în Universitatea ieşeană de atunci, căruia, *pentru aceasta*, i s-ar putea ierta multe) a pus în lumină generozitatea profesorului G. Ivănescu: întrucât cel care a contribuit la revenirea lui la Universitatea din Iaşi *nu a vrut* să cedeze şi cursul care i se cuvenea, profesorul G. Ivănescu a spus *şi* în public, în şedinţă de catedră, că va ţine orice curs i se va da; în felul acesta, profesorul Ivănescu a ajuns să facă un curs special de indo-europenistică, la care, printre puţinii cursanţi perseverenţi, era şi o persoană în vârstă din afara universităţii (această situaţie este

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 23–25

Scanned with OKEN Scanner

oarecum comparabilă cu a unui lingvist francez celebru, în legătură cu care legenda spune că era ascultat în mod special de un om şi de câinele său). De altfel, într-o şedinţă anterioară de catedră, profesorul Ivănescu spusese – crescând în ochii multora – că nu vrea nicio funcţie, *indiferent cine i-ar propune-o*.

Începutul apropierii mele de *omul* reprezentat de profesorul G. Ivănescu s-a făcut într-o discuţie prelungită în cabinetul pe care atunci trebuia (!) să-l împartă cu un fost „elev" (care „elev" avea, totuşi, delicateţea să plece atunci când profesorul Gheorghe Ivănescu avea de discutat cu cineva). După ce s-a convins că îi cunoşteam *aproape* în întregime opiniile ştiinţifice, profesorul Ivănescu s-a referit şi la „gogomani"; văzându-mă încurcat la auzul numelui unui anumit „gogoman", profesorul Ivănescu, ridicând tonul, a spus (în principiu, textual) că acesta (şi i-a dat numele) „ştie multă carte, dar este un mare gogoman leneş, care m-a înşelat". Cu această ocazie a subliniat şi că, deşi se crede altceva, el, profesorul G. Ivănescu, nu are nimic de împărţit cu persoana ce conducea atunci facultatea şi catedra, căreia i-a recomandat călduros pentru doctorat o anumită tânără şi cu care (conducător al facultăţii şi al catedrei) întreţine – împotriva părerilor unor „gogomani" – relaţii foarte bune.

*

Într-o sesiune de examene, am făcut parte – poate nu întâmplător – din comisia de examen de licenţă, condusă de profesorul G. Ivănescu. Considerând justificate – prin text, expunere orală şi discuţii pe seama întrebărilor – notele propuse de mine la lucrările pe care le-am condus atunci (întotdeauna, de când am avut acest drept, am fost „conducător" la multe lucrări de licenţă), profesorul G. Ivănescu a acceptat notele mele, cu o singură excepţie, la care a scăzut un punct, motivând că autoarea lucrării, dezavantajată fizic prin proporţii, nu merita o notă mai mare.

*

Preocupat de un „instrument operativ" (în sensul dicţionarului francez al lui Paul Robert) destinat lingviştilor şi oamenilor de cultură, profesorul G. Ivănescu a vrut să realizeze, în colaborare, un „dicţionar general" al limbii române (vezi *Lexicul limbii române*, „Cronica", XI, 1976, nr. 46, p. 8 – articol la care m-a asociat şi pe mine; vezi şi articolul meu din „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi", 1988); în acest dicţionar voia să se noteze la fiecare cuvânt prima atestare/secolul primei atestări, sensul/sensurile din texte şi din limba vorbită, în ordine logică, precum şi traducerea etimonului/etimoanelor („dicţionarul general" apărut ulterior în altă redacţie este altfel conceput şi are altă destinaţie). Lucrarea nu a fost terminată din cauza îmbolnăvirii profesorului Ivănescu.

*

Odată, pe când se afla într-o rezervă la spitalul „Caritatea" din Iaşi, poştaşul i-a adus profesorului G. Ivănescu nişte bani, puţini, din care l-a recompensat –

Scanned with OKEN Scanner

regeşte – pe poştaş. Ajungând poştaşul la uşă, profesorul l-a chemat înapoi şi a adăugat la recompensă încă o sumă. Când am rămas singuri, profesorul G. Ivănescu a comentat faptul, spunând: „săracu' (se referea la poştaş), se vedea că are nevoie de bani".

*

Lucrarea capitală a profesorului G. Ivănescu este *Istoria limbii române* (Iaşi, 1980), pe care mi-a dat-o cu dedicaţia „Cu prietenie şi cu preţuire" şi în care există şi numele meu. În această operă – profesorul G. Ivănescu este primul ieşean care realizează o astfel de lucrare – se are în vedere limba română de la origini şi până „astăzi", cu luarea în consideraţie şi a limbilor literare macedoromână, meglenoromână şi istroromână.

*

Aşa l-am cunoscut pe profesorul Gheorghe Ivănescu: un *lingvist român* de primă mărime şi un *om* cu simţire şi gândire „vulcanice".

Scanned with OKEN Scanner

PROFESORUL G. IVĂNESCU. O EVOCARE

MARIA ALDEA*

L-am descoperit pe G. Ivănescu, istoricul limbii române, în perioada studenției, când în bibliografia cursurilor de istorie a limbii române şi a limbii române literare ne erau indicate spre lectură două din operele sale: *Istoria limbii române* (Iaşi, Junimea, 1980) şi *Problemele capitale ale vechii române literare* („Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XI–XII, 1947–1948, p. 1–412 şi 540; şi în extras). Treptat, am luat contact şi cu alte studii ale Profesorului. În timp, cu fiecare relectură, m-am întrebat cum era percepută acea „conştiinţă severă" (Ivănescu 1983: 62–63), după cum s-a autodefinit G. Ivănescu, în mediul său, cine era G. Ivănescu. Un prim răspuns l-am avut citind confesiunea Profesorului publicată în volumul omagial care i-a fost consacrat cu ocazia aniversării vârstei de 70 de ani, unde am descoperit parțial „ceea ce nu se poate vedea din simpla înşirare a lucrărilor mele înregistrate în bibliografia amintită" (Ivănescu 1983: 64). Şi, totuşi, parcă nu era de-ajuns!

*

Evocarea pe care o voi realiza în cele ce urmează este în fapt rezultatul unei cercetări de istorie orală, a cărei finalitate este de a oferi cititorului un portret al Omului şi Profesorului G. Ivănescu, creionat de amintirile foştilor săi colaboratori şi studenți. Apelând la două tehnici de investigare, demersul nostru a vizat intervievarea unor lingvişti care l-au cunoscut pe Profesor. În acest sens, am utilizat tipul de interviu semistructurat, respectiv tipul de chestionar structurat. Ambele forme de cercetare au la bază cincisprezece întrebări, care pun în evidență următoarele aspecte: momentul întâlnirii şi prima impresie, atitudinea Profesorului

* Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 27–38

Scanned with OKEN Scanner

față de studenți și față de colegi în sala de curs și în afara acesteia, modul în care își petrecea timpul liber, pasiunile sale, programul de lucru și, nu în ultimul rând, amprenta pe care a lăsat-o asupra vieții profesionale a lingviștilor intervievați[1].

Lingviștii care au răspuns la întrebările noastre, în număr de patru, sunt toți bărbați. Doi dintre aceștia sunt foști colegi ai Profesorului – e vorba de Vasile D. Țâra și Vasile Frățilă, profesori universitari la Universitatea de Vest din Timișoara –, respectiv doi foști studenți – Eugen Beltechi, cercetător științific principal la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu" din Cluj-Napoca, și Dorin Urițescu, profesor universitar la Universitatea York din Toronto, Canada –, cărora le mulțumesc pentru disponibilitatea și amabilitatea cu care au răspuns solicitării mele.

Cei patru lingviști intervievați l-au cunoscut pe G. Ivănescu în perioada timișoreană a activității sale, 1962–1969. V. Frățilă își amintește că întâlnirea cu Profesorul s-a petrecut într-o zi de început de noiembrie a anului 1962, „după terminarea serviciului militar efectuat la sfârșitul celui de al 5-lea an de studenție". Pentru V. D. Țâra, absolvent al Universității ieșene, momentul întâlnirii este reținut cu exactitate, și anume „în 20 oct. 1963", atunci când s-a prezentat „la post", deoarece fusese „repartizat, prin decizie ministerială, pe un post de preparator la Catedra de limba română de la Facultatea de Filologie a Universității din Timișoara", al cărei șef de catedră era însuși Profesorul Ivănescu. Atât D. Urițescu, cât și E. Beltechi îl vor cunoaște pe G. Ivănescu în primii ani de studenție: „L-am cunoscut ca student (în 1964). Am urmat cu el cursul de lingvistică generală și un curs de un an și jumătate de lingvistică romanică", ne mărturisește D. Urițescu, în timp ce, pentru E. Beltechi, „momentul – știu eu – punctual în care l-am întâlnit nu mi-l aduc aminte, dar evident că la facultate".

În timp, aceștia au descoperit motivul prezenței Profesorului Ivănescu la Timișoara. Fabricându-i-se un dosar politic, deoarece a îndrăznit, după mărturia lui V.D. Țâra, „să critice doctrina lingvistică a sovieticului N.I. Marr, într-un studiu intitulat *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic* («Buletinul Institutului de Filologie Română 'Alexandru Philippide'», vol. XIII–XIV, [1950], Iași, p. 3–48)", Profesorul G. Ivănescu era dat afară, în 1952, din Universitatea din Iași. Zece ani mai târziu, G. Ivănescu se va reintegra în învățământul universitar, fiind adus la Timișoara de către „acad. Ilie Murgulescu, pe atunci ministrul Învățământului", ne relatează V. Frățilă.

---

[1] Aceste întrebări sunt: 1. Cum/în ce împrejurări l-ați cunoscut pe Profesorul G. Ivănescu? 2. Ce v-a marcat la prima întâlnire? 3. Înainte de această primă întâlnire, știați/cunoșteați ceva despre Domnia Sa? 4. Ce vă amintiți mai deosebit? 5. Cum era în relația profesor – student/profesor – profesor? 6. Cum era în timpul orelor de curs? 7. Cum era în afara orelor de curs? Cum își petrecea timpul liber? 8. Cum se manifesta în momentele de sărbătoare? 9. Avea prieteni? Ce fel de prieteni? Era naiv? 10. Ce știți despre munca profesorului? Cum lucra? Ce ritm de lucru avea? 11. Cum era văzut/perceput în general de studenți/colegi? 12. Faptul că l-ați cunoscut pe Profesor v-a influențat în evoluția dv. profesională și relațională? 13. Ați păstrat legătura/relația cu Profesorul? Cum? 14. Care erau pasiunile lui? 15. Dacă ar fi să-l caracterizați pe Profesor prin câteva epitete, care ar fi acestea?

Scanned with OKEN Scanner

În acest context, persoana Profesorului G. Ivănescu era cvasinecunoscută. Deşi venea de la Iaşi, V.D. Ţâra ne mărturiseşte că „niciun profesor sau asistent de la Iaşi nu i-a pomenit numele şi nu ne-a recomandat vreo lucrare de-a Domniei Sale în bibliografia disciplinelor de lingvistică", această atitudine găsindu-şi justificarea probabil în faptul că „[...] Profesorul era dat afară atunci din învăţământul universitar". Tot astfel, la cursul de introducere în filologie, V. Frăţilă aflase doar că Profesorul era unul dintre elevii lui Alexandru Philippide: „Înainte de această întâlnire nu ştiam prea multe despre Domnia Sa". Printre studenţi se vehicula informaţia că G. Ivănescu „a fost coleg de generaţie cu E. Coşeriu" (Eugen Beltechi)[2] şi, mai ales, că exista o anumită teamă faţă de acesta, ne spune D. Uriţescu: „[...] toţi profesorii mei vorbeau cu admiraţie (unii – cu teamă) de G. Ivănescu. Cu teamă, pentru că era intransigent şi direct cu toţi colaboratorii – îşi exprima deseori nemulţumirea pentru faptul că nu lucrau suficient".

Pentru mai tinerii colegi, impactul primei întâlniri nu a putut fi uitat. V.D. Ţâra îşi aminteşte „atitudinea directă, întru câtva severă şi deloc protocolară. Statura fizică a Profesorului nu era impunătoare, dar cea intelectuală era covârşitoare!", în timp ce V. Frăţilă a fost marcat de „modestia profesorului", care „era foarte atent cu toţi colegii, dar mai ales cu cei tineri". Şi pentru studenţi, persoana Profesorului era la fel de copleşitoare, iar impactul primei întâlniri i-a însoţit de-a lungul evoluţiei lor: „Profesorul nu era plin de morgă, era normal – îşi aminteşte E. Beltechi. Era un om foarte, foarte, foarte modest. [...]. Spunea ce avea de spus totdeauna, nu se formaliza. Nu era exuberant. Ştia să glumească. Nu era posomorât", în timp ce D. Uriţescu a rămas impresionat nu doar de vastitatea cunoştinţelor sale lingvistice, ci şi de dorinţa Profesorului de a-i ajuta să-şi formeze o gândire critică: „M-a impresionat pasiunea cu care vorbea de teoriile lingvistice şi cu care mania limbile romanice. Încă mai mult m-a impresionat naturaleţea cu care critica teoriile şi/sau ipotezele marilor lingvişti (care nouă ni se păreau de neatins, ca studenţi) şi firescul cu care avansa propriile sale teorii/ipoteze. N-am uitat niciodată cum ne încuraja să judecăm critic ceea ce citeam şi, mai ales, să nu ne sfiim să avansăm propriile noastre puncte de vedere şi ipoteze".

Cu timpul, printre studenţi şi colegi, persoana Profesorului a devenit de notorietate, aceştia recunoscându-i valoarea şi respectându-l. Stârnea în ei doar „admiraţie şi stimă" (E. Beltechi), fiind perceput „ca un adevărat savant" (V. Frăţilă), „cel mai erudit profesor, dar şi cel mai «împrăştiat», pentru că nu avea o metodă de predare suficient de accesibilă pentru ei. «Împrăştiat» în sensul în care exista o anumită dificultate în a urmări conexiunile informaţionale pe care le făcea" (V.D. Ţâra).

Această imagine era însoţită şi de atitudinea distantă a Profesorului în afara sălii de curs, după cum relatează V.D. Ţâra: „După model ieşean, cu studenţii nu avea relaţii decât în sala de curs". „La examene era, însă, destul de îngăduitor, pentru că era convins că lingvistica romanică şi lingvistica generală, disciplinele pe

[2] De fapt, E. Coşeriu i-a fost student lui G. Ivănescu, între anii 1938 şi 1940. De altfel, E. Coşeriu se considera elev al lui G. Ivănescu şi avea o admiraţie specială faţă de profesorul său, pe care îl aprecia în mod deosebit ca savant şi lingvist. (Mulţumim dlui V.D. Ţâra pentru această precizare.)

Scanned with OKEN Scanner

care le-a predat la Timişoara, sunt foarte grele şi nu toţi studenţii pot să le înveţe la un nivel corespunzător". În acelaşi sens merge şi mărturia lui D. Urițescu, care ne spune că Profesorul „era de-o generozitate uluitoare cu studenţii. Nu-l interesau notele – dădea 9 şi 10 la majoritatea studenţilor. Era însă extrem de sensibil în ceea ce priveşte interesul acestora pentru lingvistică. De câte ori un student menţiona o formă dialectală interesantă sau îşi exprima părerea în legătură cu o explicaţie, era extrem de fericit. Şi de fiecare dată îl încuraja pe studentul respectiv, chiar dacă părerea lui era greşită: «Scrie, domnule student, scrie despre asta şi arată-mi textul!». Aş putea spune că avea fascinaţia contribuţiei originale şi, ca atare, o încuraja întotdeauna, chiar dacă nu corespundea propriilor sale idei şi/sau ipoteze. Mi-amintesc în acest sens discuţiile pe care le-am avut cu prilejul susţinerii tezei mele de doctorat, căci făcea parte din comisie. La susţinere am revenit cu noi argumente asupra unei ipoteze legate de originea unui fenomen dialectal, ipoteză cu care el nu era de acord. Nu s-a supărat, ba chiar aş putea spune că s-a bucurat... Aş adăuga însă că a rămas la părerea lui (de altfel, lingvistul Ivănescu renunţa destul de greu la părerile lui). Mai târziu, când m-am întors de la lectoratul de la Universitatea din Chicago, i-am vorbit o dată şi despre felul cum vedeam eu integrarea unui aspect al teoriei chomskiene în explicarea schimbărilor fonetice. Mă asculta cu interes, deşi nu era de acord cu generativiştii (cum nu eram nici eu în multe alte privinţe)".

Erudiţia Profesorului era apreciată, desigur, şi de colegii de catedră: „Colegii îl considerau un mare savant şi un lingvist fără pereche, extrem de erudit şi de original!" – îşi aminteşte V.D. Ţâra –, dar nu în totalitatea lor: „Cu excepţia lui G.I. Tohăneanu, care avea o personalitate aparte, pentru toţi ceilalţi a fost Profesorul ideal, model de universitar şi om de ştiinţă". Acest ultim aspect se pare că era cunoscut şi printre studenţi. Atât mărturia prof. Urițescu, cât şi cea a prof. Beltechi confirmă acest lucru: „Nu se înţelegea bine cu toţi. Deranja prin vastitatea cunoştinţelor, cred. Deranja şi prin intransigenţa faţă de nivelul profesional al unor colegi", ne spune D. Urițescu. Şi E. Beltechi ne relatează acelaşi lucru: „În general, s-ar putea spune că nu-l interesa părerea altora, pentru că ştia ce ştia. Conflictul cu Tohăneanu. Acesta a fost mai agresiv". Dar, cu toate acestea, chiar şi G.I. Tohăneanu îi recunoştea meritele ştiinţifice, „considerându-l un mare savant şi lingvist român", după cum i-a mărturisit lui V.D. Ţâra. Însă, în ciuda unor animozităţi, Profesorul menţinea cu colegii de catedră „relaţii cordiale. Pe cei tineri ne trata cu înţelegere, dar şi cu severitate, când simţea că nu muncim destul, adică 10-12 ore pe zi. [...] Unsprezece dintre noi ne-am elaborat tezele de doctorat sub îndrumarea Domniei Sale", îşi aminteşte V.D. Ţâra.

În sala de curs însă, Profesorul era inconfundabil: „[...] era impresionant prin pasiune, orizont, bogăţia informaţiei, uşurinţa cu care se «plimba» printre teoriile lingvistice şi faptele de limbă din multe limbi romanice şi din alte limbi indo-europene", spune D. Urițescu. Întotdeauna „intra la curs cu exactitate", îşi aminteşte V. Frăţilă, iar „uneori rămânea în pauză în amfiteatru şi discuta cu cei pe care îi vedea interesaţi de lingvistică. Făcea adesea, cu această ocazie, anchete cu studenţii

Scanned with OKEN Scanner

care proveneau de la țară". Pentru E. Beltechi, Profesorul „se manifesta obișnuit la catedră. Stătea jos sau se ridica, dar vorbea tot timpul coerent, puteai să-l urmărești. Nu era chestie de dictat. Îți prezenta lucrurile în așa fel încât plecai de la curs cu lecția învățată. Era atracția numelor. Povestea câteodată în timpul cursului. Povestea și avea amănunte mergând chiar până la oră, la zi. Povestea câte un fapt și mergea până în amănunt... Avea darul de a-ți reține atenția cât se putea mai mult".

În ochii tânărului coleg V.D. Țâra, în sala de curs, Profesorul era „copleșitor prin informație și dăruire. Când simțea că studenții au ostenit luând notițe și urmărind un expozeu științific prea complex, făcea câte o paranteză referitoare la viața vreunui lingvist ori la vreo întâmplare anecdotică din viața lumii științifice, fără să aducă vreodată o atingere cât de mică demnității cuiva. De altfel, fiecare paranteză cuprindea câte o informație foarte interesantă privitoare la istoria lingvisticii românești sau universale".

Perceput, așadar, ca un Profesor de excepție, trebuie spus aici că niciunul dintre lingviștii intervievați nu și-l poate imagina pe Profesor petrecându-și timpul liber altfel decât „citind și studiind" (E. Beltechi); „Nu știu exact cum își petrecea timpul, dar nu mi l-am imaginat niciodată decât studiind și citind..." (D. Urițescu). V.D. Țâra, care l-a cunoscut mai îndeaproape, spune că „Profesorul G. Ivănescu nu avea timp liber. În fiecare zi, inclusiv sâmbăta, duminica și în zilele de sărbătoare, făcea doar trei lucruri: *citea* cărți și studii de lingvistică, filozofie, istorie, sociologie, antropologie, literatură etc., *scria*, îndeosebi lingvistică, sau *discuta* probleme de lingvistică și de cultură generală cu colaboratorii. Uneori participa la manifestări științifice naționale și internaționale. La cele mai importante, organizate în țară, ne lua și pe noi, cei mai tineri, ca să cunoaștem și să ne cunoască lumea filologică. Ne-a prins foarte bine. În cei șapte ani cât a stat la Timișoara, nu știu să fi fost vreodată în concediu. Uneori, vara, mergea la București, unde locuia în casa socrilor. Atunci o vedea pe Irena, fiica sa, pe care o creșteau bunicii, și frecventa Biblioteca Academiei". În același sens, converg și spusele lui V. Frățilă: „Timp liber nu știu să-și fi permis. Profesorul era omul cărții".

Dacă timpul liber era, deci, dedicat cititului și scrisului, și momentele de sărbătoare se încadrau în același tipar. V. Frățilă nu crede că Profesorul „și-ar fi permis" asemenea momente, deoarece „lucra intens la *Istoria limbii române*, pe care a publicat-o la Iași în 1980, la Editura Junimea, după ce părăsise Timișoara și apoi Craiova". Nici V.D. Țâra nu-și amintește „să-l fi văzut participând la vreo sărbătoare. După ce a plecat la Craiova și apoi la Iași, ne-a vizitat în mai multe rânduri la Timișoara. Aceste reîntâlniri, pe care le petreceam la Casa Universitarilor, erau adevărate momente de sărbătoare. Profesorul nu era un ascet, dar nu depășea niciodată măsura!".

Toți lingviștii care au răspuns la întrebările noastre afirmă cu certitudine că Profesorul era înconjurat mereu de admiratori și discipoli, dar nu pot fi la fel de siguri că ar fi avut și prieteni: „Prieteni cu care să se fi vizitat nu știu să fi avut. A avut parte însă de admiratori, dar și de inamici" (V. Frățilă). Nici V.D. Țâra nu poate spune cu exactitate dacă avea prieteni: „Nu știu. Poate că avea, dar în afară

Scanned with OKEN Scanner

de noi, cei de care se ocupa intens şi pe care ne considera prietenii lui, nu ştiu decât despre un profesor de la Vaslui sau de la Bârlad, care i-a fost coleg de facultate la Iaşi. Amândoi au fost elevii lui A. Philippide şi G. Ibrăileanu. După venirea comuniştilor, acesta a făcut, din motive politice, mai mulţi ani de închisoare, fiind eliberat în 1965. Pentru că nu avea serviciu şi nu avea din ce trăi, Profesorul îi trimitea lunar indemnizaţia sa de membru corespondent al Academiei Române. Mai târziu, l-a ajutat să obţină reintegrarea în învăţământ, dar, din câte am auzit, chiar în ziua când a primit ordinul de numire a fost ucis de o maşină". Şi memoria studentului D. Urițescu a înregistrat doar discipoli, nu şi prieteni: „Nu i-am cunoscut prietenii (doar discipolii)", în timp ce E. Beltechi afirmă că prietenii Profesorului erau cărţile: „cred că erau cărţile".

Petrecând majoritatea timpului în lectură şi studiu, Profesorul era „un rob al muncii, un împătimit al cărţii, un enciclopedist. Lucra până la extenuare", îşi aminteşte V. Frăţilă, ale cărui spuse sunt întărite de cele ale colegului său, V.D. Ţâra: „[...] lucra într-un ritm greu de imaginat pentru un om obişnuit. El şi când se deplasa pe stradă ori cu tramvaiul sau cu trenul medita intens la subiectele pe care le avea în lucru. Ne-a învăţat şi pe noi să facem la fel, aşa că purtam mereu în buzunar un carneţel în care notam, ca şi Profesorul, ideile ce ne veneau pe drum".

Aşadar, Profesorul era perceput ca un om care „citea imens şi medita profund. Întotdeauna avea ceva de obiectat sau de adăugat la ceea ce scriau alţii. Cred că a fost cel mai informat lingvist român. Dacă îl rugai să-ţi spună cam ce ar trebui să citeşti pentru un anumit subiect, îţi recomanda instantaneu, din memorie, câteva zeci de studii şi cărţi, precizând, de regulă, locul şi anul de apariţie, ori titlul revistei, anul, numărul şi, adesea, paginile. Dacă îţi spunea că pentru un anumit subiect nu s-a scris nimic, puteai fi sigur că aşa este", ne spune V.D. Ţâra.

Aplicat muncii ştiinţifice, „Profesorul nu agrea decât munca ştiinţifică!", afirmă V. D. Ţâra, căruia Profesorul, deloc pasionat de partea administrativă, i-a delegat responsabilităţile de acest fel care-i reveneau: „Ca şef de catedră, nu suporta obligaţiile administrative: şedinţe de senat ori de consiliu profesoral, rapoarte etc. În şedinţele de catedră nu discutam decât probleme ştiinţifice. Problemele administrative erau rezolvate de şeful de cabinet, ajutat de unul sau doi colegi mai pricepuţi, şi erau aduse la cunoştinţa celorlalţi prin *Caietul de anunţuri*. Profesorul nu discuta astfel de probleme decât cu cei care aveau obiecţiuni sau nemulţumiri", spune V.D. Ţâra, care, de altfel, a şi fost şeful de cabinet, după cum ne-a mărturisit: „Profesorul G. Ivănescu m-a primit imediat ce am ajuns la catedră, mi-a strâns mâna şi mi-a spus: «Bine-ai venit!». Apoi m-a întrebat de unde sunt, ce teză de licenţă am făcut şi care mi-au fost materiile preferate în facultate. Apoi mi-a spus că voi fi noul şef de cabinet al catedrei (un fel de secretar), dar că, începând de a doua zi, va trebui să ţin 14 ore de seminar pe săptămână, pentru că, în afara normei de preparator, va trebui să ţin şi orele unei colege care tocmai intrase în concediu de maternitate. Apoi m-a întrebat dacă ştiu să dactilografiez. Pentru că nu ştiam, mi-a dat o maşină de scris «Remington» şi mi-a spus să învăţ până a doua zi. După aceasta s-a terminat discuţia şi am plecat la un cămin studenţesc, unde, după

Scanned with OKEN Scanner

de noi, cei de care se ocupa intens şi pe care ne considera prietenii lui, nu ştiu decât despre un profesor de la Vaslui sau de la Bârlad, care i-a fost coleg de facultate la Iaşi. Amândoi au fost elevii lui A. Philippide şi G. Ibrăileanu. După venirea comuniştilor, acesta a făcut, din motive politice, mai mulţi ani de închisoare, fiind eliberat în 1965. Pentru că nu avea serviciu şi nu avea din ce trăi, Profesorul îi trimitea lunar indemnizaţia sa de membru corespondent al Academiei Române. Mai târziu, l-a ajutat să obţină reintegrarea în învăţământ, dar, din câte am auzit, chiar în ziua când a primit ordinul de numire a fost ucis de o maşină". Şi memoria studentului D. Urieţescu a înregistrat doar discipoli, nu şi prieteni: „Nu i-am cunoscut prietenii (doar discipolii)", în timp ce E. Beltechi afirmă că prietenii Profesorului erau cărţile: „cred că erau cărţile".

Petrecând majoritatea timpului în lectură şi studiu, Profesorul era „un rob al muncii, un împătimit al cărţii, un enciclopedist. Lucra până la extenuare", îşi aminteşte V. Frăţilă, ale cărui spuse sunt întărite de cele ale colegului său, V.D. Ţâra: „[...] lucra într-un ritm greu de imaginat pentru un om obişnuit. El şi când se deplasa pe stradă ori cu tramvaiul sau cu trenul medita intens la subiectele pe care le avea în lucru. Ne-a învăţat şi pe noi să facem la fel, aşa că purtam mereu în buzunar un carneţel în care notam, ca şi Profesorul, ideile ce ne veneau pe drum".

Aşadar, Profesorul era perceput ca un om care „citea imens şi medita profund. Întotdeauna avea ceva de obiectat sau de adăugat la ceea ce scriau alţii. Cred că a fost cel mai informat lingvist român. Dacă îl rugai să-ţi spună cam ce ar trebui să citeşti pentru un anumit subiect, îţi recomanda instantaneu, din memorie, câteva zeci de studii şi cărţi, precizând, de regulă, locul şi anul de apariţie, ori titlul revistei, anul, numărul şi, adesea, paginile. Dacă îţi spunea că pentru un anumit subiect nu s-a scris nimic, puteai fi sigur că aşa este", ne spune V.D. Ţâra.

Aplicat muncii ştiinţifice, „Profesorul nu agrea decât munca ştiinţifică!", afirmă V. D. Ţâra, căruia Profesorul, deloc pasionat de partea administrativă, i-a delegat responsabilităţile de acest fel care-i reveneau: „Ca şef de catedră, nu suporta obligaţiile administrative: şedinţe de senat ori de consiliu profesoral, rapoarte etc. În şedinţele de catedră nu discutam decât probleme ştiinţifice. Problemele administrative erau rezolvate de şeful de cabinet, ajutat de unul sau doi colegi mai pricepuţi, şi erau aduse la cunoştinţa celorlalţi prin *Caietul de anunţuri*. Profesorul nu discuta astfel de probleme decât cu cei care aveau obiecţiuni sau nemulţumiri", spune V.D. Ţâra, care, de altfel, a şi fost şeful de cabinet, după cum ne-a mărturisit: „Profesorul G. Ivănescu m-a primit imediat ce am ajuns la catedră, mi-a strâns mâna şi mi-a spus: «Bine-ai venit!». Apoi m-a întrebat de unde sunt, ce teză de licenţă am făcut şi care mi-au fost materiile preferate în facultate. Apoi mi-a spus că voi fi noul şef de cabinet al catedrei (un fel de secretar), dar că, începând de a doua zi, va trebui să ţin 14 ore de seminar pe săptămână, pentru că, în afara normei de preparator, va trebui să ţin şi orele unei colege care tocmai intrase în concediu de maternitate. Apoi m-a întrebat dacă ştiu să dactilografiez. Pentru că nu ştiam, mi-a dat o maşină de scris «Remington» şi mi-a spus să învăţ până a doua zi. După aceasta s-a terminat discuţia şi am plecat la un cămin studenţesc, unde, după

Scanned with OKEN Scanner

ce m-am cazat într-o cameră cu alți cinci asistenți, m-am dus într-un oficiu și, până dimineața, am învățat să bat la mașină, cu două degete. A doua zi, m-am prezentat la domnul profesor, cu mașina de scris. Mi-a dat un text scris de Domnia Sa și mi-a cerut să-l dactilografiez. Văzând că mă descurc, mi-a dat trei teancuri de coli albe, pe care le semnase mai sus, la mijloc sau în partea de jos. Apoi mi-a spus: «De acum înainte, dumneata răspunzi la toate adresele care vin de la decanat. Eu n-am vreme să fac hârtii». Și așa am făcut până în anul 1969, când Profesorul a plecat la Craiova, ca director al Institutului de Studii Umaniste de acolo".

Merită spus că munca Profesorului nu se desfășura întotdeauna în condiții din cele mai favorabile: „La început – își amintește V. Frățilă – a locuit într-o cameră friguroasă de cămin, fără încălzire centrală, fără baie, în Căminul studențesc Buteanu. Camera era situată la un capăt de coridor și avea trei pereți neîncălziți. De abia mai târziu, probabil după un an, a primit un apartament de două camere". În ciuda acestui aspect, spațiul intim al Profesorului era dominat de cărți. Mergând după textul dactilografiat al *Istoriei limbii române*, pe care Profesorul i-l încredințase spre corectură, V. Frățilă își amintește că acesta „nu avea în camera de lucru decât un singur scaun, iar masa pe care scria era plină de cărți. La Timișoara nu avea o bibliotecă cu rafturi. [...] Pe birou (pe masa de lucru) avea numai atâta spațiu cât cuprindea o coală de hârtie. Avea toc obișnuit și călimară. Mai târziu și-a cumpărat și stilou. Stând mai mult timp de vorbă amândoi în picioare (am spus că avea un singur scaun), la plecare, după ce mi-a dat *Istoria limbii române* să o citesc și să corectez eventualele greșeli de dactilografiere, mi-a spus: «Dragă Frățilă, vezi să nu te calce tramvaiul sau să-ți ia foc casa, că mă nenorocești!». I-am răspuns: «Domnule Profesor, fiți fără grijă că m-oi feri de tramvai, iar, în ce privește casa, sper ca bunul Dumnezeu să o ferească de foc!»".

Aceeași atmosferă a regăsit-o V. Frățilă câțiva ani mai târziu, la Iași, în casa Profesorului: „După alți câțiva ani, când l-am vizitat la Iași, apartamentul Domnului Profesor era plin de cărți peste tot. Cărți și în patul din dormitor! Ba, mai mult, în bucătărie și-a instalat un pat de fier în care erau tot cărți și loc numai cât să încapă și Dumnealui". Și amintirea lui D. Urițescu vine să întregească acest lucru: „Mi-amintesc de-o vizită pe care i-am făcut-o la Iași: era înconjurat de cărți și note... A măturat o dată cu mâna cărțile de pe un scaun, pentru a mă invita să iau loc...". V.D. Țâra descrie mai detaliat apartamentul ieșean al Profesorului: „O cameră era utilizată ca depozit de cărți, volumele fiind așezate, ca și la Timișoara, pe podea, în stive de aproximativ 70 cm înălțime. Sufrageria, pe care cineva i-a dotat-o cu mobilă stil în loc de rafturi pentru bibliotecă, era, de asemenea, plină de cărți, care ocupau până la refuz masa ovală, fotoliile și scaunele cu picioare curbate, vitrinele și barul dulapului ornamental. În camera de lucru avea, pe lângă biroul masiv și scaunul de la Timișoara, o canapea extensibilă cu ladă de haine la căpătâi, în jumătatea dinspre perete și pe ladă existând de asemenea teancuri mari de cărți. La fel și biroul, deasupra căruia atârna un bec de 150W, care lumina permanent, pentru că geamul era acoperit cu un cearșaf, care-l ferea pe domnul Profesor de privirile indiscrete ale vecinilor din blocul de vizavi".

Scanned with OKEN Scanner

Petrecerea timpului într-un ritm de lucru continuu – „preocupat de terminarea lucrărilor pe care le începuse sau le concepuse numai", cum ne spune D. Urițescu – ne-ar putea determina pe unii dintre noi să credem că Profesorul era o persoană izolată, ruptă de viața de zi cu zi și, în consecință, naivă. Așa l-a perceput, student fiind, D. Urițescu: „Era fără îndoială rupt de realitatea cotidiană și, ca atare, naiv în acest sens. Ar fi multe de spus în această privință. De pildă, era singurul, cred, care mai continua să vorbească de articolul de lingvistică al lui Stalin mult după ce acesta a fost condamnat de comuniștii din Uniunea Sovietică". Mai mult, D. Urițescu aduce, în acest sens, ca argument „o întâmplare semnificativă" care a avut loc mai târziu: „Îl conduceam la gară cu mașina după o mică petrecere la Casa Universitarilor din Timișoara și eram cam mult în întârziere. Cum la gară n-am găsit un loc legal de parcare, am lăsat mașina parcată ilegal, chiar sub ochii unui polițist, care a început să fluiere cu înflăcărare. Am coborât amândoi, Profesorul Ivănescu după insistențele mele, iar eu i-am explicat polițistului, din mers, că fugim la tren și mă întorc să plătesc amenda. Profesorul Ivănescu a fost însă extrem de neliniștit și n-a vrut să se urce-n tren (care era deja în gară) decât după multe insistențe. Repeta tot timpul: «Domnule Urițescu, nu plec, trebuie să vorbesc și eu cu milițianul, poate că nu te-nchide! Că altfel te-nchide, nu-i așa?». Și nu cred că în momentul acela m-a crezut când i-am spus că nu mă va închide, că voi plăti doar o amendă...". Și pentru E. Beltechi, Profesorul era perceput ca „naiv de multe ori, în sensul bun al cuvântului. Credea în celălalt".

Latura naivă a personalității Profesorului este reconsiderată de percepția colegului de catedră. În acest sens, V.D. Țâra ne spune că „Profesorul G. Ivănescu nu era deloc naiv. Chiar dacă nu avea simț practic, era extrem de perspicace în relațiile interumane și ca om de știință. Avea o minte strălucită și o memorie fenomenală. [...] Profesorul avea o impresionantă capacitate de a cunoaște și de a evalua oamenii. Când punea cuiva o «etichetă», era perfect justificată. Vă dau un singur exemplu. Era în primăvara anului 1966. Împreună cu mai mulți colegi, îl însoțeam pe domnul Profesor pe drumul spre casă. De obicei, discutam probleme de lingvistică. Atunci însă, pentru că N. Ceaușescu, recent numit în fruntea statului, pornise un oarecare «dezgheț» în țară și în relațiile cu Occidentul, vorbeam despre acest surprinzător și dorit eveniment. La un moment dat, eu l-am întrebat: «Ce părere aveți despre noul șef?». Profesorul s-a uitat la mine și a răspuns fără ezitare: «Este paranoic». Am amuțit toți și ne-am întors la obișnuitele discuții de lingvistică. După 20 de ani, în toamna lui 1986, Profesorul a venit la Timișoara pentru un doctorat și ne aflam, în aceeași formație, într-un salon de la Casa Universitarilor. Pe un perete era tabloul lui N. Ceaușescu. Făcând semn spre el, m-am adresat Profesorului: «În urmă cu 20 de ani ne-ați spus că este paranoic. Acum nimeni nu se mai îndoiește că ați avut dreptate. Dumneavoastră cum ați intuit atunci acest lucru?». Răspunsul a venit imediat: «Simplu. Eu n-am avut niciodată radio sau televizor, pentru că n-am timp de pierdut, dar răsfoiesc ziarele. Atunci am

Scanned with OKEN Scanner

văzut în 'Scânteia' că a făcut o vizită la Câmpia Turzii, unde, dintr-un cort de epocă, l-a întâmpinat un actor îmbrăcat în straiele lui Mihai Viteazul. Numai un paranoic putea să accepte aşa ceva»".

„Naivitatea" Profesorului lua uneori forme comice, traducând o generozitate ieşită din comun. V. Frăţilă ne povesteşte că, în 1973, aflându-se la Iaşi pentru a-i preda teza de doctorat, Profesorul l-a invitat, împreună cu familia profesorului Constantin Frâncu, în vizită, însă i-a „atenţionat că nu are pahare; avea doar un borcan de iaurt din care bea apă". Procurând „soţii Frâncu un serviciu de şase pahare şi o cană", s-au dus „a doua seară [...] la Domnul Profesor, pe str. Nicolina", unde locuia „într-un apartament de trei camere. De data aceasta, relatează V. Frăţilă, avea şi mobilă, în sufragerie. Acolo erau vreo şase scaune. La plecare, ne întreabă: «Eu ce să vă dau în schimbul serviciului de vin?». Toţi trei am răspuns că nu e nevoie de nimic, a fost suficient că ne-a primit şi ne-a cinstit cu vinul primit de la „cimotia" de lângă Bârlad. Profesorul a continuat: «Uite, domnule Frâncu, îţi dau un scaun, că şi-aşa am prea multe. Frăţilă ştie că la Timişoara nu aveam decât unul. Sau ţi-e ruşine să mergi cu scaunul prin Iaşi? Lasă că-l duce Frăţilă, că pe el şi aşa aici nu-l ştie nimeni»".

Aceeaşi generozitate şi acelaşi respect faţă de celălalt s-a manifestat şi mai târziu, când, revenind la Iaşi, adus fiind de foştii săi studenţi – Vasile Arvinte, Al. Andriescu, Ştefan Giosu, Ecaterina Teodorescu –, Profesorul „a predat indo-europenistică, neintrând în normele foştilor elevi" (V. Frăţilă).

În ciuda modestiei pe care o întruchipa, Profesorul era conştient de valoarea sa: „Cu siguranţă că ştia cine este. [...]. Nu căuta să pară altfel decât este. Nu-l vedeai preocupat de impresia pe care trebuie să o aibă alţii despre sine", ne spune E. Beltechi. Însă, „o singură dată" l-a uluit pe D. Urieţescu „prin două afirmaţii: m-a luat de braţ, m-a strâns tare şi m-a întrebat (plecam de la Casa Universitarilor): «Nu-i aşa ca sunt un mare lingvist?». Eram cu Vasile Creţu şi am reacţionat amândoi în acelaşi timp: «Sunteţi, Domnule Profesor». Apoi mi-a mărturisit ce voia de la soartă (Creţu plecase): «Domnule Urieţescu, mai am nevoie de zece ani (N.B. boala se declanşase) ca să-mi termin lucrările. Şi trebuie să-i am!». Era în afirmaţia aceasta o voinţă uluitoare, aş putea spune chiar o convingere: era absolut convins că va avea acei zece ani!".

Indiferent de maniera în care a fost perceput, este evident că întâlnirea cu Profesorul Ivănescu i-a marcat pe toţi cei patru lingvişti, punându-şi amprenta asupra lor pentru tot restul vieţii. Pentru D. Urieţescu, întâlnirea cu Profesorul „a contribuit mult la pasiunea mea pentru lingvistica generală şi m-a influenţat în mod hotărâtor prin felul cum integra ipotezele şi explicarea faptelor lingvistice într-o teorie mai generală, originală sau bazată pe o reconsiderare critică a altor teorii lingvistice". V.D. Ţâra afirmă cu tărie că, „din punct de vedere profesional, mă consider un elev fidel al profesorului G. Ivănescu. La Timişoara, i-am promovat ideile şi metoda de cercetare în domeniul istoriei limbii române literare şi al dialectologiei. Fără să-l imit, mi-am impus un program de lucru asemănător. Din

Scanned with OKEN Scanner

păcate, eu am fost implicat, fără să-mi doresc şi fără să particip la vreun concurs, fiind întotdeauna numit, în diverse funcţii administrative (nouă ani, prodecan şi decan; 17 ani, director general al BCU Timişoara etc.), pe care le-am executat pe lângă norma didactică şi pe lângă programul de cercetare ştiinţifică. Omul de ştiinţă nu trebuie să-şi irosească timpul cu treburi administrative, pentru că nimic nu este mai scump şi imposibil de recuperat ca *timpul*". Pentru V. Frăţilă, Profesorul a reprezentat un element fundamental în formarea şi devenirea sa profesională: „Faptul că l-am cunoscut pe Domnul Profesor Ivănescu şi că l-am avut şef de catedră şi conducător al tezei de doctorat pentru mine a însemnat enorm. [...] Profesorul ne-a dirijat nouă, celor mai tineri (Ileana Oancea, născută Alexandru, Dumitru Craşoveanu, Vasile D. Ţâra ş.a.), lecturile, ne-a împrumutat cărţi (biblioteca facultăţii era săracă, facultatea însăşi fiind înfiinţată de abia în 1956). Pe cei mai mulţi dintre noi ne-a primit la doctorat. [...]. Domnul Profesor ne-a încurajat să publicăm în «Analele Universităţii din Timişoara» şi în alte reviste de specialitate. Ne citea contribuţiile, făcea observaţii şi ni le dădea să le refacem. Şedinţele de catedră s-au transformat în adevărate şedinţe de comunicări. Aici am făcut prezentarea unor apariţii noi, apoi şedinţe în care se prezentau referatele în cadrul doctoranturii". Nu în ultimul rând, şi pentru E. Beltechi, gestul Profesorului de a-i oferi un exemplar cu dedicaţie, datat „Timişoara, 9.12.64", din cartea Domniei Sale, *Problemele capitale ale vechii române literare*, când acesta era student în anul IV, îi va marca evoluţia profesională: „Tovarăşului Eugen Beltechi, cu urarea de a desfăşura o frumoasă activitate lingvistică în viitor".

Aplecându-se asupra tinerilor, colegi şi studenţi, orientându-i şi îndrumându-le studiul, Profesorul, fără a-i trata cu aroganţă, i-a „construit" pozitiv prin încrederea pe care le-a arătat-o. Această încredere s-a manifestat, *în primul rând*, prin îndemnul continuu şi încurajator adresat studenţilor (şi nu numai lor) de a scrie şi de a-şi susţine propriile idei – am amintit mai sus mărturia lui D. Uriţescu şi vedem în continuare relatarea lui V.D. Ţâra: „Grija extraordinară cu care s-a ocupat de formarea noastră ca lingvişti şi universitari. Ne cerea să citim minimum două cărţi de lingvistică pe lună, pe care le discutam apoi în Cercul de studii al catedrei, ale cărui şedinţe săptămânale se desfăşurau sub directa sa îndrumare. Majoritatea cărţilor făceau parte din fabuloasa bibliotecă de lingvistică pe care o avea acasă. La toţi ne citea şi ne corecta articolele sau comunicările înainte de a fi definitivate pentru tipar sau pentru susţinere publică". *În al doilea rând*, prin delegarea atribuţiilor administrative – vezi situaţia deja amintită a lui V.D. Ţâra. *În al treilea rând*, prin încredinţarea unor cursuri fundamentale unor tineri absolvenţi. Citez, în acest sens, mărturia lui V. Frăţilă: „Domnia Sa mi-a încredinţat cursul de Dialectologie în anul 1963–1964 după numai un singur an de activitate în învăţământul superior. Aveam şi seminarii, făceam şi anchete de teren. Lucram şi noaptea în cabinetul 521, unde organizasem şi biblioteca de catedră. Uneori coboram din cabinetul 521 la ora 8 direct în sala de curs. Cursurile redactate i le prezentam înainte pentru «vizare»". Şi, nu în ultimul rând, chiar prin dorinţa de a fi

Scanned with OKEN Scanner

însoţit de foştii săi studenţi. Relatăm aici mărturia lui D. Uriţescu: „[...] m-a invitat să merg la Craiova, unde a trebuit să se transfere după un incident neplăcut cu conducerea de partid de la Universitatea din Timişoara (o poveste mai lungă, pe care eu n-o cunosc însă prea bine – eram student). Cum discutam numai lingvistică şi eu aveam, ca de obicei, întrebări referitoare fie la dialectologia românească, fie la istoria limbii române, Profesorul Ivănescu s-a oprit din discuţie şi m-a întrebat direct dacă nu voiam să merg cu el la Craiova. Eram profesor la o şcoală elementară dintr-un sat nu departe de Timişoara, căci prinsesem la repartiţie legea referitoare la stagiul obligatoriu în învăţământul elementar/liceal. Invitaţia m-a lăsat fără grai... I-am cerut însă timp de gândire, căci îmi era greu să concep părăsirea Banatului, unde trăiau şi părinţii mei. Mai târziu, am refuzat să plec la Craiova, căci tocmai se vorbea de posibilitatea creării unui Sector de lingvistică la Baza Academiei din Timişoara. M-am întrebat de multe ori după aceea dac-am făcut bine...".

După plecarea Profesorului din Timişoara, toţi lingviştii intervievaţi au mărturisit că au rămas în contact cu acesta fie prin corespondenţă scrisă, fie telefonic. Desigur că, ori de câte ori Profesorul revenea la Timişoara sau Domniile Lor se aflau la Iaşi, întotdeauna se bucurau cu ocazia revederii.

Prezenţa Profesorului G. Ivănescu, în perioada 1962–1969, şi-a lăsat amprenta asupra mediului academic timişorean, în general, şi asupra evoluţiei pozitive a Facultăţii de Filologie, în particular. V. Frăţilă ne spune că, „în cei şapte ani cât a stat la Timişoara, Profesorul G. Ivănescu a creat o adevărată şcoală. Aici a înfiinţat şi revista «Analele Universităţii din Timişoara», Seria Ştiinţe filologice, care funcţionează din 1963 până astăzi". Dar şi asupra destinelor individuale: „Şi după ce a plecat din Timişoara, şi după ce a trecut în veşnicie, atât pentru mine, cât şi pentru ceilalţi colegi care s-au format ca lingvişti sub îndrumarea Domniei Sale, Profesorul G. Ivănescu a fost şi continuă să fie o călăuză şi un reper esenţial!", mărturiseşte cu emoţie V.D. Ţâra.

Elev al lui Philippide, „cel mai apropiat, şi mai apropiat decât Iordan, şi plin de ardoare de a-l vedea pe Profesor continuat de elevii săi" (E. Beltechi), „pasionat, briliant, generos şi intransigent" (D. Uriţescu), fascinat de „istoria limbii române, a limbilor romanice şi a limbilor indo-europene" (V.D. Ţâra), Profesorul G. Ivănescu „a avut o singură pasiune: studiul limbii, în general, şi al limbii române, în special" (V.D. Ţâra).

Prin ceea ce a făcut, Profesorul G. Ivănescu poate fi înscris în Panteonul universal al lingvisticii, fiind „un savant, în adevăratul înţeles al cuvântului, un ultim enciclopedist dintre lingviştii români, un îndrăgostit de limba naţională, căreia i-a închinat cea mai completă Istorie a limbii" (V. Frăţilă), „un erudit de tip renascentist şi un om de o moralitate exemplară. Un mare savant, sever şi generos, cu un ascuţit spirit critic, dar corect în aprecieri. Cel mai original şi mai erudit lingvist român" (V.D. Ţâra).

Aliniindu-ne acestor aprecieri, încheiem evocarea Profesorului G. Ivănescu spunând doar atât: *cu admiraţie şi preţuire!*

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Borcilă 1988 = Mircea Borcilă, *In memoriam. Gheorghe Ivănescu (1912–1987)*, în „Cercetări de lingvistică", XXXIII, nr. 1, ianuarie–iunie, p. 91–92.

Ionescu 1988 = Ion I. Ionescu, *Prof. dr. doc. Gheorghe Ivănescu (1912–1987)*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi" (serie nouă), Filozofie, t. XXXIV, nr. 1, p. 69–70.

Iordan 1982/1983 = Iorgu Iordan, *G. Ivănescu la 70 de ani*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi" (serie nouă), Secţiunea IIIe. Lingvistică, t. XXVIII/XXIX, p. 1–2.

Ivănescu 1983 = G. Ivănescu, *Răspunsul profesorului G. Ivănescu*, în vol. *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor şi colaboratorilor*, Iaşi, Centrul de Multiplicare al Universităţii din Iaşi, p. 60–94.

Scanned with OKEN Scanner

IVĂNESCU, OMUL ŞI INTELECTUALUL

EUGEN MUNTEANU*

Stimate Domnule Preşedinte, Stimate Domnule Rector, Stimate Domnule Decan, Stimaţi colegi, doamnelor, domnişoarelor şi domnilor studenţi,

Când suntem foarte tineri, tineri sau încă tineri, ne stă poate bine să ne imaginăm sau să credem că nu datorăm mai nimic nimănui, că lumea, istoria şi creaţia intelectuală încep cu noi. Pe măsură ce înaintăm în vârstă, în efemera existenţă personală care ne este dată, devenim din ce în ce mai conştienţi că, dacă însemnăm ceva, dacă am reuşit, sau credem că am reuşit, să facem, să creăm sau să scriem ceva util şi valoros, recunoscut ca atare de contemporanii noştri, lucrul acesta nu a fost posibil, dincolo de talentul şi eforturile noastre, decât pentru că ne-am înscris într-o succesiune de personalităţi şi evenimente care ne definesc în fond fiinţa şi ne legitimează, atât ca persoane, cât şi ca grupuri sau comunităţi. Obişnuim să numim *tradiţie* această succesiune de întâmplări, persoane şi evenimente legitimatoare. Nu afirm o idee nouă dacă spun că tradiţia este mai mult decât un fundal, un sprijin şi un reper, ea este un fel de mediu amniotic pe a cărui pondere, precum pe cea a aerului, nu o resimţim decât atunci când suntem privaţi de ea. Tradiţia este multiplă şi dinamică. Dintre numeroasele ei faţete şi ipostaze, componenta formativă, cea la care ne raportăm ca oameni de ştiinţă, este, probabil, cea mai importantă, cel puţin la fel de importantă ca aceea pe care o primim prin limba pe care o vorbim sau prin memoria colectivă a gintei căreia îi aparţinem. Cu alte cuvinte, suntem (şi) ceea ce au reuşit profesorii noştri să facă din noi!

Ceea ce se va întâmpla în următoarele două zile, la acest Colocviu, reprezintă, pentru comunitatea noastră, a filologilor ieşeni şi a prietenilor noştri din alte părţi, o celebrare comunitară, celebrarea unuia dintre cei mai proeminenţi dintre predecesorii şi magiştrii noştri. G. Ivănescu, eminent învăţat, a fost profesor, mentor şi îndrumător al multora dintre lingviştii şi filologii ieşeni din ultimii 50–60 de ani, al căror număr se diminuează, din păcate, de la an la an. Câţiva dintre participanţi (prof. Maria Iliescu, prof. Gavril Istrate şi acad. Marius Sala) i-au fost colegi de generaţie, l-au cunoscut şi au colaborat, într-un fel sau altul, cu G. Ivănescu.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 39–48

Scanned with OKEN Scanner

Dintre iluştrii reprezentanţi ai primei generaţii de discipoli (toţi foşti studenţi) voi evoca numele lui Vasile Arvinte, Ştefan Giosu, Ecaterina Teodorescu, N. A. Ursu, Alexandru Andriescu, Valeriu Stoleriu şi Liviu Leonte; doar ultimii patru mai sunt printre noi. Se adaugă o a doua generaţie de discipoli (nu întotdeauna foşti studenţi sau doctoranzi), din rândurile căreia am onoarea acum să îi numesc, cu o adâncă reverenţă, pe profesorii Vasile Ţâra, Vasile Frăţilă, Ileana Oancea, Maria Purdela Sitaru, Constantin Frâncu, Luminiţa Fassel, Sergiu Drincu şi să evoc memoria lui Dumitru Irimia. În fine, mai există o a treia generaţie de discipoli, a celor care erau foarte tineri în urmă cu patru-cinci decenii, atunci când profesorul nostru se afla deja în amurgul vieţii (Carmen-Gabriela Pamfil, Ioan Oprea, Cristina Florescu, Mihaela Paraschiv, Oana Popârda, Vlad Cojocaru, Lucia-Gabriela Munteanu, Eugen Munteanu). Cei mai mulţi dintre cei care îmi faceţi acum cinstea să mă ascultaţi, doamnelor, domnişoarelor şi domnilor, nu l-aţi putut însă cunoaşte personal pe G. Ivănescu (a trăit între 2 noiembrie 1912 şi 3 iunie 1987). Mai ales Domniilor Voastre mă voi adresa în următoarele minute, invitându-vă să veniţi alături de noi în sfera protectoare a unei tradiţii care ne cuprinde pe toţi. Având certitudinea că multe din ideile şi faptele ştiinţifice ale lui G. Ivănescu vor fi amplu reflectate şi dezbătute în comunicările anunţate, voi încerca să vă schiţez un portret al omului care a fost G. Ivănescu.

Dacă ar mai fi fost încă în vigoare canoanele speciei literare antice *de viris illustribus* (ilustrată de scriitori precum Sallustius, Cornelius Nepos, Sf. Hieronymus), imperativele parcimoniei, exactităţii şi clarităţii m-ar fi silit să mă străduiesc să îmi condensez atât de mult ideile, amintirile şi impresiile, încât ele să încapă, în enunţuri memorabile, în cel mult o pagină. În câteva perioade lungi şi decantate, ar fi trebuit să spun esenţialul despre originea, cursul vieţii, caracterul, profilul moral şi faptele personalităţii descrise. Restricţiile stilistice ale lumii noastre sunt mai puţin aspre, aşa că voi face acelaşi lucru, dar în mai multe pagini.

Aşadar, după cum ştim din chiar amintirile sale, expuse cu diferite prilejuri aniversare, G. Ivănescu s-a născut la Vutcani, sat în fostul judeţ Fălciu, azi judeţul Vaslui, într-o familie de mici intelectuali şi funcţionari de ţară, cu mare respect pentru cultură, unii dintre ei chiar cu modeste preocupări culturale, cum ar fi culegerea de material folcloristic. Cultul pentru Nicolae Iorga şi un tip de naţionalism popular, constructiv, sincer şi entuziast, a fost moştenit de Ivănescu din familie, dar era de fapt larg răspândit în mediile populare din epoca interbelică şi cultivat în şcoală. Ca atâţia alţi copii din anii '20 ai secolului trecut, G. Ivănescu a beneficiat de excelentul nivel al instrucţiei elementare şi liceale la care se ajunsese prin grija statului şi prin aplicarea consecventă a inspiratelor reforme ale lui Spiru Haret. Primele lecturi ale elevului Ivănescu, dincolo de manualele şcolare, au fost, potrivit propriilor mărturii, volumele *Istoria românilor în chipuri şi icoane* şi *Viaţa lui Ştefan cel Mare* de Nicolae Iorga, precum şi diferite reviste de cultură. Mutat, la vârsta de 11 ani, la Bârlad, împreună cu familia, adolescentul G. Ivănescu frecventează renumitul liceu „Gheorghe Roşca Codreanu". Întâlnirea cu un priceput şi pasionat profesor de latină, Gheorghe Neştian, îi trezeşte un interes special

Scanned with OKEN Scanner

pentru limbile clasice, latină şi greacă, dar şi pentru cele moderne în general, italiana şi franceza în particular, drept care silitorul adolescent îşi procură instrumentele de lucru necesare: dicţionare, gramatici, diferite alte cărţi. Între volumele pe care le găseşte în Biblioteca Societăţii culturale „Avântul" din oraş, al cărei membru devenise, dă la un moment dat, în 1928, deci la vârsta de 16 ani, peste *Principiile de istoria limbii* ale lui A. Philippide, din care mărturiseşte că, la vârsta respectivă, nu a reuşit să înţeleagă mare lucru. Interesul pentru învăţarea şi studiul limbilor i se precizează însă decisiv, de vreme ce, în clasa a şaptea de liceu, în iarna anilor 1929–1930, la vârsta de 17–18 ani, îşi comandă în străinătate şi primeşte acasă valoroase cărţi de specialitate: Jules Vendryes, *Le langage* (Paris, 1921), August Leskien, *Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache* (Weimar, 1871; ed. a II-a, 1905), Othon Rieman şi Henry Goelzer, *Grammaire grecque complète* (Paris, 1926).

Un articol scris la vârsta de 18 ani pe bază de intuiţie, în care afirmă că sufixul românesc *-ie* din cuvinte precum *bogăţie* sau *omenie* este de origine greacă, este trimis de Ivănescu la Chişinău profesorului Petru Constantinescu-Iaşi, istoric şi viitor important demnitar al statului comunist. Acesta retransmite articolul novicelui din Bârlad, profesorului Giorge Pascu, la Iaşi, iar cunoscutul filolog şi apropiat al lui A. Philippide îl citeşte cu atenţie şi îl returnează autorului, împreună cu unele observaţii şi sfaturi. Întâlnirea, mediată de un cunoscut din Bârlad, deja student, cu profesorul Giorge Pascu se va dovedi decisivă, căci, în toamna anului 1930, tânărul Ivănescu se înscrie la Facultatea de Litere şi Filosofie a Universităţii din Iaşi, dar nu la Secţia de filologie clasică, cum dorise iniţial, ci la Secţia de filologie românească. Vor urma trei ani de studiu intens, cu marii profesori ai literelor ieşene interbelice: lingvistul A. Philippide, lingvistul şi filologul Giorge Pascu (1882–1951), slavistul Ilie Bărbulescu (1873–1945), istoricul literar Octav Botez (1884–1943; acesta citea de fapt cursul lui G. Ibrăileanu, care era bolnav), clasiciştii I.M. Marinescu (1880–1965) şi Cezar Papacostea (1886–1936), istoricii Orest Tafrali (1876–1937), Paul Nicorescu (1890–1946) şi Ilie Minea (1881–1943). Pe Iorgu Iordan (1888–1986) l-a audiat doar un semestru, la un curs de introducere în filologia romanică, ca suplinitor al lui Dimitrie Găzdaru (n. 1897), plecat la studii în Spania. Pe G. Ibrăileanu, a putut însă să îl audieze pe parcursul mai multor semestre, din toamna lui 1931 până în vara lui 1933.

Dar marea întâlnire a tânărului student filolog a fost cu cel care avea să-i devină magistrul suprem, admirat, iubit şi urmat cu fidelitate, lingvistul Alexandru Philippide (1859–1933). Descoperirea doctrinei lingvistice a lui Philippide l-a condus la formarea convingerii că acesta este un mare învăţat, ale cărui teorii merită asumate: „Pentru mine era clar că prin Philippide s-a creat un punct de vedere românesc în teoria limbii" (*Profesorul Ivănescu la 70 de ani*: 87). Ce a primit G. Ivănescu de la Universitatea din Iaşi o spune el însuşi în mod explicit şi cu recunoştinţă: „Universitatea din Iaşi mi-a dat, în cei trei ani de studii, o sumă de cunoştinţe şi de idei, unele de o mare originalitate, pe baza cărora se putea păşi cu succes şi încredere în cercetarea limbilor" (*ibidem*).

Scanned with OKEN Scanner

Ca bursier al statului român, Ivănescu îşi petrece anii următori în străinătate, la universităţi reputate. Merge mai întâi la Paris unde, în anii 1934–1935, urmează cursurile de lingvistică celtică ale lui Jules Vendryes şi seminariile de filologie romanică ale lui Mario Roques. În continuare, în 1935–1936, va studia la Roma, urmând, între altele, cursurile de filologie romanică ale lui Giulio Bertoni (1878–1942), continuator al filosofiei idealiste create de Benedetto Croce (1866–1952) şi Giovanni Gentile (1875–1944), precum şi cursurile de limbă sanscrită ale lui Carlo Formichi (1871–1943). G. Ivănescu va afirma mai târziu că, deja în acei ani de formare, la Roma, i-a venit ideea de a încerca să concilieze idealismul lingvistic propus de Benedetto Croce şi Karl Vossler (1872–1949), cu determinismul profesat de A. Philippide, devenindu-i clară distincţia fundamentală între dialectele populare şi limbile literare, idee pe care o va teoretiza mai târziu, într-un cunoscut studiu din 1972, publicat în revista „Philologica" (II) din Craiova, cu titlul *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*.

Revenit la Iaşi, G. Ivănescu ocupă postul de asistent, pe care îl dobândise încă din 1935, la facultatea la care fusese student. Se înscrisese deja la doctorat în anul 1933 şi a depus lucrarea în 1937. Din motive necunoscute, aprobarea de susţinere publică, obţinută din partea Consiliului Facultăţii de Litere în anul 1938, nu s-a concretizat, aşa încât întregul proces va fi reluat peste mulţi ani, în 1945, la sfârşitul războiului. Cu titlul *Problemele capitale ale vechii române literare*, teza a fost admisă la 2 octombrie 1945 şi distinsă cu menţiunea Magna cum Laude de o comisie din care au făcut parte, alături de conducătorul tezei şi referentul principal, Iorgu Iordan, profesorii Petru Caraman, I.M. Marinescu şi N.I. Popa, preşedinte al comisiei fiind Constantin Balmuş, decanul Facultăţii. După mutarea la Bucureşti a lui Iorgu Iordan, în anul 1946, G. Ivănescu îi succedă acestuia, ca profesor plin. Ceea ce părea însă începutul unei cariere de excepţie se întrerupe în mod brutal, căci, sub tăvălugul masivelor epurări ale învăţământului românesc impuse de regimul comunist, alături de zeci de alţi eminenţi profesori şi reprezentanţi ai ştiinţei româneşti, G. Ivănescu se vede eliminat, în septembrie 1952, din Universitate. Urmează apoi, timp de aproape un deceniu, o perioadă de privaţiuni şi frustrări, mai întâi, scurt timp, ca cercetător la Institutul de Istorie şi Filologie al Academiei, Filiala Iaşi (întemeiat în 1927 de A. Philippide), apoi, după mutarea cu familia la Bucureşti în 1956, ca secretar ştiinţific al Comisiei pentru studiul formării limbii şi poporului român la Academia Română. În pofida vitregiei vremurilor, G. Ivănescu şi-a continuat cu discreţie marile proiecte ştiinţifice, acumulând material şi scriind intens studii şi articole, în parte publicate. Din această perioadă datează o scrisoare expediată din Iaşi la data de 26 martie 1957 de marele slavist Petru Caraman (1898–1980), la rândul lui alungat din Universitate şi din spaţiul public. Din această scrisoare, pe care am publicat-o împreună cu întreaga corespondenţă dintre cei doi (Munteanu 2011), citez un pasaj nu doar foarte emoţionant prin tonalitatea sa cvasiprofetică, dar şi foarte precis în aprecieri şi caracterizări:

> „Te felicit din adâncul inimii! Asemenea studii se pot citi rar, nu numai la noi, ci şi în ţările cu veche tradiţie ştiinţifică. Publicându-le, ai cinstit ca nimeni altul România, iar D-tale ţi-ai

Scanned with OKEN Scanner

stabilit o reputaţie de savant de marcă, pe care nimeni n-ar putea-o contesta vreodată. Te-ai ridicat alături de marii noştri lingvişti: Hasdeu, Philippide, Densusianu, Puşcariu şi Capidan. Eu sunt convins însă că-i vei depăşi. Foarte serioase motive, pe care mi le oferă chiar respectivele studii ale D-tale, mă fac să cred cu tărie acestea:

1. *îndrăzneala gândului* pornit să scruteze cu o curiozitate puţin comună locuri ne mai umblate sau locuri bătute de vânturile controverselor – ceea ce, după părerea mea, este o primă condiţie pentru creaţia originală, adică pentru creaţia autentică;
2. *erudiţia bogată*, exuberantă chiar, care e atât de indispensabilă p[entru] înălţarea unui edificiu solid, fiindcă ea constituie *documentarea* subiectului cu întregul lui complex de probleme – deci se identifică cu însăşi temelia edificiului;
3. *simţul măsurii*, ca şi *al prudenţei*, ceea ce-i totuna cu atitudinea critică faţă de hipotezele puse, faţă de ideile – proprii sau streine – şi spre marea mea satisfacţie această calitate apare tot mai pronunţat în lucrările D-tale;
4. *punerea la contribuţie a atâtor discipline auxiliare*, ceea ce reuşeşti să faci cu atâta tact – vreau să spun cu atâta logică – şi cu atâta competenţă;
5. *perspicacitatea rară* de care dai dovadă şi care nu poate avea altă explicaţie decât pregătirea serioasă ce-ai ştiut să-ţi faci şi mai ales talentul cu care te-a înzestrat maica natură.

Cred că niciunul din marii lingvişti români amintiţi mai-nainte nu întrunesc aceste calităţi în gradul în care eu le citesc în ultimele D-tale lucrări. «Le rôle des Japhétites…» este mai mult decât o mare făgăduinţă. Este începutul unei mari realizări. Aştept dar de la D-ta lucrarea de măsura talentului D-tale, adică acea lucrare masivă, de proporţii impunătoare. O aştept în ciuda vitregiei timpului şi a oamenilor cari te înconjoară şi cari mă dezgustă prin micimea şi josnicia lor. O aşteaptă de la D-ta România cea eternă. Nu mă lăsa să plec în lumea umbrelor înainte de a o vedea, de a mă delecta citind-o şi admirând-o. Este, cred, o datorie a vieţii D-tale faţă de D-ta însuţi şi faţă de naţia românească întreagă. Eu unul sânt mândru de D-ta, nu numai că eşti prietenul meu – tânărul meu prieten, în care am întuit din primul moment pe omul cu un fond neobişnuit de serios – dar sânt mândru mai ales ca Român!".

Interesant este de remarcat faptul că, la polul politic şi ideologic opus, în cuvinte foarte elogioase, deşi cu sobrietatea care îl caracteriza, s-a pronunţat de asemenea, la adresa fostului său student şi asistent, şi Iorgu Iordan, cunoscututul lingvist, academician şi demnitar din perioada comunistă. În scrisoarea (datată: Bucureşti, 23.XI.1982) trimisă de I. Iordan şi citită la Iaşi, în şedinţa solemnă de sărbătorire a profesorului G. Ivănescu în 1982, la împlinirea a 70 de ani de viaţă, găsim următoarele aprecieri:

„Tov. Ivănescu este, incontestabil, unul dintre marii noştri lingvişti, şi nu numai în comparaţie cu cei de astăzi. Pe aceştia îi întrece prin marea erudiţie, care îl apropie de Hasdeu şi Philippide. Cu cel dintâi seamănă şi prin bogăţia şi varietatea problemelor lingvistice care îl preocupă. Nu există aproape nici o ramură a lingvisticii care să nu-l fi atras şi să nu-l fi determinat să abordeze una sau alta dintre problemele supuse discuţiei. La aceste calităţi, rare, în general, aş adăuga una, şi mai rară, poate, şi anume: originalitatea ideilor, care, câteodată, surprinde şi chiar derutează, dar nu trebuie să uităm că ştiinţa, în general, progresează tocmai prin noutatea punctelor de vedere ale slujitorilor ei" (*Profesorul Ivănescu la 70 de ani*: 29).

Mai mult încă, la apariţia capodoperei ivănesciene *Istoria limbii române*, Iorgu Iordan şi-a reluat aprecierile superlative, publicând în revista „Limba română" o recenzie foarte laudativă despre această carte, cu titlul *Habemus papam*. Prin întrebuinţarea cunoscutei sintagme, rostite solemn la Curia papală de la Vatican pentru a anunţa *urbi et orbi* alegerea unui nou papă, Iordan dorea să exprime ideea că, în fine, o istorie completă a limbii române a fost scrisă.

Scanned with OKEN Scanner

Se pare că, la inițiativa chimistului Ilie Murgulescu (1902–1991), în mod repetat ministru al Învățământului și președinte al Academiei Române, care îl va sprijini ulterior, în 1965, să fie ales membru corespondent al Academiei, Ivănescu a fost trimis la Timișoara, unde, între anii 1962 și 1969, ca profesor de lingvistică romanică și generală, a contribuit masiv la crearea unei tradiții universitare solide. Cu același scop „misionar", G. Ivănescu zăbovește în perioada 1969–1971 la Craiova, pentru a întemeia și organiza acolo Catedra de limbă română și a ocupa postul de dorector al Centrului de Istorie, Filologie și Etnografie al Academiei Române. În 1971, G. Ivănescu este reprimit în cele din urmă acasă, la Alma Mater Jassyensis, unde va preda, până la pensionarea definitivă din 1980, cursuri de lingvistică indo-europeană, de germanistică, seminarii speciale de limbă literară. A publicat, în timpul vieții, pe lângă teza de doctorat, *Problemele capitale ale vechii române literare* (1947–1948, reeditat în 2012) și *Cursul de sintaxa limbii române moderne* (Iași, 1948, litografiat, reeditat, în 2004, de Oana Popârda), următoarele volume: *Istoria limbii române* (Iași, 1980), (în colaborare cu Th. Simenschy) *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene* (București, 1981), *Lingvistică generală și românească* (Timișoara, 1983) și, postum, *Studii de istoria limbii române literare* (Iași, 1989). Se adaugă câteva sute de articole și studii cu tematică foarte diversă, risipite prin diferite publicații, ediții și numeroase proiecte științifice rămase în cele câteva mii de pagini de manuscrise conservate în clădirea în care ne aflăm [clădirea Filialei din Iași a Academiei Române – n.red.], în fondurile Bibliotecii Filialei din Iași a Academiei Române.

*

Aș dori, în ultima parte a intervenției mele, să îmi permiteți, onorată asistență, să evoc câteva dintre momentele întâlnirii mele cu profesorul Ivănescu, pentru ca la final să încerc și schița unui portret. Deși numele lui îmi era cunoscut de la cursurile de istoria limbii sau de la cele de limbă literară, titularii acestora, profesorii Vasile Arvinte și, respectiv, Al. Andriescu, menționându-l și citându-l frecvent pe profesorul lor, prima dată l-am văzut pe Ivănescu în anul 1977, cu prilejul ședinței festive de sărbătorire a sa la împlinirea vârstei de 65 de ani. Ceea ce m-a impresionat în mod excepțional nu a fost atât figura sărbătoritului, cât intervenția memorabilă a profesorului Petru Caraman. În prezența tuturor oficialităților universitare, rector, decani, membri ai senatului, a unui numeros public studențesc, probabil și a unor reprezentanți ai partidului, bătrânul slavist, un bărbat înalt, drept, cu o coamă colilie și cu o voce puternică, sonoră, posesor al unui tip de discurs aulic pe care nu-l mai cunoscusem până în acel moment, a început, nu doar fără să fie invitat, ci și în pofida refuzului expres al prezidiului de a-i acorda cuvântul, să vorbească. Am perceput imediat caracterul cu totul special al momentului, tensiunea din sală părea să aibă o consistență aproape fizică. Petru Caraman a vorbit aproximativ 10 minute, expunând în linii mari ideile din scrisoarea citată mai sus și deplângând, în tonuri vituperante și în reproșuri dure și

Scanned with OKEN Scanner

explicite la adresa „statului şi partidului", faptul că un învăţat atât de strălucit precum G. Ivănescu este menţinut încă la rangul de membru corespondent al Academiei Române.

Evenimentul la care asistasem m-a convins ca, împreună cu colega şi viitoarea mea soţie, care îl alesese deja pe profesorul Ivănescu să-i fie îndrumător al tezei de licenţă, să frecventăm singurul curs pe care îl oferea studenţilor de la Secţia de filologie românească, un curs facultativ de gramatică indo-europeană. Timp de un semestru, Ivănescu ne-a expus structura gramaticală şi lexicul de bază ale indo-europenei primitive, pornind de la câteva pasaje din *Iliada* lui Homer. Mărturisesc că, deşi impresionat de erudiţia profesorului şi de pasiunea evidentă cu care îşi expunea materia, disciplina în sine mi s-a părut aridă şi neinteresantă. Preocupările mele mergeau oricum, în acea etapă, mai degrabă spre filologia clasică, spre istoria şi critica literară, decât spre lingvistică. Câştigasem însă convingerea că abia atunci, la sfârşitul perioadei de studenţie, îmi fusese dat să văd cum arată şi cum se comportă un om de ştiinţă autentic şi un mare profesor. În cei câţiva ani care au urmat, contactele mele cu G. Ivănescu au fost rare şi sporadice, limitându-se la micile servicii pe care, de regulă telefonic, mă ruga să i le fac: să-i aduc o anumită carte sau o revistă de la Biblioteca Centrală Universitară, să îi verific direct vreun citat sau o trimitere incompletă, să îi cumpăr câte o carte despre care auzise că a apărut. Abia în 1983, când, devenit cercetător la Institutul „Philippide" (care se numea atunci Centrul de Lingvistică şi Istorie Literară şi se afla în subordinea Universităţii), am început să mă interesez mai îndeaproape şi mai sistematic de problemele de lingvistică, l-am căutat pe profesorul Ivănescu. M-a adoptat repede şi cu uşurinţă, cei câţiva ani care au urmat până la decesul său fiind pentru mine de importanţă primordială. Relaţia cu profesorul Ivănescu era pentru mine cu atât mai atrăgătoare, cu cât, descoperind în acei ani doctrina lui Eugeniu Coşeriu şi căutându-i cu asiduitate scrierile, am aflat de relaţia de prietenie dintre ei. Cu un altruism pe care îl au doar marile caractere, profesorul Ivănescu nu s-a supărat pentru interesul pe care îl arătam lui Coşeriu ci, dimpotrivă, mi-a împrumutat el şi chiar mi-a dăruit câteva *separata* cu articole de Coşeriu. Între acestea, studiul fundamental *Determination y entorno*, publicat de Coşeriu în 1956. Evoc încă o dată, şi în acest cadru, momentul de bucurie extremă pe care l-am resimţit într-o seară de aprilie a anului 1991 când, prezentându-i extrasul respectiv, cu dedicaţia din 1957 („Lui Gheorghe Ivănescu, ca unui frate mai mare"), Coşeriu a adăugat, repetând inimitabila lui iscălitură, propoziţia „Lui Eugen Munteanu, ca unui frate mai mic". Am considerat şi consider în continuare că acest gest generos din partea lui E. Coşeriu este cel mai preţios dar pe care l-am primit vreodată. Văd în el un fel de legătură simbolică între mine şi cei doi mari învăţaţi cărora am avut nepreţuita şansă să le fiu discipol. Despre relaţia dintre aceşti doi magiştri ai mei am relatat mai pe larg cu alt prilej (Munteanu 2012), aşa că nu mai insist aici.

În anii 1984–1987 m-am întâlnit cu G. Ivănescu aproape săptămânal, îmbibându-mă, ca să spun aşa, de personalitatea lui şi, aş îndrăzni să spun, de farmecul lui. Discuţiile noastre săreau de la una la alta, alternând subiectele şi

Scanned with OKEN Scanner

temele serioase, de erudiție filologică sau de gândire lingvistică, cu cele „neserioase", ținând mai ales de viața sentimentală a diferitelor personalități. Cunoștea și relata cu vădită plăcere detalii anecdotice legate, de exemplu, de tribulațiile familiale ale lui Philippide sau de dilemele sentimentale ale lui Ibrăileanu, de complicatele relații umane dintre O. Densusianu și I.-A. Candrea, la fel cum nu se sfia să vitupereze comportamentele aberante ale diferiților „imbecili" contemporani. În registru grav, îmi împărtășea, la cerere, reflecțiile de ultimă oră asupra unor probleme cărora le dăduse cândva o soluție. La un moment dat, după ce săptămâni de-a rândul îmi aducea, la întâlnirea din apartamentul nostru, câte două-trei scrisori pentru a mi le dărui spre păstrare, m-a chemat la el ca să preiau un „transport" semnificativ, un sac întreg cu câteva sute de scrisori primite de el de-a lungul anilor, de la diferite personalități (Petru Caraman, Haralamb Mihăescu, Theofil Simenschi, Eugeniu Coșeriu și mulți alții). Colecția cuprindea scrisori începând aproximativ cu 1958. Ivănescu mi-a mărturisit că, într-un anumit context, în anii care au urmat eliminării sale de la Universitate, și-a ars el însuși întreaga corespondență anterioară, de teamă că în scrisori s-ar putea găsi ceva care să îl incrimineze la anchetele Securității, care i se păreau iminente. După o primă triere și alfabetizare a acestor scrisori, l-am rugat pe destinatarul lor să îmi dea detalii despre expeditori. Bogatele informații primite atunci de la Ivănescu și notate direct pe plicurile originale mă vor ajuta la alcătuirea unui volum de corespondență.

Enorm de multe lucruri am învățat în ultimii săi doi ani de viață, când Ivănescu m-a solicitat să îl ajut la alcătuirea și pregătirea pentru tipar a studiilor sale de istoria limbii române literare, altele decât *Problemele capitale ale vechii române literare*. Astfel, l-am ajutat la adunarea textelor, la asamblarea lor, la completarea trimiterilor bibliografice, de multe ori incomplete, la corectarea dactilogramelor realizate de dl Fasolă, dactilograful său preferat, și, ulterior, la corecturile în șpalturi editoriale, operații care m-au costat multe ore și zile de muncă, recompensate însă generos prin vădita bucurie pe care i-o provoca profesorului perspectiva de a-și vedea tipărită o parte a operei sale la care ținea foarte mult. Cartea a apărut postum, în 1989, la Editura Junimea, cu titlul *Studii de istoria limbii române literare*.

În aceiași ani se plasează încă un episod pe care îl consider semnificativ pentru caracterul omului Ivănescu și, în consecință, demn de relatat. Întrucât profesorul Ivănescu nu mai putea primi doctoranzi din rațiuni de sănătate, a trebuit, în 1985, să mă înscriu, după o îndelungă așteptare, la profesorul Vasile Arvinte. În chiar primele săptămâni de după examenul de admitere la doctorat, fiul profesorului Arvinte, tânăr fizician cu doctoratul abia luat în Elveția și cu un loc de muncă asigurat acolo, decisese „să rămână în Occident" (ca să folosesc jargonul specific al vremii!). Potrivit ritualurilor punitive ale regimului ceaușist, profesorul Arvinte a fost dat afară din funcția de prorector și i s-a retras și dreptul de a conduce doctorate, așa încât proaspătul doctorand care eram s-a văzut „aruncat pe drumuri", fără îndrumător oficial. În acel moment, cu un devotament sui-generis, Ivănescu a luat asupra sa sarcina de a-mi găsi un îndrumător, din foarte puținii profesori încă activi în domeniul filologiei, la București. Întors la Iași, a dorit să îmi comunice

Scanned with OKEN Scanner

temele serioase, de erudiţie filologică sau de gândire lingvistică, cu cele „neserioase", ţinând mai ales de viaţa sentimentală a diferitelor personalităţi. Cunoştea şi relata cu vădită plăcere detalii anecdotice legate, de exemplu, de tribulaţiile familiale ale lui Philippide sau de dilemele sentimentale ale lui Ibrăileanu, de complicatele relaţii umane dintre O. Densusianu şi I.-A. Candrea, la fel cum nu se sfia să vitupereze comportamentele aberante ale diferiţilor „imbecili" contemporani. În registru grav, îmi împărtăşea, la cerere, reflecţiile de ultimă oră asupra unor probleme cărora le dăduse cândva o soluţie. La un moment dat, după ce săptămâni de-a rândul îmi aducea, la întâlnirea din apartamentul nostru, câte două-trei scrisori pentru a mi le dărui spre păstrare, m-a chemat la el ca să preiau un „transport" semnificativ, un sac întreg cu câteva sute de scrisori primite de el de-a lungul anilor, de la diferite personalităţi (Petru Caraman, Haralamb Mihăescu, Theofil Simenschi, Eugeniu Coşeriu şi mulţi alţii). Colecţia cuprindea scrisori începând aproximativ cu 1958. Ivănescu mi-a mărturisit că, într-un anumit context, în anii care au urmat eliminării sale de la Universitate, şi-a ars el însuşi întreaga corespondenţă anterioară, de teamă că în scrisori s-ar putea găsi ceva care să îl incrimineze la anchetele Securităţii, care i se păreau iminente. După o primă triere şi alfabetizare a acestor scrisori, l-am rugat pe destinatarul lor să îmi dea detalii despre expeditori. Bogatele informaţii primite atunci de la Ivănescu şi notate direct pe plicurile originale mă vor ajuta la alcătuirea unui volum de corespondenţă.

Enorm de multe lucruri am învăţat în ultimii săi doi ani de viaţă, când Ivănescu m-a solicitat să îl ajut la alcătuirea şi pregătirea pentru tipar a studiilor sale de istoria limbii române literare, altele decât *Problemele capitale ale vechii române literare*. Astfel, l-am ajutat la adunarea textelor, la asamblarea lor, la completarea trimiterilor bibliografice, de multe ori incomplete, la corectarea dactilogramelor realizate de dl Fasolă, dactilograful său preferat, şi, ulterior, la corecturile în şpalturi editoriale, operaţii care m-au costat multe ore şi zile de muncă, recompensate însă generos prin vădita bucurie pe care i-o provoca profesorului perspectiva de a-şi vedea tipărită o parte a operei sale la care ţinea foarte mult. Cartea a apărut postum, în 1989, la Editura Junimea, cu titlul *Studii de istoria limbii române literare*.

În aceiaşi ani se plasează încă un episod pe care îl consider semnificativ pentru caracterul omului Ivănescu şi, în consecinţă, demn de relatat. Întrucât profesorul Ivănescu nu mai putea primi doctoranzi din raţiuni de sănătate, a trebuit, în 1985, să mă înscriu, după o îndelungă aşteptare, la profesorul Vasile Arvinte. În chiar primele săptămâni de după examenul de admitere la doctorat, fiul profesorului Arvinte, tânăr fizician cu doctoratul abia luat în Elveţia şi cu un loc de muncă asigurat acolo, decisese „să rămână în Occident" (ca să folosesc jargonul specific al vremii!). Potrivit ritualurilor punitive ale regimului ceauşist, profesorul Arvinte a fost dat afară din funcţia de prorector şi i s-a retras şi dreptul de a conduce doctorate, aşa încât proaspătul doctorand care eram s-a văzut „aruncat pe drumuri", fără îndrumător oficial. În acel moment, cu un devotament sui-generis, Ivănescu a luat asupra sa sarcina de a-mi găsi un îndrumător, din foarte puţinii profesori încă activi în domeniul filologiei, la Bucureşti. Întors la Iaşi, a dorit să îmi comunice

Scanned with OKEN Scanner

vestea bună că l-a convins pe profesorul Boris Cazacu să accepte să-mi coordoneze el doctoratul. Tot parcursul respectivelor tratative mi-a fost relatat într-o scrisoare pe care mi-a trimis-o acasă prin dl Fasolă:

Iaşi, 23.12.85
Dragă Domnule Munteanu,

De trei zile caut prin aducătorul acestei scrisori să aflu de la Telefoane numărul D-voastră de telefon şi nu reuşesc. Aşa că m-am hotărât să-ţi comunic prin scrisoare cele ce am „făcut" la Bucureşti.
M-am întâlnit cu dl Cazacu chiar în primele zile ale lunii decembrie. Am vorbit cu el la telefon după ce m-am întors din Timişoara (pe la 15 decembrie; în primele zile ale lunii era plecat la Brăila, la o sesiune organizată de el). Între timp primise plicul pe care-l lăsasem la Editura Academiei. Este destul de greu bolnav şi realmente nu vrea să mai aibă un doctorand. Dar dacă Ministerul nu va binevoi să modifice repartiţia făcută, te va primi cu dragă inimă. Ştie deja că eşti unul din tinerii cei mai bine pregătiţi din Universitatea noastră – n-a mai fost nevoie să te laud şi eu, deşi am făcut-o –, şi va accepta propunerile de teză pe care le vei face (mai exact: le-ai şi făcut). N-am discutat cu el despre examenele pe care le vei da cu el şi despre referatele pe care le vei susţine la el, dar am înţeles că ar vrea mai mult de două examene, poate şi mai mult de două referate. El a cerut Ministerului să fii transferat la Iaşi; iar, în cazul că aceasta nu se poate, să i se trimită înştiinţare scrisă că ai fost repartizat să faci doctoratul cu el. În momentul în care va primi înştiinţarea – dacă o va primi –, te roagă să faci un drum la Bucureşti, ca să te întâlneşti cu el şi să stabiliţi tematica examenelor şi a referatelor. Dacă cumva Universitatea din Iaşi a primit înştiinţare că ai rămas repartizat tot la el, va trebui să-i dai un telefon şi să-l întrebi când trebuie să mergi la Bucureşti, pentru a vă întâlni şi hotărî ce trebuie.
Eu am venit din Bucureşti la 17 decembrie, dar, având treburi, n-am mai ieşit din casă. După câte am înţeles, voi vorbi sâmbătă, 28 decembrie curent, la Institut, despre specificul limbii române. Probabil nu voi ieşi până atunci din casă. Dacă ai timp, poţi să mă vizitezi într-o zi.
De sărbători, vă urez amândurora, matale şi Doamnei Munteanu, ca şi rudelor şi copilului, sănătate, ani mulţi, succese, bucurii.

G. Ivănescu

Acesta a fost omul G. Ivănescu, gata să sară în ajutorul cui socotea el că îl merită. Acum, la 25 de ani de la moartea lui, îmi dau seama că persoana sa întrupa efigia clasică a omului de ştiinţă, la care geniul creator se asociază cu un caracter puternic. Într-un corp foarte fragil, expus mereu îmbolnăvirilor de tot felul, se adăpostea o inteligenţă uriaşă şi o mare voinţă, capabile să se asocieze într-o disciplină a muncii şi a studiului pe măsura uriaşelor proiecte concepute de posesorul lor. O dăruire totală şi dezinteresată pentru ştiinţă, fluiditate şi mobilitate a gândirii, respect pentru adevăr, tensiune a ideilor, o curiozitate multilaterală şi o memorie impresionantă erau alte caracteristici şi aspecte ale acestei puternice personalităţi. Se adăuga altruismul şi generozitatea faţă de toţi cei din jurul său, dar mai ales faţă de cei mai neajutoraţi. Nu puţini abuzau adesea de un fel de ingenuitate a profesorului în raport cu aspectele banale ale traiului zilnic. Faţă de un singur lucru era însă inflexibil: impostura academică de orice fel. Cei care l-au cunoscut vor confirma afirmaţia mea că G. Ivănescu se manifesta zgomotos, direct şi fără menajamente la adresa tuturor „imbecililor" cărora nu se sfia să le rostească numele.

Scanned with OKEN Scanner

Un respect profund şi constant faţă de memoria profesorilor săi – G. Pascu, G. Ibrăileanu, P. Caraman, I. Iordan şi, în special, Alexandru Philippide – a fost încă unul din atributele cele mai memorabile ale personalităţii lui G. Ivănescu. Pietatea filială faţă de magistru nu se manifesta la el doar în planul simbolic, ci şi în cel al faptelor, căci Ivănescu a preluat, asimilat şi continuat principalele elemente ale doctrinei lingvistice a lui Philippide şi, tot în plan concret, s-a preocupat constant de receptarea operelor acestuia, proiectând şi realizând parţial, cu ajutorul dnei Carmen-Gabriela Pamfil, editarea operelor savantului.

În raport cu cei mai mici, cu studenţii, doctoranzii sau colaboratorii săi, îl caracterizau disponibilitatea spre dialog şi răbdarea de a asculta pe oricine. Poate şi înţelepciunea acumulată cu vârsta îl făcuseră, în perioada în care l-am cunoscut, să fie atât de iertător şi transigent pe teribilul polemist din unele articole de tinereţe. Mărturisesc că am asistat câteodată la scene care îmi stârneau revoltă şi stupoare, văzând răbdarea cu care îi asculta şi, după părerea mea, timpul pe care îl irosea stând de vorbă îndelung cu tot felul de nedreptăţiţi de soartă.

G. Ivănescu avea ambiţia marilor idei şi curajul de a-şi afirma originalitatea de gândire. În raport cu grandioasele proiecte pe care le schiţase şi ale căror urme se văd în manuscrisele lăsate, ceea ce a reuşit să publice, deşi impozant, pare modest. Cu toate că era recunoscut şi respectat de cei mai mulţi, temut de unii, iubit şi chiar adulat de câţiva, lui Ivănescu nu i-a fost dată bucuria de a se vedea urmat până la capăt, după cum constată cu luciditate şi tristeţe undeva (*Profesorul Ivănescu la 70 de ani*: 93):

> „Dar, în această muncă, eram singur. Şi poate aceasta a fost tragedia vieţii mele: faptul că am fost obligat să reprezint singur timp de aproape jumătate de veac doctrina lui Philippide despre limbaj cu îmbunătăţirile pe care i le-am adus".

A murit probabil cu speranţa că posteritatea îi va da dreptate. Visa naşterea unei lingvistici sintetice şi complete, integratoare şi totală, pe baze antropologice şi filosofice, exact ca marele lui prieten E. Coşeriu. Momentul impunerii şi generalizării în conştiinţele majorităţii lingviştilor a acestui imperativ nu a sosit încă, deşi multe semne încurajatoare în acest sens încep să se întrevadă.

BIBLIOGRAFIE

Ivănescu 2012 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, ediţia a II-a, revizuită, indici şi bibliografie de Eugen Munteanu şi Lucia-Gabriela Munteanu, cu o postfaţă de Eugen Munteanu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Munteanu 2011 = Eugen Munteanu, *O prietenie exemplară. Petru Caraman şi Gheorghe Ivănescu în corespondenţă*, în „Limba română" (Chişinău), anul XXI, nr. 1–2, p. 35–41 (I); nr. 3–6, p. 271–276 (II); nr. 7–8, p. 166–174 (III).

Munteanu 2012 = Eugen Munteanu, *Elogiu magiştrilor*, în „Dacia literară", anul XXIII, nr. 3–4 (102–103), p. 78–88.

Profesorul Ivănescu la 70 de ani = Profesorul Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor şi colaboratorilor. Răspunsul profesorului G. Ivănescu, Centrul de multiplicare al Universităţii din Iaşi, 1983.

Scanned with OKEN Scanner

CONCEPTUL DE LIMBĂ LITERARĂ A UNUI DIALECT, CU APLICARE LA AROMÂNĂ, ÎN VIZIUNEA LUI G. IVĂNESCU

NISTOR BARDU*

1. Noţiunea de „dialect literar", prin care înţelege o variantă a limbii române literare (scrise) în perioadele de constituire a acesteia (de la primele texte din secolul al XVI-lea, până în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea), este întrebuinţată de G. Ivănescu în *Problemele capitale ale vechii române literare* (1948) şi reluată apoi în *Istoria limbii române* (1980). Şi în prima lucrare, şi în cea de-a doua, autorul îi combate pe cei care au susţinut în lingvistica românească (Rosetti, Densusianu) că limba română literară este rodul unei conştiinţe lingvistice unice şi identice pe tot teritoriul dacoromânesc şi are la bază dialectul muntean. Dimpotrivă, au existat mai multe conştiinţe lingvistice deosebite, chiar dacă nu radical, de la o regiune la alta (1980: 567). G. Ivănescu a distins, în *Problemele capitale...* (cap. III, „Dialectele literare româneşti": 80–137) următoarele dialecte literare dacoromâneşti: 1) dialectul textelor rotacizante din secolul al XVI-lea; 2) dialectul din Ardeal de la nord de Mureş; 3) dialectul din Muntenia şi din Ardealul de sud; 4) dialectul literar moldovean; 5) dialectul literar bănăţean, întrebuinţat în Banat, Ţara Haţegului şi Orăştie (80–90). La fel ca alte limbi literare europene, care şi-au început existenţa în epoca feudală prin mai multe dialecte literare, tot aşa şi în cazul limbii române, vorbită în mai multe state feudale româneşti, limba literară a funcţionat între secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea, ba chiar până la jumătatea secolului al XIX-lea, când începe unificarea limbii literare prin unificarea normelor ei (cf. 1980: 568), sub forma dialectelor menţionate.

2. Este de acum bine cunoscut faptul că, dintre toate dialectele sud-dunărene ale limbii române, dialectul aromân este singurul care şi-a dezvoltat o variantă literară sau, cel puţin, un început de variantă literară dialectală. În acest sens, în lucrarea deja menţionată (*Istoria limbii române*), G. Ivănescu face mai multe consideraţii asupra acestei realităţi culturale, lansând totodată conceptul de „dialect literar" sau „limbă literară a unui dialect" (Ivănescu 1980: 633–635, 726–729). Luând în discuţie, în lucrarea citată, *Dialectele sud-dunărene în secolul al XVIII-lea*

* Universitatea „Ovidius", Constanţa, Aleea Universităţii, nr. 1, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 49–57

Scanned with OKEN Scanner

şi în primele decenii ale secolului al XIX-lea (cap. IV al Părţii a VIII-a), autorul considera că, „scriindu-se macedoromâna cu litere greceşti, se năştea *un nou dialect literar al limbii române, o nouă variantă literară a românei*"[1] [subl.n.] (Ivănescu 1980: 633).

Cadrul favorizant al apariţiei acestui nou dialect literar al limbii române l-a constituit, crede G. Ivănescu, „înflorirea economică a macedoromânilor în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, ca şi contactul lor cu cultura greacă sau cu străinătatea" (1980: 633), care, împreună, au generat o remarcabilă înflorire culturală.

La sfârşitul Evului Mediu, ajunse sub stăpânire turcească, triburile de păstori aromâni din Epir şi din sudul Albaniei se bucurau din partea noilor autorităţi de autonomie locală, privilegii şi de o considerabilă libertate de mişcare pe care le moşteniseră de la împăraţii bizantini. Drept urmare, la începuturile epocii moderne, aromânii care îşi depăşiseră condiţia de ciobani deveniră cărăuşii, călăuzele şi stăpânii celor mai importante drumuri ale regiunii. La răspântii şi în alte locuri avantajoase, ei au întemeiat adevărate „burguri" precum Călăriţi, Siracu, Gramostea, Meţova, Clisura, Moscopole (F.C.H.L. Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, ed. I, t. II, 1826, p. 172–176, apud Brezeanu, Zbuchea 1997: 146–147; cf. şi Papacostea 1983: 366–367). Acestea au avut până la 1700 un statut clientelar faţă de sistemul comercial al Veneţiei şi al Franţei. După 1700, oraşe ca Meţova şi Moscopole ajung să-şi dezvolte acţiuni economice proprii, dispunând în acest sens de adevărate hinterlanduri. Dintre ele, Moscopole, locuit în exclusivitate de aromâni (Papacostea 1983: 366–367)[2], a devenit în perioada respectivă o adevarată metropolă a aromânilor din sudul Albaniei şi din întregul Epir.

Între 1720 şi 1770, Moscopole oferea imaginea unui mare centru comercial şi industrial, organizat pe corporaţii, în care se realizau lactate şi produse din lână, arme, argintărie, postav, covoare etc., mărfuri care ajungeau prin reţeaua de drumuri comerciale bine puse la punct şi păzită de jandarmeria caravanelor în interiorul Macedoniei, Greciei şi, mai departe, la Veneţia, Triest, Viena, Leipzig, la Timişoara şi Braşov, în Egipt şi în Asia Mică etc. (Popovici 1934: 62–63; Iorga 1969: 254; Papacostea 1983: 366–367).

Circulând mult, negustorii moscopoleni duceau în depărtări şi aduceau la Moscopole mărfuri variate, dar şi idei ale Occidentului iluminist unde unii dintre ei, deschiseseră mari case de comerţ. Ajungând şi în Transilvania secolului al XVIII-lea, ei „asistară la spectacolul înalţător al deşteptării conştiinţei naţionale", contribuind cu bani la tipărirea cărţilor scrise de preoţii, profesorii şi studenţii

---

[1] Conceptul de „dialect literar" este aplicat de autor şi în legătură cu dacoromâna, cf. *ibidem*, 1948: 80–37, 368–387; vezi şi Carageani 1999: 49–81.

[2] Papacostea 1983: 366–367. Într-un document de epocă păstrat la Arhivele Statului din Budapesta şi reprodus de Per. Papahagi 1909: 20–21, se scria: *Moscopolit sita est in Macedonia, confiniis Albaniae, urbs amplissima, non modo in tota Grecia, sed etiam fere per totum Turcarum imperium*. Despre locuitori se menţionează: *Cives ius omnes unius nationis et religionis christianae graeci ritus eiusdem linguae que ab ipsis appellatur Romana... ipsis que inter se Romani dicuntur et nominantur* (*ibidem*).

Scanned with OKEN Scanner

români din Ardeal şi Banat şi trăind şi ei mândria de a fi urmaşii romanilor (Iorga 1969: 254; Peyfuss 1996: 134). În peregrinările lor, ei trebuie să fi adus asemenea cărţi şi la Moscopole şi în alte locuri de obârşie din Peninsula Balcanică, iar acestea ar fi putut ajunge în mâna învăţaţilor aromâni care, în plină epocă iluministă, s-au conectat, după cum vom vedea, la propăşirea spirituală a neamului din care făceau parte.

Scrisul şi cititul s-au răspândit mai mult printre aromâni, conclude G. Ivănescu, pe baza datelor oferite de Th. Capidan (1932: 47 şi urm.), astfel negustorii aromâni ajunseseră să-şi redacteze corespondenţa nu numai în greacă, pe care cei de acasă n-o înţelegeau, ci şi în aromână. Iar în curând, dintre aromâni, s-au recrutat şi profesori pentru şcolile de la Moscopole şi pentru celelalte oraşe din regiune (Şipsca, Grabova, Nicea, Lunca) şi de mai departe (Meţovo-Aminciu), toate atingând o dezvoltare invidiată de musulmanii din jurul lor. Sigur, aceştia făceau carte grecească în şcolile respective, dar nu e deloc exclus ca ei să fi ţinut şi lecţii de aromână. Aşa se explică apariţia primilor scriitori aromâni, autori ai celor dintâi instrumente de învăţat în graiul matern (manuale, abecedare, lexicoane etc.).

Primele scrieri în aromână arată o limbă fluentă, ceea ce ne determină să credem că dialectul aromân era folosit în scris de mai multă vreme decât din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. O dovadă în acest sens o constituie *Inscripţia lui Nectarie Tărpu*, din 1731, descoperită la Ardenica, un sat din câmpia Muzëkjia din Albania. Textul inscripţiei, transcris de Vladimir Drâmba şi comentat de Matilda Caragiu Marioţeanu, în *Liturghier aromânesc* 1962: 112, este următorul:

„Viryiră, muma al dumneḑă, oră tră noi pecătoşl'i".

Avem în acest text, crede Matilda Caragiu Marioţeanu, dovada certă că „năzuinţa aromânilor pentru cultivarea limbii materne în biserică, în şcoală, ca şi în scrieri de orice fel, este cu mult anterioară sfârşitului secolului al XVIII-lea" (Caragiu Marioţeanu 1962: 112).

Aşadar, scriitorii Theodor Anastas Cavalioti, Daniil Moscopoleanul şi Constantin Ucuta se înscriu într-o tradiţie a scrisului în aromână cu alfabet grecesc. De aici derivă, în ciuda unor deosebiri, unitatea remarcabilă a grafiei întrebuinţate de ei, precum şi de autorii anonimi ai *Codexului Dimonie* („Jahresbericht des Institut für rumänishe Sprache", I, 1894, II–IV, 1897–1898) şi ai *Liturghierului aromânesc*. Mai importantă decât aceasta este însă fluenţa cu care autorii îşi folosesc în scris limba nativă. Iată alte dovezi în sprijinul acestei afirmaţii:

„Dumniḑău feţe ţerru, loclu, soarle, luna, stealle. Şi dapoea ursi amarea-i bălţile, răurre şi scoásiră péşkil'i, uh'el'ile. Năpoi ḑîse şi işire desupră pre locu tuţ arburl'i. Şi estă loclou mplinu de leamne de cupaču. De fagu de salţe de plupu de ќipăriču, de ќińi. Şi alte se află tru pădure. Alte suntu tru munţî tru pade şi tru alte lócuri" (Daniil Moscopoleanul, *Lexicon Tetrágloson*, apud Per. Papahagi 1909: 116–117).

„Tată anostru ţi eşti tru ţeruri; La[s] se aὺisească numa atá. La[s] se ὺină amirăril'a atá. La[s] se si facă θélima atá, de căcúm n-ţerŭ, aşîţe şî pri locŭ. Pînea anoastră aţea de caθe ḑuă dănă-o ástăḑî. Şî l'eartă-nă steápsile anoastre, de căcúm şî noî l'ertămŭ aţelorŭ ţi nă stipsescu. Şî se nu aduţî pre pirazmó, ma scapă-nă de éhturru; amin.

Că atá este amirăril'a, şî vărtutea, şî δoxa, a tátăluĭ, a h'il'luĭ şî a aὐluĭ duhŭ, tora şî cănțido, şî tru étele a ételorŭ. Amín" (Constantin Ucuta, *Noua pedagogie sau Abecedar uşor...*, Viena, 1797, apud Per. Papahagi1909: 75).

Din păcate, aceste începuturi atât de promițătoare nu au continuat în perioada următoare sau noi nu avem dovezi că autori aromâni ar mai fi compus asemenea scrieri, în afara *Codexului Dimonie* şi a *Liturghierului aromânesc*, care datează cam din aceeaşi perioadă (vezi mărturisirea lui Gheorghe Platari din Aminciu–Metsovo[3], 2005). Lăsând deoparte scrierile lui Gheorghe Constantin Roja (*Măiestria ghiovăsirii româneşti...*, Buda,1809) şi *Gramatica română sau macedono-vlahă* a lui Mihail Boiagi (Viena, 1813), a trebuit să treacă mai bine de o jumătate de veac până când, în urma înființării de şcoli şi deschiderii de biserici de către statul român pentru aromânii din acea parte a Peninsulei Balcanice aflate sub ocupație şi administrare turcească, să înceapă o nouă etapă a dezvoltării dialectului literar al aromânei.

De această nouă etapă a limbii literare aromâneşti G. Ivănescu se ocupă în capitolul al II-lea al Părții a X-a a *Istoriei limbii române*. Iată precizarea: „În epoca dintre 1878 şi 1948 au existat şi condițiile optime pentru dezvoltarea ca limbi literare a dialectelor macedoromân, meglenoromân şi istroromân. Aceste forme scrise ale dialectelor în discuție nu erau însă adevărate limbi literare, căci ele serveau numai ca organe de expresie ale literaturii beletristice, literatura scrisă în ele fiind ea însăşi limitată la câteva genuri literare (poezie, nuvelă), la unele îndrumări în domeniul economic, la corespondență şi la comunicarea în presă a unor ştiri" (Ivănescu 1980: 727). Dacă meglenoromâna şi istroromâna n-au ajuns niciodată la stadiul de limbi literare autentice, aromâna, afirmă G. Ivănescu, datorită înființării şi funcționării şcolilor româneşti, încă din timpul lui Alexandru Ioan Cuza, în localitățile balcanice în care trăiau comunități compacte de aromâni, şi-a creat o adevărată literatură în dialect, atingând nivelul unei „limbi literare dialectale macedoromâne cu funcție numai artistică" (*ibidem*). Concluzia autorului însă era că, la sfârşitul anilor '70 ai veacului trecut, când autorul dădea la tipărit *Istoria limbii române* şi când în Balcani nu mai funcționau şcolile româneşti, iar aromânii nu mai studiau limba română literară, „literatura beletristică cultă aromână e pe cale de a apune, dacă nu cumva a apus de-a binelea" (*ibidem*: 729).

În anii '80 însă ai secolului trecut, scrisul în aromână prindea din nou aripi. Chiar în ultimul deceniu al regimului comunist, scriitorii aromâni din România îşi făceau auzită vocea în volume de autor sau în antologii în aromână. În 1983, Kira Iorgoveanu (n. 1948) publica volumul de versuri originale *Steauă di dor* (Editura

[3] Ghiorghi Platari-Tzîmă, autorul unui excepțional corpus de documente privitoare la glorioasa citadelă aromânească Metsovo (Aminciu), din Munții Pindului (ΚΩΔΙΚΑΣ ΔΙΑΘΗΚΩΝ ΜΕΤΣΟΒΟΥ, τομος Α, Β, Γ, Μετσοβο–Αθηνα, 2004) ne-a mărturisit, în septembrie 2005, că se află în posesia unui alt manuscris aromânesc, scris cu litere grecești, pe care intenționa să-l publice. Noi ne-am oferit să-l publicăm aici, în țară, într-o ediție științifică, dar Gheorghi Platari a refuzat această ofertă. Este posibil ca, la această dată, el să fi publicat deja manuscrisul respectiv, dar noi nu am reuşit să-l contactăm pentru a afla adevărul în acest sens.

Scanned with OKEN Scanner

„Eminescu"). După trei volume de poezii scrise în limba română literară, absolut remarcabile şi remarcate ca atare la apariţie, poetul Nicolae Caratană (1914–1992)[4] scotea, în 1985, în aromână, volumul *Aşteptu soarile* (Editura „Litera"). I-a urmat, în 1987, Mihai Prefti cu volumul *Durut iho. Poeme aromâne* (Editura Litera). O imagine elocventă a literaturii aromâne mai vechi şi mai noi, mai exact a poeziei, aveau să ofere, în 1985, criticul literar Hristu Cândroveanu şi poeta Kira Iorgoveanu în antologia *Un veac de poezie aromână*. Aici, alături de autori „clasici", precum Constantin Belimace, George Murnu, Nuşi Tulliu, Nicolae Batzaria, Zicu Araia, Marcu Beza, Nicolae Velo, Tache Caciona, Nida Boga, Ion Foti, George Perdichi, unii dintre ei, autori şi în româna literară, aflându-se şi în atenţia lui G. Ivănescu (vezi *ibidem*) ş.a., afirmaţi până la al Doilea Război Mondial şi bine cunoscuţi de publicul aromân din ţară şi din Balcani unde funcţionaseră şcoli româneşti, apăreau nume noi ca Nicolae Babu (1901–1967), Constantin Colimitra (1912–2001), Teohar Mihadaş (1918–1996), cunoscut până la această dată doar ca scriitor în româna literară[5], Hristu Cândroveanu (n. 1928), Kira Iorgoveanu, Vasile Todi (n. 1958) (cf. Cândroveanu, Iorgoveanu 1985: passim, T. Papahagi 1922: passim, Carageani 1999: 85–114; Nasta 1985: passim, Cuvata 2001b; vezi şi Papanace 2001).

Pe lângă aceşti autori, lingvistul român de origine aromână stabilit în Italia, Gh. Carageani, în volumul său *Studii aromâne*, ia în discuţie şi scriitori aromâni din alte ţări balcanice: din Macedonia (din fosta Iugoslavia), pe Vanghea Mihanyi Steryu-Cociu (n. 1950), Dina Cuvata (n. 1952), Nico Oğacli, Branislav Ştefanovschi, Santa Djica, Vanghiu Zega şi Gena Nakovska, iar din Grecia, pe Stavru Parţali, care, pe la 1987–1991, scria poezii în aromână cu litere greceşti (Carageani 1999: 87–88, 92[6]).

3. Din prezentarea noastră de mai sus, deşi incompletă, se conturează, credem, o imagine elocventă a scrisului dialectal aromânesc de azi, cel puţin din perspectiva generaţiilor de autori, a numărului acestora şi a varietăţii de genuri şi

---

[4] Volumele de versuri antume ale lui Nicolae Caratană sunt: *Lampadoforie* (1972), *Lâna de aur* (1975), *Inscripţii rupestre* (1981), *Arbori* (Litera, 1989), iar postum, *Pod peste legende* (Cartea Aromână, 1992). Tot postum apare şi volumul de proză memorialistică *Memorii gheţimanice* (Ex Ponto, Constanţa, 2000). Referinţe privind activitatea şi opera literară a lui Nicolae Caratană găsim la Bardu 1985: 7; Puiu 2005: 472–476; Cuvata 2001a: s.v.

[5] Menţionăm următoarele volume ale lui Teohar Mihadaş: poezie: *Ortodoxie păgână* (1947), *Ţărâna serilor* (1967), *Reminiscenţe* (1968), *Elegii* (1971), *Trecerea pragurilor* (1972), *Pâinile punerii înainte* (1974), *Nimburi* (1976), *În lumina înserării* (1984), *Înstelatele oglinzi* (1984), *Orfica tăcere* (1988); proză: *Tărâmul izvoarelor* (1968), *Frumoasa risipă* (1980), *Înaltele acele vremi* (1987), *Pe muntele Ebal* (1990), *Pinii de pe Golna* (1993). După căderea comunismului, autorul a publicat în aromână volumul *Botsli di didindi* (1992), postum apărându-i *Oara di hari* (1998) şi *Catreni* (1998), cf. Cuvata 2001b: 38, s.v. Aşadar, înainte de a publica în dialect, cei doi autori erau deja cunoscuţi ca scriitori români.

[6] Lucrarea conţine şi succinte date biobliografice despre toţi aceşti autori. Multe dintre informaţiile respective sunt preluate de Gh. Carageani din revista „Zborlu a nostru", scoasă la Freiburg, în Germania, din 1984, de profesorul Vasile Barba.

Scanned with OKEN Scanner

stiluri. Din această imagine răzbate ideea că aromânii din România şi din ţările balcanice foste comuniste, care au simţit chemarea literaturii, par a pune în practică îndemnul adresat de I. H. Rădulescu la începuturile literaturii române moderne: „Nu e vremea de critică, copii; e vremea de scris, şi scrieţi cât veţi putea şi cum veţi putea; dar nu cu răutate”[7]. Nu departe de această chemare paşoptistă este şi părerea lui Gheorghe Carageani, exprimată în studiul *Scriitori aromâni (macedoromâni): Ce fel de literatură, ce fel de viitor?*, a cărui primă versiune, în italiană, datează din 1991: „Pentru dezvoltarea ulterioară a literaturii dialectale aromâne se impune ca o primă necesitate aceea de a se scrie în aromână: nu doar bine, ci şi mult”. Şi nu numai să se scrie, spune mai departe autorul, ci şi să se tipărească. Doar aşa, „prin înmulţirea cărţilor scrise şi publicate în aromână se vor putea pune bazele unei varietăţi mai mult sau mai puţin unitare, un fel de *koinè* a aromânei, fiindcă aromâna este deocamdată «un ansamblu de graiuri nestandardizate»” (Carageani 1999: 103–104)[8].

Aşa stând lucrurile, revirimentul, despre care vorbeam mai sus, nu poate fi decât salutat. Se scrie mult, şi nu de puţine ori, şi bine. Ne îngăduim totuşi observaţia că scriitorii aromâni de azi, în special aceia cu mai puţină cultură literară, par să ignore cuceririle literaturii aromâne tradiţionale în care s-au remarcat „clasicii” Constantin Belimace, Nuşi Tulliu, George Murnu şi ceilalţi, creatori ai unui limbaj poetic oarecum unitar, bazat pe graiul grămostean de nord (Ivănescu 1980: 728), pe care l-au nuanţat uneori cu dacoromânisme literare, pentru că mai toţi se formaseră în şcolile româneşti şi luaseră contact cu limba şi literatura română, pentru că mulţi erau trăitori în România şi pentru că necesitatea artistică le impunea în diverse situaţii întrebuinţarea unor cuvinte inexistente în aromână. În poemele lor, autorii în cauză caută plenisonia, muzicalitatea, altfel spus, sonorităţile fluide, şi reuşesc adesea să le materializeze, în cea mai mare parte, cu elemente lingvistice din graiul străbun sau din graiuri apropiate, şi numai rareori cu dacoromânisme. Ilustrative în acest sens sunt versurile dintr-o foarte cunoscută poezie a poetului George Murnu (autorul volumului *Bair di cântic armânescu*, 1931), considerat de Hristu Cândroveanu „cel mai prestigios scriitor aromân modern” (Cândroveanu, Iorgoveanu 1985: 47), iar de Nicolae Şerban Tanaşoca, „cel mai de seamă poet dialectal aromân” (Tanaşoca 2004: 3):

> „Grailu-a meu di mumă, grailu a meu di tată/ vatra mea iu ñi-ardu añl'i ţe-am bănată.// Graiu picurărescu di păduri şi plae,/ Zbor ţi-avdzîi dit gura paplui şi-ali maie,/ Zbor di budză vrută, dumnidzască ñilă,/ Ñiurismă di frangă şi di trandafilă” (*Grailu armânescu*) (cf. Cândroveanu, Iorgoveanu 1985: 50).

---

[7] Cuvintele lui I.H. Rădulescu sunt invocate şi de Nicolae Saramandu (1994: 37–39), pentru a arăta că o limbă literară, în speţă – aromâna, nu se creează peste noapte, ci după întrebuinţarea ei în scris multă vreme.

[8] În versiunea iniţială, în italiană: *Scrittori aromeni (macedoromeni): quale letteratura, quale futuro*, studiul a apărut în „Letteratura di frontiera –Litteratures Frontalières, Anno I, nr. 2, luglio–dicembre 1991: 131–153, cf. *ibidem*: 15.

Scanned with OKEN Scanner

Armonia prozodică este evidentă. Pe urmele sale, Nicolae Caratană, foarte bun cunoscător şi el al cadenţelor clasice, scrie, în *Aşteptu soarile* (1985), o excelentă poezie modernă din care citãm:

„Veagļie-ţ boaçea, veagļie-u di corghi/ di trup nu ai lipsă, ti-alasă./ Homer minduia prin ocļiļi orghi,/ minduia prin noaptea-ahîndoasă.// Cându scria açea çe-are scrisă,/trupu-al Moise fudzi aspărat,/ prea multu foc lu-angrica, prea multă chisă,/ trupul di-amu ļi-era zborlu scriat// Nu-arăvda dot atânţi niori,/ atânte rufei di icoane./ Scriinda, bănа di ñiļi di ori/ armas fără trup di ori milioane.// Fă ş'tine ca el/ anarga-anarga cându dipuni tu carte,/ cându dipuñi dit tine tu-açel/ çe s-alumtă s'nu aibă moarte" (*Nu ai lipsă di trup*)[9].

Primul din cei doi poeţi este pindean, iar celălalt, fărşerot (vezi prezentările biografice din Cândroveanu, Iorgoveanu 1985: 47–49, respectiv 403–405), dar limba în care scriu, limpede şi muzicală, este aproape aceeaşi, pentru că ambii creatori urmăresc în întrebuinţarea ei efecte de artă superioară, care să aibă o cât mai mare audienţă.

La poeţii de azi, în special la cei tineri, sincronizaţi la poezia modernă şi preocupaţi mai mult de adevărul tensionat al ideilor poetice şi al cuvintelor decât de eufonie, asemenea caracteristici sunt mai puţin frecvente. Aceasta nu înseamnă că poezia lor este lipsită de valoare. Din acest punct de vedere, remarcăm pe Gheorge Vrana, din a cărui creaţie poetică citãm:

„Bana mea –/ cârvani di yisi/ mprădată di vimtu...// Bana mea/ nmurmintată/ tu arina spulbirată" (*Bana mea*)[10],

şi pe Spiru Fuchi, poet aromân din Albania, cu câteva versuri din poezia *Soari disicat*, care deschide volumul cu acelaşi titlu:

„Ishai di noapti,/intrai tu dzuă,/cu soară disicat:/periă di locu/ Stranjili chănushă/ Cu moartia misticat" (*Soari disicat*).

Din punctul de vedere al variantelor dialectale actualizate azi în creaţiile literare, remarcăm faptul că autorii scriu, fiecare, în graiul nativ. Pentru că cei mai mulţi scriitori sunt grămosteni, graiul în care se scrie cel mai mult este graiul grămostean. Şi, după cum am văzut că şi în trecut dintre grămosteni s-au ales cei mai mulţi poeţi, se poate spune că se continuă astfel un fel de tradiţie a scrisului aromânesc bazat pe graiul grămostean. Totuşi, dacă înainte autorii aparţinând acestui grup lingvistic urmăreau accesibilitatea şi unitatea limbii în care scriau, astăzi urmaşii lor lasă impresia că sunt interesaţi mai mult doar de redarea cât mai exactă a conţinuturilor în propriul grai. Iată, spre ilustrare, o strofă dintr-o poezie a lui Mihai Prefti, altfel un bun poet, care aproape că nu poate fi înţeleasă, să zicem, de un cititor fărşerot din Albania sau din România:

„Vălănduită minari/ Pit caljiuri făr di tăhmini, Cu nădii upăriti/ Tu-adiljeaticlu curmat" (*Vălănduită minari*, în Cuvata 2001b).

---

[9] Autorul a folosit un sistem de scriere mai aparte, în care, pentru consoanele *l'* şi *ţ*, întrebuinţează grafemele *ļ* şi *ç*, pe care am încercat să le reproducem întocmai, aşa cum am procedat cu celelalte grafii utilizate de diferitele edituri care au publicat creaţii ale scriitorilor aromâni.

[10] Din „Zborlu a nostru", XI, nr. 1(41), 1994: 20.

Grămostenii din Macedonia şi din Bulgaria îşi scriu şi ei graiul, iar fărşeroţii din Albania, pe al lor.

Concluzia care se impune este că, deocamdată, nu putem vorbi de un limbaj poetic unitar al aromânei şi că acea limbă literară a dialectului aromân, cu funcţie numai artistică, despre care vorbea G. Ivănescu în *Istoria limbii române* (vezi *supra*) este astăzi într-un adevărat impas, în această privinţă. Scriitorii aromâni de azi par a ignora realizările predecesorilor lor din secolele precedente.

BIBLIOGRAFIE

Bardu 1985 = Nistor Bardu, *Virtuţi poetice ale limbajului dialectal*, în „Tomis", XX, nr. 12, decembrie.

Brezeanu, Zbuchea 1997 = Stelian Brezeanu, Gheorghe Zbuchea (coord.), *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, Bucureşti (Arhivele Naţionale ale României).

Capidan 1932 = Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, Imprimeria Naţională.

Carageani 1999 = Gheorghe Carageani, *Studii aromâne*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române.

Caragiu Marioţeanu 1962 = Matilda Caragiu Marioţeanu, *Liturghier aromânesc*, Bucureşti, Editura Academiei.

Cândroveanu, Iorgoveanu 1985 = Hristu Cândroveanu, Kira Iorgoveanu, *Un veac de poezie aromână*, Bucureşti, Editura Cartea Românească.

Cuvata 2001a = Dina Cuvata, *Scriitori armâneshtsă*, Scopia.

Cuvata 2001b = *Picurarlu di la Pind. Antologhiea-a puiziiljei armâneascâ* (sec. XIX shi XX), Scopia.

Djuvara 1996 = Neagu Djuvara, *Aromânii: istorie, limbă, destin*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române.

Iorga 1969 = Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1668–1821)*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412 şi 540 (şi în extras).

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.

Nasta 1985 = Atanasie Nasta (ed.), *Ecou de cântec aromânesc*, Bucureşti, Editura Litera.

Papacostea 1983 = Victor Papacostea, *Civilizaţie românească şi civilizaţie balcanică. Studii istorice*, Bucureşti, Editura Eminescu.

Papahagi, Per. 1909 = Pericle Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, Bucureşti, Editura „Carol Göbl".

Papahagi, T. 1922 = Tache Papahagi, *Antologie aromânească*, Bucureşti, Tipografia „România Nouă".

Papahagi, V. 1935 = Valeriu Papahagi, *Aromânii moscopoleni şi comerţul veneţian în sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea*, Bucureşti.

Papanace 2001 = Constantin Papanace, *Mică antologie aromânească*, cu un studiu introductiv asupra aromânilor şi a dialectului lor de..., Bucureşti, Editura Scara.

Papanace 2001 = Constantin Papance (ed.), *Mică antologie aromânească*, Bucureşti, Editura Scara.

Peyfuss 1996 = Max Demeta Peyfuss, *Die Druckerei von Moschopolis, 1731–1769: Buchdruck und Heiligenverehrung in Erzbistum Achrida*, Wien, Böchlau.

Popovici 1934 = D. I. Popovici, *Despre aromâni (O Ţinţarima)*, Bucureşti.

Puiu 2005 = Enache Puiu, *Istoria literaturii din Dobrogea*, Constanţa, Editura Ex Ponto.

Saramandu 2004 = Saramandu, Nicolae, *Romanitatea orientală*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Tanaşoca 2004 = Nicolae-Şerban Tanaşoca, *Lume veche, Lume nouă (Confesiuni)*, în „Ziarul financiar" (Ziarul de Duminică), 16 iul. 2004.

Scanned with OKEN Scanner

THE CONCEPT OF LITERARY LANGUAGE WITHIN A DIALECT APPLIED TO AROMANIAN FROM G. IVĂNESCU'S PERSPECTIVE

ABSTRACT

Of all historical dialects of Romanian language, only Aromanian has grown a literary register or the beginnings of a literary register. This linguistic reality made the Romanian scholar G. Ivănescu to introduce the concept of *literary language within a dialect* and apply it to the Aromanian dialect. The development of a literary register in the Aromanian dialect was studied by G. Ivănescu from its beginnings in the second half of the 18th century, owing to the works of Moscopolitan writers Cavalioti, Daniil, Ucuta, until the moment when the author ended his renowned and highly praised work *Istoria limbii române* [*The History of Romanian Language*] (1980).

Our article emphasizes the claims of the outstanding Romanian linguist, and brings more concrete examples of Aromanian literary language, which, on the one hand, will confirm his views, but on the other will contradict them, especially when it comes to the post December 1989 reality.

Keywords: *literary langage*, *literary language within a dialect*, *Aromanian writers*, *Aromanian written texts*.

Scanned with OKEN Scanner

FONETICA GENERALĂ ÎN CONCEPȚIA LUI G. IVĂNESCU. PAGINI INEDITE

LUMINIȚA BOTOȘINEANU*

Inserată în *Prefața* la volumul tematic *Lingvistică generală și românească* (Ivănescu 1983: 6–7), mărturia unui Ivănescu aflat la momentul deplinei maturități științifice în legătură cu modul cum s-a coagulat, încă de timpuriu (în contextul locului privilegiat care i se acorda domeniului la Universitatea din Iași), concepția sa despre fonetică ne oferă o imagine exactă și cuprinzătoare asupra vastității viziunii ivănesciene (și a metodologiei aferente), care, fundamentată pe teoriile lui A. Philippide, G. Pascu și I. Iordan, se îmbogățește cu puternice accente personale, unele inspirate din A. Meillet și A. Cuny, din Școala neogramaticilor (în special W. Meyer-Lübke), din L. Roudet, P. Rousselot și M. Grammont și, în fine, din reprezentanții structuralismului praghez, ale căror opinii sunt asimilate critic și selectiv. Fundamentându-și teoria cu privire la fonetică pe o polemică savantă cu structuralismul promotor al fonologiei, Ivănescu se dovedește a fi adeptul unui structuralism fonetic de tip „articulatoriu". Astfel, el proiectează existența unui sistem articulatoriu, distinct de sistemul lingvistic și exterior limbii, în măsură să alcătuiască sisteme[1]. Iar sistemul fonologic, privit cu circumspecție în însăși calitatea sa sistemică, se reduce la „un simplu reflex al unor sisteme de articulații", după cum și ceea ce școala lingvistică de la Praga numește *schimbări fonologice* nu reprezintă altceva decât rezultatul „unor tendințe ale articulațiilor" (*ibidem*: 277–278).

G. Ivănescu îi contestă fonologiei autonomia, promovată în cadrul doctrinei structuraliste (cu puncte de plecare în rezultatele școlii lingvistice franceze, mai cu seamă prin F. de Saussure și M. Grammont), reducând-o, cel puțin la începutul carierei sale de cercetător, la statutul de domeniu neindependent, închegat în mod artificial de susținătorii săi într-o anumită zonă a foneticii în sens larg: încă din 1938, când, în unul dintre primele sale studii consacrate științei sunetelor,

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

[1] În contrast cu structuralismul „mentalist" pe care îl aplică în morfologie și sintaxă (Ivănescu 1980: 13; cf. Pamfil 2008: 189), Ivănescu admite existența unui sistem articulatoriu exterior limbii, aparținând naturii (cf. Pamfil 2007: 34–35).

ALIL, t. LIII, 2013, București, p. 59–64

Scanned with OKEN Scanner

Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică[2], abordează, între altele, problematica atât de complexă a configurației domeniului, savantul ieșean susține că între fonetică și ceea ce structuraliștii numesc *fonologie*, științe ale căror arii prezintă coincidențe și identități greu de neglijat, există un raport ierarhic de tip univoc, fonetica înglobând „așa-numita" fonologie. În această etapă, pentru Ivănescu, fonetica apare ca un concept cuprinzător și, în consonanță cu obiectele de studiu pe care se centrează, fatalmente neomogen: astfel, ea este deopotrivă fiziologie (știința „articulațiilor sunetelor sau a pronunțiilor"), acustică (știința „care se ocupă de vibrațiile aerului pe care le produc articulațiile") și, în fine, psihologie (a percepțiilor sau imaginilor acustice rezultate tot din „vibrațiile aerului produse prin vorbire") (*ibidem*: 223). Într-o accepțiune mai restrânsă, după ce din știința sunetelor ca domeniu general se exclud „fiziologia articulațiilor" și „acustica vorbirii" (*ibidem*: 229), domenii deja constituite, care au ca obiect altceva decât sunetul în sine, rezultă tocmai *o fonetică care nu este fiziologie și acustică*, în fapt o știință a sunetelor (echivalentul *fonologiei* din teoriile școlii pragheze), care, crede Ivănescu, până la momentul respectiv nu a fost încă fundamentată teoretic în mod convenabil și care, pe de altă parte, nu justifică prin nimic schimbarea de terminologie propusă de structuraliști. Fiziologia și acustica odată delimitate din „conglomeratul" care este fonetica (*ibidem*: 268), rămâne că noua știință nu s-ar putea ocupa decât de sunet ca „realitate obiectivă", așa cum este el perceput din perspectiva subiectului vorbitor. Astfel conturat, sunetul este proiectat în adevărata lui ipostază de parte constitutivă a limbajului, devenind cu adevărat relevant pentru lingvist.

Dacă, așa cum îl concep structuraliștii, fonemul este o virtualitate, o reprezentare cu funcție distinctivă și dimensiune simbolică, el iese în afara limbajului. Dacă, pe de altă parte, sunetul nu este altceva decât o realizare concretă, imediată, a unei asemenea reprezentări, fiind asociat unei percepții căreia i se refuză valoarea distinctivă și de simbol, ajungem la un nonsens, sugerând, în mod absurd, incapacitatea sunetelor vorbirii de a fi purtătoare de semnificație („n-am mai înțelege nimic din ceea ce auzim", spune Ivănescu – *ibidem*: 236). Noii perechi terminologice, *fonem – fonologie*, i se neagă utilitatea, dar și proprietatea noțională, în condițiile în care delimitarea față de perechea *sunet – fonetică* se întemeiază pe o ipoteză măcar inexactă, aceea că fonemul ar fi exclusiv o realitate psihică, când, de fapt, el acoperă „atât percepția, cât și reprezentarea" sunetului (*ibidem*: 236); or, am văzut că acesta este, la rândul lui, „o realitate obiectivă", căreia i se conferă „o funcție distinctivă și o valoare de simbol" (*ibidem*: 237). Din această perspectivă asupra chestiunii rezultă că, pentru Ivănescu, noua terminologie este goală de conținut, atât timp cât *sunetul* este perfect în măsură să acopere exact aceeași realitate peste care structuraliștii au lipit eticheta de *fonem*.

[2] Publicat în Ivănescu 1938: 55–139 și reluat în Ivănescu 1983: 219–295, textul este considerat de autorul său „articolul cel mai de seamă din volum" (Ivănescu 1983: 7).

Scanned with OKEN Scanner

În condițiile în care în ideea de *sunet* se confundă trei realități, măcar în parte distincte: articulația, vibrația aerului și sunetul propriu-zis (*ibidem*: 268), noii științe, numită de Ivănescu *știința sunetelor* sau, simplu, *fonetică*, trebuia să i se găsească o definiție mai exactă, care să o delimiteze de fiziologie și acustică, discipline deja (parțial) autonome. Operația de separare în raport cu disciplinele înrudite nu va fi posibilă însă în sens absolut, subliniază profesorul ieșean, întrucât cele trei subdomenii ale foneticii prezintă în mod firesc un set de elemente și de aspecte comune, a căror studiere din trei perspective diferite, dar prezentând anumite zone de suprapunere, ar conduce în mod inevitabil la operații și rezultate parazite. Astfel, alternativa terminologiilor diferențiate, hiperspecializate, precum și a abordărilor corespunzătoare acestora nu se dovedește a fi o soluție viabilă, căci, spre exemplu, „lingvistul nu-și poate permite luxul de a vorbi o dată despre schimbările de sunete și altă dată despre schimbările corespunzătoare ale articulațiilor și ale reprezentărilor și despre audițiile greșite sau incomplete. Ar însemna să se repete în parte" (*ibidem*: 291). Fonetica pură, desprinsă de aspectul său articulatoriu și de cel acustic, nu poate da de una singură răspunsuri la toate problemele, lingvistul fiind adesea nevoit să recurgă la sprijinul fiziologiei articulațiilor și al psihologiei audițiilor și reprezentărilor de sunete, care își probează și își redobândesc astfel, asemenea foneticii, statutul de „lingvistică adevărată" (*ibidem*: 294), care le fusese refuzat de fonologi (*ibidem*: 284). Totuși, Ivănescu dezaprobă ferm imixtiunea fiziologiei în fonologia lui Trubetzkoy și Jakobson și sugerează curățarea acesteia de elementele fiziologice, articulatorii.

Dintr-o remarcă pasageră inserată în *Prefața* deja amintită, aflăm că Ivănescu (*ibidem*: 6) constată în concepția sa lingvistică anumite schimbări (chiar dacă neesențiale: „în genere, n-am renunțat la ideile de atunci") survenite în deceniile scurse de la apariția inițială a textelor antologate și până la publicarea volumului, însă „atât materialul de fapte, cât și interpretarea acestora au rămas aceleași" „chiar când astăzi eu am alte păreri" (*ibidem*). Prin urmare, la aproape o jumătate de secol distanță, perspectiva lingvistului ieșean asupra foneticii se schimbă, fapt semnalat în primul rând prin asumarea deschisă, în spirit specific ivănescian, a „greșelii de a nu numi *sunet* sunetul fizic (complexul de vibrații ale aerului, caracteristice fiecărui sunet) și *fonetică* știința lor, care este o parte a acusticii" (*ibidem*: 8).

Poziției din anii '30, anterior sintetizate, în care pentru Ivănescu, aflat sub influența lui W. Doroszewski, fonemul nu este decât o „realitate fictivă" din moment ce conținutul acestuia, percepția și reprezentarea, nu se află, din punct de vedere structural, într-un raport de simetrie cu realitatea, îi corespunde în deceniul opt al secolului al XX-lea o deschidere spre acceptarea fonologiei ca ramură a lingvisticii, net delimitată de fiziologie și acustică, împreună cu care, totuși, formează „știința foneticii și fiziologiei vorbirii, singurele ramuri lingvistice care se ocupă de fapte materiale", ținând deopotrivă de „domeniul științelor naturii" și de „domeniul științelor sociale" (*ibidem*: 8).

Constanta preocupare a savantului ieșean pentru o chestiune plurivalentă precum clarificarea obiectului și a structurii foneticii, cu reveniri și reconfigurări

Scanned with OKEN Scanner

succesive, sugerează interesul cu totul special pe care îl acorda subiectului. Un text inedit datând din anii '70 ai secolului trecut, *Sunet şi fonem, fonetică şi fonologie*[3] (Ivănescu ms. nr. 52/7[4]), contează ca mărturie preţioasă pentru o etapă a concepţiei ivănesciene cu privire la fonetica generală care, deşi se află, în linii mari, în continuitate cu poziţia din anul 1938, se caracterizează prin anumite mutaţii doctrinare, marcând un pas semnificativ spre orientarea ilustrată, în 1983, de *Prefaţa* citată.

În ciuda unanimităţii opiniilor („toată lumea lingvistică", spune Ivănescu) referitoare la delimitarea radicală „între sunet şi fonem, între fonetică şi fonologie, ca ştiinţe ale celor două realităţi lingvistice", textul menţionat – datat 12.07.1972? (ultima cifră, greu lizibilă) şi intitulat iniţial, în spirit explicit polemic, *O gravă eroare a structuralismului: distincţia între sunet şi fonem, fonetică şi fonologie* (prima parte a fost ulterior barată cu două linii, din titlu rămânând doar structura dublă, cu coordonare simetrică, menţionată mai sus) – consemnează conservarea poziţiei sceptice a autorului, care nu ezită să formuleze obiecţii împotriva curentului structuralist, ba mai mult, împotriva opiniei dominante în epocă: „am ajuns la concluzia că această distincţie este eronată şi terminologia care o însoţeşte trebuie să sufere o modificare" (Ivănescu ms. nr. 52/7: 1^{r}). De fapt, dacă fonologia studiază fonemul, „echivalentul psihic al sunetului", urmează că fonetica „se ocupă de o realitate materială, care este în afara limbajului", or, Ivănescu nu poate admite greşeala „de a se refuza semnului lingvistic [...] caracterul lui material" (*ibidem*: 1^{v}). Privilegiind, ca şi în urmă cu 40 de ani, perspectiva vorbitorului, el contestă temeiul ideii de funcţie complementară, invocată de structuralişti pentru a demonstra că perechi precum *ă–e* sau *î–i* nu sunt altceva decât variante poziţionale ale unuia şi aceluiaşi fonem; astfel, asocierea acestora, „în conştiinţa indivizilor vorbitori", cu „reprezentări şi idei diferite", devine un argument pentru existenţa, în acest caz, a unor foneme independente, care, prin multiplicare, sugerează o coincidenţă între numărul fonemelor şi cel al sunetelor şi, implicit, o suprapunere referenţială (*ibidem*: 3^{r}). O excepţie precum imparitatea de inventar între foneme şi sunete în cazul alofonelor condiţionate contextual ale lui *n* (apical în *nu*, velar în *încă*, spirant în *însă*)[5] este rezolvată tot pe seama individului vorbitor, astfel de diferenţe fiind prea subtile pentru a pătrunde în conştiinţa acestuia (*ibidem*: 4^{r})[6].

---

[3] Care are ca prototip comunicarea intitulată *Son et phonème*, prezentată la Colocviul Internaţional de Fonologie din Bucureşti, 20–23 septembrie 1965; pentru varianta publicată, vezi Ivănescu 1966.

[4] Manuscrisul conţine şase file în manuscris, numerotate de autor pe o singură parte (*recto*), cea cu scrisul compact. Pe *verso* apar intervenţii ulterioare şi completări, nedatate, mai mult sau mai puţin substanţiale, cu trimitere (prin semne grafice speciale) la textul propriu-zis.

[5] Care nu se supun raportului de comutare (Ivănescu spune: „o variantă apare în condiţiile în care nu apar celelalte", *ibidem*: 4^{v}).

[6] Pentru o discuţie mai nuanţată, dar care conduce la aceeaşi concluzie, vezi Ivănescu 1983: 263–266. Aici, autorul admite existenţa fonemului (pe care îl numeşte în continuare *sunet*), deşi exclusiv în cazul sunetului care se poate pronunţa izolat, şi este de părere că ar trebui ca „celelalte forme ale aceluiaşi sunet să fie numite *variante combinatorii*" (*ibidem*: 266).

Scanned with OKEN Scanner

Criticii adresate în 1938 structuralismului praghez, care, în descrierea fonemelor, recurge în mod excesiv la elemente articulatorii, îi succedă în 1972 rezerva formulată cu privire la tendința fonologiei americane de a implica în abordările sale particularitățile acustice „care se reflectă în conștiința noastră într-un anumit fel" (*ibidem*: 4^{r}–5^{r}). Ambele modele de analiză fiind imprecise prin aceea că transgresează limita specificității domeniului, intrând în aria foneticii și a sunetului, Ivănescu se întreabă dacă *fonologia* și *fonemul* își justifică existența conceptuală. Spre deosebire de atitudinea din trecut, radical orientată spre respingerea conceptelor structuralismului praghez, noua poziție este totuși mai concesivă, asimilându-le (*și* în virtutea constatării resemnate că deja s-au impus în lingvistică) paralel cu perechea terminologică *fonetică – sunet*, înțeleasă în sens restrâns: o fonetică pură, care nu este fiziologie și acustică, respectiv *sunetul* propriu-zis, „utilizat de limbaj", „spre deosebire de celelalte sunete" („vibrația aerului" și „articulația" – *ibidem*: 5^{r}).

Astfel, *fonemul*, căruia i se recunoaște avantajul preciziei referențiale, „este bine să fie menținut în lingvistică", dar numai ca dublet terminologic pentru *sunet* („în alternare" cu acesta) și „exact cu același sens" (*ibidem*). Din distincția structuralistă *sunet – fonem*, Ivănescu reține ideea de opoziție între „sunetul material, deci ca vibrație a aerului", și sunetul „ca realitate psihologică și spirituală", „ca realitate a conștiinței individuale și sociale" (*ibidem*). Cât despre știința corespunzătoare, aceasta „nu s-ar putea separa într-o ramură extralingvistică, care s-ar ocupa cu sunetul întrucât nu pătrunde în conștiința noastră și o ramură lingvistică care s-ar ocupa cu sunetul întrucât el pătrunde în conștiința noastră" (*ibidem*: 6^{r}). Pledând pentru cuprinderea în lingvistică nu doar a „sunetului ca realitate a conștiinței noastre", ci și a „faptului material exterior conștiinței" („sunetul fizic", precum și „mișcarea articulatorie care îl produce"), noua abordare ivănesciană face din toate aceste ipostaze ale *sunetului* obiectul *foneticii*, pentru care *fonologia*[7] nu este altceva decât un sinonim contextual („termenul *fonologie* [...] poate rămânea, dar cu exact același sens"– *ibidem*: 6^{r}).

Denunțat drept simplă (și inutilă) inovație terminologică, vocabularul structuralist pare să fie mai curând tolerat decât asumat și, într-un demers țintind acuratețea exprimării, cu intenție normativă, este pus în umbra unor construcții „îndreptățite și clare pentru toată lumea", precum *din punct de vedere al sunetului fizic (ca vibrație)*, *din punctul de vedere al articulației*, *din punctul de vedere al conștiinței individului vorbitor* etc., care, aflate într-un raport de corespondență relativă, disproporționată, cu expresiile *din punct de vedere fonetic* sau *din punct de vedere fonologic*, sunt recomandate insistent în numele rigorii și al preciziei.

Întregind perspectiva asupra concepției lui G. Ivănescu cu privire la fonetica generală, manuscrisul *52/7* are meritul de a lumina zone mai obscure ale studiului său fundamental în domeniu (*Constituirea unei fonetici...*). În directă corelație cu poziția ivănesciană cu privire la *sunet* – în egală măsură „sunet propriu-zis",

[7] Nu însă și *fonemica* (*ibidem*: 6^{r}).

„utilizat de limbaj", „vibrație a aerului" și „articulație" –, *fonetica*, pe care savantul o proiectează ca pe un hiperconcept, nu poate să nu înglobeze, pe lângă știința sunetelor propriu-zisă, fiziologia și acustica; astfel, pentru accepțiunea cea mai strictă și mai pură a perechii terminologice clasice *fonetică – sunet*, agreată de Ivănescu, conceptele de *fonologie* și *fonem* apar doar ca niște reflexe structuraliste echivalente, iar lipsa de legitimitate a existenței lor în câmpul terminologic al lingvisticii este compensată, deși într-o mică măsură, doar de caracterul lor univoc.

BIBLIOGRAFIE

Ivănescu ms. nr. 52/7 = G. Ivănescu, *Sunet și fonem, fonetică și fonologie*, manuscrisul nr. 52, dosarul 7, Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române, Fondul „G. Ivănescu".

Ivănescu 1938 = G. Ivănescu, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", V, p. 55–139.

Ivănescu 1966 = G. Ivănescu, *Son et phonème*, în „Cahiers de linguistique théorique et appliquée", III, p. 75–79.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.

Ivănescu 1983 = G. Ivănescu, *Lingvistică generală și românească*, ediție, note și indice de Vasile Șerban și Vasile D. Țâra, Timișoara, Editura Facla.

Pamfil 2007 = Carmen-Gabriela Pamfil, *G. Ivănescu și A. Philippide – creatori ai unei doctrine lingvistice românești*, în „Analele Universității «Ștefan cel Mare»", A. Lingvistică, t. XIII, nr. 2, p. 17–44.

Pamfil 2008 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București–Chișinău, Editura Litera Internațional.

GENERAL PHONETICS IN THE VIEW OF G. IVĂNESCU. UNPUBLISHED PAGES

ABSTRACT

This paper outlines the view of G. Ivănescu on general phonetics, as illustrated in the manuscript 52/7, which completes the author's perspective on this subject and sets light on more obscure areas of his fundamental study in the field (*Constituirea unei fonetici...*). In direct correlation with Ivănescu's view on *sound* – to the same extent "sound *per se*", "used by language", "air vibration" and "articulation" –, *phonetics*, which the scholar projects as a hyper-concept, has to comprise, besides the science of sounds *per se*, physiology and acoustics. Hence, for the strictest and purest meaning of the classic terminological pair *phonetics – sound*, the concepts of *phonology* and *phoneme* are mere equivalent structuralist reflexions, while the lack of legitimacy of their existence in the terminological field of linguistics is compensated – though to a lesser extent – only by their univocal character.

Keywords: *Ivănescu, phonetics, sound, phonology, phoneme.*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

UN TEXT INEDIT DE G. IVĂNESCU DESPRE TOPONIMIA ROMÂNEASCĂ

DANIELA BUTNARU*

Biblioteca Filialei din Iaşi a Academiei Române păstrează în arhivele ei numeroase manuscrise care oglindesc cercetările diverse ale profesorului G. Ivănescu. Cele două dosare inventariate la numărul 61 conţin texte manuscrise sau dactilografiate de toponimie, printre care *La toponymie de la zone Carpatique*, *L'étymologie de l'hydronyme roumain* ***Jijia***, texte despre toponimul *Argeş* şi despre hidronimul *Năruja*, recenzia lucrării *Toponimia românească* a lui Iorgu Iordan (apărută în 1963 la Editura Academiei) etc. şi două texte despre cercetarea toponimică românească. De asemenea, dosarele cuprind zeci de fişe bibliografice sau de lectură privind toponimia românească şi internaţională, care stau mărturie în ceea ce priveşte interesul profesorului şi pentru acest domeniu al lingvisticii.

Unul din cele două studii de prezentare a cercetării din domeniul toponimiei cuprinde un ansamblu de pagini dactilografiate şi pagini manuscrise şi se intitulează *Cercetarea toponimiei române în anii 1936–1958*. Textul, redactat în anul 1957 (când conţinea 80 de pagini), a fost completat în 1961 (conform datelor de pe fişele şi paginile adăugate la dactilogramă).

Împrejurările care l-au determinat pe G. Ivănescu să redacteze cele două studii le aflăm din *Prefaţa* celui de-al doilea text inedit aflat în dosarele inventariate cu nr. 61, text intitulat *Preocupări şi tendinţe în cercetarea toponimiei române* şi redactat în 1961. Aici autorul mărturiseşte că „în anul 1957 şi următorii, Comisia pentru studiul formării limbii şi poporului român a planificat elaborarea unei bibliografii a toponimiei româneşti. Înregistrarea titlurilor, efectuată în cadrul Secretariatului Comisiei, a dus la constatarea că o bibliografie a toponimiei româneşti nu se poate separa de aceea a antroponimiei româneşti şi că în această bibliografie trebuie să intre nenumărate studii de lingvistică, istorie şi geografie care [...] ating în treacăt probleme de toponimie şi antroponimie. [...] Bibliografia planificată de comisie va putea fi elaborată numai într-un timp mai îndelungat. Dar până la realizarea acestei munci, Comisia a luat în 1961 hotărârea ca autorul acestei lucrări să publice o

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 65–74

prezentare critică a studiilor de toponimie română, cu atât mai mult cu cât, încă din anul 1957, el pregătise o prezentare a cercetărilor de toponimie română efectuate după 1936".

În studiul din 1957, intitulat *Cercetarea toponimiei române în anii 1936–1958*, G. Ivănescu, după cum mărturisește încă de la prima pagină, dar și în *Prefața* mai sus amintită, și-a propus să continue prezentările stadiului cercetării toponomastice românești până la anul 1936, realizate de Iorgu Iordan în 1924 și 1937[1]. Prima pagină a textului dactilografiat conține și un mic comentariu semnat de Iorgu Iordan, care apreciază: „Foarte bogată informație, prezentare critică, păreri originale destul de multe (nu totdeauna susținute). Discuție, de obicei, prea dezvoltată, fără necesitate. O concentrare a exprimării se impune. Unele aprecieri mi se par exagerat de favorabile (despre Matasă sau Conea, de ex[emplu]" (Ivănescu *ms. 61*: 52).

Textul dactilografiat este însoțit de numeroase corecturi, adăugiri, modificări notate cu creionul, probabil făcute în ideea unei viitoare publicări. În primul capitol, intitulat – într-un cuprins scris de mână – *Rostul articolului de față*, G. Ivănescu argumentează necesitatea redactării acestui studiu. El observă existența, înainte de începerea celui de-al Doilea Război Mondial, a două curente (grupuri), cel al cercetătorilor maghiari care doreau să dovedească falsitatea tezei continuității românilor în Dacia, care era susținută de al doilea grup, al cercetătorilor români. „Aceste discuții, afirmă Ivănescu, au încetat prin 1944–1945" (*ibidem*: 53), iar atenția generației mai tinere de lingviști s-a îndreptat spre alte domenii, nu spre toponimie. De asemenea, autorul își propune să prezinte și contribuții la dezvoltarea cercetării toponimiei românești aduse de istorici, geografi, sociologi și etnografi, chiar publicate înainte de 1936. „Vom expune cercetările asupra toponimiei românești nu după cum e vorba de toponimia dintr-o regiune sau alta, ci după epoci și după curentele generale care se observă în această vreme" (*ibidem*: 54).

Prezentarea „generației de lingviști mai în vârstă" începe cu S. Puşcariu, a cărui preocupare, ca și a celorlalți lingviști clujeni, a fost „să găsească în toponimie probe ale continuității românilor în Dacia sau de a arăta cel puțin că toponimia nu se opune acestei teorii" (*ibidem*: 56). Este amintită teoria lui Puşcariu conform căreia toponimele dacice nu s-au păstrat cu pronunție dacică, ci românească (ca de exemplu în cazul hidronimului *Dunărea*) sau maghiară (în cazul *Oltului*, al cărui nume antic ar fi *Alt*)[2] și sunt înfățișate câteva din ideile expuse de S. Puşcariu în *Limba română*, volumul I: toponimia noastră susține existența unei simbioze româno-slave, toponimia de origine slavă nu este doar rezultatul unei absorbții a slavilor, ci și al

[1] Este vorba de studiile *Die rumänische Ortsnamenforschung*, în „Zeitschrift für Ortsnamenforschung" (München), I, 1925, p. 64–70, și *Die rumänische Ortsnamenforschung in der Jahren 1925–1936*, în „Zeitschrift für Namenforschung" (München), XIII, 1937, p. 168–198.

[2] Ivănescu se întreabă aici dacă nu cumva „*Alt* din vechile documente și de la sași nu reprezintă tot pe *Olt* românesc, cu un *o* redat de unguri și sași prin *a(* sau *ọ* caracteristic lor" (Ivănescu, *ms. 61*: 59).

Scanned with OKEN Scanner

dominației politice și culturale exercitate de slavi asupra românilor începând cu secolul al VII-lea[3], prezența în Ardeal a oiconimelor formate cu sufixul *-ești*, pe care le consideră a fi cele mai vechi, este o dovadă a continuității românilor în această zonă[4] (*ibidem*: 61–62).

În continuare, Ivănescu scrie despre Nicolae Drăganu, care admite că mișcarea de expansiune a românilor a avut loc până în secolul al XIII-lea și că migrația din Ardeal s-a încheiat înainte de venirea ungurilor (*ibidem*: 63), despre G. Giuglea, care avansează unele ipoteze etimologice „îndoielnice sau de-a dreptul imposibile", dar care „propune și aplică o metodă nouă de cercetare și interpretare a toponimelor. El constată, într-un fel ca și S. Puşcariu, că în vale avem numiri de origine străină, iar spre înălțimi se regăsesc din ce în ce mai multe numiri românești, [...], că populațiile venite la urmă se așază la câmpie, împingând pe cele vechi spre munte" (*ibidem*: 64), dar nu reușește să aducă niciun argument în sprijinul continuității românilor ardeleni în Dacia (*ibidem*: 65)[5].

Nu lipsește din lucrarea semnată de profesorul Ivănescu o scurtă prezentare a studiilor despre toponimia macedoromână ale lui Th. Capidan (care constată că dicționarele noastre cu nume de locuri cuprind doar „20 % din toponimicele existente pe teren și consideră ca o primă și urgentă sarcină a lingviștilor români adunarea acestui material toponimic", *ibidem*: 67). Un paragraf din *Cercetarea toponimiei române în anii 1936–1958* este dedicat lui Ilie Bărbulescu, care discută etimologii ale unor toponime precum *Aică*, *Rovinari*, *Rovine*, *Robuva* și încearcă să explice – greșit, consideră Ivănescu – pronunțiile cu *s* ale toponimelor *Iași* și *Huși*. Chestiuni toponimice abordează, spune lingvistul ieșean, și N. Iorga; el crede că „toponimia slavă apare numai în anumite zone, nu în zona muntoasă, unde sunt nume românești, și nici în acea a Dunării, unde sunt nume turanice, ci în zona intermediară, unde slavii au dat numiri salinelor (*Slatina*, *Slănic*, *Ocnele Mari* etc.)" (*ibidem*: 71) și respinge etimologia cumană propusă de A. Philippide pentru *Berheci*, *Bârlad*, *Galați*, *Fălciu*, *Tecuci*[6] (*ibidem*: 73). În toată opera lui Iorga se găsesc explicații toponimice, arată profesorul Ivănescu, dar mai ales în studiul *Revelații toponimice pentru istoria neștiută a românilor*, I. *Teleormanul*, unde, „pe lângă afirmații inacceptabile, întâlnim multe altele, de toată evidența" (*ibidem*: 73), printre care încercarea de a identifica în unele oiconime originea ardelenească a unor

[3] „Lucru ce nu e dovedit, întrucât a putut fi numai o convietuire", consideră G. Ivănescu (*ibidem*: 62).

[4] G. Ivănescu comentează această afirmație: „Așadar, după dânsul, asemenea sate își au începutul în epoca romană, ceea ce e evident fals. Aria pe care ele apar se explică prin refugiul românilor din părțile de la câmpie, în fața ocupației maghiare ori secuiești, din veacurile X–XIII, care a fost urmată apoi de înființarea a numeroase sate ungurești și secuiești în restul Ardealului" (*ibidem*: 62).

[5] La p. 66 a textului, G. Ivănescu consideră inacceptabilă etimologia propusă de G. Giuglea pentru *Abrud*, de la **Ad Brudum*.

[6] Aici Ivănescu adaugă, între paranteze, că „mai toate etimologiile cumane ale lui Philippide sunt foarte problematice" (*ibidem*: 73).

Scanned with OKEN Scanner

locuitori. Marele istoric considera că, în timp ce bulgarii îi numeau pe români *vlahi* (de unde Vlaşca şi Vlăsia), sârbii îi numeau *românaţi*, idee contestată de Ivănescu, care arată că „*Rumănaţi* nu poate fi decât un asemenea nume (un derivat de la *Roman*), adus poate de unii români suddunăreni, stabiliţi în nordul Dunării înainte de întemeierea Munteniei" (*ibidem*: 76).

În continuare, G. Ivănescu prezintă „o lucrare preţioasă şi bine făcută", apărută în 1943, *Câmpul lui Dragoş. Toponimie veche şi actuală din judeţul Neamţ*, semnată de C. Matasă, care consideră că numele acelei regiuni şi al principalului curs de apă care o străbate, Dragova, amintesc nu de Dragoş întemeietorul, nici de boierul Dragoş Viteazul, ci de un Dragoş mai vechi, care, retrăgându-se din Ardeal, s-ar fi stabilit în aceste locuri (*ibidem*: 78). Privind intenţia lui C. Matasă de a dovedi continuitatea poporului nostru în zona Moldovei prin prezenţa numeroaselor locuri numite *cetăţuie*, unde arheologii descoperă urmele unor şanţuri de apărare, profesorul Ivănescu afirmă: „Desigur autorul are dreptate să concludă la o continuitate de populaţie din epoca preistorică până azi, în Moldova – o dovedeşte şi păstrarea numelor de ape antice ca *Prutul* şi *Nistrul* –, dar nu putem admite că această populaţie a vorbit româneşte din epoca romană până azi. Ea a învăţat această limbă de la români veniţi din Ardeal. Pe de altă parte, probabil că numirea de *cetăţuie* s-a dat oricând unor asemenea locuri cu resturi de aşezări preistorice, antice sau medievale, căci derivatul a putut să capete alt sens decât primitivul *cetate*. De altfel înşişi slavii au numit aceleaşi locuri *grádište*, *gradište* sau *horodište*" (*ibidem*: 79). G. Ivănescu atrage atenţia asupra greşelii pe care o face semnatarul prefeţei, S. Mehedinţi, când consideră că toponimul *Runcul* are origine latină, un argument în plus la teza continuităţii poporului român în nordul Dunării (*ibidem*: 80).

În ceea ce priveşte lucrarea lui A.V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuţii la studiul istoriei românilor*, I. *Epocile vechi*, G. Ivănescu apreciază importanţa listelor de toponime incluse aici, dar nu este de acord cu multe din etimologiile propuse de autor, pe unele considerându-le fanteziste. Autorul are meritul, consideră Ivănescu, de a prezenta o listă cu numiri cumane în *-ui*, de a propune o etimologie nouă, chiar dacă neprobabilă, pentru *Chişinău* (din cumanul *kesena* „şanţ") sau de a da etimonul pentru *Orhei* (din *Orichov*). Capitolul 10 este dedicat lui Iosif Şchiopul, care „a reluat studiul celor mai vechi documente latineşti papale referitoare la Ardeal, încercând să le interpreteze altfel decât până acum, în parte şi cu ajutorul toponimiei pomenite în ele" (*ibidem*: 82). El explică rom. *Oaş* prin ung. *havas*, „care apare tradus în documentele latineşti ale vremii prin *Montes nivium*" (*ibidem*: 87), scrie despre formele *Clus* şi *Culus* ale oiconimului *Cluj* şi arată că *sălişte* nu a însemnat doar „vatra satului", ci şi, după cum reiese din documente, „sat mare" (*ibidem*), consideră, ca şi N. Iorga, că numele *Craiova* este derivat de la sl. *kraj* „margine" şi afirmă, greşit, că toponimele slave şi maghiare din Oltenia au fost date de români, iar nu prin slavi sau unguri, care n-ar fi locuit niciodată în această regiune (*ibidem*: 89).

Scanned with OKEN Scanner

În capitolele 11 şi 12 (*ibidem*: 92–98) sunt prezentate şi comentate pe scurt cercetările toponimice ale lui J. Bromberg, N. Bănescu şi G.I. Brătianu, Franz Babinger, T. Hotnog, Radu Vulpe, Th. Sauciuc-Săveanu şi anumite ipoteze etimologice propuse de aceştia pentru unele toponime din Dobrogea. Un spaţiu mai mare (în capitolul 13) este acordat operei lui G. Popa Lisseanu, „un pasionat filolog clasic", care, în câteva din cele 16 volume editate de el sub titlul *Izvoarele istoriei românilor* şi în alte lucrări, face observaţii şi propuneri etimologice în legătură cu unele toponime. Însă, „ca şi atâţi dintre istoricii noştri, necunoscători ai transformărilor fonetice româneşti, slave etc., şi Popa-Lisseanu este ispitit să vadă în foarte multe nume de localităţi române, slave etc. de azi continuarea numelui antic", comentează G. Ivănescu, exemplificând cu toponimele slave Vidalva, Moldova[7], pe care istoricul le consideră a fi de origine tracică (*ibidem*: 100).

În ceea ce priveşte lucrările semnate de N.A. Constantinescu, profesorul G. Ivănescu respinge ideea continuităţii românilor în Timoc susţinută de acesta în studiul din 1941 – *Chestiunea timoceană* –, arătând că numele de locuri de acolo nu prezintă o evoluţie fonetică românească, „ceea ce surpă baza argumentării sale" (*ibidem*: 101), şi considerând că „e mai probabil [...] că românii din regiunea Timocului au venit din altă parte, cum s-a admis înainte de cercetători. Aceasta nu înseamnă că în Timoc n-a existat altădată o populaţie românească. Acolo a fost desigur unul din teritoriile de baştină ale poporului român. Dar populaţia românească de acolo a migrat probabil în alte părţi (la nordul Dunării), iar cea românească de azi a venit mai târziu din altă parte (nordul Dunării)" (*ibidem*: 102).

Constantin Zagoriţ este prezentat în studiul analizat de noi cu lucrarea *O hartă cu 800 de numiri din Peninsula balcanică, care aminteşte de existenţa românilor în Istria, Croaţia, Slavonia, Bosnia, Herţegovina, Dalmaţia, Muntenegru, Sangeacul Novi-Bazar, Serbia-Nouă, Serbia-Veche şi Bulgaria de Apus*, care conţine toponime culese din diverse hărţi, precum şi discuţia unor probleme, „dintre care cea mai interesantă este aceea privitoare la populaţia numită *zagorci*, care mai este numită şi *vlahi* sau *morlaci*" (Ivănescu *ms. 61*: 104). G. Ivănescu atrage atenţia asupra faptului că unele dintre toponime, precum *Blaj*, *Bolohani*, *Voloseni* din harta anexă, a Daciei, considerate de autor a fi echivalente cu „român" sau derivate de la termenul slav pentru român, sunt de fapt derivate de la alte teme (*Blaj* „este lat. *Blagus* în pronunţia latinei din Ungaria medievală, *Bolohan* este *Bolovan*, *Voloseni* poate fi un derivat de la ucrain. *Volos* «bou»" (*ibidem*: 105) şi că cele cca 60 de numiri de acest tip de pe teritoriul României trebuie să fi fost date de slavi stabiliţi pe aceste teritorii (*ibidem*: 105).

Capitolele 16 şi 17 sunt dedicate geografilor români care au abordat probleme de toponimie şi care şi-au canalizat cercetările spre dovedirea continuităţii

[7] G. Ivănescu era de acord cu etimologia propusă de Iorgu Iordan în articolul *Numele Moldovei* (publicat în „Viaţa românească", anul XII, 1920, vol. XLII, nr. 2, p. 274–276), care considera că acest hidronim este un derivat de la rom. *molid* cu sufixul slav *-ova*, însemnând „valea molizilor", „valea cu molizi" (Ivănescu 2000: 278, 492).

Scanned with OKEN Scanner

românilor în Dacia, precum S. Mehedinţi şi G. Vâlsan, V. Tufescu şi Ion Conea. G. Vâlsan, în lucrarea *Românii din Serbia*, are dreptate să insiste asupra necesităţii efectuării de anchete toponimice în acea zonă, dar greşeşte, atrage atenţia profesorul Ivănescu, atunci când consideră că „numeroasele toponime de origine slavă de pe teritoriul locuit de români (în special cele din Banat, Oltenia şi regiunea dintre Timoc şi Morava) s-ar datori dominaţiei culturale a slavilor asupra românilor, iar nu amestecului cu o populaţie slavă, românizată" (*ibidem*: 107). Despre Ion Conea se afirmă: „În multe privinţe studiile sale sunt senzaţionale. Contactul cu terenul şi cu toponimia sau terminologia geografică populară l-a dus la corectarea unor erori de tot felul ale ştiinţei toponimice române[8], în special ale istoricilor. Totuşi explicaţiile lingvistice ale autorului suferă adesea, cum e şi explicabil la cineva care nu este lingvist" (*ibidem*: 109). În lucrarea *Corectări geografice în istoria românilor*, I. *Pe Olt; în Oltenia* (1938), încercând să îndrepte unele identificări de localităţi istorice, geograful Ion Conea greşeşte uneori, atrage atenţia G. Ivănescu, ca, de exemplu, atunci când afirmă că regiunea numită *Caucaland*, în care s-au retras vizigoţii conduşi de Athanaric, ar fi regiunea muntelui Cozia (Loviştea), ţinut bogat în capre, echivalând slavul *kozia* (*koza*, corectează Ivănescu), cu termenul *Cauca-*, care ar însemna tot „capră" (deşi, continuă lingvistul, un termen gotic *kauka* nu este atestat). „Autorul şi-a dat seamă că se poate trece greu peste etimologia slavă, şi de aceea face presupunerea greşită că dacii vorbeau şi ei o limbă slavă sau că erau grupe de slavi prin Dacia (ipoteza lui Niederle [...]). Numele *Cozia* ar fi existat sub această înfăţişare fonetică chiar din antichitate, ceea ce face imposibilă de altfel identificarea lui cu *Cauca* şi a populaţiei de acolo cu *Caucoensioi* ai lui Ptolemeu. După el, *Caucasus* ar fi numirea oficială latină, nu dacică" (*ibidem*: 110–111). Este apreciat faptul că Ion Conea a făcut anchete sociologice după metodele lui D. Gusti şi a insistat pe necesitatea obţinerii de termeni entopici şi geografici (uneori marcaţi greşit pe hărţi) prin anchete de teren.

Capitolul al 18-lea face cunoscută contribuţia lui Const. C. Giurescu la cercetarea toponimiei româneşti în lucrări precum *Judeţe dispărute din Ţara Românească*, *Din trecutul judeţului Putna* sau *Târgul Soci*. El combate pe G. Weigand care, în *Die namen der rumänischen Judeţe im Altreich*, consideră bulgare sau rutene numiri vechi slave ca *Prahova*, *Dâmboviţa*, *Ialomiţa*, *Vlaşca*, *Putna*, *Tecuci*, *Suceava*, deşi, consideră Ivănescu, „cele pentru *Vlaşca*, *Putna*, *Tecuci*, *Suceava* sunt mai noi şi deci bulgare sau ucrainene" (Ivănescu *ms. 61*: 125). Un foarte bogat material toponimic în formă dialectală şi comentarii referitoare la acesta se găsesc în lucrarea *Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea. Constatări istorice, geografice, economice şi statistice pe temeiul hărţii ruse din 1835*.

Dintre cercetătorii unguri, este prezentat în studiul de faţă slavistul István Kniesza, care, consideră G. Ivănescu, „are ideea preconcepută că nu se poate vorbi

[8] De exemplu, observă lingvistul ieşean, ca urmare a anchetelor directe, Conea a putut corecta pronunţii culte greşite ale unor toponime.

Scanned with OKEN Scanner

de români în Ardeal înainte de secolul al XII-lea, şi mai ales al XIII-lea", în ciuda unor dovezi toponimice, însă „studiile sale prezintă interes pentru că autorul a luat adesea în consideraţie un material toponimic nediscutat până la dânsul şi a dat explicaţii juste" (Ivănescu *ms. 61*: 130), cum ar fi combaterea etimologiilor gepide propuse de Diculescu şi Gamillscheg pentru unele toponime româneşti sau alcătuirea unei hărţi etnografice a Ungariei (inclusiv Ardealul) pentru secolul al XI-lea. La finalul acestui capitol sunt aşezate câteva fişe şi observaţii privind lucrări ale altor maghiari (Elemer Moór, Lájos Tamás, Lásló Rásonyi, Ludwig Elekes ş.a.), poate cu scopul de a fi incluse în studiu.

Opt pagini din *Cercetarea toponimiei române în anii 1936–1958* sunt dedicate lucrărilor semnate de Emil Petrovici, pe care G. Ivănescu îl consideră „cel mai autorizat lingvist" din acea vreme pe problemele influenţei slave asupra românilor şi care „a creat, folosindu-se şi de toponimie, o concepţie destul de personală despre istoria poporului român în evul mediu, până la întemeierea Principatelor" (*ibidem*: 148), dar care a adus contribuţii importante şi prin studiile privind toponime române de origine maghiară. Profesorul Ivănescu atrage atenţia că E. Petrovici constată, încă din studiul *Toponimice slave din valea Almăjului (Banat)*, că pronunţia populară românească a numirilor topice slave este cea care relevă vechea formă slavă, pe când numele oficiale redau pronunţia oficială austriacă (care de fapt reproducea, în sistemul fonetic german, pronunţia populară română). Folosindu-se de unele informaţii din lucrările lui Kniesza, Petrovici afirmă că până în secolul al XI-lea românii locuiau mai ales în munţi, unde alcătuiau patru vetre distincte, care au condus la diferenţierea dialectului dacoromân în patru subdialecte: bănăţean, crişean-someşean, muntean şi moldovean (*ibidem*: 152). De asemenea, ca şi alţi cercetători români, lingvistul arată că toponime din Transilvania păstrează fonetisme slave, în timp ce ungurii au tradus sau modificat fonetic termenul slav, ceea ce demonstrează existenţa unei simbioze slavoromâne în secolele al VI-lea – al XI-lea (*ibidem*: 156–157).

În continuare, G. Ivănescu oferă câteva informaţii privind studiile *Die Toponymie Siebenbürgen* şi *Sinonimele cuvântului* ***târg*** *în lumina geografiei lingvistice* semnate de Sever Pop, care se înscrie în seria susţinătorilor ideii că toponimia maghiară şi săsească din Transilvania este mai nouă decât cea românească (*ibidem*: 158–159), dar atrage atenţia că S. Pop greşeşte atunci când consideră că toponime precum *Ţarcul* sau *Paltinul* nu ar fi româneşti, ci dac, respectiv latin (confundând aşadar etimologia toponimului cu cea a apelativului).

„Un răspuns magistral" la adresa cercetătorilor maghiari este dat, consideră Ivănescu, de Ion Moga prin lucrarea *Les Roumains de Transylvanie au Moyen-Âge* „care arată cum trebuie cercetate din punct de vedere al informaţiei şi al interpretării istorice teoriile maghiare recente asupra apariţiei românilor în Ardeal" (*ibidem*: 162). Sunt analizate, critic, ipoteze etimologice propuse de Anton Balotă (pentru *Siret*, *Olt*, *Argeş*[9]), Vlad Bănăţeanu (pentru *Bârzava*, *Siret*), I.I. Russu

[9] Despre toponimul *Argeş*, G. Ivănescu a publicat două texte în revista „Argeş", V, nr. 5 (48)/ 1970, p. 17 şi nr. 6 (49)/ 1970, p. 18–19, iar în dosarul-manuscris 61 se găseşte şi un text manuscris

(*Sarmizegetusa*), Constantin Cihodaru (care, consideră Ivănescu, propune o etimologie mai plauzibilă pentru *Sarmizegetusa*: *sarmizege* „conducătorul luptei" şi *tusa* „cetate", cuvânt care însă nu apare şi în alte toponime dacice), Traian Simu.

Un capitol este consacrat lui El Moór şi J. Stanislav (care, plecând de la toponimie, au susţinut în lucrările lor că în regiunea de nord-vest a Daciei s-au stabilit în secolul al VI-lea slavi cu grai de tip slovac şi nu slavi cu grai de tip bulgar şi au trasat linii de demarcaţie între teritoriile locuite de cele două tipuri de slavi – *ibidem*: 199), precum şi cercetărilor efectuate cu privire la toponimia slavă de pe teritoriul românesc de Pandele Olteanu (*ibidem*: 200–201).

Ultima parte a studiului *Cercetarea toponimiei române în anii 1936–1958* prezintă generaţia mai nouă de cercetători sau, din generaţia mai veche, pe cei care şi-au adus contribuţia la dezvoltarea acestei ştiinţe şi în ultima perioadă analizată de profesorul G. Ivănescu. Deosebit de importantă este considerată lucrarea *Despre toponimia slavă din Oltenia*, a lui Ion Donat, care delimitează o arie de toponimie slavă, în sudul Olteniei (considerat un teritoriu colonizat de slavi care s-au alăturat românilor), locuit de clăcaşi, şi o arie cu toponime româneşti (majoritatea formate cu suf. *-eşti*), în jumătatea nordică a Olteniei, locuită de moşneni (*ibidem*: 201–202). „El nu mai admite, ca Xenopol şi alţi istorici şi lingvişti români, o simbioză slavă şi cucerirea românilor de către slavi [...], ci o locuire pe arii diverse, aşa cum voia Hasdeu, iar, după el, Bărbulescu" (*ibidem*: 203–204). Fiind de acord cu majoritatea ideilor lui Donat, G. Ivănescu nu admite totuşi că românii din Banatul de vest şi sud ar fi folosit sufixe slave pentru a forma nume de sate (Ivănescu *ms. 61*: 204) şi atrage atenţia asupra posibilităţii ca aşezările cu nume slave din Oltenia de sud şi chiar unele din Banat să fie mai noi, adică din secolele XII–XIV şi chiar XIV–XV, „când se vor fi aşezat pe moşiile boiereşti din Ţara Românească mulţi bulgari" (*ibidem*: 204). Sunt aduse în discuţie studiile mai noi ale lui Ion Conea în care se poate observa influenţa lui Donat, studii care arată că „cercetarea toponimiei nu se poate separa de cercetarea antropogeografică" (*ibidem*: 206).

Noile studii ale lui Emil Petrovici despre limba slavilor pe teritoriul Daciei şi despre toponime de origine maghiară din Transilvania sunt analizate în capitolul al 30-lea. Despre articolul *Adjective posesive slave în -j- ca toponimice pe teritoriul RPR*, G. Ivănescu afirmă: „Petrovici nu mai acceptă termenul *dacoslavă*, care într-adevăr nu era potrivit, întrucât nu avem a face cu o limbă aparte, ci cel mult cu un dialect slav aparte. Dar nu se poate admite nici că limba slavilor din Dacia a evoluat divers după diversele regiuni, urmând o evoluţie ucraineană în părţile de nord şi est, bulgară în părţile de sud-est şi sârbă în părţile de vest. Slava din Dacia

(datat 6.12.1971) intitulat *Încă o dată despre toponimul* ***Argeş***, unde dă un răspuns lui I. Ionescu; acesta, în *Despre originea şi semnificaţia etimologică a toponimicului Argeş* („Limba română", XX, 1971, nr. 4, p. 235–237), se arăta nemulţumit faţă de opţiunea profesorului Ivănescu care, neexcluzând etimologia dacică a acestui toponim, considera că ar fi mai plauzibilă totuşi originea propusă de Nicolae Drăganu în *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi a onomasticii*, şi anume provenienţa de la un peceneg sau cuman **argis* „înălţime, ridicare de teren".

Scanned with OKEN Scanner

va fi fost diferită, cum admite autorul, dar a trebuit să rămână aşa cum venise în cele câteva secole până la asimilarea slavilor de către români. În Dacia nu se putea forma o limbă slavă nouă, alături de celelalte, pentru că limbile slave nu se diferenţiaseră mult până în secolul al X-lea – al XI-lea, când slavii sunt asimilaţi şi pentru că o limbă nouă se naşte numai pe baza unui substrat, care aici nu exista, întrucât slavii erau asimilaţi" (*ibidem*: 227).

În continuare, G. Ivănescu constată că problemele toponimice nu îi preocupă pe lingviştii şi istoricii mai tineri din epoca analizată de el, care preferă să se dedice soluționării unor probleme de gramatică descriptivă, de istorie a limbii literare sau de istorie socială. Au fost studiate totuşi, constată autorul, şi unele aspecte ale toponimiei: Vasile Arvinte, cu propunerea unei etimologii pentru *Hangu*, G. Ivănescu, cu explicații la etimologiile numelor *Răbâia*, *Dunărea*, *Năruja* şi recenzia la lucrarea *Revelaţii toponimice pentru istoria neştiută a românilor* semnată de Nicolae Iorga, Cornelia C. Bodea, care încearcă să identifice cetăți moldoveneşti anterioare formării statului plecând de la toponime precum *horodişte* sau *grădişte* (ceea ce este greşit, consideră profesorul Ivănescu), C. Turcu, cu articolul său despre *posadă*, Ilie Chirilă şi Emil Micu. Sunt criticate articolele semnate de Grigore Nandriş, care „combate existența unor slavi răsăriteni pe teritoriul moldovenesc, înainte de întemeiere", considerând că există doar toponime slave meridionale, „corectate" ulterior după normele fonetice ucrainene, pe cale cultă (*ibidem*: 247), dar şi etimologii propuse de Eugène Lozovan, la care „se observă o exagerată tendință de a explica toponimia română prin elemente tracice şi latine unde avem a face cu ceva mediogrec sau slav" (*ibidem*: 249).

În *Concluziile* lucrării prezentate aici, autorul constată că, chiar dacă cercetările asupra toponimiei româneşti în cele două decenii nu sunt foarte numeroase şi unele dintre ele nu respectă în totalitate regulile rigurozității ştiintifice, totuşi studiile din România şi din străinătate din această perioadă au atacat probleme importante şi încep să dea roade prin coroborarea informațiilor lingvistice, istorice şi geografice, „încât avem dreptul să spunem că, în aceste decenii, studiile de toponimie au păşit într-un nou stadiu de dezvoltare" (Ivănescu *ms. 61*: 252).

Manuscrisul lucrării *Cercetarea toponimiei române în anii 1936–1958* şi numeroasele fişe bibliografice sau de lectură care îl însoțesc probează încă o dată interesul manifestat de profesorul G. Ivănescu față de studiul toponimiei şi importanța cercetării numelor de locuri pentru istoria limbii şi a poporului român. Din păcate câteva pagini lipsesc, cum ar fi cele dedicate studiilor lui Iorgu Iordan (s-a păstrat în aceste dosare doar o singură pagină), dar considerăm că lucrarea este importantă nu doar pentru că prezintă destul de detaliat stadiul cercetării în acel moment, dar şi pentru observațiile făcute de autor pe marginea studiilor prezentate, idei care se vor regăsi şi în unele lucrări redactate de marele lingvist după această dată.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Ivănescu ms. nr. 61 = G. Ivănescu, *Cercetarea toponimiei române în anii 1936–1958*, manuscrisul nr. 61, Biblioteca Filialei din Iaşi a Academiei Române, Fondul „G. Ivănescu".
Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, ediţia a II-a, îngrijirea ediţiei, indice de autori şi indice de cuvinte: Mihaela Paraschiv, Iaşi, Editura Junimea.

AN ORIGINAL TEXT ABOUT THE ROMANIAN TOPONYMY BY G. IVĂNESCU

ABSTRACT

Research of Romanian Toponymy between the years 1936 and 1958, the work written by G. Ivănescu in 1957 and completed in 1961, lies in file no. 61 in the archives of the Romanian Academy's Library- Iasi Branch, next to some other toponymic studies. The text is a testimony of the interest shown by the professor from Iasi in studying toponymy and in the importance of place-names reasearch in the Romanian language and Romanian people history. G. Ivănescu creates a presentation of the contributions to the development of Romanian toponymy research not only of linguists but also of historians, geographers, sociologists and ethnographers in texts published especially in the period announced in the title. The work is important not only because it presents quite at length the research stage at that particular moment, but also for the observations made by the author on the submitted study, ideas which would be also found in some other works written by the great linguist thereafter.

Keywords: *continuity*, *etymology*, *history*, *Romanian language*, *toponymy*.

Scanned with OKEN Scanner

„DIALECTELE LITERARE", O „PROBLEMĂ CAPITALĂ" A VECHII ROMÂNE LITERARE, ÎN CONCEPȚIA LUI G. IVĂNESCU ŞI ION GHEȚIE

GH. CHIVU*

1. În lucrarea intitulată *Problemele capitale ale vechii române literare*[1], G. Ivănescu, savantul omagiat cu deplin temei, în aceste zile, de către cercetătorii institutului în care îşi desfăşura activitatea ştiinţifică în urmă cu o jumătate de veac, pornind de la teoria generală a limbilor literare, dar bazându-se, este notat acest lucru explicit, şi pe constatările pe care le făcuse personal studiind textele vechi româneşti, a afirmat că „timp de mai multe secole, la începutul oricărei limbi literare, există nu o limbă unică, ci mai multe dialecte literare, dintre care unul se impune ca limba literară de mai târziu" (Ivănescu 1948: 68).

S-a întâmplat astfel şi în spaţiul românesc, continuă marele profesor, pentru că un sistem de norme unic s-a impus tuturor românilor abia în secolul al XIX-lea. Până atunci divizarea a fost evidentă în forma vechilor noastre scrieri literare, în care puteau fi distinse, constata G. Ivănescu, cinci „dialecte literare": 1. rotacizant, în textele provenind din partea maramureşeană a teritoriului dacoromânesc, 2. ardelenesc (în scrieri alcătuite în Ardealul propriu-zis, de la nord de Mureş), 3. muntenesc, 4. moldovenesc şi 5. bănăţean. „Dialecte" constituite nu pe baza graiurilor vorbite în marile provincii istorice ale ţării, ci pe baza vorbirii „aristocraţiei locale" din diverse părţi ale Dacoromaniei, vorbire care, în formularea expresă a profesorului ieşean, îşi avea „originea în graiuri aristocratice mai vechi" (*ibidem*: 379).

> „Cercetarea noastră asupra dialectelor literare româneşti de până la 1780 – afirma profesorul – a dus la concluzia că aceste dialecte, ale căror începuturi trebuiesc puse, cu cea mai mare probabilitate, în secolul al XV-lea, erau deosebite de graiul poporului, fiind numai graiul aristocraţiei române din acel timp, alcătuită din domn, boieri şi clerici, şi că la origine ele sânt tot graiul aristocraţiei româneşti, care se separase deja mai de mult de popor, anume atunci când în Maramureş aristocraţia românească ajunsese să presteze servicii statului maghiar şi când s-au întemeiat Ţara Românească şi Moldova" (*ibidem*: 378–379).

---

* Facultatea de Litere, Universitatea din Bucureşti, str. Edgar Quinet, nr. 5–7, România.

[1] Lucrarea a fost publicată nu în volum independent, ci ca studiu, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XI–XII, 1944–1945, Iaşi, [1948], p. 1–412 şi 540 (şi în extras).

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 75–83

Scanned with OKEN Scanner

În jurul anului 1700, nota G. Ivănescu, se produce o apropiere a „dialectelor literare" transilvănean (de la nord de Mureş) şi din nord-vest de graiul literar muntenesc (*ibidem*: 132–133, 369–370), sub influenţa cărţii tipărite în Ţara Românească, dar şi ca urmare a evoluţiei fireşti a rostirii populare din zonă (Ivănescu 1948: 370–371); în veacul al XVIII-lea şi dialectul moldovenesc (ilustrat în primul rând de texte alcătuite în partea de nord a provinciei) renunţă la unele trăsături tipice, întâi sub influenţa formelor uzuale atunci în Moldova de sud, apoi, în a doua jumătate a secolului, şi sub influenţă muntenească (*ibidem*: 372), dar o unificare deplină a limbii române literare se produce abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (*ibidem*: 136–137).

Urmare a acestui proces, considera autorul *Problemelor capitale*, „dialectul literar muntean din epoca veche a limbii noastre literare, dialect care se deosebea de celelalte dialecte literare vechi..., s-a impus, cu puţine împrumuturi de la celelalte – mai ales în domeniul fonetic – în secolul al XVIII-lea ardelenilor, iar în secolul al XIX-lea şi celorlalţi români, adică moldovenilor" (*ibidem*: 140).

Privind evoluţia românei literare vechi [...] prin prisma ponderii avute de diferitele „dialecte literare" în constituirea formei elevate a limbii noastre, G. Ivănescu notează: „Până în secolul al XVIII-lea, limba literară a românilor va avea un caracter maramureşean. În secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, limba literară va pierde acest caracter, pentru a căpăta unul meridional, muntenesc, dar şi moldovenesc de sud, precum şi ardelenesc de sud. Unele elemente maramureşene au rămas însă în uz până azi. În secolul al XIX-lea, graiul muntean va influenţa şi mai mult limba literară a tuturor românilor. Aşadar, în istoria limbii literare româneşti, procesul cel mai însemnat nu este unificarea limbii literare româneşti, fie el acest proces de unificare chiar din punct de vedere al fonetismului, deşi cercetătorii de până astăzi au crezut că acesta este lucrul cel mai important, ci schimbarea bazelor ei dialectale, care are loc deja spre sfârşitul epocii vechi" (*ibidem*: 140).

„Problema capitală" a vechii noastre limbi de cultură consta deci, în concepţia profesorului, în a afla câte „dialecte literare" erau reflectate de vechile noastre texte, care era originea lor, în ce direcţie au evoluat acestea şi care au fost cauzele schimbărilor produse în timp în ceea ce priveşte, desigur, baza dialectală a românei literare. O cercetare în diacronie a „dialectelor literare" ilustrate de tipăriturile şi de manuscrisele vechi se confundă astfel cu istoria limbii noastre de cultură.

2. Ideea existenţei unor „dialecte literare" în spaţiul dacoromânesc, formulată în alţi termeni şi, firesc, din altă perspectivă ştiinţifică, apăruse în lingvistica românească anterior anului 1948, când a ieşit de sub tipar ampla lucrare semnată de G. Ivănescu, şi la alţi învăţaţi, preocupaţi de normele sau de evoluţia românei literare.

Fără să fi fost preocupaţi direct de starea scrisului vechi românesc, A. Philippide, în volumul I din *Istoria limbii române* (Philippide 1894: 8–9), dar mai ales în *Introducere în istoria limbii şi literaturii române* (Philippide 1888: 65–173),

Scanned with OKEN Scanner

şi apoi Petre V. Haneş, în *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (Haneş 1926: 224), consemnaseră ideea lipsei de unitate a scrisului literar înainte de secolul al XIX-lea.

Moses Gaster formulase, la rândul lui, în studiul introductiv la *Chrestomatia română* (Gaster 1891: XC–XCII), observaţia asupra existenţei, în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, a trei „dialecte": muntenesc, moldovenesc şi transilvănean, ultimul având particularităţi ce îl apropiau când de textele alcătuite în Moldova, când de cele scrise sau imprimate în Ţara Românească.

Al. Rosetti constatase şi el, în *Studiul asupra rotacismului* (Rosetti 1924: 12–13) şi ulterior în volumul consacrat *Limbii române în secolul al XVI-lea* (Rosetti 1932: 150–152), că în textele noastre vechi existau două variante literare bine individualizate: cea a textelor coresiene şi cea a scrierilor aşa-zis rotacizante, prima dominând apoi, afirma savantul bucureştean, prin răspândire şi influenţă, textele copiate în nord-estul teritoriului românesc.

Ovid Densusianu nota la rândul lui, în volumul al II-lea din *Histoire de la langue roumaine*, rescris şi apoi tipărit în 1938, constatarea că textele româneşti păstrate din secolul al XVI-lea arătau existenţa unei fărâmiţări dialectale destul de vizibile (Densusianu 1938: 12).

Pe fondul pregătit, într-un fel, de astfel de observaţii, ideea formulată de G. Ivănescu în *Problemele capitale...* a fost acceptată fără ezitare de către Ştefan Munteanu şi Vasile D. Ţâra (în cursul de *Istorie a limbii române literare*, tipărit în versiune revizuită şi adăugită în anul 1978), cei doi apreciaţi profesori timişoreni considerând că existenţa dialectelor literare este „singura întemeiată pe o foarte minuţioasă analiză a faptelor, culese dintr-un mare număr de monumente literare" (Munteanu – Ţâra 1978: 44).

Alţi autori, adepţi ai ideii că limba română literară s-a format, de fapt, abia în secolul al XIX-lea (aceştia concepeau astfel limba literară nu ca un fenomen sociocultural aflat în continuă schimbare, ci doar ca rezultat, primul unitar, al unei îndelungi evoluţii), constată şi ei existenţa mai multor particularităţi dialectale în vechile noastre manuscrise şi tipărituri, autorii acestora scriind, după cum nota profesorul Gavril Istrate, „nu într-o limbă unitară, ci într-una cu particularităţi dialectale" (Istrate 1963: 16–17). Ideea se regăsea şi în studii semnate de Iorgu Iordan (Iordan 1954: 69), iar Emil Petrovici considera că, în epoca premergătoare Unirii din 1859, existau două variante ale limbii noastre literare, vorbite şi scrise de intelectualii din capitalele celor două principate româneşti (Petrovici 1960: 61, 78).

Era însă vorba, în concepţia acestor ultimi autori, ca şi în aceea a altor specialişti, preocupaţi, în deceniul al VI-lea al secolului trecut, de problemele limbii române literare, mulţi aparţinând în primul rând Şcolii lingvistice ieşene, de formularea ideii existenţei unei limbi româneşti de cultură extrem de unitare, în ciuda unor mici diferenţe, considerate neimportante pentru ansamblul normelor scrisului nostru literar, apărute, se afirma sau se subînţelegea, sub influenţa vorbirilor locale.

Scanned with OKEN Scanner

3. Teoria „dialectelor literare", formulată şi argumentată iniţial de profesorul G. Ivănescu, a fost preluată, continuată şi dezvoltată, fapt bine cunoscut în lingvistica românească, de Ion Gheţie. Întemeietorul Şcolii filologice bucureştene moderne a abordat teoretic problema, analizând totodată opiniile pro şi contra teoriei formulate de fostul profesor ieşean, în *Introducere în studiul limbii române literare* (Gheţie 1982: 87–101).

O făcuse şi anterior, în urmă cu un deceniu, aducând, în afara analizei teoretice, şi argumente pentru o studiere detaliată a procesului de formare a limbii române literare actuale, în amplul studiu introductiv la *Baza dialectală a românei literare*, carte tipărită în 1975 (la Editura Academiei), dar încheiată încă din toamna anului 1971 (Gheţie 1975: 9). *Baza dialectală* însăşi era o demonstraţie a utilităţii de a fi cercetate „dialectele literare" pentru descifrarea procesului de constituire a normelor limbii noastre de cultură, deopotrivă vechi şi moderne, religioase şi laice.

Savantul bucureştean a sesizat cauzele opoziţiei arătate de majoritatea cercetătorilor scrisului nostru vechi faţă de teza formulată de G. Ivănescu, opoziţie izvorâtă în primul rând din terminologie (unui dialect al românei istorice, cum este dacoromâna, nu i se puteau subordona... alte dialecte), dar având la bază şi numărul (considerat prea mic) de particularităţi diferenţiatoare pentru vechile noastre texte, copiate, imprimate sau redactate în principalele provincii istorice ale teritoriului românesc nord-dunărean. Aceeaşi opoziţie îşi găsea de asemenea argumente în opiniile vechilor învăţaţi privitoare la unitatea scrisului nostru literar sau la strădania marilor cărturari de creare a unei limbi literare comune, prin evitarea sistematică a multor trăsături marcat regionale.

Ion Gheţie a propus atunci (în 1971), pentru evitarea contradicţiei terminologice amintite, înlocuirea sintagmei „dialect literar" cu „variantă literară regională", insistând totodată asupra faptului că schimbarea formulării nu semnifica o modificare a conţinutului.

Lingvistul bucureştean înţelegea prin „variantă literară regională" „o realizare regională a limbii literare, care presupune existenţa unui sistem mai mult sau mai puţin coerent de norme şi se opune cel puţin unei alte realizări regionale a limbii respective" (Gheţie 1975: 74).

Totodată el a reluat cercetarea vechilor noastre texte literare, efectuând nu o analiză impresionistă, mai mult sau mai puţin întâmplătoare, ci una sistematică, bazată pe diferenţierea trăsăturilor lingvistice distinctive, norme „fundamentale" (în formularea din *Baza dialectală...*) sau „diferenţe tranşante" (în formularea din *Introducere...*), de normele „secundare" (cum le numeşte în *Baza dialectală...*) sau „diferenţe parţiale" (potrivit formulării din *Introducere...*).

Ion Gheţie constata, similar lui G. Ivănescu, dar într-o formulare mai detaliată şi având în vedere întreaga istorie a limbii noastre de cultură (Gheorghe Ivănescu se oprea în *Problemele capitale...* exclusiv asupra limbii române literare vechi, considerată, din perspectiva „dialectelor literare", o realitate distinctă de limba română literară modernă), că „problema bazei dialectale se interfera masiv

Scanned with OKEN Scanner

cu problema unificării limbii literare, coincizând în parte cu ea. Iar unificarea lingvistică, rămânând expresia unui anumit moment istoric, era totodată rezultatul întregii evoluţii de până atunci a limbii literare. Atâta timp cât actualele norme ne apar drept rezultatul unei evoluţii seculare, iar graiurile dacoromâne au suferit sensibile transformări în ultimele patru veacuri, era clar că rezolvarea problemei atârna de adoptarea unei perspective diacronice în examinarea faptelor. Această schimbare de optică trebuia să ducă în mod necesar la elaborarea unei istorii a limbii române literare, în care evoluţia normelor să fie urmărită în raport nemijlocit cu modificările suferite de graiuri din secolul al XVI-lea până astăzi" (Gheţie 1975: 7).

A rezultat de aici, pentru Ion Gheţie şi, apoi, pentru colectivul pe care l-a condus în cadrul Institutului de Lingvistică din Bucureşti, necesitatea realizării unei ample şi sistematice descrieri a procesului de evoluţie a normelor limbii noastre literare din epoca celor mai vechi scrieri româneşti cunoscute până în epoca modernă. Cu oscilaţiile fireşti unui proces deloc uniform, trecut prin etape succesive bine marcate din istoria unui fenomen în care scrisul religios s-a desprins la un moment dat de scrisul laic; proces în care numărul şi ponderea „variantelor literare regionale" s-au schimbat; în care normarea implicită (specifică epocii vechi) şi cea explicită (dominantă în secolele ulterioare apariţiei mişcării iluministe transilvănene) au avut importanţă şi rol distincte; în care rolul personalităţilor culturale şi (apoi) al celor ştiinţifice s-a manifestat în mod diferit.

S-a impus chiar o regândire a relaţiei dintre literar şi dialectal în cursul îndelungului şi sinuosului proces de constituire a normelor unice supradialectale.

A fost această reformulare („variante literare regionale") a vechii teorii a „dialectelor literare" şi expresia unei noi gândiri asupra modului de selectare a particularităţilor devenite literare şi punctul de plecare pentru identificarea nu doar a unor variante ale limbii noastre de cultură, ilustrate de textele realizate în cadrul centrelor culturale ce au funcţionat în marile provincii istorice ale teritoriului dacoromânesc, ci şi a unor „regionalisme literare", concept interesant şi productiv din punct de vedere ştiinţific, care aparent ascunde o contradicţie în termeni.

Iar analiza detaliată, consecventă şi bine condusă metodologic a textelor-sursă, mult mai numeroase şi mai bine cercetate în anii '60 ai secolului trecut decât în perioada în care G. Ivănescu îşi redactase teza de doctorat, a permis deopotrivă eliminarea ideii că forma elevată a limbii noastre vechi trebuie identificată cu „vorbirea aristocraţiei" şi formularea unor opinii distincte asupra numărului şi evoluţiei „variantelor literare regionale".

În concepţia lui Ion Gheţie, parţial modificată în *Istoria limbii române literare. Privire sintetică* (Gheţie 1982: 23–24) şi, apoi, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche* (Gheţie 1997: 36–40), faţă de *Baza dialectală* (Gheţie 1975: 70–74), aceste „variante literare regionale" erau, în epoca de început a scrisului nostru literar (adică de la primele texte româneşti cunoscute din secolul al XVI-lea până spre mijlocul secolului al XVIII-lea), patru: 1. muntenească – sud-est ardelenească, 2. nord-moldovenească, 3. nord-ardelenească şi 4. bănăţean-hunedoreană. Lipseşte astfel

Scanned with OKEN Scanner

„dialectul literar" maramureşean, extrem de important în concepţia lui G. Ivănescu privitoare la evoluţia românei literare, Ion Gheţie demonstrând că cele mai vechi texte rotacizante au fost alcătuite în nordul Moldovei, iar nu în Maramureşul istoric (Gheţie 1969: 208–209; Gheţie, Mareş 1985: 300–301). După o perioadă de constituire şi apoi de consolidare a acestor patru „variante literare" (între 1532, anul celor mai vechi ştiri despre utilizarea limbii române ca limbă de cultură, şi 1656, când încetează activitatea tipografiei de la Bălgrad), urmează (între 1656 şi 1780) o epocă de influenţe reciproce, finalizată (la mijlocul veacului al XVIII-lea) printr-o primă unificare, produsă în cartea bisericească de slujbă sub influenţa tipăriturilor muntenești scoase în vremea lui Antim Ivireanul. Este perioada în care rămân practic în uz, în ansamblul scrisului nostru literar, cu diferenţe de pondere în cartea imprimată şi în producţia manuscrisă, în scrisul religios, respectiv în cel laic, două „variante" importante, muntenească şi moldovenească, între care va continua, în veacul următor (al XIX-lea), disputa pentru impunerea ca bază a românei literare moderne.

Dispută tranşată, cu sprijinul teoretic foarte consistent al iluminiştilor ardeleni, care îndemnau la luarea în considerare a formei vechiului scris bisericesc, în cadrul căruia constataseră, în formularea lui Petru Maior, că „numai o dialetă este la toţi" (Maior 1825: 70), şi apoi pe baza principiilor formulate de Ion Heliade Rădulescu, care considera, foarte probabil nu fără relaţie cu ideile corifeilor Şcolii Ardelene, că noua limbă literară trebuia construită urmând „tipii" „limbii cei bisericeşti" (Heliade 1836: 220), în favoarea variantei literare muntenești. În fapt, a vechii norme literare unificate pe bază muntenească la mijlocul veacului al XVIII-lea, iar nu a subdialectului muntenesc propriu-zis.

Spre altă realitate decât aceea ilustrată de varianta dialectală a limbii române vorbite în provincia de sud a ţării trimit şi fenomenele selectate de învăţaţii care au construit, în secolul al XIX-lea, sistemul de norme al românei literare moderne astfel încât să corespundă în primul rând criteriilor gramaticalităţii şi „clasicităţii" formelor (Heliade 1838: 238). (Potrivit acestui ultim criteriu, corespunzând în fapt unui „latinism intern", erau redescoperite şi promovate ca literare forme vechi, cel mai adesea moştenite din latină, apropiate de etapa în care româna va fi avut o unitate originară.)

4. Istoria disputei din lingvistica românească privind teoria „dialectelor literare", încheiată practic odată cu apariţia *Bazei dialectale*, cunoaşte însă şi un ultim episod, marcat de publicarea, în anul 1980, sub semnătura lui G. Ivănescu, a singurei istorii complete a limbii române (Ivănescu 1980); formă ultimă a unui text asupra căruia marele profesor a revenit în repetate rânduri, începând cu epoca elaborării tezei sale de doctorat, trecând prin diverse forme date materiei pentru cursuri consacrate în timp unor aspecte diverse ale evoluţiei limbii române, dar şi prin studii reluate ulterior ca atare sau în formă parţial modificată, şi continuând practic şi după imprimarea primelor coli.

În acest volum sunt reluate, în cadrul capitolului intitulat *Apariţia limbii literare româneşti* (Ivănescu 1980: 499–516), şi apoi în capitolul numit *Limba*

Scanned with OKEN Scanner

literară românească în veacurile al XVI-lea – al XVIII-lea (Ivănescu 1980: 559–586), principalele idei privind originea, numele, numărul şi evoluţia „dialectele literare" din *Problemele capitale...*

Revine de asemenea ideea care a dat naştere consideraţiilor formulate de Gheorghe Ivănescu privind distincţia dintre „limba aristocraţiei" şi limba poporului: „Apariţia limbii literare româneşti este [...] o urmare a diferenţierii românilor în clase sociale, o urmare a apariţiei statului şi Bisericii la români, o urmare a apariţiei aristocraţiei şi clerului" (Ivănescu 1980: 560). Limba literară va fi fost de aceea, consideră profesorul, în primul rând „un dialect social" (*ibidem*: 560), nu unul cultural.

Tot aici, G. Ivănescu afirmă, ca şi în 1948, că vechile dialecte literare s-au născut prin adaptarea locală, mai mult sau mai puţin intensă, a limbii textelor rotacizante. (Profesorul susţine acest lucru chiar când scrie despre limba *Paliei de la Orăştie*, text tradus special pentru tipar în zona Hunedoarei, la finele veacului al XVI-lea; *ibidem*: 576.)

Un amplu paragraf este consacrat în *Istoria limbii române*, ca o concluzie şi ca o întărire a descrierii date în acel moment „dialectelor literare" avute de limba română veche, modului în care a fost receptat conceptul în lingvistica românească (*ibidem*: 577–588). Sinteza critică (combătând sau nuanţând interpretările date de Al. Rosetti, Liviu Onu, Jacques Byck, Boris Cazacu sau Ion Coteanu) seamănă, în modul de desfăşurare şi de argumentare, cu aceea dată de Ion Gheţie, în capitolul introductiv la *Baza dialectală* (Gheţie 1975: 70–74) şi în *Introducere în studiul limbii române literare* (Gheţie 1982: 87–95).

Ajungând cu analiza la cartea cercetătorului bucureştean, apărută în 1975, G. Ivănescu notează: „După aceste tribulaţii ale lingvisticii române în problema limbii literare vechi, lucrarea lui Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare...*, revine la ideea dialectelor literare, înţelese aşa cum trebuie, ca forme regionale puţin deosebite una de alta ale limbii literare din perioada veche, iar nu ca forme regionale foarte deosebite ale acestei faze a limbii literare române, şi întrebuinţează pentru a le denumi expresia care ni se pare foarte potrivită: *variantele regionale ale limbii literare româneşti*. Opera sa este o refacere, pe baza unui material scos din texte, destul de bogat, a istoriei limbii române din epoca veche, schiţată de mine în *Probl*[*emele*] *cap*[*itale*], după indicaţiile lui Ibrăileanu şi constatările mele proprii. Evident, nu putem fi de acord în toate chestiile de amănunt cu autorul, care aduce şi unele corectări justificate concepţiei mele; dar lucrarea lui, cu adevărat monumentală, constituie un însemnat pas înainte în studierea limbii literare româneşti din epoca veche (şi putem adăuga: şi din epoca nouă)" (Ivănescu 1980: 582)[2].

Este aceasta o încheiere demnă de un savant autentic, capabil să recunoască meritele celor care i-au urmat şi care chiar i-au corectat sau nuanţat opiniile. Formulată însă cu reţinerile de rigoare şi cu persistenţa unor idei care demonstrează

[2] La pagina 509 din *Istoria limbii române*, *Baza dialectală a românei literare* este considerată o carte „extrem de valoroasă".

Scanned with OKEN Scanner

că timpul şi schimbarea concepţiilor ştiinţifice nu duc totdeauna şi la oricine la abandonarea unor opinii proprii.

5. La capătul acestei prezentări se impun câteva concluzii:

a) Între opiniile celor doi mari lingvişti, G. Ivănescu şi Ion Gheţie, privitoare la variantele avute de limba română literară în decursul istoriei sale există nu o contradicţie, ci o legătură firească în domeniul ştiinţific: Ion Gheţie a preluat, a rafinat şi a dezvoltat ideea „dialectelor literare" formulată iniţial de G. Ivănescu.

b) G. Ivănescu a remarcat acest lucru, a apreciat în mod superlativ contribuţia cercetătorului bucureştean, dar a rămas practic la opiniile sale, inclusiv la modul de argumentare adoptat în *Problemele capitale...* şi la interpretarea sociologizantă a faptelor de limbă.

c) Forma dată teoriei „dialectelor literare" de către Ion Gheţie şi dezvoltările presupuse de concepţia sa (în care intră nu doar ideea regionalismelor literare, respectiv gândirea istoriei limbii române de cultură ca un proces unitar, în ciuda etapelor acestui proces, ce au avut caracteristici distincte, ci şi necesitatea elaborării unei dialectologii diacronice, respectiv a efectuării unei analize detaliate şi competente a procesului de constituire şi de evoluţie a variantelor culturale, adică a stilurilor limbii române literare) arată un progres pe care G. Ivănescu l-a constatat, dar nu l-a asimilat pe deplin.

BIBLIOGRAFIE

Densusianu 1938 = O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, Librairie Ernest Leroux.

Haneş 1926 = P.V. Haneş, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Casa Şcoalelor.

Gaster 1891 = Moses Gaster, *Chrestomatie română. Texte tipărite şi manuscrise [sec. XVI–XIX], dialectale şi populare*, I, Leipzig–Bucureşti, F.A. Brockhaus–Socec & Co.

Gheţie 1969 = Ion Gheţie, *Textele rotacizante şi originile scrisului literar românesc. Chestiuni de metodă*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, [I], Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 189–241.

Gheţie 1975 = Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Gheţie 1982 = Ion Gheţie, *Introducere în studiul limbii române literare. Privire sintetică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Gheţie 1997 = Ion Gheţie (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Gheţie–Mareş 1985 = Ion Gheţie, Al. Mareş, *Originile scrisului în limba română*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Heliade 1836 = Ion Heliade Rădulescu, *[Corespondenţa cu C. Negruzzi]*, în *Opere*, II, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1943, p. 213–225.

Heliade 1838 = Ion Heliade Rădulescu, *[Corespondenţa cu C. Negruzzi]*, în *Opere*, II, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1943, p. 225–233.

Iordan 1954 = Iorgu Iordan, *Limba română. Privire generală*, în „Limba română", III, nr. 6, p. 52–77.

Istrate 1963 = Gavril Istrate, *Caracterul regional al textelor vechi*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice" – Filologie (Iaşi), XIV, nr. 1, p. 7–18.

Ivănescu 1948 = Gheorghe Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412 şi 540 (şi în extras).

Scanned with OKEN Scanner

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.
Maior 1825 = Petru Maior, *Dialog pentru începutul limbei română,* în *Lexicon românesc–latinesc–unguresc–nemţesc*, Buda, p. 54–102.
Munteanu–Ţâra 1978 = Ştefan Munteanu, Vasile D. Ţâra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, ediţie revizuită şi adăugită, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.
Petrovici 1960 = Emil Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre naţionale*, în „Limba română", IX, nr. 5, p. 60–78.
Philippide 1888 = A. Philippide, *Introducere în istoria limbii şi literaturii române*, Iaşi, Editura Librăriei Fraţii Şaraga.
Philippide 1894 = A. Philippide, *Istoria limbii române*, I. *Principii de istoria limbii*, Iaşi.
Rosetti 1924 = Al. Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, E. Champion.
Rosetti 1932 = Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Cartea Românească.

"LITERARY DIALECTS", AN "ESSENTIAL PROBLEM" OF OLD LITERARY ROMANIAN, FROM THE POINT OF VIEW OF G. IVĂNESCU AND ION GHEŢIE

ABSTRACT

In 1948, in his work *Essential problems of Old literary Romanian*, G. Ivănescu stated the theory that there were five "literary dialects" in Old Romanian language. Rejected by most researchers in Old Romanian writings and history of literary Romanian language, this theory was accepted, developed and refined by Ion Gheţie. The researcher from Bucharest renamed the concept ("regional literary variants" instead of "literary dialects") and turned it into an effective instrument for the study of diachronic development of our cultured language.

Keywords: *literary language*, *literary dialect*, *regional literary variants*, *history of the Romanian language*, *Old Romanian writing*.

Scanned with OKEN Scanner

G. IVĂNESCU, INDO-EUROPENIST

IOANA COSTA*

La începutul penultimului deceniu al secolului trecut apărea tomul *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*[1], la Editura Didactică şi Pedagogică din Bucureşti, pus sub egida Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. Însemnătatea volumului se fundamentează în mai multe planuri, dintre care menţionăm aici trei: ca eveniment necesar legat de disciplina universitară a lingvisticii comparate indo-europene; ca valorificare, de asemenea necesară, a cursului lui Theofil Simenschy, într-un demers de o exemplară onestitate ştiinţifică; ca definire a aportului personal la indo-europenistică, la cea românească în primul rând.

1. Indo-europenistica românească

Începuturile indo-europenisticii româneşti au ca dată oficială ziua de luni, 14 octombrie 1874 (Poghirc 1968: 64–65), reprezentând inaugurarea cursului liber de „filologie comparativă" încredinţat de ministrul de atunci al învăţământului, Titu Maiorescu, lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, pentru care fusese creată catedra respectivă la Universitatea din Bucureşti. Înfiinţarea catedrei a fost parte componentă a unui proiect de programă de studiu supus aprobării domnitorului Alexandru Ioan Cuza în faza premergătoare întemeierii Universităţii din Bucureşti (1864). Abordarea acestei discipline relativ noi era răspunsul coerent la includerea unei catedre de indo-europenistică în cele mai multe dintre universităţile mari ale lumii. Vreme de aproape treizeci de ani, Hasdeu s-a ocupat de gramatica comparată a limbilor indo-europene în planul didactic universitar şi în planul cercetărilor personale. Avea, poate, un singur precursor: Ioan Budai-Deleanu (Poghirc 1968: 127–128), care, fără legătură cu o abordare universitară a disciplinei, alcătuise *Tabele comparative*, unde folosea exemple din afara spaţiului obişnuit atunci, cel

* Universitatea din Bucureşti, Departamentul de Filologie Clasică, str. Edgar Quinet, nr. 5–7, România.

[1] Am respectat opţiunea ortografică a autorului (*indoeuropean*) în titluri şi citate, recurgând însă în textul articolului nostru la forma uzuală în prezent (*indo-european*).

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 85–90

Scanned with OKEN Scanner

romanic, stabilind cca 300 de etimologii slave, făcând primele apropieri de albaneză, relevând împrumuturi germanice, maghiare. Cercetările lui Budai-Deleanu au rămas însă fără ecourile meritate, dintr-un motiv obiectiv: nu au trecut de stadiul de manuscris, fiind necunoscute publicului şi cercetătorilor epocii (aşa cum s-ar fi întâmplat şi în privinţa cursului ţinut de Simenschy, vezi *infra*, dacă nu ar fi fost publicat în 1981 de Ivănescu). Hasdeu este aşadar creatorul disciplinei, punctul iniţial al tradiţiei comparatiste în cultura română; a fost, şi în acest domeniu, un cercetător solitar, cu tot ceea ce implică un statut aparte: efortul de a-şi egala confraţii în plan mondial, recunoaşterea (atunci când a existat) a rezultatelor personale remarcabile, cu nimic mai prejos de acelea din mari centre universitare, dar şi absenţa unei veritabile şcoli pe care să o fi creat. Cicerone Poghirc, filolog clasic şi indo-europenist el însuşi, cel care s-a apropiat cu fineţe şi precizie de Hasdeu, îşi încheia capitolul dedicat dimensiunii de indo-europenist a savantului cu o observaţie memorabilă: momentul iniţial al comparatisticii româneşti a fost deopotrivă „şi cel mai înalt nivel pe care l-a atins ea vreodată" (Poghirc 1968: 149), tot aşa cum literatura greacă începe cu propria sa culme, epopeile homerice.

Volumul publicat de Ivănescu în 1981 pune în circulaţie cursul de lingvistică indo-europeană elaborat de Theofil Simenschy şi ţinut vreme de un deceniu, între 1939 şi 1949, la Universitatea din Iaşi, unde se crease o catedră dedicată acestei discipline, avându-l ca titular pe Simenschy. Lucrarea are rolul, indicat explicit în primul paragraf al *Prefeţei*, de a umple un gol, în condiţiile în care de la publicarea *Elementelor de linguistică comparată indoeuropeană* a lui Iuliu Valaori, titularul catedrei de la Universitatea din Bucureşti, trecuse mai mult de o jumătate de veac (Bucureşti, 1924). Avea să mai treacă un lustru şi mai bine până la apariţia volumului de dimensiuni medii, dar complet în structura lui, ieşind din coordonatele stricte ale unui curs universitar pentru a pune la îndemâna unui public tot mai numeros, câştigat de amploarea acestei ştiinţe, „informaţii privind cultura materială şi spirituală, precum şi limba populaţiei ai cărei urmaşi, pornind de pe un teritoriu mult mai restrâns, au cucerit Europa şi o mare parte a Asiei în mileniile III–I î.e.n., dând naştere unora dintre cele mai strălucite civilizaţii ale lumii vechi: cea grecească, cea romană, cea indiană, cea persă" (Wald, Sluşanschi 1987: 5). Volumul, purtând titlul – deopotrivă corect şi atrăgător – de *Introducere în studiul limbii şi culturii indo-europene*, a fost publicat de Lucia Wald şi Dan Sluşanschi, în colaborare (pentru partea de armeană) cu Francisca Băltăceanu: se întâmpla la mijlocul anului 1987, când înceta din viaţă G. Ivănescu.

2. Simenschy, editat de Ivănescu

Felul în care a înţeles Ivănescu să publice volumul care are înscrise pe copertă numele a doi autori, Simenschy şi Ivănescu, este în sine o lecţie de probitate ştiinţifică şi de precizie în separarea contribuţiilor celor doi. Cele trei

Scanned with OKEN Scanner

pagini dense ale *Prefeței* anunță această abordare, pe care o regăsim apoi, cu consecvență, de la un capitol la altul. Textul de la care pornește (vezi Simenschy, Ivănescu 1981: 4) este manuscrisul „incomplet și nedefinitiv" al lui Simenschy, pe care Ivănescu își grefează „completările și modificările". Distanța firească dintre doi savanți este indicată tranșant („câteodată părerile mele nu concordă cu ale sale, în problemele discutate de dânsul"), cu o elegantă precizare („în genere, opera de față se prezintă unitară, cu toate că este rezultatul muncii a doi cercetători"), dezvoltată pe parcursul unui întreg paragraf, în care se arată ce îi unește „din punctul de vedere al teoriei generale". Divergențele terminologice sunt precizate cu fermitate, dar și cu nuanțările care explică armonizarea expunerii. La cei doi indo-europeniști există distincția, cu minus la Simenschy și cu plus la Ivănescu, între sunet și fonem, între fonetică și fonologie (sau fonemică). Pornind de aici, Ivănescu poate accepta totuși fără rezerve modalitatea în care Simenschy abordează sunetele indo-europene (*ibidem*). Amândoi folosesc unitar sintagma „indo-europeana primitivă" (pentru ceea ce acum este indicat mai degrabă prin „proto-indo-europeană", chiar dacă există specialiști, ca de exemplu Slușanschi, care folosesc ambii termeni, cu o distincție temporală, rezervând „indo-europeana comună" pentru faza lingvistică ce a precedat nemijlocit despărțirea în limbile indo-europene individuale). Între abordările de ansamblu, teoretice, ale lingvisticii comparate, probabil cel mai însemnat punct de vedere comun este cel asupra limbajului, în dimensiune „antropologică (adică psihologică, logică, etnică) și istorică" (*ibidem*: 5).

Perspectiva românească este o componentă constantă a volumului Simenschy, Ivănescu 1981, într-o continuare a cercetărilor anterioare și într-o firească așezare în ceea ce definește indo-europenistica noastră. Pentru a lua ca repere cele două etape menționate mai înainte, Hasdeu și volumul Wald, Slușanschi 1987, putem aduce în discuție preocupările celui dintâi în domeniul încadrării limbii române în plan indo-european și convingerea celor doi autori ai volumului din 1987 că „discutarea serioasă a problemelor privind substratul geto-dacic al limbii române nu poate să aibă loc decât în lumina principiilor, metodelor și descoperirilor științifice ale indo-europenisticii, singura capabilă să lărgească orizontul cercetării originilor limbii române dincolo de definirea stratului esențial latin și de delimitarea înrudirilor nemijlocite cu albaneza" (Wald, Slușanschi 1987: 6). Revenind la cel dintâi, merită subliniată încă o dată distanțarea de o raportare a studiului limbii române exclusiv la latină sau la limbile romanice, cu consecința emiterii unor concluzii false, ce nu luau în calcul, alături de componenta latină, elementul autohton, influențele slave, grecești, germanice, și nici pe cel ne-indo-european (din spațiul fino-ugric)[2].

[2] Hasdeu, *Principie de filologie comparativă ario-europeană, cuprinzând grupurile indo-perso-tracic, greco-italo-celtic și leto-slavo-germanic, cu aplicațiune la istoria limbei române. Curs ținut la Facultatea de litere și filosofie din București*, t. I, *Istoria filologiei comparative*, București, 1875, nr. 1, p. 1–32; nr. 2, p. 33–64; nr. 3, p. 65–95; nr. 4, p. 67–108; vezi Poghirc 1968: 128–129.

Scanned with OKEN Scanner

Contribuția majoră a lui Ivănescu la *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, așa cum reiese vădit din cuprinsul volumului (care înregistrează inițialele autorului fiecărui capitol/subcapitol) și din explicațiile oferite în *Prefață*, este capitolul extins (p. 25–144) al părții întâi: *Istoricul lingvisticii indoeuropene*. Aici își au locul lor bine definit (p. 94–96; la care se adaugă paragraful final al *Prefeței*, cu o aducere în prezentul anilor 1980) acei *Indoeuropeniști din România* care au marcat fundamentarea disciplinei, de la Iuliu Valaori (titularul Catedrei înființate pentru Hasdeu) până la George Giuglea și N. Marinescu.

3. Istoricul disciplinei

Ne-am obișnuit să ne apropiem de diversele științe/discipline de studiu răsfoindu-le mai întâi istoricul, care are mereu ceva din povestea pasionantă a drumului parcurs de om în căutarea adevărului: odată ajunsă într-un teritoriu controlabil, pe teren stabil, căutarea încetează, transformându-se în stabilirea unor ținte precise, ce urmează să fie atinse în termene previzibile, aducând uneori adaosuri ce pot evolua în ramuri ale științei respective, în subdiscipline. Indo-europenistica nu corespunde acestui scenariu: istoricul ei este, de aceea, nu povestirea pasionantă a unui drum, ci dezvăluirea terenului creat de drumul însuși. Felul în care s-a constituit disciplina explică și conținutul inițial, și dezvoltările ulterioare, inclusiv în momentele care au însemnat o răscruce în lingvistica indo-europeană. Apărută ca sumă a unor observații disparate, individuale, venind uneori din afara domeniului lingvistic sau filologic, ideea explicării similitudinilor între diverse limbi europene și asiatice printr-o descendență comună s-a transformat în argument științific abia către finele secolului al XVIII-lea. Ivănescu menționează momentul William Jones, fără a-i da însă amploarea cu care ne-au obișnuit tratatele ultimelor decenii, de origine (sau influență) preponderent anglo-saxonă, care citează un pasaj din conferința ținută de el la *Societatea asiatică* din Calcutta, în 1786, ca actul de naștere al indo-europenisticii.

Capitolul numit de Ivănescu *Istoricul lingvisticii indoeuropene. Sarcinile actuale ale indoeuropenisticii* poartă în titlu promisiuni generoase. Cea mai extinsă parte a sa (p. 25–140) este dedicată secolelor – nu multe, dar intense – de constituire și dezvoltare a acestei științe apărute parcă din nimic, răspunzând totodată unei nevoi științifice și umane tot mai clar conturate: căutarea temeinică, riguroasă, a originii limbilor. Doar patru pagini (cap. VII, p. 140–144), în finalul acestei prime părți a tomului, sunt consacrate bilanțului și perspectivei: *Bilanțul realizărilor. Sarcini de viitor ale lingvisticii indoeuropene*. Acest capitol întregește sumativ amănunțita parcurgere istorică în care se găsesc, constant, abordările personalizate ale autorului: Ivănescu inserează de fiecare dată când se deschid alternative de abordare lingvistică perspectiva care caracterizează volumul de față, menționând, atunci când este cazul, nuanțele ce îl despart de autorul „alpha", Simenschy. Așa, de pildă, în raportarea la setul sonantelor indo-europene, este marcată explicit diferența dintre neogramatici și Saussure (Simenschy, Ivănescu

Scanned with OKEN Scanner

1981: 59). Față de această divergență, Ivănescu formulează mai departe o precizare și o definire generică: acceptarea la neogramatici și la lingviștii ulteriori a fonemului *schwa indogermanicum* și, ca afiliere teoretică personală, plasarea pe poziția neogramaticilor „în privința clasificării sunetelor indo-europene primitive", distanțându-se de Saussure și de adepții lui. Adaugă Ivănescu: „la fel a procedat și Th. Simenschy, în paginile cursului de față".

Contribuțiile strict personale la domeniul indo-europenisticii sunt rezervate articolelor, cu asumarea deplină, auctorială, a opiniilor științifice. Intră în această categorie seria dedicată fonetismului, cu raportare critică la lucrările fundamentale. În Ivănescu 1977: 125–141, lingvistul ieșean discută abordările existente ale fonemului *schwa indogermanicum* (K. Brugmann, H. Osthoff, F. de Saussure, A. Meillet, H. Hirt, J. Kuryłowicz), făcând și referiri – deopotrivă critice – la propriile sale articole anterioare, cum ar fi *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică* (Ivănescu 1938: 55–139) și *Timbrul vocalic implicit al consonantelor* (Ivănescu 1971: 77–85). Ivănescu (1977: 139) respinge includerea într-o singură categorie a ceea ce el înseriază ca „vocalele *i*, *i̯*, *u*, *u̯*" (variantele vocalice și consonantice ale fonemelor *i* și *u*) și „consonantele *r*, *r̥*, *l*, *l̥*, *m*, *m̥*, *n*, *n̥*" (variantele vocalice și consonantice ale fonemelor *r*, *l*, *m*, *n*). Mai clar, afirmat chiar în titlul unui capitol al articolului: „Lichidele și nazalele sonante nu alcătuiesc o categorie fonetică unică împreună cu *i*, *u*, *i̯*, *u̯*" (*ibidem*: 131).

Revenind la ceea ce autorul numește „sarcinile de viitor" ale indo-europenisticii, este de remarcat încorporarea echilibrată a dezideratelor de ansamblu și a celor care interesează în chip aparte spațiul lingvistic românesc. Menționate pe parcursul desfășurării istoricului, reflecțiile terminologice sunt reluate aici conclusiv, în ceea ce au esențial: renunțarea la dubla terminologie, cea caracteristică vechii școli de lingvistică, o „terminologie-etică", și cea impusă de noile discipline, structuraliste, numită eventual „terminologia-emică". În distincția *etic* versus *emic*, Ivănescu optează explicit pentru *emic*, deopotrivă cu formularea necesității logice de a opera cu un singur set terminologic. Afirmația este nemijlocit urmată de punctul de vedere personal: „Noi am ajuns la formularea unor principii proprii, deosebite de cele care au avut curs până astăzi, atât în domeniul analizei limbii, cât și în acela al dezvoltării limbii. Dar, dintre aceste principii – continuă autorul „beta" al tomului –, numai unele vor fi aplicate în opera de față" (Simenschy, Ivănescu 1981: 142). Explicația, onestă științific, vine către finalul paragrafului: „gramatica comparată indoeuropeană și dicționarul comparat indoeuropean din lucrarea de față fiind în mare parte opera lui Th. Simenschy, trebuia să păstrez ideile sale generale despre structura și schimbările limbii, care în fond nu sunt în contradicție cu ideile mele. [...] textul redactat de Simenschy, care nu vedea nici el necesitatea creării unei terminologii-*emice*, apare perfect potrivit cu vederile noastre despre inutilitatea creării unei asemenea terminologii" (*ibidem*).

Direcțiile specifice de dezvoltare a comparatisticii indo-europene țin, în viziunea lui Ivănescu, de exploatarea materialului oferit de limbi individuale puțin cercetate până acum, din Peninsula Balcanică și Asia Mică, „pentru completarea

Scanned with OKEN Scanner

imaginii tradiționale despre dialectele indoeuropenei primitive și despre migrațiile indoeuropene în această regiune" (*ibidem*: 143). Adept declarat al teoriei formulate de Marija Gjmbutas, el socotește că „indoeuropenii primitivi au apărut în Peninsula Balcanică și în Asia Mică sub forma mai multor valuri" (*ibidem*). Etapa următoare de dezvoltare poate ține de amalgamarea rezultatelor la care a ajuns indo-europenistica cu datele furnizate de cercetările asupra limbilor uralo-altaice și semitice. La acestea se adaugă „identificarea lexicului traco-dacic și iliric din limbile română, bulgară, sârbo-croată, macedoneană (limba slavă din Macedonia), neogreacă și maghiară și integrarea lui în studiul comparativ al limbilor indoeuropene" (*ibidem*).

Într-un domeniu ca cel al indo-europenisticii, este firesc ca fiecare specialist să se raporteze critic la direcțiile existente deja și să își formuleze opiniile proprii, urmând ca cercetările ulterioare să se poziționeze, la rândul lor, critic, față de punctele de vedere propuse. Acest parcurs firesc și viu este ținta ultimă, nerostită, a contribuției lui G. Ivănescu la indo-europenistică.

BIBLIOGRAFIE

Fischer 1985 = I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Hasdeu 1886–1893 = Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, t. I–II, București, Socec.

Ivănescu 1938 = G. Ivănescu, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", Iași, V, p. 55–139.

Ivănescu 1971 = G. Ivănescu, *Timbrul vocalic implicit al consonantelor*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași" (serie nouă), secțiunea IIIe. Lingvistică, Iași, XVII, p. 77–85.

Ivănescu 1977 = G. Ivănescu, *Erori în analiza secvențelor fonetice ale indoeuropenei primitive*, în „Studii și cercetări lingvistice" (București), XXVIII, p. 125– 41.

Poghirc 1968 = Cicerone Poghirc, *B.P. Hasdeu. Lingvist și filolog*, București, Editura Științifică.

Simenschy, Ivănescu 1981 = Th. Simenschy, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Wald, Sluşanschi 1987 = Lucia Wald, Dan Sluşanschi, *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

G. IVĂNESCU AND INDO-EUROPEAN LINGUISTICS

ABSTRACT

In 1981 Gheorghe Ivănescu edited the work of Theofil Simenschy, *Comparative Grammar of Indo-European Languages*. The relevance of this event is multifold, as strictly connected to the academic curriculum (that had embraced the Indo-European comparative linguistics), as reverence towards the work – that was an university course compraising lectures from 1939 to 1949 – of Theofil Simenschy (in a perfectly honest scholarly approach), and as clear statement of his own personal contribution to Indo-European linguistics, mostly on its Romanian constituent.

Keywords: *Indo-European linguistics, Romanian perspective, academic curriculum, scientific continuity, edition.*

Scanned with OKEN Scanner

INTERPRETAREA GRAFIEI CHIRILICE ÎN VIZIUNEA LUI G. IVĂNESCU

MIOARA DRAGOMIR*

1. Prin studii şi ediţii de texte vechi, în lingvistica românească s-a creat o tradiţie de peste un secol în cercetarea problemei dificile a interpretării slovelor chirilice, cu care românii au scris timp de patru veacuri. În această tradiţie, G. Ivănescu ocupă un loc unic şi cu totul aparte, întâi de toate pentru că savantul ieşean integrează problema grafiei chirilice într-o concepţie coerentă şi foarte complexă, parte din doctrina sa, privind dihotomia fundamentală popular–literar în limbă[1] şi, de aceea, această temă din opera lui Ivănescu nu poate fi cercetată decât în strânsă legătură cu evoluţia graiurilor şi cu problemele capitale ale limbii române literare: apariţia limbii române literare, existenţa dialectelor literare în perioada veche, evoluţia acestora, procesul unificării limbii literare; apoi, pentru că lingvistul ieşean are capacitatea de a face o sinteză critică a opiniilor anterioare, valorificând orice sugestie şi argument care contribuie la descoperirea realităţii lingvistice. Ivănescu discută pe larg aceste teze în *Problemele capitale ale vechii române literare*, le reia sintetic şi critic în *Istoria limbii române*, în care dezvoltă analiza şi pentru primele două perioade ale limbii literare moderne (mijlocul secolului al XVIII-lea – 1829 şi 1829–1878) şi într-o serie de articole, unele reunite în volumul *Studii de istoria limbii române literare*. În abordarea acestor probleme, Ivănescu a recurs, pe lângă scrieri şi documente vechi, la lucrări normative de tipul gramaticilor, oferind soluţii şi sugestii referitoare la interpretarea grafiei chirilice pentru fiecare etapă din evoluţia limbii române literare.

2. Interpretarea slovelor ѣ, ѧ şi ѫ, cel mai controversat aspect din problematica transcrierii fonetice interpretative, pentru că este dificil de stabilit ce pronunţie reflectă aceste slove (vezi şi Teodorescu 1970: 159; Avram 1964 I) în diferitele epoci ale limbii literare şi, după cum vom vedea, în diferitele zone în care s-a scris, este o problemă abordată de Ivănescu în strânsă relaţie cu două fenomene fonetice importante şi cu evoluţia lor în timp.

---

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

[1] Despre valoarea şi importanţa acestui aspect din doctrina lingvistică a lui G. Ivănescu, precum şi o analiză a acestei teorii, vezi Pamfil 2008: 107–139, cap. *Teoria limbii.*

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 91–109

Scanned with OKEN Scanner

a. Prefacerea diftongului *ęa* urmat de *e*, *i* şi sunet muiat în *e* (în cuvinte de tipul *leage*, *besearică*)[2], este discutată într-un amplu capitol din *Problemele capitale*. Cercetarea concluziilor emise de specialiştii care au studiat acest fenomen îi relevă autorului două curente de opinii: 1) s-a pronunţat cu diftongul *ęa* sau cu un *ę* (notat în scriere de regulă cu ѣ) până în secolul al XVIII-lea (opinie susţinută de H. Tiktin, A. Philippide, I. Iordan, G. Pascu, Gr. Scorpan); 2) se pronunţa cu *e* deja din secolul al XVI-lea, această opinie fiind argumentată de cei care au emis-o (I. Bărbulescu, Ov. Densusianu, I.-A. Candrea, Sextil Puşcariu, Al. Rosetti) (Ivănescu 1948: 219) prin apariţia, uneori, a lui ѥ în această poziţie, în locul slovelor ѣ, ѧ sau ѩ. S-a apreciat că Ivănescu a făcut o „sinteză a părerilor", dar s-a vorbit prea puţin despre faptul esenţial că, discutându-le şi aplicând o metodă riguroasă, lingvistul ieşean ajunge la o armonizare a lor, prin acceptarea a ceea ce este relevant din aceste opinii pentru cunoaşterea realităţii lingvistice. În fapt, în privinţa alternanţei ѥ/ѣ, ѧ în texte pentru acest context fonetic, toată discuţia se poartă în jurul ideii de tradiţie grafică, înţeleasă însă diferit. Explicând că prin tradiţie grafică înţelege şi o tradiţie lingvistică[3] şi luând în considerare că, de exemplu, în C.V. această alternanţă nu există (vezi şi Avram 1964 I: 26, 27), Ivănescu conchide că, „pentru un cunoscător al normelor ortografice chirilice, aplicate limbii româneşti, ѥ nu putea nota decât pe *e*, şi nu şi pe *ę*, care, din cauza asemănării acustice ca diftongii *ĕa* şi *ĭa*, trebuia să fie redat prin acelaşi semn [adică ѣ, ѧ, ѩ] prin care se notau aceşti diftongi, înrudiţi ca timbru cu *ę* (timbrul de *a* al lui *ę* cerea numaidecât acest lucru)" (Ivănescu 1948: 229). Lingvistul ieşean constată principalele erori (de metodă şi, prin aceasta, şi de analiză): ambele teorii consideră că fenomenul se va fi petrecut uniform pe tot spaţiul dacoromânesc şi, în general[4], nu s-a ţinut seama de fazele ariilor actuale cu *ę* (stare fonetică intermediară sau de tranziţie în procesul transformării diftongului *ęa* -*e* în *e*, petrecut de-a lungul timpului în perioada veche) şi *e*. Şi, reanalizând din această perspectivă toate aspectele problemei, demonstrează că, în realitate, trebuie

[2] Discutând acest fenomen, Ivănescu specifică faptul că se referă şi la un alt aspect: „La această schimbare trebuie să cuprindem şi schimbarea lui *ĭá* din aceleaşi condiţii în *ié*, schimbare care, contrar celor crezute de Densusianu, *Hist.*, II, p. 63–64 şi Candrea, *Ps. sch.*, I, p. CXXV–VI, s-a petrecut în acelaşi timp şi sub impulsul aceloraşi cauze, cum au înţeles ceilalţi cercetători ai fenomenului, şi cum a spus-o în mod special Gr. Scorpan, *BIFR*, II, p. 34–35" (Ivănescu 1948: 216–217).

[3] Ivănescu susţine că, pe lângă normele ortografice slave preluate în scrierea lor de români, trebuie văzută şi „prezenţa unei tradiţii ortografice româneşti, formată atunci când pentru prima oară s-au aplicat regulile ortografice slave scrierii limbii române" (Ivănescu 1948: 228); tot aici, el arată că, „în virtutea unei asemenea tradiţii, foarte probabil de origine bulgară, căci la bulgari ѣ a rămas şi până azi cu valoarea de *ĕa*, norma cea mai obişnuită de a se nota *ęa* la români era ѣ. Dar grafia ѥ pentru *ĕá* urmat de *e*, din vechile texte româneşti, arată în mod neîndoios, cum au susţinut ceilalţi învăţaţi pomeniţi mai sus, că în secolul al XVI-lea *ĕá* în condiţia pomenită ajunsese la *e*" (Ivănescu 1948: 229). După cum vom vedea mai departe, monoftongarea se petrecuse în graiurile populare. Ivănescu arată în finalul acestor afirmaţii că, sporadic, ea era notată şi în texte.

[4] Ivănescu menţionează aici ca excepţie metoda lui Puşcariu şi a lui Scorpan.

Scanned with OKEN Scanner

configurate soluții pe regiuni[5] și, pentru fiecare regiune, la nivel popular[6], respectiv la nivel literar.

Din cercetarea lui Ivănescu, rezultă că: în Oltenia: a) la nivel popular era pronunția *ęa*, dar și *ę*, adusă prin migrații ardelenești începând cu secolul al XV-lea (Ivănescu 1948: 233); în Maramureș: a) la nivel popular, *ęa* > *ę* înainte de secolul al XVI-lea, când se notează în texte și ca *e* (*ibidem*: 234); b) la nivel literar erau pronunțiile *ęa* și *ę* (*ibidem*: 235); în Banat: a) la nivel popular erau pronunțiile *ęa*[7] (*ibidem*: 231) și *ę* (Ivănescu 1948: 233). O eventuală pronunție cu *e* este explicată prin analogie cu *merg*, *vezi* (*ibidem*: 231); b) la nivel literar, în secolul al XVI-lea deducem că prevala pronunția *ę*, dar exista și cea cu *ęa* (*ibidem*: 231); alternanța ѣ/є în textele din această regiune se poate explica și prin influența textelor coresiene (*ibidem*: 231); în Ardeal: a) la nivel popular era pronunția *ęa* și existau și mici regiuni în care *ęa* > *ę* (*ibidem*: 231); b) la nivel literar era pronunția *ę* (Ivănescu 1980: 523); alternanța ѣ/є în textele din această regiune se poate explica, de asemenea, prin influența textelor coresiene, dar în secolul al XVI-lea „ea ne poate reflecta graiul unor mici regiuni care prefăcuse pe *ĕá* în é" (Ivănescu 1948: 231) și observă o nuanță specială, anume că, în Ardeal, є poate nota și pe *ę* (Ivănescu 1948: 231); în Muntenia: a) la nivel popular era pronunția *e* în secolul al XV-lea (Ivănescu 1948: 233); monoftongarea este anterioară migrării românilor sud-dunăreni. În unele regiuni, datorită migrațiilor ardelenești, existau și pronunțiile *ęa* sau *ę*; b) la nivel literar era pronunția *ęa*, dar și *ę*, susținută și de unele graiuri populare, însă grafia și pronunția au fost preluate și din textele rotacizante (Ivănescu 1948: 235); în Moldova: a) la nivel popular, în nord era pronunția *ę* datorită migrațiilor ardelenești, începând cu secolul al XV-lea (Ivănescu 1948: 233); în centru și sud se pronunța *e* mult mai devreme de secolul al XV-lea. Trecerea *ęa* > *e* (ca și *ă* > *î*, *e* > *i*) se explică prin noua bază de articulație a moldovenilor (Ivănescu 1948: 233); b) la nivel literar, în secolul al XVI-lea exista pronunția *ęa*, dar și *ę* (prin descălecătorii maramureșeni și prin textele rotacizante), însă pronunția cu *ę* și chiar cu *e* era susținută și de graiuri. În ceea ce privește pronunția cu diftongul *ęa*, impusă ca pronunție cultă, prin tradiția grafică, de scrierea cu ѣ (Ivănescu 1948: 234), pentru Moldova, Ivănescu specifică: pe lângă tradiția grafică,

[5] „Prefacerea lui *ę* în *e* a avut cronologii deosebite după regiuni și după cum e vorba de graiul popular sau de limba claselor de sus" (Ivănescu 1948: 233).

[6] Din demonstrația lui Ivănescu putem extrage următoarele concluzii privitoare la rostirea acestui fapt de limbă la *nivel popular*, unde existau: 1. pronunția *ęa* în Ardeal; 2. pronunția *ęa* și *ę* în Oltenia, Muntenia și Moldova de nord începând cu secolul al XV-lea, prin migrații ardelenești, și în Banat; 3. *ęa* > *ę* înainte de secolul al XVI-lea, când se notează în texte și ca *e* în Maramureș și în mici regiuni în Ardeal; 4. pronunția *e* în Muntenia, anterioară migrării românilor sud-dunăreni și în Moldova, explicabilă prin noua bază de articulație a moldovenilor. Deci, la nivel popular, închiderea cea mai mare s-a petrecut mai de timpuriu în Muntenia și Moldova, unde se pronunța chiar *e*, dar existau și arii cu faza intermediară *ę*, ca în Ardeal, iar deschiderea cea mai mare (rămânerea la faza veche din limbă) s-a păstrat în Ardeal și Banat.

[7] Când afirmă că „dialectul bănățean trebuie să fi avut și atunci *ĕá*, cum are și astăzi" (Ivănescu 1948: 231), Ivănescu se referă, desigur, la graiul popular.

Scanned with OKEN Scanner

„noi admitem şi o tradiţie lingvistică, deosebită de graiul popular şi corespunzătoare grafiei" (Ivănescu 1948: 235).

Prin urmare, în ceea ce priveşte textele, adică *nivelul literar*, lingvistul ieşean constată că existau următoarele pronunţii: 1. *ea* şi *e* în Maramureş. 2. în principal cu *ea*, dar şi cu *e* se pronunţa în Muntenia (prin influenţa unor graiuri populare, dar şi a grafiei şi pronunţiei din textele rotacizante); la fel era şi în Moldova (atunci când apărea, pronunţia cu *e* datorată, la origini, descălecătorilor maramureşeni şi textelor rotacizante, dar susţinută şi de unele graiuri); 3. pronunţia cu *ea* a fost impusă ca pronunţie cultă în Moldova, prin tradiţia grafică şi lingvistică, de scrierea cu ѣ; 4. pronunţia *e* în special în Banat şi în Ardeal; alternanţa ѣ/є se poate explica în ambele regiuni şi prin influenţa textelor coresiene; є poate nota şi pe *e* în Ardeal şi, sporadic, în Moldova (rostire susţinută de graiuri); 5. pronunţia *e* sporadic în Moldova, susţinută de graiuri. Deci, din aproape în aproape, extragem concluzia că (la nivel literar) slovele ѣ şi ѧ (despre ѫ vorbeşte mai puţin) redau pronunţiile *ea* sau *e*, Ivănescu oferind explicaţii aparte pentru fiecare regiune. Astfel: 1. în Moldova şi Muntenia, aceste slove redau în principal pronunţia *ea*, cu precizarea că, în Moldova, pronunţia cu *ea* se impune ca pronunţie cultă, prin tradiţia grafică, însemnând, pentru Ivănescu, şi una lingvistică, adică tocmai scrierea cu ѣ a influenţat vorbirea; 2. aceste slove redau pronunţia cu *e* în primul rând în Banat şi Ardeal, dar aceeaşi pronunţie exista şi în Maramureş, Muntenia şi Moldova (în condiţiile precizate); 3. ca o zonă în care tendinţa spre pronunţarea lui *ea* în faza intermediară *e* este mai vizibilă, în Maramureş aceste slove puteau reda una din aceste pronunţii. Este semnificativ că, printr-un alt tip de analiză, într-o serie de studii dedicate interpretării grafiei chirilice din primele texte româneşti, lingvistul bucureştean A. Avram stabileşte aceleaşi valori fonetice generale, *e* şi *ea*, ale acestor slove[8].

Ivănescu conchide că, pentru intervalul dintre secolul al XVI-lea şi mijlocul secolului al XVIII-lea, semnele „ѣ şi ѫ au rămas cele mai întrebuinţate pentru a reda pe *ea*, *e*, respectiv *ia*"[9] (Ivănescu 1980: 585) şi vorbeşte despre importanţa

---

[8] „ѣ, ѫ şi ѧ (în silaba accentuată a cuvintelor de tipul *lege* sau *este*) = /ă/ [= *ea*, *e* (vezi Avram 1964 I: 29), n.n.], în toate textele studiate (probabil, alături de acest stadiu fonologic, în PO [= *Palia de la Orăştie*] este reflectat şi stadiul /e/. Din punct de vedere fonetic, în cuvinte de tipul *lege*, pentru CV valoarea [*ea*] a lui ѣ este mai probabilă decât valoarea [*e*]" (Avram 1964 V: 611); vezi şi analiza slovelor ѣ, ѧ şi ѫ din Avram 1964 I: 15–37.

[9] În privinţa slovei ѧ, în general, în diverse contexte fonetice, Ivănescu precizează: „ѧ apare în textele rotacizante cu valorile *e*, *ea* şi *ja*" (Ivănescu 1980: 523). De fapt, Ivănescu se referă aici la *e*, nu la *e* şi, cu privire la valorile fonetice date acestei slove în poziţie *e*, nuanţează analiza astfel: „Trebuie totuşi să spunem că valorile *ea* şi *ja* sânt cele mai preferate, ba chiar aproape excluzive, cum afirmau în general, despre toată literatura românească din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, H. Tiktin şi A. Philippide (urmaţi de alţii: informaţii complete vezi în *Probl. cap.*, p. 219). N. Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu şi Codicele Marţian*, Bucureşti, 1914, p. 103–104, admitea că ѣ [aici probabil este o greşeală de tipar; trebuia ѣ, n.n.] şi ѧ (acolo, din greşeală, ѫ) însemnau în Ardeal şi

momentului Dosoftei[10], care reformează şi sistemul notării slovelor ѣ şi ѧ în poziţie ε, când, după *Psaltirea în versuri*, „a revenit la semnul ѣ, care notează şi pe *e̯a*, şi mai ales la ѧ, care nota, desigur, pe *ę*" (Ivănescu 1989: 55).

În prima perioadă a modernizării limbii române literare, până la 1829, Ivănescu constată crearea a două registre în limbă, unul laic şi unul bisericesc, cu tendinţe diferite de scriere: „Când însă, pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, s-au impus, în scrisul beletristic şi al documentelor, fenomene populare ca *e̯á...e* > *é...e*, limba textelor religioase a rămas fidelă ortografiei mai vechi, cu ѣ sau ѧ, care ascundea o pronunţie *ę* sau *e̯a*, *i̯a*; faptul rezultă şi din apariţia în aceleaşi texte a unor grafii ca *ĭaste*, *Iaşii* etc. care nu pot fi considerate decât redând pronunţiile culte *ĭaste*, *Iaşii̯*" (Ivănescu 1980: 620)[11].

Pentru următoarea perioadă, 1829–1878, G. Ivănescu arată că, faţă de limba veche, în care pronunţiile erau *e̯á* şi *ę* în poziţie *e*, „în limba modernă nu vom avea decât *é* în poziţia *-e*" (Ivănescu 1980: 685). În ce priveşte diftongul *i̯a* în poziţie *-e*, scris cu ꙗ, acesta se pronunţa diferit – în limba literară *i̯aste*, cel puţin în unele regiuni, şi, de către clasele neinstruite, *i̯ęste*, *i̯este*, *i̯esti* (cf. Ivănescu 1980: 685). Referindu-se la aceste cuvinte, scrise cu ꙗ, Ivănescu a avut în vedere, probabil, diferenţa între folosirea slovelor ѣ şi, în special, ѧ şi ꙗ, în perioadele anterioare şi utilizarea recomandată de gramaticile scrise în prima perioadă a modernizării limbii literare: mai ales în manuscrise, aşa cum nu era regulă pentru folosirea lui ѣ şi ѧ, nu era nici pentru ꙗ. A. Avram (1964 I: 36–37) şi Mirela Teodorescu (1970: 161–163), dar şi alţi autori, cum ar fi N.A. Ursu (1976)[12], au observat că ѣ şi ѧ, pe de o parte, se foloseau în alternanţă (lѣge, dar şi lѧge), şi, pe de altă parte, ѧ şi ꙗ aveau un uz comun (uneori şi ѣ şi ꙗ), adică se foloseau în alternaţă, la început de cuvânt (în situaţii ca *este*, *ele*, *iesle*) şi în interiorul cuvântului la început de silabă[13] (în situaţii ca *făgăduieşte*). Gramaticile şi îndreptarele, în special de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, indică, în general, drept regulă ortografică scrierea lui ꙗ la începutul cuvântului şi a lui ѧ în interior, a

---

pe ę, cum se pronunţă în Ardeal până azi *e̯a*, când în silaba următoare avem *e (lęge)*. Lucrul e foarte probabil, deşi este neîndoios că acest *ę* se nota şi prin ε" (Ivănescu 1980: 523).

[10] Cu privire la slova ѧ, Ivănescu este de acord cu interpretarea din studiul lui D. Puşchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei* (Puşchilă 1914: 6–10).

[11] Ivănescu precizează că, în Ardeal, prin apropiere de graiuri, ѣ redă pe *ę* (Ivănescu 1980: 608).

[12] Vezi, în special, Ursu 1976: 480–482. Acest filolog, însă, nu vede o diferenţă între valoarea slovelor în discuţie în textele din epoca veche şi valoarea lor în textele din epocile moderne în diferitele regiuni în care s-a scris şi, de aceea, este de părere că valoarea lor va fi fost *e* în orice regiune şi oricând în istoria limbii române literare.

[13] Într-un manuscris datând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pe care îl studiez de mai multă vreme, care cuprinde traducerea *Hronograf den începutul lumii* (ms. 3517), de exemplu, de multe ori este scris ꙗсте (f. 12ʳ, f. 13ᵛ, f. 31ᵛ etc.), dar şi ѧсте (f. 7ᵛ, f. 8ʳ, f. 10ᵛ etc.), însă adesea ꙗ a fost şters şi înlocuit cu ѧ: тръѧще (f. 24ʳ), гръѧще (f. 31ᵛ), ѧле (f. 33ᵛ), сѫѧ҃и (f. 12ʳ), мѹѧре (f. 14ᵛ, f. 15ʳ etc.), ѧсте (f. 8ᵛ, f. 8ᵛ, f. 34ʳ). Multe exemple de alternanţă am întâlnit şi în manuscrisele biblice *45* şi *4389*, în textele pe care le-am transcris sau revizuit în cadrul proiectului *Monumenta linguae Dacoromanorum*.

Scanned with OKEN Scanner

lui ѣ după consoană şi a lui ѧ după vocală[14]. Prin urmare, Ivănescu are dreptate să considere că pronunţia *i̯a* era o pronunţie cultă, pentru că era impusă de scriere, dar nu a precizat în care zonă. În cele din urmă, referindu-se la această situaţie, conchide: „Grafia şi pronunţarea *i̯aste* a fost părăsită de limba modernă. În privinţa impunerii fonetismului *e*, *i̯e*, trebuie să admitem o influenţă moldovenească şi muntenească asupra limbii literare" (Ivănescu 1980: 685). Şi, chiar dacă nu specifică, putem înţelege din această afirmaţie, aşa cum putem deduce şi din gramatica lui Toader Şcoleriu, că pronunţia cu *i̯a* în acest context se va fi folosit în Ardeal, în primele două perioade ale limbii moderne, de către clasele învăţate, unde a fost determinată de scriere şi, probabil, a avut susţinere şi în graiuri, căci în Moldova (probabil şi pentru clasa instruită din zonele din Muntenia neinfluenţate de migraţiile ardeleneşti) era resimţită ca o „zicire streină"[15]. De aceea credem că, în secolele anterioare, în Moldova şi Muntenia, posibil şi în Ardeal, valoarea slovelor ѧ şi ꙗ la început de cuvânt sau de silabă, în cuvinte ca *este*, *ele*, *iesle*, *făgăduieşte* etc., este una din valorile stabilite de Ivănescu pentru studierea fenomenului prezentat aici, adică pronunţia cu *ẹ*[16], mai ales că slovele se află tot în poziţie ε, iar această chestiune impune o discuţie mai largă. Şi Gheţie (1975: 81), deşi menţionează că „stabilirea exactă a valorii lui ѣ, ѧ, є în situaţiile de acest fel [adică în poziţie -*e*] nu ne-a preocupat în mod special, deoarece nu am urmărit în cercetarea de faţă fenomenul reducerii lui *ea* la *e*", continuă, punând just problema: „Ne-a fost suficient să ştim dacă, în funcţie de caracterul elementului vocalic următor, consoana în discuţie era rostită moale sau dur. În asemenea situaţii, am

---

[14] Astfel – 1. în gramatica lui Eustatievici (1757): „ѣ, ѧ întru începutul cuvintelor nu să scrie, dar ꙗ pururea întru început" (apud Ursu 1976: 480); 2. în gramatica lui Radu Tempea (Sibiu, 1797): „ꙗ sună tot ca ѧ", dar ꙗ „totdeauna să pune la începutul cuvântului, iar la mijloc niciodată", iar ѧ se pune la mijlocul şi la sfârşitul cuvântului (*ibidem*); 3. gramatica lui Ioan Corneli indică pronunţia „ja" pentru ꙗ şi „ja vel jè" pentru ѧ (*ibidem*); 4. în *Ortografie sau scrisoare dreaptă* (Viena, 1784): „ꙗ cu ѧ să nu să schimbe, pentru că ꙗ numai la începutul cuvântului să pune, unde ѧ niciodinioară nu să află, ci numai în mijloc sau în sfârşit", iar „ѧ cu ѣ să nu să amestece, măcar că nici una, nici alta nu poate sta la începutul cuvântului, pentru că ѣ să pune numai după slovă împreunăsunătoare [= consoană], iar ѧ după singurăsunătoare [= vocală]"; 5. în gramatica lui Toader Şcoleriu (Iaşi, 1789) întâlnim cam aceleaşi observaţii, iar acesta indică şi pronunţia reală în Moldova: „cel ce va vrea să scrie drept, să puie єсте, dar nu ꙗсте, că-i zicire streină, şi єши, dar nu ꙗши, că măcar de se şi găsesc tipărite, dar aceea vine din pricina izvodului tipariului, iar nu după vorbire" (apud Ursu 1976: 481).

[15] Vezi consideraţiile lui Toader Şcoleriu din nota anterioară.

[16] După Avram 1964 I: 36, „Niciodată ѧ şi ѣ, respectiv ѧ şi ꙗ nu corespund unor segmente fonologice diferite (ѧлє CV 76/5 = ꙗлє 61/12, лѧцє PH 106^{v}/9 = лѣцє 20^{r}/9)" (Avram 1964 I: 37). Printr-o logică formală, pe principiul translaţiei, autorul ajunge la concluzia: „Evident, dacă ѧ = ѣ şi ѧ = ꙗ, înseamnă că sânt echivalente şi literele ѣ şi ꙗ. Într-adevăr, după cum vom vedea în alt loc, toate cele trei litere corespund aceluiaşi segment fonologic. Pentru alternanţa ꙗ (ѧ) ~ є (є) la început de silabă (ꙗстє PH 28^{r}/2 ~ ѧстє 9^{r}/3 ~ ѣстє 63^{v}/1) sânt valabile, în linii mari, aceleaşi explicaţii ca şi pentru alternanţa ѣ (ѧ) ~ є după consoane" (*ibidem*). În alt loc, însă, autorul pare să distingă, totuşi, şi alte nuanţe, în *Palia de la Orăştie*: „În cazul că, în poziţia *e*, ѣ nota pe [*ẹa*], ꙗ era, în aceeaşi poziţie, echivalentul lui [*i̯a*]; această valoare a lui ꙗ nu este exclusă însă nici în cazul că ѣ corespundea lui [*ẹ*]. Litera ѧ avea atât valoarea lui ѣ, cât şi pe cea a lui ꙗ" (*ibidem*).

Scanned with OKEN Scanner

vorbit, în expunerile noastre, despre un *ě* (= *ea* sau *e*) sau *e* (= *e* sau *ę*). Menționăm aici că la început de silabă (ѧсте, тъгъдꙋꙗще), ѧ și ꙗ au fost notați întotdeauna *ia*: *iaste*, *tăgăduiaște*". În general, Școala filologică de la București și reprezentanți ai filologiei de la Cluj și Iași au transcris slovele în discuție în acest context fonetic, diferit: unii, prin diftongul *ia* (*iaste*, *biruiaște*) (Teodorescu 1970; Pov.Ț.A. 1997; Trad.V.T. 2009; P.V. 2010 și Ev.Înv. 2011); alții, printr-o combinație: *ea*, dar și *ia* (*easte*, *căiaște*, *grăiaște*) (C.Pop. II 1997; C.Pop. X 2005), tot astfel (*easte*, *grăiaște*, dar și *este*, *grăiește*, probabil scris cu є) (C.Pop. IV 2001); printr-o altfel de combinație: *ia* (*iaste*), *iê* (*mântuiêște*), *ê* (pentru *êle*) (MLD, I–V, VI, VII, XI) și *ia* (*iaste*, *iale*), dar *făgăduiêște* (MLD, IX, 2011).

Referitor la perioada de după 1830, Ivănescu constată că se păstrează ortografia impusă de Dosoftei, cu ѣ și ѧ în poziție є, dar numai în tipăriturile bisericești (Ivănescu 1980: 620–621).

b. G. Ivănescu discută grafiile chirilice cu ѣ și ѧ și pentru un alt fenomen, analizat în capitolul *Velarizarea și muierea șuierătoarelor* din *Problemele capitale* și în *Istoria limbii* (capitolul *Limba literară românească în veacurile al XVI-lea – al XVII-lea* din *Partea a VII-a*). Opiniile predecesorilor susțin ideea că, în secolul al XVII-lea, textele reflectă în Moldova pronunția cu *ș* și *j* muiați, notați în scris *șѣ*, *șѧ* și *jѣ*, *jѧ*, iar în Muntenia cu șuierătoare dure, *șa-*, *ja-*, pe când în secolul al XVIII-lea fenomenul este invers în cele două regiuni (Ivănescu 1948: 239). Printr-un demers specific gândirii sale lingvistice, Ivănescu abordează chestiunea din mai multe unghiuri, aducând soluții complementare: „Mai mult decât oricare alte semne, ѣ și ѧ erau întrebuințate după *š* și *ž* numai în virtutea tradiției ortografice[17], formată mai înainte, căci pe vremea aceea poporul de jos trebuie să fi pronunțat *ă*, iar clasa de sus *ą̆* (*ă* deschis), deci *šăde*, *šą̆de*. Totuși de multe ori, desigur, clasa de sus moldovenească pronunța *šęde*, cu *ę*. Pluralitatea valorilor fonetice ale lui ѣ sau ѧ [se referă și la valoarea de diftong, *e̯a*, *i̯a* a acestor semne] a făcut desigur ca tradiția grafică să fie urmată cu mai mare grijă, așa că, după cât sânt informat, în texte nu apar grafii ca *šъde*" (Ivănescu 1948: 245–246). Aceeași situație exista și în secolul al XVI-lea, pentru care vede și o altă ipoteză, anume că graiul aristocrației din Moldova era încă cel al aristocrației maramureșene, „așa că, atunci când a început să fie redat prin chirilică, s-a ajuns în mod independent la aceleași norme ortografice ca și în Maramureș" (Ivănescu 1948: 259). Astfel, scrierea influențând vorbirea, *șѣde*, *șѧde* se pronunța *șe̯ade* sau *șęde*. Într-un început, lingvistul ieșean emite și ipoteza că în Moldova se pronunța velar (*șade*) și se scria cu ѣ și ѧ și, sub influența grafiei, cu un efort de voință, se pronunța cu *e̯a* sau *ę*, iar în Muntenia este posibil să se fi pronunțat palatal ca astăzi (*ș'ade*) și se scria cu *a*. În acest caz, explicația pe care o aduce este că muntenii aveau pentru *ș* și *j* vocala implicită *i*, pe când moldovenii aveau pe *î* și, prin urmare, „un muntean nu mai are [...] nevoie să scrie după *š* un *ĭ* (sau un ѣ, ѧ, dacă e vorba să

[17] Cum am arătat deja, G. Ivănescu înțelege prin tradiție ortografică și una de pronunție.

Scanned with OKEN Scanner

exemplificăm cu literele chirilice), ci un simplu *a*, deoarece *ĭ* se cuprinde deja în semnele *š* şi *ž*" (Ivănescu 1948: 247). În Muntenia, atât în graiuri, cât şi în dialectul literar, spune Ivănescu, se pronunţa palatal, aşa încât „ortografia întrebuinţată de ei era tocmai cea potrivită, din punctul lor de vedere, pentru o asemenea pronunţie" (Ivănescu 1948: 248).

Ulterior, în *Istoria limbii române*, Ivănescu explică grafiile cu *şa-* şi *ja-* şi *j* în loc de *ğ*, care apar în documentele slavone din Moldova înainte de 1550, „prin influenţa ortografiei ruse ucrainene, care nu dispunea de *ğ* şi care avea, probabil, şi obiceiul de a scrie *ša*, *ža*, nu *şę*" (Ivănescu 1980: 573). În secolul al XVI-lea, în textele româneşti, normele ortografice se schimbă în Moldova: „Textele rotacizante au adus atât norma *şѣrpe*, *Leucuşѣni* etc. cât şi norma *ğ* pentru sunetul *ğ*" (*ibidem*)[18].

Concluzia sa este că „grafiile muntene de la 1600 s-ar explica prin graiul popular muntean" şi grafiile moldovene prin graiul maramureşean (în opinia sa, al textelor rotacizante), „fie ca o influenţă literară, fie ca un rezultat al faptului că aristocraţia moldoveană era de origine maramureşeană" (Ivănescu 1948: 262; vezi şi 259), iar această situaţie a continuat şi în secolele următoare (Ivănescu 1948: 248). În Ardeal distinge două zone: Banat, Crişana, Ardealul propriu-zis, în care scrierea este ca în Muntenia şi Maramureş, Năsăud (nordul Ardealului), unde se scrie ca în Moldova.

3. Aşadar, în legătură cu scrierea cu ѣ, ѧ şi ѫ în poziţie *e*, *i* sau sunet muiat, avem a face cu două situaţii diferite, care conduc la interpretări diferite: 1. interpretarea slovelor în discuţie în poziţie *-e* după consoană şi 2. interpretarea lor în poziţie *-e* la început de cuvânt sau de silabă.

1. Din concluzia lui Ivănescu, anume că în epoca veche ѣ, ѧ şi ѫ în poziţie *-e* (în cuvinte la *leage*, *besearică*), se pronunţau *ęa* sau *ę*, după cum am constatat, în funcţie de regiune, şi că cel puţin în unele părţi din Muntenia se pronunţa *ęa* şi la începutul secolului al XVIII-lea (Gheţie 1968), transcrierea acestor slove ar trebui să se facă prin diftongul *ęa* ori, după cele spuse aici, dacă cercetarea textului duce la concluzia că pronunţia era cu *ę*, transcrierea ar trebui să se facă aşa cum propune Ion Gheţie, prin semnul *ĕ*, care indică un *e* deschis şi „timbrul" de *a* al acestui sunet, cum am văzut că au constatat atât G. Ivănescu, cât şi Andrei Avram. Din cercetarea lui Ivănescu înţelegem că, în dialectele literare, în Muntenia şi Moldova, prevalează în epoca veche rostirea acestor slove prin *ęa*, în Ardeal şi Banat prin *ę*. În acelaşi timp, observăm că, pentru Maramureş, de exemplu, este dificil de stabilit redarea lor într-o transcriere care să reflecte una din aceste rostiri. În orice caz, având deja aceste rezultate pentru fiecare regiune, decizia de a transcrie într-un fel

[18] Ivănescu are şi o altă explicaţie pentru grafiile *-şani*, *-jani*, anume că se folosea o normă ortografică şi lingvistică slavă: „în cuvinte ca *Bucium*ѣ*ni*, *Leucuşani* se simţea sufixul slav *-*ѣ*ne*, *-ane*, pluralul de la *-*ѣ*ninъ*, *-aninъ*" şi, de aceea, „înlocuirea lor spre sfârşitul secolului al XVI-lea în Moldova cu *-şѣni*, *-jѣni* sau *-şѧni*, *-jѧni*, înseamnă acceptarea normelor grafice maramureşene în momentul în care a început a se scrie mult românește în Moldova sub influenţa textelor rotacizante" (Ivănescu 1948: 261).

sau altul este mai simplu de luat şi foarte importantă este analiza grafiei din text, care poate aduce indicii valoroase (ca în cazul C.V.; vezi Avram 1964 V: 611).

2. Referitor la transcrierea slovelor ѣ, ѧ şi ѩ în poziţie *-e* după vocală, la început de cuvânt sau de silabă, rezultatele cercetării lui Ivănescu, mărturiile gramaticilor (majoritatea de la sfârşitul secolului al XVIII-lea) şi faptul cunoscut că pronunţia cu deschiderea cea mai mare în acest context fonetic a fost, în toate timpurile, în Ardeal, iar pronunţia din Moldova şi Muntenia au dus în cele din urmă la formele actuale *este*, *făgăduieşte*, duc la concluzia că aceste slove redau, în perioada veche, cel mai probabil, un *ę*. Astfel, soluţia interpretării slovelor în discuţie, care nu este nicidecum una de compromis, ci rezultatul la care conduc studiile lui Ivănescu şi ale învăţaţilor care au examinat în profunzime acest aspect, analizate aici, este că, foarte probabil, o transcriere potrivită a slovelor ѧ şi ѩ (ѣ se întâlneşte mai rar în acest context, iar în gramatici este contraindicată) în poziţie *-e*, după vocală, ar fi redarea unui *ę*, aşa cum indică Ion Gheţie, prin *ĕ* – care cuprinde şi timbrul de *a* (mai deschis în Ardeal şi în zonele cu migraţii ardeleneşti decât în celelalte regiuni) şi pe care, după cum am văzut, unii filologi au simţit nevoia să-l redea prin diftongul *ia* şi chiar prin *ęa*. Totodată, ar trebui redat şi un *i*, – care şi astăzi se aude în pronunţie, mai mult sau mai puţin intens (vezi şi Teodorescu 1970: 161[19]; Avram 1964 I: 23). Prin urmare, soluţia transcrierea interpretativă pe care o propunem pentru această situaţie este *iĕ–*: *iĕste*, *iĕle*, *iĕsle*, *făgăduiĕşte* etc., cel puţin pentru textele din Moldova şi Muntenia, dar probabil că şi pentru cele din Ardeal (unde Ivănescu vedea preponderentă rostirea cu *ę* faţă de cea cu diftong).

Despre valoarea de diftong a acestor slove în epoca veche, care confirmă parte din analiza şi concluziile lui Ivănescu, trebuie reţinută şi mărturia pe care am întâlnit-o în *Lexiconul slavo-român* al lui Staicu Grămăticul (într-un manuscris de pe la 1660), care, la f. 219[r], spune: „Glăsuitoare sânt: ѧ, є, и, ї, о, ѡ, ѕ [...]", iar despre diftongi: „Doă glasnice legate sau împreunate sau unite sânt: ѩ, ѧ, ѣ, ю, ѭ, оѵ̆". Nu avem certitudini asupra pronunţiei pentru ѩ, ѧ, ѣ, dar este importantă afirmaţia că aceste slove redau diftongi, iar rezultatele cercetării de faţă arată că, după consoană, aceşti diftongi ar fi *ęa* (*leage*, *bisearică*)[20], *ia* (*vi(i)ață*, *ch(i)iamă*), iar la început de silabă, în poziţie *-e*, ar fi *ię*, în transcriere *iĕ*.

Cu privire la notarea celor doi diftongi, *ęa* şi *ia*, cu slove chirilice – constatată, cum am văzut, şi de Ivănescu – este importantă diferenţierea de context fonetic observată de Philippide (2011: 275–276) şi soluţia interpretării sale,

[19] Mirela Teodorescu afirmă: „Vom observa astfel [...] că litera ѩ (în legătură cu care specialiştii sânt de acord că nota, la iniţială sau la început de silabă, un segment care începea cu [*i*] şi era urmat de vocală) alternează cu ѧ etc." (1970: 161).

[20] Referitor la formele cu acest diftong, A. Philippide afirmă: „Ca dovadă că forma *lĕáğe* a existat este că în alfabetul chirilic e scrisă cu ѣ, şi chiar azi dialectal se pronunţă *ĕá* (vezi Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, p. 36, şi *Introducere în istoria limbei şi literaturei române*, p. 47, 99 sqq.)" (Philippide 2011: 288).

Scanned with OKEN Scanner

argumentată astfel: „Dosoftei face deosebire în întrebuinţarea caracterelor ѧ, ѣ, ꙗ pentru *ĭa* şi *ĕa*, după cum diftongii [în discuţie] sânt în poziţia *-ă* sau *-e*; întrebuinţează adică semnul ѧ pentru a reprezenta pe *ĕa* în poziţia *-e*, iar semnele ѣ şi ꙗ pentru a reprezenta pe *ĕa* şi *ĭa* în poziţia *-ă*. Această consideraţie şi altele încă (vezi *Introducere*, p. 99 sqq.) ne fac să conchidem că, în veacul al XVI-lea şi al XVII-lea, era deosebire de pronunţare, după cum după diftongii *ĕa* şi *ĭa* apărea sau nu în silaba următoare un sunet palatal. Dar, şi în mod indiferent de faptul dacă în silaba următoare era sunet palatal ori ba, semnele ѧ, ѣ, ꙗ serveau pentru exprimarea diftongilor *ĕa* şi *ĭa*, anume ѧ şi ѣ pentru *ĕa* şi ꙗ pentru *ĭa* (vezi şi *Introducere*, p. 47, 97 sqq.). Exemple: лѧѥ, лѣгъ, пѧтръ. Dosoftei niciodată nu confundă aceşti doi diftongi *ĭá* şi *ĕá*: altfel sună [la el] *lĕágă* şi altfel *pĭátră*"[21]. Într-o lucrare anterioară, la care face referire, Philippide aduce un argument foarte important, pentru stabilirea valorii acestor slove în poziţie *-e*, respectiv *-ă*: „*e* şi *i* din diftongii *ea* şi *ia*, dacă sânt precedaţi de africatele totdeauna înmuiate *č*, *ğ*, pierd vocala iniţială, astfel încât pronunţarea lui *čea*, *čia*, *ğea*, *ğia* devine identică cu pronunţarea *ča*, *ğa*, ceea ce este o necesitate fiziologică în toate limbile unde există diftongii *ea*, *ia* precedaţi de africate înmuiate *č*, *ğ*: ei bine, scriitorii români din sec[olele] XVI şi XVII, care au constatat şi ei acest lucru, scriu tot atât de des чѧръ ca şi чѣră; pe cuvântul цѧне însă, unde diftongul este urmat în silaba următoare de sunet palatal, nu-l scriu niciodată altfel decât цѧне sau цѣне sau цꙗне, cu caracterul adecă care exprimă diftongul, niciodată nu-l scriu cu а, цане, de pildă, ceea ce ar fi făcut, desigur, dacă caracterele ѧ, ori ѣ ori ꙗ ar fi exprimat în cuvântul цѧне un sunet exact analog cu cel exprimat de ѣ în cuvântul чѣră" (Philippide 1888: 100).

4. Începând cu prima perioadă a scrierii cu litere chirilice, grafia textelor rotacizante, în concepţia lui Ivănescu, problematica exprimării prin scris trebuie privită în raport cu clasele care aveau acces la scriere. Acestea vor fi reflectat în grafemele folosite particularităţile din vorbire, pe care s-au întemeiat dialectele literare ca o realitate a limbii de sine stătătoare[22], creată însă în strânsă relaţie cu

---

[21] „Când é era în poziţia *-e* se pronunţa *ę́* şi se însemna prin лѧѥ (se pronunţa *lę́ge*)", continuă magistrul lui Ivănescu, preluând, mai departe, teoria lui Bărbulescu: „Se poate foarte bine să fi fost o tradiţie literară, în virtutea căreia se scria лѧѥ [şi *lѧğe*], spre exemplu, şi se pronunţa *lége*" (Philippide 2011: 276), asupra căreia a meditat, cum am repetat aici, şi G. Ivănescu (mai ales cu privire la slova ѣ), ajungând la concluzia că, dimpotrivă, „tradiţia literară", adică grafică, nu era numai una formală, ci şi de pronunţie.

[22] „Formarea unei aristocraţii româneşti [...] a dus la formarea unor graiuri specifice ei, deosebite parţial de graiurile populare şi, în cele din urmă, la formarea limbii literare [...]. Aristocraţia, concentrată în jurul voievodului, precum şi clerul [...] au de la început în unele regiuni sau capătă cu vremea alte fenomene proprii de grai. La început, graiul aristocraţiei va fi numai vorbit, dar, în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, el va deveni şi scris. Prin unele particularităţi ale ei, limba literară românească veche îşi are originea în graiul acestei aristocraţii" (Ivănescu 1980: 499).

Scanned with OKEN Scanner

graiurile populare. Primele texte româneşti vechi, textele rotacizante, au avut parte de o exegeză bogată. Ivănescu cercetează subiectul grafiei în *Problemele capitale* şi îi acordă în *Istoria limbii române* un capitol special, intitulat *Grafia şi ortografia textelor rotacizante*. Pentru lingvistul ieşean, prima fază a scrierii în româneşte este foarte importantă, întrucât „Limba textelor rotacizante, ca primă formă a limbii literare româneşti, a exercitat o influenţă covârşitoare asupra limbii literare româneşti din epoca veche care i-a succedat şi, prin aceasta, asupra întregii limbi literare româneşti" (Ivănescu 1980: 564). În acord cu multe dintre punctele de vedere şi argumentele exprimate de Ilie Bărbulescu în lucrarea despre fonetica alfabetului chirilic, pe care le supune unei analize critice, Ivănescu conchide că „alfabetul chirilic românesc este cel mediobulgar în general, nu cel mediobulgar din secolul al XII-lea" (Ivănescu 1980: 519), cum credea Bărbulescu. Lămurind cum şi de la ce popor slav au preluat românii alfabetul chirilic, lingvistul ieşean susţine argumentaţia lui Bărbulescu în privinţa originii controversate a unor slove, unele (ѣ şi ѵ) presupuse a fi create de români[23]: slova inia[24] (ѣ) a fost preluată din alfabetul mediobulgar (Ivănescu 1980: 518), slova ѵ din cel sârb (Ivănescu 1980: 518, 524), iorul (ъ) din cel rus (cf. Ivănescu 1980: 518).

Lupta primilor cărturari români de a-şi crea un sistem de semne grafice prin care să poată exprima în scris sunetele limbii lor este mai complicată decât s-ar putea crede la prima vedere. Ivănescu arată că, atunci când acest proces s-a intensificat şi traducătorii textelor rotacizante „au început să scrie româneşte cu alfabetul chirilic, ei au împrumutat nu numai alfabetul slav, dar şi regulile

[23] Încă din epoca veche au existat preocupări pentru a afla originea acestor slove ale alfabetului chirilic românesc. Învăţatul Nicolae Milescu Spătarul, interesat, între altele, şi de chestiuni filologice (Dragomir 2009: 16; acolo, însă, am luat ca atare informaţia din textul cărturarului moldovean (Mihail 2009: 17 şi 18), a putut crede că ѣ şi ѵ ar fi create de români, pentru că, cel mai probabil, el cunoştea sistemele de scriere chirilică contemporane şi, după cât se pare, mai puţin pe cele din secolele de dinainte. Mai târziu, părintele filologiei româneşti, cum a fost numit, Timotei Cipariu, crezând că aceste litere au fost create de tipografii români, a încercat să explice cum s-au putut forma ele din alte slove: „Se mai află la noi încă şi alte două litere ce în alfabetul slovenic nu se văd, adecă: ѣ şi ѵ, pentru că slavii nici nu au pre acele sunete în limba lor. Aflatu-le-am pre acestea noi, şi când? Adevărat că noi, însă când, nu se poate şti, ci după convicţiunea mea, numa pre timpul când începurăm a tipări carţi româneşti. De am avea manuscrise româneşti mai vechi decât de mijlocul seclului al XVI-lea, am lăsa această chestiune să o decidă aceleaşi manuscrise. Până atunci însă, sântem de părere că aceste două litere se formară numai pre timpul indicat şi, precum ne arată forma celor de întâi carţi tipărite, ѣ e format din ѧ cu carele mai totdeauna este în pronunţie, căci între acestea, ѣ se află numai întru atâta diferenţă de către ѧ, că-i e rupt capul deasupra, aşa [desenează semnul fără partea de sus, n.n.], fără de a-i fi mai lung piciorul de mijloc decât cele de lature, iar în urmă, se prelungi acest picior şi se fece ѣ. Iar cu atât pentru ѵ, tot forma literelor din carţile mai vechi arată că s-a format din ѱ, rupându-i dintele din mijloc, care ştirbitură nu numai se vede apriat în acele carţi, rămânându-i încă puţinea rădăcină din dintele scos, ci şi din aceea că dinţii din ѵ sânt chiar aşa de rânjiţi şi de depărtaţi unul de la altul, ca şi în ѱ. Argument destul că tipografii români le-au format din ѧ şi ѱ" (apud Pamfil 2009: 248–249). Cipariu intuieşte că ѣ a putut proveni din ѧ, dar această transformare s-a produs la bulgari, de la care au preluat românii acest semn (Ivănescu 1980: 518).

[24] Am preluat denumirile slovelor chirilice din Vîrtosu 1968, unde, referitor la ѣ, la p. 102, se specifică: „*în* sau *inia*, cum îl numeşte D. Cantemir".

ortografice slave" (Ivănescu 1980: 520) şi, mai mult decât atât, „traducătorii au fost obligaţi să facă şi unele inovaţii, fie de alfabet, fie de norme ortografice" (*ibidem*). Sintetizând critic opiniile dintr-o serie de studii asupra grafiei textelor rotacizante, emise de Hasdeu, Bărbulescu, Candrea, Densusianu, Rosetti ş.a., Ivănescu decelează aceste norme, redând şi concluziile sale asupra valorilor fonetice ale slovelor. Astfel, printre normele slave preluate de români, constată: 1. ъ şi ь notează pe *ă*, dar şi pe *î* şi, conform lui Candrea şi Densusianu, ъ este utilizat mai ales în C.V. şi Ps.S., ь în Ps.H. şi Ps.V. (Ivănescu 1980: 521); 2. imitând tot norme slave, ъ şi ь apar între două consoane şi fără valoare fonetică, în grafii de tipul: арцинътате (Ps.H.) şi кȣмьплить (Ps.S.); 3. ъ şi ь la final de cuvânt nu au valoare fonetică[25]; 4. uneori, pentru a reda grupurile *ăr*, *ăl* şi *îr*, *îl* apar grafii ca: бръбатȣ (Ps.S.), клъка (C.V.)[26]; 5. în mod obişnuit, „ѫ are aceleaşi valori fonetice ca şi ъ, deci *ă* şi *î*" (Ivănescu 1980: 521), dar şi altele[27], dintre care în textele rotacizante, *i̯a*[28] (милȣѫскъ în Ps.S.); 6. ↑ era *în*, dar şi „*î* sau *n* sau *m*" (Ivănescu 1980: 522); 7. ↑ la sfârşit de silabă în grupul ↑р a avut interpretări controversate; Ivănescu susţine că redă valoarea fonetică *nr* (Ivănescu 1980: 522)[29]; 8. ↑ are şi valoarea *i̯a*, în grafii ca ↑арба (Ps.S.)[30]; 9. ѧ are valorile *e* [de fapt *ę*], *e̯a* şi *i̯a*; 10. ы – despre care zice că apare rar – are valoare de *i* (Ivănescu 1980: 523); 11. despre ъи crede că are valoare de *î* în Ardeal şi Moldova şi că este posibil ca această pronunţie să fie de origine rusească, pe când în Muntenia are valoarea *îi*[31]; 12. despre є şi є, pe urmele lui

---

[25] În Ivănescu 1980: 521, G. Ivănescu combate părerea lui Hasdeu, Densusianu şi Candrea care au susţinut valoarea *ŭ* a acestor slove (la final de cuvânt) şi susţine părerea lui Bărbulescu, care arată că aceasta este o normă preluată din mediobulgară, unde, ca şi în sârbă şi rusă, în această poziţie, slovele în discuţie sunt folosite fără valoare fonetică: „Eu invoc – argumentează Ivănescu – şi faptul că ъ şi ь, care notau obişnuit pe *ă* şi *î*, nu puteau fi întrebuinţaţi de cineva cu valoarea fonetică *ŭ*. Pentru notarea lui *ŭ* trebuia să se recurgă la semne care aveau valoarea fonetică *u*, deci la ȣ şi ѹ, nu la semne care aveau alte valori fonetice. E de mirare cum lingvistica română a putut să facă timp de un secol această greşeală", încheie Ivănescu, ca de fiecare dată când consideră o anumită afirmaţie de neconceput.

[26] Este folosită şi norma slavă, după care „р precede în mod obligatoriu pe ъ sau ь" (Ivănescu 1980: 521).

[27] De fapt, înţelegem că acestea sunt valorile preponderente, pentru că Ivănescu aminteşte şi alte valori fonetice constatate de Bărbulescu, unele şi de Densusianu: *e*, *e̯a*, *i̯a*, *u*, *i̯u*, *în* (Ivănescu 1980: 521).

[28] „Valoarea aceasta se explică tot printr-o tradiţie mediobulgară; la bulgari ea a fost cauzată de amestecul iusurilor" (Ivănescu 1980: 522).

[29] În Ivănescu 1980: 206: „Nu putem admite nici că *n* (↑) (din grupul ↑р) din textele secolului al XVI-lea reprezenta nazalitatea vocalei precedente. Semnul [↑] reprezenta de obicei un *n* pronunţat cu oarecare deschidere, aşa cum se pronunţă *n* înainte de *r* şi astăzi".

[30] Lingvistul consideră că această valoare se explică „tot prin bulgară, unde s-a produs prin amestecul iusurilor" (Ivănescu 1980: 522). Aici poate fi şi o greşeală a copistului, făcută din cauza confuziei despre care vorbeşte Ivănescu.

[31] Dacă însă, aşa cum apare în manuscrisul *Hronografului* pomenit aici, *pâine* este scris în multele sale atestări în forma cu epenteză, cu un semn suprascris prin care se notează *i* (пѫ҃не şi, cel mai adesea, пъ҃не), iar *câine*, *mâine*, cu rare excepţii, apărând în forma fără epenteză *câne*, *mâne*

Candrea şi Bărbulescu, Ivănescu consideră că iniţial erau două slove diferite, folosite în poziţii diferite şi cu valori fonetice diferite[32]; є avea iniţial valoarea *i̯e*, dar apare şi grupul ıє, similar ca valoare fonetică cu є, în мıєȣ, пıєрȣ (Ps.S.)[33]; 13. grupul fonetic vocală + i̯ + a se notează fără i̯: *ploa* pentru *ploai̯a*, *apoa* pentru *apoi̯a*, *toagul* „toiagul" (Ps.H.[2] *Indice* şi p. 30), deci semnul *a* avea valoare şi de *i̯a*, în acest caz (Ivănescu 1980: 524–525)[34]; 14. folosirea lui в în loc de ȣ: тъвь „tău" (Ivănescu 1980: 525)[35].

Ivănescu distinge şi două creaţii româneşti: 1. Semnul σ[36], echivalent cu рр, din textele rotacizante[37]; 2. ↑ în grupurile ıт şi ↑ı în grafii ca: ↑ıи, спо↑ıȣ (Ps.H.), care s-a spus că ar consemna palatala *ń* [38], redă nazalitatea vocalei precedente (Ivănescu 1980: 523).

5. Referitor la sistemul scrierii cu slove chirilice în dialectele literare din veacurile al XVI-lea – al XVIII-ea, demonstrând că, din secolul al XVI-lea, nivelul literar al limbii nu era unitar, ci s-au creat mai multe dialecte literare[39], Ivănescu

---

(Dragomir 2004), sunt scrise cu ъ (кънє), cel mai probabil ъи are valoarea *îi* şi în Moldova, pe la mijlocul secolului al XVII-lea.

[32] Astfel, є era folosit în două poziţii şi în ambele avea valoarea *i̯e*: la început de cuvânt şi, în interiorul cuvântului, la începutul unei silabe, după vocală sau consoană; є era folosit în originalele din secolul al XV-lea ale textelor rotacizante, de unde a fost preluat şi în copiile pe care le cunoaştem astăzi, mai puţin în C.V., după observaţia lui Bărbulescu; între є şi є s-a făcut confuzie în secolul al XVI-lea (Ivănescu 1980: 523). După cum am observat studiind mai multe manuscrise vechi, această confuzie a dus până la urmă la folosirea unui singur grafem în unul şi acelaşi text, de obicei є, atât cu valoare de *e*, cât şi de diftong, *i̯e*.

[33] G. Ivănescu spune că, după Bărbulescu „se întrebuinţează în mediobulgară şi sârbă, începând cu secolele al XIV-lea şi al XV-lea" (Ivănescu 1980: 523).

[34] Exemplele sunt extrase din lucrările lui Densusianu şi Rosetti.

[35] Este o observaţie pe care o preia după Densusianu, ca particularitate întâlnită uneori în textele din secolul al XVI-lea, în general, considerată de origine slavă de I. Bogdan şi O. Densusianu şi latină medievală, italiană sau poloneză de Bărbulescu.

[36] Acest semn, notat aici din lipsa altuia asemănător, cu caracterul grecesc „sigma", seamănă în manuscris cu un р întors pe orizontală.

[37] Despre aceste grafii, Hasdeu, Candrea şi Densusianu au spus că notează pe *rr* adică „*r* lung, *r* dublu sau *r* intens" (Ivănescu 1980: 524). G. Ivănescu crede că notarea cu рр a acestui sunet este mai nouă (şi el a început a fi folosit după cunoaşterea textelor rotacizante – Ivănescu 1948: 270, nota 1), spre deosebire de Bărbulescu, care îl explică printr-o normă ortografică bulgară. Despre fenomenul fonetic ca atare, despre a cărui origine în limba română vorbeşte în Ivănescu 1980: 208, susţine că „el poate fi considerat ca petrecut în epoca de formare a limbii". Lingvistul ieşean spune că σ nu apare în Ps.H., unde este notat рр, dar în realitate el există şi în Ps.H. (Ps.H.[2]: 33; Avram 1964 IV: 490).

[38] În interpretarea lui Ivănescu, „numai н↑ şi ↑н redau în mod obişnuit pe *ń*, pe când ↑ numai excepţional şi numai datorită valorii sale de *n*, căci şi н notează pe *ń*. În multe cazuri din acestea, ↑ notează nazalitatea vocalei precedente, căci este foarte probabil că, pe acea vreme, în Maramureş, vocala care preceda pe *ń* era nazalizată sau s-a nazalizat când a căzut *ń*" (Ivănescu 1980: 522; vezi şi p. 524).

[39] „Am susţinut în *Probl. cap.* (în special p. 66–137) – şi am rămas până astăzi la aceste idei – că limba literară veche nu era perfect unitară, că ea avea diferenţieri dialectale, că nu se poate vorbi pentru epoca feudală – chiar şi pentru secolul al XVII-lea – de o normă a limbii scrise unică pe tot

Scanned with OKEN Scanner

arată că tradiţia aspectului literar în limbă a început prin copierea şi citirea textelor rotacizante în diferitele regiuni de pe teritoriul dacoromânesc şi, tot astfel, s-a creat şi o tradiţie a scrierii româneşti cu alfabet chirilic[40], simplificat prin: 1. înlăturarea iorului (ъ) după consoană (în grafii de tipul **арцинътате, кѫмьплить**); 2. impunerea ierului (ь) la finalul cuvintelor, ca semn obligatoriu, dar fără valoare fonetică, şi eliminarea iorului (ъ), posibil prin influenţa tipăriturilor lui Coresi; 3. utilizarea în continuare a iorului (ъ) şi iusului (ѫ) pentru a reda pe *ă* şi *î*; 4. înlăturarea semnelor σ şi ρρ, care nu mai reflectau o realitate în pronunţie. După Ivănescu, grafia ρρ, specifică textelor rotacizante, apărea în secolul al XVI-lea, iar ulterior „au fost înlăturate semnele σ şi ρρ, care nu puteau să apară în restul teritoriului dacoromân, acolo neexistând *r* intens" (Ivănescu 1980: 585). Lingvistul vede acest fapt ca o regulă generală a textelor din toate regiunile; totuşi, o atestare pe care o află într-un text moldovenesc copiat la 1710, chiar în predoslovia copistului, îl duce la concluzia: „Este dar evident că a existat în Moldova regula ortografică de a se scrie ρρ pentru *r* intens, exact ca în *Ps. Hurmuzachi*" (Ivănescu 1980: 574). Am întâlnit-o notată consecvent în amplul manuscris pomenit aici (ms. 3517), copie-prototip pe care am datat-o 1660–1672, care cuprinde traducerea *Hronograf den începutul lumii*, aparţinând, foarte probabil, lui Milescu Spătarul (Dragomir 2007). În acest manuscris, grafia ρρ apare de peste 400 de ori, confirmând, o dată în plus, teoria lingvistului ieşean despre influenţa textelor rotacizante[41].

G. Ivănescu arată că, şi în privinţa ortografiei, un moment de răscruce în scrisul românesc din epoca veche îl reprezintă mitropolitul Dosoftei, care încearcă o reformă în pronunţie şi una ortografică (Ivănescu 1989: 54), gândind câteva

---

teritoriul dacoromânesc, normă către care ar fi tins scriitorii din toate regiunile, că, dimpotrivă, am avut şi unele norme deosebite ale limbii scrise de la o regiune la alta şi am dedus din aceasta că au existat pe teritoriul dacoromân mai multe dialecte literare. Cu alte cuvinte, am susţinut, în lucrarea pomenită, că, în acea epocă, nu exista la scriitori o conştiinţă lingvistică unică şi identică pe tot teritoriul dacoromânesc, că dimpotrivă existau mai multe conştiinţe lingvistice, deosebite, dar nu radical, de la o regiune la alta" (Ivănescu 1980: 567).

[40] „Ortografia textelor rotacizante a devenit, cu puţine modificări, ortografia tuturor textelor româneşti din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea" (Ivănescu 1980: 585; vezi şi 559–586, capitolul *Limba literară românească în veacurile al XVI-lea – al XVIII-lea*).

[41] Am observat că, în manuscrisul menţionat, această grafie a fost folosită destul de des de scribul care a copiat partea a doua a manuscrisului. În prima parte am întâlnit următoarele exemple: **ррѣ8̂** f. 5^{r}, **ррѣ8** f. 210^{r} (care par tot intervenţii ale celui de-al doilea copist), **ррж̑** f. 9^{r}, iar din partea a doua: **ррѣ8** f. 26^{v}, f. 102^{v}, f. 274^{v}, f. 275^{r,v}, **ррѣ8** f. 179^{r}, **ррѣ** f. 180^{r}, f. 274^{v}, f. 275^{r}, **ррѣле** f. 180^{r}, f. 277^{v}, **ррѣ̑** f. 275^{r}, f. 276^{r}, **ррѣлеле** f. 276^{r}, **ррѣлеѡ̑** f. 278^{v}, **ррѣ8л8̑** f. 279^{r} în foarte multe alte locuri în care apare acest adjectiv şi în **рржнѝръ** f. 295^{r}, **ррѣ8тѣ̀ле** f. 300^{v}, f. 330^{v}, **дѣ̀дерръ** f. 307^{r}, **църр̑** f. 313^{v}, f. 511^{r}, **ррѣ̀м8л8̑** f. 363^{r} (în două locuri) şi **ррѣ̀м** f. 479^{v}, f. 525^{r} (nume propriu), **фѣ̀черръ** f. 366^{r}, **ерра̀** f. 382^{r}, **ррѣ8̂** f. 481^{r}, **ррѣ8рил̑** [rîul, rîurili] f. 397^{v}, **8ррѣ̀** f. 437^{r}, **ррѣ̑д8** f. 439^{r}, **ррѣ̑а** f. 443^{r}, **веррѝм** (nume propriu) f. 461^{v}, f. 483^{r}, f. 591^{v}, **серрѡ̑** (nume propriu) f. 462^{r}, **сѐрра** (nume propriu) f. 483^{r}, f. 489^{r}, f. 491^{r}, **сѐрра̑** (nume propriu) f. 590^{r}, **ррѣдѣ** [râdea] f. 478^{r}, f. 492^{r}, f. 513^{v}, **черрѣ̑а** f. 492^{r}, **рр8дъ** f. 519^{v}, **ррàю̑** f. 551^{v}, **ррѐ и̑** f. 562^{v}, **епѝрропь8** (nume propriu) f. 574^{r}, **ррѣзвѐ̀м** [războaie] f. 575^{r}, **пѝрр8** (nume propriu) f. 586^{v}, **сжсъарра̀ле** f. 594^{r}, **ѿрръ** f. 598^{v}.

reguli adaptate limbii române: „Normele ortografice introduse de el au urmărit fixarea la o singură valoare fonetică a unor semne sau succesiuni de semne care aveau mai multe valori fonetice" (Ivănescu 1989: 56). Astfel: 1. ъ redă pe *ă*; 2. ѫ redă pe *î*; 3. pentru consemnarea secvenţelor *îl* şi *îr* foloseşte grupurile ѫр şi ѫл; 4. pentru redarea secvenţelor *ăl* şi *ăr* foloseşte grupurile ър şi ъл[42]; 5. ь rămâne la finalul cuvintelor, fără valoare fonetică[43] (Ivănescu 1980: 585). De asemenea, după cum am văzut, Dosoftei stabileşte o regulă şi pentru scrierea slovelor ѣ, ѧ şi ѫ[44].

6. În prima perioadă a modernizării limbii române literare, mijlocul secolului al XVIII-lea – 1829, grafia şi valoarea fonetică a slovelor este tot cea a textelor rotacizante, cu modificările precizate, şi în funcţie de cele două registre de limbă pe care le observă Ivănescu după momentul Dosoftei. Limba laică, folosită în manuscrise şi documente (Ivănescu 1980: 585 şi Ivănescu 1989: 56) se caracterizează printr-o diferenţiere dialectală fără precedent (Ivănescu 1980: 606)[45]. În scriere sunt urmate trăsăturile fiecărui dialect literar, individualizate mai puternic în funcţie de apropierea de graiuri; printre altele, ca în cronica lui Neculce, apare *-u* la sfârşitul cuvintelor, după consoană, „care, desigur, se pronunţa când întreg, când consonantic, aşa cum apare el astăzi în atâtea graiuri populare" (Ivănescu 1980: 621). Celălalt registru, limba bisericească din tipărituri, prezintă o apropiere de dialectul literar muntenesc[46] şi păstrează până după 1830, ortografia impusă de Dosoftei[47]. La

---

[42] Laura Manea (2006: 88) arată că în această traducere a mitropolitului Dosoftei se întâlnesc şi multe forme etimologice (глъчава, стлъп(ь), тлъкѹи etc.), dar că „ceea ce se poate observa cu uşurinţă este însă efortul cărturarului moldovean de a renunţa la această «regulă» [cu -lъ- şi -гъ-], generală în scrierile din secolul al XVI-lea [...], de a reduce la minimum grafiile etimologiste, scriind aşa cum se rosteau cuvintele în realitate". Prin urmare, în ce priveşte regula de care vorbeşte Ivănescu, este clară tendinţa mitropolitului Dosoftei de a impune o grafie după pronunţie a acestui fenomen fonetic.

[43] Aceasta va fi „o particularitate a ortografiei textelor bisericeşti până în epoca de tranziţie la alfabetul latin" (Ivănescu 1980: 585; vezi şi Ivănescu 1989: 56).

[44] În afară de acestea, la Miron Costin şi Nicolae Costin, G. Ivănescu observă ortografia latinizantă cu *pp* în exemple ca *suppunere* (Ivănescu 1980: 585).

[45] Pentru Ivănescu, acest fenomen este urmarea apariţiei unei noi clase, burghezia, care, prin reprezentanţii din rândul poporului, aduce în limba literară apropierea de graiuri.

[46] Ivănescu vorbeşte despre câteva cauze care au determinat acest proces: dirijarea conştiinţei lingvistice prin tipăriturile munteneşti, începând cu *Biblia de la 1688* (Ivănescu 1980: 609), pe fondul decăderii activităţii tipografice în celelalte regiuni (Ivănescu 1980: 615) şi prin intervenţia domnitorului Constantin Mavrocordat, care porunceşte să se aducă în bisericile din Moldova cărţi „pi-nţăles" din Muntenia. Fragmentul pe care îl prezintă Ivănescu din scrierea care s-a spus că aparţine cronicarului Ienachi Cogălniceanu este foarte relevant în privinţa atitudinii voievodului care, pe lângă iniţiativa de a înfiinţa tipografii, porunceşte ca preoţii să înveţe carte de pe tipăriturile din Muntenia şi controlează procesul prin ispravnicii săi: „Ear Constantin Vodă în Moldova domnia cu pace apucându-se de capul preoţilor să-i înveţe carte, frământându-i în tot chipul; întâiaşi dată au poroncit de au scos pe eromonaşi, călugări greci de prin mănăstirile cele mari, orânduind preoţi de mir. [...] Poroncit-au de au adus şi cărţi pi-nţăles din Ţara Românească, căci în Moldova nu se afla Evanghelii, Apostoli şi Leturghii, dând poroncă Mitropolitul acele cărţi să le cetească pi-nţăles pe la biserici: mai poroncind Domnul mitropolitului şi episcopilor să facă Tipografie fieşte care la eparhiea lui, ca să se tipărească cărţi pi-nţăles. Şi aşa s-au apucat de au făcut stampă [= tipar], şi de atuncea şi

reprezentanţii scrisului din Ardeal, pe la 1780–1825, Ivănescu remarcă aceeaşi diferenţiere: S. Clain, G. Şincai şi P. Maior urmează limba bisericească, „cu fonetism arhaic" (Ivănescu 1980: 620), iar Budai-Deleanu inovează, prin apropiere de limba populară.

Discutând şi despre principalele lucrări teoretice din această perioadă, G. Ivănescu afirmă că „marele reformator al ortografiei chirilice în secolul al XVIII-lea este Iannache Văcărescul" (Ivănescu 1980: 621), care în gramatica sa, *Observaţii sau băgări de seamă asupra regulelor şi orânduielelor grammaticii româneşti*, 1787, simplifică sistemul: 1. renunţând la o serie de semne care aveau aceeaşi valoare fonetică: є, ѣ, ѧ, ѕ, оу; 2. eliminând terminaţia *-iĭa*, scriind ca azi, *-ia*, regulă pe care o va prelua şi Iancu Văcărescu (vezi şi Ivănescu 1989: 78); 3. în schimb, „având părerea greşită că româna posedă şi vocale lungi, a păstrat pe и şi ѡ" (Ivănescu 1980: 621) şi 4. pe poziţie etimologistă grecizantă, păstrează pe ѳ şi ѵ. Despre ѵ lingvistul ieşean opinează: „pare să se fi introdus în limbă în secolul al XVIII-lea, când clericii noştri au ţinut să distingă pe *i* care-şi avea originea în gr. υ de *i* care avea alte origini" (Ivănescu 1980: 621). Intuiţia sa este bună, dar trebuie să precizăm că slova ѵ apare în PS.H. (Ps.H.^{2}: 27) şi în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cel puţin în manuscrisele biblice 45 şi 4389, îndeosebi în cuvinte de origine grecească[48].

7. Referitor la grafia din a doua perioadă a modernizării limbii române literare, 1829–1878, G. Ivănescu arată că două sunt marile probleme ale limbii literare, în procesul trecerii de la perioada veche la cea nouă – modernizarea şi unificarea, realizate în două etape: prima pe la 1856–1865 şi a doua pe la 1870–1880. „În ce priveşte fonetismul – afirmă Ivănescu în prelungirea viziunii sale asupra limbii din perioada precedentă – limba literară românească modernă are la bază limba literară veche, în special stilul laic al limbii literare din secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea" (Ivănescu 1980: 661), iar o altă bază a fost în graiurile populare. Scrierea se caracterizează printr-un proces complex de trecere de la alfabetul chirilic la unul de tranziţie şi apoi la cel latin, început de Ion Heliade Rădulescu, în gramatica sa, dar rezultat din largi dezbateri în epocă,

---

păn acum [pe la 1769–1774] lucrează acea pomenire în pământul Moldovei, care la aceasta au lăsat mare pomenire în ţările aceste. Au mai dat Vodă poroncă prin toate ţinuturile ca să cerceteze ispravnicii ţânuturilor pe preoţi, diaconi carii vor fi făr de biserică neştiind carte, adecă orânduiala bisericii, pe unii ca aceia să aibă voe a-i pune la bir cu ţăranii, ca să plătească şi ei bir ca şi altă ţară. Şi aşa, de mare frică ce avea bieţii preoţi şi diaconi, căci începusă Constantin Vodă a orândui preoţi învăţaţi de îmbla prin toate ţinuturile şi pin toate satele ca să vadă ce fel de cetanie fac pe la biserici, la care nu putem scrie ce frică trăgea bieţii preoţi, că se apuca la bătrâneţe să înveţe carte" (în Ivănescu 1980: 614).

[47] Printre altele, se păstrează ь fără valoare fonetică la finalul cuvintelor (Ivănescu 1980: 620–621).

[48] Am extras câteva exemple din aceste manuscrise: А҆с҆с ѵ҆рі҆є҆ = *Assiriei*, А҆с҆с ѵ҆р = *Assir* (ms. 4389, 490/1), Мѡ ѵ сй = *Moisi*, Єг ѵ҆пєт = *Eghipet* (ms. 4389, 494/1), Єѵа (aici, grupul *єѵ* se pronunţă *ev-*, aşa cum se pronunţă υ în acest context în limba neogreacă) = *Éva* (ms. *4389*, 494/2), ѵ҆пат = *ipat* (ms. *45*, 858/1).

prezentate în *Istoria limbii române*. Textele laice preiau, în general, sistemul simplificat al scriitorului muntean, cu o serie de inovaţii (Ivănescu 1980, capitolul *Alfabetul latin şi ortografia epocii*): 1. înlăturarea lui ъ şi ь din finalul cuvintelor şi înlocuirea cu apostrof, ъ final fiind folosit numai cu valoarea sa, de *ă*; 2. înlocuirea semnelor ѯ cu кс, ѱ cu пс, ѳ cu т, ѱ cu т, и cu і, ѡ cu о, ѹ cu 8, ѧ cu ѥ, ѩ cu і8, ѣ cu ѥа; 3. renunţarea la spirite şi accente; 4. dar ѵ era păstrat; 5. ѫ nota pe *î* şi atunci când urmau *n* şi *m*, însă uneori mai este folosit şi ѫ (ѭмм8лцшт) (Ivănescu 1980: 678–679). În privinţa valorii slovelor ѫ şi ъ, Ivănescu constată un „regres ortografic" în mai multe publicaţii[49], printre care „Convorbiri literare", şi chiar la Heliade (Ivănescu 1980: 679)[50], provocat prin renunţarea la regula stabilită de Dosoftei. G. Ivănescu consideră că după 1858 se impune scrierea de la „România viitoare", condusă de Bălcescu şi alfabetul stabilit de Heliade, în care se redă: ъ prin *ò* şi *ô*, ѫ prin *î*, ц prin *c*, щ prin *sc*, ч prin *ç*, slovele care notau diftongul *ęa* prin *ea* şi prin *é*, iar diftongul *oa* prin *ó*. Textele religioase continuă scrierea chirilică şi după reforma lui Heliade. Ivănescu nu a vorbit despre importanţa momentului Cipariu în problema chestiunilor de limbă literară şi ortografie. Meritele şi concepţia primului mare lingvist şi filolog român, ca şi rolul său în epocă, sunt analizate de Carmen-Gabriela Pamfil (Pamfil 2009: 188–241, capitolul *Limba română literară*).

Din opera lui G. Ivănescu, cel care a valorificat şi impus teoria dialectelor literare, ca „principiu fundamental în cercetarea limbii române literare" (Pamfil 2008: 194), a fost Ion Gheţie, care a utilizat denumirea *variante literare*, considerată potrivită şi folosită de Ivănescu însuşi (Ivănescu 1989: 54). Urmată şi de colectivul de cercetători de la Bucureşti, între care Al. Mareş, Mirela Teodorescu, Gh. Chivu, Florentina Zgraon, Mariana Costinescu, Alexandra Moraru, Mihai Moraru şi alţii, mai recent de Emanuela Timotin, Cristina-Ioana Dima, la Cluj de Alin-Mihai Gherman, la Iaşi de Vasile Arvinte, Alexandru Gafton, Mioara Dragomir şi de alţi filologi, această teză a fost tratată şi ca reper în interpretarea grafiei chirilice[51]. În mod firesc, gândirea acestui mare lingvist ar trebui cercetată şi valorificată mai profund pe viitor de cercetătorii preocupaţi de studiul limbii în general şi al limbii române în chip deosebit[52].

---

[49] În „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", nr. 8 din 1840, p. 60, am întîlnit următoarele remarci ale unui cititor, preluate din „Curierul românesc": „Domnule redactor, vedem că ne-ai schimbat pe ѫ mai pretutindeni în ъ; am văzut cuvintele în cele ce s-au scris în periodul din anul trecut; însă eu unul nu mă pociu pricepe şi pentru ce în foaiea dumitale s-a schimbat şi *sânt* în *sunt*: mă rog să mă desluşeşti şi voiu rămânea îndatorat".

[50] În „Albina românească", Săulescu scria în continuare cu regula veche, ъ – ă şi ѫ – î (Ivănescu 1980: 664).

[51] La Iaşi, unele aspecte şi sugestii din opera lui G. Ivănescu privitoare la problematica grafiei chirilice au fost preluate de cercetătorii amintiţi şi, recent, în teza de doctorat a Mădălinei Ungureanu.

[52] Îmi exprim, anume aici, recunoştinţa către doamna Carmen-Gabriela Pamfil, pentru felul în care m-a apropiat, cu multă generozitate, prin nenumărate discuţii de-a lungul timpului şi prin lucrările pe care le-a scris, de lingvistica şi gândirea lui G. Ivănescu, lăsându-mi, în acelaşi timp, libertatea de gândire, într-un spirit rar întâlnit.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

a. Surse

C. Pop. II 1997 = *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, II. *Fiziologul*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de V. Guruianu. *Archirie și Anadan*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de Magdalena Georgescu, București, Editura Minerva.

C. Pop. IV 2001 = *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, IV. *Palia istorică*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Alexandra Moraru și Mihai Moraru, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă.

C. Pop. X 2005 = *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, X. *Legenda duminicii*, studiu monografic, ediție și glosar de Emanuela Timotin, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă.

C.V. = ms. *Codicele Voronețean.*

Ev.Înv. = *Evanghelie învățătoare* (Govora, 1642), ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, București, Editura Academiei Române, 2011.

MLD = *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza": *Biblia 1688 Pars I Genesis*, 1995; *Pars II Exodus*, 1991; *Pars III Leviticus*, 1993; *Pars IV Numeri*, 1994; *Pars V Deuteronomium*, 1997; *Pars VI Iosue, Iudicum, Ruth, Pars VII Regum I, Regum II*, 2008; *Pars XI Liber Psalmorum*, 2003; *Pars IX Paralipomenon I, Paralipomenon II*, 2011.

P.V. 2010 = *Psaltirea în versuri*, ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, București, Editura Academiei Române.

Pov.Ț.A. 1997 = *Povestea țărilor Asiei. Cosmografie românească veche*, ediție de Cătălina Velculescu și V. Guruianu, ilustrații de Mihaela Dumitru, după desene din epocă, București, Editura Vestala.

Ps.H = ms. *Psaltirea Hurmuzaki.*

Ps.H^2 = *Psaltirea Hurmuzaki*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, indice de cuvinte de Rovena Șenchi, vol. I–II, București, Editura Academiei Române, 2005.

Ps.sch. = ms. *Psaltirea scheiană.*

Ps.V. = ms. *Psaltirea Voroneteană.*

V.T. 2009 = *O traducere inedită a Vechiului Testament din secolul al XVI-lea*, studiu filologic, lingvistic, ediție și glosar Cristina-Ioana Dima, București, Editura Universității din București.

b. Exegeze

Avram 1964 I, II, III, IV, V = A. Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, în „Studii și cercetări lingvistice"; I în nr. 1, p. 15–23, II în nr. 2, p. 147–167, III în nr. 3, p. 265–294, IV în nr. 4, p. 471–495, V în nr. 5, p. 575–614.

Bărbulescu 1904 = Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul XVI și XVII*, București.

Dragomir 2004 = Mioara Dragomir, *Raportul dintre norma tradițională și norma inovatoare în* ***Hronograf den începutul lumii****. În jurul cuvintelor „pâine" și „svânt"*, în vol. *Tradiție și inovație în studiul limbii române*, Editura Universității din București, p. 559–569.

Dragomir 2007 = Mioara Dragomir, ***Hronograf den începutul lumii*** *(ms. 3517). Probleme de filologie*, Iași, Editura Trinitas.

Dragomir 2009 = Mioara Dragomir, rezumatul comunicării *Nicolae Milescu Spătarul – o sinteză între Orient și Occident – Peregrin în țara sa*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»" (Iași), X, nr. 4, octombrie-decembrie, p. 13–18.

Gheție 1968 = *Contribuții la istoria trecerii lui* ***ea*** *la* ***e*** *(****leage*** *>* ***lege****). Prezența lui* ***ea*** *în Muntenia la începutul secolului al XVIII-lea*, în „Limba română", nr. 5, p. 501–508.

Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei.

Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412, 540 (și în extras).

Scanned with OKEN Scanner

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.
Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediţie îngrijită şi postfaţă de Al. Andriescu, Iaşi, Editura Junimea.
Manea 2006 = Laura Manea, *Dosoftei, **Viaţa şi petreacerea svinţilor**. Studiu lingvistic*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".
Mihail 2009 = Zamfira Mihail, *Ses exercises philologiques (1669)*, în *Nicolae le Spathaire Milescu à travers ses manuscrits*, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 15–41.
Pamfil 2008 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, Bucureşti, Editura Litera Internaţional.
Pamfil 2009 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Timotei Cipariu – lingvist şi filolog*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".
Philippide 1888 = A. Philippide, *Introducere în istoria limbei şi literaturei române*, Iaşi, Editura Librăriei Fraţii Şaraga.
Philippide 2011 = A. Philippide, *Istoria limbii române*, ediţie critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil şi Luminiţa Botoşineanu, Iaşi, Editura Polirom.
Puşchilă 1914 = D. Puşchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei. Studiu*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secţiunii Literare, Seria II, t. XXXVI.
Teodorescu 1970 = Mirela Teodorescu, *Probleme de interpretare a grafiei textelor moldoveneşti (secolul al XVII-lea)*, în „Studii şi cercetări lingvistice", nr. 2, p. 157–170.
Ursu 1976 = N.A. Ursu, *Din nou despre interpretarea grafiei chirilice româneşti*, în „Limba română", nr. 5, p. 475–489.
Vîrtosu 1968 = Emil Vîrtosu, *Paleografia româno-chirilică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

THE INTERPRETATION OF CYRILLIC ALPHABET IN G. IVĂNESCU'S VISION

ABSTRACT

In the Romanian linguistic tradition for the interpretation of the Cyrillic alphabet, dating from more than one century ago, G. Ivănescu played an important role as the scholar from Iaşi integrated this issue into a complex conception, a part of his doctrine on the fundamental popular – literary dichotomy within language. Therefore Ivănescu's vision on this matter can only be researched in close connection with popular speeches and the main problems of literary Romanian language: the occurrence of Romanian literary language, the existence of literary dialects in the old period, their evolution, and the process of unification of the literary language. Moreover, G. Ivănescu takes over any suggestion and argument which reflects linguistic reality drawing on old manuscripts, documents and normative works such as grammars. Showing which letters and writing rules took Romanians over from other peoples and what they created, the linguist from Iaşi discusses the evolution of writing in first age Cyrillic letters, the writing of rhotacization texts until the second period of literary language modernization, establishing which phonetic values needed these letters in the respective times. To the most difficult aspect of the problem, the interpretation of letters ѣ, ѧ and ѫ, G. Ivănescu provides solutions according to each region in part at a popular and literary level. In this article we tried, on the one hand, to provide a synthesis of Ivănescu's vision on the interpretation of the Cyrillic alphabet, following these aspects in *Fundamentals of Old Literary Romanian* that he synthetically and critically tackles again in *History of Romanian Language* and in a series of articles, some of them collected in *Studies of Literary Romanian Language History*. On the other hand, we analysed the aspects presented either supporting or shading through some observations we made, also showing the conclusions of other specialists and working on old manuscripts. Naturally, the thinking of this reputed linguist should be researched and valued more thoroughly in the future by researchers concerned with the study of language, in general and the Romanian language, in particular.

Keywords: *popular-literary dichotomy, literary dialects, critical spirit, Cyrillic alphabet, phonetic value, Cyrillic letter transcription.*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

G. IVĂNESCU: ETIMOLOGIA CUVINTELOR DIN *ISTORIA LIMBII ROMÂNE* ÎN CONTEXT ROMANIC (DÉRom)

CRISTINA FLORESCU*

1. Cadrul şi scopul analizei

Lucrarea de faţă propune o analiză contrastivă a discuţiilor etimologice (de diverse grade de extindere şi intensitate analitică) făcute de savantul lingvist G. Ivănescu în *Istoria limbii române* (Ivănescu 1980) şi de echipa DÉRom a noii serii a REW (*Romanisches Etymologisches Wörterbuch* al lui Wilhelm Meyer-Lübke) în cadrul proiectului european *Dictionnaire Étymologique Roman* (*Première phase: le noyau panroman*), coordonat de lingviştii Éva Buchi şi Wolfgang Schweickard.

În mod evident, vom avea în vedere pentru limba română numai elementele moştenite din latină.

*

O prezentare generală a lucrării ivănesciene ale cărei dimensiuni esenţiale au fost analizate şi apreciate de-a lungul timpului nu este în intenţia acestui articol. Volumul circulă printre specialişti de peste treizeci de ani, iar nevoia consultării sale funcţionale a făcut necesară o reeditare[1] care adaugă ediţiei originare un *Indice de cuvinte* şi un *Indice de autori* utile. În lingvistica românească, *Istoria limbii române* a lui G. Ivănescu reprezintă una dintre cărţile de neocolit ale oricărei analize etimologice.

Proiectul franco-german DÉRom de realizare a unui dicţionar etimologic al limbilor romanice are ca punct general de plecare REW. Am prezentat deja această temerară şi modernă întreprindere în cadrul a două articole (Florescu 2009 şi 2012), unde am arătat punctele de relevanţă (continuitate şi caracter specific) ale

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

[1] Ediţia a II-a, îngrijirea ediţiei, indice de autori şi indice de cuvinte de Mihaela Paraschiv, Iaşi, Editura Junimea, 2000.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 111–122

demersului franco-german, care are o largă susținere la nivelul specialiștilor din toate idiomurile romanice. Mă voi limita acum la citarea unui singur fragment din prezentarea făcută pe site-ul proiectului de coordonatorii acestuia:

„En janvier 2008, il s'est constitué une équipe internationale, surtout franco-allemande (autour du FEW à l'ATILF et du LEI à l'Université de la Sarre), qui se propose de rebâtir l'étymologie du noyau commun du lexique héréditaire roman (quelque 500 étymons) selon la méthode de la grammaire comparée-reconstruction – méthode jugée jusque là peu rentable en romanistique en raison du témoignage massif du latin écrit – et d'en présenter l'analyse phonologique, sémantique, stratigraphique et variationnelle sous une forme lexicographique-informatique; le résultat marquera la première étape du *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom)"[2].

2. *Istoria limbii române:* rezolvări etimologice ale cuvintelor moștenite

Evitând pe cât posibil intrarea într-o statistică sterilă, trebuie să facem totuși o serie de considerații numerice prealabile.

Lucrarea avută în vedere conține în jur de nouă sute de lexeme (cuvinte, forme gramaticale, elemente de compunere și derivare) puse în relație etimologică cu limba latină. Numai în primele trei părți ale cărții (în care sunt urmărite latina de la baza limbii române și formarea limbii române până la româna primitivă, încadrată de lingvistul ieșean între secolele al VII-lea și al X-lea) se analizează peste cinci sute de lexeme moștenite. Pentru a exemplifica (în limitele unui spațiu tipografic rezonabil) ultima afirmație, includem la sfârșitul articolului o *Anexă* de cuvinte românești (lexeme) urmărite etimologic în Partea I, a II-a și a III-a, din cele zece părți ale volumului (mă refer mereu la ediția originară).

În *Istoria limbii române* există diverse grade de rezolvare a ecuației etimologice a lexemelor și morfemelor românești, respectiv de relaționări etimologice izomorfe punctuale între română și latină.

Poate fi stabilită o serie graduală în cadrul acestor corelații.

2.1. Etimologiile simple cuprind trimiteri directe, fără comentarii (sau având comentarii sumare plasate într-un cadru general) în privința seriilor de trasformări fonetice, gramaticale sau/și semantice. De exemplu: rom. *apă* < lat. *aqua*, p. 126; rom. *arc* < lat. *arcus*, p. 241; rom. *balțu* (mcdr.) „eșarfă" < lat. *balteus*, p. 126; rom. *braț* < lat. *brachium*, p. 126; rom. *cu* < lat. *cum*, p. 122; rom. *frunză* < lat.

[2] „În ianuarie 2008 s-a constituit o echipă internațională, în special franco-germană (în jurul FEW la ATILF și LEI la Universitatea din Sarre), care își propune să reconstruiască etimologia nucleului comun al lexicului ereditar roman (în jur de 500 de etimoane) după metoda gramaticii comparate-reconstrucție – metodă considerată până acum puțin rentabilă în romanistică datorită mărturiei masive a latinei scrise – și să prezinte analiza fonologică, semantică, stratigrafică și variațională a acestui nucleu, sub o formă lexicografică informatizată; rezultatul acestei cercetări va reprezenta prima etapă a *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom)" [trad. n.].

Scanned with OKEN Scanner

frondia, p. 126; rom. *geamăt* < lat. *gemitus*, p. 143; rom. *lătrat* < lat. *latratus*, p. 143; rom. *şarpe* < lat. *serpens*, p. 131; *tăciune* < *titione*, p. 126; rom. *uşă* < lat. *ōstium*, p. 120; rom. *vânat* < lat. *venatus*, p. 143.

2.2. Etimologiile complete urmăresc întreaga serie a transformărilor fonetice suferite de cuvântul românesc în evoluţia sa dinspre latină. De exemplu: rom. *întrebare* < **intreguare* < **interguare* < lat. *interrogare*, p. 126; rom. *masă* < *measă* < **mésa* < lat. *mensa*, p. 122; rom. *nalbă* < **malba* (disimilarea lui *m* faţă de o labială de la începutul silabei următoare) < lat. *malva*, p. 123; rom. *urlare* < **urulare* (disimilare a primului *l* faţă de al doilea) < lat. *ululare*, p. 123; rom. *vechiu* < *veclus* <**vetlus* < lat. *vetulus*, p. 121.

Transformările fonetice ale lat. *taeda* până la rom. *zadă* sunt reconstruite de G. Ivănescu în mod sintetic şi complet: lat. *taeda* >**teda* > **ţ̣eda* > (prin asimilaţie) **ḑ̣eda* > *ḑeda* > *ḑedă* > *ḑeadă* > rom. *zadă*, p. 120. Acest tip de redare a evoluţiei diacronice poate fi considerat, prin complexitatea sa, la limita următoarei serii graduale a etimologiilor ivănesciene.

2.3. Etimologiile complexe reprezintă adevărate (micro)monografii etimologice ale unuia sau altuia dintre lexemele avute în vedere. Analizele se desfăşoară uneori pe parcursul a două sau trei pagini, alteori discuţiile sunt reluate, prin reveniri argumentative sau ferm concluzive, de mai multe ori, în paragrafe sau capitole diferite.

Mă voi opri numai la câteva situaţii, pentru a susţine aceste consideraţii cu un caracter prea general.

Un exemplu este etimologia lui *Crăciun*[3], dezvoltată în două contexte argumentative: unul în Partea a II-a (*Latina de la baza limbii române*), capitolul V (*Lexicul latinei populare meso-dacice*, p. 169–170), al doilea în Partea a III-a (*Formarea limbii române*), capitolul V (*Lexicul*, p. 242). În prima secvenţă, G. Ivănescu, referindu-se la o serie de inovaţii ale latinei populare, face unele consideraţii cu privire la „creştinismul mesic şi dacic" (p. 169), arătând că acesta „a permis pătrunderea în limba maselor creştine din teritoriul mesodacic a unor termeni ca *draco* «drac», poate şi *Creatione* «Crăciun» (sărbătoare) [...]. Probabil, *Crăciun* este în română de origine slavă meridională [...], cum a susţinut Al. Rosetti [urmează seria de citări ale lucrărilor lingvistului bucureştean] [...]. (*Creatione* ar fi trebuit să dea în română **Crečĭune*)" (p. 169–170). Semnificativ este faptul că, într-o a doua secvenţă analitică referitoare la etimologia acestui cuvânt (p. 242), G. Ivănescu face următoarele observaţii: „[...] numele sărbătorii naşterii lui Hristos, *Creatione*, adică «crearea lui Hristos», a devenit nume de botez: **Cr̥eačĭune*, **Crăciune* şi apoi, prin considerarea acestuia ca un vocativ şi crearea unui nou

[3] Termenul fiind amplu studiat în literatura de specialitate, nu voi face acum un excurs asupra altor ipoteze şi argumentaţii etimologice. Amintesc numai consideraţiile din Puşcariu 1905 şi CADE, ambele s.v. *Crăciun*. Una dintre ultimele sinteze lexicografice pe acest subiect se găseşte în Vinereanu 2008 s.v.

Scanned with OKEN Scanner

nominativ, *Crăciun*, dacă nu cumva acesta din urmă a fost împrumutat de la slavi, care primiseră cuvântul de la români şi dalmaţi în chiar epoca de formare a celor două limbi"[4].

Un alt exemplu de etimologie complexă priveşte originea prepoziţiei rom. *la*: „Latina populară din unele regiuni ale Italiei de sud şi din teritoriul mesodacic a creat o nouă prepoziţie pentru *ad* devenit *a*: prepoziţia *illac + ad*, născută din adverbul de loc *illac* «acolo», întrebuinţat întâi ca element de întărire a prepoziţiei, şi prepoziţia *ad*. S-a ajuns, desigur, chiar în latina populară la forma **la* **a*, contras apoi în **la*. Acest **la* a fost păstrat de unele dialecte italiene de sud [...] şi de limba română. Dar prepoziţia *a* (< *ad*) n-a dispărut din limba română decât mai târziu" (p. 153).

Etimologia rom. *rărunchi* prilejuieşte savantului ieşean o paralelă între etimologia cuvintelor româneşti *rărunchi* şi *rinichi*: „[...] la *rărunchi*, fenomenul de propagare a lui *n* a avut loc într-o formă *rănuchi*, care se găseşte prin Oltenia [...] şi care nu se poate explica din *reniculus*, ci numai dintr-un *renuculus*. Este greşit să se admită, după Tiktin şi după S. Pop [...], o prefacere a lui *i* din *reniculus*, în *ú* prin asimilare la *u* următor. Avem a face cu sufixul latin *-uculus* sau, poate, chiar cu sufixul latin *-unculus*". Evoluţia rom. *rărunchi* din lat. *renunculus* este de multă vreme acceptată în literatura de specialitate românească (cf. şi DLR, MDA s.v.); autorul are în vedere şi posibilitatea existenţei în latina mesodacică a unei alternanţe de tip izomorfic între cele două sufixe: *-uculus* şi *-unculus* (p. 111–112).

În aceeaşi serie de analize trebuie încadrate şi consideraţiile care cuprind soluţia etimologică a v.rom. *nusu*: „[...] prepoziţia *cum* a devenit **cun* înainte de cuvinte începătoare cu o vocală (cf. it. *con* «cu»), ceea ce explică pe *n* din v.rom. *nusu*, macedor. *nâs* «dânsul» (< *ipse*)" (p. 122)[5].

3. *Dictionnaire Étymologique Roman*: cuvintele limbii române

La ora actuală, proiectul DÉRom cuprinde o echipă de lucru centrală (franco-germană), extinsă printr-un grup de voluntari selectat, sistematizat şi gestiont astfel încât echipa europeană lărgită este formată din aproximativ cincizeci de lingvişti (cf. *Présentation*; numărul suferă mereu modificări, mai ales prin cooptarea de noi membri). Posibilităţile de informare în domeniul cercetărilor etimologice de pe tot parcursul Romaniei sunt impresionante. Redactările sunt îndrumate printr-un

[4] Găsim în aceste secvenţe argumentative una dintre trăsăturile caracteristice stilului ştiinţific al lui G. Ivănescu: reluările (auto)corective care, prin adăugarea unor (aparente) contexte dubitative, îmbogăţesc informaţia ştiinţifică a problemei, fixând de fapt, cu hotărâre subtilă, suma de fapte revelatorii. În acest caz, prin plasarea discuţiei despre *Crăciun* în cadrul elementelor moştenite din latină, prin forma reconstruită **Crečĭune* din prima secvenţă reluată, din perspectivă diferită, în secvenţa a doua, savantul intră în categoria lingviştilor care admit caracterul moştenit al numelui sărbătorii.

[5] Unele dintre etimologiile luate în discuţie au rezolvări diferite în dicţionarele etimologice ale limbii române, în dicţionarul lui Tiktin sau în DLR şi MDA. Nu este locul aici pentru o prezentare extinsă a fiecărui caz în parte, singura relaţionare fiind cu DÉRom.

Scanned with OKEN Scanner

sistem de revizie strict, coordonat pe paliere centralizate. Normele sunt riguroase şi elastice în acelaşi timp. Se urmăreşte identificarea cât mai adecvat disociată a lexemelor romanice (numite: unul în raport cu celălalt – *cognat*, iar în relaţie cu elementul protoroman reconstruit – *corelat*) puse în relaţie etimologică, pe baza metodei gramaticii comparate-reconstrucţie (Chambon 2007, Buchi, Schweickard 2012, Chambon 2011, Schweickard 2012), cu numitul etimon protoroman reconstruit din perspectiva limbii vorbite (Buchi 2012, Benarroch 2011a, Benarroch 2011b).

Site-ul proiectului (http://www.atilf.fr/DERom) prezintă amănunţit toate etapele de lucru, echipa, concepţia teoretică, normele lexicografice şi valorificările practice. Articolele redactate pot fi oricând vizualizate, cu o prezentare minuţioasă a contribuţiei fiecărui membru al echipei, indicându-se atât momentul primei postări *on line* a unui articol, cât şi ultima actualizare a informaţiilor şi datelor de specialitate privind respectiva redacţie.

Se găsesc în lucru, în diverse faze (documentare, primă redactare, revizie pe zone geografice, refacere, revizie finală – efortul aparţine celor doi directori de proiect –, reconstructie, sinteză romanică şi revizie generală – responsabilitate asumată de Jean-Pierre Chambon), probabil peste două sute de articole, pe site fiind actualmente prezente în formă finală şaptezeci de articole actualizate sistematic în funcţie de cercetările şi corelările ulterioare[6].

Dintre aceste articole publicate, numai un număr de patru etimoane protoromane nu au un corelat în dialectele Romaniei de sud-est (zonă în care limba română ocupă un loc central):

*/'barb-a/[2] (autori: Uwe Schmidt şi Wolfgang Schweickard) se regăseşte în dalmată, istriotă, italiana septentrională, friulană, ladină, romanşă;
*/eskul't-a-/ (idem.) – în franceză, franco-provensală, occitană, gasconă, catalană, spaniolă, asturiană, galego/portugheză;
*/ka'βall-a/ (autor: Ana María Cano González) – în dalmată, italiană, friulană, romanşă;
*/mon't-ani-a/ (autor: Victor Celac) – în italiană, romanşă, franceză, franco-provensală, occitană, gasconă, catalană, spaniolă, vechea asturiană, galego/portugheză.

4. *Istoria limbii române* şi DÉRom

4.1. Din cele şaizeci şi şase de articole din DÉRom care cuprind actualmente[7] corelatul românesc (cu identificarea formelor din toate dialectele limbii române), G. Ivănescu discută în *Istoria limbii române* treizeci şi nouă de cuvinte; le vom reda în continuare în forma morfologică indicată în textul ivănescian, la pagina selectată din *Anexă* şi ţinând cont de consideraţiile făcute în prezentarea listei din

[6] De exemplu, articolul */'laks-a-/ (publicat pe site-ul DÉRom), în funcţie de punctul de vedere al autoarei acestuia (Cristina Florescu), al reviziei generale (Jean Pierre Chambon), al reviziei finale (Eva Buchi) şi al întregii echipe de revizori (mai ales specialiştii pentru zona lingvistică a Iberoromaniei), va fi redimensionat prin reînglobarea faptelor lingvistice a ceea ce s-a considerat iniţial a fi un articol lexicografic independent: */'daks-a-/.

[7] Este vorba de momentul redactării prezentului articol.

Scanned with OKEN Scanner

Anexă: *aiu* s.m. 205; *an* 202; *audim* 209; *bat* (eu) 121; *beu* (eu) 209; *cadi* (tu) 209; *cai* (pl.) 205; *carne* (indirect) 142; *cere(re)* (vb.) 125; *chem* (eu) 202; *creştere* 210; *dinte* 124; *dormi* (vb.) 204; *făcui* (vb.) 161; *făurar* 121; *fân* 120; *fiu* (subst.) 120; *fugire* 209; *gust(ar)* 241; *ies* (eu) 127; *lapte* 208; *las* (eu) 127; *loc* (implicit) 143; *luare* 209; *lună* 74; *mai* 496; *marţu* (mcdr.) 241; *minte* 124; *munte* 203; *neauă* 218; *parte* (indirect) 218; *pâine* 142; *prier* 241; *punte* 203; *roată* 203; *sare* 7; *săgeată* 241; *tăciune* 126; *zece* 209.

Din aceste cuvinte, trei (*carne*, *loc* şi *parte*) nu sunt prezentate etimologic în mod direct, în sensul că relaţia cuvânt românesc – etimon latin, fără a fi identificată explicit, se deduce în mod extrem de clar din contextul argumentativ. De exemplu, în cazul lui *carne*, în nota 2 de la pagina 142, lingvistul, discutând despre complexa problemă a evoluţiei neutrului latinesc în limbile romanice[8], comentează – referindu-se la modul în care a evoluat genul unor cuvinte – în felul următor: „[...] unele neutre, care au devenit masculine în Apus, sânt la români feminine. Dar, *şi acolo* [în Apus, ca şi la români, subl.n.], neutrul *caro* «carne» a devenit feminin". Prin urmare, neutrul latinesc *caro* a devenit substantiv feminin în românescul *carne* (indicat numai ca traducere a termenului latinesc), ca şi în celelalte limbi occidentale – deşi multe alte neutre latineşti au devenit masculine în limbile apusene.

Din această serie de treizeci şi nouă de lexeme, numai două au rezolvări etimologice diferite. Este vorba de numele lunilor *august* şi *mai*, pe care G. Ivănescu le consideră într-un cadru diferit.

Astfel, Victor Celac (*in* DÉRom s.v. */a'gust-u/ a. 2009, versiunea actuală din 22.11.2012) ia în considerare ca formă românească etimologică (şi pe baza datelor dialectale din ALRM s.n.), forma regională *agust*, câtă vreme Ivănescu, la p. 241, ia în considerare forma *gustar*, un lexem românesc evoluat – argumentează G. Ivănescu – prin etimologie populară, prin asociere cu *gust*, din lat. *Augustus*. Nu are, prin urmare, în vedere forma *agust*, ci *gust*, la care „s-a adăugat sufixul *-ar*, prin analogie cu celelalte nume de luni" (loc.cit.).

De asemenea, Celac (*in* DÉRom s.v. */'mai-u/ a. 2009, versiunea actuală din 28.09.2012), reluând documentaţia problemei la nivelul tuturor dialectelor limbii române, consideră, pe baza unei informaţii actualizate şi bine susţinute argumentativ în comentariile şi notele articolului, că ne găsim în faţa unui termen moştenit („Le caractère héréditaire du lexème nous semble avérée; il a toutefois pu être revitalisé secondairement par l'influence du slavon et du grec"); este respinsă dubla etimologie din DLR şi MDA, reconsiderându-se soluţia din Mihăilă 1974: 11. De asemenea, este respinsă soluţia etimonului slavon dată de Ivănescu (ca şi de alţi lingvişti) în *Istoria limbii române* (p. 496).

Trebuie să ţinem cont în comparaţia noastră că modalitatea de disociere a intrărilor în DÉRom este făcută conform unor principii ştiinţifice şi tehnico-

[8] Chestiunea este de cea mai strictă actualitate. Unul dintre subiectele de dezbatere ale celui de-al VIII-lea Atelier DÉRom (25–26 iunie 2012) a fost modalitatea de tratare lingvistică şi lexicografică a neutrului din limbile romanice în DÉRom: „Le traitement du neutre dans le DÉRom" (cf. site-ul proiectului, rubrica *Actualités et historique)*.

Scanned with OKEN Scanner

computaționale de ultimă oră în lingvistica romanică. Numărul articolelor din DÉRom presupune o analiză de o minuție fără precedent a raportului polisemie–omonimie al latinei cu variantele sale orale reconstruite. În acest context, faptul că, din cele șaizeci și șase de intrări DÉRom, în *Istoria limbii române* regăsim treizeci și nouă de elemente lexicale care pot fi puse în relație cu tot atâtea articole DÉRom ce conțin cel puțin un corelat din limba română (cu cele patru dialecte ale sale) este un fapt esențial. Respectivul aspect capătă o deosebită relevanță dacă avem în vedere că, din cele treizeci și nouă de lexeme discutate de Ivănescu, treizeci și șapte prezintă o soluție etimologică viabilă, acceptată de DÉRom. Numărul respectiv este impresionant dacă ținem cont de minuția și forța analitică a dicționarului actual.

4.2. Conform normelor DÉRom (vizibile pe site-ul menționat), o carte de specialitate care cuprinde istoria unei limbi romanice nu face parte din bibliografia obligatorie a dicționarului, ci din bibliografia generală. Istoriile limbilor romanice nu sunt citate decât atunci când aduc un surplus substanțial de informație de specialitate, respectiv: a) dacă dezvoltă un punct de vedere demn de a fi luat în considerare, pe care însă autorii DÉRom nu-l acceptă; b) dacă discută unele aspecte care nuanțează sau dezvoltă informațiile oferite de lucrările din bibliografia obligatorie formată mai ales din dicționare tezaur ale limbilor romanice, atlase dialectale etc.

Pe baza acestor considerente, Ivănescu este citat în patru situații semnificative.

1) În cazul mai sus discutat al articolului */a'gust-u/, în nota 1. Implicarea în articol a lucrării ivănesciene este făcută în legătură cu cele comentate de lingvistul ieșean cu privire la forma *avgust*, existentă în limba modernă:

„*ávgust* s.m. (dp. 1593, Doc. Î. (XVI) 178; DA *s.v. áugust*; **IvănescuIstoria[1] 496** [subl.n.]; MDA *s.v. áugust*) < slav. *avgustъ* (MiklosichLexicon *s.v. avьgustъ*; Kramer, BA 9, 115; malgré Tiktin1 – Tiktin3 et Cioranescu n° 141, qui proposent d'y voir un hellénisme, hypothèse peu probable pour des raisons chronologiques)".

2) În cazul articolului */'ɛks-i/, în corpul articolului. Implicarea în articol a lucrării *Istoria limbii române* este făcută datorită comentariului lui G. Ivănescu privind păstrarea (în macedoromână, meglenoromână și în dacoromână – numai la nivel dialectal) a lui „*e* neaccentuat provenit din lat. *ē* sau *ĭ*, înainte de accent", care „devine *i* și în dacoromână (dial. în *işîm*)":

„*/ɛk's-i-re/ > dacoroum. *ieşi* v.intr. «aller hors d'un lieu, sortir» (dp. 1491/1516 [date du ms.], Psalt. Hur. 2138; Tiktin3; EWRS; Candrea–Densusianu n° 815; DA; Cioranescu n° 4294; MDA; **IvănescuIstoria[1] 204** [subl.n.]; MihăescuRomanité 169; ALR SN 124, 278)" (cf. Lichtenthal *in* DÉRom s.v. */ɛk's-i-re/ a. 2010, versiunea actuală din 20.11.2012).

3) În cazul articolului */'lun-a/, nota 3, G. Ivănescu este citat în seria lingviștilor români care consideră că sensul temporal al lexemului românesc *lună*

Scanned with OKEN Scanner

este protoroman: „Les continuateurs romans de */'lun-a/ présentent un certain nombre de sens secondaires, dont aucun ne paraît suffisamment diffusé ni documenté avec suffisamment d'ancienneté pour justifier sa reconstruction en protoroman. Plusieurs auteurs (PuşcariuLimba 1, 248; Cioranescu n° 4942; MihăescuLangue 282; **IvănescuIstoria**[1] **74**; cf. aussi EWRS; Candrea-Densusianu n° 1018; TLF [«mois lunaire»]) attribuent à */'lun-a/ le sens de «mois»" (cf. Cadorini 2012 *in* DÉRom s.v. */'lun-a/, versiunea din 27.09.2012).

4) În cazul articolului */'mart-i-u/, nota 1, G. Ivănescu este una dintre sursele care susţine afirmaţia conform căreia forma dacoromână ereditară *marţ* a fost „aproape în întregime învinsă" de forma actuală *martie* datorită omonimiei parţiale cu *marţi* „zi a săptămânii": „Cette issue héréditaire s'est trouvée affaiblie en raison de son homonymie partielle avec *marţi* «mardi»; aujourd'hui elle a presque entièrement été évincée par *martie* s.m. (dp. 1512, DERS = Tiktin3; Cioranescu n° 5115; DLR; **IvănescuIstoria**[2] **504**; MDA) < slav. *martij* (MiklosichLexicon *s.v. marъtъ*; Kramer, BA 9, 106)" (cf. Celac 2009 *in* DÉRom s.v. */'mart-i-u/, versiunea din 28.09.2012).

5. Concluzii

Analiza de faţă prezintă o analogie între soluţiile etimologice date în anul 1986 de G. Ivănescu în *Istoria limbii române* cuvintelor româneşti moştenite şi etimologiile în areal romanic din proiectul european DÉRom: *Dictionnaire Étymologique Roman*, cercetare strict contemporană, în derulare. Cu toată diferenţa de metodă, de capacitate exegetică (DÉRom este o lucrare colectivă în care sunt angajaţi până la ora actuală circa cincizeci de specialişti) şi de structură, se poate remarca faptul că introspecţiile lingvistice ivănesciene îşi păstrează în cea mai mare măsură actualitatea. Caracterul profund viabil al consideraţiilor savantului ieşean se datorează (dincolo de valoarea intrinsecă a muncii şi intuiţiei recunoscute ale lingvistului român) modalităţii minuţioase şi nuanţate în care G. Ivănescu structurează ştiinţific valorile dialectale ale latinei populare. Raportul dintre latina scrisă şi realităţile reconstruite ale graiurilor populare vorbite în zona Romaniei de sud-est este mereu avut în vedere cu o acuitate prin care se poate străvedea una dintre coordonatele profunde ale metodei gramaticii comparate-reconstrucţie.

BIBLIOGRAFIE

Benarroch 2011a = Myriam Benarroch, *L'étymologie du lexique héréditaire: en quoi l'étymologie panromane est-elle plus puissante que l'étymologie idioromane? L'exemple du* ***DÉRom (Dictionnaire Étymologique Roman)***, în *Actes du colloque „Romania: réalité(s) et concepts" (Nancy, 6–7 octobre 2011)*, Chabrolle-Cerretini, Anne-Marie (éds.), Limoges, Lambert et Lucas.

Benarroch 2011b = Myriam Benarroch, *Latin oral et latin écrit en étymologie romane: l'exemple du* ***DÉRom (Dictionnaire Étymologique Roman)***, în *Actes du colloque „Les rapports entre l'écrit et*

Scanned with OKEN Scanner

l'oral dans les langues romanes" (Université Paris 8, Vincennes – Saint-Denis, 9–10 décembre 2011), Maria Helena Araújo Carreira (éd.) (sub tipar).

Buchi 2012 = Éva Buchi, *Des bienfaits de l'application de la méthode comparative à la matière romane: l'exemple de la reconstruction sémantique*, în *Methods of Etymological Practice*, Bohumil Vykypěl, Vít Boček (éds.), Prague, Nakladatelství Lidové Noviny, p. 105–117.

Buchi, Schweickard 2010 = Éva Buchi, Wolfgang Schweickard, *À la recherche du protoroman: objectifs et méthodes du futur* ***Dictionnaire Étymologique Roman*** *(**DÉRom**)*, în *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Innsbruck 2007)*, Maria Iliescu, Heidi Siller-Runggaldier, Paul Danler (éds.), Berlin–New York, De Gruyter, vol. 6, p. 61–68.

CADE = I.-A. Candrea, Ovid Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române: elementele latine **(a–putea)***, București, Socec, 1907–1914.

Chambon 2007 = Jean-Pierre Chambon, *Remarques sur la grammaire comparée-reconstruction en linguistique romane (situation, perspectives)*, în „Mémoires de la Société de linguistique de Paris", 15, p. 57–72.

Chambon 2011 = Jean-Pierre Chambon, *Note sur la diachronie du vocalisme accentué en istriote/istroroman et sur la place de ce groupe de parlers au sein de la branche romane*, „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris", 106/1, p. 293–303.

DÉRom = *Dictionnaire Étymologique Roman* (*Première phase: le noyau panroman*); coord. Éva Buchi și Wolfgang Schweickard; subvenționat ANR și DFG (cf. http://www.atilf.fr/DERom, etapa I: anii 2008–2010, etapa a II-a: anii 2012–2014).

DLR = *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, București, Editura Academiei Române, 1965–2012.

FEW= Walther von Wartburg et al., *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine darstellung des galloromanischen sprachschatzes*, 25 vol., Bonn–Heidelberg–Leipzig–Berlin–Bâle, Klopp–Winter–Teubner–Zbinden, 1922–2002.

Florescu 2009 = Cristina Florescu, *Limba română în* ***Dictionnaire Étymologique Roman DÉRom*** *(< **Romanisches Etymologisches Wörterbuch REW**)*, în *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european*, Luminița Botoșineanu *et al.* (eds.), Iași, Editura Alfa, p. 153–159.

Florescu 2012 = Cristina Florescu, *The Academic Dictionary of the Romanian Language (Dicționarul academic al Limbii Române – DLR). Lexicological Relevance and Romanic Context*, în „Philologica Jassyensia", VIII, nr. 1, p. 19–26.

Ivănescu 1980 = Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.

LEI = *Lessico Etimologico Italiano*, Max Pfister, Wolfgang Schweickard (dir.), Wiesbaden, Reichert, 1979–.

MDA = *Micul dicționar academic*, Marius Sala, Ion Dănăilă (dir.), vol. I–IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003.

Mihăilă 1974 = Gh. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, Editura Enciclopedică Română.

Pușcariu 1905 = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

REW_3 = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Winter, 1930–1935[3] [1911–1920[1]].

Schweickard 2012 = Wolfgang Schweickard, *Le* ***Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom)*** *entre tradition et innovation*, în *Present and future research in Anglo-Norman: Proceedings of the Aberystwyth Colloquium, 21–22 July 2011*, David Trotter (ed.), Aberystwyth, The Anglo-Norman Online Hub, p. 173–178.

Vinereanu 2008 = Mihai Vinereanu, *Dicționar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*, București, Editura Alcor Edimpex.

Scanned with OKEN Scanner

G. IVĂNESCU: THE ETYMOLOGY OF THE WORDS IN *ISTORIA LIMBII ROMÂNE* IN ROMANCE CONTEXT (DÉROM)

ABSTRACT

The paper presents an analogy between the etymological solutions given in 1986 by G. Ivănescu in *Istoria limbii române* to the Romanian inherited words, and the Romance etymologies from the European project DÉRom: *Dictionnaire Étymologique Roman*, ongoing research project. The etymological equations from Ivănescu's work concerning the lexemes inherited by the Romanian language are being analysed from the perspective of their complexity. The subsequent analysis is focused on the common elements subjected to an etymological treatment in the two works under scrutiny. In spite of the divergent methods, divergent exegetical abilities (DÉRom is a collective project, currently developed by approx. fifty specialists) and divergent structures, it is remarkable to note the degree to which Ivănescu's linguistic introspections have remained relevant. Apart from the intrinsic value of the work and intuition of the Romanian linguist, the reason for the modernity of his ideas is to be found in the thorough and nuanced manner in which G. Ivănescu structured scientifically the dialectal values of the Vulgar Latin. The relationship between the written Latin and the reconstructed spoken vulgar dialects from the South-Eastern Romance is placed under constant scrutiny with an impressive acuity, which reveals one of the essential features of the comparative-reconstructive grammar.

Keywords: *etymology, history of Romanian Language, Latin words heritage, contrastive analysis, comparative-reconstructive grammar.*

ANEXĂ

În această *Anexă* vor fi indicate numai acele elemente lexicale care cuprind în mod explicit o relație etimologică română–latină din părțile I, a II-a și a III-a dintre cele zece ale *Istoriei limbii române*, publicată de Ivănescu acum mai bine de trei decenii. Fiecare termen este citat în forma existentă în volum, indicându-se numărul unei singure pagini. În cazul mai multor citări, se preferă fie prima citare, fie cea mai semnificativă. Valoarea gramaticală și/sau cea semantică și/sau cea de circulație apar indicate numai acolo unde considerăm că se pot produce confuzii.

A 122; abia 125; acel 203; acest 203; adăpare 126; adunăm 202; afară (de) 152; ăgung (eu) 126; agiunse (el) 208; agiumse (mcdr.) 208; ăgut (eu) 126; aibă 204; aiurea 204; aiu̯ s.m. 205; ajuta 167; alantu (mcdr.) 150; alună 219; amar 202; an 202; ai (pl.) 205; anțărț 224; apă 126; aramă 132; arc 241; are (el) 233; arete 120; arie 121; armă 241; armăsar 127; aseamăn (eu) 205; asemenea 205; astâmpăr (eu) 127; asud (eu) 127; aș (cânta) 159; aşchie 123; atinge 167; ață 126; au (conj.) 237; audim (noi) 209; aurar 242; avere (vb.) 209.

Ăl(a) 148.

Balț „cerc de fier" 126; balțu (mcdr.) „eșarfă" 126; bat (eu) 121; bată (subst.) 125; bărbați 209; bătaie 241; bătrân 125; berbece 125; beşică 125; beu (eu) 209; bine 202; boace 125; botez (eu) 127; braț 126; brățare 126; broască 118; bucată 249; bucă 168; bună 203; burete 205.

Ca 122; caibă 204; cadi (tu) 209; cai (pl.) 205; cal 168; cald 121; cap 122; care (pron.) 126; carne (indirect) 142; carte 241; casă 202; că 126; călcâi 204; căldură 106; cămaşă 104; cănunt 207; cănut (mcdr.) 207; căpătare 247; căpățână 168; căprior 121; cărbune 203; căroare (mcdr.) 106; către 152; când 126; câmp 180; cântare (v.rom.) „va cânta" 121; cântase p. 121; cântași 121; cântă (el) 153; cântămu 121; câștig 210; cât 126; ce 122; ceară 209; cep 209; cer 120; cercei 242; cere(re) (vb.) 125; cetate 122; cerc, țercl'u (mcdr.)

Scanned with OKEN Scanner

106; chem (eu) 202; chingă 127; cinci 125; cine 125; ciutură 126; coadă 120; coapsă 208; coc (eu) 125; corindă 170; corn 132; Crăciun 170; creastă 96; credeți (voi) 204; creștere 210; creștin 264; cot 118; cu 122; cufund (eu) 122; cuget (eu) 232; cui 121; cumpăra (vb.) 242; cunună 203; curățire 209; curechi 120; curte 120; cute 120; cutremur 208; cuțit 209; cuvânt 122.

Dau (eu) 161; daune (pl.) 209; dânsu 147; de 152; deget 143; des 122; descălțat 112; desculț 112; deșchid (eu) 210; deșider (eu) (v.rom.) 209; dinte 124; doamnă 203; dogar 242; domn 121; dor 122; dormi 204; dos 122; două 146; doi 146; dor 205; duse (el) 127.

E (conj.)163; ea 204; ei 120; era 233; erai 233; este 122; eu 122.

Fag 125; fapt 249; faptă 249; față 126; faur 209; făcui (eu) 161; făină 207; fără 152; făurar 121; fân 120; fântână 204; feciu (eu) „făcui" 161; femeie 204; fier 118; fiu 120; floare 203; Florii 204; flumin (mcdr.) „mulțime" 132; foaie 145; fost (part.) 118; frag 145; fragă 145; fraged 210; frasin 127; frânghie 247; freamăt 143; frundă 126; frupt 143; fugire 209; fulgera 115; funie 173; funigină 205; furcă 96.

Găină 205; geană 127; geamăt 143; gem (eu) 124; ger 132; genuchi 171; ghiață 126; ghindă 193; gras 122; gratie 122; grâu, grâv (mcdr.) 81; grec 120; greu 209; gură 168; gust 143; gust(ar) 241; gutuie 203; gune (mcdr.) 209; gur (=*jur*) „spațiu" 126.

Iapă 168; ied 120; in 205; ies (eu) 127; ieu (eu) 205; inel 124; ins 208.

Îi (vb.) 122; îmbrăca (vb.) 112; împărat 122; împlânta 245; în 152; înainte 152; înălța (vb.) 126; înălțat 126; (în)călțai (eu) 126; (în)călțare 126; (în)călțat 126; încetare 125; încet 125; închinăciune 126; încinge (vb.) 169; îndrea 241; înger 209; (în)gâmf 122; îngreca (vb.) (Maram., mcdr.) 115; îngreuna (vb.) 115; îngust 202; însă 208; însu 147; întâi 204; între 122; întrebare 126; întreg 123; întru (prep.) 152; înțeleg (eu) 234; înțelese 127; învește/înveți (vb.) 112–113; îs (vb.) 122; însă 208.

Jneapăn/žneapăn 123; joc/ğoc 123; joi 123; jos/ğos 122; jude 132; județ 126; june/ğune 122; jur/ğur (eu) 123.

La (prep.) 153; lapte 208; las (eu) 127; lat 126; lătrat 143; lega (vb.) 167; lemn 203; lemnar 242; ligari (mgl.) 204; limbă 126; lingură 7; loc (implicit) 143; luare 209; lui (pron.) 148; lume „lumină" 122; lună 74; lung (*în lung*) 152; luntre 123; lup 122; luptă 96.

Mai (adv.) 122; maiu (subst.) 205; mama 133; marmură 240; marțu (mcdr.) 241; masă 122; măcelar 242; măduvă 204; măiastră 122; măiestru 122; măr 145; mărgele 242; măsea 127; măsură 122; mână 132; mâncare 167; mâncăm 234; Medru 242; merge 112–113; mied 126; miere 118; minte 124; moare (subst.) 119; morar 242; moriu (vb.) 120; mormânt 184; mort 121; muche 123; muiere 120; munte 203; mur(ă) 120; mustru (eu) 122; mușchi 210.

Nalbă 123; nâs (mcdr.) 122; neauă 218; neg 125; negoț 126; negură 125; negustor 242; nepot 219; neșchit (v. rom.) 208; nici 164; Nicoară 242; nouă (num.) 209; nouă (pron.) 209; nume 120; nusu 122; nor(ă) 110; nuntă 208.

Oameni 132; oare(cine) 226; ochi 121; olar 242; om 132; opt 208; orz 126; osânză 127; ospăț 126; ouă 209.

Pană 203; pară (fruct) 145; parte (indirect) 218; patru 126; păcură 173; pădure 123; păgân 264; pământ 122; pănură 173; păr „arbore" 145; păreasimi 122; părete 120; părinc 207; păsa (vb.) 167; pășune 210; pâine 142; pește 96; piatră 202; picior 120; picul'u (mcdr.) 181; pierd (eu) 124; piuă 204; plicari (mcdr.) 204; plină 202; plumb 96; ploaie 119; poamă 145; poartă 203; porumb 96; pradă 120; prier 241; primar(ă) 224; prânz 126; pre 122; preț 126; pulicar (mcdr.) 173; pulpă 96; punte 203; purcel 124; pușchea 123; putea (vb.) 160; puț 96.

Ram 202; rază 145; rădăcină 204; rămase (el) 122; rărunchi 111; rău 124; râs 143; râu 209; roată 203; roib 119; roibă 119; român 250; roș 119; rotunji 209; rug 125; ruga (vb.) 204; rugăciune 126; Rusal'e (mcdr.) 170; Rusal'a (mgl.) 170.

Saiu (eu) 167; sare 7; să 162; săgeată 241; sănătos 244; sărire 205; său (pron.) 119; sân 243; sânge 125; Sângeorz 241; sânt (s.m.) 208; Sânjănii 123; scald (eu) 127; scamă 202; scaun 209; scăpărare 248;

Scanned with OKEN Scanner

scoarță 126; scoc (eu) 127; scot (eu) 119; scriu (eu) 209; scur(g) (eu) 127; scut 241; seca (vb.) 243; secetă 131; semn 208; senin 207; senină 202; sfulgera (băn.) 115; simț(esc) 126; simță (să) 126; sânt (ei) 122; soare 203; socru 132; surori 204; soț 126; spre 225; spun (eu) 127; spuză 126; stau (eu) 161; staul 209; steauă 204; sting (eu) 125; storc (eu) 127; stric (eu) 127; sub 152; sulf 106; sunet 143; surd 96; sus 122.

Șarpe 131; șase 127; șcl'ifur 242; șed (eu) 124; și (conj.) 122; șterg (eu) 124; știu (eu) 210.

Tata 133; tăcere 202; tăciune 126; tău (pron.) 119; tâmplă 203; tânăr 124; tes (mcdr.) „întins" 122; timp 124; toamnă 120; tocare 167; tră (mcdr.) „între" 152; trier (eu) 209.

Țeară 209; țeastă 168; țesu (eu) 124; țest 168; ție (el) 203; țin (eu) 124.

Ucide (vb.) 167; ulcior 121; uger 125; umăr 122; umed 122; umplu (eu) 203; ura (vb.) 204; ureche 120; urî (vb.) 160; urlare 123; ursi (vb.) 209; uşă 120; uşor 127.

Vatăm (eu) 127; văz (eu) 121; vecin 209; vechiu 121; vede (ei) 153; verde 121; vie (subst.) 121; vie (vb.) 120; viers 143; viespe 114–115; vin (eu) 124; vinde (vb.) 242; vineri 124; vise (vb.) (v. rom.) 127; vânat 143; vânăt 124; vor (ei) 233.

Zac/dzac 123; zadă 120; zbor (eu) 125; zece 209; zgaibă 204; zgură 120; zi 209; zic (eu) 122; zici (tu) 122; zise (el) 127.

Scanned with OKEN Scanner

„IAŞUL L-A PIERDUT, DAR L-A CÂŞTIGAT ŢARA"

V. FRĂŢILĂ*

La 15 septembrie 1952, profesorul Gheorghe Ivănescu a fost înlăturat din Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, rămânând numai cercetător ştiinţific în cadrul Academiei la Institutul de Istorie şi Filologie din aceeaşi localitate, calitate pe care o avea încă din 1949, ca, apoi, începând cu 1 ianuarie 1956, să fie transferat la Bucureşti, unde a fost numit secretar al Comisiei pentru studiul formării limbii şi poporului român, al cărei preşedinte era acad. Iorgu Iordan. Motivul „eliberării"din funcţia de profesor, după cum reiese din *Autobiografia* pe anii 1950–1955, datată 7 decembrie 1955, nu i-a fost comunicat profesorului, care crede că această „eliberare" nu a fost decât „o răzbunare pe chestiuni personale". *Autobiografia*, pe care o dăm publicităţii, ca şi o serie de „referinţe" despre profesorul G. Ivănescu „venite" din partea unor angajaţi ai Universităţii ieşene, se află în Arhiva Universităţii de Vest din Timişoara.

„Autobiografie 1950–1955

Deşi în anii 1950–1951 şi 1951–1952 am continuat a-mi face, ca profesor de limba română şi dialectele ei, la catedra cu acest nume, de la Facultatea de Filologie din Iaşi, datoria, cu aceeaşi tragere de inimă ca şi mai înainte, conducerea Universităţii, cu care eram în conflict din anul 1949–1950, întrucât nu voisem să fiu marrist, cum îmi cerea ea, a găsit cu cale să ceară eliberarea mea din postul de profesor, lucru întâmplat la 15 septembrie 1952. Motivul eliberării nu mi s-a comunicat nici până astăzi, ceea ce mă face să cred că n-a fost decât o răzbunare pe chestiuni personale. În aceşti ani, eu mi-am perfectat *Istoria limbii române*[1] în trei volume pe care o redactasem numai parţial înainte şi am adăugat restructurări noi ale materiei, făcute în lumina concepţiei despre limbă a lui I.V. Stalin[2].

De la 15 septembrie 1952 şi până azi am fost numai cercetător ştiinţific al Academiei R.P.R., Filiala Iaşi. Problema fundamentală la care lucrez începând din ianuarie 1952 este aceea a

* Universitatea de Vest, Timişoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4, România.

[1] Lucrarea, adusă cu bibliografia la zi, şi, desigur, cu modificări faţă de cea pomenită aici, va vedea lumina tiparului abia după aproape 30 de ani: G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea, 1980. După alţi 20 de ani, lucrarea va cunoaşte o nouă ediţie, sub îngrijirea Mihaelei Paraschiv, în aceeaşi editură ieşeană, fiind prevăzută, de data aceasta, şi cu un indice de autori şi cu unul de cuvinte.

[2] Se referă la intervenţia lui Stalin în disputa marristă, salutată pretutindeni de lumea ştiinţifică.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 123–135

Scanned with OKEN Scanner

limbii literare româneşti din secolul al XIX-lea, o continuare a preocupărilor mele mai vechi (teza de doctorat)[3], şi care a fost trecută în planul de lucru al Academiei numai la cererea mea. Azi această problemă se găseşte şi în planul de lucru al Institutului de Lingvistică din Bucureşti. Am adunat peste 10 000 de fişe din scriitorii români ai secolului trecut, iar în cazul ultimilor doi ani, am adunat materiale privitoare la terminologia filozofică românească din veacul al XIV-lea şi până azi, redactând o lucrare de circa 200 de pagini de tipar despre *Terminologia filozofică veche*[4] şi una de circa 30 [de] pagini de tipar despre *Terminologia filozofică nouă*[5]. La şedinţele săptămânale pe care le ţine colectivul, am contribuit cu lucrările mele la îmbunătăţirea muncii întregului colectiv şi la desăvârşirea formării cadrelor de lingvişti, începută de mine ca profesor la Universitate. Tineri cercetători ca V. Arvinte, N.A. Ursu, L. Leonte, Al. Andriescu, Ecat. Teodorescu şi alţii au fost elevii mei la Universitate şi au continuat a fi şi la Academie. Am astfel mândria că, după o muncă de 10 ani de zile la Universitate şi la Academie, am reuşit să formez un grup de tineri cercetători în domeniul lingvisticii, în care Iaşul şi în general Republica Populară Română îşi poate pune toate nădejdile.

Iaşi, 7 decembrie 1955".

După cum s-a putut observa din declaraţia profesorului G. Ivănescu, ca motiv pentru „eliberarea" sa din postul de profesor al Universităţii, marele lingvist vedea „o răzbunare pe chestiuni personale", fără a face referiri la o persoană anume, precum şi faptul că nu a vrut să fie marrist, cum îi cerea conducerea Universităţii. Adevărul este că în Universitate s-a dus o campanie de denigrare a profesorului de către persoane anume puse, cărora li s-au cerut referinţe în care acestea au inventat tot felul de atitudini antisociale, de împotrivire faţă de regimul de „democraţie populară", „atitudini antisovietice" etc. Referinţele despre care e vorba se găsesc în Arhiva Universităţii din Timişoara. Nu este mai puţin adevărat că ne găsim încă în epoca stalinistă, în care „lupta de clasă se ascuţea tot mai mult" şi se cerea „demascarea duşmanilor poporului". La Universitatea din Iaşi a fost „demascat" profesorul G. Ivănescu.

Iată câteva afirmaţii scrise de unii din „binevoitorii" profesorului G. Ivănescu:

B. Campbel: „Cu ideologia marxist-leninistă nu se prea împacă şi nu ştie să o aplice, fiind pe deantregul [sic!] tributarul concepţiilor idealiste despre lume şi viaţă".

Goldman Elvira: „Prof. Ivănescu s-a caracterizat şi se caracterizează printr-o absenţă totală la orice manifestare democratică, n-a luat parte la demonstraţiile de

---

[3] *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412, 540 (şi în extras). Ediţia a II-a, revăzută, îngrijirea textului, bibliografie şi notă asupra ediţiei de Eugen Munteanu şi Lucia-Gabriela Munteanu, postfaţă de Eugen Munteanu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2012.

[4] În lista lucrărilor în pregătire cuprinse în vol. *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor şi colaboratorilor*, [Iaşi], Centrul de multiplicare al Universităţii din Iaşi, 1983, profesorul menţionează lucrarea cu titlul *Terminologia filozofică românească de până la 1830*, care are circa 350 de pagini de tipar.

[5] Sub titlul *Formarea terminologiei filozofice româneşti moderne*, lucrarea a apărut în vol. *Contribuţii la istoria limbii române literare*, Bucureşti, Editura Academiei, 1956, p. 171–204, şi în G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediţie îngrijită şi postfaţă de Al. Andriescu, Iaşi, Editura Junimea, 1989, p. 122–152.

Scanned with OKEN Scanner

1 Mai, 7 Noiembrie etc. Se limitează la activitatea didactică şi ştiinţifică, refuzând orice sarcini sociale, sau activitate pe tărâm social".

Un anume D. Berlescu: „Nu ştiu în ce măsură se poate ataşa regimului nostru de democraţie populară".

Grigore Botez, care îşi declară apartenenţa politică, fiind membru de partid (desigur, P.M.R.) din 1945: „După 23 August, tov. Ivănescu Gh. a fost împotriva U.R.S.S. În momentul de faţă [23.I.1951 – n.n.] tov. Ivănescu continuă a fi împotriva regimului", afirmaţie pe care o repetă şi într-o referinţă datată 12. IV. 1952: „După 23 august 1944, tov. Ivănescu era duşmanul regimului – cu mare greutate şi-a restructurat cursul pe care îl preda la Universitate".

Otto Sechter, conferenţiar la Universitatea din Iaşi, Catedra de pedagogie, afirmă, printre altele: „Între 1945–1948 s-a plasat pe linia adversarilor *furibunzi* [subl.a.] ai reg[imului] de democraţie populară, întreţinând agitaţia tot timpul. Începând cu anii 1948–1949, de frica situaţiei sale s-a calmat, ascunzându-şi colţii. Analiza cursului D-sale, făcută în 1950, a dovedit încă o dată că tov. Ivănescu nu s-a schimbat în fond [cu] nimic. Este un duşman al regimului, un om în care nu se poate avea nicio încredere".

În încheierea referinţei sale, din 24. IV. 1952, contrar celor afirmate anterior, Otto Sechter scrie: „Extrem de muncitor, corect, şi cu răspundere în executarea sarcinilor. Retras de lume, nu are prieteni, nici nu poate întreţine relaţii de tovărăşie şi prietenie".

Surprinde în mod neplăcut atitudinea profesorului Gheorghe Agavriloaie, coleg la Universitate, membru P.M.R. Organizaţia de bază a Academiei Filiala Iaşi, care scria, în *Referat[ul] despre cetăţeanul Ivănescu Gheorghe*, despre care susţine că îl cunoaşte din 1929, de pe vremea când acesta era student: „Ca student era ambiţios, prea încrezut în calităţile sale, nesociabil şi pornit mereu pe harţă cu toată lumea. La studii era printre studenţii buni, însă nu frecventa regulat cursurile şi seminariile, spunând că «îşi pierde vremea» şi că el are altceva mai bun de făcut. Mare parte din zi şi-o petrecea stând singur în cămin, dormind mare parte din zi, iar restul de vreme şi-l petrecea discutând cu studenţii de la alte facultăţi sau citind cărţi de filozofie, nu filologie".

Răutatea şi neadevărurile afirmaţiilor lui Agavriloaie răzbat şi atunci când scrie: „După licenţă nefiind alţi candidaţi la o bursă pentru studii filologice în Italia a fost recomandat el"[6] sau: „A stat patru ani în Italia[7] şi vreo câteva luni în Franţa şi Germania. În tot acest timp nu a scris nimic[8], dar s-a iniţiat în doctrina fascisto-

[6] Dacă au mai fost sau nu şi alţi candidaţi la acea bursă nu ştiu, dar e sigur că cel care i-a dat recomandarea a fost profesorul Iorgu Iordan, care îl reţinuse, după licenţă, asistentul Domniei Sale la Catedra de limba română.

[7] În Italia a stat numai doi ani, în perioada 1935–1937.

[8] Între perioada 1934–1937, când s-a aflat la studii în Franţa şi Italia, G. Ivănescu a publicat mai multe articole şi recenzii în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", I (1934), II (1935), III (1936), IV (1937), vezi *Lucrările ştiinţifice ale profesorului G. Ivănescu*, în vol. *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor şi colaboratorilor*, p. 293–327, în special, p. 293–294.

Scanned with OKEN Scanner

hitleristă a lui Mussolini şi Hitler. Calomniile continuă: „În timpul legionarilor a pactizat cu aceştia împotriva profesorilor democraţi de la Facultatea de Litere".

Cu astfel de referinţe venite din partea unor persoane, ataşate trup şi suflet „regimului de democraţie populară", nu este de mirare că profesorul G. Ivănescu a fost înlăturat din Universitate.

Cu totul altfel este prezentat profesorul G. Ivănescu în referinţele din 1949 ale unor specialişti ca Ştefan Cuciureanu şi Haralamb Mihăescu, pe vremea aceea lectori, în cea semnată de Mihai Ungureanu, prim-secretar la Facultatea de Filologie, sau în cele care poartă semnăturile lui Dan Simonescu ori Grigore Scorpan. Poate că şi datorită acestor referinţe profesorul G. Ivănescu nu a ajuns şi mai rău şi a fost tolerat la Institutul de Istorie şi Filologie din Iaşi al Academiei.

Referindu-se la activitatea profesională a profesorului G. Ivănescu, Ştefan Cuciureanu scrie: „Este bine pregătit în specialitate. *A trăit în lingvistică ca în propriul element* [subl.n.]. Cursurile, seminariile, conferinţele lui sunt un prilej pentru studenţi de a se pune în curent cu ultimul pas al ştiinţei. E drept, *recunoaşte şi el o oarecare dificultate de expunere, pe care o explică profunzimea şi spaţialitatea cunoştinţelor* [subl.n.]. Îşi îndeplineşte conştiincios îndatoririle profesionale. Şi-a restructurat în adâncime materia. Lucrează la un studiu asupra filologului sovietic: N.I. Marr".

Despre activitatea politică şi culturală a profesorului G. Ivănescu, Ştefan Cuciureanu notează următoarele: „După câte ştiu, *nu este înscris în niciun partid.* Ca sindicalist nu răspunde întotdeauna îndatoririlor. *E un apolitic*, deşi, uneori, manifestă veleităţi de «muşatin». Aceasta nu l-a împiedicat, mai cu seamă că are şi pregătire filosofică, de a se orienta în doctrina marxist-leninistă şi de a-şi desfăşura activitatea profesională potrivit ei".

În privinţa conduitei morale, Şt. Cuciureanu afirmă: „Trăieşte o viaţă de solitar şi de studiu. Aceasta se explică, socot, printr-o predispoziţie naturală. Are contact cu oamenii întrucât există oameni. Altfel este un om bun, corect în raporturile cu colegii [...]. Este sensibil la durerea altuia. Nu are vicii. Necontrastant, se arată blând, modest. Iaşi, 29 oct. 1949".

În referinţa semnată de Mihai Ungureanu şi datată 11.11.1949, acesta scrie:

„A fost un student eminent, cel mai bun elev al profesorului Iorgu Iordan, fapt pentru care acesta l-a şi numit asistent la catedra pe care o deţinea, catedra de limba română. A fost elev şi profesorului Al. Philippide.

Ştiu că este fiu de mic funcţionar din Vutcani-Fălciu. Ştiu că nu are avere personală şi că a dus tot timpul o viaţă materială foarte modestă.

În anii 1934–1936 [de fapt, 1.XI.1935–1.XI.1937 – n.n.] a fost în străinătate la studii, în Italia, recomandat de profesorul Iordan, ca bursier la fosta Şcoală Română de la Roma. Cred că a fost şi la Paris [zece luni în 1934–1935 – n.n.].

A acumulat multe cunoştinţe în domeniul lingvisticii, a muncit extraordinar de mult, a publicat lucrări apreciate pe atunci [...].

Viaţa de muncă intelectuală, însă, l-a izolat într-o oarecare măsură, l-a desprins întru câtva de realitate şi l-a făcut să capete despre sine o idee foarte înaltă şi foarte bună [...]. Ca om, Gh. Ivănescu este bun, dar izolat. *Este harnic, muncitor, conştiincios. Este de o cinste şi de o corectitudine nemaipomenită.* A calificat pe politicienii vechilor regimuri, venali şi dezmăţaţi".

Scanned with OKEN Scanner

Din referința dată de Haralamb Mihăescu şi datată 29 octombrie 1949, redăm următoarele:

„Pe d[omnul] G. Ivănescu, acum profesor la Facultatea de Filologie din Iaşi, îl cunosc din anul 1930 când frecventam împreună ca studenţi cursurile profesorilor Philippide, Bărbulescu, Iordan, de la Universitatea din Iaşi. *Era un tânăr liniştit şi studios şi se bucura de stima profesorilor săi* [subl.n.]. Îndată după luarea titlului de licenţiat a şi fost numit asistent universitar şi trimis la studii de specialitate în Italia. La întoarcere, *în şedinţele Institutului de Filologie română, d[omnul] Ivănescu era, după profesorul Iordan, cel mai activ, cel mai priceput şi cel mai pasionat specialist* [subl.n.]. Mai târziu a plecat la Paris pentru completarea studiilor[9]. Cam debil şi bolnăvicios, a dus o viaţă sedentară şi *a trăit între cărţile sale* [subl.n.]. A arătat interes şi pentru alte discipline decât a sa şi a citit mult din domeniul filosofiei şi istoriei. În discuţiile cu prietenii am observat la el pasiunea pentru discuţii ştiinţifice şi pentru cercetare.

Nu l-am văzut şi nicì n-am auzit să fi luat parte la mişcări antisemite sau şovine. După câte ştiu, n-a fost înscris în partide politice şi n-a supărat pe nimeni cu o vorbă în epoca de represiune înainte de 1944. Pe câte îl cunosc, este un intelectual şi un om de ştiinţă, bun la suflet, liniştit şi umanitar. Pot spune, fără să greşesc, că dl Ivănescu nu cunoaşte alte pasiuni şi plăceri decât studiul şi ştiinţa. Am observat că în raporturile cu familia s-a arătat mărinimos şi înţelegător: întreţine o mamă bătrână şi o soră, a ajutat pe un frate bolnav de tuberculoză şi pe un altul lipsit de mijloace [subl.n.].

În domeniul filologiei s-a familiarizat cu lingvistica materialist-sovietică şi cunoaşte bine opera lui Marr".

Într-o referinţă datată 27 aprilie 1951, Dan Simonescu, afirmă că îl cunoaşte pe G. Ivănescu din 1942. În ceea ce priveşte politica, spune textual: „Nu făcea pe atunci nicio politică militantă", iar, în privinţa pregătirii profesionale, notează:

„Este un filolog care cunoaşte multă materie. A citit mult, este bine informat. Activ, cu energie şi iniţiativă, a condus mulţumitor Buletinul Soc[ietăţii] Alex. Philippide [sic!]. A avut meritul şi curajul de a fi atacat teoriile filologului sovietic Marr, înainte ca tov. Stalin să demaşte insuficienţa teoriei marriste în lingvistică. *Pentru că filologii români erau atunci admiratorii lui Marr, tov. Ivănescu a fost atacat, pe nedrept, de unii filologi români* [subl.n.].

După părerea mea, tov. Ivănescu nu are posibilităţi de exprimare a ştiinţei pe care o posedă […]".

Dan Simonescu îi reproşează faptul că „se crede prea mult în forţele şi posibilităţile sale" şi că „rareori […] a primit criticile juste făcute de colegi, în discuţiile ce urmau după comunicările dânsului". „Altfel, *este un caracter bun, ajută pe studenţi, împrumută cărţi din biblioteca personală. Purtare ireproşabilă, onestă, serioasă, corectă*" [subl. n.].

Totodată, Dan Simonescu este de părere că „ar trebui îndemnat să participe mai mult în mişcările de masă, de care stă cam izolat (sindicat etc.)".

Tot din această perioadă datează şi câteva referinţe pentru prof. G. Ivănescu venite din partea lui Gr. Scorpan:

„Pe tovarăşul Prof. G. Ivănescu îl cunosc de mult, chiar din vremea când a păşit pentru întâiaşi dată treptele Universităţii. *De la început a impresionat atât pe profesori cât şi pe colegii săi printr-o foarte serioasă pregătire ştiinţifică, posedând la vârsta de 18 ani – cât avea atunci – un nivel de specializare în ramura limbii române şi a lingvisticii, în genere, cu totul neobişnuit*

[9] Întâi a fost la Paris şi după aceea la Roma.

Scanned with OKEN Scanner

chiar la studenţii din anii superiori [subl. n.]. Citise şi citea foarte mult. În anii următori lectura sa s-a extins şi la alte discipline lingvistice, iar, mai apoi, ea a îmbrăţişat terenuri mult mai largi şi mai îndepărtate. Astfel, l-am găsit, după întoarcerea din străinătate, pasionat de probleme de Estetică, Istorie şi Filosofie în genere. Alcătuia planuri vaste, a căror dezlegare şi-o propunea pentru un timp foarte scurt, având convingerea că numai *el* [subl.a.] poate găsi adevărata soluţie. În această atitudine de tineresc romantism megaloman vedeam reeditându-se în mic – în proporţii epigonice – imaginea lui Hasdeu. Fuga după soluţii «definitive» şi «originale» cu orice preţ l-a făcut ca, de multe ori, să greşească, astfel, să fie nevoit să revină la punctul de plecare. Toate aceste tribulaţii în cercetările ştiinţifice, care, până acum, au răpit tov. Ivănescu mult timp şi multă energie, le consider ca aparţinând «adolescenţei» activităţii sale. Se pare că, în momentul de faţă, tov. Ivănescu a reuşit să-şi limpezească orientarea şi, cu ajutorul colectivului de lingvistică a[l] Institutului de Istorie, Filologie şi Filosofie a[l] Filialei Iaşi (Acad. R.P.R.), aduce contribuţii judicioase în problema la care lucrează. Iaşi, 31 mai 1952".

În referinţa sa din 9 aprilie 1952, acad. Iorgu Iordan notează:

„A fost elevul şi apoi asistentul meu la Facultatea de Litere din Iaşi (1930–1945). *Bine pregătit din punct de vedere profesional* (câţiva ani a studiat la Roma şi Paris) *şi cu aptitudini remarcabile pentru cercetările lingvistice, cărora le-a acordat şi le acordă o atenţie aş zice pasionată* [subl.n.]. Are numeroase lucrări, care se caracterizează, pe lângă bogăţia de material şi de informaţie bibliografică, şi printr-un fel personal de a vedea lucrurile, adesea exagerat, în sensul că diferă, mai totdeauna, de al altora, ceea ce explică atitudinea, mai mult negativă, a celor ce iau cunoştinţă de ele. *Este frământat mereu de probleme nouă, mari şi, în general, grele, pe care încearcă să le rezolve în mod original*, luând atitudine, mai totdeauna negativă faţă de punctul de vedere al altora. *Spiritul critic îi este foarte dezvoltat* [subl.a.], mult mai puţin însă cel autocritic. Aşa se explică o anumită încredere, exagerată, în propriile sale forţe şi aptitudini. Pregătire ideologică în sens marxist nu are, deşi e bine informat şi citeşte multă literatură de specialitate. Din cauza vechii sale formaţii nu şi-o poate însuşi, în ciuda ostenelilor pe care şi le dă. Studiile liceale le-a făcut la Bârlad, unde domnea [a]cum 20–25 de ani o atmosferă de idealism mistic şi puţin naţionalist. *Ca student şi apoi ca asistent a stat departe de mişcările politice, dar simpatiza, mai degrabă, cu cele de dreapta, fără să se manifeste direct în acest sens* [subl.n.]. În timpul regimului legionar a publicat un articol «Destinul românesc» (aşa cred că suna titlul) în revista «Cetatea Moldovei», plin de confuzii şi de exaltare, în care «prevestea» poporului nostru o misiune universală. *Atitudinea lui în vremea aceea a fost corectă. Nu s-a manifestat prin niciun act reprobabil* [subl.n.]".

Începând cu 1 ianuarie 1956 este numit secretar al Comisiei pentru studiul formării limbii şi poporului român, al cărei preşedinte era acad. Iorgu Iordan, care îi întocmeşte şi *Recomandarea* din care redăm în continuare:

„Tov. Gh. Ivănescu, recomandat ca secretar al Comisiei pentru studiul formării limbii şi poporului român, *este specialist cu activitate serioasă şi îndelungată în domeniul lingvisticii româneşti*. Licenţiat în Filologie română [în] 1933, doctor în aceeaşi specialitate [în] 1945 (ambele titluri le-a obţinut la Facultatea de Litere din Iaşi). Teza de doctorat, un volum de peste 400 [de] pagini, a fost publicată în «Bulet[inul] Inst[itutului] [de] Fil[ologie] Română 'Alex[andru] Philippide'» şi sub formă de extrase. Numeroase alte lucrări ale tov. Ivănescu au apărut, în periodice româneşti, şi înainte şi după obţinerea titlului de doctor. A fost câţiva ani profesor la Fac[ultatea] de Filologie a Univ[ersităţii] «Alex[andru] Ioan Cuza», apoi a trecut ca cercetător ştiinţific la Filiala Iaşi a Academiei R.P.R., unde lucrează şi în momentul de faţă. Aducerea lui la Bucureşti, ca secretar al Comisiei noastre, nu prezintă niciun fel de dificultăţi. Filiala Iaşi este, după câte ştiu, de acord cu transferarea tov. Ivănescu. Postul său de acolo rămâne liber şi poate fi, deci, ocupat de un colaborator nou (sau de unii dintre actualii colaboratori, cu grad mai mic. Tov. Ivănescu are familia la Bucureşti: soţia şi copilul

Scanned with OKEN Scanner

locuiesc la soacra d-sale (tov. Ciocan-Bălănescu). Aceasta însemnează că Academia n-are nevoie să facă demersuri pentru a-i găsi locuinţă. *Din punct de vedere ştiinţific nu văd cine ar putea corespunde mai bine decât tov. Ivănescu sarcinii grele de secretar al Comisiei noastre. Pregătirea şi puterea lui de muncă i le cunosc de vreme îndelungată şi ele stau la baza aprecierii mele* [subl.n.]. Afară de aceasta, venind la Bucureşti el n-ar avea nicio altă sarcină, adică îşi va putea consacra toate cunoştinţele pentru îndeplinirea sarcinii sale unice, aceea de secretar al Comisiei. Oricare alt cercetător din Bucureşti este deja ocupat la un institut sau la o instituţie oarecare şi n-ar renunţa la postul pe care îl are, decât în parte, întrucât are deprinderea unei anumite munci, greu de părăsit după o îndelungată activitate. *Mai important decât acest amănunt este faptul că printre oamenii nici prea tineri, nici prea în vârstă* (şi Comisia noastră de un asemena om are nevoie) *nu văd cine ar prezenta garanţii mai serioase decât tov. Ivănescu atât în privinţa pregătirii ştiinţifice, cât şi în privinţa puterii de muncă* [subl.n.]"[10].

Eliberarea din postul de profesor de la Universitate, după părerea prof. N.I. Popa, şeful Catedrei de literatură română de la Facultatea de Istorie şi Filologie din Iaşi şi responsabil al colectivului de Istorie literară de la Filiala Iaşi a Academiei, este considerată o adevărată pierdere.

În referinţa care datează din 20 februarie 1956, după ce arată că G. Ivănescu este „unul dintre cei mai distinşi licenţiaţi ai Facultăţii de Litere din Iaşi", care are „vocaţie pentru cercetările lingvistice şi capacitate de generalizare şi construcţie", fiind înzestrat cu „îndrăzneala de a elabora explicaţii personale", profesorul N.I. Popa afirmă: „[...] *eliberarea sa* [a profesorului G.I.] *din sarcina de profesor a fost o greşeală*", întrucât „*facultatea a suferit prin plecarea sa*" [subl. n.]. În acelaşi timp, profesorul N.I. Popa este încredinţat că „încadrarea sa ca secretar al Comisiunii pentru studiul originilor poporului român de la Academie îl va pune în măsură să-şi afirme capacitatea de organizare şi de coordonare a unor probleme complexe şi variate, pentru care Gh. Ivănescu are toată pregătirea necesară". În încheierea referinţei sale, N.I. Popa scrie: „Trebuie să adaug că *domnia sa este un excelent îndrumător de cadre tinere, devotat ştiinţei limbii şi capabil de curaj în atitudinile luate cu destulă dârzenie. Sunt convins că va aduce foarte bune servicii în munca nouă şi de grea răspundere care i s-a încredinţat*" [subl. n.].

În scurta sa referinţă asupra lui G. Ivănescu, colaborator ştiinţific la Academia R.P.R., profesorul Const. Ciopraga afirmă următoarele:

„Cunosc pe tov. Gh. Ivănescu din anul 1936, pe când era asistent al profesorului Iorgu Iordan. Ulterior l-am cunoscut ca succesor la catedră al aceluiaşi profesor.
Este fiu de notar dintr-un sat bârlădean. *Ca student şi profesor s-a remarcat printr-o excepţională putere de muncă şi prin aptitudini intelectuale deosebite. Este unul dintre cei mai bine informaţi lingvişti români.* Are în lucru probleme de mare amploare ştiinţifică.
Temperament combativ, tov. Gh. Ivănescu are vederi democratice. Articolele sale scrise recent demonstrează interesul său pentru construirea socialismului.
Tov. Gh. Ivănescu *e un element cinstit, dornic să muncească, pasionat de progresul ştiinţelor filologice, care-l preocupă mai presus de orice.* [Iaşi] 21 febr. 1956".

[10] În aceeaşi recomandare, Iorgu Iordan face o caracterizare şi Cameliei Romanovski, licenţiată în Litere şi profesoară în învăţământul elementar [com[una] Brăneşti], cu examen de capacitate, pentru postul de secretar tehnic al Comisiei.

Scanned with OKEN Scanner

Cel care l-a cunoscut cel mai bine ca om, care l-a prețuit la adevărata valoare, pentru „comoara sa de cunoștințe [...] de o bogăție imensă" și care a regretat sincer că Universitatea din Iași „l-a scos din slujbă lipsindu-se de un element de mare valoare" a fost profesorul Ștefan Cuciureanu, pe atunci cercetător la Filiala din Iași a Academiei. Aflând că profesorul G. Ivănescu urmează să plece la București pentru a ocupa postul de secretar al Comisiei pentru studiul formării limbii și a poporului român, convins fiind că pe prietenul său îl așteaptă o carieră științifică strălucită, Șt. Cuciureanu afirmă un mare adevăr când, în finalul recomandării sale din 24.II.1956, notează: „Iașul l-a pierdut, dar l-a câștigat Țara". L-a pierdut Iașiul, dar nu de tot, pentru că aici a format un grup de tineri cercetători care i-au călcat pe urme continuându-i ideile și care l-au adus din nou în Alma Mater a Iașiului. L-a câștigat într-adevăr Bucureștiul, apoi Timișoara și Craiova, pe care de fapt le-a cucerit profesorul G. Ivănescu, cel care, peste tot pe unde l-a purtat destinul, a lăsat urme profunde, formând noi elevi.

Având în vedere valoarea acestei recomandări venită din partea profesorului Ștefan Cuciureanu, care creionează uriașa personalitate a marelui învățat, ca om, ca cetățean, ca profesor și ca cercetător, o reproducem aici în întregime.

„L-am cunoscut în 1936 la Roma. Era bursier al Statului la Școala Română de acolo (Accademia di Romania – Valle Giulia). Vreme de un an am stat împreună. Mai apoi l-am revăzut în țară în iulie 1945, când l-am găsit asistent la Facultatea de Litere din Iași. Din 1945 până acum o lună am avut prilejul să-l cunosc destul de bine pentru a putea da referințe serioase asupra omului, profesorului, cărturarului.

I. Omul. Fire psihologic interesantă. În fond *blând, bun, generos, sociabil. Are o puritate sufletească care explică desele sale manifestări de o sinceritate inocentă. Dacă însă este atins în amorul propriu de cărturar devine irascibil și dur chiar* [subl.n.]. Are multă putere de muncă. Retras în propria-i singurătate și confruntat cu vrafuri de cărți, cugetă și scrie mereu. *Se poate spune că toate plăcerile vieții lui se reduc la citit și scris* [subl.n.], cu toate că nu detestă comerțul vieții și contactul cu oamenii și natura. Aceste fel de viață l-a dus la rezultate optime în ceea ce privește pregătirea științifică, deși am impresia că a dat științei românești mai puțin decât era în stare s-o facă. Cu alte cuvinte, *comoara sa de cunoștințe este de o bogăție imensă (termenul nu este exagerat) și trebuie să se aștepte de la d-sa multe și mari lucrări* [subl.n.]. Retragerea aceasta în studiu a mai avut însă un rezultat cu care firile cumpănite nu prea sunt de acord. Din contactul neîntrerupt cu studiul (și filologia este o știință grea și vastă și cu multe complicații) a căpătat *o forma mentis* [subl.a.] să se judece la superlativ față de alți cercetători, vii sau dispăruți, să se înfățișeze uneori unic, inegalabil, revoluționar. Însă lumea s-a obișnuit cu asemenea ieșiri din partea sa, judecându-le cu indulgență, fiindcă cei care îl cunosc bine își dau seama de susceptibilitatea sa în materie de știință cât și de faptul că felul său de viață, prea marea tensiune de lucru, au accentuat – se zice – o stare ciudată a sănătății sale, greu a se defini. Concomitent cu ieșirile de autoapreciere, tov. Ivănescu *dovedește totuși o modestie, care nu este falsă*, care impresionează pe cât supără egotismul său cronic. Am impresia că *acest om, dacă ar fi cruțat de lovituri, fiind lăsat în liniște, ar putea crea mult mai mult.*

De acasă a fost necăjit, destul. Orfan de tată, și-a întreținut mama și o soră. Un frate, tot așa de dotat, a murit de boală. L-au înduioșat întotdeauna necazurile altora. Ca unul ce s-a ridicat dintr-o familie umilă și a trăit din munca sa proprie, se simte în mod firesc legat de clasa muncitoare și de aspirațiile ei. A ajutat din cât a putut pe mulți.

II. Politica. Din câte știu eu, *n-a făcut niciun fel de politică, nici în Italia, nici în țară. Și-a văzut de studii. După 23 august nu a căutat ca din politică să-și facă o platformă de ridicare în*

Scanned with OKEN Scanner

cariera universitară ca mulţi alţii. Gradele i s-au acordat totuşi după meritele sale incontestabile [subl.n.]. Este adevărat că n-a participat la meetinguri, manifestări sindicale etc., în schimb a tipărit lucrarea *Istoria limbii române în lumina materialismului istoric şi dialectic*[11]. Subliniez acest lucru în chip deosebit fiindcă multe cadre didactice au evitat şi evită încă de a se angaja cu ceva în scris în epoca de construire a socialismului la noi. Tov. Ivănescu şi-a scris opiniile în materie de limbă, orientându-se marxist. Dar în *loc să se aprecize acest fapt, a fost ulterior scos din slujbă, lipsindu-se Universitatea din Iaşi de un element de mare valoare* [subl.n.]. Este pe de altă parte adevărat că la una din orele de curs a făcut o afirmaţie care a determinat urmările cunoscute, dar aceasta putea fi o greşeală, avându-se în vedere firea sa cât şi faptul că n-a persistat în eroare. *În scoaterea sa de la Universitate se zice că au jucat rol şi nu numai consideraţii decurgând din cele spuse până aici asupra lui, ci şi cancanuri mărunte de instituţie* [subl.n.]. În concluzie, tov. Ivănescu este un lingvist orientat marxist în mod deschis care însă n-a făcut politică menţinându-se pe linia lui de cercetări ştiinţifice.

III. Profesorul. Având pregătire de lingvist, filolog şi filozof cu vaste orizonturi, *şi-a împărtăşit cu drag studenţilor cunoştinţele. Apropiat de studenţi şi de colegii săi, nu s-a ţinut în turnul de fildeş*. A ajutat pe oricine i-a cerut ajutorul, sfatul, indicaţiile. Serios în predare. Poate că nu chiar aşa de clar (aceasta din cauza spaţialităţii cunoştinţelor şi a puternicei individualităţi). *A fost stimat şi în acelaşi timp iubit. Numele său a fost întotdeauna pronunţat cu respect.*

IV. Lucrări. Scrierea sa capitală este «Problemele [capitale ale] vechii române literare». Actualmente a dat la tipar o lucrare cuprinzătoare asupra *terminologiei filosofice româneşti*. N-aş putea înşira aici numeroasele eseuri, articole ştiinţifice, recenzii. Ele sunt îndeobşte cunoscute specialiştilor. Printre altele în momentul de faţă lucrează la problema *neologismului latin şi romanic în limba română*. Are în plan lucrări grandioase: *Istoria limbii române*, *Istoria limbii literare*, *Originea limbii române*.

În concluzie: *Individualitate puternică. Cu totul dedat studiului. Mai degrabă apolitic decât încadrat în revoluţia socială*, totuşi orientat marxist în disciplină, dornic ca ţara noastră să progreseze social şi cultural. *Blajin şi sociabil, dar în anumite momente egocentric, deşi starea aceasta psihologică este realmente motivată de nivelul său foarte înalt de pregătire ştiinţifică. Este o valoare incontestabilă, pe plan naţional, care trebuie ajutată să se manifesteze, creându-se omului condiţii de muncă liniştită.* Pentru postul pe care-l ocupă la Bucureşti era deosebit de indicat. *Iaşul l-a pierdut, dar l-a câştigat Ţara* [subl.n.]. Iaşi 24.II.1956".

În 1962, pe vremea când ministru al Învăţământului era acad. Ilie Murgulescu (cel căruia, drept omagiu recunoscător, îi va dedica monumentala sa *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea, 1980), G. Ivănescu este numit, la 11 februarie, profesor suplinitor la Facultatea de Filologie a Institutului Pedagogic de 5 ani din Timişoara, devenit, în toamna aceluiaşi an, Universitatea din Timişoara. La data de 1 octombrie, devine profesor titular şi ocupă, totodată, funcţia de şef al Catedrei de limba română. În toamna anului 1963 este numit şi şef al Sectorului de lingvistică de pe lângă Baza de Cercetări Ştiinţifice din Timişoara a Academiei. La Timişoara a înfiinţat şi a condus în calitate de redactor responsabil revista „Analele Universităţii din Timişoara", Seria Ştiinţe filologice, care fiinţează şi astăzi.

Timişoara, de altfel, l-a primit cu bucurie şi cu mari speranţe, după cum rezultă şi din caracterizările făcute de conf.univ. dr. G.I. Tohăneanu, fostul şef al Catedrei înainte de numirea în această funcţie a profesorului G. Ivănescu, respectiv, de Eugen Tudoran, pe vremea când era decan al Facultăţii de Filologie (la data aceea conferenţiar).

[11] Titlul corect: *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*.

Scanned with OKEN Scanner

„Deşi poposit de abia de curând printre noi, profesorul Ivănescu a dobândit stima unanimă a colegilor, prin pregătirea sa profesională şi prin frumuseţea caracterului său.
La aceasta se adaugă dragostea şi pasiunea pentru meseria de dascăl, vădită în căldura care străbate prelegerile tov. Ivănescu.
Dânsul este şi un foarte bun coleg, împărtăşind cu dragă inimă colegilor mai tineri cunoştinţele şi experienţa sa.
Venirea tov. Ivănescu la Timişoara, va duce – fără doar şi poate – la creşterea prestigiului facultăţii şi catedrei noastre.

Şeful catedrei de limba română,
G.I. Tohăneanu".

În caracterizarea, nedatată, a decanului Eugen Tudoran se afirmă:

[Prof. G. Ivănescu] „Este şeful catedrei de limba română, în care calitate îndrumează cu competenţă ştiiţifică activitatea colectivului orientată spre munca didactică şi ştiinţifică, în direcţii majore de cercetare. Prin prezenţa sa la catedră întreaga activitate a realizat un mare progres în ce priveşte contribuţia colectivului la lucrările din planul C.N.C.S., cu şapte teme de istoria limbii, dialectologie şi onomastică. În calitate de conducător al colectivului de cercetători de la Baza de Cercetări a Academiei, d-sa organizează săptămânal şedinţe de comunicări şi discuţii asupra principalelor lucrări de lingvistică şi limbă română contemporană. S-a format o tradiţie de cercetare în spiritul exigenţei necesare pentru formarea tinerelor cadre.
Privitor la activitatea didactică, d-sa îndrumă activitatea catedrei în vederea unei bune pregătiri prin discuţii asupra cursurilor şi seminariilor.
Din cauza multelor solicitări, îndeplinirea sarcinilor administrative, tov. şef de catedră o lasă prea mult în seama subalternilor, care nu întotdeauna pot răspunde la problemele puse de ordinele în vigoare. Autoritatea de care se bucură tov. Prof[esor] este o garanţie a desfăşurării muncii la catedra de limba română în condiţii tot mai bune".

Ce a însemnat şi ce a lăsat durabil la Timişoara profesorul G. Ivănescu după cei şapte ani cât a funcţionat la Catedra de limba română a Facultăţii de Filologie din cadrul Universităţii a mărturisit, la sărbătorirea împlinirii vârstei de 70 de ani la Iaşi, regretatul nostru profesor Ştefan Munteanu:

„Am găsit în D[omnia] Sa un exemplu de generozitate intelectuală şi umană copleşitoare, cu care nu ne fusese dat să ne întâlnim până atunci. Am văzut în D[omnia] Sa o pildă de muncă uriaşă, fără răgaz, închinată cunoaşterii.
Ne-a insuflat şi continuă să ne insufle şi de aici, de la Iaşi, unde a revenit, respectul faţă de adevărul rostit fără înconjur, sprijinit pe informaţia bogată şi aureolat de onestitate profesională.
Am fost părtaşi ceasuri întregi şi zile în şir la o nobilă şi atât de necesară pentru noi risipă de sine, de erudiţie, de cultură. Prilejurile, căutate sau nu, se năşteau de fiecare dată pentru a se transforma în dialoguri, inegale, ce e drept, despre cărţile şi teoriile noi, despre unele prejudecăţi şi erori acceptate prea uşor prin tradiţie şi prea nebăgate în seamă până atunci, pentru a nu fi supuse criticii. Obsedat de marile întrebări ale gândirii lingvistice şi filosofice, profesorul Ivănescu le situa, de fiecare dată, în contextul larg al teoriei, al istoriei şi culturii. Între dialectologie şi istoria limbii, între gramatică şi logică, între romanistică şi indoeuropenistică, între limba literară, stilistică şi lingvistica generală, ipotezele, soluţiile, rezervele, îndoielile, luau forma limpede şi convingătoare a demonstraţiei, ca nişte punţi de legătură clădite pe temeiurile unor argumentări mereu noi sau ale unor pledoarii deseori înflăcărate.
Profesorul Ivănescu ne-a oferit, pe deasupra, şi un exemplu unic despre ceea ce înseamnă a te bucura de succesul sau de promisiunile unor succese din partea celor din jur. [...].
Dorim să-l asigurăm că numele D[omniei] Sale este pomenit de atâtea ori de noi cu respectul şi afecţiunea pe care personalitatea D[omniei] Sale le-a impus. Căci îl simţim mereu alături de

Scanned with OKEN Scanner

noi prin încercările noastre. Şi poate că acesta este sensul cel mai elocvent despre ceea ce reprezintă şi continuă să simbolizeze un model de îndrumător, de savant şi de om care şi-a dedicat o viaţă întreagă idealului muncii şi culturii adevărului"[12].

Sub îndrumarea profesorului G. Ivănescu au obţinut titlul de Doctor în Filologie universitarii timişoreni: Ştefan Munteanu, Vasile Şerban, Ionel Stan, Vasile Frăţilă, Vasile Ţâra, Ileana Oancea, Domnica Gheorghiu, Ivan Evseev, Silvia Rogobete, Dumitru Craşoveanu şi cercet. ştiinţific Maria Luiza Purdela Sitaru. Dintre foştii studenţi ai profesorului G. Ivănescu la Timişoara, au fost reţinuţi la Sectorul de lingvistică în calitate de cercetători: Sergiu Drincu, Mihai Deleanu, Olimpia Ternovici (Berca), Crişu Dascălu, Doina Bogdan (Dascălu), Eugen Berca (Dorcescu), Livia Vasiluţă, Ionel Funeriu, Dorin Uriţescu, Viorica Goicu, Rodica Sufleţel, Doina Năstase (Babeu).

Iată încă o mărturisire a ceea ce a însemnat venirea profesorului Ivănescu la Timişoara, mărturisire aparţinând, de data aceasta, unui fost student:

„Un moment decisiv în viaţa şi istoria Facultăţii de Filologie din Timişoara a fost venirea profesorului G. Ivănescu, ajuns, nu mult timp după aceea, membru corespondent al Academiei. De-abia atunci ne-am dat seama ce înseamnă lingvistica «adevărată». Îmi amintesc, cu umor, ce şoc ne-au produs operele lingviştilor germani, cu titlurile lor interminabile. Dar impactul major pentru modul cum gândeam eu lingvistica s-a produs la lectura şi apoi la aprofundarea uneia din operele fundamentale ale profesorului G. Ivănescu, anume *Problemele capitale ale vechii române literare*. [...] Întâlnirea cu profesorul G. Ivănescu a avut pentru mine două semnificaţii: am înţeles ce înseamnă un adevărat savant şi sensul profund al «adevăratei» lingvistici şi am avut şansa de a-mi continua activitatea, ca cercetător, în cadrul Sectorului de lingvistică din cadrul Bazei de Cercetări Ştiinţifice din Timişoara a Academiei, proaspăt înfiinţat prin strădania profesorului G. Ivănescu, cel care l-a şi condus în perioada 1963–1969. Plecarea profesorului Ivănescu la Craiova, apoi la Iaşi, a însemnat încetarea colaborării «fizice», dar nu şi a celei spirituale, care a rămas permanentă"[13].

După moartea lui Constantin Nicolăescu-Plopşor, membru corespondent al Academiei, întâmplată la 30 mai 1968, director al Centrului de Istorie, Filologie şi Etnografie al Academiei din Craiova, pe postul de director, rămas vacant, este numit profesorul G. Ivănescu. Rămâne la Craiova, între 1969 şi 1971, ca director al instituţiei amintite, dar şi profesor la Universitatea din capitala Olteniei. Aici înfiinţează revista „Philologica", I (1970) şi II (1972).

Şi la Craiova, profesorul G. Ivănescu şi-a pus amprenta puternicei sale personalităţi. Recunoştinţa Craiovei este rostită, la aceeaşi festivitate organizată la împlinirea vârstei de 70 de ani a savantului român, de prof. univ. dr. Gheorghe Bolocan:

„Universitatea din Craiova, cercetătorii Centrului de Ştiinţe Sociale, al cărui director profesorul Ivănescu a fost câţiva ani, au fost printre marii beneficiari ai activităţii domniei sale ca profesor, cercetător şi organizator [...].

---

[12] Ştefan Munteanu, *O pildă de muncă imensă închinată cunoaşterii*, în vol. *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor şi colaboratorilor*, p. 17–19.

[13] Sergiu Drincu, *De ce am devenit lingvist?*, în vol. *De ce am devenit lingvist? Omagiu academicianului Marius Sala*, Bucureşti, Univers Enciclopedic Gold, 2012, p. 116.

Scanned with OKEN Scanner

Profesorul Ivănescu este în sufletul şi mintea tuturor celor care au beneficiat de îndrumările sale, cercetători, cadre didactice, foşti studenţi. Ne este model de dăruire şi generozitate, pildă în activitatea didactică şi profesională de zi cu zi"[14].

Printre studenţii eminenţi de la Craiova, profesorul G. Ivănescu l-a avut şi pe Ion Toma, din ale cărui mărturisiri reproducem cele de mai jos:

„În aceeaşi perioadă [a Congreselor de Lingvistică Romanică (1968) şi de Lingvistică Generală (1970) care au avut loc la Bucureşti], spre norocul generaţiei mele universitare la Craiova (am făcut parte din prima promoţie a noii Universităţi), domnul profesor Gheorghe Ivănescu, transferat de la Timişoara, unde făcuse o remarcabilă «şcoală» lingvistică, preda cursurile de lingvistică generală, istoria limbii române literare şi istoria lexicului românesc. Era un savant care ne fascina prin bogăţia informaţiilor privind realizările, teoriile şi metodologia cercetării lingvistice din diverse epoci, pe care le transmitea la cursuri şi seminare, şi prin originalitatea concepţiilor în legătură cu «problemele capitale» ale lingvisticii, pe care le argumenta minuţios şi cu pasiune. Avea calitatea rară de a atrage şi încuraja studenţii interesaţi de lingvistică şi care probau înclinaţie spre cercetarea faptelor de limbă. Îi trata ca pe colegi de breaslă, le acorda încredere şi ajutor, le propunea subiecte de cercetare interesante şi îi sprijinea concret în abordarea acestora"[15].

Chemat de foştii săi elevi, în 1971, revine la Universitatea din Iaşi, pe postul de profesor de lingvistică indo-europeană, unde va crea, împreună cu ei, o nouă generaţie de cercetători valoroşi, printre aceştia numărându-se Carmen-Gabriela Pamfil, Ioan Oprea, Eugen Munteanu, Cristina Florescu, Oana Popârda etc., astăzi nume cunoscute în lingvistica românească.

"IAŞI LOST HIM, BUT THE COUNTRY GAINED HIM"

ABSTRACT

Based on a few documents ("references" given by some employees of the University of Iaşi) dating from 1949–1956 and now existing in the Archives of the West University of Timişoara, and testimonies of some of G. Ivănescu's ex-collaborators and students from Timişoara and Craiova, the author of the present article evokes one of the most "tumultuous" and interesting moments of the life and activity of the great Romanian savant G. Ivănescu.

Having been removed, on the 15th of September 1952, from "Alexandru Ioan Cuza" University of Iaşi (because of "fabricated political reasons", in a time when "the class struggle was constantly sharpening itself", and when the political system was on a hunt for "enemies of the democratic-popular state and of the Soviet Union"), the professor G. Ivănescu was sent to work as a scientific researcher at the Romanian Academy, the Institute of History and Philology, Iaşi; later on, beginning with the 1st of January 1956, he was appointed secretary of the Committe for the study of the formation of the Romanian language and people, in Bucharest, under the presidency of the academician Iorgu Iordan.

The removal of G. Ivănescu from the University of Iaşi was regarded, by those who knew the true value of the professor (H. Mihăescu, Şt. Cuciureanu, N.I. Popa, C. Ciopraga, Gr. Scorpan), as a big mistake, because the faculty was thus renouncing one of its greatest personalities; but, as Şt. Cuciureanu said: "*Iaşi* lost him, but the *Country* gained him".

[14] *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor şi colaboratorilor*, p. 23.

[15] Ion Toma, *Cum am devenit lingvist*, în vol. *De ce am devenit lingvist? Omagiu academicianului Marius Sala*, Bucureşti, Univers Enciclopedic Gold, 2012, p. 350.

Scanned with OKEN Scanner

He would go back to Iaşi (where he had managed to create a distinguished group of scholars: V. Arvinte, N.A. Ursu, L. Leonte, Ecaterina Teodorescu, Şt. Giosu, etc.) in 1971, after 15 years. This time, together with his former disciples, he contributed towards the rising of a new generation of researchers, among whom one can name Carmen-Gabriela Pamfil, Ioan Oprea, Eugen Munteanu, Cristina Florescu, Oana Popârda, etc.

The professor G. Ivănescu left a mark upon the academic life of Timişoara and Craiova as well, where among his collaborators and disciples count Ştefan Munteanu, Vasile Şerban, Ionel Stan, Vasile Frăţilă, Ileana Oancea, Vasile D. Ţâra, Sergiu Drincu, Maria Purdela Sitaru, Doina Babeu, Dorin Uriţescu; and Ion Toma, in Craiova.

Keywords: *archival records*, *autobiography*, *scientific researcher*, *Committe for the study of the formation of the Romanian language and people*, *linguistic school*.

Scanned with OKEN Scanner

EVOLUȚIA DIALECTELOR LITERARE ÎN CONCEPȚIA LUI G. IVĂNESCU

GABRIELA HAJA*

Publicarea tezei de doctorat cu titlul *Problemele capitale ale vechii române literare*, în 1948, a declanşat, timp de câteva decenii, reacţii în literatura de specialitate, determinate de faptul că autorul său încălca un principiu dogmatic[1] al literaturii noastre de specialitate şi anume acela al deplinei unităţi a limbii române literare vechi. Disputa terminologică[2] a constituit doar latura superficială a unei confruntări de principiu. De altfel, concepţia ivănesciană privitoare la vechile dialecte literare, de la cauzele apariţiei lor la explicarea modului de evoluţie a acestora şi până la procesul de unificare a limbii literare, proces petrecut, după opinia lingvistului ieşean, abia spre prima parte a secolului al XIX-lea, a cunoscut ea însăşi o anume evoluţie, cu nuanţări şi completări. Şi în acest caz, ne confruntăm cu o dialectică specifică gândirii lui G. Ivănescu, care ne determină să considerăm că, indiferent de domeniul ori de problema abordată în opera sa, acestea trebuie înţelese şi interpretate procesual, în sensul unei epistemologii personale. Numai astfel putem înţelege o frază precum aceea publicată în 1983: „Atât materialul de fapte, cât şi interpretarea acestora au rămas aceleaşi, căci am voit ca articolele mele să reprezinte şi în noua ediţie fidel *faza de atunci a dezvoltării mele spirituale* [subl. n.]" (Ivănescu 1983: 6). Găsim aici o explicaţie pentru revenirile radical

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

[1] Ideea ivănesciană a existenţei dialectelor în limba română literară veche îşi are izvoarele în teoriile lui M. Gaster şi, mai ales, ale lui A. Philippide care identificau, mai mult sau mai puţin explicit, diferenţieri regionale. Prin formularea acestei idei, Ivănescu intră în contradicţie cu opinia mai multor specialişti care considerau că limba română literară are o sorginte unică: „Această dogmă (căci nu e altceva decât o idee a cărei critică n-a fost făcută), a unei limbi literare unice la poporul românesc şi în genere la orice popor, această prejudecată nu există numai la cei doi cercetători pomeniţi [Ov. Densusianu şi G. Ibrăileanu, deşi, pe Ibrăileanu îl va enumera printre precursori, mai târziu, n.n.], dar şi la ceilalţi lingvişti români contemporani cu ei şi de după ei" (Ivănescu 2012: 15).

[2] Ivită odată cu publicarea tezei ca primă parte a „Buletinului Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»" (Ivănescu 1948: 1–412, 540), care intrase, cu limite inerente, în circuitul publicaţiilor de specialitate româneşti – tirajul volumului propriu-zis, tipărit ca extras, a fost modest, iar distribuţia sa a rămas pe seama autorului –, această dispută a continuat, într-o formă sau alta, pe măsură ce ideile din teza de doctorat au fost reluate în studiile şi articolele publicate ulterior.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 137–142

Scanned with OKEN Scanner

opuse asupra unor afirmații, argumentarea și întărirea altora, fără să fie aceasta o situație contradictorie, dacă ne circumscriem în orizontul raționamentelor sale[3].

În ce privește controversele terminologice legate de sintagma *dialecte literare*, Al. Andriescu, editorul volumului *Studii de istoria limbii române literare*, le consideră ca fiind lipsite de importanță (Andriescu 1989: 252). De altfel, în *Postfață* la ediția amintită, profesorul ieșean realizează o excelentă sinteză cu privire la câteva aspecte importante ale scrierilor lui Ivănescu dedicate limbii literare. Mai întâi, este subliniată originalitatea teoriei privitoare la baza dialectală a limbii literare vechi și la justețea concepției asupra dialectelor literare, arătându-se erorile criticilor care au eșuat într-o interpretare mecanicistă. Revenind asupra aspectelor terminologice, Al. Andriescu remarcă faptul că G. Ivănescu folosește, pe lângă mult discutata sintagmă, o a doua, acceptată și preluată de literatura de specialitate, aceea de *varietate* (sau *variantă*) *literară*[4]. Apoi sunt rezumate izvoarele teoriei ivănesciene și se subliniază valoarea rezultatelor din *Problemele capitale...*, operă „necitită integral" și „nici cu suficientă atenție", și preocuparea statornică a istoricului limbii privitoare la rolul jucat de textele rotacizante, care constituia, din punctul său de vedere, un model de limbă cultă pentru limba literară din epoca veche (Andriescu 1989: 255). În fine, partea ultimă a *Postfeței* este dedicată unui domeniu iubit de Al. Andriescu însuși, acela al limbii literaturii, așa cum se manifestă aceasta în relație cu norma literară dintr-o anumită epocă, autorul făcând o analiză[5] a studiilor ivănesciene dedicate subiectului. „G. Ivănescu avea [...] o adevărată vocație a privirilor sintetice", grație căreia putea demonstra cum, în două secole de istorie literară, fenomenul lingvistic rămâne același: „stilul individual este confruntat și apoi absorbit în cel de epocă" (Andriescu 1989: 258). De asemenea, este descrisă opțiunea lui G. Ivănescu pentru perspectiva teoretică a retoricilor antice în analiza textelor poetice, în sens larg, precum și în descrierea genezei stilurilor literaturii românești, raportate mereu la diversele straturi

[3] Discursul științific al lui G. Ivănescu este, prin natura sa, unul argumentativ și justificativ, deoarece autorul descoperă erori (uneori pare chiar a le căuta) sau puncte de vedere diferite de ale sale, pe care le descrie critic, polemizând. Dăm un exemplu, relevant pentru modul în care G. Ivănescu își susține, până în ultima etapă a vieții, opiniile: „Ideile acestea, în special ideea de dialecte literare, au fost combătute de unii lingviști. Dar critica pe care mi-o fac aceștia rezultă dintr-o neînțelegere a celor spuse de mine în aceste probleme. Ajungând la ideea că limba literară veche avea dialecte, am combătut ideea unității perfecte a limbii literare vechi. Am făcut aceasta în capitolul *Presupusa unitate a vechii române literare*. Dar formula adoptată ca titlu al acestui capitol, care apare și în cuprinsul cărții, a făcut să se creadă că eu respingeam unitatea limbii române literare vechi, când de fapt eu respingeam numai ideea unității ei perfecte" (Ivănescu 1983: IX).

[4] Sintagma este mai ușor acceptată de specialiștii români, pentru că termenul „variantă" sau „varietate" atenuează radicalismul atribuit termenului „dialect" și se specializează pentru domeniul limbii literare, în disjuncție cu termenul „grai", din sintagma „grai literar" care alternează cu „dialect literar" în numeroase rânduri (în urma unei simple statistici, în *Problemele capitale...*, raportul ocurențelor celor două sintagme este de 1/2).

[5] Finețea interpretării de aici anunță exemplara analiză din lucrarea monografică de mai târziu, privitoare la *Psalmii în literatura română* (Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2004), care reprezintă *summa* contribuției științifice a lui Al. Andriescu și un model pentru domeniul de cercetare al intertextualității de sorginte biblică în textele literare.

Scanned with OKEN Scanner

lingvistice care au putut determina o opțiune sau alta (cf. Ivănescu 1956: 197 ș.u.), ceea ce face din lingvistul ieșean creatorul unei direcții de cercetare în stilistica românească: „G. Ivănescu, dezvoltând concepția aristotelică despre stil, este inițiatorul studierii stilurilor literare în strânsă legătură cu stilurile limbii. Rezultatul este cercetarea, sub noi aspecte, a limbii literare românești în perioada modernă" (Andriescu 1989: 263).

Cea mai bună explicație cu privire la opțiunea terminologică o dă autorul însuși: „Pentru mine însă cuvântul *dialect*, întocmai ca germ. *Dialekt* sau *Mundart*, are atât înțelesul de 'dialect' sau 'subdialect', ca și pe acela de grai; și, foarte probabil, eu am plecat și de la valorile cuvintelor germane respective, când am înțeles prin *dialect literar* orice variantă teritorială a limbii române literare" (Ivănescu 1989: X). Așadar, distincția este de natură diatopică. Un alt tip de diferențiere, de tip diastratic, face G. Ivănescu în studiul *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, când decelează între graiul popular și limba literară, prin analogie cu teoria blagiană referitoare la raportul dintre culturile majore și culturile minore: „Partendo dalla concezione del filosofo romeno Luciano Blaga, che fa la distinzione fra le culture minori e le culture maggiori, le prime essendo le culture etnografiche, e le ultime le culture superiori, possiamo anche noi parlare dello spirito minore, avvincolato ancora ai fattori naturali, e dello spirito maggiore, diventato veramente autonomo. Le parlate popolari sono l'espressione dello spirito minore, mentre le lingue letterarie sono l'espressione dello spirito maggiore. Tra queste due forme dello spirito ci sono non solo delle somiglianze, ma anghe delle radicali opposizioni" (Ivănescu 1972: 19). Dar, așa cum demonstrase deja în *Problemele capitale*..., Ivănescu reformulează ideea evoluției limbii/limbilor literare situând-o în strânsă relație cu evoluția graiurilor populare, mai cu seamă pentru perioada medievală, căci, în opinia sa, nuanțată, trăsăturile unei limbi, privite în diacronie, sunt determinate de circumstanțele sociopolitice și culturale dintr-o perioadă dată, la care se adaugă trăsăturile organelor articulatorii specifice, altfel spus ale bazei de articulație. G. Ivănescu își dezvoltă teoria pe fondul unui „structuralism pozitiv", cu observația că, dacă evoluția graiurilor populare este considerată ca fiind naturală, cea a limbilor literare este una artificială, în sensul cultivării conștiente, intenționate a acesteia. Încercarea lui G. Ivănescu este de a găsi o alternativă teoretică pentru structuralism și pentru lingvistica idealistă vosslerianã în așa-numita „linguistica r e a l i s t i c a"[6] (Ivănescu 1972: 25).

Distincția minor – major, pe care Ivănescu o sprijină aici pe filosofia lui Lucian Blaga din *Trilogia culturii*, își are originile în formația sa clasică și în

[6] Sintagma fusese propusă mai înainte de G. Nencioni, dar G. Ivănescu o susține cu argumentele dialecticii (Ivănescu 1972: 20–22 și 25). Avem în studiul acesta explicația celor notate de el, mai târziu, cu privire la faptul că se recunoaște, totuși, structuralist: „Pe de altă parte nu s-a văzut că, în ce privește concepția generală, și eu eram un structuralist, deși nu m-am declarat decât rar ca atare, iar, când am făcut-o, am arătat că structuralismul meu este foarte deosebit de structuralismul Școlii din Praga, de cel al Școlii din Copenhaga și de cel al școlilor din S.U.A., întrucât nu admite unele din analizele acestor școli și indică alte cauze pentru schimbările lingvistice" (Ivănescu 1983: 5–6).

Scanned with OKEN Scanner

preferința pentru modelele poeticilor antice, în care putuse descoperi disjuncția *sermo humilis sive vulgaris – sermo nobilis*, pe care o și folosește, de altfel, și în interpretările operelor literare[7].

Cât privește problematica privitoare la dialectele literare și la evoluția lor, ea poate fi descrisă pornind de la un citat târziu, și de aceea integrator, care lămurește încadrarea teoretică pe care autorul însuși o asumă: „Concepția mea despre limbaj, limba română, limbile romanice de vest, limbile indoeuropene și iafetite și despre limba literară românească a început să se formeze la câțiva ani după ce s-a afirmat structuralismul și ea s-a dezvoltat paralel cu structuralismul și cu generativismul transformațional și, cel mai adesea, împotriva lor, ceea ce mi-a adus din partea unor lingviști aprecierea, formulată numai verbal, că ea este învechită. Dar cei care au dat o asemenea apreciere concepției mele au pierdut din vedere că eu am respins și foarte multe din ideile lingvisticii mai vechi, de până la structuralism [...]. Concepția mea despre limbaj în general pleacă din tradiția lingvistică românească, anume din cea creată de A. Philippide, iar cea despre latina populară, limbile romanice și limbile indoeuropene, de la concepții adesea respinse de lingviștii contemporani structuraliști și generativiști, ca cea a lui G. Devotto despre latina populară, cea a lui H. Hirt despre originile morfemelor indoeuropene etc., cele ale lui G. Ibrăileanu și A. Philippide despre originile limbii literare române, cea a lui J. Vendryes despre limba poetică etc." (Ivănescu 1983: 5–6).

În fragmentul citat mai sus, Ivănescu îi amintește ca precursori, în privința originilor limbii literare române, doar pe Ibrăileanu și Philippide. Acestora li se adaugă, așa cum detaliază autorul în *Problemele capitale*..., S. Puşcariu și M. Gaster, în pofida unor „dogmatici" ca B.P. Hasdeu și Ov. Densusianu[8]. Existența dialectelor literare îi pare de ordinul evidenței, iar analogiile cu limbile greacă, italiană și germană îi slujesc demonstrării fenomenului lingvistic specific fazei de început a oricărei limbi literare, cu distincția diafazică între limba literară a operelor artistice și limba oficială sau a operelor „de gândire" (cf. Ivănescu 2012: 16).

La originea limbilor literare, în faza lor inițială, stau, după Ivănescu, nu atât graiurile populare propriu-zise, ci mai ales graiurile cultivate ale aristocrației (Ivănescu 2000: 67, *passim* și Cap. X, dedicat graiului aristocrației moldovene, *ibidem*: 312 ș.u.), autorul punând accentul nu doar pe limba textelor scrise, ci și pe limba vorbită. Avem așadar formulată sistematic ideea raportului vorbire – limbaj, cu toate determinările reciproce, privite din perspectivă diacronică, cu dezvoltarea premisei din începutul lucrării: „Timp de cel puțin un secol, poate și două, a existat în Moldova un grai al aristocrației, deosebit de cel popular peste care se suprapunea și nesusținut de o limbă literară sau măcar oficială" (Ivănescu 2012: 171).

---

[7] Iată cum îl comentează, succint, pe Costachi Conachi: „Vom adăuga că, la Conachi, nu găsim decât doar un stil înalt alcătuit din figuri de stil: epitete, metafore etc." (Ivănescu 2000: 640).

[8] De fapt, după cum arată Ion Gheție, singurii care au negat existența dialectelor literare au fost J. Byck, I. Coteanu și D. Macrea, ceilalți lingviști acceptând, sub o formă sau alta, ideea existenței varietăților de limbă română literară veche (cf. Gheție 1975: 70 ș.u.).

Scanned with OKEN Scanner

Că opera lui G. Ivănescu are un caracter organic, în sensul unei dezvoltări coerente şi sistematice a ideilor ce l-au preocupat pe parcursul „dezvoltării sale spirituale", e un fapt ştiut şi afirmat de cei care o cunosc. De aceea, dezvoltarea, în *Istoria limbii române*, a teoriei enunţate şi demonstrate, parţial, în *Problemele capitale...*, este firească. Astfel, în Partea a VI-a, Cap. V, dedicat *Apariţiei limbii literare româneşti* (Ivănescu 2000: 508–540), istoricul limbii cercetează amplu graiurile aristocraţiei din Moldova şi Ţara Românească, cu o completare a dezbaterilor privitoare la cele mai vechi texte româneşti, la contextul cultural şi religios al Europei, cu influenţele ce le va fi avut asupra culturii din Ţările Române, la caracterul maramureşean al limbii textelor rotacizante, la formarea limbii literare rotacizante în zonele nordice şi la răspândirea acesteia în restul teritoriului dacoromân. În Partea a VII-a, Cap. IV, *Limba literară românească în veacurile al XVI-lea – al XVIII-lea* (*ibidem*: 567–594), lingvistul fundamentează noţiunea de *dialect literar* reluând, corectând, completând şi nuanţând datele anterioare, cu argumente lingvistice şi extralingvistice[9], şi descrie patru varietăţi regionale ale limbii literare: *dialectul literar rotacizant*, *dialectul literar muntenesc*, *dialectul literar moldovenesc*, *dialectul literar bănăţean*. În continuare, în Partea a VIII-a, Cap. III, *Limba literară română de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea până la 1829* (*ibidem*: 603–644), sunt urmărite procesele de contaminare petrecute între dialectele descrise în Partea a VII-a, apariţia conştiinţei că limba literară se identifică cu dialectul muntean şi modernizarea parţială a limbii literare, în ultimii cincizeci de ani ai perioadei analizate, determinată mai ales de influenţa dirijată a creatorilor individuali de limbă literară, precum Petru Maior şi Costachi Conachi.

Aşadar, concepţia lui Ivănescu privitoare la formarea şi evoluţia dialectelor literare poate fi rezumată astfel: la baza oricărei limbi literare, la începuturile ei, stau limbile vorbite, în variantele lor populare şi în variantele lor cultivate; evoluţia sau transformările pe care le suportă limbile literare specifice unei epoci date sunt determinate, pe de o parte, de factori lingvistici interni şi externi (transformările petrecute chiar la nivelul graiurilor populare, precum şi la nivelul opţiunilor fonologice, morfologice, sintactice, lexicale ale utilizatorilor limbii; pentru epocile de modernizare şi unificare a limbii literare, se ia în considerare influenţa pe care a început să o exercite limba ştiinţei şi limba literaturii) şi, pe de altă parte, de factori istorici (circulaţia manuscriselor, dominanta culturală a unui centru sau a altuia, numărul şi natura tipăriturilor etc.). Prin această viziune, specifică întregii sale opere, G. Ivănescu se dovedeşte a fi un eclectic de o natură cu totul specială, care nu poate fi cu niciun chip trecut în rândul scolasticilor, ci, în mod evident, în acela al deschizătorilor de drumuri cu o vădită vocaţie sintetică, provocator şi, prin aceasta, germinativ.

---

[9] „Trebuie să spun însă că situaţia dialectelor literare, pe care am descris-o aici, nu este valabilă pentru toată perioada de existenţă a limbii vechi. Ea este valabilă numai pentru secolele al XVI-lea şi al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea. De pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, se produce o mare uniformizare din punct de vedere fonetic, în favoarea dialectului muntean, deşi în Moldova continuă formele specific moldovene" (Ivănescu 2000: 577).

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Andriescu 1989 = Al. Andriescu, *Concepția lui G. Ivănescu despre limba română literară*, postfață la vol. Ivănescu 1989: 249–263.

Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei.

Gheție 1994 = Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, Editura Academiei Române.

Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412, 540 (și în extras).

Ivănescu 1956 = G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în „Limbă și literatură", II, p. 197–224.

Ivănescu 1972 = G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica", II, Extras, București, Editura Academiei.

Ivănescu 1983 = G. Ivănescu, *Lingvistică generală și românească*, ediție, note și indice de Vasile Șerban și Vasile D. Țâra, Timișoara, Editura Facla.

Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea.

Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, ediția a II-a, îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte: Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea.

Ivănescu 2012 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, ediția a II-a, îngrijirea textului, bibliografie, indici și notă asupra ediției de Eugen Munteanu și Lucia Gabriela Munteanu, postfață de Eugen Munteanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

THE EVOLUTION OF LITERARY DIALECTS FROM G. IVĂNESCU'S PERSPECTIVE

ABSTRACT

The paper presents, on the one hand, the controversies regarding the terminological debate generated by G. Ivănescu's use of the sequence 'literary dialect' with concern to the literary varieties of old Romanian language and, on the other hand, the evolution of Ivănescu's perspective on the creation and unification of the Romanian literary language, as it is described in the works of the linguist of Iași, from his PhD thesis, *Problemele capitale ale vechii române literare* (The Capital Problems of the Old Romanian Language) (1944–1945, 1947; second edition 2012) to his treaty on *Istoria limbii române* (The History of the Romanian Language) (1980, second edition 2000) and to the studies that were published posthumously (1983, 1989), revealing the eclectic, innovating and synthetic nature of the linguist's scientific creativity, as reflected in his work, which is very important to the history of the Linguistics School of Iași.

Keywords: *literary language, the history of the Romanian language, literary dialect, controversies, tradition, integrating perspective.*

Scanned with OKEN Scanner

PUNCTE DE REZISTENȚĂ ȘI FALSE ATUURI ÎN TENTATIVA LUI G. IVĂNESCU DE ADUCERE A LINGVISTICII ÎN ACORD CU LOGICA ȘI STILISTICA

PETRU IOAN*

În toamna anului 1947, când își asuma, la Alma Mater Iassiensis, cursul de Sintaxă a limbii române moderne[1], profesorul G. Ivănescu lăsa în urmă 14 ani de activitate postuniversitară. Obținuse licența în cadrul Facultății moldave de Litere și Filosofie și studiase la Paris, apoi la Roma, astfel putându-se întâlni cu mulți dintre lingviștii de marcă ai vremii. Întors la Iași, își continuă activitatea la Catedra de filologie română (în scriptele căreia figurează încă din anii studenției) până în 1938, apoi la Catedra de limba română și dialectele sale, până în 1943. Din toamna anului 1947, este profesor la Catedra de filologie română, alături de venerabilul Gavril Istrate, cu doi ani mai tânăr decât el.

Pe intervalul în atenție, cel de care ne ocupăm în această prestigioasă reuniune cu caracter omagial, publicase (în țară și în străinătate) numeroase studii și recenzii pe mai multe direcții ale științelor limbajului. În ceasul în care – la București – tocmai se pregătea controversata lege de reformare a învățământului, profesorul ajuns la cel de al șaptelea lustru păşea hotărât pe drumul despicării apelor în nucleul dur al disciplinei de care se legase.

Voieşte, altfel spus, să marcheze un punct de cotitură în sintaxă – domeniu în care, pe parcursul a cel puțin 18 veacuri, se consumase un du-te-vino între aspirația spre generalitatea și universalitatea gramaticii „generale", „pure" sau „raționale", dacă nu „speculative", și imperativul adecvării la specificul sau la particularitatea limbii studiate în cadrele unei gramatici „individuale" sau „empirice" și „descriptiviste", dar cu bază inductivă și cu deschidere la evoluții, confruntări ori comparații.

Încercarea profesorului de la Iași țintește spre o sintaxă lingvistică care să se identifice „cu logica și stilistica" (Ivănescu 2004: 142). Pentru aceasta se impunea delimitarea de greșelile fiecăruia dintre partenerii de confruntare.

---

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

[1] Publicat de studenta Valeria Osoianu, într-o desfășurare de 184 p., dintre care ultimele zece cuprind *Errata*.

ALIL, t. LIII, 2013, București, p. 143–152

Scanned with OKEN Scanner

L o g i c i i, ca ştiinţă a gândirii discursive, G. Ivănescu îi reproşează – între altele – că n-a remarcat *judecăţile compuse* (respectiv *frazele*, ca enunţuri complexe) ce rezumă *silogisme* – cum este cazul enunţurilor compuse cu subordonate consecutive (Ivănescu 2004: 139; Ivănescu 1964: 213–214) –, ceea ce este adevărat doar pentru un anume orizont al disciplinei organonice, nu însă şi pentru Aristotel; în capitolele 4–6 din prima carte a *Analiticelor prime*, promotorul Liceului şi autorul *Organonului* formula cele 14 moduri tari din figurile silogistice I–III ca enunţuri ipotetice complexe, având antecedentul de tip conjunctiv[2]: „dacă [este adevărat că] P_M şi P_m, atunci [este adevărat că] C", ceea ce în simbolismul logicii actuale revine la schema tautologică „$P_M \,\&\, P_m \supset C$".

Ce îi mai impută logicii filologul ieşean? Că nu discută toate categoriile de judecăţi (Ivănescu 2004: 138, 142) şi că, astfel, manualele din domeniu sunt incomplete – ceea ce este veridic doar pentru clasificarea kantiană a judecăţilor după criteriul relaţiei. Într-o anumită măsură însă, întrucât, potrivit *Criticii raţiunii pure*, judecăţile *disjunctive* şi cele *ipotetice* nu sunt specii, ci genuri de propoziţii *opozitive* şi, respectiv, *condiţionale*[3].

Un al treilea neajuns al logicii ca ştiinţă sermocinală sau discursivă rezultă – după lingvistul de la Universitatea ieşeană – din ignorarea „frazelor întrebătoare", în ciuda faptului că ele înseşi sunt forme de gândire (Ivănescu 2004: 146), iar la alcătuirea lor participă aceiaşi constituenţi ca şi în frazele enunţiative, constatatoare. Reproşul în discuţie este dezminţit însă de proiectul *eroteticii* pe care un compatriot precum Eugeniu Sperantia îl avansase, la Paris, cu 12 ani înainte, prin comunicarea[4] susţinută la congresul internaţional de „filosofie ştiinţifică" pus – în cursul anului 1935 – sub semnul aniversării lui René Descartes, cu al său *Discours de la méthode*.

În opinia profesorului de la Universitatea ieşeană, chiar şi atunci când au admis existenţa unor tipuri de judecată ce diferă de enunţarea *categorică* de tip „S este/nu este P", exponenţii logicii tradiţionale – Christoph von Sigwart (1830–1904),

---

[2] A se vedea Jean Lukasiewicz, *Aristotle's Syllogistic from the Standpoint of Modern Formal Logic*, Oxford University Press, 1951; 2nd edition, 1957; repr. by Garland Publishing in 1987 (trad. fr. *La syllogistique d'Aristote du point de vue de la logique formelle moderne*, par Françoise Caujolle-Zaslawsky, Paris, Armand Colin, 1972); Petre Botezatu, *Silogismul aristotelic şi actualitatea sa*, în „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi", seria IIIb. Ştiinţe sociale, t. 12, 1966, p. 9–22; idem, *Valoarea deducţiei*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971; Petru Ioan, *Logică şi metalogică. Incursiuni şi noi contururi*, Iaşi, Editura Junimea, 1983, cap. VII (*Syllogistica prennis*), p. 241–267.

[3] A se vedea Petru Ioan, *Tetrada tipologică a judecăţii: o paradigmă kantiană în actualitate*, în „Revista de filosofie" (Bucureşti), t. XXVIII, nr. 4, 1981, p. 452–462.

[4] Eugeniu Sperantia, *Remarques sur les propositions interrogatives. Projet d'une „logique du problème"*, în *Actes du Congrès International de Philosophie Scientifique*, vol. VII, *Logique*, Paris, Hermann, 1936, p. 18–28 (trad. rom. în Constantin Grecu, ed., *Logica interogativă şi aplicaţiile ei*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982, p. 74–85).

Scanned with OKEN Scanner

bunăoară, Benno Erdmann (1851– 921) sau Edmond Goblot (1858–1935) – au greşit prin aducerea oricărei propoziţii *verbale* la schema judecăţii *nominale* (Ivănescu 2004: 136; Ivănescu 1964: 208).

După lingvistul ieşean, un motiv de nemulţumire la adresa logicii este şi faptul că această disciplină nu ar fi vorbit de „judecăţile corespunzătoare frazelor cu coordonare de principale" (Ivănescu 2004: 135). De-a dreptul hazardată, obiecţia în atenţie desconsideră o întreagă tradiţie consacrată – pe linia analizei macromoleculare a secvenţelor discursive – de logicienii megarici şi de cei stoici, iar apoi continuată de logicienii medievali şi resuscitată, în veacul al XIX-lea, de către Gottlob Frege, cel apreciat, pe drept cuvânt, drept „Aristotel al logicii moderne".

G r a m a t i c a, în concepţia lui G. Ivănescu, a greşit, la rândul ei, din cel puţin patru puncte de vedere: (1) a ignorat mult timp *apoziţia* şi astfel a rămas la mare distanţă de „logica naturală" (Ivănescu 2004: 134); (2) a redus frazele la un singur tip de judecată, cea n o m i n a l ă, în forma „***a*** există", „***a*** este ***b***", respectiv „***a*** posedă ***b***" (Ivănescu 2004: 136; Ivănescu 1964: 208); (3) chiar şi atunci când s-a recunoscut existenţa *propoziţiei verbale* (de forma „***a*** face ***b***"), exponenţii disciplinei în atenţie s-au grăbit să o prezinte, aidoma logicienilor, ca ipostază a *predicaţiei* sau a *atribuirii* de note, proprietăţi şi relaţii; (4) procedând într-o asemenea manieră, reprezentanţii sintaxei gramaticale nu au căutat să pătrundă în adâncul realităţilor lingvistice, în măsura în care disciplina de care vorbim a perpetuat distincţia dintre propoziţii *principale* şi propoziţii *secundare* (Ivănescu 1964: 203).

Pentru a depăşi asemenea stări de lucruri, filologul ieşean socotea – acum şase decenii – că este necesar ca analiza sintactică să fie în acelaşi timp gramaticală şi logică, iar promotorii acesteia să procedeze şi ca logicianul, şi ca lingvistul (Ivănescu 2004: 121, 142). Pe de altă parte, lingvistica *toto genere* ar trebui să se considere o ştiinţă integratoare, „de cunoaşteri, voinţe şi afecte", situaţie în care ea ar ajunge să fie „identică cu logica, teoria voinţelor, estetica şi psihologia" (Ivănescu 2004: 156). Nuanţa prezumtivă din aprecierea celui la care ne referim survine – în desfăşurarea *Cursului de sintaxă a limbii române moderne* – la doar o pagină distanţă, la începutul paragrafului 84, unde autorul ieşean consideră ca „evidentă identitatea lingvisticii (întrucât se ocupă cu înţelesurile) cu o p a r t e din logică, teoria acţiunilor şi estetică sau, ceea ce este totuna, cu o parte din psihologie" (*ibidem*: 155).

Parcă pentru a-şi recalibra tonul aserţiunilor programatice, în finalul paragrafului respectiv, G. Ivănescu îşi exprimă convingerea că „prin înlăturarea a tot ce actuala terminologie prezintă nefiresc şi prin crearea unei terminologii adecvate s e v a a j u n g e la o sintaxă (cu morfologie) care să nu mai apară atât de radical distinctă de logică, de teoria voinţei, de estetică şi de psihologie" (Ivănescu 2004: 157).

După prima ediţie a cursului de *sintaxă a limbii române*, litografiat în 1948, propensiunea învăţatului ieşean către ştiinţa *vi formae* a gândirii se vădeşte din

Scanned with OKEN Scanner

analiza rezervată *enunţurilor exclamative* (Ivănescu 1958)[5] şi mai ales din studiul *Gramatica şi logica*, publicat cu două părţi, în seria filologică a „Analelor Universităţii din Timişoara", în 1963 şi, respectiv, 1964. Autorul ieşean se menţine şi de această dată la convingerea că „punctul de vedere logic nu este, cel puţin câteodată, în morfologie şi sintaxă, un punct de vedere străin lingvisticii, ci se identifică cu el" (Ivănescu 1964: 193).

Problemele fundamentale pe care le pune sintaxa limbilor indo-europene şi, în special, sintaxa limbilor neolatine, privesc – după G. Ivănescu – mai cu seamă analiza propoziţiei simple şi analiza propoziţiei compuse, respectiv a frazei, iar ambele demersuri presupun „criterii logice". Cum în j u d e c a t ă nu există – după logicieni – decât subiect şi predicat, la fel trebuie admis că se întâmplă – cu acordul lingviştilor – şi în aşa-zisele propoziţii dezvoltate (Ivănescu 1964: 193, 194).

Ce-ar însemna aceasta? Să vorbim de s i n t a g m a - s u b i e c t, în care să se regăsească *subiectul* pur şi simplu, împreună cu atributele sale, respectiv de s i n t a g m a - p r e d i c a t, în care să figureze *predicatul* pur şi simplu, alături de *complinirile* aferente.

Pentru ca analiza sintactică să fie în acelaşi timp g r a m a t i c a l ă şi l o g i c ă, în loc de *subiect* şi de *predicat*, vor interveni, aşadar, „completatele" (sau „determinatele"), iar în locul *atributelor* şi *complementelor* din gramatica tradiţională vor intra în acţiune d e t e r m i n a n t e l e sau c o m p l e m e n t e l e *lato sensu* (Ivănescu 2004: 121; Ivănescu 1964: 196).

Procedura logico-gramaticală propusă de G. Ivănescu operează fără nicio altă ajustare şi în analiza frazelor, prin care se atinge obiectivul secund al sintaxei lingvistice.

Aceasta înseamnă că propoziţia subiectivă devine nucleul *sintagmei-subiect*, pe orbitele căreia au a se instala aşa-zisele propoziţii *atributive* sau *relative*.

La rându-i, ceea ce s-a considerat până atunci drept „propoziţie subordonată predicativă" se va regăsi în centrul *sintagmei-predicat*, la completarea acesteia urmând să participe aşa-numitele enunţuri sau propoziţii secundare *obiective directe* şi cele *obiective indirecte*, respectiv aşa-numitele „propoziţii *temporale*", cele „*locale*" şi cele „*modale*"; de asemenea, o parte dintre „comparativele de cantitate", împreună cu o parte dintre aşa-zisele „propoziţii *finale*" şi cu o parte dintre aşa-numitele „propoziţii *cauzale*".

Pe scurt, poziţia gânditorului omagiat în încercarea de reformă a sintaxei se exprimă în susţinerea că: (1) „nu se poate vorbi de propoziţii simple [...] şi de propoziţii dezvoltate", ci doar de *subiecte* ori de *predicate simple*, respectiv *dezvoltate*, caz în care constituenţii cu pricina se compun din *determinat* şi *determinant*

[5] Urmându-l pe Eugen Lerch (cu a sa *Historische Französische Syntax*, Leipzig, Reisland Verlag, 1925, 1929, 1934, § 50), lingvistul ieşean socoteşte respectivele propoziţii ca fiind *afective* şi, ca atare, de resortul esteticii, respectiv al psihologiei.

Scanned with OKEN Scanner

(Ivănescu 2004: 122; Ivănescu 1964: 197); (2) nu există propoziții *principale* și propoziții *secundare*, ci doar *propoziții pur și simplu*; a spune că unele propoziții sunt *principale* frizează pleonasmul, după cum a admite că există propoziții *secundare* înseamnă a contraveni naturii nominale a acestora, în frază ele jucând rolul de termeni complecși, ori de sintagme, ca să nu spunem „descripții singulare", în stilul logicienilor; (3) faptul că așa-zisele „propoziții secundare" sunt formațiuni lingvistice *completive* sau *determinante* ale termenilor din propoziția regentă (Ivănescu 2004: 121; Ivănescu 1964: 196) reconfirmă distincția dintre *subiecte/predicate simple* și *subiecte/ predicate complexe* (Ivănescu 2004: 248); (4) deteminanții constituenților principali din cadrul propoziției, respectiv *atributele* (în sensul gramaticii germane ori al celei românești) și *complementele*, afectează nu subiectul sau predicatul în ansamblu, ci nucleele acestora (atunci când respectivele părți de propoziție sunt *sintagme*), a se înțelege: *substantivul* din centrul sintagmei-subiect, respectiv „verbul predicat", dacă nu *adjectivul* ori *substantivul* în rol de predicat nominal (Ivănescu 2004: 248; Ivănescu 1964: 195); (5) *predicatul* (în sensul restrâns, ca în gramatica tradițională, ori în sensul larg, ca în analiza întreprinsă de exponenții logicii tradiționale) nu este un determinat al subiectului (Ivănescu 2004: 122; Ivănescu 1964: 197); (6) în ceea ce privește *copula* de care nu se pot disocia analizele logicienilor, ea ar trebui privită ca „indiciu" al propoziției și al judecății, respectiv ca „indiciu" al predicației sau atribuirii, în sensul moștenirii aristotelice din propedeutică (Ivănescu 2004: 123; Ivănescu 1964: 197); (7) propoziția exprimă o judecată, iar fraza exprimă unirea a două sau mai multe judecăți (Ivănescu 2004: 134; Ivănescu 1964: 214) în relație de coordonare.

Să examinăm cele șapte puncte extrase din desfășurarea fragmentară și sacadată a cursului inițiat de G. Ivănescu în toamna anului 1947, cu gândul mărturisit și frecvent reiterat de a impune o reformă a sintaxei limbii române moderne și a sintaxei lingvistice în general.

1. Ideea că n-ar mai trebui să vorbim de „propoziții dezvoltate", ci mai curând de situații în care *subiectul* sau/și *predicatul* propoziției sunt *sintagme*, adică expandări ale subiectului și, respectiv, ale verbului, este salutară în sine, iar ea își va face loc în versiunea din 1957 a gramaticii generative[6], prin distincția operată de Chomsky între g r u p u l n o m i n a l și g r u p u l v e r b a l. Este de mirare că, în studiul publicat la Timișoara în 1964, G. Ivănescu nu luase încă act de această deschidere majoră din gramatica limbii engleze și din sintaxa lingvistică *toto genere*, vizând, între altele, surmontarea unora dintre dificultățile majore în care se plasa structuralismul analitic de o parte și de alta a Oceanului Atlantic[7].

[6] Noam Chomsky, *Logical Structure of Linguistic Theory*, text difuzat în preajma disertației doctorale, din 1955; idem, *Transformational Analysis*, Ph. D. dissertation, University of Pennsylvania, Philadelphia, 1955; idem, *Syntactic Structures*, The Hague–Paris, Mouton, 1957 (trad. fr. *Structures syntaxiques*, Paris, Les Éditions du Seuil, 1969).

[7] Cf., în acest sens, Alexandra Cornilescu, *Postfață* la Chomsky 1996: 317–318.

Scanned with OKEN Scanner

2. Faptul că doar enunțurile principale sunt *efectiv-propoziții* este reperat de lingvistul ieşean: (1) la germanul Eduard Wechssler[8], care – la începutul veacului trecut – consideră drept r o s t i r e (în germ.: *Ausserung*) doar p r o p o z i ț i a c a î n t r e g; (2) la suedezul Adolf Noreen[9], după care termenul de p r o p o z i ț i e (în suedeză: *mening*) se cere folosit doar în legătură cu e n u n ț a r e a î n î n t r e g u l e i; (3) la germanul Hermann Otto Theodor Paul[10], convins – spre sfârşitul vieții – că aşa-zisele „propoziții secundare" nu sunt decât membre ale propoziției autentice; (4) la rusul M.N. Peterson[11], în opinia căruia discutabile sunt înseşi fenomenele de coordonare şi subordonare, în măsura în care nici măcar propozițiile principale nu sunt independente; (5) la danezul Jens Otto Harry Jespersen[12], potrivnic până şi sintagmei „propoziție principală", care este ea însăşi un segment al propoziției în care se integrează; (6) la austriacul Wilhelm Brandenstein[13], în concepția căruia sunt *autosemantice* doar propozițiile independente şi cele principale; ca atare, aşa-zisele *propoziții secundare* nu au înțeles de sine stătător, deci sunt *sinsemantice*, asemenea *sincategoremelor* din orizontul lexical; (7) la elvețianul Albert Sechehaye, care distingea – în 1926 – între p r o p o z i ț i a - t e r m e n (cea secundară şi subordonată!) şi p r o p o z i ț i a - f r a z ă, adică propoziția ca întreg, fie ea independentă sau simplă, respectiv compusă din propoziția principală şi subordonatele aferente[14].

Fapt cu totul surprinzător, asemenea întâmpinări datorate lingviştilor cu propensiune logică nu se corelează nicăieri – în textele profesorului ieşean – cu analizele semiologice d e t i p c a t e g o r i a l, prefigurate mai întâi de către Edmund Husserl, în ale sale *Cercetări logice*, din 1901, iar apoi de Stanisław Leśniewski, în 1929, şi definitiv consacrate de Kazimierz Ajdukiewicz, prin studiul despre „coerența" sau „conectivitatea sintactică"[15], din 1935. Pe drumul inaugurat

---

[8] Eduard Wechssler, *Gibt es Lautgesetze?*, în „Forschungen zur romanischen Philologie", Hale, 1900, p. 349–538 (Ivănescu 1964: 205).

[9] Adolf Noreen, *Vårt Språk; nysvensk grammatik i utförlig framställning*, Lund, Christian Wilhelm Kyhl Gleerup Publ., 1904, p. 51 (Ivănescu 1964: 205).

[10] Hermann Otto Theodor Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle, Max Niemeyer Verlag, ed. a V-a, 1920, p. 123.

[11] Lingvistul ieşean trimite la M.N. Peterson (*Očerki sintaxisa russkogo jazyka*, Moscova, 1923, p. 32) prin intermediul lui Aleksandr Nikolaevitch Gvozdev, *Современный русский литературный язык*, vol. II, 2, Москва, 1961, p. 207.

[12] Jens Otto Harry Jespersen, *Sprogets Logik*, Copenhaga, J.H. Schultz, 1913, p. 38; idem, *The Philosophy of Grammar*, London, George Allen & Unwin, New York, Henry Holt and Comp., p. 105. La poziția lingvistului în atenție, G. Ivănescu (1964: 203) ajunge grație lui Albert Sechehaye, *Essai sur la structure logique de la phrase*, Paris, Champion, p. 184–185.

[13] Wilhelm Brandenstein, *Kritische Musterung der neueren Theorien des Nebensatzes*, în „Indogermanische Forschungen", vol. 44, Berlin–Leipzig, W. Groyter Verlag, 1926, p. 117–136 (Ivănescu 1964: 203).

[14] Albert Sechehaye, *Essai sur la structure logique de la phrase* (vezi *supra*, n. 12), p. 184–185 (Ivănescu 1964: 203).

[15] Edmund Husserl, *Logische Untersuchungen*, vol. II, partea I, Halle an der Salle, Max Niemeyer Verlag, 1901, reed. 1913, p. 204–205, 305–312, 316–321, 326–342; Stanisław Leśniewski,

Scanned with OKEN Scanner

de cei trei exponenţi ai filosofiei limbajului, respectiv ai matematicii, ai semioticii şi ai logicii, aveau să se alinieze – în timp – polonezii Joseph Maria Bocheńschi şi Roman Suszko[16], israelitul de la Universitatea Ebraică din Ierusalim, Yehoshua Bar-Hillel[17], germanul Joachim Lambek[18], nord-americani precum Huskell Curry (ca promotor al logicii combinatorilor) sau Richard Merritt Montague, ca exponent al filosofiei formale, respectiv al logicii intensionale[19], şi încă mulţi alţii.

În terminologia celor menţionaţi, a spune că *unei propoziţii atributive i s-a luat funcţia de propoziţie prin relativul* [cel/cea/cei/cele] c a r e , iar că, în genere, unei *completive* sau „determinante" *i s-a luat funcţia de propoziţie* prin sincategoremele care o leagă de predicatul *enunţării* (sau *rostirii*) *efective* (Ivănescu 1964: 206) este totuna cu a spune că respectivele rostiri sau enunţări s-au transformat în n u m e c o m p u s e, prin acţiunea s u b n e c t o r i l o r, funcţii sintactice de tipul „n.../p...".

3. Din teza că aşa-zisele propoziţii secundare sunt doar p ă r ţ i d e p r o p o z i ţ i e, iar în acest caz subiectul şi/sau predicatul propoziţiei regente sunt *sintagme*, G. Ivănescu trage concluzia c-ar trebui să distingem: (1) *subiectul*, *atributul* şi *complementul verbal*, în propoziţiile principale, respectiv în propoziţiile fără subordonate, fie ele *autonome* sau *coordonate*; (2) *subiectul*, *atributul* şi *predicatul pronominal-verbal*, respectiv *complementul conjuncţional-verbal* (Ivănescu 1964: 206), în sintagmele ce joacă rolul de determinanţi ai constituenţilor din propoziţiile regente.

Gründzüge eines neuen Systems der Grundlagen der Mathematik, în „Fundamenta Mathematica", Varşovia, vol. 14, 1929, p. 1–81; Kazimierz Ajdukiewicz, *Die syntaktische Konnexität*, în „Studia Philosophica", Varşovia, vol. 1, 1935, p. 1–27.

[16] Joseph Maria Bocheńschi, *On the Syntactical Categories*, în „The New Scholasticism", Journal of the American Catholic Philosophical Association (Washington D.C.), vol. 23, 1949, p. 257–280; Roman Suszko, *Syntactical Structure and Semantical Reference*, I–II, în „Studia Logica", Varşovia, vol. 8, 1958, p. 213–244; vol. 9, 1960, p. 63–93.

[17] Yehoshua Bar-Hillel, *On the Syntactical Categories*, în „Journal of Symbolic Logic", vol. 15, nr. 1, 1950, p. 1–16; idem, *A Quasi-Arithmetical Notation for Syntactic Description*, în „Language", vol. 29, 1953, p. 47–58; idem, *Decision Procedures for Structure in Natural Languages*, în „Logique et analyse" (Bruxelles), vol. 2, nr. 5, 1959, p. 19–29.

[18] Joachim Lambek, *The Mathematics of Sentence Structure*, în „American Mathematical Monthly" (Washington D.C.), vol. 65, nr. 3, 1958, p. 154–170; idem, *Contributions to a Mathematical Analysis of the English Verb Phrase*, în „Journal of the Canadian Linguistic Association" (Toronto), vol. 5, 1959, p. 83–89; idem, *On the Calculus of Syntactic Types*, în Roman Jakobson (ed.), *Structure of Language and Its Mathematical Aspects*, American Mathematical Society, Providence, 1961, p. 166–178.

[19] Huskell Brooks Curry, *Language and Formal Systems*, în *Proceedings of the Tenth International Congress of Philosophy*, Amsterdam, 1949, p. 770–772; *Some Logical Aspects of Grammatical Structure*, în „Journal of Symbolic Logic", vol. 25, nr. 4, 1960, p. 341; ret. în Roman Jakobson (ed.), *loc. cit.*, p. 56–68; Richard Montague, *English as a Formal Language*, în Bruno Visentini et al. (eds.), *Linguaggi nella società e nella tecnica*, Milan, Edizioni di Comunità, 1970, p. 189–224; idem, *Universal Grammar*, în „Theoria" (Stockholm), vol. 36, nr. 3, 1970, p. 373–398; idem, *The Proper Treatment of Quantification in Ordinary English*, în Jaakko Hintikka, Julius M.E. Moravcsik, Patrick Suppes (eds.), *Approaches to Natural Language*, Dordrecht, Donald Reidel Publ. Comp., 1973, p. 221–242.

Scanned with OKEN Scanner

În terminologia aceleiaşi gramatici de tip categorial, disocierea pe care ne-o propune lingvistul ieşean în 1964 se luminează prin ideea că *numele*, ca argument al *predicatului* (sau *predicatorului*!) este: (1) o categorie fundamentală – „casa", „masa", „triunghiul", „mamiferul", „Socrate", „Dunărea", „Carpaţii", „Franţa" etc.; (2) rezultanta determinării unei categorii fundamentale de ordin nominal prin operatorii logici *stricto sensu*, în genul „casa *de pe deal*", „masa *de seară*", „triunghiul *isoscel*", „mamiferul *preistoric*", „Socrate *din Atena*", „Dunărea *de jos*", „Carpaţii *Orientali*", „Franţa *republicană*" şi aşa mai departe; (3) rezultanta determinării unei categorii fundamentale de ordin propoziţional prin *subnectori*, în genul: „casa *ce tocmai s-a înălţat pe un deal*", „masa *aşezată acolo unde înainte era bufetul*", „triunghiul *despre care vorbesc cu groază marinarii şi aviatorii*", „mamiferul *din era ce a precedat potopul*", „cel *care i-a fost dascăl lui Platon*", „Dunărea *în porţiunea ce desparte Bulgaria de România*", „Carpaţii *ce traversează România*", „Franţa *după războiul ce a durat mai bine de un veac*" etc.

4. Avertismentul profesorului G. Ivănescu că determinanţii sau complementele din cadrul unei enunţări nu afectează *subiectul*, respectiv *predicatul* (în postura lor de *funcţii sintactice*), ci *substantivul* în rol de subiect, respectiv *verbul* în postura de predicat şi, tot astfel, *substantivul* şi *adjectivul* în rol de predicat nominal se poate reformula, după cum se poate corija şi poate dobândi o maximă generalitate prin teza aferentă gramaticii de tip categorial, după care atât argumentele o p e r a t o r i l o r *stricto sensu* ([*n*], .../ [*n*], ...), cât şi argumentele p r e d i c a t o r i l o r ([*p*].../[*n*]...) sunt *nume* în chip de categorii fundamentale ori nume rezultate din transformarea prealabilă a unor categorii fundamentale.

5. Sublinierea lui G. Ivănescu cum că *predicatul* în sensul gramaticii tradiţionale, respectiv *sintagma-predicat* în propria-i interpretare, n u d e t e r m i n ă *subiectul*, respectiv *sintagma-subiect*, este în acord cu paradigma de referinţă a gramaticii categoriale. Pentru a se alinia la poziţia logicienilor şi semioticienilor din vremea sa, mai trebuia însă ca profesorul ieşean să adauge ceva: faptul că predicatul *lato sensu* nu determină subiectul, *întrucât situaţia este inversă* – atât *subiectul* (respectiv propoziţia în rol de subiect), cât şi *complementele* (respectiv propoziţiile în rol de complement) sunt cele care determină ori saturează predicatul, în calitate de a r g u m e n t e sau de c o m p l i n i r i ale acestuia, în speţă ca a r g u m e n t e sau c o m p l i n i r i ale verbului în oricare din diatezele sale şi indiferent dacă el exprimă procese (naturale), acţiuni (intenţionate) ori stări de lucruri şi treceri de la o stare la alta (Ivănescu 2004: 124, 128–129; Ivănescu 1964: 198).

6. Relativ la copulă, ca „indiciu" al propoziţiei şi judecăţii[20] (Ivănescu 2004: 123; Ivănescu 1964: 197–198), lingvistul ieşean putea afla din chiar textele de logică la îndemâna nelogicianului câteva soluţii de omologare; (1) asumând-o ca

[20] Pentru sintagma înrudită, de „indicator sintagmatic" sau de „secvenţă proprie de indici" (în cazul unei construcţii lingvistice), cf. Stanisław Leśniewski, *loc. cit.*, respectiv Chomsky 1996: 55, 66.

Scanned with OKEN Scanner

relație între termeni și, deci, ca predicator *diadic „p/nn"*, în stilul logicii tradiționale; (2) promovând-o ca relație între enunțuri individuale și, deci, ca un conector *sui-generis*, în acord cu interpretarea lui Franz Brentano, din secolul al XIX-lea, după care o propoziție universală este (în structura sa de adâncime) o implicație universală între două propoziții individuale ($S\ a\ P = (x)\ [Sx \supset Px] = [Sx \supset_x Px]$; $S\ e\ P = (x)\ [Sx \supset \sim Px] = [Sx \supset_x \sim Px]$), după cum o propoziție particulară este (în structura sa de adâncime) o conjuncție între două propoziții individuale $S\ i\ P = (\exists\ x)\ [Sx\ \&\ Px]$; $S\ o\ P = (\exists\ x)\ [Sx\ \&\ \sim Px]$.

7. Centrul de greutate într-o abordare logico-lingvistică a sintaxei discursive, cum este cea schițată de G. Ivănescu în *Cursul de sintaxă*, ar fi trebuit să țină de felul în care se poate accepta ideea că propozițiile exprimă judecăți, iar o frază rezidă din unirea a două sau mai multe judecăți. În desfășurarea expunerii din cursul editat în 1948, lingvistul ieșean invocă trei feluri de fraze, acestea fiind: (1) *frazele-cunoaștere*, respectiv *frazele cognitive*, sau *teoretice*; (2) *frazele-voință*, respectiv *frazele volitive*, dacă nu „voluntative", cum se mai exprimă autorul în paginile *Cursului*; (3) *frazele afective*[21]. Gânditorul în atenție se referă, de asemenea, la câțiva parametri ai enunțării, în speță la *modul* verbului-predicat (respectiv al verbului din sintagma cu rol de predicat) și la *calitate*, pe care o prezintă tot ca o modalitate (Ivănescu 2004: 213–214). În prezentarea sa nu străbate însă niciun ecou al logicilor „ateoretice" (*imperative*, *evaluative* etc.), după cum blocată rămâne și calea de acces spre teoria semiologică a funcțiilor creatoare de categorii logice fundamentale, ceea ce i-ar fi permis o luare sub control deplin a fenomenului coordonării în cadrul frazei, ca propoziție compusă (Ioan 1984: 109–119).

BIBLIOGRAFIE

Chomsky 1996 = Noam Chomsky, *Cunoașterea limbii*, traducere de Alexandra Cornilescu, Ileana Baciu și Taina Duțescu Coliban, Ioan Dimitriu, postfață de Alexandra Cornilescu, București, Editura Științifică.

Ioan 1984 = Petru Ioan, *Analiza discursului într-un model logico-lingvistic*, în „Anuarul Centrului de Științe Sociale" (Iași), t. I, p. 109–119.

Ioan 1988a = Petru Ioan, *Logică și limbaj*, în Petru Ioan (coord.), *Logică, adevăr formal și relevanță interpretativă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 96–205.

Ioan 1988b = Petru Ioan, *Paradigma gramaticalității categoriale și programul logicii integrale*, în

[21] Tripartiția semnalată este pusă de lingvistul ieșean în legătură cu distincția operată de Eugen Lerch (vezi *supra*, nota 5) între fraze *enunțiative*, fraze *imperative* și fraze *exclamative*, distincție corelată de lingvistul ieșean cu „tripla efectuare a vorbirii umane", la care se oprise Karl Bühler, disociind între manifestarea unui ton propriu (exclamația sau *autoexpresia*), producerea unei acțiuni străine (porunca sau *apelul*) și expunerea unei stări obiective de fapte (enunțarea, respectiv declararea sau *reprezentarea*). Cf. Karl Bühler, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena, Gustav Fischer, 1934, p. 24–28; Petru Ioan, *Educație și creație în perspectiva unei logici „situaționale"*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1995, p. 113; Ivănescu 2004: 97.

Scanned with OKEN Scanner

Petru Ioan (coord.), *Cunoaştere, eficienţă, acţiune*, Bucureşti, Editura Politică, Colecţia „Ştiinţă şi filosofie", p. 129–155.

Ioan 1995 = Petru Ioan, *Orizonturi logice. Deschideri şi resemnificări în universul actual al formalismelor*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Ivănescu 1958 = G. Ivănescu, *Din sintaxa propoziţiilor exclamative*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan, cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei, p. 449–452.

Ivănescu 1964 = G. Ivănescu, *Gramatica şi logica*, II. *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în „Analele Universităţii din Timişoara", seria Ştiinţe filologice, vol. II, p. 193–219.

Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat şi prefaţat de Oana Popârda, Iaşi, Editura Junimea.

STRONG AND LESS THAN STRONG POINTS IN G. IVĂNESCU'S ATTEMPT TO RELATE LINGUISTICS TO LOGIC AND STYLISTICS

ABSTRACT

In his reform of linguistic syntax, G. Ivănescu works with *determineds* (names, respectively predicative verbs) and *determinants* (namely nouns, pronouns, and numerals as attributes, respectively complements and predicative names). The idea that the secondary sentence is a compound name to complement the predicate in the main sentence is highly adequate, but, if he really meant to go all the way, the author should have considered in detail the mechanisms of determination. Noam Chomsky was to do it ten years later in his celebrated *Syntactic Structures*, that inaugurates the *synthetic structuralism* (as *generativism*) in category-type grammar.

Keywords: *syntax, logical syntax, categorial grammar, linguistics, semiology.*

Scanned with OKEN Scanner

ETNOLINGVISTICA ÎN SCRIERILE LUI G. IVĂNESCU ŞI ÎN PERSPECTIVĂ COŞERIANĂ

ZAMFIRA MIHAIL*

1. Ar trebui să considerăm normal faptul că, la Colocviul închinat centenarului naşterii lui G. Ivănescu, au fost susţinute două comunicări care au ca temă preocupările referitoare la etnolingvistică ale lingvistului ieşean. Pentru că aceste interpretări ale operei magistrului nostru reprezintă teste ale receptării mesajului său de către generaţii succesive de cercetători şi, astfel, fac dovada perenităţii ideilor sale. Ele sunt şi dovada recitirii permanente şi analizării scrierilor sale. Iar situarea, în paralel, a concepţiilor despre etnolingvistică cu cele de sociolingvistică reia, sub alte unghiuri, referirile la cele două discipline şi de către Eugeniu Coşeriu[1].

Contribuţiile teoretice ale celor doi savanţi români au fost formulate, independent unul de celălalt, într-o perioadă în care erau discutate aspectele teoretice ale cercetării în perspectivă *etnolingvistică* atât pentru că aceasta acoperea un spectru larg de principii ale şcolii mentaliste nord-americane, cât şi pentru faptul că şcolile europene de lingvistică foloseau termenul pentru fundamentarea propriilor concepţii şi metodologii. Ceea ce impune reconstituirea, măcar parţială, a accepţiilor în care a fost şi este folosit termenul *etnolingvistică.*

Istoriile lingvisticii, ca şi tratatele de lingvistică generală fac referire doar la şcoala americană care a lansat termenul, fără să urmărească proliferarea lui, de multe ori cu sensuri mai largi şi cu abordări sub alte unghiuri ale cercetării decât premisele teoretice pe care le-au avut în vedere protagoniştii. Cercetătorii

* Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13, România.

[1] Vezi cele două abordări în cadrul Colocviului Internaţional *Eugeniu Coşeriu – 90 de ani de la naştere* (Iaşi–Bălţi, 27–29 iulie 2011): comunicarea lui Florin-Teodor Olariu, *Perspective coşeriene în sociolingvistica actuală*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. LI, 2011, număr special: *Eugeniu Coşeriu – 90 de ani de la naştere*, coordonator: Eugen Munteanu, redactori: Luminiţa Botoşineanu, Doina Hreapcă, Ioana Repciuc, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2012, p. 305–321; comunicarea Zamfirei Mihail, *Etnolingvistica românească în perspectivă coşeriană*, prezentată la colocviul menţionat, este integrată în studiul de faţă.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 153–168

Scanned with OKEN Scanner

americani au studiat limbile triburile indigenilor din America. Edward Sapir[2], prezentat amplu de Georges Mounin în *Istoria lingvisticii* (Mounin 1999: 208–209), este considerat „fondatorul structuralismului american mentalist şi – în cadrele acestuia – al etnolingvisticii"[3], denumită *ethnolinguistics*. M.P. Ferry susţinea că „Sapir n'a jamais parlé de « l'ethnolinguistique », mais il pensait que le langage était intimement lié à la culture. En décrivant ces liens, il a dépeint le champ de l'ethnolinguistique" (Ferry 1970: 12) şi adăuga: „L'apport de Sapir à l'ethnolinguistique est d'avoir souligné, dans tous ses travaux, l'importance du langage saisi dans la société, parlé par des hommes qui sont entre eux dans un certain rapport" (*ibidem*: 19).

Etnolingvistica este definită în cele mai multe dicţionare de largă circulaţie numai cu sensul dedus din cercetările acestui grup. De exemplu, definiţia din *Le Petit Larousse illustré 2007*, s.v. *ethnolinguistique* („L'étude du langage des peuples *sans écriture*, et des relations, *chez ces peuples* [subl.n.], entre le langage, la culture et la société") are în vedere, sub un unghi restrictiv, principiile promovate de şcoala americană şi nu ţine seama de extinderea sensului termenului în diverse limbi şi în accepţia diferitelor şcoli lingvistice. „Ipoteza Sapir–Whorf", considerată, în acelaşi dicţionar s.v. *Whorf*: „*l'hypothèse* [subl.n.] que le langage est en relation causale avec le système de représentation du monde", ipoteză care a suscitat numeroase discuţii şi este obiectul a numeroase reflecţii, a fost echivalată deseori cu curentul etnolingvistic în general[4]. Principiile acestui curent lingvistic au fost discutate, din nou, recent, într-un studiu aplicat, de James W. Underhill, *Ethnolinguistics and Cultural Concepts. Truth, Love, Hate and War*, Cambridge University Press, 2012, care pune în lumină principiile teoretice în formulările lor originare.

Aceste principii teoretice ale Şcolii americane de etnolingvistică au fost criticate în fosta Uniune Sovietică după război, critică importată în toate ţările sud-est europene. Parcurgând literatura din acei ani din ţara noastră constatăm presiunea ideologică a obligativităţii citării bibliografiei sovietice în lucrările lingviştilor români. De exemplu, I. Iordan, în reeditarea lucrării sale de *Lingvistică romanică*, referindu-se la reactualizarea concepţiei lui Humboldt, arăta că, „interpretând greşit ecuaţia (ea însăşi criticabilă) «spiritul poporului» = «spiritul

---

[2] E. Sapir, *Language*, New York, Harcourt, Brace and Company, 1921; traducere din franceză de S.-M. Guillemin, Paris, Payot, 1953 (traducere revăzută, 1970). În *Selected Writings of Ed. Sapir in Language, Culture and Personality*, ed. D. Mandelbaum, University of California Press, 1949, editorul indică bibliografia studiilor sale (288 de titluri). Trei volume de studii din această culegere au fost traduse în franceză: *Anthropologie*, 1 şi 2 (1967) şi *Linguistique* (1968) au apărut la Editions du Minuit (referinţe bibliografice apud Mounin 1999: 208).

[3] Formularea aparţine lui Const. Dominte, în *Postfaţă* la Mounin 1999: 357.

[4] De comparat şi cu părerile lui Émile Benveniste: „Limbile indiene din America pe care le-am studiat personal [...] ne fac cunoştinţă cu tipuri de categorizări semantice şi de structuri morfologice foarte diferite de cele pe care lingviştii formaţi în tradiţia clasică le considerau inerente minţii umane"; vezi Benveniste 2000: 28.

Scanned with OKEN Scanner

limbii» stabilită de Humboldt [...], precum şi afirmaţia despre caracterul naţional specific al limbii, lingvişti germani şovini ca H. Güntert, Leo Weisgerber ş.a. au făcut posibilă apariţia, din fericire trecătoare, a curentului rasist în lingvistică [...]" (Iordan 1962: 116). Imediat introduce o divagaţie în expunere pentru a critica curentul etnolingvistic al şcolii americane (care nu avea legătură cu lingvistica romanică), pe baza unor informaţii la a doua mână (citând „Voprosy jazykoznanija" şi însuşindu-şi opiniile de acolo): „Ecouri puternice ale acestei «concepţii» găsim astăzi la *etnolingvişti* [subl.n.], care susţin că există «modele lingvistice» diferite de la o limbă la alta şi că aceste modele, creaţii ale «geniului limbii», influenţează felul de a gândi al oamenilor, întrucât limba s-a născut înaintea gândirii" (*ibidem*). Cu un an înainte, în 1961, în *Scurtă istorie a lingvisticii*, Al. Graur şi Lucia Wald, într-un capitol special despre *Şcoala etnolingvistică* (Graur, Wald 1961: 127–132) îl reabilitau pe E. Sapir de acuzaţia de „rasism", afirmând tranşant că: „[...] în capitolul al X-lea [al lucrării sale *Language. An introduction to a study of speech*, New York, 1921, n.n.] care poartă titlul «Limbă, rasă şi cultură», autorul se dovedeşte a fi un adversar al rasismului în lingvistică", dar nu îl exonerează de greşeala capitală de a fi susţinut teoria „modelelor", care „a trecut din lingvistică în etnografie, unde s-a căutat o explicare a acestor esenţe ideale", şi încheie: „Teoria modelelor limbii se dovedeşte a fi, în fond, un mijloc de propagare a politicii rasiste şi colonialiste a imperialiştilor" (*ibidem*: 131). Incriminarea se baza pe opiniile exprimate în acelaşi articol din „Voprosy jazykoznanija"[5].

Pentru a înţelege implicaţiile unor formulări de lingvistică generală din România din perioada 1948–1990 se cuvin corelate obligatoriu presiunea ideologică şi factorii politici care au acţionat prin cenzură (ca şi prin autocenzură) cu constrângeri şi asupra textului ştiinţific. Supravegherea mai puţin vigilentă a intervenit doar sporadic, pentru scurte perioade. Cele două congrese internaţionale de lingvistică de la Bucureşti, al X-lea Congres internaţional al lingviştilor (1967) şi al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi literatură romanică (1968), au constituit astfel de evenimente, cu consecinţe majore în istoria lingvisticii, în general, şi a celei româneşti, în special. Confruntările dintre reprezentanţii unor şcoli lingvistice au condus spre formularea mult mai nuanţată a unor concepţii şi spre o îmbogăţire conceptuală a disciplinei. Au fost reconsiderate principiile şi metodologia etnolingvisticii americane. Roman Jakobson şi-a prezentat raportul *Linguistics and its relations with other fields of science* încheindu-şi consideraţiile cu exprimarea convingerii că, „finally, the fields of ethnolinguistics and sociolinguistics will be simply incorporated in linguistics, because the latter cannot be separated and isolated of the problems of the function and role of language in man's life"[6]. Raportul lui Roman Jakobson a însemnat o largă deschidere spre

[5] Graur, Wald (1961: 129, nota 6) citează toate datele bibliografice: M.M. Guhman, *Edward Sapir i „etnografičeskaja lingvistika"*, în „Voprosy jazykoznanija", III (1954), 1, p. 110–127.

[6] *Actes du Xe Congrès international des linguistes*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 85. În iunie 1991, am prezentat, la „XVth Congress of the Romanian–American Academy",

Scanned with OKEN Scanner

metodologia interdisciplinară şi spre abordarea disciplinelor de frontieră. El a condus şi spre o reformulare în lingvistica românească a opiniilor referitoare la lingvistica americană, care au căpătat amprenta abordării strict ştiinţifice: „În tezele teoretice [ale lui E. Sapir] se pun bazele unei concepţii originale asupra limbii, privită ca structură conceptuală, ca un sistem simbolic, şi se evidenţiază relaţiile ei cu gândirea, cultura şi rasa" (Graur, Wald 1977: 224); „Ipoteza Sapir–Whorf aduce în discuţie probleme extrem de interesante" (*ibidem*: 232). Definiţiile din instrumentele de lucru se referă la această orientare din lingvistica modernă: *etnolingvistică* s.f. „curent lingvistic care susţine că limba este un produs al societăţii şi o funcţie a culturii" (DEX 1996: 308 şi DLR 2010: 96); „curent în lingvistica din S.U.A., iniţiat de Edward Sapir, care susţine că limba este un produs al societăţii şi o funcţie a culturii" (DN 1986: 413). Filosofii vor interveni şi ei în discuţie: „Vorbirea nu este numai haina ideii, ci participă nemijlocit la însăşi formarea ei. Oamenii înţeleg lumea prin intermediul limbii pe care o vorbesc". Concluzia este că „Matricea stilistică a unei culturi este, înainte de toate, lingvistică" (H. Wald 1986: 20). În această perioadă de deschidere interdisciplinară a fost posibilă şi acceptarea, pentru prima dată, a unui subiect de *etnolingvistică* ca teză de doctorat[7], ca şi cercetări comparate onomasiologice de etnolingvistică sud-est europeană (Mihail 1973b: 139–150).

2. În limbile vernaculare, gr. *ethnos* „popor" a fost la baza denumirii pentru disciplina *etnografiei*, termen atestat în 1832 în limba română (DLR 2010: 95) şi folosit, la 1842, într-o explicaţie de manual: „[...] geografie antropologică sau *etnografie*, de cuprinde numai neamul omenesc peste tot sau împărţit în popoare" (Rus 1842: 2). Preocupările româneşti de etnografie au fost asumate, de la început, de specialişti cu formaţie filologică. B.P. Hasdeu a iniţiat ancheta sa (indirectă) prin corespondenţă cu *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, în 1884–1885, majoritatea întrebărilor referindu-se şi la aspecte etnografice. Cele trei discipline – lingvistica, etnografia şi folclorul – au fost considerate inseparabile când se pune problema cunoaşterii vieţii unui popor. Tache Papahagi a folosit, primul după informaţiile noastre, elementul *etno-* pentru formarea unui cuvânt compus, *etno-lingvistică*, în studiul său, *Din epoca de formaţiune a limbii române: probleme etno-lingvistice*[8], în care elementul *etno-* se referea la problemele de substrat (etnice). În anul universitar 1926–1927, el a ţinut un curs intitulat *Etnografie lingvistică românească*, bazat pe cercetări interdisciplinare (Mihail 1973a: 130). Dar după 1944, termenul *etnolingvistică*

---

comunicarea *The American School of Anthropology and the Romanian Researches of South-East European Ethnolinguistics*, publicată apoi în „Revue des études sud-est européennes", XXXI, 1993, 1–2, p. 195–199.

[7] Zamfira Mihail, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, Iaşi, 1974. Referenţi, prof. G. Ivănescu, H. Mihăescu, G. Istrate, V. Arvinte, Corina Nicolescu (premiul „Timotei Cipariu" al Academiei Române pe 1978).

[8] T. Papahagi, în „Grai şi suflet", I, 2, Bucureşti, 1924, extras, 34 p.

Scanned with OKEN Scanner

a fost folosit numai pentru denumirea curentului american (SCL 1959, 314, cf. DLR 2010: 96) şi abia după Congresul din 1967 reîncep să fie întâlniţi termenii *etnografie lingvistică* şi *etnolingvistică*, având vechile sensuri sau noile accepţii determinate de orientările lingvisticii europene.

De la mijlocul secolului al XX-lea, în lingvistica europeană, metodologia interdisciplinară capătă autoritate şi mai vechea denumire *etnografie lingvistică*[9] este folosită alternativ cu termenul *etnolingvistică*, ultimul având o frecvenţă tot mai sporită, atât în lingvistică, cu referiri la metodologia interdisciplinară (lingvistică şi etnografică) şi domeniul corespunzător, cât şi, din ce în ce mai des, în etnografie, ca denumire a domeniului în care raportarea la aspectele lingvistice apare doar tangenţial, prin denumirile conceptelor, fără ca în etnografie să fie folosite şi metode propriu-zis lingvistice[10]. Ele ar trebui să poarte denumiri specifice, după cum explica pertinent Eugeniu Coşeriu şi anume, într-un caz *lingvistica etnografică* şi în celălalt, *etnografia lingvistică*[11] (vezi Coşeriu 1994; cf. Mihail 1978).

Distanţându-se de principiile lingvisticii americane, cu deosebire în Franţa, au avut loc dezbateri cu privire la definiţia conceptului *ethnolinguistique*[12] şi la delimitarea unei noi „discipline lingvistice". Savanţi precum Bernard Pottier s-au preocupat de definirea domeniului, pornind de la constatarea că: „«Langue et culture», «linguistique anthropologique», «sociolinguistique», «langue, pensée et réalité» sont autant de formulations exprimant les relations entre les langues et les cultures, au sens le plus large du terme. *L'ethnolinguistique* sera l'étude du

---

[9] *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* (K. Jaberg şi J. Jud), 1928–1940, deşi era un prim atlas etnolingvistic (titlul său este astfel tradus în limba rusă: *Lingvoetnografičeskij Atlas Italii i južnoj Shveicarii*), nu a folosit termenul ca atare deoarece exista preeminenţa metodei „Cuvinte şi lucruri". Abia în 1933, Carlo Bottiglioni va începe editarea atlasului său *Atlante linguistico-etnografico italiano della Corsica*, Pisa, L'Italia dialettale, 1933–1942. Şi, din 1950, cele 16 atlase pe regiuni ale Franţei (două pentru graiuri germanofone) vor avea denumirea *Atlas linguistique et ethnographique...* Din 1961 apar atlase *lingüístico-/y etnográfico* pentru limba spaniolă şi vor fi tipărite astfel de lucrări pentru aproape toate limbile romanice.

[10] Cf. *Slavjanskie drevnosti. Etnolingvističeskij slovar'*, sub redacţia lui N.I. Tolstoi, t. I–IV, Moscova, Editura „Mezdunarodnyje otnošenija", 1995–2009, pentru subtitlul *Dicţionar etnolingvistic.* În *Introducere*, vol. I, p. 5, se menţionează că succesiunea alfabetică a articolelor consacrate culturii populare face trimitere la „limba" culturii (în sens semiotic), iar simbolurile analizate în articole sunt „cuvinte" ale acestei „limbi a culturii".

Etnolingvistica, în domeniul slav, „este o nouă disciplină, recentă: problemele, domeniul şi obiectul, metodele folosite şi relaţiile cu alte ştiinţe umane au fost formulate de N.I. Tolstoi, în *Jazyki narodnaja kultura. Očerki po slavjanskoj mifologii i etnolingvistike*, Moscova, 1995" (apud S.M. Tolstaja, *Semantičeskie kategorii jazyka kul'tury. Očerki po slavjanskoj etnolingvistike*, Moscova, Editura Knižnyj dom Librokom, 2010, p. 8 şi 356). Cf. *Slavjanskaja etnolingvistika. Bibliografija*, Moscova, Institut Slavjanovedenija, 2008.

[11] Cf. şi Zamfira Mihail, *„Ethno-linguistics" and „Linguo-ethnology"*, în „Ethnologica", Bucureşti, 1978, nr. 2, p. 35–38.

[12] *Ethnolinguistics: Boas, Sapir and Whorf revisited*, sous la dir. de Madeleine Mathiot, La Haye, Mouton, 1979.

Scanned with OKEN Scanner

message linguistique en liaison avec l'ensemble des circonstances de la communication" (Pottier 1970: 3) şi conchidea: „l'ethnolinguiste doit être ouvert à la totalité du phénomène de la communication à la base linguistique" (*ibidem*: 11); o definiţie asemănătoare la André Martinet (Martinet 1969: 92). În *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*: „*l'ethnolinguistique* – la connaissance d'un élément autre (l'esprit, la culture) par l'intermediaire du langage" (Ducrot, Todorov 1972: 68). A. Schaff, filosof al limbajului, enumerase problemele cercetării lingvistice în această perspectivă (Schaff 1964: 127–150)[13].

În 1972, termenul *etnolingvistică* denumea, şi în limba română, o disciplină autonomă, aşa după cum reiese din următorul text: „S-au creat discipline noi, ca: sociolingvistica, *etnolingvistica*" („România literară", 1972, nr. 10)[14]. Termenul continuă să fie definit în aceleaşi coordonate, de exemplu „*etnolingvistica* – studiu al limbii în contextul cultural în care este utilizată", definiţie completată cu explicaţia că termenul „desemnează preocupări similare cu acelea ale sociolingvisticii, dar *are în vedere de obicei cercetarea unor comunităţi simple, mai puţin evoluate*[15] [subl.n.], pentru care nu este necesară o reducţie a factorilor implicaţi în comunicare la un număr de invariante, ca în cazul cercetării comunităţilor complexe moderne. Etnolingvistica urmăreşte relevarea felului în care o anumită limbă (sau varietate lingvistică) reflectă, printr-un decupaj specific al realităţii, caracteristicile vieţii materiale şi spirituale ale comunităţii care o foloseşte. La acestea se adaugă studierea atitudinii faţă de limbă şi de diversele componente ale acesteia, precum şi a clasificărilor empirice ale unor forme lingvistice, acte verbale, subiecte, pe care le operează vorbitorii înşişi. Limba şi cultura sunt considerate două realităţi interconectate şi izomorfe, în strânsă dependenţă de exigenţele vieţii sociale" (Ionescu-Ruxăndoiu 2001: 204, în Bidu-Vrănceanu *et al.* 2001).

În 1980, într-un articol programatic, Frank Alvarez-Pereyre recunoştea că, în Franţa, *etnolingvistica* „en tant que telle" cunoscuse doar recent „un dévelopement", printr-un număr mare de lucrări ce i-au fost consacrate, dar se întreba dacă ea este o activitate specifică sau, nu cumva, un „amalgam între lingvistică şi etnografie". El a propus drept criterii pentru definirea cercetării „etnolingvistice": contextul epistemologic în care se dezvoltă cercetarea etnolingvistică; instrumentele şi conceptele etnolingvisticii şi pertinenţa structurilor degajate în cursul cercetărilor. În final însă, constata că mai multe tendinţe şi principii practice sunt etichetate sub această denumire (Alvarez-Pereyre 1980: 148–154).

---

[13] Cf. Luc Bouquiaux, *Linguistique et ethnolinguistique: anthologie d'articles parus entre 1961 et 2003*, Louvain, Dudley (MA), Peeters, 2004.

[14] Acest citat din DLR 2010: 96, s.v. *etnolingvistic,-ă* ilustrează sensul „disciplină care studiază limbajul în raport cu cultura, mentalitatea şi creaţia populară".

[15] Aşa cum considerau şi J.B. Marchellesi şi B. Gardin, *Introduction à la sociolinguistique. La linguistique sociale*, Paris, Larousse, 1974, p. 14.

Scanned with OKEN Scanner

Dar, de cele mai multe ori, după cum observa E. Coşeriu în 1978, definiţiile care se foloseau sau se folosiseră pentru *etnolingvistică* „sunt extrem de imprecise şi foarte largi" (şi dădea drept exemplu: „etnolingvistica este studiul limbajului în raport cu civilizaţia şi cu cultura comunităţilor vorbitoare") (Coşeriu 1994: 133).

3. Acest exordiu era necesar pentru că discuţiile din epocă, deşi aveau propensiune spre configurarea unui nou domeniu de cercetare, nu conduseseră la o fundamentare teoretică relevantă.

În acest context, în cercetarea academică românească se simţea necesitatea unui punct de vedere de autoritate, referitor la premisele teoretice ale disciplinei *etnolingvistică*, recunoscut atât de lingvişti, cât şi de etnologi. Interesul pentru cercetările interdisciplinare de *etnolingvistică* erau, în Europa, în tandem cu cele pentru delimitarea şi definirea etnologiei ca domeniu (mai tânăr) de cercetare. G. Ivănescu, invitat, în anii '70, să colaboreze la realizarea unui tratat de etnologie al Academiei, a avut astfel prilejul să valorifice în studiul său *Etnolingvistica*[16] principiile teoretice pe care le gândise cu decenii în urmă, când proiectase, „pe la mijlocul deceniului al patrulea", şi începuse să elaboreze *Istoria limbii române*, care va fi tipărită însă abia în 1980. În *Prefaţa* la acest tratat (Ivănescu 1980a: VII), el atrage atenţia asupra principiilor care l-au călăuzit în cercetare: „Înţelegem prin *limbaj* atât *limba* cât şi *vorbirea* concepute în sens saussurian" (tipărise o contribuţie fundamentală privind delimitarea între limbaj şi limba literară, Ivănescu 1972) şi atrage atenţia asupra viziunii, considerată de toţi specialiştii novatoare, pe care a avut-o asupra istoriei limbii, având în vedere „în explicaţiile lingvistice, *realităţile sociale şi omul fizic, psihic şi spiritual* [subl.n.]" (Ivănescu 1980a: IX). El a situat, înaintea capitolelor de gramatică istorică, „capitole referitoare la marile faze ale dezvoltării poporului român, faze care au determinat, după părerea noastră, pe cele lingvistice" (*ibidem*). Constatăm astfel că G. Ivănescu este singurul teoretician care a şi aplicat, într-o lucrare monumentală, principiile pe care le susţinea în expunerea privind *etnolingvistica.*

Examinarea şi explicaţia teoretică detaliată au fost expuse de G. Ivănescu în studiul intitulat *Etnolingvistică*, inclus în tratatul amintit mai sus printre „ştiinţele etnologice" (Ivănescu 1980b: 138–428). Componenta *etno-* ridica probleme de determinare şi etnologilor, deoarece *etnologia* însăşi, ca „ştiinţa fenomenelor *etnice* sau a fenomenelor *poporane* (din care cele populare nu sunt decât o parte)" (Herseni 1980: 172), nu era încă delimitată corespunzător. Traian Herseni făcea precizarea, în aceeaşi lucrare, că etnologia „studiază manifestările de viaţă ale poporului" (ca realitate socio-cultural-istorică; nu rasă, adică realitate biologică). Din precizările sale reţinem că „nicio formă de antropologie sau sociologie nu se

[16] El a atras atenţia ulterior că „a fost tipărită cu numeroase modificări, care uneori fac ininteligibil textul autorului" (*Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor şi colaboratorilor*, Iaşi, Centrul de multiplicare al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1983, p. 321), dar studiul nu a mai fost republicat.

Scanned with OKEN Scanner

confundă cu etnologia" (antropologia studiind *omul*, nu poporul, iar sociologia raportând studiul fenomenelor la societate) (*ibidem*: 173). Absența unor delimitări stricte se întâlnește și în alte științe, mai ales la acele domenii de graniță care se raportează, prin natura conceptelor și a instrumentelor de analiză și, mai ales, prin obiectivele epistemologice pe care le dezvoltă, la sfere diferite atât sub aspectul disciplinelor pe care le ilustrează, cât și al metodologiei (sau, mai bine zis, al metodologiilor) folosite în acest demers.

De aceea, G. Ivănescu afirmă de la început că „termenul *etnolingvistică* ridică multe discuții ca știință de graniță" (Ivănescu 1980b: 138). Definiția ține seama de elementele componente ale termenului *etno*(logie) și *lingvistică* și se deduce, pe bună dreptate, că ea „se referă la problema relațiilor dintre limbă, popor și națiune". Autorul însă nu-și propune să privească această disciplină drept „o știință intermediară între etnologie și lingvistică", ci abordează problema disciplinei de pe terenul lingvisticii, considerând că „lucrurile se pot înfățișa și altfel", și afirmă răspicat că: „*Limbile sânt în mod necesar realități etnice sau naționale și nu pot fi decât astfel*" (*ibidem*), ceea ce situează observația științifică pe un teren ferm, al științei limbii (deși principiile sunt expuse într-un tratat de etnologie!). De aceea, ca încheiere la premisa expusă, „rezultă, în mod necesar, că *lingvistica* poate fi în întregime sau în parte identificată cu *etnolingvistica*" (*ibidem*). Subtilitatea analizei sale se observă în precizarea că „unii lingviști, psihologi și sociologi au încercat și încearcă să definească sensul unor termeni complecși [ca *etnolingvistica*, *sociolingvistica* și *psiholingvistica*, n.n.] când drept științe de graniță, când drept capitole ale lingvisticii care se ocupă de aceste diferite aspecte"[17]. Și, corolarul său: „limba este în mod necesar totodată o realitate etnică, socială, psihică și geografică" (*ibidem*). Ceea ce spun specialiștii acelor discipline (etnologul, sociologul, psihologul, geograful și istoricul) despre limbă „nu ar fi altceva decât lingvistică"[18] și „aceeași este și situația antropologiei astfel cum o concep cercetătorii americani; întrucât ea se ocupă de studiul limbilor, ea este lingvistică autentică". Referința sa la principiile școlii americane este importantă pentru atestarea cunoașterii depline a întregii literaturi de specialitate și pentru detașarea asumată cu care a tratat subiectul.

G. Ivănescu a conceput *etnolingvistica* numai prin prisma unei limbi etnice (= funcționale) și a afirmat aceasta în repetate rânduri, astfel că perspectiva sa, din punctul de vedere al lingvisticii generale, se proiectează permanent în diacronie și este compatibilă cu palierul avut în vedere. El a ținut să sublinieze că „una dintre problemele fundamentale ale lingvisticii în efervescență teoretică este aceea

[17] G. Ivănescu invocă și situația geografiei lingvistice (sau geolingvistică) „prezentată când ca știință de graniță, când ca subdiviziune a lingvisticii" (Ivănescu 1980b: 138).

[18] Premisă perfect valabilă, cu condiția ca acești specialiști să cunoască principiile și metodele lingvisticii. Altfel, se ajunge la distorsiuni (vezi Zamfira Mihail, *Metoda geografiei lingvistice în cartografierea etnolingvistică*, în *Lucrările celui de al treilea Simpozion Internațional de Lingvistică (București, 20–21 noiembrie 2009)* [editori N. Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Ioana Radu], București, Editura Universității din București, 2010, p. 85–94.

Scanned with OKEN Scanner

a caracterului etnic exprimat în limbă [subl.n.]" (*ibidem*: 141) sau, altfel spus, „limba este un criteriu pentru distingerea popoarelor" (*ibidem*: 140). De la începutul activităţii sale, el s-a preocupat de *expresia orală a limbii*, ceea ce este o perspectivă complementară exemplară. Încă din perioada interbelică, atunci când îşi propunea alcătuirea unei istorii a limbii române, concepea *studiul limbii în oralitate*, de aceea, raportarea o face la „popor": „[...] în româna veche, termenul *limbă* era echivalent celui de *popor*" (*ibidem*: 138).

Utilitatea etnolingvisticii o exemplifică prin demonstrarea modalităţilor de formare a unor limbi romanice. Pe terenul etnologiei, G. Ivănescu realizează o expunere concisă, totuşi bogată în detalii, a evoluţiei de la limba latină la unele limbi neolatine. Conştiinţa vorbitorilor referitoare la idiomul folosit (ca denumire sau ca identitate asumată) este marca „întregului" / a poporului respectiv.

Folosind, în acelaşi context, noţiunea de *structură lingvistică a limbii* (*ibidem*: 140), înţelegem de ce, la fel ca Saussure, şi Ivănescu o consideră factor de „ordine naturală într-un ansamblu care nu se pretează la nicio altă clasificare", afirmând: „[...] limba este criteriul cel mai sigur al delimitării popoarelor, pentru că structura ei fonetică şi sintactică este determinată de nişte realităţi greu de identificat, care totuşi există, ele sânt constituite de omul fizic şi psihic" (*ibidem*), cu precizarea, repetată ca formulare, că „poporul este creatorul limbii", în sensul că vorbitorul acţionează doar în context social. Termenul *popor* folosit este termenul ştiinţific adecvat, pentru că G. Ivănescu şi-a conceput întreaga demonstraţie de lingvistică istorică nu numai în acest studiu, ci şi în *Istoria limbii române*, bazându-se pe istoria socială, economică, evenimenţială a unui popor, adică a vorbitorilor aceluiaşi idiom. G. Ivănescu bazându-se nu numai pe datele lingvisticii, cât, mai ales, pe interacţiunea limbii cu istoria, a reuşit astfel o tratare profundă şi revelatoare a istoriei limbii române. El şi-a propus să identifice perioadele în care au avut loc schimbările care au condus spre alte stări de limbă şi le-a nominalizat pe acelea care au avut consecinţe continuative. Şi a explicat aceste schimbări, direct sau indirect, „prin faptele istorice şi mai ales prin diversele structuri sociale" (Ivănescu 1980a: VIII). Haralamb Mihăescu, unul dintre recenzenţii lucrării observa că: „L'histoire de la langue ne pourra que gagner par suite des progrès enregistrés par l'histoire de la société et cette dernière, de son côté, trouvera un auxiliaire dans la linguistique" (Mihăescu 1981: 393). Era aceasta o abordare propriu-zis etnolingvistică? Un răspuns l-am aflat în comunicarea lui Cătălin Nicolau care, analizând principiile cercetării istoriei limbii, a caracterizat exemplar felul în care G. Ivănescu a conceput istoria limbii prin rolul pe care l-a acordat factorilor extralingvistici şi i-a identificat cu rigurozitate[19]. Bazându-ne şi pe aceste consideraţii, socotim că G. Ivănescu a procedat, în *Istoria limbii române*, „în ordinea lingvisticii generale, prin categoriile etnolingvistice", răspunzând propriilor

[19] Informaţie din audierea comunicării lui Cătălin Nicolau, *Principii ale cercetării istoriei limbii la G. Ivănescu*, prezentată la Colocviul Internaţional „G.Ivănescu – 100 de ani de la naştere", 1–2 noiembrie 2012, Iaşi (cf., în volumul de faţă, articolul cu acelaşi titlu, p. 251–256).

Scanned with OKEN Scanner

exigențe, deoarece „etnolingvistica accentuează latura specificității, unicității şi reprezentativității realității sociale de tip etnic sau național" (Ivănescu 1980b: 142).

În *Istoria limbii române*, G. Ivănescu a identificat, cu aceleaşi instrumente de cercetare, *cum au avut loc* schimbările în limbă. El şi-a propus să se refere la *schimbările* lingvistice, căci acestea „se vor referi indirect şi la *stările* lingvistice", şi a socotit ca pletorică descrierea limbii în anumite epoci, deoarece, considera el pe drept cuvânt, „o istorie a limbii trebuie să cuprindă numai expuneri de lingvistică diacronică, căci acestea sunt în mod necesar şi expuneri de lingvistică sincronică" (Ivănescu 1980a: 21). Astfel, de exemplu, după ce enumeră elementele care caracterizau „viața socială a populației din Mesii şi Dacia din veacul al III-lea până în al V-lea", conchide că „toate aceste evenimente au urmări mari asupra dezvoltării limbii latine de pe teritoriul mesodacic" (*ibidem*: 87–90). De fapt, factorii determinanți ai schimbării limbii în acea perioadă au fost considerați de către G. Ivănescu nu doar elementele politice, ci şi cele economice, ale schimbului de produse între colectivități, ale circulației bunurilor şi ale situației excepționale datorate modificărilor succesive din structura Imperiului Roman, toate analizate în consecințele lor. Toate elementele de istorie socială sunt considerate forme de manifestare a etnicului şi ele au fost invocate pentru rezultatul pe care îl vădesc în evoluția limbii unei colectivități (popor, națiune) în întregul ei. De exemplu, capitolul I tratează „evenimentele etnice şi sociale de pe teritoriul locuit de români în secolul al X-lea până în secolul al XIV-lea şi reflexele lor lingvistice" (*ibidem*: 367–384). Discuțiile despre graiurile dacoromâne constituie un capitol condensat de explicații bazate pe datele arheologice, de istoria culturii materiale, de demografie (*ibidem*: 392 ş.u.). Un subcapitol se ocupă de „evoluțiile semantice ale unor cuvinte de origine latină şi slavă, explicabile prin izolarea de lumea bizantină şi prin particularitățile orânduirii obştilor săteşti" (*ibidem*: 360). Toate explicațiile sunt narate cu o mare încărcătură de argumente convingătoare, atât prin rigoarea demonstrației, cât şi prin claritatea expunerii. G. Ivănescu a lăsat un monument nepieritor limbii române, descifrându-i istoria ca nimeni altul.

Un alt aspect revelator al orientării etnolingvistice se află în afirmarea de către G. Ivănescu a tezei că „obişnuințele articulatorii înnăscute şi trăsăturile psihice [...] se deosebesc în timp şi spațiu de la o comunitate la alta, dar mai ales de la un popor la altul", el recunoscând totuşi că „teoria este controversată, dar este singura care poate explica procesul de formare a limbilor şi dialectelor" (Ivănescu 1980b: 140).

Ivănescu a citat şi a analizat constant contribuția înaintaşilor. De exemplu, el critică formulările lui Meillet: „În ce priveşte explicarea lui Meillet, este de obiectat că nu ni se spune de unde pornesc acele tendințe interne ale limbii care s-ar fi manifestat odată cu decăderea civilizației antice. A vorbi despre astfel de tendințe înseamnă a considera limba o realitate distinctă de realitatea socială şi, în general, de omul care o vorbeşte, înseamnă a admite că tendințele fonetice decurg chiar din sistemul lingvistic". Şi aduce în sprijinul supoziției sale faptul că Meillet

Scanned with OKEN Scanner

afirmând că „nu cunoaştem cauza schimbărilor fonetice", furnizează dovada că el a crezut, la un moment dat, „că aceste schimbări pleacă din limba însăşi" (Ivănescu 1980a: 7). Cu deosebire în capitolul I, *Principiile dezvoltării lingvisticii*, suntem martori la un continuu dialog al său cu înaintaşii, la care caută răspunsul printr-o cunoaştere integrală şi profundă a ceea ce ei au scris şi, mai ales, prin înţelegerea derulării demonstraţiei lor, pe care o analizează explicit. Se poate concluziona că Ivănescu, ca şi Coşeriu, a citat şi a analizat cu bună-credinţă şi cu imparţialitate contribuţiile înaintaşilor.

Fineţea analizei sale îl determină să atragă atenţia asupra faptului că unii „au cuprins în baza psihologică şi modul de a gândi, adică *viziunea lumii* [subl.n.] deosebită de la un popor la altul". El nu respinge teza *de plano*, ci recunoaşte că „până astăzi nu s-au adus suficiente argumente pentru a se dovedi diferenţe de acest fel între popoare. Aşa se şi face că Philippide n-a reuşit să pună clar anumite fapte de limbă în legătură cu o viziune asupra lumii, specifică poporului român, deşi el spunea că astfel de fapte caracterizează mai mult sintaxa. Am putea considera ca datorite unui mod deosebit de a gândi al popoarelor faptul că o limbă tinde spre parataxă, iar alta spre hipotaxă, sau ordinea diversă a cuvintelor de la o limbă la alta. În aceste cazuri nu se poate tăgădui că limba se adaptează unei viziuni specifice despre lume" (*ibidem*: 10). G. Ivănescu a repus, astfel, în discuţie, principii ale etnolingvisticii americane.

În *Istoria limbii române*, apărută în 1980, lingviştii români au avut dovada că despre problemele limbii se poate discuta deschis, în căutarea adevărului. Delimitarea teoretică a *ceea ce ar trebui să cuprindă cercetarea etnolingvistică* – unanim recunoscută ca necesară şi considerată aspect intrinsec în procesul de descriere şi cunoaştere a vorbirii – se datorează lui Eugeniu Coşeriu, care a expus-o la şedinţa plenară a Primului Congres Brazilian de Socio- şi Etnolingvistică, 31 iulie 1978[20] (vezi Coşeriu 1994). Aflaţi la mii de kilometri depărtare şi fără să corespondeze asupra acestui subiect, cei doi savanţi români, prieteni, având însă condiţii de lucru foarte diferite, elaborau, concomitent, principiile teoretice de cercetare a unui domeniu lingvistic.

Comunicarea lui Eugeniu Coşeriu, cu rezonanţă internaţională imediată, cu deosebire capitolul al doilea, intitulat *Varietatea şi variaţia limbajului în relaţie cu structura socială şi, respectiv, cu civilizaţia şi cultura materială a comunităţilor lingvistice*, a fost prima analiză conceptuală integrală a *etnolingvisticii*, după mai bine de 50 de ani de la primele contribuţii în domeniu. În contextul expunerii sale se acordă însă întâietate (şi se alocă o expunere detaliată) sociolingvisticii, pe care o consideră disciplina (lingvistică) consacrată studiului varietăţii şi variaţiei limbajului în relaţie cu structura socială a comunităţii de vorbitori (*ibidem*: 133).

Din „necesitatea de a defini socio- şi etnolingvistica în funcţie de propriul lor obiect" (*ibidem*: 129) el a prezentat conjunct cele două domenii, atrăgând atenţia

[20] Iulia Nica (2011: 293–304) ne ajută să intuim motivele subiective care îl vor fi determinat pe Eugenio Coseriu să prezinte acest raport la un congres latino-american.

Scanned with OKEN Scanner

asupra faptului că „situaţia etnolingvisticii este cu mult diferită de cea a sociolingvisticii" (*ibidem*: 132), pentru că etnolingvistica a fost dezvoltată „în mod fragmentar" şi „cazual", după subiectele care i-au interesat pe lingvişti la un moment dat. Or, şi în descrierea unei unităţi minimale, este nevoie să plasăm etnolingvistica în toate asociaţiile sale opozitive posibile. Ea a fost anexată geografiei lingvistice şi viziunii „Wörter und Sachen", a contribuit la cercetarea formării terminologiilor populare şi „tehnice", în genere a „taxonomiilor" populare. Însă toate acestea, conchide Coşeriu, sunt „insuficiente, deoarece condiţionarea limbajului prin «lucruri» şi prin «cunoaşterile despre lucruri» depăşeşte cu mult ceea ce a fost considerat până acum ca atare" (*ibidem*: 133). E. Coşeriu considera că „din punct de vedere lingvistic este oportun [...] să limităm [...] etnolingvistica (ca disciplină lingvistică, nu etnologică sau etnografică), la studiul varietăţii şi variaţiei limbajului în strânsă legătură cu civilizaţia şi cultura unei comunităţi" (*ibidem*). La distincţiile despre obiectul de studiu se adaugă deosebirile între disciplinele care îl studiază.

Definiţia pe care a propus-o, oportună ca limitare, a determinat şi „completarea" problematicii etnolingvisticii „în aşa fel încât ea să corespundă unei «lingvistici escheologice» (de la cuvântul grecesc *σκεῦος* «lucru»), care să studieze în totalitatea sa contribuţia «cunoaşterii lucrurilor» cu privire la configuraţia şi funcţionarea limbajului". Însă această cuprindere i se pare insuficientă şi completează: „Condiţionarea limbajului prin «lucruri» şi prin «cunoaşterile despre lucruri» depăşeşte cu mult ceea ce a fost considerat până acum ca atare. Este oportun, deci, să se amplifice şi să se completeze etnolingvistica actuală [a anilor 1978!, n.n.]. [...] *În acest sens vom folosi în cele ce urmează termenul de «etnolingvistică»*" [subl.n.] (*ibidem*: 133–134). Este prima formulare a unui nou domeniu de cercetare, căruia îi preciza astfel obiectul de studiu.

Delimitarea acestui domeniu îşi are explicaţia în viziunea lui Coşeriu privitoare la lingvistica vorbirii: „[...] am semnalat mereu faptul că problemele lingvisticii *vorbirii* [subl.n.] sunt altele decât cele ale *limbilor* [subl.n.]. Acolo este, de exemplu, necesară şi o ştiinţă a contribuţiei lucrurilor şi a cunoaşterii lucrurilor – atât prin experienţă, cât şi prin cultură – la vorbire" (Coşeriu 1996: 137).

Eugeniu Coşeriu era preocupat de: „[ceea] ce este nu numai *limbă*, ci şi ceea ce este *limbaj* în vorbire" (*ibidem*: 35) şi considera că *etnolingvistica* „a pus deja în discuţie probleme de acest tip", adică: în ce mod o anumită organizare lexicală corespunde unui anumit tip de experienţă şi de cunoaştere intuitivă a realităţii. Raportarea la etnolingvistică este în directă legătură cu distincţia fundamentală a lui Coşeriu, care, fără să nege distincţiile saussuriene, porneşte de la vorbire, iar limba însăşi (*langue*) o regăseşte în vorbire, aşa după cum se exprima în 1993 (*ibidem*: 14).

Principiile despre *scheologie* au apărut de timpuriu în gândirea lui Eugeniu Coşeriu, aşa cum el însuşi sugerează tangenţial în interviul acordat în 1993 lui N. Saramandu. Referindu-se la cronologia studiilor pe care le-a conceput la Tübingen,

Scanned with OKEN Scanner

după 1963, el a simţit nevoia să precizeze că a constatat faptul că „era nevoie să deosebim între ceea ce se datorează cunoaşterii lucrurilor, a lumii – ceea ce se prezentase deja în *Determinación y entorno* – şi ceea ce, în vorbire, este numai tradiţie pur lingvistică, şi că foarte multe lucruri, în vorbire, depind de cunoaşterea lucrurilor, de ce ştim despre lume" (*ibidem*: 35), şi să atragă atenţia că specificase şi anterior această diferenţă, în *Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik* (1970). La afirmaţia lui N. Saramandu: „Şi aţi reluat-o", maestrul precizează: „Am reluat-o de mai multe ori şi am propus chiar şi o ştiinţă anume, pe care am numit-o *skeologie* (σκεῦος în greacă înseamnă «lucru»), adică contribuţia cunoaşterii lucrurilor şi a cunoaşterii situaţiilor normale la vorbire" (*ibidem*: 35).

Configurarea obiectului de studiu, a metodelor care ar trebui folosite şi finalitatea cercetării au fost formulate de E. Coşeriu, dar nu au apărut încă lucrări ale unor cercetători care să aibă ştiinţa şi perseverenţa unei asemenea abordări. E. Coşeriu avea în vedere vorbirea şi pe vorbitor ca persoană [iar în cazul limbajului: ce cuvinte are o limbă pentru a desemna fapte de limbaj şi care este organizarea lexicală a acestor cuvinte], însă trebuie să se meargă cu mult dincolo de lexic (Coşeriu 1994: 145). *Skeologia* nu apare ca premisă a lucrărilor lingvistice în deceniile care au urmat publicării comunicării din 1978 şi a altor studii. În antologia *Omul şi limbajul său* (Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2009) nu întâlnim acest concept. Cauza o sugerează chiar Coşeriu: „Am formulat [...] posibilităţi, virtualităţi de dezvoltare şi, în acelaşi timp, limitele în mărginirea fiecărei concepţii, care există într-o anumită perspectivă şi care nu reuşeşte să capteze *toată* realitatea limbajului, deşi, fără îndoială, observă, dintr-un anumit punct de vedere, anumite trăsături esenţiale" (Coşeriu 1996: 10). Iar justificarea sa: „Am făcut toate aceste deosebiri pentru a funda o lingvistică autonomă a vorbirii. Nu m-am ocupat mai târziu de asta, însă am semnalat mereu faptul că problemele lingvisticii vorbirii sunt altele decât cele ale limbilor. Acolo este, de exemplu, necesară şi o ştiinţă generală a contribuţiei lucrurilor şi a cunoaşterii lucrurilor – atât prin experienţă, cât şi prin cultură – la vorbire" (*ibidem*: 137). Iar în finalul comunicării din 1978 preciza: „[disciplina] se prezintă ca foarte dificil de constituit", una dintre cauze fiind „stadiul incipient al lingvisticii vorbirii" (Coşeriu 1994: 141).

Teoriile celor doi savanţi se întâlnesc în formulările referitoare la faptul că „schimbările de limbaj [sunt] condiţionate de schimbările din civilizaţie şi din cultură", iar „istoria limbilor are scopul de a descrie şi de a explica ceea ce se numeşte «schimbare lingvistică»" (*ibidem*: 148). Ivănescu, de-a lungul a patru decenii, finalizase prezentarea profundă şi revelatoare a istoriei limbii române. El a reuşit să identifice perioadele în care au avut loc schimbările care au condus spre alte stări de limbă şi le-a nominalizat pe acelea care au avut consecinţe continuative.

După 15 ani de la prezentarea studiului despre etnolingvistică, „istoria orală" ne-a făcut cunoscute, prin răspunsurile lui Eugeniu Coşeriu la interviurile cu

Scanned with OKEN Scanner

N. Saramandu, succesiunea raționamentelor, analizarea lor cronologică, sub diferite aspecte, în diferite studii, pentru a ajunge la sublimarea lor într-un studiu definitoriu. Convorbirile, numeroase, ale lui Eugeniu Coşeriu, completate cu expunerile din conferințele sale susținute în România în anii '90, nu au fost încă valorificate pentru reconstituirea *imaginii despre elaborarea şi definitivarea concepțiilor sale.* Ele dezvăluie *laboratorul său de creație* şi sunt cu atât mai prețioase, cu cât „martorul" decodifică el însuşi elementele componente.

Coşeriu a lăsat mărturii exacte despre procesul formulării conceptelor, disecând etapele şi modalitățile de problematizare. Aici, pentru a-l dezvălui în amploarea cuprinderii într-un enunț al rezultantelor unui (probabil) lung, dar sigur laborios proces de evaluare a tuturor posibilităților de definire a conceptelor avute în vedere, trebuie să introducem în discuție un element pe care Coşeriu îl consideră necesar cercetătorului în general şi lingvistului în special. Anume: capacitatea de cuprindere într-un tot a problemelor care au conexiuni cu vorbirea impune ca omul de cultură să-şi situeze domeniul pe care îl cercetează într-o ambianță cuprinzătoare şi să înțeleagă legătura cu celelalte domenii ale cunoaşterii (arta, filosofia, mitul etc.). El însuşi constituie un pregnant model şi în acest sens. Vreau să cred că noi, lingviştii români, suntem coşerieni pentru că am citit studiile şi cărțile sale şi fiecare a reținut principii din vasta sa operă drept idei călăuzitoare pentru propriile cercetări.

BIBLIOGRAFIE

Alvarez-Pereyre 1980 = Frank Alvarez-Pereyre, *Questions de théorie en ethnolinguistique*, în „La linguistique", 16, p. 145–154.

Benveniste 2000 = E. Benveniste, *Probleme de lingvistică generală*, traducere de Lucia-Magdalena Dumitru, vol. II, Bucureşti, Editura Teora.

Bidu-Vrănceanu *et al.* 2001 = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de ştiințe ale limbii*, Bucureşti, Editura Nemira.

Coşeriu 1994 = Eugeniu Coşeriu, *Socio- şi etnolingvistica. Bazele şi sarcinile lor*, în vol. *Lingvistică din perspectivă spațială şi antropologică*, cu o prefață de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Editura „Ştiința", Chişinău, p. 129–149. [Comunicare prezentată în limba portugheză într-o şedință plenară la Primul Congres Brazilian de Socio- şi Etnolingvistică, João Pessoa, 31 iulie–5 august 1978; a fost tradusă în limba spaniolă, *La socio- y la etnolingüística: sus fundamentos y sus tareas*, şi tipărită în „Anuario de Letras". Centro de Lingüística Hispánica, Mexico, XIX, 1981, p. 5–30. Aceasta este varianta tradusă în limba română în ediția citată. Textul original al comunicării în limba portugheză, *Fundamentos e tarefas da socio- e da etnolingüística*, a apărut în vol. *Sociedade, Cultura e Lingua. Ensaios de socio- e etnolingüística*, João Pessoa, 1990, p. 29–49.]

Coşeriu 1996 = *Lingvistica integrală*, interviu cu Eugeniu Coşeriu, realizat de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Fundației Culturale Române.

DLR 2010 = *Dicționarul limbii române* (serie nouă), *Litera* ***E***, t. I, partea a 8-a (***Es–Ezredeş***), Bucureşti, Editura Academiei Române.

DN 1986 = Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, Bucureşti, Editura Academiei.

Ducrot, Todorov 1972 = O. Ducrot, Tz. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Seuil.

Scanned with OKEN Scanner

Ferry 1970 = M.P. Ferry, *Sapir et l'ethnolinguistique*, în „Langages", 18, juin, p. 12–21.
Graur, Wald 1961 = Al. Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
Graur, Wald 1977 = Al. Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ediţia a III-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.
Herseni 1980 = Traian Herseni, *Problema metodei în etnologie*, în vol. *Introducere în etnologie*, coordonator Romulus Vulcănescu, Bucureşti, Editura Academiei.
Iordan 1962 = Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică: evoluţie, curente, metode*, Bucureşti, Editura Academiei.
Ivănescu 1972 = G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari estoria delle lingue letterarie*, în „Philologica", II, Craiova.
Ivănescu 1980a = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.
Ivănescu 1980b = G. Ivănescu, *Etnolingvistică*, în vol. *Introducere în etnologie*, coordonator Romulus Vulcănescu, Bucureşti, Editura Academiei.
Martinet 1969 = André Martinet (sous la direction de), *La linguistique. Guide alphabétique*, Paris, Denoël.
Mihail 1973a = Zamfira Mihail, *Contribution de Tache Papahagi à l'étude du sud-est européen*, în „Revue des études sud-est européennes", XI, 1, p. 129–137.
Mihail 1973b = Zamfira Mihail, *Recherches d'ethnographie linguistique comparée du sud-est européen*, în „AIESEE. Bulletin", XI, 1–2, p. 139–150.
Mihăescu 1981 = H. Mihăescu, [recenzie la] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea, 1980, în „Revue des études sud-est européennes", XIX, 2.
Mounin 1999 = Georges Mounin, *Istoria lingvisticii*, traducere şi postfaţă Constantin Dominte, Bucureşti, Editura Paideia.
Nica 2011 = Iulia Nica, *Eugenio Coseriu şi lingvistica latino-americană*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. LI, 2011, număr special *Eugeniu Coşeriu – 90 de ani de la naştere*, coordonator: Eugen Munteanu, redactori: Luminiţa Botoşineanu, Doina Hreapcă, Ioana Repciuc, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2012, p. 293–304.
Nicolau 2012 = Cătălin Nicolau, *Principii ale cercetării istoriei limbii la G. Ivănescu*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. LIII, număr special *G. Ivănescu – 100 de ani de la naştere*, p. 251–256.
Pottier 1970 = B. Pottier, *Le domaine de l'ethnolinguistique*, în „Langages", 18, juin, p. 3–11.
Rus 1842 = I.I. Rus, *Icoana pământului sau carte de gheografie*, t. I, Blaj.
Schaff 1964 = A. Schaff, *Problèmes de l'ethnolinguistique*, în „Diogène", nr. 46, p. 127–150.
Wald 1986 = Henri Wald, *Expresivitatea ideilor*, Bucureşti, Editura Cartea Românească.

ETHNOLINGUISTICS WITH G. IVĂNESCU'S WRITINGS AND FROM A COSERIAN PERSPECTIVE

ABSTRACT

In the middle of the 20th century the interest for interdisciplinary research of ethnolinguistics was characterized by definitions that were considered "extremely imprecise and very large". Two Romanian scientists, who were far from each other at thousands of kilometres, Eugenio Coseriu and G. Ivănescu elaborated, independently and simultaneously, the theoretic basis of a linguistic discipline that is continuously developing.

G. Ivănescu, when approaching the problem of defining this "border science" that ethnolinguistics is, came across the difficulty of separating the ethnic component, meaning "the relations between language, people and nations". He placed himself of the firm field of linguistics and rightfully claimed that "languages are necessarily ethnic or national realities and *cannot be otherwise*". Therefore, in *Istoria limbii române (The History of the Romanian Language)*, a monumental work

Scanned with OKEN Scanner

done across four decades, he started from the principle that "changes in language are conditioned by changes in civilization and culture", and the history of languages has the purpose of describing and explaining what is called "linguistic change".

The definition that Eugenio Coseriu formulated, "ethnolinguistics is the linguistic discipline that studies the variety and the variations of language in close connection with the civilization and culture of a community" presupposes more than multiplying the investigation techniques. Coseriu realized the first conceptual analysis of ethnolinguistics regarded as direction of research. He also launched the perspective of *skeology* cf. gr. σκεῦος, a term that can be explained by means of Coseriu's vision related to the linguistics of speech. Yet the author admits that "the discipline is difficult to be constituted, one of the causes is the incipient stage of the linguistics of speech".

The theoretical inheritance related to *ethnolinguistics* in general owes enormously to the two Romanian linguists coryphaei.

Keywords: *ethnolinguistics*, *definition*, *border science*, *linguistic discipline*, *linguistics of speech*, *skeology*, *Coseriu*, *Ivănescu*.

Scanned with OKEN Scanner

POLEMICA G. IVĂNESCU – ION GHEȚIE CU PRIVIRE LA LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ

AURA MOCANU*

Elev al lui A. Philippide şi al lui Iorgu Iordan, G. Ivănescu s-a făcut remarcat prin „pregătirea sa multilaterală şi spiritul critic deosebit care i-au dat ocazia să surprindă aspecte noi ale limbajului" (Frâncu 1999: 136). Lucrările lăsate moştenire posterității „se remarcă printr-o vizibilă predilecție pentru aspectele teoretice, de lingvistică generală, autorul lor fiind cel mai mare specialist din țară în această disciplină şi unul dintre marii lingvişti români" (*ibidem*). Preocupările lui G. Ivănescu au fost multiple: „acest cercetător se remarcă printr-un interes şi o pasiune rar întâlnite pentru lingvistică (şi nu numai pentru cea românească sau romanică), precum şi printr-o poziție, de obicei, originală şi curajoasă față de problemele studiate" (Iordan 1978: 130).

Lucrările sale din domeniul filologiei şi lingvisticii româneşti reprezintă şi astăzi adevărate pietre de hotar. Aproape de jumătatea secolului al XX-lea, la Iaşi, profesorul Ivănescu îşi redacta teza de doctorat, *Problemele capitale ale vechii române literare*, pe care a susținut-o în 1945 şi care constituie şi astăzi un punct de reper în studiul limbii române literare. În această operă de mare importanță pentru lingvistica românească, autorul abordează şi probleme de dialectologie istorică, nu numai de istorie a limbii literare, pentru că, după cum însuşi recunoaşte, „numai prin rezolvarea problemelor de dialectologie am putut ajunge la rezolvarea celor privitoare la limba literară" (Ivănescu 1948: 94). Înaintea sa, au fost emise diverse teorii, dar este meritul incontestabil al lui G. Ivănescu de a fi impus o teorie viabilă privind istoria limbii române literare. Profesorul ieşean susține în lucrarea amintită „idei deosebit de originale în ceea ce priveşte relația dintre limba literară şi dialecte: în secolele al XVI-lea, al XVII-lea şi al XVIII-lea, româna era diversificată în dialecte literare, care se contopesc în secolul al XIX-lea şi se formează limba română literară" (Frâncu 1999: 136). Astfel, teoria profesorului Ivănescu aduce lumină în noianul de teorii formulate până la el. Denumind limba literară şi prin sintagma *limbă comună*, după modelul francez, G. Ivănescu întreprinde un lung studiu al acestei noțiuni, la capătul căruia formulează o serie de concluzii originale, ce au reuşit să devină în literatura de specialitate un reper important.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LIII, 2013, București, p. 169–173

Scanned with OKEN Scanner

În concepția profesorului Ivănescu, limba română literară începe cu primul grai scris românesc, graiul maramureşean, odată cu cele dintâi traduceri de texte religioase în româneşte. Autorul distinge două mari epoci în formarea limbii române literare: epoca limbii literare româneşti vechi şi epoca limbii literare româneşti noi sau moderne. Epoca vechii române literare a luat sfârşit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când s-a produs un import masiv de neologisme. Prin această lucrare, G. Ivănescu a impus definitiv teoria *dialectelor literare*, afirmând că, în faza de început, româna literară nu era unitară, ci prezenta variante. Teoria lui G. Ivănescu despre dialectele literare „îi asigură autorului titlul meritat de întemeietor al studiilor moderne de istorie a limbii române literare" (Gheție 1987: 549).

Profesorul ieşean consideră că, cel puțin până la un moment dat în evoluția sa, unitatea limbii literare româneşti este o dogmă, iar teoriile impuse de Hasdeu, Ovid Densusianu şi alții ar trebui revizuite. Dialectele literare caracterizează epoca de început a unei limbi literare, dar, în cazul limbii române literare, acestea s-au perpetuat şi după 1780. Poziția savantului ieşean este ferm susținută, cu argumente convingătoare: „Aceasta e realitatea: limba literară românească a avut timp de secole mai multe variante de la o regiune la alta, a avut dialecte" (Ivănescu 1948: 7). Limba româna literară avea atâtea origini câte dialecte literare erau: „Nu se poate vorbi de originea muntenească sau maramureşeană a limbii române literare, căci pe vremea aceea limba literară avea atâtea origini câte dialecte literare erau" (Ivănescu 1948: 9). Toate dialectele literare au contribuit mai mult sau mai puțin la formarea limbii române literare. După un examen minuțios al faptelor lingvistice, profesorul ieşean a susținut că, pentru secolul al XVI-lea, pot fi identificate cinci „graiuri" sau „dialecte" literare: maramureşean, transilvănean, dialectul din Muntenia şi Transilvania de sus, cel din Moldova şi dialectul literar bănățean. Aceste dialecte nu s-au menținut de-a lungul secolelor, astfel că, în secolul al XVIII-lea, limba română literară cunoaşte doar patru dialecte literare distincte, şi anume: muntenesc, moldovenesc, ardelenesc şi bănățean. Pentru secolul al XIX-lea, G. Ivănescu a propus tot patru dialecte literare, dar locul dialectului ardelenesc este luat de dialectul crişean-maramureşean, care în secolul al XVI-lea era rotacizant[1]. Dialectul ardelean devine în secolul al XIX-lea, consideră G. Ivănescu, un dialect literar de tranziție, insuficient individualizat. Limba română literară unitară începe să se constituie după 1780, dar unificarea acestor dialecte „nu se produce decât pe la 1880, şi limba literară rezultată atunci nu este chiar graiul muntean, ci un amestec între graiul muntean şi cel moldovean-ardelean-bănățean" (Ivănescu 1948: 375).

Modernizarea limbii române literare s-a produs în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. După instalarea regimului fanariot, numeroşi termeni de origine greacă au pătruns în lexicul limbii române. În literatura de specialitate, s-a crezut că acest fenomen al împrumuturilor de termeni de origine grecească a dus „la o perioadă de slăbire a conştiinței naționale şi un început de desnaționalizare", dar, în opinia lui

[1] Pentru detalii, vezi Ivănescu 1948: 92.

Scanned with OKEN Scanner

G. Ivănescu, „adoptarea elementelor greceşti după 1770 dovedeşte nevoi intelectuale şi sociale superioare" (Ivănescu 1948: 35).

Unele dintre elementele teoriei lui G. Ivănescu au fost preluate de Şcoala lingvistică bucureşteană. Ion Gheţie, reprezentant de seamă al acestei şcoli şi unul dintre cei mai importanţi filologi români din a doua jumătate a secolului al XX-lea, a studiat îndeaproape problemele limbii literare de la începuturile scrisului românesc, ajungând la unele concluzii originale. Ca rod al eforturilor depuse în cercetarea limbii române literare a apărut, în 1975, monografia sa *Baza dialectală a românei literare*, care a impus teoria formulată şi de G. Ivănescu, şi anume că la baza vechii române literare au stat v a r i a n t e l e sau d i a l e c t e l e l i t e r a r e. Ion Gheţie a plasat începuturile limbii române literare la debutul secolului al XVI-lea, justificând că o limbă poate fi considerată literară „în momentul în care se săvârşeşte un act de cultură prin scris" (Gheţie 1982: 35). La baza limbii literare stă un dialect literar (la Ivănescu)/ o variantă regională literară (la Gheţie) care se impune într-o anumită perioadă de timp. În ceea ce priveşte baza dialectală a românei literare, mai toţi specialiştii sunt de acord că, la începuturile ei, limba română literară nu era unitară. G. Ivănescu este singurul care a folosit denumiri diferite pentru această realitate în lucrarea publicată în 1948. Pentru a se evita, în literatura de specialitate, o posibilă confuzie terminologică, Ion Gheţie consideră că „am putea folosi termenul mai precis de v a r i a n t ă r e g i o n a l ă (sau r e a l i z a r e r e g i o n a l ă) a limbii literare" (Gheţie 1975: 71), motivând şi decizia lui G. Ivănescu de a folosi denumirea de dialect literar: „În fond, G. Ivănescu a optat pentru termenul de *dialect literar* pentru că e folosit, prin tradiţie, în literatura străină de specialitate. El se adresează, nu o dată, şi termenului de *grai literar*, ceea ce înseamnă că se gândea, în acel moment, la *dialectul dacoromân* (şi nu la *limba română*) şi arată, totodată, că terminologia e, în fond, relativă [...]. Ceea ce i se poate reproşa, prin urmare, lui G. Ivănescu este inconsecvenţa terminologică, nu însă şi inventarea unor variante ale limbii literare" (*ibidem*). G. Ivănescu l-a apreciat pe Ion Gheţie nu numai pentru faptul că i-a împărtăşit teoria despre dialectele limbii literare[2], ci mai ales pentru că acesta a elaborat o lucrare pe care a considerat-o „extrem de valoroasă" (Ivănescu 1980: 509). La rândul lui, Ion Gheţie aprecia că G. Ivănescu, „prin vastitatea şi profunzimea cunoştinţelor, rămâne, alături de fostul său student, E. Coşeriu, cel mai erudit lingvist al generaţiei sale, probabil ultimul din seria savanţilor români de vocaţie şi formaţie enciclopedică" (Gheţie 1987: 550).

Ion Gheţie a fost de acord cu teoria lui G. Ivănescu referitoare la dialectele (= variantele) literare, dar se îndepărtează de el când respinge ideea conform căreia româna literară a cunoscut două baze dialectale: una maramureşeană, apoi una munteană. Lingvistul bucureştean sublinia că „pentru a avea o înţelegere cât mai deplină a evoluţiei limbii literare va trebui să ne raportăm în permanenţă la stadiul atins în diverse perioade de graiurile populare" (Gheţie 1975: 70). În acelaşi studiu,

[2] Această informaţie mi-a fost comunicată de doamna Mirela Theodorescu, soţia filologului bucureştean.

Scanned with OKEN Scanner

Ion Gheţie aprecia că G. Ivănescu este „singurul cercetător care a înţeles că problema unificării limbii române literare trebuie examinată în perspectivele dialectologiei istorice" (Gheţie 1975: 70). Deosebirea dintre cele două teorii constă în faptul că, pentru secolul al XVI-lea, Ion Gheţie a identificat patru variante ale limbii literare româneşti, în vreme ce după G. Ivănescu ar exista cinci dialecte literare. În concepţia lingvistului bucureştean, cele patru variante literare regionale sunt: munteană-sud-est ardeleană, nord-moldoveană, bănăţeană-hunedoreană şi nord-ardeleană. Dintre aceste variante s-a impus varianta muntenească la mijlocul secolului al XVIII-lea, când tipografiile din Moldova şi Transilvania şi-au încetat activitatea tipografică, iar cele din Bucureşti şi Râmnicu-Vâlcea tipăreau tot mai multe cărţi de cult: „Intensa activitate tipografică desfăşurată la Bucureşti şi Râmnic (în condiţiile în care tipografia Mitropoliei Ardealului nu mai lucra din 1702, iar cea din Iaşi se manifesta sporadic) a avut drept urmare o difuzare fără precedent a cărţii bisericii muntene în toate provinciile româneşti, până în cele mai îndepărtate şi ascunse locuri. Faptul s-a petrecut mai ales între anii 1720 şi 1750 şi a continuat şi după această dată. În momentul când tipografiile din Iaşi şi Blaj îşi reiau sau îşi intensifică activitatea, în jurul anului 1750, ele sunt silite să reproducă cărţile munteneşti care pătrunseseră de mai multă vreme în biserică" (Gheţie 2000: 110). Deci, în opinia filologului bucureştean, prima unificare a românei literare nu s-a produs nici în secolul al XVI-lea, nici în secolul al XIX-lea, ci s-a realizat prin consens tacit la mijlocul secolului al XVIII-lea la nivelul tipăriturilor religioase. Această primă unificare a fost numită semnificativ „momentul 1750". Din păcate, pentru limba română literară, unificarea petrecută la jumătatea secolului al XVIII-lea a fost pierdută în perioada următoare: „Norma unică a anilor 1780 se va destrăma, încetul cu încetul, după 1780, în condiţiile laicizării culturii scrise. Textele profane vor promova, cum era de aşteptat, norma manuscriselor (mai apropiată de graiul vorbit în diferitele părţi ale teritoriului dacoromân), căci norma unică acceptată în jurul anului 1750 fusese, înainte de toate, o normă a cărţii bisericeşti tipărite" (Gheţie 1972: 92). A doua unificare s-a produs, începând din secolul al XIX-lea şi continuând cu secolul următor, graţie lucrărilor normative ale Societăţii Academice Române.

Prin urmare, cercetarea lui Gheţie aduce noi argumente bazate pe numeroase şi variate fapte lingvistice. În concepţia sa, limba română literară era constituită la jumătatea secolului al XVIII-lea, acesta fiind momentul când norma muntenească a fost acceptată în toate tipăriturile din cele trei ţări româneşti. Ion Gheţie a propus o periodizare mai fermă, care acceptă numai două mari epoci: epoca veche şi epoca modernă. Lingvistul a renunţat la perioada de tranziţie, pentru că aceasta se include în epoca modernă. Însă fiecare epocă este delimitată, la rândul ei, în două sau trei perioade. Epoca veche se împarte în două perioade: 1532–1656 şi 1656–1780, iar epoca modernă cuprinde următoarele perioade: 1780–1836, 1836–1881 şi 1881–1960. În *Baza dialectală a românei literare*, Ion Gheţie a stabilit în interiorul aceloraşi epoci alte subperioade: prima epocă cunoaşte trei perioade: 1532–1588, 1588–1656 şi 1656–1715, iar a doua epocă a cunoscut patru perioade: 1715–1780, 1780–1836, 1836–1881 şi 1881–1960. Chiar dacă anii acestor subperioade variază, este important de observat, pe de o parte, că autorul rămâne fidel ideii potrivit

Scanned with OKEN Scanner

căreia în procesul de unificare lingvistică română literară a cunoscut două perioade, iar, pe de altă parte, chiar Ion Gheţie a observat că „e de la sine înţeles că anii care deschid sau închid o epocă sau o perioadă sunt mai mult sau mai puţin arbitrari, ceea ce nu înseamnă, însă, că acelaşi lucru se poate spune despre epocile şi perioadele delimitate" (Gheţie 1975: 86).

Teoria expusă de G. Ivănescu şi preluată de Ion Gheţie cu unele modificări a reuşit să prindă rădăcini pe solul fertil al lingvisticii româneşti, impunându-se în faţa teoriilor formulate de-a lungul timpului. Deşi există diferenţe în felul în care cei doi văd anumite probleme ale limbii române de cultură, polemica dintre cei doi învăţaţi este una de detaliu, nu de principiu, din moment ce ambii lingvişti, aşa cum am văzut, consideră că româna literară a avut în epoca veche d i a l e c t e / g r a i u r i (G. Ivănescu) sau v a r i a n t e r e g i o n a l e t e r i t o r i a l e (Ion Gheţie).

Este recunoscut în lumea ştiinţifică românească faptul că cele două teorii oferă un tablou complet şi coerent al formării şi evoluţiei limbii române literare.

BIBLIOGRAFIE

Frâncu 1999 = Constantin Frâncu, *Curente şi tendinţe în lingvistica secolului nostru*, Iaşi, Casa Editorială „Demiurg".

Gheţie 1975 = Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Editura Academiei.

Gheţie 1987 = Ion Gheţie, *G. Ivănescu (1912–1987)*, în „Limba română", XXXIV, nr. 6, p. 549–551.

Gheţie 1982 = Ion Gheţie, *Introducere în studiul limbii române literare*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Gheţie 1972 = Ion Gheţie, *Ion Heliade-Rădulescu şi unificarea limbii române literare*, în „Limba română", XXI, nr. 2, p. 91–102.

Gheţie 2000 = Ion Gheţie, *Secolul al XVIII-lea şi unificarea limbii române literare*, în *Contribuţii la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688–1780)*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, p. 91–111.

Iordan 1978 = Iorgu Iordan, *Istoria lingvisticii româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XI–XII, Iaşi, 1944–1945 [1948], p. 1–412, 540 (şi în extras).

THE POLEMIC OF G. IVĂNESCU – ION GHEȚIE ABOUT ROMANIAN LITERARY LANGUAGE

ABSTRACT

G. Ivănescu and Ion Gheţie are two of the most important Romanian philologists in the second half of the twentieth century. Their theory about Romanian literary language was imposed in Romanian language. According to their theory, there are literary dialects in the language. Imposed in the mid twentieth century, this theory is a landmark for those who want to study this discipline.

Keywords: *philology, literary language, historical dialectology, literary language variants, the unification of Romanian literary language.*

Scanned with OKEN Scanner

PREDICATUL ŞI PROBLEMA VERBULUI COPULATIV LA G. IVĂNESCU[1]

DINU MOSCAL*

1. Perspectivă generală

Preocuparea pentru problemele de teorie a limbii şi înclinaţia pentru o perspectivă logico-filozofică în clarificarea unor concepte lingvistice sunt două dintre caracteristicile definitorii ale lingvistului ieşean, chiar dacă între lucrările sale de referinţă nu apare şi o scriere teoretică în care să-şi fi expus o concepţie proprie asupra limbajului, a raportului său cu artele şi cu logica, sau asupra limbii în general, situată între cauze (la nivelul popular) şi finalitate (la nivelul limbii literare), şi în care să coreleze terminologiile propuse cu ocazia analizei faptelor concrete de limbă. Cunoscutul său spirit critic transpare în special în abordarea acestor chestiuni teoretice ale limbii, unde adesea este tranşant şi indică direcţii care ar elimina unele confuzii sau chiar care ar trebui să reorganizeze totul în anumite paliere ale studiului limbii. Lucrările sale cu caracter teoretic nu constituie totuşi partea cea mai semnificativă din întregul operei sale. În principiu, se poate afirma că, în ceea ce priveşte lingvistica teoretică, studiile lui Ivănescu s-au concentrat în jurul chestiunilor de sintaxă.

Cursul de sintaxă a limbii române (predat la Universitatea din Iaşi între anii 1947 şi 1949, cf. Ivănescu 2004: 5) este şi singura lucrare de dimensiuni mai mari dedicată acestui domeniu. Problematica predicatului şi a verbului copulativ apare ilustrată la Ivănescu mai clar în două dintre articolele sale de mai târziu, intitulate *Gramatica şi logica* (în două părţi) şi *Nume şi verb*. Analiza percepţiei lui Ivănescu asupra acestor concepte lingvistice va urma o ordine ierarhică, începând cu opinia sa despre gramatică în general şi despre părţile de vorbire, continuând cu soluţia sa

[1] Această lucrare a fost realizată în cadrul Proiectului „Societatea bazată pe cunoaştere – cercetări, dezbateri, perspective", cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, POSDRU/89/1.5/S/56815.

* Academia Română, Filiala din Iaşi, bd. Carol I, nr. 8, România.

Scanned with OKEN Scanner

pentru o viziune mai apropiată de obiectul de studiu, cu definirea verbului şi a predicatului şi, în final, cu analiza unuia dintre elementele constitutive ale predicatului nominal, verbul copulativ.

2. Gramatica părţilor de vorbire

Strâns legat de perspectiva logicii aristotelice, istoricul părţilor de vorbire, privite nediferenţiat ca entităţi gramaticale până în secolul al XVII-lea (vezi Pfister 1976: 112), arată o asemenea stabilitate a tradiţiei logiciste în modul lor de definire, încât este greu de crezut că această perspectivă se va putea schimba. Părţile de vorbire continuă să fie privite ca nişte clase lexicale, deşi însăşi sintagma „parte de vorbire" arată că definiţia ar trebui să se bazeze pe funcţia pe care o îndeplinesc la nivelul discursiv al limbii. În realitate, categoria părţilor de vorbire trebuie să se bazeze pe un *cum* al cuvântului, şi nu pe un *ce* (semantica lexicală) al acestuia (Coseriu 1987a, 1987b, Coşeriu 2004). Prin conţinutul lexical nu se poate individualiza vreo parte de vorbire, deoarece acesta poate fi comun mai multor părţi de vorbire lexical-semantice, iar orice conţinut lexical poate fi redat într-o limbă printr-un substantiv, ca „obiectualizare" a realităţii percepute în modul propriu vorbitorilor fiecărei comunităţi lingvistice.

Observaţii asupra acestei chestiuni au făcut mai mulţi lingvişti (Saussure 1998: 29, 133; Hjelmslev 1968: 8; Coşeriu 2004; Wilmet 1997: 282–283), însă o schimbare de perspectivă în definirea părţilor de vorbire implică o schimbare generală la nivelul morfologiei ca ştiinţă. În această privinţă se exprimă şi Ivănescu, însă făcând referinţă la direcţia structuralistă, acuzată că nu ar fi ţinut cont de realizările anterioare ale neogramaticilor: „studiul claselor de cuvinte se găseşte şi la structuralişti în acelaşi stadiu în care se găsea în antichitate [...]. Astfel ni se pare nouă că stă lucrul cu problemele fundamentale ale morfologiei şi cu terminologia morfologică, pe care structuralştii le-au lăsat neatinse. Noi credem că tocmai în acest domeniu este necesară o mare schimbare, chiar dacă avem a face cu concepţii general răspândite şi cu o terminologie care pare a fi tot ce e mai înrădăcinat în ştiinţa limbii" (Ivănescu 1965: 423). În realitate, însuşi Saussure, cel considerat părintele structuralismului, se exprimă în termeni la fel de tranşanţi în această privinţă: „La început s-a făcut ceea ce se numea gramatică. Acest tip de studiu, inaugurat de greci şi continuat, în primul rând, de francezi, este fondat pe logică şi este lipsit de orice vedere ştiinţifică şi dezinteresat asupra limbii în sine" (Saussure 1998: 29).

Problema lingvisticităţii părţilor de vorbire este una general recunoscută, dar, după cum arată şi Ivănescu, nu se rezumă la cazul particular al părţilor de vorbire, ci reflectă o stare a întregii morfologii. Necesitatea unei soluţionări a acestei chestiuni era resimţită şi de către Saussure, care indică şi dificultatea pe care o presupune: „lingvistica lucrează fără încetare cu concepte făcute de gramaticieni, concepte despre care nu se ştie dacă într-adevăr corespund unor factori constitutivi

Scanned with OKEN Scanner

ai sistemului limbii. Dar cum să o ştim? Şi dacă aceste concepte sunt nişte fantome, ce realităţi să le opunem?" (*ibidem*: 124).

În mod surprinzător, modul în care se poziţionează Ivănescu în vederea soluţionării problemelor din morfologie pare a fi într-un dezacord evident cu perspectiva celorlalţi lingvişti amintiţi. La fel ca şi Saussure, care consideră că lipsa de adecvare la obiectul supus cercetării (limba) a conceptelor folosite în lingvistică provine din ascendenţa în logică a acestora, în special a celor din gramatică, şi ceilalţi mari lingvişti menţionaţi au acelaşi punct de vedere, observaţie aflată în deplină concordanţă cu ceea ce indică istoria gramaticii. Lingvistul ieşean pare să se îndrepte în sensul contrar: „Punctul de vedere pe care ne plasăm, acela al analizei limbii făcute pe analiza gândirii – ne referim însă la cele mai noi cuceriri ale logicii – ne îngăduie să vedem că tocmai în morfologie este de schimbat aproape totul" (Ivănescu 1965: 423).

3. Ipoteza „logică" a lui Ivănescu

În general, observaţiile lingviştilor asupra gramaticii incriminează ascendenţa ei logică, iar Ivănescu nu poate să facă excepţie în faţa unei realităţi istorice evidente (Ivănescu 1963: 261). Întrebarea formulată de Saussure şi citată mai sus, cu privire la înlocuirea conceptelor logice din lingvistică, primeşte un răspuns surprinzător din partea lui Ivănescu: eliminarea confuziilor produse prin preluarea conceptelor logice de către gramaticieni se poate soluţiona chiar prin revenirea la logică. Nu trebuie însă neglijată accepţia termenului „logică" la Ivănescu. Acesta face o diferenţiere între o logică ontologică – cea care, conform opiniei sale, stă la baza conceptelor din gramatică – şi o logică a gândirii în general. În acest fel se explică aparenta contradicţie între o afirmaţie precum „gramaticii greci şi latini [...] identificau limba cu gândirea şi deci categoriile gramaticale erau considerate categorii logice" (Ivănescu 1963: 259) şi o alta, din aceeaşi lucrare, prin care autorul dă soluţia problemei tocmai prezentate: „[...] vrem să dovedim că structura limbii nu se poate explica decât prin structura gândirii" (*ibidem*: 261). Prin urmare, cititorul textelor ivănesciene trebuie să identifice două accepţii ale termenului *logic(ă)*: o logică *raţională*, care corespunde ştiinţei numite astfel şi ale cărei argumente în privinţa adevărului sau falsului vin din planul ontologic şi o logică *generală*, care pentru Ivănescu este aceeaşi cu gândirea în general (nu cu gândirea logică), desemnată adesea la Ivănescu prin termenul *logic(ă)*. Conform acestui punct de vedere, el afirmă că „astăzi punctul de vedere lingvistic se deghizează într-un punct de vedere ontologic", cu specificarea că „punctul de vedere ontologic este cel care se impune din capul locului la analiza limbajului" (*ibidem*), dar că „punctul de vedere ontologic nu poate fi menţinut în analiza morfologică a limbii sau, dacă este menţinut, trebuie completat cu un alt punct de vedere. Acest punct de vedere nu poate fi decât cel logic, al gândirii, căci planul gândirii se interpune între planul ontologic, al realităţii, şi planul lingvistic, al expresiei prin cuvinte, propoziţii şi

Scanned with OKEN Scanner

fraze" (*ibidem*: 262). Aşadar, pentru Ivănescu există o logică în raport direct cu onticul, care trebuie eliminată din gramatică (dar necesară în analiza limbajului în general), şi o logică cu rol de intermediar între realitatea ontică şi limbă. Astfel, gramatica actuală (pentru că nu s-a schimbat nimic între timp) ar fi o transpunere neadecvată a logicii ontologice, iar noua gramatică ar trebui să se bazeze pe o logică generală, care corespunde apercepţiei intelectuale şi care se reflectă în structura gramaticală a unei limbi. Distincţia nu are însă valoare metodologică în argumentaţia lui Ivănescu, astfel că, în unele cazuri, arată limitele conceptelor gramaticale preluate din logică, iar în alte cazuri recurge chiar la argumentul aristotelic al acestor concepte (Ivănescu 1965: 424).

4. Verbul

Păstrând în prim-plan perspectiva unei logici generale, adică o gândire generală, Ivănescu consideră că „este, hotărât, o greşeală să se limiteze judecăţile numai la acele afirmaţii şi negaţii, numai la acele gândiri, care «enunţă» o noţiune, care [...] ne arată calităţile sale specifice şi deci permanente", deoarece, continuă Ivănescu, există şi o altfel de gândire decât cea despre generalul permanent, şi anume aceea despre „particularul trecător", care nu exprimă noţiuni, ci doar note, fapt pe care Meillet nu l-ar fi putut observa, deoarece el a considerat că verbul reflectă „de-a dreptul planul ontologic, al realităţii, iar nu planul gândirii, planul logic" (Ivănescu 1964: 199–200). Prin urmare, limba prezintă şi predicate care reflectă accidentele şi, de aceea, analiza ei la nivelul discursiv nu poate fi asimilată analizei logice. Aceeaşi observaţie o face şi în cazul substantivului: „întrucât substantivul nu exprimă numai existenţele «substanţiale», dar şi însuşirile, acţiunile, procesele etc., dacă apar în actul gândirii ca noţiuni, termenul *substantiv* este cu totul nepotrivit pentru a denumi clasa de cuvinte în discuţie şi am propus ca termenul *nume* să fie întrebuinţat în locul lui" (Ivănescu 1965: 423). În acest fel, Ivănescu elimină partea de semantică lexicală din definiţia verbului, definiţie care de multe ori se limitează la această parte, adică fără a se mai include specificarea referitoare la conjugare (care, analizată cu atenţie, se dovedeşte a fi o definire circulară, deoarece conjugarea nu este altceva decât flexiunea verbală şi, prin urmare, definiţia verbului prin conjugare înseamnă „cu comportament morfologic specific verbului"). Soluţia dată de Ivănescu este identificarea verbului cu predicatul, adică se propune o identitate între parte de vorbire şi funcţie în acest caz[2], afirmând că „termenul *verb* este în fond echivalent cu predicat" (*ibidem*: 425). Acesta este motivul pentru care aprecierile cu privire la verb nu se limitează la statutul acestuia de parte de vorbire, ci implică şi funcţia de predicat. Afirmaţiei referitoare la identitatea dintre verb şi predicat i se adaugă o specificare foarte

[2] Despre problematica aplicării criteriului identităţii între parte de discurs şi funcţie la nivel general, vezi Brøndal 1928: 234–235.

Scanned with OKEN Scanner

importantă în ceea ce priveşte funcţia; această specificare rămâne însă izolată, dar ar fi trebuit să aibă implicaţii importante în definirea predicatului şi a verbului copulativ: „[...] verbul singur este predicat, adică este vorbire, este afirmare sau negare despre ceva" (*ibidem*: 425).

5. Predicatul

Urmând planul logic şi considerând că „*a afirma* şi *a nega* din definiţie ar putea fi înlocuite cu *a gândi*" (Ivănescu 2004: 119, notă), Ivănescu propune eliminarea separării între subiect logic şi predicat logic, pe de o parte, şi subiect şi predicat gramatical, pe de altă parte, deoarece subiect şi predicat gramatical nu poate fi decât subiectul şi predicatul logic, adică să se admită că o propoziţie este formată numai din subiect şi predicat ca unităţi simple sau complexe din punct de vedere formal (Ivănescu 1964: 200, 2004: 119). Însă tot el observă următoarele: „construcţia propoziţiei este indiferentă faţă de subiectul şi predicatul propoziţiei şi judecăţii", dar consideră că propoziţiile trebuie interpretate conform mesajului transmis (Ivănescu 1964: 201). Desigur, transpunerea structurii lingvistice într-o structură logică (semantică) nu înseamnă decât tocmai ceea ce Ivănescu încercase să elimine ca fiind neadecvat prin critica logicii ontologice, deoarece studiul limbii nu poate fi redus la enunţurile logice. Astfel, deşi multe dintre observaţiile sale legate de predicat sunt corecte, iar argumentele pentru o nouă abordare sunt în mare măsură pertinente, Ivănescu nu este întotdeauna consecvent cu sine însuşi, deoarece combină argumente din ambele planuri sau se bazează uneori şi pe tradiţia logicistă a gramaticii, ca atunci când defineşte predicaţia: „«predicarea» se exprimă prin simpla alăturare a predicatului la subiect sau a sintagmei predicat la sintagma subiect" (Ivănescu 1965: 424). Limba arată că (exceptând sintaxa mixtă, unde participă şi contextul lingvistic sau cel pragmatic) enunţurile pot fi formate numai din predicat şi că negaţia şi afirmaţia poate fi izolată, adică nu este numaidecât afirmaţie despre ceva, aşadar simplă afirmaţie sau negaţie a ceva. Ivănescu susţine şi el acest lucru (Ivănescu 2004: 132, 138), însă nu ţine cont de faptul menţionat în definiţia citată mai sus. Dacă definiţia predicatului nu se limitează la limbile indoeuropene, unde flexiunea este unul dintre indiciile importante în identificarea părţilor de discurs şi a funcţiilor sintactice, definiţia predicatului prin simpla afirmaţie a unui conţinut propriu prezintă un grad de adecvare superior definiţiilor din gramaticile actuale.

Definiţia lui Ivănescu, bazată pe afirmaţie, probabil fără a fi străină de definiţia din Gramatica de la Port-Royal[3], este cu siguranţă mai aproape de

[3] „Ainsi le verbe, selon ce qui lui est essentiel, est un mot qui signifie l'affirmation. Mais si l'on veut joindre, dans la définition du verbe, ses principaux accidents, on le pourra définir ainsi: *Vox significans affirmationem, cum designatione personae, numeri et temporis*: *Un mot qui signifie l'affirmation, avec désignation de la personne, du nombre et du temps*" (Arnauld, Lancelot 1810: 332).

Scanned with OKEN Scanner

realitatea limbii decât cea clasică, logico-semantică, în care se pune accentul pe conținutul afirmat și nu pe modul în care acel conținut este afirmat, deoarece, fără a fi afirmat, un conținut semantic nu poate fi considerat un enunț. În acest fel se justifică și observațiile sale critice, precum cea referitoare la afirmația lui Porzig că enunțurile impersonale ar avea subiect, Ivănescu considerând, pe bună dreptate, că, acolo unde apare (în limbi precum germana, franceza sau engleza), pronumele nu este decât marcă a persoanei. Dat fiind că pronumele din enunțurile impersonale nu poate fi subiect, concluzia este aceea că „pot exista și fraze fără subiect". Însă identitatea dintre subiectul și predicatul logic și subiectul și predicatul gramatical îl conduce pe Ivănescu la afirmații care nu pot fi acceptate, decât dacă le situăm într-un plan al unei logici generale: „Dar, dacă există fraze fără subiect, există și judecăți fără subiect. Logica trebuie să ia în considerare și astfel de cazuri". Logica nu se va ocupa niciodată de astfel de fraze, pentru că nu ele constituie obiectul său de studiu. Ivănescu are în vedere o logică generală, de aceea utilizează și termenul *gândire* pentru această logică generală, însă logica generală ca mod coerent de gândire nu este o știință, ci o capacitate umană. Obiectul logicii, așa cum o arată Aristotel în partea introductivă a opusculului *Despre interpretare*, este logosul apofantic, adică numai o parte din vorbirea în general, numită logos semantic. Ivănescu devine chiar puțin ironic la aceste presupuse deficiențe ale logicii: „Logicienii nu mai admit alte categorii de judecăți [în afară de cele categorice, ipotetice și disjunctive, n.n.]. Dar aceasta este o deficiență a lor" (Ivănescu 2004: 138). Totuși, o logică ce corespunde în totalitate limbii nu poate fi presupusă, iar logica nu s-a ocupat niciodată de gramatică. Analiza enunțurilor logice înseamnă analiza substratului logic al enunțului, și nu a structurii lor gramaticale sau a valorii sintactice a elementelor care formează enunțul.

Un răspuns în privința raportului dintre analiza logică și analiza lingvistică a actelor lingvistice îl oferă Coșeriu: „Der Logik geht nicht um die Rede als sprachliches Phänomen, sondern vielmehr um den darin ausgedrückten Gedanken und höchstens um das Verhältnis von Gedanken und sprachlichen Ausdruck" (Coseriu 1987a: 2). Coșeriu consideră că există două accepții ale logicii, o logică a gândirii în general și o logică a gândirii raționale și că limba se asociază cu primul tip de logică, numai o parte din limbă corespunzând logicii raționale, logosul apofantic. Logica științei limbii (gramatica drept disciplină care cercetează și descrie structura unei limbi) constă în adecvarea la obiectul de studiu, afirmă Coșeriu. Dacă obiectul de studiu, limba, corespunde unei logici generale, structura descrisă în gramatică trebuie să reflecte acest fapt (Coseriu 1987a: 4). Dacă gramatica ar urma principiile logicii raționale, atunci ar fi inadecvată obiectului de studiu și, prin urmare, „ilogică". Așadar, o extensie a logicii prin care să se cuprindă toate tipurile de enunț, așa cum credea Ivănescu, nu este posibilă. Ideea trebuie însă înțeleasă dincolo de termenii folosiți. Pentru Ivănescu, gramatica trebuie să corespundă unei astfel de logici, identică cu gândirea în general, identificată în diversele forme ale enunțurilor lingvistice, fapt ce nu poate fi

Scanned with OKEN Scanner

contestat. Soluţiile propuse de Ivănescu pentru o redefinire a conceptelor cu care lucrează gramatica actuală sunt cu siguranţă mai adecvate limbii, căci gramaticile încă nu s-au eliberat de viziunea logică asupra limbii. Definiţia predicatului ca *vorbire*, cu sensul de „afirmaţie în general" (care include şi afirmaţia, şi negaţia), devine aplicabilă şi în cazul enunţurilor lingvistice nonverbale (adică verbul nu este suplinit prin context) din sistemele unor limbi precum maghiara sau ebraica, unde absenţa verbului copulativ nu poate fi considerată o elipsă, deoarece prezenţa lui în asemenea fraze nu este permisă de sistemul limbii (vezi Agnel 1999: 114–116 şi Ehlich 2005: 111–119).

6. Verbul copulativ

Limitând analiza la predicatul verbal şi pornind de la definiţia predicatului ca afirmaţie a ceva, Ivănescu arată că rolul copulei nu poate fi limitat la statutul de „element de legătură" din logică:

> „Copula arată, în limbile în care apare, că avem o propoziţie teoretică sau o judecată, iar nu o sintagmă subiect. Copula este semnul că avem o propoziţie, iar nu o sintagmă subiect. Din această cauză ea nici nu-şi merită numele de copulă. Acest termen trebuie părăsit şi înlocuit cu *indiciu de propoziţie* sau *indiciu de judecată*, chiar *indiciu de predicat*, *indiciu de predicaţie*. Legarea termenilor se face astfel: prin acord, consecutio temporum şi recţine. O dovadă că nu legarea este scopul aşa-numitei copule o constituie faptul că în vorbire se leagă de multe ori determinatul ori determinantul fără verbul *a fi*. Aşa-numita copulă nu apare decât în cazul legării predicatului cu subiectul, deci tocmai la legarea prin care se naşte judecata sau propoziţia teoretică. Dar, repet, nici în acest caz aşa-numita copulă nu este obligatorie şi este înlocuită în unele limbi cu alte mijloace (în rusă, ea este înlocuită cu o formă specială a adjectivului predicat, deosebită de aceea a adjectivului care nu e predicat). Aşadar, nu există copulă" (Ivănescu 1964: 197–198).

„Chestiunea copulei" trebuie corelată şi cu Ivănescu 2004: 66–67, unde îl aminteşte pe Meillet şi problema frazei nominale pure din limbile semitice şi citează şi definiţia frazei de la Meillet: „une phrase consiste essentiellement en une affirmation, elle comprend au besoin un sujet, c'est-à-dire un mot qui indique de qui ou de quoi quelque chose est affirmé, et est normalement un prédicat, c'est-à-dire un mot qui indique ce qui est affirmé. Le sujet peut n'être pas exprimé, s'ils est connu des interlocuteurs" (Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, apud Ivănescu 2004: 67).

Conform definiţiei acceptate, actul predicaţiei constă în afirmaţia însăşi, şi nu în ceea ce se afirmă. În cazul predicatului nominal, din punct de vedere logic există un predicat, adică ceea ce se afirmă, şi copula, adică „elementul de legătură". Gramaticile au preluat această analiză logică a predicatului nominal, care s-a păstrat până astăzi, deşi identificarea predicatului nu se bazează niciodată pe identificarea predicatului nominal, ci pe aceea a verbului copulativ. Această constatare extrem de simplă, dar care nu se poate impune în faţa tradiţiei statuate prin gramatici, este foarte probabil şi argumentul care îl face pe Ivănescu să susţină

Scanned with OKEN Scanner

că ceea ce gramaticile numesc şi consideră că este o copulă nu are rol de copulă la nivel lingvistic şi să o numească „indiciu de predicat/predicaţie". Acelaşi lucru îl afirmă şi despre verbul predicativ: „Trebuie să spunem totuşi că numai verbul la unul din modurile predicative creează propoziţia, indiferent dacă el este sau nu predicatul real al judecăţii (face excepţie fraza nominală pură). Verbul la unul din modurile predicative este un indiciu al propoziţiei sau, ceea ce e totuna, al predicatului. (Poate aceasta a făcut să se creadă atâta timp că el e oricând predicat)" (Ivănescu 1964: 202). Aşadar, fără a se exprima explicit, Ivănescu arată că, din punct de vedere gramatical, rolul predicativ în cadrul predicatului nominal nu-i revine numelui predicativ, aşa cum este în logică, ci verbului copulativ. Desigur, afirmaţia ca act lingvistic în cadrul unei fraze nominale nu este îndeplinită de numele predicativ, ci de verbul copulativ. Numele predicativ este doar specificarea afirmaţiei indicate prin verbul copulativ. Ivănescu nu continuă analiza la următorul nivel, adică, după ce răspunde întrebării „În ce constă predicaţia la nivel lingvistic?" şi ajunge la răspunsul că aceasta constă în afirmaţie, nu îşi propune să dea un răspuns şi la întrebarea „În ce constă afirmaţia?".

Chiar şi rămânând la acest pas făcut de Ivănescu, trebuie reţinută ideea că, din perspectiva limbii, predicatul s-ar defini ca afirmaţia a ceva (despre altceva, în majoritatea cazurilor), şi nu ceea ce se afirmă despre altceva, astfel că accentul cade pe verb, fie acesta şi „copulativ". „Afirmaţia a ceva" şi „ceea ce se afirmă despre ceva" fac diferenţierea dintre planul lingvistic şi cel logic, căci în primul caz este vorba despre actul în sine, în timp ce în al doilea caz este vorba despre ceea ce e supus actului. Acest fapt conduce la o altă analiză a predicatului nominal, căci afirmaţia se face prin verbul numit copulativ, prin care se afirmă ceva, afirmaţia fiind specificată prin numele predicativ.

7. Concluzii

Problema gradului de adecvare a definiţiei predicatului în gramatici este un fapt cunoscut, astfel că observaţiile critice în acest sens constituie deja o regulă în lucrările care abordează această chestiune. Ivănescu încearcă o rezolvare a acestei probleme prin depăşirea cadrului logic în care s-a stabilit definiţia predicatului, a verbului şi a verbului copulativ. Lingvistul ieşean consideră că acest lucru este posibil prin lărgirea domeniului logicii, încât aceasta să cuprindă toate faptele de vorbire, ajungându-se astfel la un alt fel de logică, care să se identifice cu gândirea în general. În realitate, gramatica este cea care trebuie să depăşească un cadru logico-semantic şi să ajungă o ştiinţă care să cuprindă toate faptele de limbă. Ivănescu încearcă să facă acest lucru în cazul definirii actului predicaţiei, care nu poate fi definit în planul limbii pe baza substratului logic. El consideră că predicatul trebuie definit ca afirmaţie a ceva. Această definiţie este valabilă atât pentru predicatele din propoziţiile cu subiect şi predicat, cât şi pentru cele fără subiect. De asemenea, verbul copulativ nu mai poate fi considerat un element de

Scanned with OKEN Scanner

legătură, deoarece prin verbul copulativ se face afirmaţia. Urmând acest raţionament, putem considera că numele predicativ este specificarea afirmaţiei realizate prin verbul copulativ. Astfel, raportul dintre elementele constitutive ale predicatului nominal este invers faţă de cel impus prin analiza logică.

Ivănescu nu continuă analiza în această direcţie, astfel încât să arate şi modul în care se realizează afirmaţia, adică ce anume face ca un enunţ să fie un enunţ şi nu doar o sintagmă. O astfel de analiză ar fi dus la constatarea că afirmaţia este posibilă prin timpul gramatical, informaţia specifică verbului. În cazul enunţurilor nonverbale, timpul este subînţeles, acesta fiind şi motivul pentru care Hjelmslev (1971: 200) ajunge la concluzia că timpul aparţine în realitate frazei.

BIBLIOGRAFIE

Agnel 1999 = Éva Agnel, *Phrase nominale et phrase avec „être" en hongrois*, Aix-en-Provence, Université de Provence – Service des Publications.

Aristotel 1998 = Aristotel, *Organon*, I, traducere, studiu introductiv, introduceri şi note de Mircea Florian, Bucureşti, Editura IRI.

Arnauld, Lancelot 1810 = A. Arnauld, C. Lancelot, *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal*, Paris, Bossange et Masson.

Brøndal 1928 = Viggo Brøndal, *Les parties du discours. Partes orationis*, Copenhague, Græbe.

Coseriu 1987a = Eugenio Coseriu, *Logik der Sprache und Logik der Grammatik*, în *Formen und Funktionen. Studien zur Grammatik*, Tübingen, Max Niemeyer, p. 1–23.

Coseriu 1987b = Eugenio Coseriu, *Über die Wortkategorien («partes orationis»)*, în *Formen und Funktionen. Studien zur Grammatik*, Tübingen, Max Niemeyer, p. 24–44.

Coşeriu 2004 = Eugeniu Coşeriu, *Logicism şi antilogicism în gramatică*, în *Teoria limbajului şi lingvistica generală. Cinci studii*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, p. 239–264.

Ehlich 2004 = Konrad Ehlich, *Phrase averbale, phrase nominale? La constellation sémitique*, în „Syntaxe & sémantique", 6. *Aux marges de la prédication*, sous la direction de Irmtraud Behr *et al.*, Caen Cedex, Presses Universitaires de Caen, p. 103–123.

Hjelmslev 1968 = Louis Hjelmslev, *Die Sprache*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Hjelmslev 1971= Louis Hjelmslev, *Le verbe et la phrase nominale*, în *Essais linguistiques*, Paris, Minuit, p. 174–200.

Ivănescu 1963 = G. Ivănescu, *Gramatica şi logica*, I. *Structura logică a gândirii ca factor al structurii morfologice a limbii*, în „Analele Universităţii din Timişoara", Seria Ştiinţe filologice, 1, p. 259–267.

Ivănescu 1964 = G. Ivănescu, *Gramatica şi logica*, II. *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în „Analele Universităţii din Timişoara", Seria Ştiinţe filologice, II, p. 193–219.

Ivănescu 1965 = G. Ivănescu, *Nume şi verb*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei, p. 423–426.

Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat şi prefaţat de Oana Popârda, Iaşi, Editura Junimea.

Pfister 1976 = Raimund Pfister, *Zur Geschichte der Begriffe von Subjekt und Prädikat*, în „Münchener Studien zur Sprachwissenschaft", 35, p. 105–119.

Saussure 1998 = Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, publicat de Charles Bally şi Albert Sechehaye, în colaborare cu Albert Riedlinger, ediţie critică de Tullio de Mauro, traducere şi cuvânt-înainte de Irina Izverna Tarabac, Iaşi, Editura Polirom.

Wilmet 1997 = Marc Wilmet, *Grammaire critique du français*, Louvain-la-Neuve, Duculot.

Scanned with OKEN Scanner

PREDICATE AND COPULA – G. IVĂNESCU'S PERSPECTIVE

ABSTRACT

This article discusses G. Ivănescu's conception of *predication*. As a language phenomenon, the predicate is defined as a statement of something and not as something that is said about a subject. This definition includes also the sentences without a subject and focuses on the linguistic act (the sentence), not on his logic background. According to this view, the *copula* is the main element in the nominal predicate structure and the *predicative* is the specification of the sentence.

Keywords: *G. Ivănescu, grammar, verb, predicate, copula.*

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE CONCEPȚIA STILISTICĂ A LUI G. IVĂNESCU (SAU DESPRE JUSTEȚEA UNEI RECOMANDĂRI PRIVIND CERCETAREA STILURILOR)

CRISTINEL MUNTEANU*

În capitolul în care se ocupă de filozofia limbajului la Giambattista Vico, Eugeniu Coşeriu încearcă să explice în ce constă dificultatea de a percepe corect ideile acestui gânditor italian: „Stilul lui Vico este foarte complicat, obscur şi adesea încâlcit, lectura textelor sale îl zăpăceşte pe cititorul neexperimentat. Numeroasele repetări ale aceleiaşi idei cu variaţii sinonimice, adică lipsite de coerenţă terminologică, îngreunează înţelegerea. Cu toate că şi-a rescris continuu opera [...], prezentarea nu devine mai clară şi mai concisă, aşa cum ne-am aştepta, ci – sub imperiul exuberanţei produse de noile idei – din ce în ce mai metaforică şi mai neclară" (Coşeriu 2011: 351). În consecinţă, la începutul demersului său hermeneutic, E. Coşeriu apreciază că, în cazul lui G. Vico, este necesar să apelăm la „un dublu cadru explicativ": „Pentru o mai bună înţelegere a filozofiei limbajului la Vico, problematizările acestuia trebuie prezentate într-un dublu cadru interpretativ: mai întâi *ex negativo*, pe fundalul unei scheme a treptelor cunoaşterii propuse de Leibniz, şi apoi în manieră pozitivă, în cadrul propriei gnoseologii a lui Vico" (*ibidem*: 352).

1. *Mutatis mutandis*, cele spuse mai sus pot fi aplicate, într-o anumită măsură, şi operei ştiinţifice a lui G. Ivănescu, măcar pentru unele locuri ale acesteia. Desigur, o asemenea analogie conţine o doză de exagerare; de altminteri, nu am intenţionat o comparaţie între cei doi savanţi, Vico şi Ivănescu (apropiaţi, probabil, şi din punct de vedere temperamental), ci avut de gând doar să compar unele aspecte ale scrierilor lor şi ale interpretărilor ce pot fi date acestora.

1.1. Într-adevăr, deşi nu putem vorbi de o obscuritate de genul celei înregistrate la Vico, şi la Ivănescu întâlnim uneori o inconsecvenţă terminologică (după cum se poate constata şi din paragrafele despre limbajul poetic, pe care le vom examina aici) şi, pe alocuri, o exprimare oarecum neclară, trădând o uşoară lipsă de rigoare sau de ordine (neajunsuri pe care le-au sesizat ori i le-au reproşat şi

* Universitatea „Constantin Brâncoveanu", Piteşti, Calea Bascovului, nr. 2A, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 185–204

Scanned with OKEN Scanner

alții). Mai mult decât atât, textele lui Ivănescu prezintă în genere numeroase idei – semănate entuziast, într-o manieră cam neglijentă, dar seducătoare, totodată – insuficient argumentate, ce-şi aşteaptă confirmarea ori, din contră, infirmarea prin cercetările amănunțite ale altora[1].

1.2. Paginile în care Ivănescu discută despre limbajul poetic/limba poetică cuprind idei, noțiuni şi distincții care se articulează într-o concepție stilistică destul de solidă, ce oferă, la rându-i, sugestii utile pentru abordări ulterioare. Pentru o mai bună înțelegere a acestei concepții, se poate apela, şi în cazul lui Ivănescu, la dublul cadru explicativ de care vorbea Coşeriu, numai că, de data aceasta, pentru modul interpretativ *ex negativo*, propun ca rolul lui Leibniz să fie preluat de Coşeriu însuşi. Altfel spus, voi încerca să prezint, până la un punct, pentru mai multă claritate, ideile şi intuițiile lui Ivănescu despre limbajul poetic şi despre stilistică prin intermediul teoriei coşeriene – o doctrină lingvistică mai riguroasă, mai coerentă şi mai unitară, constituită şi dezvoltată pentru a corespunde cât mai bine realității limbajului şi care, în plus, beneficiază de o terminologie foarte adecvată[2]. Ne ajută şi faptul că ambii lingvişti apreciau la fel de mult moştenirea Antichității, fiind buni cunoscători ai ideilor despre limbă şi stil din acea perioadă.

1.3. Aşadar, scopul principal al lucrării mele este acela de a arăta însemnătatea şi justețea unei recomandări făcute de G. Ivănescu pentru lingvistica modernă cu privire la cercetarea stilurilor. Însă, pentru atingerea scopului, este nevoie să ne raportăm, α) pe de o parte, la o serie de distincții esențiale referitoare la cultură, în general, şi la limbaj, în special, aşa cum le-a formulat clar şi riguros E. Coşeriu (pe urmele unor mari gânditori); β) pe de altă parte, la ideile/concepțiile clasicilor referitoare la stiluri. Subliniind importanța concepției stilistice ivănesciene şi indicându-i posibilitățile de dezvoltare, nu trebuie pierdut din vedere că suntem datori să-i relevăm, în acelaşi timp, şi limitele (o exigență exegetică pe care E. Coşeriu o numea, în spaniolă, *alcances y límites*).

---

[1] Iată, în legătură cu tema noastră, dar atingând problema limbii literare, o atare idee – ca rod al reflecțiilor lui Ivănescu cu privire la limba poetică românească –, pe care o reproducem *in extenso* în cele ce urmează: „Putem admite că, în unele cazuri, termenii munteneşti s-au impus în limba literară, pentru că ei aveau valoare poetică la scriitorii moldoveni, pentru care termenii moldoveneşti erau în mod fatal banalizați. Putem admite, cu alte cuvinte, că limbajul poetic al moldovenilor a devenit limbajul normal al tuturor românilor, când acest limbaj poetic se recruta din dialectul literar muntenesc. Astfel, muntenii spuneau şi spun *zăpadă*, *nor*, moldovenii spuneau şi spun *omăt*, *nour*. Azi *zăpadă* şi *nor*, adică formele muntene, sunt şi termenii literari neutri, caracteristici limbii scrise şi vorbite obişnuit de către oamenii de cultură; ceea ce nu înseamnă că *omăt* şi *nour* nu pot apărea în poezie; dimpotrivă, *omăt* se întâlneşte la Eminescu, care întrebuințează rar şi cuvântul *zăpadă*, iar *nour* se întâlneşte atât la el, cât şi la Alecsandri, precum şi la alți poeți moldoveni. Conştiința artistică a scriitorilor români mai însemnați, dintre 1830 şi 1880, care erau moldoveni, a putut determina, în acest caz, alegerea formelor muntene ca fapte poetice, ajutând prin aceasta alegerea lor ca fapte literare comune" (Ivănescu 2000: 707).

[2] În acest sens, invoc şi următoarea declarație a lui Eugen Munteanu: „Pentru mine, ca lingvist şi ca profesor, lingvistica integrală coşeriană reprezintă lingvistica pur şi simplu" (vezi Munteanu E. 2008: 57, reprodus şi în Munteanu Cr. 2012: 296).

Scanned with OKEN Scanner

2. Pentru punctul α voi avea în vedere o triadă de distincții (alături de conceptele aferente): tipurile de *cauze* (după Aristotel), cele două *lumi* (deosebite de Kant) și cele trei feluri de *logoi* (după același Aristotel). După prezentarea acestora, în ordinea anunțată, voi insista asupra relației *sui-generis* dintre *formă* și *substanță* (materie) în cazul *obiectelor culturale*, cu referire specială la *limbaj* și, în cadrul acestuia, la *discursuri*.

2.1. Dacă prin „cauză" se înțelege 'orice, prin care ceva se produce (ajunge să fie), se modifică sau se anulează (încetează să mai fie)', atunci putem fi de acord cu Aristotel, care distinge (în *Physica*, II, 3 și II, 7) patru „cauze":

a) *cauza eficientă* sau *motorul proxim* – cea care face sau produce ceva, adică agentul ca atare ori autorul acțiunii;

b) *cauza materială* sau *materia* – cea cu care se face ceva;

c) *cauza formală* sau *esența* – ideea a ceea ce se face;

d) *cauza finală* – cea în vederea căreia se face ceva (Coșeriu 1997: 176).

În activitățile omenești, caracterizate prin intenționalitate, cauza finală (sau finalitatea/scopul) este determinantă, constituind *rațiunea* prin care *motorul proxim* face ceea ce face. De pildă – ca să amintim exemplul lui Aristotel – , o casă nu s-ar putea realiza fără material și fără anumite condiții externe, însă nu acestea constituie rațiunea casei. Casa există pentru că omul o creează *pentru ceva*, așadar, cu un anumit scop. Prin urmare, casa nu este „produsul" unei necesități fizice, exterioare omului însuși. Astfel, devine obligatorie luarea în considerație a deosebirii nete pe care o face Kant între *lumea libertății* și *lumea necesității* (vezi *infra*, **2.2.**); dar deja Aristotel, după cum am văzut, observase că motivarea finalistă este una de un tip special.

2.2. Distincția lui I. Kant (intuită, anterior, și de G. Vico) dintre „necesitate" și „libertate" este prezentată de Coșeriu însuși în felul următor: „Obiectele naturale aparțin lumii «necesității» care e guvernată de «cauze» ce produc anumite «efecte» și unde, prin urmare, constatarea a ceea ce se întâmplă în mod regulat, în anumite condiții, reprezintă o «lege naturală» sau o lege de necesitate empirică. Obiectele culturale, în schimb, aparțin lumii specific umane a libertății – activităților și creațiilor libere ale omului –, unde «faptele» create nu sunt determinate de cauze, ci se produc în vederea unei finalități și, ca realizări obținute – dacă nu este vorba de «instrumente» care au și o finalitate exterioară – , coincid cu finalitatea lor; astfel, finalitatea *Iliadei* este *Iliada* însăși" (Coșeriu 2000: 50–51).

2.3. În ceea ce privește clasificarea *logoi*-lor la Aristotel, trebuie spus că o asemenea taxinomie nu există într-un loc anume din vreo lucrare a Stagiritului. Meritul clasificării (și explicării) acestora îi revine lui E. Coșeriu, într-un exemplar efort hermeneutic desfășurat asupra operei filozofului grec. Așadar, la Aristotel, *limbajul semantic* (*lógos semantikós*) este limbajul în esența sa (adică limba ca atare), fără alte determinări ulterioare, în timp ce (1) *limbajul apofantic* (*lógos apophantikós* – enunț, judecată; poate fi „adevărat" sau „fals"), (2) *limbajul poetic* (*lógos poietikós* – uzul limbii ca expresie a imaginației) și (3) *limbajul pragmatic*

Scanned with OKEN Scanner

(*lógos pragmatikós* – uzul limbii ca formă de acțiune) sunt, de fapt, tipuri de *discurs*, adică „limbaj determinat ulterior”[3].

2.4. Pornind de la configurarea raportului dintre *formă* (*morphé*) și *materie/substanță* (*hýle*), după Aristotel (în *Physica*, II, 2) și G. Vico (în *Scienza nuova secunda*), Coșeriu admite că obiectele se pot clasifica în trei clase:

a) *obiecte naturale*, privite ca substanțe care au luat o formă anume, în acest caz forma (F) fiind determinată prin substanță (S), altfel spus, o substanță (organică sau anorganică) anumită se cristalizează într-un anumit fel (S→F);

b) *obiecte matematice* sau *formale*, care sunt forme pure (doar F), indiferente față de substanțe (căci obiectele matematice nu au existență în afara conștiinței noastre);

c) *obiecte culturale*, în ființarea cărora determinantă este forma, dar numai prin raportare la substanță, adică forma alege substanța convenabilă (F→S).

La rigoare, clasificarea îi aparține Stagiritului, dar Coșeriu are meritul de a o fi justificat suplimentar, interesat fiind mai ales de specificul obiectelor culturale, în rândul cărora se include și limbajul (Coșeriu 1994: 8, 23).

2.4.1. Obiectele culturale sunt, de fapt, forme de conștiință pe care, pentru a le exterioriza, pentru a le face cunoscute și altora sau, cu alte cuvinte, pentru a le face intersubiective, trebuie să le transpunem într-o substanță observabilă prin simțuri. Oamenii sunt, așadar, conștiințe închise, ce nu pot comunica decât prin intermediul anumitor substanțe[4], substanțe care nu sunt însă indiferente sau întâmplătoare. Bunăoară, grecii antici reprezentau, în sculptură, femeile, folosind marmura de Paros, întrucât aceasta permite luminii să pătrundă până la aproape un centimetru, corespunzând astfel mai bine ideii pe care ei o aveau despre feminitate; în schimb, bărbații erau reprezentați în bronz, deoarece bronzul este materie opacă și accentuează mușchii, contururile etc. În același fel, piesele muzicale se compuneau special pentru un anumit instrument (cf. Coșeriu 1994: 23; 1997: 232–233; 2000: 50).

2.4.2. Aceleași observații sunt valabile și în cazul limbajului, unde forma de conștiință (adică semnificatul) este hotărâtoare: „[…] trebuie să avertizăm că limbajul este, într-adevăr, *expresie cu semnificat*, dar că în limbaj semnificatul și nu expresia este determinantul și că, prin urmare, expresia există prin semnificat și nu invers; sau, altfel spus, că semnificatul este finalitate sau funcție a limbajului, în timp ce expresia servește doar ca instrument al acestei funcții. De aici faptul că, în principiu, instrumentul poate fi unul oarecare. Prin urmare, ar fi mai potrivit să se spună că limbajul este semnificat exprimat, *semnificat cu expresie* [subl.a.], și nu invers” (Coșeriu 1967: 138; cf. și 1996: 90 și 1997: 176–177).

---

[3] Pentru o prezentare *in extenso* a concepției Stagiritului privind limbajul, vezi Coșeriu 2011: 99–150.

[4] Aici (și peste tot în această lucrare) termenul de *substanță*, așa cum este întrebuințat de Coșeriu, trebuie înțeles ca ‘materie’, și nu, în sens filozofic, ca ‘ființă’ (conform gr. *ousia*).

Scanned with OKEN Scanner

2.4.3. Ideile de mai sus își mențin valabilitatea și în privința actelor lingvistice concrete. Arătând în ce constă esența/specificul literaturii artistice (ca discurs), prin raportare la alte tipuri de discurs (cum ar fi, de pildă, cel jurnalistic[5]), Coșeriu avertizează că discursurile, ca fapte omenești intenționale, nu se pot defini prin structura lor (ce constituie *cauza* lor *materială*), ci numai prin *cauza finală*, determinantă în activitățile umane. După cum am văzut deja, în cultură structura trebuie să fie întotdeauna în acord cu finalitatea și nu invers (Coseriu 1990: 91).

2.4.4. Însă, dacă tot ceea ce caracterizează cultura în general (vezi *supra*, **2.4.1.**) este valabil și pentru limbaj, atunci – fie că este vorba de limbă, fie că este vorba de discursuri – rezultă că substanța nu este indiferentă nici aici. Deși, în limbă, „în principiu, instrumentul poate fi unul oarecare" (vezi *supra*, **2.4.2.**) – cum susținea Hjelmslev, îndeosebi – Coșeriu a demonstrat (încă din 1954, în *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*) că materia sonoră nu este aleasă la întâmplare. Același lucru se poate afirma și despre discursuri, chiar dacă ne situăm într-un plan mai complex. Bunăoară, am putea considera stilurile drept *substanțe* (ori expresii) *formate* în prealabil, de care vorbitorii dispun, deloc întâmplător, în funcție de necesitățile de comunicare. Cred că în felul acesta trebuie înțelese cele spuse de Coșeriu într-o notă de subsol din celebra sa carte *Sincronie, diacronie și istorie* [1958]: „*Critica rațiunii pure* și *Fenomenologia spiritului* sunt opere reușite și sub aspect literar pentru că forma expresiei lor corespunde, chiar în sens «subiectiv», finalității lor expresive și nu ar avea această calitate dacă s-ar prezenta, de exemplu, în stilul unui roman polițist. În schimb, o istorie a filozofiei ca aceea a lui B. Russell – pe lângă alte lucruri, mai grave – supără și prin stilul ei familiar și jurnalistic" (Coșeriu 1997: 149, nota 49).

2.4.4.1. Însă ceea ce nu este întâmplător sau ceea ce este convenabil, sau ceea ce este potrivit (de obicei) nu echivalează numaidecât cu ceea ce este necesar, ori esențial, ori definitoriu. O astfel de constatare generală este, probabil, cel mai ușor de dovedit în cazul literaturii artistice (ca discurs)[6]. În mod obișnuit, se consideră că literatura trebuie realizată într-un stil „frumos" (cf. *beletristică* și *stil beletristic*). Or, de vreme ce rostul *lógos*-ului *poietikós* este acela de a construi lumi posibile (în plan imaginar), devine evident că o asemenea condiție nu este necesară (și nici măcar proprie literaturii, dacă luăm „propriul" în accepție aristotelică). Într-adevăr, o operă literară poate fi scrisă într-un stil (la o primă vedere) „nepotrivit", de exemplu în cel administrativ (cum o face, de pildă, Kafka; vezi Coșeriu 1994: 157–159),

[5] În *Información y literatura* [1990] Coșeriu ia, la început, atitudine împotriva unor lingviști notorii precum Charles Hockett, Roman Jakobson sau Teun van Dijk, care au eșuat în încercările lor de a arăta în ce constă esența discursului literar, după care prezintă viziunea sa în legătură cu această temă.

[6] Dar și în cazul altor tipuri de discursuri; de pildă, pentru a demonstra că regulile elaborării unei știri se întâlnesc și în literatură, Coșeriu face trimitere la un umorist italian care a aplicat celebrele întrebări („pentagonul interogativ") la primele trei versuri din *Divina Commedia* a lui Dante: „Nel mezzo del cammin di nostra vita" (Când?), „mi ritrovai per una selva oscura" (Cine? [pers. I] + Ce? + Unde?), „ché la diritta via era smarrita" (De ce?) (Coseriu 1992: 185).

Scanned with OKEN Scanner

atâta timp cât acesta serveşte mai bine finalităţii interne a discursului respectiv. Altfel spus, stilul ales poate fi şi el un factor (alături de alţi factori) care să contribuie la articularea sensului global.

2.4.4.2. Ştim, tot de la Aristotel, că ceea ce este formă la un nivel poate fi substanţă/materie la un alt nivel (bunăoară, ca să dăm exemplul Stagiritului, sufletul este formă pentru corp, dar este materie pentru inteligenţă)[7]. Pe de altă parte, substanţa poate fi formată (adică primeşte o formă) şi re-formată succesiv, de mai multe ori, la diverse niveluri. Se spune că literatura este „arta cuvântului", în sensul că materia/substanţa cu care lucrează scriitorii este limba însăşi[8]. Dar – aşa cum într-o casă recunoaştem mai multe faze/stadii de „formare" a materiei utilizate în construcţie (lutul ars ia, în prealabil, forma cărămizilor, care, apoi, sunt aşezate într-o altă formă: planul casei ş.a.m.d.) – tot astfel putem identifica într-un text literar mai multe „formări" la care este supusă materia în cauză. Dincolo de stilul individual (al autorului, cf. *Le style c'est l'homme même*), avem de-a face, mai întâi, cu o substanţă lingvistică formată (α) idiomatic (ca limbă istorică în toată diversitatea ei, sub forma dialectelor, a nivelurilor de limbă şi a stilurilor, deci, într-un cuvânt, ca „arhitectură") care, la rândul său, este formată (β) „textual" (prin diferite procedee de „textualizare"), putând să apară, pe de o parte, fie în proză, fie în versuri, pe de altă parte, sub diverse organizări (conform planului gândit de autor). Să reţinem, deocamdată, că stilul „colectiv" (inclusiv în ipostaza de „stil funcţional") este o expresie/substanţă formată pentru a corespunde în mod imediat unui conţinut.

2.4.4.3. În fine, să reiterăm ideea că, deşi actualizarea acestor tipuri de forme nu este – la niciun nivel – deloc întâmplătoare, nu formele creează natura distinctă a unei anumite specii de discurs. Faptul că un text se prezintă sub formă versificată ori în proză nu schimbă esenţa acestuia. Însuşi Aristotel observase că opera lui Herodot pusă în versuri rămâne tot istorie (vezi *Poetica*, IX, 1451b). De asemenea, nici forma simetrică ori alcătuirea meşteşugită, care conferă „frumuseţe" unui text particular (şi aici putem avea în vedere inclusiv etimonul cuvântului rom. *frumos*, adică lat. ***formosus***), nu ne garantează că ne aflăm în faţa unui text poetic. După spusele lui Coşeriu, în acest caz am avea de-a face cu „estetica minoră" ce

---

[7] Observaţia este foarte importantă, întrucât ea poate fi constatată şi la Coşeriu în privinţa conţinutului lingvistic ca atare (vezi Munteanu Cr. 2012: 25–26). Dacă la un prim nivel *semnificatul* de limbă este *formă* (de conştiinţă), la un alt nivel (cel textual) semnificatul, determinat de desemnare, devine *substanţă* (adică *semnificant*) pentru *sens* (conţinutul textului/discursului): „Într-adevăr, planul sensului este, ca să spunem aşa, *dublu semiotic*, deoarece în acest plan un semnificant şi un semnificat de limbă constituie o primă serie de relaţii, urmată de altă serie, în care semnificatul de limbă (prin care desemnează) devine la rândul său 'semnificant' pentru *conţinutul textului* sau «sens». Semnificatele lingvistice (şi ceea ce ele desemnează) constituie partea materială a textului literar, fiind tocmai partea materială – «semnificantul» – *altui semn*, al cărui «semnificat» este sensul textului" (Coşeriu 2000: 247).

[8] Sunetele/materia sonoră „din natură" ne interesează numai în măsura în care constituie o substanţă (deja) formată lingvistic.

Scanned with OKEN Scanner

caracterizează activitatea practică: „Hablamos, en este caso, de la estética menor de lo práctico, de la dimensión estética de todo aquello que hacemos, es decir, del hecho de que al realizar las cosas entendemos que hay que hacerlas bien de acuerdo con sus normas intrínsecas; y esto no implica la universalidad de estos hechos, pues éstos se mantienen dentro de su particularidad" (Coseriu 1990: 91).

3. În lumina acestor considerații coșeriene, cred că putem examina cu mai mult succes concepția stilistică a lui G. Ivănescu. Textul de bază la care mă voi raporta în această discuție îl reprezintă *Istoria limbii române* (1980), în care lingvistul ieșean reia și reconfirmă ideile pe care le-a susținut în unele articole mai vechi. Așadar, putem spune că avem de a face aici, probabil, cu punctul său de vedere definitiv în această chestiune. Întrucât cadrul interpretativ a fost deja expus, nu-mi rămâne decât să prezint, cu minime comentarii, câteva paragrafe ivănesciene dintre cele mai relevante pentru ceea ce ne interesează.

3.1. Făcând critica unor afirmații aparținându-i lingvistului G.V. Stepanov, G. Ivănescu precizează că, „atunci când studiem valorile artistice ale limbii, esențialul nu este izvorul faptelor lingvistice pe care le adoptă scriitorul, abătându-se de la normele limbii literare comune, ci scopul cu care le adoptă și valoarea, funcția pe care le-o dă" (Ivănescu 2000: 15). Recunoaștem în aceste rânduri ideea finalității (*causa finalis*), pe care, după cum se știe, Ivănescu nu o accepta decât în cazul limbilor literare/de cultură.

3.2. Nu este foarte clar, de fiecare dată, ce înțelege Ivănescu prin sintagma *limbă artistică*. Uneori, poate fi vorba de stilul (funcțional) beletristic, alteori, de discursul aferent acestuia. Cu toate acestea, distincțiile sale sunt corecte, ca, de pildă, atunci când deosebește „[a] limba artistică, care se naște din tendința spre frumos a omului, de [b] limba artistică cu intenții realiste și care deci, descriind o realitate veche, folosește arhaisme, descriind una populară, folosește elemente populare dialectale, zugrăvind o aristocrație, folosește elemente specifice ei, adică elemente de jargon, zugrăvind străini, care nu știu bine limba, folosește elementele schimonosite ale acestei populații" (*ibidem*).

3.2.1. Se pare că prin „limba artistică cu intenții realiste" Ivănescu are în vedere discursul literaturii artistice sau limbajul poetic (*lógos poietikós*) așa cum îl înțelege, măcar în unele privințe, și Coșeriu. Pentru cel din urmă (influențat de Vico, Humboldt și Croce), limbajul poetic reprezintă deplinătatea funcțională a limbajului omenesc: pe de o parte, fiindcă scriitorii depășesc frecvent norma, utilizând posibilitățile sistemului cu scopul de a crea fapte lingvistice noi; pe de altă parte, fiindcă scriitorii actualizează în opera lor varietatea internă a unei limbi istorice (cum procedează, bunăoară, Eminescu, Sadoveanu și alții, în cazul limbii române). Or, tocmai în acest ultim sens se referă și Ivănescu la limba artistică (= discursul literaturii artistice), ca loc de întâlnire a tuturor tipurilor de varietate internă: diacronică, diatopică, diastratică și diafazică.

3.2.2. În schimb, limba artistică născută din „tendința spre frumos a omului" ilustrează ideea „esteticii minore" de care vorbea Coșeriu (vezi *supra*, **2.4.4.3.**). Iată,

Scanned with OKEN Scanner

de altfel, pentru completare, un citat edificator, în care Ivănescu se exprimă în termeni similari: „Doar tendința spre frumos a omului se aplică obișnuit oricărei activități omenești; tocmai de aceea limbajul poetic aparține nu numai literaturii, dar și limbajului zilnic în momentele în care individul vorbitor este stăpânit de tendința spre frumos" (*ibidem*)[9].

3.3. Fluctuația terminologică *limbă artistică* → *limbă poetică* → *limbaj poetic* este înlăturată în cele din urmă, autorul optând pentru ultimul termen din serie: „Prin *limbă poetică*, sau mai exact prin *limbaj poetic*, putem înțelege, cum se face din epoca antică, anumite fapte de limbă, de exemplu anumite cuvinte și anumite figuri de stil care nu sânt uzuale și apar de obicei numai în poezia solemnă și proza poetică, creând stilul înalt, solemn. Este vorba de un limbaj specific literaturii poetice sau chiar conversației, când ea devine, măcar pentru o clipă, poezie" (*ibidem*: 16).

3.3.1. În legătură cu tipul de limbaj poetic astfel determinat, Ivănescu mai face câteva observații importante, operând o altă distincție în interiorul acestuia și, în același timp, caracterizându-l drept ceva preponderent colectiv: „Trebuie să distingem două categorii de limbaj poetic: [a] cel care constă din figurile de stil și [b] cel care constă din cuvinte neuzuale sau mai puțin uzuale, sinonime cu altele, banale, care tocmai pentru aceea au fost evitate de poet" (*ibidem*); „Dar limbajul poetic, chiar cel figurat, este în mare parte ceva colectiv, este un aspect special al unei limbi oarecare, aspect care se întâlnește la toți poeții sau numai la unii dintre ei" (*ibidem*). Așadar, semnalând opoziția *limbaj poetic figurat* vs *limbaj poetic nefigurat*, lingvistul ieșean rămâne în planul limbii: „Desigur, în ambele cazuri, dar mai ales în cazul limbajului poetic, este vorba de o valoare afectivă a unor fapte de limbă (cuvinte, expresii și forme gramaticale) izolate, nu luate în frază" (*ibidem*: 17).

3.3.2. O altă constatare – similară uneia dintre cele prezente și la Coșeriu (vezi *supra*, **2.4.4.1.**) – este aceea că nu limbajul împodobit este cel care conferă valoare estetică unei opere literare, scriitorul putând apela uneori inclusiv la stilul științific: „Să mai adăugăm că valoarea estetică a unei opere literare nu este dată decât în parte de limbajul poetic pe care îl cuprinde ea. S-a remarcat de multe ori că poezia autentică se poate crea și în limbajul obișnuit, lipsit de podoabele stilului. Limbajul unei poezii poate să fie *întocmai cu* [subl.n.] cel dintr-o operă științifică și totuși poezia poate să fie valoroasă artistic" (*ibidem*: 18)[10]. Totuși, într-o notă de

---

[9] Și, ca adăugire, citățm o altă frază: „[...] limbajul poetic propriu-zis există ca un stil psihologic-estetic al limbii literare sau al unui dialect, ca forma cea mai înaltă a măiestriei vorbirii, ca limbaj-artă, în felul în care îmbrăcămintea și locuința pot fi opere de artă" (Ivănescu 2000: 17).

[10] Ca și E. Coșeriu (2000: 265), G. Ivănescu cunoștea foarte bine vechea cultură elenă și problemele stilistice pe care le ridica aceasta: „La greci situația era extrem de complicată, întrucât existau mai multe limbi poetice: una a poeziei epice (și mă refer nu numai la cea homerică, ci și la cea de mai târziu, din epoca elenistică), alta a poeziei lirice, și alta a poeziei dramatice, toate deosebite de limba obișnuită, atică, iar mai târziu de limba comună din epoca elenistică" (Ivănescu 2000: 16). În plus, Coșeriu observase că – în anumite împrejurări – un dialect poate ajunge să funcționeze ca un nivel de limbă, iar acesta din urmă ca un stil (relația manifestându-se întotdeauna în direcția: *dialect* → *nivel de limbă* → *stil*, nu și invers).

Scanned with OKEN Scanner

subsol de pe aceeaşi pagină, Ivănescu exprimă unele rezerve: „*Întocmai* este o exagerare. [...] limbajul poeziei foloseşte faptele sintactice care apar în graiul obişnuit, nu o serie de construcţii tipice limbii ştiinţifice" (*ibidem*).

Pe de altă parte, şi reciproca este valabilă, în sensul că limbajul poetic (adică stilul sublim) poate fi întâlnit şi în textele ştiinţifice: „Dar un asemenea limbaj poetic sau nepoetic se găseşte nu numai în poezie, ci şi în operele ştiinţifice (de exemplu, în cele de istorie), căci realităţile cu care se ocupă omul de ştiinţă sunt de asemenea urâte sau frumoase" (*ibidem*). Într-adevăr – adaug eu – , un istoric precum Tucidide era plasat de Dionis din Halicarnas în rândul autorilor care ilustrează stilul sublim, iar (cu referire la cultura noastră) oricine poate constata că scrierile istorice ale lui Bălcescu, Odobescu, Xenopol, Iorga conţin şi paragrafe cu adevărat poetice (din punct de vedere stilistic).

4. Probabil că cea mai interesantă parte a teoriei stilistice ivănesciene este cea referitoare la recuperarea şi (parţial) reconsiderarea concepţiei anticilor cu privire la cele trei stiluri: *simplu*, *mediu* şi *sublim*. Lingvistul român încearcă să le justifice existenţa şi de pe poziţia lingvisticii moderne, apelând la conceptul de «sistem lingvistic»[11]: „Stilul este o particularitate a vorbirii, nu a sistemului lingvistic, adică a tezaurului de fapte de care dispune o limbă, dar îşi are originea într-un strat special al sistemului lingvistic. Astfel, cele trei stiluri principale discutate aici, stilul normal, banal, prozaic, în raport cu care se definesc celelalte două stiluri: stilul poetic, înalt, şi stilul vulgar (ironic sau satiric), îşi au sursele în însuşi sistemul lingvistic, unde se stratifică aceste trei categorii de fapte lingvistice, diferite prin funcţia lor stilistică: faptele uzuale, faptele poetice şi faptele vulgare" (Ivănescu 2000: 19).

4.1. După cum se vede, Ivănescu vorbeşte despre cele trei stiluri utilizând, în parte, o terminologie modificată: *stilul simplu* este numit „stilul vulgar (ironic sau satiric)", *stilul sublim* este „stilul poetic, înalt", iar *stilul mediu* este „stilul normal, banal, prozaic". Ca manifestare concretă, stilul este, într-adevăr, „o particularitate a vorbirii", dar, luat *in abstracto*, el aparţine limbii istorice (în accepţie coşeriană). Pe de altă parte, ca procedee retorice universale de tratare a unui subiect, cele trei stiluri ţin şi de nivelul individual, mai exact de competenţa expresivă[12]. Prin „zonele"/„straturile lingvistice" de care vorbeşte, G. Ivănescu are în vedere, probabil, tocmai varietatea internă stilistică a unei limbi istorice (deoarece, chiar dacă nu are o denumire specială pentru aşa ceva, el se referă la „bogăţia de fapte ale unei limbi literare sau ale unui dialect"). Din acest motiv, el ia în considerare

[11] Evident, conceptul de «sistem» este întrebuinţat de G. Ivănescu într-un alt sens decât cel pe care îl are în vedere E. Coşeriu în *Sistema, norma y habla* (1952).

[12] Reamintesc că E. Coşeriu distinge trei niveluri ale limbajului şi, implicit, trei tipuri de competenţă lingvistică: *nivelul universal* → *cunoaşterea elocuţională* (a şti să vorbeşti în general, în conformitate cu regulile gândirii şi cunoaşterea lucrurilor), *nivelul istoric* → *cunoaşterea idiomatică* (a şti o anume limbă istorică) şi *nivelul individual* → *cunoaşterea expresivă* (a şti să elaborezi discursuri în situaţii determinate). Pentru fiecare dintre ele există (în aceeaşi ordine) norme de *congruenţă*, *corectitudine* şi *adecvare* (sau *potrivire*).

Scanned with OKEN Scanner

(în treacăt) şi aşa-numitele „stiluri funcţionale": „Desigur, cele trei zone sau straturi lingvistice distinse mai sus nu epuizează toată bogăţia de fapte ale unei limbi literare sau ale unui dialect. Limba literară mai are şi alte straturi sau stiluri lingvistice, ca de exemplu stilul savant sau ştiinţific, caracterizat prin terminologia ştiinţifică de specialitate, care evită termenii comuni, stilul oficial, administrativ şi juridic, stilul intim-familiar, caracterizat prin termeni familiari etc" (*ibidem*).

4.2. Dar, fiindcă nu am de gând să-mi arog merite necuvenite, trebuie să precizez că primul cercetător care a evaluat concepţia stilistică a lui G. Ivănescu (evident, de pe o altă poziţie teoretică decât cea adoptată de mine aici) a fost regretatul profesor Ştefan Munteanu, care, printre altele, a şi insistat (după cum se observă chiar din titlul articolului său: *Principii ale cercetării limbajului poetic. O revenire la conceptele antichităţii*) asupra demersului recuperator, în planul stilisticii generale, al mentorului său. Fie-mi permis – şi ca o secvenţă *in memoriam* pentru cel dispărut în anul 2012 – să citez *in extenso* un colaj de citate ivănesciene comentate de specialistul timişorean: „Consecvent cu sine însuşi, G. Ivănescu se pronunţă, după aproape două decenii de la publicarea studiului menţionat [*Limba poetică românească*, în «Limbă şi literatură», vol. II, 1956, p. 203 şi 207, n.n.], în termeni fără echivoc despre necesitatea revenirii la conceptele Antichităţii (şi ale clasicismului) în ce priveşte cercetarea stilului: «Studiul stilului unui scriitor trebuie să se întoarcă la conceptele stilistice ale Antichităţii şi ale secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea pe care trebuie să căutăm a le înţelege şi a ni le însuşi». Şi mai departe: «Stilistica lingvistică contemporană nu a înţeles nimic din stilistica antică şi a epocii clasicismului». Acestea au meritul de a fi «determinat stilurile fundamentale valabile pentru toate epocile, întrucât sunt determinate de atitudinile fundamentale intelectual-afective ale omului faţă de realitate şi deci şi ale scriitorului faţă de realitatea despre care tratează el în opera de artă». (*Principiile studierii limbajului poetic* [în „Convorbiri literare", nr. 10, 1972, n.n.]). Nu mai puţin viabilă ar rămâne modalitatea celor vechi de a distinge trei varietăţi, trei tipuri de «stil», ţinând seamă de felul în care conţinutul operei impune mijloace diferenţiate de expresie poetică. «Deja filozofii şi stilisticienii Antichităţii greceşti au înţeles că faptele de limbă se grupează în trei mari categorii stilistice după conţinutul pe care îl exprimă ele şi că dau naştere unor varietăţi stilistice: [1] stilul înalt sau solemn, [2] stilul banal sau normal, uzual, curent, [3] stilul vulgar sau satiric, ironic. Aceste categorii de stil [citim în continuare] există în toate literaturile lumii şi este regretabil că stilistica din ultimele decenii, care a întors spatele stilisticii clasice, nu se ocupă deloc cu aceste aspecte ale stilurilor.» [*Stilul lingvistic al poeziei lui Blaga* (II), CL, 12, 1972, p. 11, n.n.]" (Munteanu Şt. 1987: 76–77)[13].

[13] Pentru o expunere sintetică şi, în general, exactă a concepţiei stilistice ivănesciene, vezi Corniţă 1995: 67–72. De asemenea, trimiteri numeroase la ideile lui Ivănescu despre stilistică (ori poetică) se găsesc la Oancea 1999 (vezi, mai ales, p. 149).

Scanned with OKEN Scanner

4.3. În afară de recomandarea explicită (chiar sub formă de reproș) adresată lingvisticii moderne de a recupera bunurile stilisticii clasice (mai ales în vederea abordării corespunzătoare a discursului literaturii), cred că mai putem extrage din spusele lui Ivănescu cel puțin o sugestie care se poate dovedi utilă cercetătorilor de azi. Din afirmația că „stilurile fundamentale [sunt] valabile pentru toate epocile, întrucât sunt determinate de atitudinile fundamentale intelectual-afective ale omului față de realitate" (vezi *supra*, **4.2.**) și din observația că literatura artistică poate apela, în principiu, și la stilul științific, după cum și operele științifice pot face (și fac uneori) uz de limbajul poetic (adică de stilul sublim/înalt) (vezi *supra*, **3.3.** și **3.3.2.**) ar putea rezulta o ipoteză de lucru, potrivit căreia cele trei stiluri fundamentale (*simplu*, *mediu* și *sublim*) se regăsesc în fiecare dintre cele trei tipuri de discurs (*apofantic*, *po(i)etic* și *pragmatic*). Dacă luăm în considerație criteriul unei adecvări „imediate", atunci devine evident că discursului apofantic i se potrivește, în primul rând, stilul simplu, discursului *po(i)etic*, stilul mediu, iar discursului pragmatic, stilul sublim. Ceea ce vreau să subliniez însă este că *în toate cele trei tipuri de discurs* (***lógoi***) *pot fi identificate cele trei stiluri* (***charactéres***).

4.3.1. Pentru *lógos*-ul *poietikós*, demonstrația a fost făcută de G. Ivănescu însuși cu privire la literatura română, atât pentru poezie, cât și pentru proză (vezi Ivănescu 2000: 725–733). Comentând spusele lui Duiliu Zamfirescu, după care – la sfârșitul secolului al XIX-lea – scriitorul român ar fi avut la dispoziție o limbă literară perfectă, lingvistul ieșean susține că această afirmație trebuie înțeleasă nu în sensul că limba noastră literară ar fi fost deja fixată, ci în sensul că ea oferea suficiente „posibilități de variație stilistică" (chiar de dinainte de 1878): „Cele două stiluri artistice fundamentale, cel înalt, distins sau poetic, și cel ironic-satiric, apoi stilul popularizant, ca și stilurile de caracterizare a personajelor după epoca în care au trăit și după clasa socială din care făceau parte, erau atunci puternic individualizate, și ele vor continua a avea reprezentanți iluștri și după aceea" (*ibidem*: 725). În paginile următoare, Ivănescu caută să dovedească acest lucru, ocupându-se de diverși scriitori români, fie prozatori, fie poeți.

Ștefan Munteanu remarcă, printre altele, că aplicația stilistică ivănesciană nu este completă: „Ar mai fi de observat faptul că prof. Ivănescu nu a găsit loc în literatura română și pentru «stilul mediu» din clasificările antice. Să fie oare literatura română privată de reprezentanții acestui stil, pe care cei vechi îl considerau o formă elegantă de comunicare artistică? Se pune apoi întrebarea dacă tiparele antice în care limbajul poetic era silit să intre potrivit genurilor literare fixe – ca și în celebra «roată a lui Vergiliu», imaginată de stilistica Evului Mediu – nu sunt astăzi albii prea înguste în care cu greu ar putea încăpea o mult mai mare varietate de producții literare și deci de *stiluri* din literatura modernă, cu deosebire din secolul nostru" (Munteanu Șt. 1987: 80).

Într-adevăr, dacă ar fi să luăm ca reper canoanele stilisticii antice, nu am putea spune că G. Ivănescu a identificat vreun reprezentant al stilului mediu în literatura noastră. Dacă, în schimb, vom considera – cu exagerările de rigoare –

Scanned with OKEN Scanner

„stilul popularizant", identificat şi descris de către Ivănescu (pentru poezie, îndeosebi), drept un „amestec" (şi) de elemente aparţinând celorlalte două stiluri majore, atunci am putea spune că ne aflăm în faţa unui fel de „stil mediu", care a luat naştere „absorbind în stilul înalt limbajul vulgar, grotesc, burlesc, cu expresii tari sau ridicole" (Ivănescu 2000: 726), tocmai din dorinţa de a ocoli limbajul poetic deja banalizat. Exponentul acestui stil este Arghezi, de care Ivănescu se ocupă pe larg: „Acest nou stil, popularizant, al liricii noastre, iniţiat de Arghezi, se deosebeşte de cel al veacului trecut tocmai prin elementele neelegante, «vulgare», absorbite de el. Pe când poezia popularizantă din veacul trecut pleca de la ceea ce era «frumos», «distins», «elegant» în poezia şi în limba populară, noul stil popularizant nu pregetă de a folosi tot ce se găseşte în graiul popular" (*ibidem*: 729)[14].

4.3.2. Ca sursă de inspiraţie pentru o asemenea viziune i-ar fi putut servi lui G. Ivănescu *Tratatul despre stil* al lui Demetrios, publicat la Iaşi, în 1943, în traducerea lui C. Balmuş. Ediţia românească este foarte valoroasă şi prin uriaşul aparat critic (introducere, note şi comentarii, ocupând cam jumătate din cartea propriu-zisă) realizat de reputatul filolog clasicist român[15]. După cum se ştie, încercând să găsească, în sistemul său stilistic, un loc mai potrivit stilului predominant al lui Demostene, Demetrios a adăugat la cele trei stiluri (*charactéres*) existente (simplu, măreţ, elegant – *ischnós*, *megaloprepés*, *glaphyrós*) pe cel de-al patrulea, cel energic (*deinós*), chiar dacă nu a folosit criterii prea convingătoare. În orice caz, clasificarea lui Demetrios s-a bucurat de autoritate veacuri de-a rândul, iar C. Balmuş socoteşte nimerit să facă următoarea precizare: „[...] doi engleji [sic!], E.A. Abbot şi I.R. Seeley, în manualul lor practic de engleză, *English Lessons for English People* (1871), confirmă valoarea permanentă a preceptelor lui Demetrios, când întrebuinţează termenii «simplu», «sublim», «graţios» şi «vehement» pentru a caracteriza rând pe rând stilul lui Wordsworth, Milton, Tennyson şi Shakespeare" (C. Balmuş, în Demetrios 1943: 14). Aşadar, cei doi englezi, Abbot şi Seeley, pot fi creditaţi drept precursori (chiar moderni) ai lui Ivănescu, prin demersul lor de aplicare a conceptelor stilisticii clasice la studierea literaturii engleze.

---

[14] Pe de altă parte, Ivănescu nu excludea şi o reformare a conceptelor Antichităţii: „Distingerea unora dintre aceste stiluri [este vorba de cele trei «stiluri fundamentale», şi nu de «stilurile funcţionale», la care G.I. se referise, de asemenea, n.n.] s-a făcut chiar din Antichitate, dar ele rămân să fie din nou delimitate şi aprofundate în natura lor" (Ivănescu 2000: 19). În consecinţă, stilul popularizant poate constitui – după aceleaşi criterii (vezi *supra*, **4.1.**) – un stil aparte, cel de-al patrulea: „Există în unele opere literare şi un limbaj popular de caracterizare fără intenţii satirice sau ironice, un limbaj popularizant, al prozei, ca cel al lui Creangă, limbaj care poate fi considerat drept al patrulea strat al limbii literare" (*ibidem*). În varianta desăvârşită de Arghezi, pentru poezie, stilul popularizant se evidenţiază printr-un „aer de exprimare proaspătă şi îndrăzneaţă" (*ibidem*: 727).

[15] În *Istoria limbii române*, G. Ivănescu face o trimitere (într-o notă de subsol) la *Tratatul* lui Demetrios, în ediţia românească a lui C. Balmuş, ca dovadă că îl citise (vezi Ivănescu 2000: 16). La fel, Ştefan Munteanu apreciază în mod deosebit notele ample furnizate de C. Balmuş, din care preia informaţii referitoare la istoria stilurilor (care coboară până la Teofrast) şi la conceptul *tò prépon* ('potrivire') specific retoricii greceşti (vezi Munteanu Şt. 1972: 23–29).

Scanned with OKEN Scanner

5. Revenind la ideea exprimată mai sus (vezi *supra*, **4.3.**), ne putem întreba dacă nu cumva cei vechi, din Antichitatea greco-latină, vor fi avut şi ei o asemenea idee, fie şi la nivel de intuiție. Altfel spus, dacă nu cumva vor fi consemnat şi ei (într-o formă mai mult sau mai puțin explicită) distribuția celor trei stiluri în cadrul fiecăruia dintre cele trei tipuri de discursuri aristotelice. Sunt semne că o astfel de presupunere nu este lipsită de temei.

5.1. Ca şi în alte dăți, când ne oferă excelente sinteze ale chestiunilor de retorică de până la el, Quintilian face o foarte bună prezentare a celor trei stiluri: „Există o altă diviziune, tot în trei părți, prin care se pare că putem deosebi corect diferitele genuri ale elocinței. S-a stabilit un gen oratoric simplu numit *ἰσχνός*, un al doilea, amplu şi puternic, denumit *ἀδρός*, şi s-a adăugat un al treilea gen numit de unii intermediar, de alții înflorit (i se zice *ἀνθηρός*). Natura acestor genuri este aproximativ următoarea: primul gen e considerat că țintește să lămurească, al doilea să mişte, al treilea, oricum s-ar numi el, să delecteze sau să câştige simpatia auditorilor. S-ar părea că pentru a lămuri se cere finețe, pentru a câştiga simpatiile, blândețe, pentru a mişca, vigoare. Astfel, primul gen, cel simplu, va fi potrivit mai ales în narațiune şi în argumentare, deşi adeseori prin sine însuşi, chiar fără a fi ajutat de celelalte stiluri, are destulă forță. Genul intermediar recurge mai des la metafore. Mai vesel, datorită figurilor, e plăcut prin digresiunile sale, îngrijit ca armonie, gustat pentru sentențele sale, destul de lin totuşi, asemenea unui curs de apă transparent, umbrit pe ambele maluri de păduri înverzite. Iar stilul ultim, capabil să rostogolească stânci, să «se înfurie împotriva podului» [citat din Vergilius, *Eneida*, n.n.], să-şi croiască o albie, abundent şi năvalnic, va răpi cu el pe judecător, chiar dacă acesta i se opune, şi îl va constrânge să meargă pe unde îl va târî" (Quintilian, *Arta oratorică*, XII, 10, 58–61).

Fără îndoială, modelul teoretic al lui Quintilian este Cicero, care în *De oratore* şi, mai cu seamă, în *Orator* (21, 69 şi urm.) făcuse o descriere a celor trei stiluri[16] atât din punct de vedere „formal" (de fapt, „substanțial", aristotelic vorbind, fiindcă sunt luate în calcul inventare de mijloace expresive/de expresie)[17], cât şi din perspectivă „funcțională": „In addition to this formal classification Cicero also

[16] În cultura latină, cele trei stiluri apar prima dată descrise în *Rhetorica ad Herennium* (IV, 11–16), scriere atribuită (o vreme) lui Cicero. După cum se poate lesne observa, stilurile (sau modurile de expunere) erau desemnate cu diverşi termeni sinonimi, care puteau varia chiar în cadrul operei unui singur teoretician (fie acesta grec sau roman). La Cicero, bunăoară, teoria celor trei stiluri se prezintă astfel: *genera dicendi – genus grande* (stilul înalt), *genius medium* (stilul mediu) şi *genus tenue* (stilul simplu) (vezi Cicero 2007: 11). Traducând *Arta oratoriei* a lui Cicero, Traian Diaconescu precizează într-o notă: „Am tradus termenul polisemantic *genus* cu termenul polisemantic *gen*, dar, în context, acest termen are înțeles de stil, direcție literară sau specie a unui discurs" (*ibidem*: 134).

[17] Demetrios – influențat de ideile retorice ale lui Aristotel şi ale lui Teofrast (la care a avut acces indirect, prin intermediul peripateticilor şi al stoicilor) – prezintă/discută stilurile din trei puncte de vedere: 1. după gândire sau cuprins (*diánoia* sau *prágmata*), 2. după structura frazei (*sýnthesis*) şi 3. după expresie (*léxis*). În ultimă instanță, distincția tripartită a lui Demetrios se reduce la deosebirea pe care Teofrast o făcuse între *pragmatikòs tópos* şi *lektikòs tópos* (vezi C. Balmuş, în *Introducere* la Demetrios 1943: 10–11).

defines the three styles functionally. Identifying each style with one of the *officia oratoris*, which are similar to the three modes of persuasion identified by Aristotle (*Rhet.* 1.2.) – the logical, the ethical, and the pathetic – he argues (69) that de plain style should be used to instruct (*probare*), the middle to please and charm (*delectare*), and the grand to arouse the emotions (*flectere*)" (Wooten 1987: 132)[18]. La fel procedează şi Quintilian, scoţând în evidenţă şi natura funcţională a celor trei stiluri: „[...] primul gen e considerat că ţinteşte *să lămurească*, al doilea *să mişte*, al treilea, oricum s-ar numi el, *să delecteze* sau *să câştige simpatia* auditorilor"[19].

Deşi – din cele spuse de Quintilian – se înţelege că logosul pragmatic uzează de toate cele trei stiluri/genuri, preferinţa oratorului trebuie să meargă spre cel numit *hadrós* (amplu şi puternic): „De aceea, dacă va fi absolut necesar să alegem unul singur dintre aceste trei genuri, cine va sta la îndoială să-l prefere tuturor pe cel din urmă, care, de altminteri, e şi cel mai puternic şi cel mai acomodat pentru orice cauză foarte importantă?" (*ibidem*, XII, 10, 63).

5.2. Atât de mare era, în Antichitate, prestigiul unor oratori sau scriitori, încât aceştia ajunseseră să fie socotiţi drept personificări ori ilustrări perfecte ale unora dintre stilurile menţionate. Inversând cuvintele lui Buffon, am putea zice că, în acea vreme, ar fi fost valabilă sentinţa *Omul este stilul însuşi*. De altfel, C. Balmuş notează un amănunt surprinzător: vechii greci inventaseră chiar şi un verb, *gorgiázein*, însemnând 'a se exprima ca Gorgias' (vezi nota de subsol, în Demetrios 1943: 36). Iată însă – cu referire la cele trei stiluri – cum scrie Quintilian: „Homer i-a dat lui Menelau o elocvenţă concisă dar plăcută, cu termeni precişi (căci aceasta înseamnă expresia «care nu greşeşte în cuvinte», duşmană a tot ce e inutil; acestea sunt calităţile genului prim. Tot Homer spune că din gura lui Nestor «curgeau vorbe mai dulci ca mierea» şi, desigur, nu se poate închipui ceva mai agreabil. Dar voind el să arate, în Ulise, culmea oratoriei, îi atribuie o voce puternică şi o vorbire viguroasă, comparând-o pentru bogăţia şi avalanşa de cuvinte cu ninsorile iernii: «Cu el niciun muritor nu-şi va încerca puterile; oamenii se uită la el ca la zeu». Această vigoare şi această rapiditate o admiră Eupolis la Pericle; iar Aristofan o compară cu fulgerul. Aceasta este adevărata elocinţă" (Quintilian, *Arta oratorică*, XII, 64–65).

Încă şi mai util perspectivei adoptate aici se dovedeşte a fi Aulus Gellius, care, în *Nopţile atice*, face, la rândul său, o sinteză (şi mai concentrată) a trăsăturilor celor trei stiluri[20], dar care, în plus, sporeşte numărul „personificărilor"

---

[18] Vezi şi Harry Caplan (într-o notă de subsol la Cicero 1954: 252–253) „[...] each of the styles represents a function of the orator, the plain (*subtile*) serving for proof (*probare*), the middle (*modicum*) for delight (*delectare*), and the vigorous (*vehemens*) for swaying the hearers (*flectere*)".

[19] În original: *Quorum tamen ea fere ratio est, ut primum* ***docendi****, secundum* ***movendi****, tertium illud, utrocumque est nomine,* ***delectandi*** *sive, ut alii dicunt, conciliandi praestare videatur officium, in docendo autem acumen, in conciliando lenitas, in movendo vis exigi videatur. Itaque illo subtili praecipue ratio narrandi probandique consistet, estque id etiam detractis ceteris virtutibus suo genere plenum* (Quintilianus, *Institutio oratoria*, XII, 10, 59).

[20] Iată sinteza respectivă: „Şi în poezie şi în proză trei sunt modurile de expunere admise, pe care grecii le numesc *χαρακτῆρες* (forme, trăsături, caractere) dintre care unul e numit de ei *ἁδρός*

stilistice. Gellius aminteşte cele trei personaje legendare (menţionate de Quintilian) pentru a-l completa pe M. Varro, care afirmase că „în limba latină se găsesc exemple de aceste feluri de stil în forma desăvârşită şi nealterată, şi anume Pacuvius are bogăţie de stil, Lucilius simplitate, Terenţiu stil temperat" (*Nopţile atice*, VI, 12, 2–14, 6). Chiar dacă sunt personaje (probabil) imaginare, luate din opera lui Homer, cei trei, Nestor, Menelau şi Ulise, ilustrează tipuri de oratori, de vorbitori în public, altfel spus de reprezentanţi ai *lógos*-ului *pragmatikós*. În schimb, Pacuvius (poet tragic), Lucilius (poet satiric) şi Terenţiu (poet comic) sunt scriitori în toată puterea cuvântului, deci reprezentanţi ai *lógos*-ului *poietikós*.

Tot A. Gellius ne mai oferă un exemplu care ne îndeamnă să credem că împărţirea în cauză era valabilă şi pentru *logós*-ul *apophantikós*: „Acest caracter tripartit al modului de expunere îl găsim reprezentat şi la cei trei filozofi pe care atenienii i-au trimis ca delegaţi la Roma la senat să le reducă amenda la care fuseseră impuşi pentru devastarea oraşului Oropos. [...] Filozofii trimişi au fost academicul Carneade, stoicul Diogene şi peripateticul Critolau. Introduşi în senat, le-a servit ca interpret senatorul C. Acilius; dar înainte de aceasta ei au ţinut conferinţe în faţa unei asistenţe numeroase, pentru a-şi arăta talentul oratoric. Atunci, precum spun Rutilius şi Polibiu, fiecare din cei trei filozofi au stârnit admiraţie pentru un fel deosebit de elocinţă. Carneade – spun aceştia – vorbea repede şi energic, Critolau vorbea fin şi cu spirit, Diogene măsurat şi sobru" (*ibidem*, VI, 12, 2–14, 8–10).

Nu ştim care vor fi fost subiectele demonstraţiilor oratorice ale celor trei filozofi. Ele ar fi putut avea o temă nu neapărat „politică" (de vreme ce cauza Atenei ar fi urmat să fie susţinută în Senat), ci, de pildă, una ştiinţifică sau filozofică. În orice caz, se cuvine să subliniem faptul că cei trei erau exponenţii/conducătorii unor importante şcoli filozofice (diferite) din Grecia, ilustrând, pesemne, şi stilul practicat pe atunci în comunicarea orală (şi scrisă, poate) – adică în *lógos*-ul *apophantikós* – de către toţi membrii acestor şcoli. Tabelul pe care l-am întocmit organizează sintetic cele redate mai sus.

„Stilul şi omul" după Quintilian şi Gellius

STIL/GEN / LOGOS	SIMPLU *ἰσχνός* (lămureşte)	SUBLIM *ἀδρός* (mişcă)	MEDIU *ἀνθηρός/μέσος* (delectează)
PRAGMATIC	Menelau	Ulise	Nestor
PO(I)ETIC	Lucilius	Pacuvius	Terenţiu
APOFANTIC	Critolau	Carneade	Diogene

(plin, abundent), al doilea *ἰσχνός* (delicat, simplu), iar al treilea *μέσος* (intermediar). Noi spunem celui dintâi *uber* (bogat), celui de-al doilea *gracilis* (simplu) şi celui de al treilea *mediocris* (mijlociu). Stilul bogat se caracterizează prin demnitate şi amplitudine, cel simplu prin farmec şi subtilitate, cel mijlociu este intermediar între ele şi cată a avea din însuşirile amândurora" (Aulus Gellius, *Nopţile atice*, VI, 12, 2–14, 1–3).

Scanned with OKEN Scanner

De altfel, Dionis din Halicarnas, în tratatul său *Despre potrivirea cuvintelor*, a încercat să încadreze în fiecare dintre cele trei stiluri diverşi autori, de la poeţi şi istorici până la oratori şi filozofi (vezi cap. XXII-XXIV). Iată ce personalităţi erau considerate a fi reprezentative pentru stilul mediu: „[...] dintre poeţii melici Stesihor şi Alceu, din rândul tragicilor Sofocle; dintre istorici Herodot, din rândul oratorilor Demostene; iar dintre filozofi, după părerea mea, Democrit, Platon şi Aristotel" (cap. XXIV)[21].

5.3. Am văzut deja (*supra*, **5.1.**) că Cicero şi apoi Quintilian au caracterizat cele trei stiluri şi din perspectivă funcţională, adică luând în consideraţie funcţia lor determinantă. Rezultă de aici că stilurile în cauză pot fi văzute ca nişte instrumente. Or, în cazul acestora (ca, de altfel, şi în cazul organelor, în biologie[22]), esenţa (forma) se identifică tocmai cu funcţia pe care o au (cf. Coşeriu 2000: 44–45), altfel spus – cu scopul lor imediat. Nu altfel gândea Aristotel însuşi când aprecia că uneori cauza formală se contopeşte cu cauza finală (în *Fizica*, II, 3, 194b şi II, 7, 198a–b).

Considerate (încă) din punct de vedere material, ca substanţe/expresii (deja) formate, stilurile – luate izolat – reprezintă nişte posibilităţi/virtualităţi (în sensul aristotelicului concept *dýnamis*). În viziunea celor vechi, ele erau similare – ca să prelungesc analogia Stagiritului – unor materiale prefabricate întrebuinţate la construcţia caselor. S-ar putea continua spunând că, în principiu, cele trei tipuri de materiale prefabricate erau astfel proiectate (făcute să reziste), încât să corespundă celor trei tipuri de case[23] menite să servească drept adăpost oamenilor din cele trei mari regiuni climatice: cea rece, cea caldă şi cea temperată. În definitiv, toată problema se reduce la chestiunea adecvării/potrivirii (*tò prépon*)[24]: „Stilurile expunerii iau naştere din necesitatea supunerii la obiect a autorului – orator sau scriitor – , cerinţă care se traduce prin subordonarea mijloacelor de exprimare conţinutului particular al comunicării" (Munteanu Şt. 1972: 26). Doar că – simt nevoia să adaug – oamenii moderni, spre deosebire de cei vechi, nu mai au aceeaşi credinţă cu privire la aşa-zisa „legătură intimă şi necesară" dintre limbaj şi lucruri, legătură pe care anticii încercau să o conserve şi prin intermediul discursurilor.

---

[21] Despre cât de nimerită era o astfel de repartizare în cazul filozofilor amintiţi, vezi comentariul traducătorului Mihail Nasta, dintr-o notă: „Ca şi Sofocle sau Demostene, Platon îmbină în expresia literară elemente foarte diferite şi poate fi considerat un reprezentant al stilului mediu numai în măsura în care scrisul său dozează în mod aproape inefabil familiaritatea, registrele *umile*, şi avântul *exprimării sublime* (uneori un «patos» lipsit de măsură, după părerea aticizanţilor; vezi şi *Tratatul despre sublim*, cap. XIII). Aristotel reprezintă caracterele expresiei *temperate* (stilul *mediu*), mai ales prin claritatea frazelor sale (uneori eliptice, mai puţin explicite din punct de vedere gramatical), totdeauna sobre, folosind expresiile figurate numai pentru a formula clar ceea ce a fost schiţat într-un enunţ anterior" (în Dionis din Halicarnas 1970: 297–298).

[22] Un cunoscut principiu al biologiei spune că „funcţia creează organul", idee preluată, prin analogie, şi de stilistica funcţională (reprezentată la noi, în primul rând, de Ion Coteanu).

[23] În imaginea creată de această analogie, casele pot fi de diverse mărimi, fiindcă pe vechii greci nu-i interesa cantitatea ori mărimea, ci calitatea, esenţa ori forma.

[24] Pentru lămuriri suplimentare despre *tò prépon*, vezi ampla notă de subsol a lui C. Balmuş, în Demetrios: 1943: 28–30.

Scanned with OKEN Scanner

Altminteri, deşi erau preocupaţi de promovarea câtorva modele stilistice, instituind uneori scheme cam rigide, străvechii retori erau foarte conştienţi de diversitatea fenomenului stilistic existent încă de pe atunci. Pentru a exprima acest lucru, Quintilian apelează la o sugestivă comparaţie: „Astfel se descoperă nenumărate specii care se deosebesc între ele prin anumite nuanţe. La fel, se ştie, în general, că din cele patru puncte cardinale ale lumii bat patru vânturi. Totuşi, există foarte multe vânturi intermediare denumite fiecare altfel şi unele proprii unor regiuni sau fluvii" (Quintilian, *Arta oratorică*, XII, 10, 67–68)[25].

6. Am arătat că – pentru perioada contemporană – G. Ivănescu a aplicat (într-o variantă „adusă la zi") stilistica de tip clasic şi, din acest punct de vedere, el a încercat o sistematizare a stilurilor colective identificate în literatura română, făcând, deci, o demonstraţie pe *lógos*-ul *poietikós*. Există oare ceva asemănător, pentru perioada recentă, şi în cazul *lógos*-ului *pragmatikós*, respectiv al *lógos*-ului *apophantikós*?

6.1. Dacă – împreună cu Stelian Dumistrăcel (2006: 47) – considerăm că limbajul conversaţiei şi cel epistolar formează discursul privat, care, la rândul său, laolaltă cu discursul public, se subordonează stilului comunicării publice şi private (pe care îl echivalăm *grosso modo* cu logosul pragmatic), atunci se poate admite că Dumitru Irimia a procedat într-o manieră similară (deşi mai puţin explicită) când a identificat trei variante stilistice, atât pentru stilul conversaţiei, cât şi pentru stilul epistolar, variante stilistice care amintesc de cele trei stiluri determinate de către antici (fără a se suprapune în întregime cu acestea). Astfel, în viziunea lui Irimia, *stilul conversaţiei* se divide în: (i) stilul conversaţiei familiare (*stilul familiar*); (ii) stilul conversaţiei curente (*stilul neutru*) şi (iii) stilul conversaţiei oficiale (*stilul solemn*), în timp ce *stilul epistolar* este împărţit după criterii asemănătoare, rezultând o clasificare aproape identică: (i) *familiar*; (ii) *oficial* (*neutru*) şi (iii) *solemn* (vezi Irimia 1999: 126–127 şi 159–160)[26].

Reflexe ale clasificării stilurilor din perspectiva retoricii clasice se pot găsi şi în excelenta analiză pe care Stelian Dumistrăcel o face, în diacronie, limbajului epistolar românesc, pe baza unor scrisori ce ilustrează diversele „registre" ale

---

[25] Stilurile fundamentale îşi au originea în calităţile stilului (*idéai* sau *aretaì léxeos*) despre care (se pare că) a vorbit prima dată Teofrast (vezi Demetrios 1943: 54–56, nota lui C. Balmuş). Hermogenes din Tarsus a multiplicat până la 20 numărul acestora (de la 4, câte propusese iniţial Teofrast). Cecil W. Wooten a demonstrat că sistemul elaborat de Hermogenes este mult mai eficient în analiza discursurilor decât cel al lui Cicero, bazat doar pe cele trei stiluri (vezi Wooten 1987: 131–137).

[26] Desigur, aici semnalez numai maniera asemănătoare de tratare a problemei, fără a mai intra în amănunte teoretice. Precizez doar că, la o primă vedere, judecând contemporan lucrurile, relaţia dintre *stil funcţional* (ori *limbaj*) şi *text/discurs specializat* este ca aceea dintre *limbă* şi *vorbire* (*discurs*), respectând opoziţia *in abstracto* vs *in concreto*. Cu toate acestea, sfera conceptului de «discurs specializat» a ajuns astăzi să interfereze cu cea a «stilului funcţional» sau chiar să se suprapună acesteia: trăsături ale discursului specializat sunt preluate de unii cercetători în caracterizarea stilului funcţional (când, de fapt, unele particularităţi discursive nu au cum să figureze în limbă şi, prin urmare, nici într-un stil funcţional).

Scanned with OKEN Scanner

comunicării. Cercetând modul în care au evoluat strategiile de „textualizare" ale acestei forme de exprimare, Stelian Dumistrăcel (2006: 73 şi 76) face referire – în comentarea textelor epistolare – la „stilul mediu" şi la „stilul umil"[27].

6.2. În ceea ce priveşte logosul apofantic, o anumită înrâurire a retoricii/stilistice clasice (foarte slabă însă) este posibilă în cazul clasificării tripartite a discursurilor ştiinţifice, propusă de Daniela Rovenţa-Frumuşani (deşi autoarea declară că doar a simplificat clasificările mai complexe aparţinând altor specialişti) în baza unui criteriu enunţiativ. Astfel, discursul ştiinţific poate fi: i) *specializat* (adresat numai specialiştilor domeniului respectiv); ii) *didactic* şi iii) *de vulgarizare* (Rovenţa-Frumuşani 1995: 31–32). Se cuvine să remarcăm că această clasificare este făcută având în vedere mai ales receptorul pe care îl vizează fiecare tip de discurs, şi mai puţin obiectul (care, evident, rămâne acelaşi în fiecare caz). Oricum, o astfel de împărţire (criticabilă!) presupune şi existenţa unei diferenţieri stilistice, chiar dacă aceasta nu merge pe linia vechilor stiluri. Pe de altă parte, în funcţie de personalitatea oamenilor de ştiinţă (care, uneori, se pot entuziasma în faţa unor lucruri ce îi lasă indiferenţi pe oamenii obişnuiţi) şi în funcţie de „simţul" lor lingvistic, textele ştiinţifice pot actualiza – măcar pe alocuri – toate cele trei stiluri fundamentale.

7. Meritul lui G. Ivănescu este acela de a fi arătat că principiile şi conceptele antice ori clasice sunt încă operante nu doar în cadrul unei stilistici diacronice, ci şi în cadrul unei stilistici sincronice. În plus, lingvistul ieşean a sugerat, în opinia noastră, valabilitatea acestor elemente nu doar în cadrul unei stilistici literare, ci şi în cadrul unei stilistici funcţionale (sau, mai exact, în cadrul unei lingvistici textuale funcţionale). N-ar fi lipsită de interes cercetarea stilurilor colective[28] în textele în care, la prima vedere, ele nu ar avea ce căuta. Textele/discursurile, modelate de *causa finalis* impusă de autor, au câteodată acest dar de a reînvesti cu noi funcţii (adesea efemere) stilurile a căror menire „funcţională", stabilită *ab initio* (şi în virtutea cărora au fost „formate"), era cu totul alta.

BIBLIOGRAFIE

Aristotel 1966 = Aristotel, *Fizica*, traducere şi note de N.I. Barbu, studiu introductiv, note, indice tematic şi indice terminologic de Pavel Apostol, studiu analitic şi note de Alexandru Posescu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Cicero 1954 = [Cicero] Ad C. Herennium, *De ratione dicendi* (*Rhetorica ad Herennium*), with an English Translation by Harry Caplan, London, William Heinemann Ltd.

[27] Despre contribuţia lui Stelian Dumistrăcel la cercetarea limbajului epistolar, (şi) prin raportare la clasici, am vorbit pe larg în comunicarea *De la Demetrios la Stelian Dumistrăcel cu privire la tratarea stilului/limbajului epistolar*, pe care am susţinut-o în cadrul unei mese rotunde (*Teatralitatea discursului. Stilistică şi frazeologie*, la Universitatea „Vasile Alecsandri" din Bacău, Facultatea de Litere, 23 noiembrie 2012), prilejuită de omagierea Profesorului la împlinirea a 75 de ani.

[28] Fie acestea „funcţionale" sau nu, deşi am văzut că şi cele trei stiluri fundamentale (simplu, mediu şi sublim) erau/sunt, de asemenea, funcţionale.

Scanned with OKEN Scanner

Cicero 2007 = Cicero, *Arta oratoriei*, ediție bilingvă, text latin și traducere, însoțite de studiu introductiv, note și indice de Traian Diaconescu, București, Editura Saeculum Vizual.
Corniță 1995 = Georgeta Corniță, *Manual de stilistică*, Baia Mare, Editura Umbria.
Coșeriu 1967 = Eugeniu Coșeriu, *Limbajul și înțelegerea existențială a omului actual* [1967], în Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument, note, bibliografie și indici de Dorel Fînaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, 2009, p. 135–160.
Coseriu 1990 = Eugenio Coseriu, *Información y literatura* [1990], în Eugenio Coseriu, Óscar Loureda Lamas, *Lenguaje y discurso*, Pamplona, EUNSA, 2006, p. 85–99.
Coseriu 1992 = Eugenio Coseriu, *Competencia lingüística. Elementos de la teoría del hablar*, Madrid, Editorial Gredos.
Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, ca supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară" (Iași), Seria A. Lingvistică, t. XXXIII, 1992–1993.
Coșeriu 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică.
Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC.
Coșeriu 2011 = Eugeniu Coșeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediție nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, cu o prefață la ediția românească de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas.
Demetrios 1943 = Demetrios, *Tratatul despre stil*, traducere, introducere, comentar de C. Balmuș, Iași, Tipografia Alexandru A. Țerek.
Dionis din Halicarnas 1970 = Dionis din Halicarnas, *Despre potrivirea cuvintelor*, traducere și note de Mihail Nasta, notiță introductivă de D.M. Pippidi, în *Arte poetice. Antichitatea*, culegere îngrijită de D.M. Pippidi, București, Editura Univers, p. 227–303.
Dumistrăcel 2006 = Stelian Dumistrăcel, *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcționale*, Iași, Editura Institutul European.
Gellius 1965 = Aulus Gellius, *Nopțile atice*, traducere: David Popescu, introducere și note: I. Fischer, București, Editura Academiei.
Irimia 1999 = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom.
Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române* [1980], ediția a II-a, îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte: Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea.
Munteanu Cr. 2012 = Cristinel Munteanu, *Lingvistica integrală coșeriană. Teorie, aplicații și interviuri*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".
Munteanu E. 2008 = Eugen Munteanu *„O lectură integrală și atentă, «cu creionul în mână», a scrierilor lui Coseriu este calea cea mai directă și mai sigură către profesionalizare"* (interviu despre Eugenio Coseriu și lingvistica integrală realizat de Cristinel Munteanu), în „Limba română" (Chișinău), anul XVIII, nr. 9–10, p. 55–66.
Munteanu Șt. 1972 = Ștefan Munteanu, *Stil și expresivitate poetică*, București, Editura Științifică.
Munteanu Șt. 1987 = Ștefan Munteanu, *Principii ale cercetării limbajului poetic. O revenire la conceptele antichității*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași" (serie nouă), *Omagiu profesorului G. Ivănescu*, Secțiunea IIIe. Lingvistică, t. XXXIII, p. 76–81.
Oancea 1999 = Ileana Oancea, *Lingvistică romanică și lingvistică generală. Interferențe*, Timișoara, Editura Amarcord.
Quintilian 1974 = M. Fabius Quintilianus, *Arta oratorică* (traducere de Maria Hetco), vol. I–III, București, Editura Minerva.
Pseudo-Longinus 1970 = [Pseudo-Longinus,] *Tratatul despre sublim*, traducere și note de C. Balmuș, notiță introductivă de D.M. Pippidi, în *Arte poetice. Antichitatea*. Culegere îngrijită de D.M. Pippidi, București, Editura Univers, p. 305–362.

Scanned with OKEN Scanner

Rovenţa-Frumuşani 1995 = Daniela Rovenţa-Frumuşani, *Semiotica discursului ştiinţific*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
Wooten 1987 = *Hermogenes' On Types of Style*, translated by Cecil W. Wooten, Chapel Hill and London, The University of North Carolina Press.

ON G. IVĂNESCU'S STYLISTIC VIEW (OR ON A JUST RECOMMENDATION REGARDING THE STUDY OF STYLES)

ABSTRACT

In this paper I aim at evaluating G. Ivănescu's stylistic conception, pointing to both its correctness and possibilities, as well as to its limits. Since the Romanian linguist did not always express himself clearly enough, we have resorted to Eugenio Coseriu's linguistic theory as an interpretative frame *ex-negativo*. At the same time, I thought it proper to bring into light our forerunners' conception concerning the three types of styles theorized in Antiquity: the plain, the middle and the grand.

Keywords: *G. Ivănescu*, *Coseriu*, *rhetoric*, *styles*, *Antiquity*, *functional stylistics*.

Scanned with OKEN Scanner

CONCEPȚIA LUI G. IVĂNESCU ŞI A LUI EUGENIU COŞERIU DESPRE LIMBAJUL POETIC (I)

LUCIA-GABRIELA MUNTEANU*

1. Platforma ideatică a celor doi savanți

1.1. În studiul amplu *Limba poetică românească* (Ivănescu 1956), reluat cu unele modificări în *Istoria limbii române* (Ivănescu 1980), în volumul postum *Studii de istoria limbii române literare* (Ivănescu 1989), G. Ivănescu numeşte şi comentează clar, de multe ori polemic, izvoarele care au stat la baza configurării propriei concepții despre limba poetică. Le enumerăm în modul cum au fost ele menționate (fie doar numele autorului, fie împreună cu lucrarea de referință) şi le grupăm astfel:

a) izvoare antice: Aristotel (Poetica), Demetrios (Tratatul despre stil);

b) izvoare occidentale:

– savanți din secolul al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea: Giambattista Vico, Hegel, W. von Humboldt;

– lingvişti din secolul al XIX-lea: Jacob Grimm, Franz Bopp, Fr. Diez, A. Schleicher;

– lingvişti şi filosofi din prima jumătate a secolului al XX-lea: Ferdinand de Saussure, Benedetto Croce, G. Gentile, F. Gundolf, G. Bertoni, A. Pagliaro, Gunther Ipsen, Julius Stenzel, Charles Bally, Karl Vossler, Leo Spitzer, Albert Sechehaye, J. Vendryes (*La langue poétique*), P. Chantraine, Jerzy Kuryłowicz, Georg Schmidt-Rohr;

– lingvişti din a doua jumătate a secolului al XX-lea: Alf Lombard (*La lingua letteraria romanza meno fissata: il rumeno*), J. Mukařovský, Leo Weisgerber, Jules Marouzeau, Roman Jakobson, Roland Barthes, Cercul lingviştilor praghezi;

c) izvoare autohtone:

– lingvişti, istorici, critici români: Ovid Densusianu (*Evoluția estetică a limbii române*), Al. Rosetti (*Studii lingvistice*), Moses Gaster, J. Byck (*Vocabularul ştiințific şi tehnic în limba română, în secolul al XVII-lea*), P.V. Haneş (Dezvoltarea *limbii literare [române] în prima jumătate a secolului al XIX-lea*), Garabet Ibrăileanu, I.-A. Candrea, D. Popovici, Liviu Rusu (*Estetica poeziei lirice*), Grigore

* Şcoala Normală „Vasile Lupu", Iaşi, aleea Mihail Sadoveanu, nr. 46, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 205–218

Scanned with OKEN Scanner

Scorpan (*Graiul moldovenesc. Tendinţe fonetice. Expresivitate, Forme dialectale în poezia lui Eminescu, Elemente eminesciene în poezia lui A. Vlahuţă*), Tudor Vianu (*Epitetul eminescian*), G. Călinescu (*Istoria literaturii române...*), Dimitrie Caracostea, Nicolae Iorga, Iorgu Iordan (*Limba română actuală. O gramatică a greşelilor*), G. Tohăneanu (*Limba poeziilor lui Eminescu*), Ştefan Munteanu (*Eminescu şi limba poetică a înaintaşilor săi*), Lucia Pop (*Probleme de limbă în Cercul Kogălniceanu. Compendiu*), Sextil Puşcariu, Adrian Marino (*Alexandru Macedonski şi limba literară*), Mircea Borcilă (*Despre lexicul poeziei lui Lucian Blaga*), N.A. Ursu, Despina Ursu, I. Gheţie, Paula Diaconescu, Al. Andriescu (*Stil şi limbaj*), Dumitru Irimia (*Aspecte stilistice ale articulării substantivului în poezia lui Mihai Eminescu*);

d) izvoare sovietice:

– lingvişti sovietici: G.V. Stepanov (*O stile hudozestvennoj literatury*), L.V. Scerba, V. Levin (*Observaţii despre limba literaturii*), V.V. Vinogradov (*Probleme esenţiale ale ştiinţei literare sovietice*), B.V. Tomaşevski (*Limba şi literatura*), G.L. Abramovici (*Vvedenie v literaturovedenie*), N.A. Gvozdev (*Očerki po stilistike russkogo jazyka*).

1.2. Ce putem observa, urmărind citările pe care le face profesorul ieşean atunci când se referă la limbajul poetic sau la specificul limbii scriitorilor?

În finalul studiului *Limba lui Lucian Blaga. Principiile studierii limbajului poetic*, G. Ivănescu reproşează stilisticienilor contemporani că, sub influenţa lui Bally şi Vossler, „care au disprețuit stilistica antichităţii şi a clasicismului", nu au valorificat aceste surse teoretice importante pentru analiza limbajului poetic (Ivănescu 1989: 232). Într-un studiu din 1956 savantul de la Iaşi anunţă că analiza sa porneşte de la izvoarele antice, în special de la Aristotel, reţinând ideea că limbajul poetic evită expresia banală (Ivănescu 1956: 197–227). De asemenea, se observă uşor că Ivănescu înregistrează foarte multe contribuţii în domeniu care puteau ajunge la cunoştinţa sa: „Este de la sine înţeles că a nu ţine seama de progresele stilisticii actuale este la fel de absurd ca şi fetişizarea metodelor pe care le propun reprezentanţii ei. Niciun cercetător cu preocupări de stilistică nu poate ignora astăzi contribuţiile teoretice excepţionale ale lui Roman Jakobson şi nici unele rezultate practice la care au ajuns reprezentanţii «noii critici», prin Roland Barthes mai ales" (*Evoluţia artistică a limbii române literare într-o nouă viziune*, articol inedit, redactat în 1977, publicat în vol. Ivănescu 1989: 243).

În continuare, Ivănescu propune, pentru cercetarea limbii, armonizarea metodelor tradiţionale cu cele moderne; face, însă, aluzie la cercetători români care au adoptat mode diverse şi au scris articole penibile, „trucate savant într-o terminologie ezoterică şi rebarbativă [...] în care, oricât ne-am strădui, nu putem descoperi nici o idee originală şi nici un efort creator" (*ibidem*: 244).

Ivănescu reuşeşte să repună în circulaţie ideile unor înaintaşi pe care îi consideră modelele sale: Ibrăileanu sau Grigore Scorpan, al cărui curs despre limba cronicarilor, ţinut la Iaşi, îl face să afirme că „Scorpan ne apare drept unul din cei mai originali cercetători ai stilului pe plan mondial" (*ibidem*).

Scanned with OKEN Scanner

Ivănescu recurge şi la ideile şcolii lingvistice sovietice, nu într-un spirit oportunist, ci cât se poate de firesc, în contextul social-politic în care trăia[1]. Avea iluzia, transformată deseori în credinţă, că trimiterile la studiile de lingvistică din şcoala sovietică îi conferă libertatea de a comenta critic şi de a formula propriile idei, într-un mod care-l situa în conul de umbră al cenzurii ideologice. Iată un exemplu în acest sens: „Stepanov ar fi trebuit să distingă limba artistică, care se naşte din tendinţa spre frumos a omului, de limba artistică cu intenţii realiste şi care deci, descriind o realitate veche, foloseşte arhaisme, descriind una populară, foloseşte elemente populare dialectale, zugrăvind o aristocraţie, foloseşte elemente specifice ei, adică elemente de jargon, zugrăvind străini, care nu ştiu bine limba, foloseşte elementele schimonosite ale limbajului acestei populaţii. El pare a admite că aceste categorii de cuvinte au numai funcţia de caracterizare. Dar limba de caracterizare e numai o formă a limbii artistice" (Ivănescu 1980: 15).

În alt context, unde Ivănescu afirmă că este nevoie de întemeierea unei ştiinţe a straturilor stilistice ale limbii, apreciază lingvistica sovietică, deoarece „n-a părăsit poziţia justă, creată deja în epoca antică" (*ibidem*: 20).

O sinteză despre sursele şi principiile cercetării limbajului poetic la Ivănescu face Ştefan Munteanu (în vol. Ivănescu 1987: 76–81), declarându-se adept al disocierilor teoretice ivănesciene; în momentul de faţă, prin oglinda teoriei integralismului lingvistic coşerian, observăm mai uşor direcţia oarecum reducţionistă pe care au mers stilisticienii români, fie ei din şcoala ieşeană, clujeană, bucureşteană sau timişoreană: s-a avut în vedere studiul limbii artistice a scriitorilor, cu accent pe semnificaţiile estetice ale diverselor figuri de limbaj, analizate ca abateri sau substituţii ale uzului comun.

Un apropiat colaborator al profesorului Ivănescu, Al. Andriescu, trece în revistă principalele idei teoretice referitoare la limbajul poetic şi limba scriitorilor (dialectele literare, limba poetică românească, stilul individual al scriitorului raportat la norma limbii de comunicare în epoca respectivă, formarea stilului artistic în cele trei variante clasice propuse de retorică – stilul înalt sau sublim, stilul de mijloc şi stilul umil) şi evidenţiază contribuţia majoră pe care savantul a adus-o la analiza limbii unor scriitori români, precum Iancu Văcărescu, Nicolae Bălcescu, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, I.L. Caragiale, Alexandru Macedonski, George Călinescu sau Lucian Blaga (cf. Andriescu 1989: 249–263).

Parcurgând opera lui Ivănescu, rămânem uimiţi de forţa cu care a asimilat izvoarele menţionate, de spiritul critic cu care le comenta şi de calitatea lecturii operelor scriitorilor români, a căror limbă este analizată diacronic şi sincronic, considerate, fiecare în parte, etape sau felii dintr-o istorie a limbii române literare.

1.3. Pe de altă parte, am urmărit trimiterile bibliografice pe care le face Eugeniu Coşeriu în lucrările consultate de mine (Coşeriu 2009; *Lingvistica textului. O introducere*, traducere din limba germană de Eugen Munteanu şi Ana-Maria Prisacaru, volum aflat în curs de apariţie) şi pe care le putem grupa astfel:

[1] Avatarurile suferinţelor lui G. Ivănescu se pot vedea şi în corespondenţa cu profesorul Petru Caraman, în parte publicată de Eugen Munteanu (cf. Munteanu 2011c).

Scanned with OKEN Scanner

a) izvoare antice: Aristotel (*Categoriae, De anima, Peri Hermeneias/ De interpretatione, Metaphysica*), Platon (*Cratylos, Sofistul*);

b) lingvişti şi savanţi occidentali dinaintea epocii saussuriene: Toma d'Aquino (*In libros Peri Hermeneias et Posteriorum Analyticorum Expositio*), Giambattista Vico (*Scienza nuova*), G.W.F. Hegel (*Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften, Wissenschaft der Logik*), W. Von Humboldt (*Ankündigung einer Schrift über die vaskische Sprache und Nation, Über das Entstehen der grammatischen Formen, Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*), J.H. Lambert (*Neues Organon*), J. Locke (*An Essay Concerning Human Understanding*);

c) lingvişti şi filosofi occidentali din secolul al XX-lea: Ch. Bally (*Linguistique générale et linguistique française*), H. Bergson (*La pensée et le mouvant*), V. Bertoldi (*La parola quale mezzo d'espressione*), M. Black (*Language and Philosophy*), L. Bloomfield (*Language*), W. Bolle (*Strukturale Stilistik*), K. Bühler (*Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*), C. Bousoño (*Teoría de la expresíon poética*), E. Cassirer (*Essay on Man, El lenguaje y la construcción del mundo de los objetos*), B. Croce (*Estetica comme scienza dell'espressione e linguistica generale: teoria e storia, Filosofía práctica, Il linguaggio come errore, La Poesia, Logica come scienza del concetto puro, Sulla natura e l'ufficio della linguistica, Problemi di estetica*), G. Gentile (*Teoria generale dello spirito come atto puro*), N. Hartmann (*Das Problem des geistigen Seins*), M. Heidegger (*Sein und Zeit, Hölderlin und das Wesen der Dichtung, Qu'est-ce que la métaphysique?, Unterwegs zur Sprache*), Hjelmslev, Jakobson (*Implications of Language Universals for Linguistics*), H. Lausberg (*Elemente der literarischen Rhetorik*), C.P.F. Lecoutere, L. Grootaers (*Inleiding tot de Taalkunde en tot de Geschiedenis van het Nederlands*), A. Pagliaro (*Il capitolo linguistico della „Poetica" di Aristotele, Il linguaggio come conoscenza, Il segno vivente, Logica e grammatica*), M. Riffaterre (*Essais de stylistique structurale*), F. de Saussure (*Cours de linguistique générale*), G. Ueding (*Einführung in die Rhetorik*), H. Weinrich (*Wege der Sprachkultur*), Travaux du Cercle Linguistique de Prague.

1.4. Plecat în lumea liberă după doi ani de studii universitare ieşene, timp în care s-a născut prietenia cu asistentul Gheorghe Ivănescu, tânărul Eugeniu Coşeriu, ambiţios şi genial ca şi mai vârstnicul său prieten, a avut acces la toate sursele ştiinţifice posibile. La Universitatea din Roma şi-a luat licenţa în litere (1944), la Padova, pe cea în filosofie (1949). Purtând cu sine un elan titanic, hrănit de o cultură enciclopedică, de seva grea a limbilor latină şi greacă, transformate în instrumente de lucru, de talentul ieşit din comun de a vorbi multe limbi, de inteligenţa uimitoare cu care înţelegea, evalua şi crea în cel mai fascinant domeniu al spiritului omenesc, cel al limbajului şi al limbilor, Eugeniu Coşeriu are, pe lângă toate acestea, şi curajul, susţinut de tinereţe şi forţă fizică impecabilă, de a fi un fel de Cristofor Columb al ştiinţelor spiritului pentru îndepărtata Americă de Sud. Savantul abia trecut de 30 de ani şi-a gândit bine cariera ştiinţifică: a fi deschizător de drum în ştiinţele limbii la Universidad dela República din Montevideo echivala

Scanned with OKEN Scanner

cu sentimentul olimpian al armoniei dintre o muncă grea și un rod uimitor. O nouă patrie și un nou pașaport, pe care l-a păstrat toată viața. Putem spune limpede că aici s-a format sistemul epistemologic coșerian, o construcție amplă și clară, cu temelia pe învățătura lui Aristotel, Platon, Sfântul Augustin și Toma de Aquino, pe idei preluate creator de la Hegel, Humboldt, Croce. Este evidentă, și bine subliniată astăzi de școala de lingvistică întemeiată de Eugeniu Coșeriu[2], dimensiunea filosofică integratoare a operei sale științifice:

– limbajul este descris și explicat ca dimensiune esențială a omului, ca formă a dezvoltării spiritului, ca activitate creatoare și culturală infinită;

– limbajul este singura activitate spirituală, caracterizată prin două universalii: semanticitate și alteritate; aceasta din urmă condiționează istoricitatea și materialitatea[3];

– savantul a schimbat radical perspectiva saussuriană: nu explică vorbirea prin limbă, ci invers, „pentru că limbajul este în mod concret vorbire, activitate, și pentru că vorbirea e mai cuprinzătoare decât limba: în timp ce limba e în întregime conținută în vorbire, vorbirea nu e în întregime conținută în limbă"[4]. Tot în acest studiu, Coșeriu deschide o perspectivă pragmatică, așezată pe fundamentul semanticității limbajului: gramatica vorbirii studiază tehnica generală a activității lingvistice, în care se includ determinarea nominală și cadrele;

Aprofundând gândirea genuină a lui Aristotel cum nu mai făcuse niciun lingvist până la el, Eugeniu Coșeriu analizează limbajul drept activitate: „ca atare" (*κατ' ἐνέργειαν*); „ca activitate potențială" (*κατά δύναμιν*); „ca activitate realizată în produsele sale" (*κατ' ἔργον*) (Coșeriu 2004: 291, Logicism și antilogicism în gramatică). Pe această axiomă, savantul de la Montevideo construiește un sistem teoretic bazat pe trei linii de forță, anume nivelul universal al vorbirii, nivelul istoric al limbilor, nivelul individual al vorbirii ca discurs. După zece ani de la primele studii uruguayene, profesorul de la Tübingen completează sistemul său epistemologic tripartit (Coșeriu 2000: 257):

Puncte de vedere / Niveluri	Ἐνέργεια activitate	Δύναμις competență	Ἔργον produs
universal	vorbire în general	competență elocuțională	totalitatea „vorbitului"
istoric	limba concretă	competență idiomatică	(limba abstractă)
individual	discurs	competență expresivă	„text"

[2] Pentru înțelegerea teoriilor coșeriene, prezentate în contextul lingvisticii universale, din Antichitate până azi, v. Munteanu 2005b: 210–220; 254–257; 269–291; 311–318.

[3] Cu o forță de sinteză excepțională, savantul își rezumă ideile teoretice într-un text-sinteză, cu titlul *Zece teze despre esența limbajului și a semnificației*, publicat în Coșeriu 2009: 9–13.

[4] Cf. Coșeriu 2004: 292–293, volum în care apare reprodus în românește celebrul studiu din 1956, *Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar.*

Scanned with OKEN Scanner

ca, mai apoi, să adauge alte distincții esențiale despre conținutul spunerii (desemnarea, semnificația și sensul), despre judecățile de conformitate, dezvoltând și clarificând, în același timp, teoria sa integratoare[5] (cf. Coseriu 1992: 106):

Plan	Judecată	„Conținut"	Competență (Saber)
vorbirea în general [= universală]	congruent/ incongruent	desemnare	competență elocuțională
limbă particulară [= istorică]	corect/ incorect	semnificație	competență idiomatică
discurs [= individual]	adecvat/ inadecvat	sens	competență expresivă

deopotrivă descriptivă, hermeneutică și pragmatică, prin inventarea a ceea ce savantul a numit pentru prima dată în literatura de specialitate „lingvistica textului".

Revenind la izvoarele concepției despre limbajul poetic, putem afirma că temelia acestei concepții se constituie din lectura și interpretarea magistrală a surselor antice: de la Aristotel preia ideea că limbajul poetic este lógos poietikós, adică deține facultatea de a face universuri imaginate infinite. De la Platon și Giambattista Vico, magistrul de la Tübingen deprinde știința de a armoniza argumentele filosofice cu cele filologice[6]; Benedetto Croce îi întărește această convingere[7], îl determină să vadă în limbă un organism expresiv umplut cu sens[8], să demonstreze ideea că limbajul poetic este limbajul în plenitudinea lui funcțională, ca o creație permanentă[9]. Un elan titanic, susținut de o inteligență sclipitoare, l-a făcut pe Eugeniu Coșeriu să consoneze doar cu spirite înalte, care au explicat actele spiritului omenesc într-o manieră cuprinzătoare și dialectică.

Cât de mult l-a influențat pe lingvistul Eugeniu Coșeriu lectura volumului *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, poate cea mai dificilă, prin densitatea stilului și bogăția ideilor, o poate sugera parcurgerea selecției următoare din versiunea în limba română a cărții lui Humboldt (2008):

---

[5] Pentru argumentarea acestei idei, cf. Munteanu 2005a.

[6] Cf. Vico 1972: 174: „[...] s-au oprit la jumătatea drumului lor atât filozofii care nu și-au verificat argumentele prin autoritatea filologilor, cât și filologii care, la rândul lor, nu s-au preocupat să-și verifice autoritatea prin argumentele filozofilor".

[7] Cf. Croce 1996: 211: „[...] căutata știință lingvistică pe care o studiem, lingvistica generală, în ceea ce are ea reductibil la filozofie, nu este altceva decât estetică. Cine se ocupă de lingvistică generală, adică de lingvistică filozofică, se ocupă de probleme estetice și invers. Filozofia limbajului și filozofia artei sunt același lucru". Coșeriu, în mod critic, nu pune semnul egalității între lingvistică și estetică.

[8] *Ibidem*: 214: „Expresia este un tot indivizibil; substantivul și verbul nu există în ea, ci sunt abstracții făurite de noi prin distrugerea singurei realități lingvistice, care este propoziționea. Aceasta trebuie înțeleasă nu în modul obișnuit al gramaticilor, ci ca organism expresiv umplut cu sens, care cuprinde în mod egal o interjecție foarte simplă și un poem mare. Asta sună paradoxal, și totuși, e un adevăr foarte simplu".

[9] *Ibidem*: 218: „Limbajul este o creație perpetuă; ceea ce este exprimat o dată prin cuvânt nu se repetă decât tocmai ca reproducere a ceea ce s-a produs deja; impresiile mereu noi dau loc la mutații continue de sunete și de semnificații, adică unor expresii mereu noi".

Scanned with OKEN Scanner

„[...] recunoaştem limbile drept primul stadiu necesar, singurul de la care pornind naţiunile sunt în stare să urmeze orice direcţie mai elevată din evoluţia umanităţii. Limbile cresc supunându-se aceloraşi condiţii ca şi forţa spirituală, pentru care ele constituie deopotrivă principiul vital şi stimulator" (Humboldt 2008: 79).

„Specificitatea spiritului şi configuraţia limbii sunt la un popor atât de contopite una într-alta încât, dacă una dintre ele ar fi dată, cealaltă ar trebui să fie dedusă în întregime din prima. Specificitatea intelectuală şi limba permit şi favorizează numai forme reciproc corespunzătoare. Limba este, într-un fel, manifestarea exterioară a spiritului popoarelor; limba lor este spiritul lor, iar spiritul lor este limba lor. Oricât am vrea, nu le putem gândi niciodată îndeajuns de identice! Modul în care limba şi spiritul popoarelor izvorăsc într-adevăr din una şi aceeaşi fântână, inaccesibilă înţelegerii noastre, ne rămâne ascuns şi inexplicabil" (*ibidem*: 79–80).

„Poezia şi filosofia vin însă în contact, într-un sens cu totul diferit, cu însăşi intimitatea omului şi acţionează de aceea cu mai multă eficacitate şi cu o mai mare forţă formativă asupra limbii, care este atât de adânc implicată în această intimitate umană. De aceea, sunt mai capabile de a atinge o dezvoltare deplină acele limbi în care spiritul poetic şi filosofic a predominat cel puţin într-o anumită perioadă, şi sunt încă de două ori mai capabile dacă această predominanţă a izvorât dintr-un impuls propriu şi nu dintr-o imitaţie a ceva străin" (*ibidem*: 125–126).

Ce putem constata, referitor la tema în discuţie, citind din opera amândurora?

Eugeniu Coşeriu şi-a elaborat teoria lingvistică de factură integratoare, valorificând critic şi creativ idei humboldtiene, precum caracterul energetic al limbajului (Munteanu 2008: 8–23), ideea că omul este om doar prin limbaj, că există, în toate limbile, un spirit formativ universal unic, că funcţia dialogică şi cea cognitivă sunt primordiale, că libertatea vorbitorilor este mai largă decât le-o acordă lingviştii. Pe aceste premise, este firesc ca savantul de la Tübingen să ajungă la ideea că limba poeziei „este absolutizare a limbajului".

Perspectiva filosofică a lingvistului se adânceşte şi se nuanţează prin lecturile din Heidegger. Autorul celebrului *Sein und Zeit*, în finalul unui studiu despre poezia lui Hölderlin, citat de Eugeniu Coşeriu, rezumă răspunsurile la întrebările cum stau lucrurile cu limba şi poezia, cum se raportează ele la fiinţa istorică a omului: limba îl are în posesie pe om, şi nu invers, omul este permanent în dialog, poezia ctitoreşte fiinţa, ea este limba originară a unui popor, în această limbă survine starea de expunere în fiinţare (Heidegger 1995: 44). Distincţiile coşeriene pe acest subiect arată cum, sintetizând critic cele mai rafinate studii filosofice, majoritatea idealiste, se pot clarifica răspunsurile, se pot orienta pe făgaşul ştiinţei lingvistice:

„[...] poezia este realitatea unui subiect universal, poetul înregistrează subiectivitatea universală în momentul în care scrie versuri. Acum nu mai este un vorbitor între alţii, ci realizează vorbirea în mod absolut – nu a poeziei; şi nu doar pentru esenţa poeziei, ci şi pentru esenţa culturii"[10].

Coşeriu îl citează pe Riffaterre, cu *Essais de stylistique structurale*, aprobându-i ideea că limbajul poetic nu trebuie socotit o deviere relativ, în anumite condiţii sau ocazii. Acest fapt este valabil cel puţin pentru esenţa însăşi de la limba

[10] Cf. *Lingvistica textului. O introducere*, traducere din limba germană în limba română de Eugen Munteanu şi Ana-Maria Prisacaru, în curs de apariţie (paragraful **2.1.**).

Scanned with OKEN Scanner

„normală" (*ibidem*). S-ar putea vorbi de o deviere în fiecare text, în sensul sesizării unei specificități a spunerii poetice, dar nu ca abatere de la uz, ci chiar de o conformitate cu o normă abstractă.

De la Jakobson, Coşeriu păstrează destule idei generale (de pildă, concentrarea mesajului pe felul *cum* se spune), dar mai interesant este cum, în Lingvistica textului[11], savantul interpretează polemic conceptele de *mesaj poetic, funcție poetică*, ajungând la afirmații novatoare, care răstoarnă perspectiva jakobsoniană. Coşeriu afirmă că în poezie nu se realizează o comunicare, în sensul schimbului de idei cu o altă persoană, pentru că poezia nu se adresează altcuiva, ci este „realitatea unui subiect universal"; în acest caz, poetul se situează în afara alterității limbajului.

Un alt autor important, spaniolul Carlos Bousoño, este comentat critic de Eugeniu Coşeriu[12], teoria sa despre exprimarea poetică fiind respinsă cu argumente valide, din care se conturează cu claritate justețea unui alt punct de vedere: „Conform acestui proiect teoretic ar trebui să înțelegem limbajul poetic ca un tip de tehnică sistematică de substituire; în cazul fiecărei exprimări poetice s-ar face un fel de schimb, adică ceva «spus aşa» ar fi înlocuit cu ceva «spus altfel». Această concepție corespunde unei impresii care, într-adevăr, apare adesea atunci când avem a face cu texte poetice. Dacă Empedocle vorbeşte despre *apusul vieții*, atunci avem impresia că această exprimare ar fi o «deviere poetică» de la cuvântul *bătrânețe*, care ne-am aştepta să apară «în mod normal». Dar este o impresie falsă. Ceea ce se prezintă aici ca «substituire», respectiv «deviere» nu-şi mai are originea în înțelegerea nemijlocită a textului, ci în valorificarea inadmisibilă a unei metode, intuitiv stăpânite, de înțelegere a textelor. Mă refer la proba comutării. Într-un text poetic nu există «devieri», în poezie totul este spus exact cum trebuie. Dacă, totuşi, avem impresia că aici sau acolo s-ar fi substituit ceva, atunci îi atribuim textului ceva ce nu-i aparține lui, ci ne aparține nouă înşine. Am văzut deja că proba comutării se aplică inconştient în înțelegerea unui text. Ne întrebăm ce s-ar întâmpla dacă un segment de text ar fi substituit cu un altul, iar această problematică aplicabilă textului de cele mai multe ori inconştient reprezintă o parte din complexa operație de înțelegere. Dar asta nu ne îndreptățeşte să vedem în respectivul segment de text chiar r e z u l t a t u l acestei operații parțiale. După cum sper, acum a devenit ceva mai clar motivul pentru care aşa-numita «stilistică a devierii» trebuie respinsă, plecând de la pretențiile sale teoretice, deşi nu toate afirmațiile făcute în legătură cu această metodă sunt false. Principala ipoteză pe care se întemeiază stilistica devierii corespunde unei intuiri distorsionate a probei comutării".

Un cunoscător al teoriei coşeriene, Eugen Munteanu, comentează şi explică această poziție cu totul diferită față de teoriile practicate curent în analiza stilistică: „Este vorba despre înțelegerea limbajului uman ca formă plenară a creativității

[11] Cf. lucrarea menționată mai sus (acelaşi paragraf).
[12] *Ibidem* (paragraful **2.4.**).

Scanned with OKEN Scanner

umane, atribut esențial și definitoriu al umanului, și nu simplu «instrument de comunicare». În mod implicit, această poziție teoretică presupune o opoziție radicală față de orice încercare de a construi o poetică sau o stilistică bazată pe conceptul de abatere" (Munteanu 2005: 256).

2. Concepte terminologice cu care operează cei doi savanți în definirea și analiza limbajul poetic

2.1. Din metalimbajul profesorului de la Iași

Sintetizăm din opera savantului ieșean G. Ivănescu (vezi Ivănescu 1980, Ivănescu 1989) câteva concepte pe care le-a teoretizat și le-a aplicat în analiza limbii multor scriitori români.

2.1.1. «Limba literară» a unui scriitor are două aspecte: „unul care constituie uzul său logic, rece, obiectiv, neafectiv, poetic numai prin idee, prin reprezentare, nu prin el însuși, și unul care reprezintă stilul poetic, solemn, înalt, sau cel vulgar, ironic, satiric, polemic" (Ivănescu 1989: 97). Primul are funcție de comunicare, celălalt este exclusiv artistic, estetic. Într-o altfel de formulare, profesorul ieșean distinge între limba de cultură sau de comunicare a unui scriitor și limba sa artistică; aceasta din urmă nu reprezintă în același timp și stilul, „pentru că stilul nu e numaidecât artistic: de stil putem vorbi și când considerăm limba ca expresie a culturii unui scriitor" (ibidem: 180). «Limba literară artistică» este „numai un aspect al limbii literare sau naționale, ea este, în unele privințe, cu mult mai bogată decât limba literară sau decât limba națională (comună), cuprinzând în ea și elemente care nu constituie norma limbii literare" (*ibidem*: 155).

2.1.2. Limbă poetică/limbaj poetic

Limba poetică se referă la „anumite fapte de limbă, de exemplu anumite cuvinte și anumite figuri de stil care nu sunt uzuale și apar de obicei numai în poezia solemnă și în proza poetică, creând stilul înalt solemn. Este vorba de un limbaj specific literaturii poetice sau chiar conversației, când ea devine, măcar pentru o clipă, poezie. Trebuie să distingem două categorii de limbaj poetic: cel care constă din figurile de stil și cel care constă din cuvinte neuzuale sau mai puțin uzuale, sinonime cu altele, banale, care tocmai prin aceea au fost evitate de poet" (Ivănescu 1980: 16). Primul, considerat limbaj figurat, a fost discutat de criticii și istoricii literari români, al doilea a fost neglijat. Al doilea, limbajul poetic nefigurat, se naște prin antiteză cu cel obișnuit, având ca elemente de construcție sinonimia la nivelul lexical, frazeologic, morfotic. Ambele au o funcție estetică. Ele se explică prin „tendința spre rar, spre neobișnuit, spre originalitate în vorbire" (Ivănescu 1980: 17 și Ivănescu 1989: 156–164). Limbajul poetic este în mare măsură colectiv, adică este un aspect social al limbii. El există „ca stil psihologic-estetic al limbii literare sau al unui dialect, ca forma cea mai înaltă a măiestriei vorbirii, ca limba-artă" (Ivănescu 1980: 17). «Limbajul poetic românesc» s-a născut „din

Scanned with OKEN Scanner

limba veche, din cea populară şi din neologisme" (Ivănescu 1989: 168). De pildă, atunci când cuvântul *slovă* nu a mai fost uzual, fiind înlocuit cu *literă* sau *literatură*, el a căpătat valoare poetică. Limba poetică românească se formează după 1830.

2.1.3. Limbajul urât (Ivănescu 1980: 18) este necesar artei literare, ca şi cel poetic sau frumos. El exprimă realităţile urâte. O variantă a limbajului urât este cel umoristic sau burlesc. Acesta „în fond nu face parte din limba literară şi serveşte la caracterizarea personajelor umoristice, anume chiar pentru obţinerea efectului comic" (*ibidem*: 19). Ivănescu leagă elementele „frumoase" şi „urâte" ale limbii de conţinutul operei de artă.

2.1.4. Stilul „nu este întotdeauna ceva individual; orice stil caracterizează mai mulţi oameni şi scriitori, orice stil este sau poate deveni ceva colectiv" (*ibidem*: 17). Stilul „este o particularitate a vorbirii, nu a sistemului lingvistic, adică a tezaurului de fapte de care dispune o limbă" (*ibidem*: 19). Există trei stiluri principale: stilul normal (banal, prozaic), stilul poetic (înalt), stilul vulgar. Alte stiluri ale limbii literare mai sunt: stilul savant (ştiinţific), stilul administrativ, stilul intim-familiar. În multe contexte, G. Ivănescu foloseşte conceptul de «stil» cu sensul coşerian de «normă».

2.1.5. Figurile de stil sunt doar un fel de sinonime ale unor cuvinte, ale unor expresii. Important este „nu atât elementul material, fonetic, al cuvântului, cât sensul lui, care introduce o modificare în imaginea artistică generală, sugerată de toată opera literară sau de o parte a ei. [...] în cazul figurilor de stil, limbajul nu este artă decât prin sensurile cuprinse în el, iar nu prin partea materială a sa, adică prin ceea ce se numeşte semn" (Ivănescu 1989: 156–157). Analiza figurilor la Ivănescu înseamnă o investigare a macrostructurilor semantice, prin care se stabileşte sensul părţilor, ceea ce reprezintă un demers hermeneutic.

2.1.6. Arta literară „se serveşte de limbaj ca material" (Ivănescu 1980: 17).

2.2. Metodă şi viziune în analizele stilistice ale lui G. Ivănescu

Distincţiile teoretice ale profesorului ieşean sunt subordonate analizei factologice, în sensul că obiectivul cercetării sale este să analizeze limba scriitorilor, epocă după epocă, descriind, aproape la toate nivelurile, limba şi stilul lui Dosoftei, Iancu Văcărescu, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, Alexandru Vlahuţă, Caragiale, Macedonski, George Călinescu, Lucian Blaga şi alţii. Având datele acestor analize sincronice, situate pe o anume treaptă a scării timpului, autorul *Problemelor capitale* putea să pornească spre o altă ţintă, aceea de a deschide un drum în cercetarea istorică a limbii române literare, anume rezolvarea unei probleme tripartite: ce este, cum s-a constituit şi cum evoluează limba poetică românească. O ambiţie de pionier, o muncă de miner, o gândire critică, prin care transformă lipsurile ştiinţifice în atuuri psihologice: „Lipsa oricăror tratate române de stilistică, scrise în spiritul vechii stilistici de dinainte de Bally, Vossler şi

Scanned with OKEN Scanner

Spitzer, a dus la formarea în publicul românesc a unor păreri în parte deosebite de a noastră. [...] Starea de înapoiere în care se găseşte stilistica ne-a împiedecat de a utiliza în expunerea noastră o terminologie perfect adaptată scopului" (Ivănescu 1989: 176–177). În ciuda acestor mari inconveniente, G. Ivănescu realizează lecturi aplicate şi comentate pe textele celor mai importanți poeți români.

Polemic față de unele studii lingvistice ale lui Al. Rosetti, ca autor şi ca îndrumător al şcolii bucureştene, G. Ivănescu fixează paşii unei metode superioare (ibidem: 180): cercetătorul faptelor de limbă din secole trecute trebuie să stabilească întâi normele lingvistice ale autorului respectiv şi apoi deosebirile față de normele lingvistice ale epocii. Dacă aceste norme ale epocii nu sunt unitare, cum este cazul în cultura română, cercetătorul trebuie să se întrebe care erau normele lingvistice ale respectivului scriitor. Acest fapt se va stabili, mai ales, prin raportare la limba comună de azi şi, cât se poate, la limba literară din epoca mai veche discutată. În finalul acestui drum, se poate vedea ce fapte de limbă au devenit la scriitorul X „expresia sentimentelor dominante din opera sa artistică".

Citindu-l pe Ivănescu într-o corelare *sui-generis* cu studii coşeriene, descoperim în analizele textuale ale savantului ieşean elemente hermeneutice şi viziune cognitivistă: Ivănescu descifrează mesajul poetic, relaționându-l cu sentimentele scriitorului, configurate, de pe o parte, de universul său personal şi interior, pe de altă parte, de tradiția lingvistică, de limba română însăşi ca expresie a felului de a se exprima al scriitorului respectiv.

Un episod important în definirea viziunii lui G. Ivănescu despre limbajul şi limba poetică îl constituie comentariile (*ibidem*: 230–235) sale la studiul cercetătorului clujean Mircea Borcilă dedicat poeziei lui Blaga. Discipol al integralismului coşerian, cultivând ideea că poezia este limbajul în totalitatea lui, Mircea Borcilă îl provoacă pe profesorul ieşean să pună în discuție câteva idei teoretice din cadrul general al operei poetice ca limbă şi limbaj:

– opera literară, poetică, a unui scriitor este în întregimea ei artă;
– vorbirea (textul) este poezie, nuvelă, roman sau dramă;
– niciun element al textului n-ar trebui considerat ca exterior limbajului poetic.

Savantul ieşean leagă aceste afirmații de teoria lui Benedetto Croce şi acceptă că, în acest context al discuției, vorbirea cu puternică trăire interioară este o altă categorie de limbaj poetic. Insistă, concluziv, pe opinia personală că „limbajul rămâne, totuşi, un mijloc de expresie a conținutului poetic şi are în primul rând valoarea bronzului sau marmorei în sculptură, a pânzei şi a culorilor în pictură" (*ibidem*: 231).

În bogatele sale studii de analiză a limbii unor poeți, G. Ivănescu inventariază fapte de limbă regionale, dialectale, arhaice sau neologice, identifică şi explică, în contextul universului istoric şi de discurs, sensuri lexicale unice, arată cum şi de ce, alegând dintr-o serie lexicală anume, poetul produce o formulă nouă, originală, compară un vers sau o zicere anume cu alte exprimări poetice din epoca respectivă sau din epoci trecute, face observații sociolingvistice, descifrează funcții semantice textuale... La finalul articolului dedicat lui Macedonski, de pildă, poate fi apreciată ca evidentă ideea că acest construct unic şi personal care este textul macedonskian reprezintă o creație verbală născută din toate elementele limbajului, în ipostaza lui

Scanned with OKEN Scanner

de limbi istorice româneşti seriale, diacronice, dar şi simultane din perspectiva sincronică a poetului care uza de tot ce constituia competenţa şi cunoaşterea sa lingvistică. Studiile de istorie a limbii literare ale lui G. Ivănescu pot fi re-citite prin grila sau perspectiva teoriei coşeriene, mai exact prin prisma conceptelor terminologoce ale profesorului de la Tübingen. Unele formulări conceptuale care ar putea părea depăşite astăzi unui cititor, precum *limba literară normală, limbajul poetic nefigurat născut prin antiteză cu cel obişnuit, limba poetică se naşte din fuga de limbajul banal, scriitorul caută în general expresiile frumoase, limba poetică se naşte din tendinţa de frumos a omului* (*ibidem*: 153–177), se justifică prin stadiul de pionierat al acestui demers care avea, cum spuneam, două ţinte: să descrie nivelul textual-pragmatic al limbii poeţilor români şi să construiască o analiză diacronică la nivelul limbii istorice, în varianta ei de limbaje poetice. Prima ţintă vizează nivelul individual, ca discurs şi text, a doua ţintă vizează nivelul istoric, produsul abstract, care este limba poetică românească. Eugeniu Coşeriu publicase între timp studiul său *Sistema, norma y habla*; el vorbeşte aici de faptul că o limbă cuprinde „într-o izoglosă actul lingvistic concret, dar şi o limbă anterioară, un sistem stabilit, în aceeaşi comunitate, pe baza actelor lingvistice precedente actului în cauză. [...] Acest concept de limbă anterioară este important pentru că el corespunde tocmai unei realităţi istorice continuate prin noul act, corespunde cadrului în care o nouă intuiţie individuală şi inedită se realizează ca vorbire concretă" (Coşeriu 2004: 95). Pe un asemenea drum mergea profesorul ieşean, fără a teoretiza în acest fel; ştia că generalizarea bazată pe fenomene concrete trasează conturul unui tezaur lingvistic, în care avea de identificat trăsături ale normei şi ale sistemului.

3. Concluzii parţiale

Savantul de la Tübingen îşi fundamentează concepţia despre limbajul poetic pe o cercetare cvasiexhaustivă a surselor filosofice şi lingvistice despre subiectul în discuţie şi ajunge la formularea unui punct de vedere original, construind o teorie epistemologică, pe care am putea-o asemăna cu o piramidă a cărei bază este asigurată de asimilarea şi reformularea, *ad usum proprium*, a ideilor şi conceptelor preluate din învăţaţii pe care i-am menţionat ca izvoare ale teoriei coşeriene. Fără a-i lipsi nici pe departe aplicaţiile textuale, cum unii încearcă să insinueze, Coşeriu este o minte teoretică, de o surprinzătoare forţă creativă, care leagă, prin firul roşu al filosofiei despre esenţa omului ca fiinţă vorbitoare, Antichitatea şi celelate epoci de postmodernitatea în care a trăit savantul.

Spre deosebire de Coşeriu, aflat în lumea liberă a ideilor, cu acces nelimitat la orice sursă, Ivănescu, în România comunistă, aflat sub teroarea fricii şi a spectrului că ştiinţei i s-au amputat aripile, reuşeşte să găsească în tradiţia filologiei ieşene ancore importante (Alexandru Philippide, Grigore Scorpan, Garabet Ibrăileanu), pe care le valorifică plenar, fără a aluneca pe panta protocronismului, tentantă ca satisfacere compensatorie a orgoliului de slujitor al ştiinţei, în condiţii precare. Profesorul de la Iaşi, după ce îşi susţine un doctorat strălucit cu *Problemele capitale*

Scanned with OKEN Scanner

ale vechii române literare, lucrare publicată imediat în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", volumul XI–XII (1944–1945), paralel cu lucrul la monumentala *Istorie a limbii române* și la alte studii importante, plonjează cu o forță analitică rar întâlnită în „oceanul" limbii scriitorilor români, înregistrând și analizând fenomenele lingvistice, la toate nivelurile limbii, și situându-le în raport cu variantele „limbajului obișnuit".

Ambii savanți folosesc unele izvoare comune, după cum se observă din listele întocmite; în ciuda diferențelor dintre contribuțiile celor doi, există, în cazul lui G. Ivănescu, intuiții subtile, venite tocmai dintr-o interpretare, într-un spirit de gândire asemănător, datorat primilor ani de studii universitare și lecturilor comune, a limbajului poetic, pe care îl socotește aparținând „nu numai literaturii, dar și limbajului zilnic, în momentele în care individul vorbitor este stăpânit de tendința spre frumos" (Ivănescu 1980: 15).

Deși profesorul de la Iași are o apetență teoretică înnăscută, el devine istoricul care înregistrează și analizează fenomenele limbii române poetice, în toate etapele constituirii sale ca diasistem. Profesorul de la universitățile din Montevideo și Tübingen evoluează într-un mod diferit: ideile teoretice își găsesc aplicații în spațiul vast al limbajului poetic ipostaziat în diferite limbi istorice; analizele sale au în vedere fenomenele lingvistice concrete, foneme, cuvinte, sensuri enunțiative, nu atât ca realizări istorice, ci mai ales ca reflexe ale tehnicii vorbirii.

Această privire asupra a două destine științifice, care evoluează în același timp în spații formative diferite, poate releva mai pregnant ideea importanței pe care o are „mediul" asupra evoluției personalității unui om de știință. Acesta, poate, a determinat să propunem culturii universale un învățat care a lăsat cea mai interesantă istorie a limbii române și cele mai factologice analize ale stilului multor scriitori români, și un altul, care ne-a explicat arhitectura limbajului omenesc, în întregimea lui.

BIBLIOGRAFIE

Andriescu 1989 = Al. Andriescu, *Concepția lui G. Ivănescu despre limba română literară*, postfață la vol. Ivănescu 1989: 249–263.

Coseriu 1992 = Eugenio Coseriu, *Competencia lingüística. Elementos de la teoria del hablar*, elaborado y editado por Heinrich Weber, versión española de Francisco Melo Blanco. Madrid, Gredos (*Sprachkompetenz. Grundzüge der Theorie des Sprechens*, 1988).

Coșeriu 2000: Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC (Lezioni di linguistica generale, 1973).

Coșeriu 2004 = Eugeniu Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, ediție în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică (*Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, 1962).

Coșeriu 2009 = Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument și note de Dorel Fânaru, traducere de Eugenia Bojoga, Dumitru Irimia, Eugen Munteanu *et al.*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Coșeriu 2011 = Eugeniu Coșeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediție nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jünger Trabant, versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, cu o prefață la ediția românească de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas.

Scanned with OKEN Scanner

Coşeriu 2012 = Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica textului. O introducere*, traducere din limba germană în limba română de Eugen Munteanu şi Ana-Maria Prisacaru (manuscris).
Croce 1996 = Benedetto Croce, *Estetica privită ca ştiinţă a expresiei şi lingvistică generală*, traducere de Dumitru Trancă, Iaşi, Editura Moldova.
Heidegger 1995 = Martin Heidegger, *Limbajul poeziei*, în româneşte de Thomas Kleininger şi Gabriel Liiceanu, în revista „Secolul XX" (Bucureşti), 1–3.
Humboldt 2008 = Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii*, versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie şi indici de Eugen Munteanu, Bucureşti, Editura Humanitas.
Ivănescu 1956 = G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în „Limbă şi literatură", II, p. 197–224.
Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.
Ivănescu 1985 = G. Ivănescu, *Consideraţii asupra aşa-ziselor figuri de stil*, I, II, III, în „Pagini bucovinene" (Suceava), Supliment al revistei „Convorbiri literare", IV.
Ivănescu 1987 = G. Ivănescu, *Principii ale cercetării limbajului poetic. O revenire la conceptele antichităţii*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi" (serie nouă), *Omagiu profesorului G. Ivănescu*, Secţiunea IIIe. Lingvistică, t. XXXIII.
Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediţie îngrijită şi postfaţă de Al. Andriescu, Iaşi, Editura Junimea.
Munteanu 2005a = Eugen Munteanu, *Eugenio Coseriu. Fundamente filosofice ale unei „lingvistici integrale"*, în vol. *Ideea europeană în filosofia românească*, I (coord. Ştefan Afloroaei), număr special al revistei „Hermeneia" (Iaşi).
Munteanu 2005b = Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Iaşi, Editura Polirom.
Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Introducere. Humboldt şi humboldtianismul*, în vol. Humboldt 2008: 8–23.
Munteanu 2011a = Eugen Munteanu, *Câteva reflecţii despre posteritatea imediată a lui Eugeniu Coşeriu*, în „Limba română" (Chişinău), anul XXI, nr. 7–8.
Munteanu 2011b = Eugen Munteanu, *Posteritatea lui Eugenio Coseriu, în Eugeniu Coşeriu – 90 de ani de la naştere*, număr special al revistei „Anuar de lingvistică şi istorie literară" (Iaşi), t. LI.
Munteanu 2011c = Eugen Munteanu, *O prietenie exemplară. Petru Caraman şi Gheorghe Ivănescu în corespondenţă*, în „Limba română" (Chişinău), anul XXI, nr. 1–2, p. 35–41 (I); nr. 3–6, p. 271–276 (II); nr. 7–8, p. 166–174 (III).
Vico 1972 = Giambattista Vico, *Principiile unei ştiinţe noi cu privire la natura comună a naţiunilor*, traducere în limba română de Nina Façon, Bucureşti, Editura Univers.

THE UNDERSTANDING OF G. IVĂNESCU AND EUGENIO COSERIU ON POETIC LANGUAGE (I)

ABSTRACT

Our article will comparatively review G. Ivănescu' s conceptions of poetic language with those of Eugenio Coseriu. First we will examine the essential and recurring bibliographies that the two scholars have constantly referred to in their work. While G. Ivănescu is known for his theoretical erudition, we consider him largely a historian concerned with the recording and analysis of the Romanian language's poetic dimensions, with all its diasystemic assemblages. Conversely, Eugenio Coseriu argues that language's primary function is poetic, that is to say that language in all its expressive capabilities equates with poetry per se. Finally, we suggest that the directions spearheaded by these two authors are still open to fertile linguistic and hermeneutic investigations.

Keywords: G. Ivănescu, Coseriu, poetical language, literary language, style, textuality.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CONCEPȚIA LUI G. IVĂNESCU DESPRE MIGRAȚIILE ROMÂNILOR ÎN EVUL MEDIU[1]

EUGEN MUNTEANU*

G. Ivănescu (1912–1987) a fost unul dintre cei mai importanți lingviști români, posesor al unei gândiri lingvistice originale în multe privințe. În ciuda unui destin advers şi a unei sănătăți precare, a reuşit să construiască o operă diversă şi consistentă, cu contribuții importante sau notabile în teoria limbii, lingvistică comparată şi indo-europeană, romanistică, fonetică descriptivă şi istorică, teoria limbajului poetic, dar mai ales în istoria limbii române.

Ca elev al său, afirm că G. Ivănescu este, după părerea mea, autorul nu doar al singurei istorii complete a limbii române, ci şi al celei mai bune dintre ele. Problema originii, specificului şi dinamicii istorice a limbii române s-a situat constant în centrul atenției lui G. Ivănescu. Elev strălucit, la Iaşi, al lui Alexandru Philippide şi Iorgu Iordan, cu studii ulterioare la Paris şi Roma, G. Ivănescu şi-a început reflecțiile asupra limbii române într-un moment privilegiat. Pe de o parte, prin sintezele anterioare ale unor lingviști precum O. Densusianu, A. Philippide sau S. Puşcariu, ca şi printr-un mare număr de lucrări cu caracter monografic publicate de autori români sau străini, se adunase o mare cantitate de material faptic din cel mai divers privitor la diferitele etape din istoria limbii române. Pe de altă parte, în epoca interbelică, atunci când Ivănescu şi-a început cariera, deformarea şi pervertirea prin politizare a discursului ştiințific în sfera etnogenezei româneşti şi a originii limbii române nu afectase încă posibilitatea exprimării libere a unor poziții neconvenționale, aşa cum se va întâmpla ulterior, în perioada comunistă a istoriei recente a României. Cu alte cuvinte, în formarea teoriilor sau ipotezelor sale ştiințifice privitoare la etnogeneza românească sau la unul sau altul din momentele sau aspectele mai obscure ori mai controversate din istoria limbii române, Ivănescu s-a lăsat călăuzit exclusiv de convingeri interne bazate pe fapte sau pe argumente

[1] Cu titlul *Die Konzeption von Gheorghe Ivănescu über die mittelalterlichen Wanderungen der Rumänen*, o versiune în limba germană a textului a fost prezentată la sesiunea internațională Romanistisches Kolloquium XXV – „Südosteuropäische Romania: Siedlungs-/Migrationsgeschichte und Sprachtypologie", Viena, 30 aprilie 2010.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 219–226

raționale, reușind să nu se lase contaminat de presiunea „imperativelor" ideologic-naționaliste ale epocii comuniste.

Venind acum la tema migrațiilor, cunoașterea integrală a lucrărilor lui Ivănescu despre istoria limbii române, atât a celor cu caracter sintetic, cât și a unor contribuții de mai mică întindere, conduce în mod necesar pe oricine la concluzia că deplasările de populații, migrațiile unor mase mai mari sau mai mici de români în spațiul lor nativ, balcano-carpatic, a constituit pentru savantul ieșean un element argumentativ important. Este vorba, pe parcursul a peste o mie de ani, începând din secolele al VII-lea – al VIII-lea și până în pragul epocii moderne (secolul al XIX-lea), de deplasări ale unor grupuri mai mari sau mai mici de români, de la sud către nord, de la vest către est, de la est către vest și, mai rar, de la nord spre sud. Efectul final al acestei mobilități istorice a românilor a constat în nașterea dialectelor și subdialectelor românești, așa cum sunt ele cunoscute în epoca modernă. Aceste migrații au avut deopotrivă o oarecare influență și asupra constituirii normelor limbii române literare.

Spațiul nu ne-ar permite în niciun caz să facem o prezentare detaliată a tuturor ideilor, ipotezelor și teoriilor emise de G. Ivănescu în această privință și cu atât mai puțin să supunem totul unei analize critice și unei confruntări cu părerile altora, anterioare sau ulterioare. Tot ce doresc, în expunerea mea, este să prezint schematic pozițiile lui Ivănescu în privința temei care ne preocupă. Îmi bazez cercetarea pe trei texte principale ale lui G. Ivănescu: cursul despre *Originea românilor* ținut la Universitatea din Iași și publicat în 1947, într-o serie foarte mică, în regim de multigrafiere, monografia *Problemele capitale ale vechii române literare*, teza sa de doctorat publicată în 1948 și focalizată spre problemele de bază ale vechii române literare și, în fine, *Istoria limbii române*, marea sinteză publicată la Iași în anul 1980 și reeditată în 2000 de Mihaela Paraschiv.

Dată fiind complexitatea în sine a problematicii etnogenezei românești, nu mă voi referi la pozițiile lui Ivănescu în această privință, ci doar la migrațiile românilor în perioada posterioară secolelor al VII-lea – al VIII-lea, după ce formarea poporului român se poate considera ca fiind încheiată.

După cum se poate vedea din Ivănescu 1980: 76 și urm., autorul respinge seducătoarea teorie formulată, începând cu 1940 de Ernst Gamillscheg, despre *Kerngebiete*, așa-zisele vetre, la Petrovici, zone nucleu originare, în care s-ar fi configurat încă din epoca de formare a poporului român principalele dialecte românești. Se știe, Gamillscheg propunea pentru nordul Dunării două *Kerngebiete* (= nuclee), unul în Munții Apuseni și altul în Muntenia și Bulgaria dunăreană, iar pentru sudul Dunării, unul în Valea Timocului și altul în Macedonia. Acceptată și nuanțată de Gunther Reichenkron, Emil Petrovici și Vasile Arvinte, teoria despre *Kerngebiete* ca explicație a diferențierilor dialectale dintre principalele ramuri ale românității este respinsă de Ivănescu. El arată că izolarea geografică a acelor *Kerngebiete* nu poate fi o explicație satisfăcătoare pentru diferențierile dialectale. Optând mai degrabă pentru o arie de romanizare continuă în spațiul balcano-danubian, G. Ivănescu explică nașterea dialectelor românești mai degrabă prin amestecul de

Scanned with OKEN Scanner

graiuri, datorat migrațiilor sau deplasărilor de populație românească, în epoci diferite și în direcții diferite.

Mai mult, Ivănescu merge pe urmele profesorului său Philippide care, pe baza unor diferențieri fonetice străvechi, distingea (Philippide 1928: 239), încă din epoca de dinainte de contactul masiv cu slavii, existența a trei „ramuri ale poporului român", macedoromânii (cu meglenoromânii împreună), rotacizanții și restul dacoromânilor (moldovenii și muntenii). În *Istoria limbii române*, Ivănescu (1980: 200 sqq.) formulează o ipoteză integratoare, arătând că, deși diferențierile dialectale merg până în latina balcanică, totuși, structura dialectală a limbii române s-a configurat ulterior, prin migrații masive, practic toate ramurile dialectale ale limbii române formându-se inițial în alte regiuni decât cele în care vorbitorii lor s-au fixat în cele din urmă:

> „[...] trebuie să admitem migrații – căci macedoromânii, meglenoromânii, istroromânii și dacoromânii nu mai sânt de secole vecini, ci locuiesc la mari depărtări unii de alții, iar primele trei ramuri se găsesc în bună parte pe teritorii din afara celui ce constituia patria lor primitivă. [...] Dacă chiar latina populară de la baza românei [...] nu era perfect unitară, cu atât mai mult nu putea să fie perfect unitară limba română în epoca ei de formație, căci [...] într-o asemenea epocă se manifestă în limbă tendințe de diversificare locală" (Ivănescu 1980: 200).

Prima și cea mai importantă migrație de români sudici către nord, peste Dunăre, cu consecințe importante asupra configurării dialectale a dacoromânei, este cea a unor purtători de trăsături dialectele macedoromâne. Acest lucru nu putea să se petreacă, după Ivănescu (1980: 315), decât câteva secole mai târziu de secolul al VII-lea, când macedoromânii s-au separat de rotacizanți, de bănățeni, crișeni și ardeleni. În acest context, învățatul ieșean arată că prezența unor sporadice albanisme fonetice precum *îmă* 'mamă' sau coafsă '*coapsă*' și a macedoromânismului *fară* 'neam' în cele mai vechi texte românești din secolele al XV-lea – al XVI-lea atestă nu venirea dacoromânilor din sudul Dunării, după cum credea R. Roessler, ci doar migrarea la nord de fluviu a unor grupuri importante de români sud-dunăreni, urmată de amestecul acestora cu dacoromânii autohtoni. Faptul că elementele sudice, de natură fonetică, morfologică sau lexicală, sunt mai frecvente în regiunile de vest ale teritoriului dacoromân (Banat și Crișana) și devin din ce în ce mai rare pe măsura deplasării spre est (Moldova și Muntenia) arată sensul urmat de aceste migrații sud-dunărene peste Dunăre: spre nord mai întâi, iar apoi spre est. Deplasările de populații românești la sud de Dunăre sau de la sud spre nord nu au condus, după Ivănescu, înainte de anul 1000, la ruperea totală a relațiilor de continuitate între vorbitori ai așa-numitei „române primitive", ci la repoziționarea lor geografică.

> „[...] migrațiile care au avut loc prin secolul al IX-lea sau al X-lea au mărit prea puțin aria de locuire a poporului român; ele au despărțit pentru totdeauna grupuri care până atunci fuseseră vecine, dar n-au dus la izolarea vreunui grup față de toate grupurile apropiate, așa că încă se dezvoltă inovații comune mai multor dialecte. Ceea ce s-a putut produce în acest timp a fost o separare prin migrații a macedoromânilor de rotacizanți [...] și o întrerupere a oricăror relații directe dintre aceste două ramuri ale românimii, deci în fond o îndepărtare a macedoromânilor de dacoromâni [...]. Migrațiile cele mai vechi ale unor ramuri ale poporului român n-au dus,

Scanned with OKEN Scanner

> aşadar, la despărţirea românilor în mai multe ramuri prin populaţii aloglote, ci la schimbarea raporturilor de vecinătate dintre diferitele grupuri de români, care au alcătuit şi după aceea o masă continuă, fără întreruperi. [...] din teoriile de până astăzi [...] putem accepta doar ideea că, înainte de anul 1000, s-au rupt orice legături directe între macedoromâni şi dacoromâni. [...] o despărţire [...] şi a meglenoromânilor şi a istroromânilor s-a produs cu mult mai târziu, anume spre sfârşitul evului mediu (în veacurile al XIV-lea – al XV-lea)" (Ivănescu 1980: 320).

Consecinţa acestor prime masive deplasări de populaţii româneşti ar fi, după Ivănescu, conturarea în limba română primitivă, de până în jurul anului 1000, a patru dialecte principale: „1. «dialectul» rotacizant, din care se vor dezvolta dialectul morlac (mai târziu, istroromân), graiurile din Carpaţii nordici şi unele graiuri crişene-maramureşene; 2. «dialectul» macedoromân-meglenoromân; 3. «dialectul» bănăţean-crişan-maramureşean-ardelean şi 4. «dialectul» moldovenesc-muntenesc" (Ivănescu 1980: 322–323).

Cât despre cauzele eventuale ale acestor prime masive migraţii româneşti, Ivănescu priveşte cu rezerve explicaţia lui Philippide şi a altor învăţaţi prin instalarea masivă la sudul Dunării a slavilor şi bulgarilor, arătând (Ivănescu 1980: 325–326) că venirea slavilor a fost o cauză indirectă, cauzele reale fiind devastările aduse la sudul Dunării de confruntările războinice dintre slavi (bulgari şi sârbi) şi bizantini, pe de o parte, şi mobilitatea mai dinamică a unui popor de păstori, cum erau în cea mai mare parte românii sud-dunăreni.

În treacăt fie spus, G. Ivănescu îşi afirmă în mod repetat (vezi, de exemplu, Ivănescu 1980: 387) inaderenţa la ideea, larg răspândită printre autorii români sau străini care s-au ocupat cu această tematică, a retragerii temporare a românilor în munţi, urmată de revenirea lor în văile râurilor odată cu trecerea valului de migratori care au provocat retragerea. Ivănescu apreciază că o populaţie relativ numeroasă precum cea a românilor din Evul Mediu nu putea părăsi în masă aşezările de la câmpie şi de pe văile râurilor, aceştia rămânând în mod constant în contact cu migratorii care erau, de regulă, mai bine organizaţi din punct de vedere politic.

Într-un întreg capitol, al II-lea, din partea a V-a a *Istoriei* sale, parte dedicată „românei preliterare" (sec. al X-lea – al XIV-lea), G. Ivănescu se ocupă pe larg de „deplasări ale unor români sud-dunăreni între secolul al X-lea şi secolul al XIV-lea". Este vorba despre perioada decisivă pentru configurarea definitivă a limbii române şi a distribuţiei dialectelor şi subdialectelor ei principale. Din punctul de vedere al istoriei politice, la începutul şi la sfârşitul acestei perioade se înregistrează două evenimente de importanţă capitală pentru destinul istoric al românilor şi al limbii lor: începutul stăpânirii maghiare în Transilvania şi, respectiv, întemeierea, în secolul al XIV-lea, a statelor româneşti medievale, Ţara Românească (1330) şi Moldova (1359). Despre ce fel de români sud-dunăreni este vorba, de unde au venit de fapt, unde s-au aşezat, care au fost cauzele migraţiilor şi cu ce consecinţe asupra dinamicii limbii române? Pentru a răspunde la aceste întrebări, Ivănescu procedează în aceeaşi manieră ca şi anterior, îmbinând adică analiza critică a părerilor şi argumentelor antecesorilor cu propriile convingeri şi teorii, bazate întotdeauna pe interpretarea raţională şi obiectivă a faptelor de limbă şi a datelor de istorie demografică sau istorie politică. Menţionez că, şi în acest

Scanned with OKEN Scanner

context, G. Ivănescu respinge ca nefondată o altă teorie a lui Ernst Gamillscheg. Bazându-se pe o interpretare eronată a datelor din ALR I, învățatul german susținuse că dialectul moldovenesc ar fi rezultat din amestecul graiului unor români ardeleni cu cel al unor grupe de români veniți din Muntenia. Deși teoria lui Gamillscheg, fusese susținută de fapt înaintea sa și de A. Philippide și acceptată de Vasile Arvinte, G. Ivănescu o respinge, argumentând că moldovenii au apărut ca ramură dialectală distinctă a românității încă din epoca etnogenezei, întărindu-se ulterior prin migrații de populație românească din Transilvania și Muntenia (vezi Ivănescu 1980: 390).

Revenind la importanta migrație de români sud-dunăreni începând cu secolul al X-lea, Ivănescu se pronunță în acest sens pentru prima dată într-un articol intitulat Colonii meglenoromâne în sudul Transilvaniei, Oltenia și Muntenia. Graiul Românilor din Imperiul româno-bulgar (publicat în BIFR, nr. IX, 1942, p. 161–174). Ideile sunt reluate apoi și amplificate în Problemele capitale, passim. În rezumat, este vorba de ideea că, începând din jurul anului 1000, dar mai ales după dispariția Țaratului Româno-Bulgar al Asăneștilor (1185–1279), grupuri destul de mari de români din sudul Dunării, purtători ai unui grai de tip meglenoromân, au migrat la nordul Dunării, fiind treptat asimilați în masa românilor autohtoni, dar lăsând urme consistente, de natură fonetică, morfologică și lexicală în graiurile locale din sudul Ardealului, Oltenia și Muntenia. Între aceste „meglenoromânisme" înregistrate în graiurile locale de la nordul Dunării, Ivănescu menționează, între altele: fenomenul palatalizării labialelor, atât de larg răspândit ulterior în aproape toate graiurile dacoromânești, „căderea" lui h sau *γ* inițiali în cuvinte precum *aine* 'haine', *oț* 'hoț', *inovat* 'vinovat', *itele* 'vitele', formele *dâpă*, *dăpă*, *dupe* 'după', cuvântul *amirăroańă* 'împărătească', „*i* epentetic" în *oichi*, *veichi*, *roichie*, forma *(a) durńi* '(a) dormi', conjuncția *ama* 'dar'. Aceste fapte de limbă și numeroase altele îl conduc pe Ivănescu la concluzia că „în epoca ce a precedat întemeierii voievodatelor românești și în cea care a urmat, a avut loc emigrarea din sudul Dunării în Țara Românească și în sudul Ardealului a numeroși meglenoromâni" (Ivănescu 1980: 396). Considerând deci că aceste grupuri foarte consistente de români migrați de la sudul la nordul Dunării aparțin acelei populații valahe din care a provenit familia Asăneștilor, Ivănescu este de părere, în această etapă a gândirii sale, că principalele cauze ale migrațiilor ar fi fost prăbușirea celui de-al doilea Țarat Bulgar și, de la un moment dat, atractivitatea nou întemeiatelor state românești de la nord de Dunăre, într-un moment în care expansiunea turcească în Balcani era în plin progres. La facilitarea procesului de migrare a contribuit, desigur, și mobilitatea tradițională a valahilor sud-dunăreni, păstori în cea mai mare parte. Acest proces migrator de la sud spre nord este confirmat de indiciile istorice privitoare la crearea, în anul 1392, la marginea orașului Brașov, a unei colonii de „șchiai" – desemnare etnică sub care ar trebui văzuți românii veniți din zone stăpânite de slavi, adică de bulgari. Din punct de vedere dialectal, acești români sud-dunăreni ar fi fost, după Ivănescu – care urma în această privință opiniile altor cercetători, între care C. Lacea și Th. Capidan –, meglenoromâni proveniți, în cea

Scanned with OKEN Scanner

mai mare parte, din zona Munţilor Rodopi. Ulterior, Ivănescu (1980: 397) recunoaşte că, urmându-i pe Capidan, Puşcariu şi alţii, a comis „marea eroare de a vorbi de migraţii meglenoromâne atunci când oamenii care migrau nu plecau din Meglen, ci din Balcani. [...] Dar o eroare şi mai gravă am făcut situând în Munţii Balcani patria meglenoromânilor din Ţârnareca şi a celor care au migrat în nordul Dunării". Concluzia finală şi definitivă a lui Ivănescu, în anul 1980, este următoarea: „O serie de fapte ne obligă să plasăm, pentru Evul Mediu, graiul din Ţârnareca în Macedonia" (Ivănescu 1980: 398). Aşadar, cel mai probabil este că emigranţii valahi au traversat Peninsula Balcanică de la sud-vest către nord-est, până să ajungă în sudul Ardealului, Oltenia şi Muntenia. De asemenea, Ivănescu ajunge la concluzia că multe din faptele de limbă pe care iniţial le considerase exclusiv meglenoromâne puteau fi şi macedoromâne.

În secolele imediat următoare, al XV-lea şi al XVI-lea, migraţiile de români sud-dunăreni la nordul Dunării continuă într-un ritm mai lent, integrându-se în general în fluxul emigraţilor balcanici (sârbi, bulgari şi greci mai ales) către Ţările Române. Concluzia finală:

„Instaurarea regimului feudal sau năvălirea turcă provoacă o serie de migraţii ale diferitelor ramuri ale românilor; migraţiile de care este vorba duc la un amestec al dialectelor, amestec început, se pare, ceva mai înainte. În epoca pe care o studiem acum se produce separarea definitivă a românilor din sudul Dunării de cei din nordul fluviului. Unele migraţii româneşti spre nord, deznaţionalizarea multor români din sudul Dunării şi crearea unor state diverse cu graniţa pe Dunăre duc la acest lucru. Începând din secolul al XIV-lea, orice dezvoltare comună a dacoromânilor cu vreun grup românesc din sudul Dunării este exclusă" (Ivănescu 1980: 457).

Importante sunt, de asemenea, migraţiile românilor în primele secole de după întemeierea statelor române, cu efecte considerabile asupra amestecului reciproc între dialecte. Existenţa acestor structuri politice stabile, Moldova şi Ţara Românească, asociată dispariţiei celorlalte state creştine din Balcani – mai întâi a regatelor sârb şi bulgar, apoi, în cele din urmă, a Bizanţului însuşi – a constituit prin sine un element de atracţie pentru românii din Transilvania, mai ales. Sunt menţionate astfel de Ivănescu imigrarea în zona Sibiului a unor români rotacizanţi (Ivănescu 1980: 458), colonizări succesive în Moldova şi Ţara Românească ale unor români de peste munţi, din Ardeal, Crişana şi Maramureş (Ivănescu 1980: 459 şi urm.), subliniindu-se faptul că, de acum încolo, până în epoca modernă, aceste regiuni au constituit veritabile rezervoare demografice pentru Moldova şi Muntenia.

Ultima mare deplasare de români din afara spaţiului dacomânesc discutată pe larg de Ivănescu este cea a morlacilor, ramură a românilor balcanici care, în secolul al XIV-lea, ocupau mari suprafeţe din Dalmaţia şi insula Veglia. Se pare că, din cauza devastărilor la care turcii supuseseră Dalmaţia, precum şi datorită interesului veneţienilor de a popula cu colonişti Peninsula Istria, pe care o stăpâneau şi a cărei populaţie fusese decimată de ciumă, un număr mare din aceşti români rotacizanţi s-au deplasat din Dalmaţia în Istria, constituind pentru câteva secole o masă destul de compactă acolo. La sfârşitul capitolului despre migraţiile morlacilor spre vest,

Scanned with OKEN Scanner

găsim încă o formulare sintetică a concepției lui Ivănescu despre configurarea ultimă a românității ca urmare a migrațiilor succesive:

> „Aceste migrații ale unora dintre români au împuținat și mai mult numărul românilor cu grai de tip meglenoromân și al morlacilor. Dar, în această epocă, se petrece în sudul Dunării și un alt fenomen, foarte important: asimilarea de către bulgari și sârbocroați a celor mai mulți dintre românii cu graiuri de tip meglenoromân și a morlacilor din Dalmația. [...] Aceasta duce la totala izolare a românilor cu graiuri de tip meglenoromân și morlac de ceilalți români: până atunci, românii nord-dunăreni aveau în imediata lor vecinătate, în sudul Dunării, alți români, anume pe cei din Bulgaria și Serbia, iar aceștia, care au migrat mai târziu spre nord, erau vecini cu macedoromânii și morlacii; începând cu epoca întemeierii Principatelor, nu mai avem o masă neîntreruptă a întregii românimi, ci numai ramuri răzlețe: dacoromânii, macedoromânii, meglenoromânii și istroromânii. De acum nu va mai fi posibilă extinderea unor fapte lingvistice de la românii sudici la cei nordici sau de la cei nordici la cei sudici. Cel mult se menține câtva timp o legătură între macedoromâni și meglenoromâni. Aceste două procese, migrarea spre nord a meglenoromânilor și a morlacilor și desnaționalizarea lor, au avut urmări foarte importante pentru dezvoltarea ulterioară a poporului român și a limbii sale: de acum înainte, românii nordici (dacoromânii), românii sudici (macedoromânii și meglenoromânii, care continuă încă să fie vecini și să aibă relații) și românii vestici (morlacii, din care se vor recruta istroromânii) vor constitui trei grupuri ale românimii izolate prin populații aloglote, iar graiurile vorbite de aceste grupuri încep să capete noi trăsături proprii fiecărui grup, trăsături care ne obligă să dăm acestor graiuri altă clasificare decât cea care a fost valabilă pentru perioadele anterioare. Abia în această perioadă încep deci să se afirme acele trăsături dialectale care ne dau dreptul să susținem că limba română are astăzi trei sau patru grupuri de dialecte: cele dacoromâne, cele macedoromâne și cele meglenoromâne, cel istroromân" (Ivănescu 1980: 467–468).

În încheierea acestei succinte prezentări doresc să subliniez că nu un gest de reverență postumă față de memoria profesorului meu m-a determinat să aleg să prezint concepția sa despre migrațiile românilor în Evul Mediu, ci convingerea că aceste contribuții ale lui G. Ivănescu în problemele delicate și încă controversate ale istoriei limbii române nu și-au pierdut actualitatea și merită să fie mai bine cunoscute și corect valorificate.

BIBLIOGRAFIE

Ivănescu 1947 = G. Ivănescu, *Originea românilor*, curs predate în anul academic 1945–1946, editor Petre Lazăr, Iași, Litografia Politehnicii „Gh. Asachi".

Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philipide»", Iași, vol. XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412 și 540 (și în extras). (Ediția a II-a, revăzută, îngrijirea textului, bibliografie, indici și notă asupra ediției de Eugen Munteanu și Lucia Gabriela Munteanu, postfață de Eugen Munteanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2012.)

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea. (Ediția a II-a, îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte de Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea, 2000).

Meteș 1977 = Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Philippide 1928 = Alexandru Philippide, *Originea românilor*, vol. II, *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, Tipografia „Viața Românească".

Philippide 2011 = A. Philippide, *Istoria limbii române, ediție critică* de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Iași, Editura Polirom.

Scanned with OKEN Scanner

G. IVĂNESCU'S CONCEPTION ABOUT THE MIGRATIONS OF THE ROMANIANS DURING THE MIDDLE AGES

ABSTRACT

In many ways a highly original thinker, G. Ivănescu (1912–1987) is the only author who published (1980) a complete history of the Romanian language. Many difficult problems addressed and partially resolved by Ivănescu in this work are related to the early (7th–13th century AD) Romanian migratory phenomena, taking place across the Balkans and in the Carpathian regions of Eastern Europe. Largely building on his mentor's (A. Philippide (1859–1933) ideas, Ivănescu advances the hypothesis that, despite the fact that the three main dialectal entities of the Romanian language (Aromanians and Megleno-Romanians, Istroromanians and Daco-Romanians) have all originated from the early Latin vernacular, and thus without any Slavic influences; what would account for the differences beteen these dialects are the significant migrations (South-North, East-West, and West-East) that affected the Romanian population during the above quoted centuries.

According to Ivănescu, these displacements started in the 7th century and saw ethnic Romanians successively migrate from the South of the Danube towards the river's Northern regions. Ivănescu argues that as a result of these phenomena, the earliest versions of the Romanian language (spoken around the year 1000) developed as follows: 1) The rhotacistic dialect, which later gave birth to the "Morlacian" (and later, the Istro-Romanian), as well as the Northern-Carpathian and Crişana-Maramureş dialectal forms; 2) The Macedo-Romanian-Megleno-Romanian dialect; 3) The Banat-Crişana-Maramureş-Ardeal dialect; and 4) the Moldova-Muntenia dialect. Romanian migrations taking place North of the Danube decreased in intensity the following centuries. Ivănescu documents and comprehensively comments these migrations, as well as their consequences.

Keywords: *Ivănescu, migrations, Megleno-Romanians, dialectal differentiations, ethnogenesis.*

Scanned with OKEN Scanner

SINTAXA LUI G. IVĂNESCU: SUGESTII PENTRU O INTERPRETARE NEDOGMATICĂ

RODICA NAGY*

G. Ivănescu a întreprins, dincolo de preocuparea constantă pentru teme complexe de lingvistică generală, de istoria limbii române şi de limbă literară, o cercetare asupra sintaxei limbii române, în care se remarcă direcţii fundamentale de reflecţie şi unde se formulează principii de analiză inovativă, adesea ignorate de specialişti. Din aceste motive, publicarea în 2004 a cursului de sintaxă, susţinut între 1947 şi 1949, constituie o restituire necesară, deşi tardivă, a bogăţiei de idei şi de fapte destinate, dacă nu să revoluţioneze conceperea gramaticii, cel puţin să confirme actualitatea şi profunzimea opiniilor sale, depăşind condescendent polemicile istorice dintre şcolile lingvistice româneşti şi străine[1].

Metoda nedogmatică, creativă, pe care o utilizează G. Ivănescu în elaborarea teoriilor din acest curs, prin valorificarea unor opinii emise de W. von Humboldt, A. Meillet, K. Bühler, A. Philippide, I. Iordan ş.a., determină o manieră similară de receptare a rezolvărilor propuse prin studiile sale publicate şi obligă la o interpretare nerigidă a soluţiilor avansate. De aceea, nu ne propunem să analizăm aici exhaustiv contribuţia lui G. Ivănescu la progresul cunoaşterii ştiinţifice româneşti şi nici nu avem în vedere o analiză critică a opiniilor sale, aşa cum am procedat în alte lucrări, ci vom semnala câteva dintre temele abordate de lingvistul ieşean, teme a căror tratare, considerăm noi, se apropie de dezideratul ideal al elaborării unei gramatici, ca ştiinţă „cu un obiect de studiu unic şi bine ţărmurit" (Ivănescu 2004: 23), care să vizeze studiul formelor, împreună cu indicarea înţelesului acestor forme.

1. Sintaxa – disciplină integratoare; opţiuni epistemologice

O primă chestiune, din care decurg consecinţe notabile în organizarea descrierii sistemului sintactic, o reprezintă modelul integrator după care G. Ivănescu

* Universitatea „Ştefan cel Mare", Suceava, str. Universităţii, nr. 13, România.

[1] Se poate constata, printre altele, omiterea surprinzătoare a acestei lucrări din bibliografia ultimei ediţii a gramaticii academice, apărute la un an după tipărirea cursului.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 227–232

Scanned with OKEN Scanner

considera că trebuie definită sintaxa, în urma examinării critice a principalelor concepții din lingvistica europeană, grupate în școli și curente, al căror centru de interes se schimbă pe măsură ce teoria saussuriană câștigă noi adepți. Ca atare, G. Ivănescu nu se putea sustrage problematicii controversate derivate din luarea în considerare a relației dintre limbă și vorbire, astfel încât la întrebarea dacă sintaxa vizează studiul limbii sau al vorbirii, în lumina departajării celor două aspecte ale limbajului, răspunsul va ține seama de dimensiunea logică, de cea ontologică și de cea lingvistică, sub care este concepută întreaga sa teorie. Definită ca știință a frazei, sintaxa abordează elementul formal al vorbirii (și al limbii), în măsura în care acesta integrează atât nivelul morfologic, cât și o parte a nivelului stilistic (stilistica sintactică sau sintaxa afectivă), iar disciplina dobândește un caracter integrator mai adecvat la natura sincretică a faptului de limbă investigat, situație în care noțiunea de „gramatică" poate cădea în desuetudine. Se înțelege, în acest mod, că, prin asemenea delimitare a obiectului, G. Ivănescu trasează și direcțiile metodologice necesare pentru a răspunde la întrebarea cum ar trebui să se studieze sintaxa, după ce arată cum s-a realizat anterior acest demers investigativ.

O altă idee valoroasă, opinăm noi, promovează G. Ivănescu privitor la unitățile sintactice, al căror pivot îl constituie *fraza*, prin care se vizează „nu numai ceea ce se înțelege, în gramatica română, prin acest termen, adică vorbire alcătuită din mai multe propoziții, ci chiar o singură propoziție, ea nedeosebindu-se prin nimic esențial de fraza care este alcătuită din mai multe propoziții" (Ivănescu 2004: 76). Izvorâtă din convingerea că raportul dintre planul logic și planul lingvistic are numeroase puncte de convergență, această concepție prezumă simultan și necesitatea individualizării planului lingvistic prin opțiunea simbolică pentru renunțarea la termenul de *propoziție*, tributar instrumentarului logicii. De aceea, considerăm că, privită în contextul mai larg al teoriei lui G. Ivănescu, problema frazei ca unitate de bază a sintaxei rezolvă, simplifică și esențializează în avans constituirea unei configurări optime a lanțului discursiv și anticipă, într-o oarecare măsură, cauționarea *enunțului* ca element fundamental în organizarea comunicării verbale, astfel încât orice reproș adus în legătură cu criteriile de delimitare a unităților sintaxei devine neîntemeiat. De altfel, atunci când se operează o ierarhizare a unităților sintactice, G. Ivănescu admite, după modelul gramaticilor românești și, mai ales, străine, că se pot identifica propoziții, sintagme (grupuri de cuvinte), cuvinte și echivalente ale frazelor, numite *cuvinte-frază*[2]: „eu mă găsesc îndreptățit să constat că unitatea care se impune în primul rând este fraza, în care, prin munca de analiză și comparație, sânt distinse cuvintele și grupurile de cuvinte, și că această unitate, dată și firească, trebuie să formeze și punctul de plecare pentru definiția sintaxei" (Ivănescu 2004: 14).

Mergând mai departe, se poate observa că G. Ivănescu operează, deja din 1947–1949, cu distincția fraze teoretice (asertive) / fraze practice (interogative și imperative), ceea ce devansează o întreagă literatură ce vizează o abordare

[2] *Cuvântul-frază* reprezintă fie rezultatul unei elipse, fie un substitut de propoziție.

Scanned with OKEN Scanner

complementară a fenomenelor comunicaționale, prin luarea în considerare a formelor și valorilor pe care le au actele de vorbire în context: frazele interogative reprezintă judecăți în suspensie, deci nu judecăți propriu-zise, iar frazele volitive, ținând de teoria acțiunilor omenești, au drept finalitate persuasiunea prin discurs.

2. Adecvarea terminologică

Dacă avem în vedere un alt aspect al descrierii sintaxei, remarcăm că, la Sextil Pușcariu (1940: 149), ca și la G. Ivănescu, atât complementul, cât și atributul sunt asimilate clasei largi a *complementelor*, adică sunt completări ale unui substantiv, verb sau adjectiv (Ivănescu 1964: 195), respectiv toate cuvintele care servesc la umplerea golurilor sunt complemente. Se poate sesiza și aici tendința de clarificare și de simplificare terminologică, derivată din certitudinea omului de știință care construiește responsabil o reprezentare a realității obiectului de studiu investigat, prin alegerea unor termeni care să acopere perfect noțiunile derivate din procesul abstractizării, și nu printr-o selecție arbitrară sau impresionistă. De altfel, G. Ivănescu ameliorează și rafinează demersul interpretativ pe măsură ce adâncește reflecția, așa cum se poate observa, de exemplu, în cazul discuției despre complement, când găsește mai adecvată și mai convenabilă operarea cu distincția *determinat–determinant*, o asemenea analiză fiind nu numai gramaticală, ci și logică. Preocupat de precizia terminologică este G. Ivănescu și atunci când identifică noi clase de fraze sau când redenumește un tip clasicizat deja: de exemplu, se admite că frazele pot fi *de contingență* și *de implicație* ori că inventarul frazelor cu subordonate trebuie să includă și *frazele de variație concomitentă*, sintagmă terminologică mai inspirată, opinăm noi, decât cea în vigoare (*de măsură progresivă*). Chiar dacă asemenea sugestii rămân fără șanse de a rectifica instrumentarul terminologic tradițional, ele atestă sesizarea unor nuanțe fine ale realităților lingvistice, ignorate anterior sau care au fost tratate superficial.

3. Rafinarea analizei prin circumscrierea limbii române cadrului romanic

Deși raportarea situațiilor supuse investigației la contextul mai larg al limbilor romanice reprezintă o habitudine la G. Ivănescu, am ales să ilustrăm un singur caz, ce confirmă responsabilitatea omului de știință care concepe neizolat teoria sintactică sincronică a unei limbi.

Ipoteza irelevanței ordinii determinat/determinant în clasificarea limbilor a fost sesizată încă din cursul lui Ferdinand de Saussure, care considera că „un procedeu lingvistic nu este determinat, în mod necesar, de cauze psihice" (Saussure 1998: 230) și că ordinea determinat/determinant se poate datora unui hazard morfologic și fonetic. La fel crede și Eugeniu Coșeriu, care apreciază că limba istorică, în calitate de „logos semantic", nu poate fi redusă la logicitate și că poziția determinanților față de determinați variază de la antepunere la postpunere (cu topică

Scanned with OKEN Scanner

liberă sau fixă) în funcţie de limbile istorice, singura proprietate generală fiind existenţa determinanţilor şi dependenţa lor faţă de determinaţi (Coşeriu 2004: 240–241) – proprietate universală incompatibilă cu clasa parametrilor tipologici.

În legătură cu ipoteza ca ordinea determinat/determinant şi, prin analogie, ordinea subiect/predicat să constituie un principiu tipologic, opiniile lingviştilor se manifestă în două direcţii: există tendinţa de a clasifica limbile în funcţie de ordinea determinat/determinant şi teza contrară, conform căreia ordinea în discuţie nu este pertinentă, deci nu constituie un parametru tipologic. Prima direcţie, prezentă în lucrări străine şi româneşti, se bazează pe stabilirea paralelismului dintre logic şi lingvistic (propriu gramaticilor tradiţionale), în sensul că există o ordine naturală a gândurilor care se reflectă în ordinea cuvintelor. L. Tesnière (1959: 33) vorbeşte, în acelaşi sens, despre limbi „moderat centrifuge" (limbile romanice) şi „moderat centripete" (limbile germanice şi slave). În lingvistica românească se înregistrează interpretări similare: G. Ivănescu apreciază că topica este un principiu clasificator al limbilor prin cele două realizări – regresivă şi progresivă (Ivănescu 1965: 31–38). Limbile romanice au o topică progresivă, determinat – determinant, care nu favorizează formarea compuselor şi a derivatelor cu prefixe, iar limbile germanice şi slave posedă o topică regresivă, determinant–determinat (prezentă şi în latină şi în greaca veche). Pornind de la două „universalii lingvistice absolute" – ordinea elementelor din planul expresiei şi existenţa unor elemente determinate şi a altor elemente determinante –, D. Copceag admite, ca şi G. Ivănescu, că „între ordinea ideilor şi a cuvintelor există nu numai un paralelism, ci o totală identitate, căci cuvintele sânt ele înseşi idei, asociate cu secvenţe sonore" (Copceag 1998: 79). Această premisă permite împărţirea limbilor investigate în două categorii: limbile care coboară de la general la particular, de la abstract la concret, de la concept la calitate, de la gen la speţă – limbile romanice (rom. *floarea roşie*, it. *il fiore rosso*, fr. *la fleur rouge*) şi limbile care se ridică de la particular la general, de la concret la abstract, de la speţă la gen – limbile germanice şi slave (germ. *das weisse Hemd*). Primul tip reuneşte limbile deductive, care divid şi în care predomină o viziune substanţializată, al doilea – limbile inductive, care clasifică, având o viziune calitativă. În ceea ce ne priveşte, credem că opinia lui D. Copceag, deşi pleacă de la aceleaşi premise ca şi G. Ivănescu, este mai inspirată în adecvarea categoriilor (deductiv–inductiv), dar că ordinea determinat – determinant, susceptibilă de a reprezenta un criteriu tipologic (relativizând totuşi identitatea logic–lingvistic), nu trebuie raportată exclusiv la sintagmele substantiv–adjectiv, ci trebuie avute în vedere şi alte realizări ale determinaţilor/determinanţilor.

4. Necesitatea gramaticii (sintaxei) cognitive

Natura operaţiilor cognitive proprii limbii, obiect al gramaticii cognitive, constituie pentru G. Ivănescu una dintre temele favorite, ilustrate prin apelul constant la implicaţiile logicului şi semanticului în conceperea teoriei sintactice.

Scanned with OKEN Scanner

Aşa cum lingviştii cognitivişti cercetează în discurs elementele de contact cu experienţa lumii, care sunt semantica nominală, actanţialitatea, mărcile spaţio-temporale şi personale, postulând noi structurări şi dând sens discursurilor în acelaşi mod în care se structurează şi se dă viaţă anturajului sociocultural, tot aşa considera şi G. Ivănescu că există o veritabilă corespondenţă între sintaxă şi conţinuturile spaţio-temporale, „spusul" fiind întotdeauna legat de „făcut", iar vorbirea, de practică. În acest sens se poate ilustra, de exemplu, modul în care la Ivănescu sunt examinate funcţiile temporale: acestea se manifestă la nivelul descrierii şi la nivelul povestirii, depistând acţiuni unice, iterative, eterne, instante etc. Dar expresia lingvistică a noţiunii temporale antrenează, uneori, şi prezenţa adverbelor care potenţează, nuanţează sau dezambiguizează valorile temporale: de exemplu, în cazul exprimării unei acţiuni iterative trecute, prin intermediul perfectului compus sau al mai mult ca perfectului, este necesară prezenţa adverbelor (*ori*) *de câte ori*, *mereu* (*L-a ajutat mereu*), spre deosebire de cazul exprimării unei acţiuni iterative prezente, fără ajutorul vreunui adverb (*Când scap de celelalte îndatoriri, mă întorc la treburile mele*); apoi, o acţiune instantă (pe punctul de a începe) exprimată prin forma temporală de prezent, are sens de viitor, precizat, câteodată, de adverbele *acuşi*, *iaca* (putem adăuga şi *imediat*): *acuşi te-ajung*, *iaca mă sui* (Ivănescu 2004: 163–188). Credem că o astfel de analiză a cadrelor în care funcţionează o serie de constrângeri şi de libertăţi în combinarea mărcilor temporale, anaforice şi deictice în comunicare ar putea extinde viziunea asupra structurării sintactice a limbii.

5. Concluzie

Cele câteva idei ale teoriei sintactice ivănesciene relevate mai sus ne-au reţinut atenţia în măsura în care *spun altceva şi altfel* în comparaţie cu alte lucrări de sintaxă despre faptele de limbă investigate, care se exemplifică (în *Curs*, dar şi în celelalte studii) prin numeroase texte excerptate din literatura română, edificând astfel un model de corpus lingvistic; chiar dacă uneori nu are dreptate sau alteori chiar greşeşte în evaluarea unor ipoteze, vom putea lesne aplica principiul sugerat de însuşi G. Ivănescu, după care, *fireşte*, *corectarea este de făcut numai formulărilor* (sau *definiţiilor*, cum spune el), *nu şi gândirii aflate la baza lor*.

BIBLIOGRAFIE

Copceag 1998 = D. Copceag, *Tipologia limbilor romanice (în opoziţie cu limbile germanice şi slave) şi alte studii lingvistice*, Cluj, Editura Clusium.

Coşeriu 2004 = Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală. Cinci studii*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Ivănescu 1963 = G. Ivănescu, *Gramatica şi logica* (I), în „Analele Universităţii din Timişoara", I, p. 255–267.

Scanned with OKEN Scanner

Ivănescu 1964 = G. Ivănescu, *Gramatica şi logica* (II), în „Analele Universităţii din Timişoara", II, p. 193–219.
Ivănescu 1965 = G. Ivănescu, *Formarea cuvintelor în limba română*, în „Limba română", XIV, p. 31–38.
Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.
Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române mod*erne, editat, adnotat şi prefaţat de Oana Popârda, Iaşi, Editura Junimea.
Puşcariu 1940 = Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă.
Saussure 1998 = Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, traducere şi cuvânt-înainte de Irina Izverna Tarabac, Iaşi, Editura Polirom.
Tesnière 1959 = Lucien Tesnière, *Eléments de syntaxe structurale*, Paris, Klincksieck.

G. IVĂNESCU'S SYNTAX: SUGGESTIONS FOR CREATIVE INTERPRETATION

ABSTRACT

The publication of the syntax course represents a necessary, yet tardy restitution of ideas and facts that intend to confirm the actuality and profoundness of G. Ivănescu's opinions. The creative method used by G. Ivănescu imposes a similar manner for comprehending suggestions and requires a non-rigid interpretation of advanced solutions. The article intends to present some valuable proposals of the course he tought between 1947 and 1949 and also from other Ivănescu's works.

Keywords: *syntax*, *sentence*, *utterance*, *complement*, *word order*.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE STIL ŞI STILISTICĂ LA G. IVĂNESCU ŞI DUMITRU IRIMIA

RUXANDRA NECHIFOR*

1. Stilistică şi stil

Ne propunem, în lucrarea de faţă, să evidenţiem principalele concepte privind stilul şi stilistica prezente în opera lui G. Ivănescu şi, respectiv, Dumitru Irimia.

Stilistica, „ştiinţa stilurilor limbii", este o ramură „înapoiată" a lingvisticii (Ivănescu 1956: 153), al cărei obiect de studiu variază în timp: de la limba operelor literare în Antichitate, la expresiile afective ale limbajului obişnuit, la Bally, la concepţia limbii ca artă, după Vossler şi Spitzer. Bun cunoscător al istoriei stilisticii, Ivănescu pare să dea dreptate lingviştilor sovietici de după 1950, potrivit cărora stilistica „nu poate neglija studiul limbii operelor literare, şi anume studiul utilizării artistice a limbii" (*ibidem*). Îndepărtarea stilisticii lingvistice promovate de Bally (cu interes pentru „expresiile afective ale limbajului obişnuit") de stilistica estetică, literară, din Antichitate (preocupată de stil şi de „ceea ce este artă în limbă") este considerată anormală, căci premisa de la care pornea era „împotriva realităţilor": „limbajul obişnuit se supunea regulilor artei". Or, regulilor artei li se supune explicit limbajul din operele literare. Prin urmare, şi lingvistul, şi criticul literar vor avea în vedere studiul operelor literare. Este meritul lingvisticii sovietice de după 1950 de a reorienta interesul către limba literaturii artistice, ceea ce va duce, în timp, prin contribuţii din ce în ce mai însemnate din partea cercetătorilor, la emanciparea acestei discipline de sub tutela lingvisticii şi la conturarea ei ca disciplină autonomă, cu obiect şi metode proprii. Noua stilistică, descrisă în studiile lui Vinogradov, Levin, Tomaşevski, se întemeiază pe o concepţie „fermă şi completă despre limbă" (*ibidem*: 154), deşi ideile lor au fost formulate anterior de către lingvişti din Occident. De la această nouă stilistică desprinsă dintr-o epistemologie şi în acord cu vederea generală a epocii, căci apare „conform nevoilor epocii noastre" (Ivănescu 1956: 154), pleacă lingvistul ieşean, precum şi de la stilistica europeană veche, a lui Aristotel, de exemplu, sau de la cea clasică. Şi

* Liceul „Vasile Alecsandri", Iaşi, str. Costache Negri, nr. 50, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 233–246

în alte articole (*Limba lui Lucian Blaga. Principiile studierii limbajului poetic*, 1972, sau *Stilul lingvistic al poeziei lui Lucian Blaga*, 1972), Ivănescu recomandă valorificarea principiilor, categoriilor şi conceptelor stilisticii Antichităţii şi ale celor din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea. Preferinţa pentru clasicism se asociază cu o viziune mai degrabă materialistă şi cu o concepţie privind modul de comportare a spiritului „care, cel puţin în unele cazuri, nu se deosebeşte radical de modul de comportare a naturii" (Ivănescu 1984: XL). Există legi imuabile ale naturii şi ale spiritului, valabile pentru toate epocile, după cum se pot identifica legi universale ale artei, ale literaturii, ale stilului, desprinse prin decelarea atitudinii scriitorului faţă de obiectul dezvoltat în opera lui şi după conţinutul exprimat. Cunoaşterea acestor legi permite includerea operei într-una din cele trei *categorii stilistice*: a) stilul înalt sau solemn, b) stilul banal sau normal, uzual, curent şi c) stilul vulgar ori satiric, ironic, sau în alte *categorii înrudite*: a) stilul popularizant, b) stilul arhaizant şi c) stilul jargonizant. De altfel, crede lingvistul ieşean, nici nu este nevoie ca un cercetător să accepte teoria clasică a stilurilor (care rămâne, totuşi, „baza oricărei teorii despre stilul scriitorilor" – Ivănescu 1972: 236), ci ar trebui să accepte o lege evidentă: „Structura dialectică a spiritului [...] determină limbajul scriitorului" (*ibidem*: 236–237). Astfel, limba din textele lui Blaga nu este poetică în mod direct prin ceea ce exprimă poezia, adică prin mister, ci sentimentul misterului selectează, pentru a se transmite altora, un limbaj solemn, ales, distins. La fel, la Eminescu, sentimentul religios de adorare a fiinţei iubite va duce la alegerea unor termeni meniţi să evidenţieze madonizarea şi înfăţişarea hieratică a femeii. Ca elemente ce asigură poeticitatea textului, Ivănescu mai identifică, pe lângă sentiment, generator al poeziei, şi limbajul poetic, definitoriu pentru arta literară. Acesta caută să se diferenţieze de limbajul obişnuit şi recurge la elemente care nu sunt uzuale: arhaisme, cuvinte populare, regionalisme. În concepţia lui G. Ivănescu, în legătură cu limbajul poetic, secolul al XIX-lea marchează o mutaţie în teoria limbii poetice: de la norma limbajului poetic ca manifestare a frumosului, la limbajul poetic urât. Judecăţile de valoare, aprecierile ca frumos sau urât, distins sau vulgar, elegant sau dizgraţios, solemn sau ridicol nu suportă modificări, crede Ivănescu, cele două categorii de fapte de limbă rămânând total opuse. Elementul urât are efectul dorit, însă acesta nu-i anulează caracterul dur. Lingvistul optează pentru limbajul poetic frumos, credincios unei doctrine clasice, fiind convins că frumosul este categoria care dictează activitatea scriitorului. Născut din „fuga de limbajul banal", „limbajul poetic cuprinde elemente ale limbii pe care le socotim frumoase", iar „limba poetică, fie ea figurată, fie nefigurată, se naşte din tendinţa spre frumos a omului, care stăpâneşte orice activitate omenească şi deci şi pe aceea a exprimării" (*ibidem*: 162). Prin urmare, norma de creaţie este căutarea şi exprimarea frumosului, pe lângă sentiment şi limbajul poetic. Acestei concepţii îi răspunde Dumitru Irimia în 1979, în *Limbajul poetic eminescian*: „Este adevărat că limbajul poetic este semnificativ în măsura în care «nu e cel curent» – afirmă Irimia, citând studiul din 1956 al lui Ivănescu –, dar numai dacă această «detaşare»

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

îşi are originea sau dezvoltă un rol activ în procesul constituirii semnificaţiei unui poem" (Irimia 1979: 15). Irimia aşază la baza actului poetic o permanentă *confruntare* cu *limba socială*, care nu mai modelează şi nu mai guvernează *vorbirea individuală*, ci o mediază şi o potenţează ca *limbaj poetic*. Semnificaţia poetică rezultă din raporturile complexe, tensionate, ale semnificantului şi semnificatului din structura semnului poetic: se anulează dimensiunea socială a semnificatului, în favoarea reprezentărilor individuale, iar la nivelul semnificantului, dominantă este perceperea complexului sonor. Semnul poetic se constituie într-un mod diferit de cel lingvistic, rezultatul fiind „negarea drumului spre abstract al limbii literare, printr-o întoarcere la origine, şi, în consecinţă, printr-o *resubstanţializare* a limbii" (*ibidem*: 15), cu alte cuvinte, s-ar putea redescoperi prin poezie „condiţia originară de percepere a Lumii prin **imagine**, *uitată* de limbă în procesul de convenţionalizare odată cu privilegiere funcţiei de comunicare în raport cu funcţia de expresie" (Irimia 2005: 6), idee întâlnită şi la Bogdan Petriceicu Hasdeu, Tudor Vianu sau Lucian Blaga. Irimia asimilează teoria lui Coşeriu despre limbaj şi, indirect, concepţia lui Humboldt[1].

Considerând literatura ca manifestare specifică într-o anumită epocă şi reliefând tendinţele sociale şi politice ale acesteia, G. Ivănescu stabileşte, de exemplu, o conexiune între mişcarea de democratizare a societăţii româneşti şi *noul stil popularizant* ce îşi găseşte expresia la Arghezi. Atenţia acordată elementelor transcendente literaturii, contextului larg al societăţii şi caracteristicilor scriitorului ori receptorului, precum şi interesul pentru trăsăturile imanente literaturii, contextului restrâns, lingvistic, şi selecţiilor autorului îl impun pe Ivănescu drept un creator al unei teorii contextuale, continuator, probabil, al lui Constantin Dobrogeanu-Gherea. După profesorul G. Ivănescu, mutaţiile din societate îşi lasă urma în alegerile făcute de scriitor: după Primul Război Mondial, ţăranului i s-a acordat un rol mai mare în viaţa ţării, ceea ce a dus la includerea unor expresii din zona extraliterară, care îl reprezintă, în limba poetică sau la o „înnobilare a expresiilor populare evitate" (Ivănescu 1956: 163). Am putea să citim aici ideologia dominantă a epocii, doctrina comunistă, dacă nu l-am înţelege, pe de o parte, pe Ivănescu drept un om de ştiinţă, detaşat de interesele de partid şi, pe de altă parte, dacă procedeul acesta al utilizării în literatura cultă a expresiilor din literatura populară nu ar fi funcţionat şi mai înainte, cunoscută fiind sursa de inspiraţie pe care a reprezentat-o folclorul pentru scriitori.

Pe de altă parte, în viziunea lui D. Irimia, identificarea sensurilor unei opere presupune raportarea „la cultura umanităţii (în ipostazele ei mitică, filosofică, teologică, estetică, lingvistică etc.), la cultura naţională (cu aceleaşi ipostaze, dezvoltate în mod specific)" (Irimia 2005: 6) şi la opera acelui scriitor. Mai mult,

[1] În legătură cu importanţa lui Humboldt ca *filosof al limbajului şi lingvist*, Eugen Munteanu aprecia că: „mutarea accentului de pe latura mecanică şi statică a limbii pe cea dinamică şi creatoare reprezintă, aşadar, după părerea majorităţii exegeţilor, contribuţia poate cea mai importantă a lui Humboldt la dinamica istorică a teoriei limbajului", căci „este pus sub semnul întrebării modelul tradiţional al limbii ca mecanism mai mult sau mai puţin static, funcţionând după reguli prestabilite de natură logică" (Munteanu 2008: 11).

poetica este insuficientă pentru stabilirea caracteristicilor textului, a literarității sale; o condiție esențială este analiza componentelor stilistice: „pentru o cunoaștere de profunzime a textului literar este fundamentală cercetarea *stilistico-poetică*" (Irimia 1999: 22). Aceasta pentru că textul literar este definit ca „o realitate cu două ipostaze consubstanțiale: (1) structură stilistică și (2) funcția de semnificare poetică" (*ibidem*: 21). Funcția de semnificare este legată de cunoașterea estetică, posibilă prin suspendarea realității referențiale concrete și absolutizarea raportului text–mesaj, adică „întemeierea de lumi semantice autonome în raport cu lumea extraverbală" (*ibidem*: 16). „În prima ipostază, structura stilistică poartă mărcile identității *Eului auctorial*; în ipostaza a doua, structura stilistică generează lumea semantică a textului și poartă totodată mărcile *Eului textului*" (*ibidem*: 21). Prima ține de stilistică, a doua, de poetică.

Irimia consideră că obiectul stilisticii este stilul ca manifestare a unor opoziții expresive: „obiectul de cercetare al stilisticii îl reprezintă opozițiile expresive, circumscrise în primul rând zonei expresivității individuale, dar, prin aceasta, și raportului dintre zona expresivității individuale și nucleul (noțional) al comunicării", în timp ce obiectul lingvisticii îl reprezintă „opozițiile funcționale (din multiple perspective: sincronic, diacronic, spațial etc.), circumscrise nucleului comunicării" (*ibidem*: 14). Sistemul stilistic reprezintă ansamblul elementelor expresive situate atât la nivelul general, limba națională, cât și circumscrise, de exemplu, operei literare. Stilistica se ocupă de modul în care ființa umană, cu dimensiunile ei specifice, își asumă limba pentru a comunica despre modul cum vede lumea: „în interiorul raportului om – limbă – lume, ființa umană se află înscrisă deopotrivă cu dimensiunea sa afectivă (complementară dimensiunii raționale) și cu dimensiunea estetică. Omul reacționează la lume și își exprimă lingvistic reacțiile sale din perspectivă emoțională, dar reacționează la lume și în interiorul opoziției frumos–urât, armonie–dizarmonie și își înscrie limbajul în aceste opoziții. Pe de altă parte, omul este ființă liberă prin limbaj întrucât și întru cât se întemeiază pe creativitatea sa. Iar expresivitatea unităților lingvistice (precedente comunicării) și a textului (rezultat sau mijloc al comunicării) își are în esență originea în forța creativității subiectului vorbitor" (*ibidem*: 15). În acest act, al activării expresivității prin subiectivare, un rol important îi revine funcției stilistice, o funcție supraordonată, care orientează celelalte funcții particulare, și prin care textul dobândește expresivitate. Irimia are în vedere o stilistică integrală, așa cum a fost concepută de Tudor Vianu. Expresivitatea este stilistică, o categorie mai generală „prin care unitățile lingvistice (în mod virtual), textul lingvistic (în mod real) reflectă deopotrivă reacția subiectului vorbitor față de lume (sau față de interlocutor) și raportul în care se află acesta cu dimensiunea estetică a limbii. Și nu numai atât, ci și raportul dintre subiectul vorbitor și lumea socială căreia îi aparține, în funcție de care, de altfel, se desfășoară și reacția sa față de lume și față de interlocutor, precum și atenția arătată dimensiunii estetice a limbii și actualizării ei în text" (*ibidem*: 16). Expresivitatea stilistică se întemeiază pe opozițiile expresive interne care iau forma diferitelor categorii de stiluri și se află în legătură cu

Scanned with OKEN Scanner

libertatea vorbitorului faţă de limbă şi faţă de lume. Dar, dacă lumea extraverbală şi cea reală sunt anulate, iar principiul creativităţii guvernează opoziţii expresive care generează valori artistice, expresivitatea este artistică. Lumea întemeiată este autonomă în raport cu lumea extraverbală, dar nu independentă de aceasta. Dacă principiul creativităţii reorganizează sistemul lingvistic, în sensul instituirii unui nou sistem de semne, în legătură cu recuperarea „esenţei originare a limbii – de spaţiu în care fiinţa umană intră în comunicare cu lumea –, textul se defineşte prin expresivitate poetică" (*ibidem*).

Textul literar, crede Irimia, poate fi investigat din trei perspective interdependente: din perspectivă lingvistică (a sistemului limbii, analiza categoriilor şi relaţiilor gramaticale, semantice şi a variantelor istorice, spaţiale ale limbii etc.), din perspectivă stilistică (a proiectării individualităţii subiectului vorbitor în actualizarea sistemului limbii), din perspectivă poetică (a rolului diferitelor categorii lingvistice în constituirea şi funcţionarea lumii semantice de tip artistic a textului). „În funcţionarea textului literar, ultimele două perspective sunt interdependente: structura (stilistică) a textului este şi imagine a individualităţii creatorului şi imagine a lumii create" (*ibidem*: 21).

La Ivănescu, stilul se defineşte prin opoziţie cu limba literară comună, referindu-se la „utilizarea artistică a elementelor limbii şi la elemente lingvistice cu valoare artistică" (Ivănescu 1956: 159). Stilul ca utilizare estetică a limbii diferenţiază scriitorii între ei, dar există şi unele elemente comune, o normă comună, prin urmare, „stilul poate fi ceva colectiv" (*ibidem*: 160). Stilul individual coexistă cu un stil colectiv al epocii sau al unei anumite şcoli. Stilul individual se obţine prin „dozajul deosebit al virtualităţilor actualizate" în operă (*ibidem*). Stilul colectiv ca normă apare ca „o sumă de virtualităţi actualizate sau încă nu de către diferiţi scriitori, virtualităţi actualizate numai în parte de către un scriitor" (*ibidem*).

Concepţia lui Irimia despre stil vizează participarea fiinţei umane la ceea ce am putea să numim *totul*, raportul om–limbă–lume, fiind „modul specific în care subiectul vorbitor înscrie în acest raport dinamica interioară dintre cele două dimensiuni fundamentale ale fiinţei umane: raţională şi afectivă, dintr-o perspectivă, sacră şi profană, din alte perspective" (Irimia 1999: 37). Stilul presupune opoziţiile expresive, marcând deopotrivă raportarea la limbă şi la lume, la dimensiunea subiectivă şi obiectivă. „Stilul este, în fapt, modul specific în care se constituie, există şi se manifestă expresivitatea unui text" (*ibidem*: 13). Prin acţiunea funcţiei stilistice, procesul de constituire şi de manifestare a stilului este guvernat de două principii de gradul I, alegerea şi devierea, şi un principiu de gradul al II-lea, specializarea, care poate orienta alegerea ori poate substitui devierea.

2. Limba literaturii artistice (culte)

În legătură cu limba literaturii artistice, opiniile celor doi învăţaţi sunt dintre cele mai interesante. După Ivănescu, limbajul poetic dă numai în parte valoare unei poezii, fiind un element accesoriu, valoarea ei depinzând de ansamblul textului, de

Scanned with OKEN Scanner

macrostructură: „Valoarea unei poezii depinde de imaginea artistică, de reprezentarea poetică în întregimea ei" (Ivănescu 1956: 175).

„Limba literaturii artistice [culte, n.a.] este în fond limba literară normală a unui popor, limbă literară care, după unele şovăiri, devine, la începutul epocii capitaliste, limba lui comună sau naţională" (*ibidem*: 154). Această *limbă normală* este organizată de funcţia estetică dominantă în domeniul literar. Concepţia funcţională şi psihologică a literaturii decurge din apartenenţa ei la domeniul esteticii sau artelor: „funcţia specifică a literaturii artistice, care este aceea de a exprima frumosul şi urâtul, pozitivul şi negativul, sublimul şi comicul, victoriosul, dramaticul şi tragicul, duce la o serie de elemente specifice limbii literaturii artistice în raport cu limba operelor ştiinţifice, cu aceea a practicianului sau chiar cu aceea a conversaţiei" (*ibidem*). Discursul literar se diferenţiază de alte discursuri ce aparţin unor domenii diferite (cognitive sau pragmatice, ştiinţific sau politic ori conversaţional) prin intenţia de a „exprima sau comunica imaginea, adică **intuiţia**, reprezentarea lumii şi a vieţii, atât cât intră ea în opera de artă literară" (*ibidem*). O altă cunoaştere este legată de opera literară: nu cunoaşterea bazată pe raţionamente, pe dimensiunea concretă a lumii, nu desemnarea unor referenţi reali sau a raporturilor dintre lucruri, ci cunoaşterea de tip intuitiv, a spiritului. Cu alte cuvinte, Ivănescu recuperează, pentru stilistică, un concept din filozofie, depăşind domeniul lingvisticii. De altfel, şi această opţiune îl apropie de Irimia, va face o permanentă legătură cu domeniul filozofiei ca cel mai apropiat stilisticii, căci stilul este o expresie a spiritului. Deschiderea literaturii artistice către toate compartimentele limbii este motivată estetic: „Funcţia estetică a literaturii artistice duce [...] la o cumulare a faptelor de limbă de tot felul, populare, vechi, argotice, de jargon, modificate mai mult sau mai puţin după fonetismul limbii literare. În limba literaturii artistice se întâlnesc aproape toate formele pe care le-a avut şi le are limba românească" (*ibidem*). Opţiunea pentru anumite registre stilistice vine şi din intenţia scriitorului de a reconstitui o epocă sau dominanta caracterologică a personajelor. Se reliefează caracterul istoric al limbii şi natura teleologică a literaturii, nu fără a implica un anumit efect asupra cititorilor, presupus prin utilizarea particulară a limbii.

Pe de altă parte, „tot ce e deosebit de limbajul curent are o funcţie estetică, adică produce o încântare. Rarul, neobişnuitul impresionează sufletul omenesc" (*ibidem*: 160). Această înclinaţie către rar şi neobişnuit, ca elemente care garantează efectul asupra cititorilor, defineşte atât limbajul poetic figurat, cât şi limbajul poetic nefigurat. La Ivănescu se poate vorbi de o preocupare pentru receptare, în acord cu poetica mai veche şi conceptul de *catharsis*. Limba artistică se conturează ca deviere faţă de limba comună, obişnuită, se iveşte din tendinţa de variaţie, paralel cu limbajul istoric. Acest principiu al selecţiei la producere se împleteşte cu un altul, estetic, care vizează efectele la receptare: încântare, sentiment de armonie, de echilibru, de distincţie, de eleganţă sau de măreţie, gravitate. Este meritul unor poeţi mari, ca Arghezi, de exemplu, de a fi înţeles că acelaşi sentiment (de gravitate) poate fi creat prin utilizarea unor termeni lexicali

Scanned with OKEN Scanner

din categoria încântătorului sau din clasa termenilor „care sună oarecum rău [pentru că sânt vulgari, ineleganţi sau duri, deci nepotriviţi cu sentimentul exprimat, n.a.]" (*ibidem*: 161). Există o dinamică a sistemului literar: procedeele îşi epuizează valenţele expresive şi, pentru a asigura înnoirea limbajului poetic, se recurge la limbajul urât. De altfel, sub influenţa elementelor frumoase, adică sub influenţa contextului, căci niciun scriitor nu recurge numai la termeni urâţi, forţa celor vulgare, neelegante se diminuează ori se înnobilează. Observăm, în continuare, importanţa acordată de Ivănescu funcţiei contextului.

Literatura este expresie a sufletului, a sentimentelor scriitorului, iar limbajul poetic „se grupează în două mari categorii, după cele două game de sentimente ale omului: iubire, ură; simpatie, antipatie; admiraţie, dispreţ; entuziasm, scârbă" (*ibidem*: 164).

Limbajul poetic românesc s-a format în secolul al XIX-lea şi procesul s-a încheiat, apreciază Ivănescu. „Limba poetică românească este în bună parte creată de scriitorii de la 1830 şi 1840, al căror simţ poetic era totuşi adesea foarte îndoielnic" (*ibidem*: 175). Eminescu este cel care va crea cu adevărat limba poetică românească. „Limbajul poetic românesc cult s-a creat de fapt în secolul al XIX-lea, adică atunci când am avut prima oară o poezie cultă bogată" (*ibidem*: 168). „Născându-se prin antiteză cu limbajul obişnuit, din sinonimele de care dispune limba, limbajul poetic variază în raport cu variaţiile limbajului obişnuit" (*ibidem*). Creatorul limbii literare şi al celei poetice este considerat Ion Heliade Rădulescu; în opera sa se găsesc multe neologisme, arhaisme sau elemente populare, toate cu valoare poetică. El şi-a dat seama că există genuri de discurs, adică în limbă se pot delimita mai multe zone. Generaţia de la 1840 a introdus în limba poetică termeni caracteristici poeziei populare sau arhaisme, care au displăcut ulterior lui Eminescu şi generaţiilor ce i-au urmat, de aceea au dispărut din sistemul literar; este vorba despre diminutive, lipsa de justeţe în utilizarea termenilor în lanţuri sintagmatice. O a doua etapă este cea de după 1859, după Unirea principatelor Moldova şi Ţara Românească, când începe procesul de specializare a termenilor dintr-un grai ca termeni uzuali ai limbii literare şi a termenilor corespunzători din celălalt dialect, pentru funcţia poetică. Un dialect devine limbaj poetic numai în relaţie cu limba literară sau cu un limbaj nepoetic. Abia după 1859 unele cuvinte capătă valoarea poetică pe care nu o puteau avea înainte: „termenii munteni s-au impus în limba literară fiindcă ei aveau valoare poetică la scriitorii moldoveni, pentru care termenii moldoveni erau în mod fatal banalizaţi. Putem admite, cu alte cuvinte, că limbajul artistic sau poetic al scriitorilor moldoveni din veacul trecut a devenit limbajul normal al tuturor românilor, dacă acest limbaj poetic se recruta din dialectul literar muntenesc" (*ibidem*: 172). La origine, limbajul poetic este o limbă literară care nu mai este considerată ca limbă literară de către conştiinţa scriitorului.

După Ivănescu, sursele limbajului poetic românesc sunt: limba veche, limba populară şi neologismele, cu evidenta condiţie ca acestea să se deosebească de limba curentă. Odată înlocuit cu un semn mai nou, cuvântul pătrunde în sistemul literar, dobândind valoare poetică, constituindu-se, adică, în semn poetic. Din nou

Scanned with OKEN Scanner

preocupat de hermeneutică şi de înţelegerea contextului, cercetătorul crede că trebuie să cunoaştem atât statutul unui cuvânt în epoca în care a fost înregistrat, cât şi valoarea dobândită ulterior, într-o perioadă modernă: „este clar că, pentru noi, modernii, limba veche posedă valori estetice (poetice) pe care nu le avea la cei care o vorbeau şi o scriau. Valorile poetice ale unui text sânt schimbătoare de la o epocă la alta" (*ibidem*: 169). Termenii vechi au pătruns în limba poetică odată cu generaţia de la 1840, care s-a inspirat din cronici şi a valorificat limba bisericească. Valoarea poetică vine din modificarea elementelor lingvistice uzuale, din folosirea arhaismelor, regionalismelor, neologismelor şi prin schimbări formale. În unele cazuri este greu de făcut distincţia dintre poetic şi uzual, „tocmai pentru că termenii uzuali sânt în acelaşi timp şi poetici [...]: *glorios*, *graţie*, *graţios*, *enigmă*, *enigmatic*, *rebel*, *candid*, *splendid*, [...] *farmec*, *fermecător*, *nălucire*" (*ibidem*: 173).

După D. Irimia, discursul poetic se defineşte prin transmutaţia de la sistemul lingvistic la sistemul artelor, „făcută posibilă de acţiunea funcţiei poetice, care converteşte comunicarea lingvistică într-o comunicare estetică prin intermediul limbajului poetic, sistem semiotic cu o poziţie deosebită între celelalte sisteme de semne; în spaţiul său se realizează o sinteză cu totul particulară între sistemul artelor şi cel al limbii" (Irimia 1979: 7). Irimia îl urmează pe Tudor Vianu când afirmă că această trecere îşi are originea în structura internă, binară, a limbii: un *nucleu al comunicării* (noţional-intelectuale) şi *o zonă reflexivă* (a expresivităţii individuale), despre care am pomenit mai sus. Dacă limba literară se conturează pe fondul unui proces de abstractizare, cu diminuarea zonei expresivităţii individuale în favoarea nucleului conceptual, limbajul poetic se conturează prin opoziţie faţă de acest proces, consideră Irimia, dobândind autonomie. Limbajul poetic se dezvoltă în interiorul sistemului lingvistic şi „ignoră *norma* în mod deliberat; o încalcă în fiinţarea ei în timp, în esenţa ei supradialectală, în limitarea libertăţilor din perspectiva raportului individual–social" (*ibidem*: 9). Voi dezvolta raportul dintre limba naţională şi limba literaturii artistice în rândurile de mai jos.

3. Limba naţională – limba literaturii artistice

Ivănescu, pe de altă parte, considera limba literaturii artistice ca sistem care cuprinde totalitatea formelor cunoscute de limba română, la care se adaugă, după Irimia, şi cele viitoare, scriitorul intuind sensul de dezvoltare a limbii. Pe lângă funcţia estetică, în raport cu limba naţională, în literatura artistică se întâlneşte şi funcţia de reflectare a vieţii sau a societăţii, în raport cu realitatea, mai ales în acele opere care caută „să reflecteze viaţa întregii societăţi româneşti din toate timpurile" (Ivănescu 1956: 155). Deşi afirmă că limba literaturii artistice este limba naţională, Ivănescu precizează că funcţia estetică obligă la un tip special de utilizare a limbii, dată fiind o despărţire a ei în genuri de discurs. Tot funcţia estetică diferenţiază limba artistică de limba naţională nemotivată: „deşi limba literaturii artistice este numai un aspect al limbii literare sau naţionale, ea este, în alte privinţe, cu mult mai

Scanned with OKEN Scanner

bogată decât limba literară sau decât limba naţională (comună), cuprinzând în ea şi elemente care nu constituie norma limbii literare" (*ibidem*).

Mai ales în legătură cu limbajul de caracterizare, elementele limbii literaturii sunt opuse limbii literare actuale, căci „se abat de la norma lingvistică actuală a limbii literare sau comune" (*ibidem*). Limba artistică apare ca deviere de la limba literară, căci este supusă scopurilor scriitorului şi se află sub acţiunea funcţiei operei literare. Prin urmare, scriitorul selectează acele forme lingvistice care servesc intenţiilor lui artistice. Principala caracteristică a limbii artistice este nevoia sa de diferenţiere faţă de limba literară: contrastul determină efectul estetic. O altă caracteristică este pretenţia de noutate, iar pentru a-şi înnoi limba, scriitorul recurge adeseori la elemente precum limbajul popular şi cel argotic. O altă trăsătură este continua sa nevoie de inovaţie, de detaşare de limba literară, fie în conţinut, fie în formă. Iar nevoia de variaţie duce la deviere, cu operaţiile de de-semantizare şi re-semantizare prin context.

Situaţie particulară în limbajul românesc, concurenţa şi coexistenţa dintre două graiuri, cel moldovenesc şi cel muntenesc, determină distribuţia unor termeni în categoria limbii poetice sau a celei normale: „întrucât termenul *rinichi*, muntenesc, a devenit termen normal, obişnuit în limba literară, în special în cea ştiinţifică, s-a ajuns ca termenul *rărunchi*, moldovenesc şi ardelenesc, să aibă valoare poetică" (*ibidem*: 171).

Irimia prezintă astfel relaţia dintre semnele poetice ale limbajului poetic autonom şi semnele lingvistice: „omonime la structura de suprafaţă cu semnele lingvistice, dar distincte funcţional în/prin structura de adâncime, [limbajul poetic] scoate raportul om – limbă – lume de sub determinările contingente: fiinţă istorică – limbă istorică – lume istorică, înscriindu-l, prin principiul metaforic, într-un proces de dezmărginire" (Irimia 1999: 64).

În funcţie de raporturile cu gândirea şi cu societatea, Irimia identifică trei funcţii ale limbii: a) funcţia lingvistică, întemeiată pe raportul între limbă şi gândire, o funcţie de cunoaştere şi de comunicare a cunoaşterii sau, mai bine spus, de obiectivare a cunoaşterii în scopul socializării ei; b) funcţia etică, întemeiată pe ipostaza omului social, o funcţie de natură subiectivă, expresie a unei identităţi etnice şi a atitudinii faţă de lumea socială; aceasta este legată de un mod de semnificare, adică de un mod de a vedea lumea; c) funcţia poetică, prin care omul intră în comunicare cu lumea şi vizează creatorul de lumi poetice şi receptorul lumii poetice.

Textul literar are o dublă identitate, crede Irimia: „o identitate estetică: [textul] este organizat şi funcţionează în baza unor principii proprii comunicării şi cunoaşterii estetice şi o identitate stilistică, [adică textul] aparţine unei variante funcţionale a actualizării limbii, întemeiată pe predominarea funcţiei poetice în structurarea (biplană) a mesajului, consubstanţială cunoaşterii şi comunicării estetice" (*ibidem*: 21). Textul literar se poate descrie diferit, în funcţie de cele două variante de literaritate: narativitatea şi poeticitatea. Narativitatea, „proprietatea textului literar de tip epic, caracterizează modul specific prin care se actualizează

Scanned with OKEN Scanner

stilul beletristic, [...] componentă a sistemului stilistic. Poeticitatea, proprietatea unui text poetic, caracterizează procesul complex prin care ia naştere, în interiorul limbii naţionale, un sistem de semne cu identitate şi funcţionalitate opuse sistemului limbii şi autonom faţă de sistemul lingvistic" (*ibidem*: 22).

4. Elemente specifice limbii literaturii artistice la G. Ivănescu

În studiul *Limba poetică românească* (1956), Ivănescu a identificat o tipologie a acestor elemente:

A. Elemente comune cu alte sectoare ale limbii-sistem

a. *Limbajul de caracterizare a personajelor, epocilor şi locurilor* face parte din codul scrierilor realiste din toate timpurile, prin intermediul căruia se creează iluzia realităţii, culoarea locală, provenind dintr-o nevoie de caracterizare a personajelor, a epocilor, a locurilor. Funcţia principală a acestui limbaj este de a evoca un mediu, de a reconstitui o lume diferită de alta actuală, recognoscibilă, de a reface prin scriitură o lume, reliefând un tip de mimesis. Limbajul de caracterizare există în afara literaturii şi devine artă odată cu intenţia scriitorului; îşi are sursa în limbajul grupului social. De exemplu, arhaismele au funcţia de caracterizare a epocii, realismul ca normă asumată impunând scriitorului să recurgă şi la termeni arhaici urâţi. De asemenea, termenii dialectali au funcţia de a evoca zona geografică, realităţile rustice.

b. *Stilul popularizant*, cu originea în literatura populară, mai vechi (întâlnit, de exemplu, la Alecsandri şi la Eminescu, cu accent pe ceea ce este frumos, elegant, distins în poezia populară) şi nou (la Arghezi, la care interesul este pentru elemente neelegante, vulgare, fără selecţia dictată de aspiraţia spre suav şi frumos). Aparţine grupului social şi contribuie la construcţia unor figuri complexe, precum ironia sau umorul.

B. Elemente caracteristice numai limbii literaturii artistice

Limbajul poetic figurat şi nefigurat ca limbaj al scriitorului este conceput ca „o sumă de virtualităţi actualizate sau încă nu de către diferiţi scriitori, virtualităţi actualizate numai în parte de către un scriitor" (Ivănescu 1956: 160). Aceste elemente, marcate de creativitatea artistului, conturează specificul limbii artistice: „[ele] există numai pentru că există o literatură, o creaţie literară, o preocupare a artei literare" (*ibidem*: 156). Limbajul poetic, ce aparţine numai poeziei ca artă a cuvântului, se diferenţiază de limbajul de caracterizare: „înţelegem prin limbaj poetic numai elementele lingvistice care capătă o valoare nouă din funcţia estetică a literaturii şi stau deci în afara limbajului de caracterizare" (*ibidem*: 156).

a. *Limbajul figurat*, figurile de stil, „rezultă dintr-o tendinţă de a reda [mai plastic, n.a.], intuiţia, reprezentarea, imaginea artistică" şi este artă prin sensurile

Scanned with OKEN Scanner

cuprinse în cuvânt, ivite prin opoziţia faţă de context. Scriitorul îmbogăţeşte reprezentarea prin figuri de stil sau o exprimă „prin altă reprezentare, care accentuează însuşirea ei" (*ibidem*), ascultând de o lege estetică. Limbajul mediază, este un mijloc indirect de constituire a imaginii artistice. Dintre figurile de stil prevalează tropii, care presupun o schimbare a semnificatului; acesta din urmă „introduce o modificare în imaginea artistică generală, sugerată de toată opera literară sau de o parte a ei" (*ibidem*). Figurile de stil îşi realizează funcţia în măsura în care apar ca diferite de macrostructura textului, de fapt, se configurează prin raportare la imaginea generală a operei. Observăm din nou interesul pentru hermeneutică al autorului. Sunt două condiţii ale apariţiei figurilor de stil: o condiţie exterioară, adică ele trebuie să îmbogăţească textul, să-l împodobească, în sensul stilisticii vechi, şi o condiţie interioară, care evidenţiază modernitatea viziunii lui Ivănescu, ce pune în lumină mecanismul producerii efectului estetic: prin contrast cu imaginea generală, prin modificarea coerenţei macrostructurii se construieşte o figură de stil. „Elementul material nu este în acest caz decât suportul unei imagini noi, ce se grefează pe imaginea generală a poeziei sau a unei părţi dintr-o operă literară mai vastă" (*ibidem*: 156–157). Figurile de stil sunt „un fel de sinonime ale unor cuvinte, ale unor expresii" (*ibidem*: 160), acestea dobândind, prin funcţia estetică, valori afective. Cum se stabileşte valoarea afectivă? Profesorul ieşean precizează că nu toate semnele sunt poetice într-o operă; este nevoie de un context nemarcat stilistic faţă de care secvenţa poetică se situează în opoziţie: „Valoarea poetică a unui cuvânt se stabileşte, ca oricând e vorba de stabilirea unei valori în limbă (deci ca oricând e vorba de funcţii), prin opoziţie cu alte elemente ale limbii, ale sistemului lingvistic" (*ibidem*).

Limbajul poetic figurat nu este totul într-o operă literară, precizează Ivănescu; valoarea artistică rezidă şi în elementele de caracterizare, prin sonorităţi, prin ritm (organizat sau dezordonat).

b. *Cu referire la aspect*, la formă: ritm, sonoritate, vers, proză ritmată, rimă, aliteraţie, adaptare a sunetului la sens, muzicalitate, adică atunci când limbajul poetic este artă prin partea sa materială, numită *semn* de Ivănescu. Nu mai este vorba de a crea o imagine, ci o formă fonetică, adaptată unui anumit fond. În acest caz, arta literară se apropie de muzică, adică „împrumută ceva din procedeele ei: folosirea materialului sonor, fără a renunţa la caracteristica ei esenţială, aceea de a crea o imagine indirect, prin limbaj" (*ibidem*: 157). Ele dau textului ritmul, cadenţările, cezurile care amintesc de muzică.

c. *Limbajul poetic nefigurat, generat de relaţia de sinonimie* între cuvinte, *cuvinte poetice*, după Aristotel: „anumite fapte de limbă, de exemplu anumite cuvinte, anumite forme gramaticale sau întrebuinţări ale unor forme gramaticale care nu sânt uzuale, şi care apar de obicei numai în poezia lirică şi în general nesatirică, în dramă, în tragedie şi în proza poetică. Ca şi figurile de stil, ele sânt un fel de sinonime ale altora, mai puţin rare, uzuale, banale, şi tocmai pentru aceea evitate"

Scanned with OKEN Scanner

(*ibidem*). Prin acest limbaj, scriitorul caută noutatea, poeticitatea: dintre două cuvinte cu acelaşi sens, autorul îl va alege pe cel mai puţin cunoscut, mai puţin folosit, prin actualizarea unor registre stilistice diferite (popular, regional, arhaic etc.): *imagine* sau *icoană*, *aduceri aminte* sau *amintire* etc. Ele contribuie la „crearea impresiei generale de încântare, de farmec, pe care ne-o dă lectura pasajului respectiv" (*ibidem*: 158), adică la crearea *stării poetice*, aşa cum vom găsi exprimat la Irimia.

Sursele limbajului nefigurat sunt materialele diverse ale limbii, în antiteză cu limbajul obişnuit, elemente care se repartizează la următoarele niveluri ale limbii: lexical, morfologic şi sintactic. „Valoarea poetică a acestor elemente se naşte tocmai din opoziţia lor cu termenii obişnuiţi" (*ibidem*: 160). La baza principiului poetic nefigurat se află acelaşi principiu al noutăţii ca şi în cazul limbajului poetic figurat.

d. *Abateri de la regulile gramaticale cerute de ritm.*

5. Concluzii

„Orice mare poet este creatorul unor fapte de limbă poetice, figurate sau nu, inexistente până la el", consideră Ivănescu. Aşa cum am văzut, reacţiile scriitorului în faţa naturii şi a societăţii, sentimentele polarizate vor căpăta expresie în textul artistic. Există o logică a înlănţuirii elementelor specifice comunicării artistice: lume–sentiment–expresie. Prinşi între două stări fundamentale, frumos–urât, bine–rău, omul şi scriitorul vor alege cuvintele în funcţie de acestea. Chiar figurile de stil se grupează în două categorii, după sentimentele care le-au dat naştere. Originea literaturii ar fi sentimentul, reacţia particulară a scriitorului în faţa lumii. Sentimentul dominant selectează în momentul creaţiei *termenii dominanţi* (după Grigore Scorpan) şi forma specifică; este vorba despre „termeni dominanţi impuşi de imaginile dominante ale scriitorului şi de sentimentul său dominant în momentul creaţiei" (Ivănescu 1956: 165). Prin urmare, în structura de adâncime s-ar putea identifica starea afectivă declanşatoare a creativităţii, alături de voinţă. Astfel, dacă starea sufletească este de adorare şi de renunţare, termenii dominanţi vor fi destinaţi să creeze imaginea sublimată a iubitei, în timp ce sentimentul de ură, de dispreţ va prefera figurile de stil create de cuvinte urâte, vulgare, forma fonetică fiind energică.

Reliefând raportul dintre competenţă şi performanţă, poetul dă o nouă întrebuinţare materialului lingvistic existent în cadrul grupului social, activând funcţia stilistică. Aşa se întâmplă cu elementele graiului popular sau cu termenii urâţi, preexistenţi textului: „Aşadar, şi limbajul admirativ, al entuziasmului, posedă un fond de elemente care au aceeaşi funcţie şi în graiul popular sau chiar [în] limba literară comună (naţională)" (*ibidem*: 167). Literatura este o expresie a vieţii: „cele două game de sentimente ale omului se manifestă doar nu numai în literatură, ci şi în viaţă, şi întâi de toate în viaţă, şi pentru că se manifestă acolo, le regăsim în literatură" (*ibidem*). Funcţiei de comunicare din limbajul obişnuit i se opune funcţia

Scanned with OKEN Scanner

stilistică din limbajul artistic; ea obligă la actualizarea unor termeni inexistenţi în limba literară obişnuită la un moment dat. De exemplu, analizând „sarcina mitică" a unor termeni identificaţi de Blaga (*înaltul*, *josul*, *cerul*, *toiagul*), Ivănescu crede că aceştia satisfac principiul diferenţierii de limba banală, obişnuită: ei evocă o lume arhaică, mitică, sunt neprecişi sau pur şi simplu sunt „mitici pentru că sânt arhaici" (Ivănescu 1972: 238). Cu alte cuvinte, aşa cum am subliniat anterior, sentimentul (misterului) determină alegerea unor termeni sugestivi care vor fi decodificaţi la receptare, efectul fiind refacerea sentimentului (de mister). Este ceea ce Irimia explică făcând referire la opera lui Eminescu. Înţelegerea operei survine mereu ca o metamorfozare de sine prin dialogul cu creaţia, travaliu hermeneutic sub semnul limbii. Pătrunderea în lumea de semnificaţii întemeiată prin limbaj şi descifrarea semnelor poetice nu se pot realiza decât prin identificarea parţială a activităţii receptorului cu actul producerii, aşa cum „semnele din *Cartea Lumii* nu se lasă descifrate [...] decât în aceleaşi condiţii în care au fost încărcate de semnificaţie" (Irimia 2005: 66).

În concepţia lui Irimia, cu Eminescu se impune o nouă direcţie în poezia şi proza românească, centrată pe refuzul mimetismului şi al exclusivităţii raţiunii în descifrarea sensurilor poetice. Raportul dintre lume şi limbă reflectă *moduri diferite de implicare a poetului în verbalizarea lumii extralingvistice*. În articolul *Eminescu şi „Convorbiri literare"*, Dumitru Irimia consideră că în raportarea creativităţii la gândirea mitică şi la armonia muzicală îşi au originea „principiile definitorii ale limbajului poetic în funcţie ontologică: semantizarea mitică şi armonia muzicală, prin care Eminescu deschide drum *Direcţiei noi în poezia şi proza română*; limbajul poeziei nu mai interpretează, prin structuri specifice, lumea existentă, ci, recuperându-şi esenţa originară, întemeiază lumi semantice autonome, prin care poezia îşi asumă funcţie revelatorie" (Irimia 2007a). Potrivit noii arte poetice, poetica vizionară, „poezia este revelaţie; poemul este spaţiul sacru prin care se străpunge stratul de suprafaţă al lumii fenomenale, se deschid perspective spre stratul de adâncime şi se intră în comunicare cu Fiinţa Lumii. [...] Atributul poeziei vizionare este întemeierea de lumi semantice printr-un proces de *încifrare-descifrare*" (*ibidem*). Circumscris ipostazei poetului orfic, în interiorul relaţiei fiinţa umană creatoare – fiinţa lumii, „imaginarul relevă poetica vizionarismului, cu întemeierea de lumi semantice autonome, printr-un raport de consubstanţialitate între creativitatea umană şi creativitatea divină, prin *revoluţionarea* (în termenii J. Kristeva, *La révolution du langage poétique*) funcţionalităţii limbajului poetic şi privilegierea *fanteziei*" (cf. *ibidem*). Poetul recuperează ceea ce Dumitru Irimia (2007b) numeşte *complementaritatea semantic-stilistică* din conţinutul lexical al cuvântului, complementaritate pe care limbile, în funcţia lor de comunicare, *o adăpostesc, uitată, în stratul de adâncime*.

În concluzie, operele celor doi savanţi conţin numeroase idei originale, unele dintre ele prefigurând sau putând constitui puncte de plecare pentru dezvoltările ulterioare ale analizei de text.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Irimia 1979 = Dumitru Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, Iaşi, Editura Junimea.
Irimia 1986 = Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Irimia 1999 = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iaşi, Editura Polirom.
Irimia 2005 = Dumitru Irimia (coord.), *Dicţionarul limbajului poetic eminescian. Semne şi sensuri poetice*, I. *Arte*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".
Irimia 2007a = Dumitru Irimia, *Eminescu şi „Convorbiri literare"*, în „Convorbiri literare" (Iaşi), iunie, nr. 6 (137) (www.convorbiri-literare.dntis.ro).
Irimia 2007b = Dumitru Irimia, *Unitatea limbii şi literaturii românilor*, răspuns la Laudatio, Universitatea de Stat din [Republica] Moldova, 24.VI.2007 (www.usm.md/start.aspx?textC=6&textCom=190).
Ivănescu 1956/1989 = G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în vol. Ivănescu 1989.
Ivănescu 1972/1989 = G. Ivănescu, *Stilul lingvistic al poeziei lui Lucian Blaga*, în vol. Ivănescu 1989.
Ivănescu 1984 = G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, studiu introductiv în Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu şi Carmen-Gabriela Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei.
Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediţie îngrijită şi postfaţă de Al. Andriescu, Iaşi, Editura Junimea.
Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Introducere. Humboldt şi humboldtianismul*, în Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii*, versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie şi indici de Eugen Munteanu, Bucureşti, Editura Humanitas.

G. IVĂNESCU AND DUMITRU IRIMIA ON STYLE AND STYLISTICS

ABSTRACT

The study focuses on the most important Ivănescu's and Irimia's concepts of style and stylistics. The two linguists share a pertinent view on the poetic language and style. Emphasizing the relationship between competence and performance, the poet gives a new use to the existing linguistic material within the social group, through the stylistic function. The stylistic function is opposed to the communication function of language. Sometimes, it requires the use of non-existent terms in normal literary language at a specific time. On the other hand, the poet might find the *semantic-stylistic complementarity* of lexical content of the word as being *forgotten* in the deep level of language.

Keywords: *poetic language, style, expressivity, norm, stylistic system.*

Scanned with OKEN Scanner

GRAMATICA ŞI LOGICA LA G. IVĂNESCU[1]

DUMITRU NICA*

În concepția lui G. Ivănescu, structura limbii nu poate fi explicată convingător decât prin structura gândirii. Un prim teren de demonstrație a acestei idei i-l oferă lingvistului ieşean gramatica, cu subcompartimentul ei, morfologia: „Analiza lingvistică [...] ne arată că nu se poate face abstracție de gândire, de fapte logice, în explicarea faptelor fundamentale ale morfologiei [...], că esențialul din structura morfologică a limbii se explică tocmai prin gândire, prin faptele logice" (Ivănescu 1963: 265).

Cum problema centrală a morfologiei o constituie părțile de vorbire, „în care, după câte ştim, nu s-a făcut până acum nici un progres" (*ibidem*: 261), G. Ivănescu întreprinde o analiză logică a acestora, ajungând la următoarele concluzii: „[...] numai substantivul şi pronumele exprimă noțiuni, [...] adjectivul, numeralul şi verbul exprimă note din conținutul noțiunii şi [...] adverbul exprimă o modalitate a unei note din conținutul noțiunii. Concluzia este aceasta: diversele clase de cuvinte sunt reflexe ale unor fapte din planul gândirii, şi anume manifestarea pe planul limbii a unor fapte de ordin formal (morfologic) din planul gândirii; numai analiza profundă a faptelor de gândire ne indică deosebirea dintre diversele clase de cuvinte; punctul de vedere logic nu este, cel puțin câteodată, în morfologie şi sintaxă, un punct de vedere străin lingvisticii, ci se identifică chiar cu punctul de vedere lingvistic" (Ivănescu 1964: 193).

Punctul de vedere logic al lui G. Ivănescu se confirmă întru totul prin compararea cu un criteriu lingvistic, subordonarea, propus în interpretarea părților de vorbire de Otto Jespersen şi cunoscut sub numele de *teoria rangurilor* (Jespersen 1975: 101–116). Din confruntarea punctului de vedere logic al lui G. Ivănescu cu cel gramatical al lui Otto Jespersen putem desprinde următoarele caracteristici ale părților de vorbire principale: substantivul exprimă noțiuni şi este

[1] Lucrarea reia, cu unele modificări, articolul nostru *Teoria părților de vorbire la G. Ivănescu şi la alți lingviști contemporani*, publicat în „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza»", t. XXXIV, Secțiunea IIIe. Lingvistică, 1988, p. 93–95.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 247–250

Scanned with OKEN Scanner

o parte de vorbire de rangul I; adjectivul şi verbul exprimă note din conţinutul noţiunii şi (tocmai de aceea) sunt cuvinte de rangul al II-lea; adverbul exprimă note ale notelor şi (tocmai de aceea) este un cuvânt de rangul al III-lea. Pronumele, în schimb, nu exprimă noţiuni, nici note din conţinutul unei noţiuni, decât în mod indirect (Coseriu 1978: 60; Tesnière 1959: 59). De aceea, el este şi greu de definit. În enunţ pronumele funcţionează ca elemente de rangul I (pronumele substantivale) sau ca adjuncţi (adjectivele pronominale). Numeralele au conţinut noţional (acoperă, în general, categoria logică a cantităţii) şi funcţionează, de regulă, ca elemente de rangul al II-lea (numeralele adverbiale şi cele distributive, având distribuţie adverbială, funcţionează numai ca elemente de rangul al III-lea).

Criteriul logic al lui G. Ivănescu iese în relief prin aplicarea teoriei lui Eugenio Coseriu despre sens. Operând cu trei tipuri de înţeles, şi anume lexical, categorial şi instrumental, părţile de vorbire se organizează în felul următor:

1. părţi de vorbire reprezentate de cuvinte lexematice: substantivul, adjectivul, verbul şi adverbul. Spre deosebire de Coseriu, aici încadrăm şi numeralul, întrucât acesta este reprezentat de cuvinte care au înţeles lexical, exprimând note (cantitatea) din conţinutul unei noţiuni, aşa cum demonstrează G. Ivănescu (1963: 264);

2. părţi de vorbire categorematice: pronumele şi celelalte substitute care au alte orbite[2];

3. părţi de vorbire instrumentale: prepoziţia, conjuncţia, reprezentate de cuvinte care au înţeles instrumental. Printre acestea se numără şi o serie de „cuvinte fonice", cum le numeşte G. Ivănescu (1965: 424): articolul, verbele auxiliare, verbele copulative.

Între cele două moduri de a vedea şi a aplica criteriul logico-semantic (G. Ivănescu – Eugenio Coseriu) prezentate aici există un raport de strânsă complementaritate, întrucât anumite sensuri concrete ale cuvintelor noţionale satisfac anumite valori categoriale (substantiv, adjectiv, verb, adverb). Cuvintele se organizează în părţi de vorbire după înţelesul lor abstract, categorial. Semnificaţia categorială sau de clasă este un aspect al înţelesului gramatical.

O poziţie apropiată de cea a lui G. Ivănescu o întâlnim la Lucien Tesnière, care împarte cuvintele în două mari clase: cuvinte pline şi cuvinte goale (vide). În cadrul cuvintelor pline, lingvistul francez distinge două straturi: unele exprimă ideea de substanţă (substantivele) ori de proces (verbele), iar altele exprimă însuşiri ale substanţelor (adjectivele) ori ale proceselor (adverbele). „Cele patru specii de cuvinte pline [...] reprezintă pietrele unghiulare ale vorbirii" (Tesnière 1959: 63). Cuvintele vide sunt acelea „care nu sânt încărcate cu o funcţie semantică, sânt simple unelte gramaticale" (*ibidem*: 54).

Punctul de vedere logic al lui G. Ivănescu poate fi coroborat cu punctul de vedere sintactic al lui J. Kuryłowicz. După lingvistul polonez, în cadrul fiecărei

[2] Pentru termenii *orbită, relaţie orbitală, axă orbitală*, vezi Hockett 1976: 259. Cf. Nica 1988: 118.

Scanned with OKEN Scanner

părţi de vorbire există o ierarhie între diferite funcţii sintactice. Astfel, J. Kuryłowicz (1936) distinge o funcţie sintactică primară şi o funcţie sintactică secundară. Funcţia sintactică primară, sau funcţia-bază, corespunde formei-bază a unui cuvânt; funcţia secundară corespunde formei (formelor) „derivate". Cele patru părţi de vorbire fundamentale au următoarele funcţii primare: substantivul → subiect; adjectivul → atribut (determinant al substantivului); verbul → predicat; adverbul → circumstanţial (determinant al verbului). Kuryłowicz nu are în vedere că o formă-bază poate acoperi, pe lângă o funcţie primară, şi una sau mai multe funcţii secundare.

Coroborând concepţia logică a lui G. Ivănescu cu teoriile lui Jespersen, Tesnière, Kuryłowicz şi Coseriu, putem caracteriza părţile de vorbire principale în felul următor: substantivul este o parte de vorbire care exprimă noţiuni, (de aceea) este un termen de rangul I şi are funcţie primară de subiect; adjectivul este o parte de vorbire care exprimă note din conţinutul unei noţiuni, (de aceea) este un termen secundar şi are funcţie primară de atribut; verbul este o parte de vorbire care exprimă note din conţinutul unei noţiuni, (de aceea) este un termen secundar şi are funcţie primară de predicat; adverbul este o parte de vorbire care exprimă note ale notelor, (de aceea) este un termen terţiar şi are funcţie primară de complement circumstanţial (pe lângă verb şi adjectiv). Părţile de vorbire principale sunt reprezentate de cuvinte lexematice.

Pe scurt, analiza logică a părţilor de vorbire întreprinsă de G. Ivănescu este confirmată şi întărită de interpretările, făcute din alte puncte de vedere, ale unor lingvişti din generaţii şi din şcoli diferite.

BIBLIOGRAFIE

Coseriu 1978 = Eugenio Coseriu, *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional*, Madrid, Gredos.

Hockett 1976 = Charles F. Hockett, *Curso de lingüística moderna*, 3ª edición, Buenos Aires, Editorial Universitaria de Buenos Aires [*A Course in Modern Linguistics*, New York, Macmillan, 1958].

Ivănescu 1963 = G. Ivănescu, *Gramatica şi logica*, I. *Structura gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, în „Analele Universităţii din Timişoara", I.

Ivănescu 1964 = G. Ivănescu, *Gramatica şi logica*, II. *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în „Analele Universităţii din Timişoara", II.

Ivănescu 1965 = G. Ivănescu, *Nume şi verb*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Bucureşti, Editura Academiei.

Jespersen 1975 = Otto Jespersen, *La filosofía de la gramática*, Barcelona, Anagrama (*The Philosophy of Grammar*, London, Allen & Unwin, 1924).

Kuryłowicz 1936 = Jerzy Kuryłowicz, *Dérivation lexicale et dérivation syntaxique. Contribution à la théorie des parties du discours*, în „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris", XXXVII, p. 79–92.

Nica 1988 = Dumitru Nica, *Teoria părţilor de vorbire. Aplicaţii la adverb*, Iaşi, Editura Junimea.

Tesnière 1959 = Lucien Tesnière, *Eléments de syntaxe structurale*, Paris, Klincksieck.

Scanned with OKEN Scanner

GRAMMAR AND LOGIC WITH G. IVĂNESCU

ABSTRACT

G. Ivănescu argues that the language structure cannot be convincingly explained but through the structure of thought, and he takes grammar, with its first compartment morphology, as a proof terrain for this assertion. Since the parts of speech are at the very centre of morphology, in where all grammatical issues have their projection, G. Ivănescu proceeds to the logical analysis of the different parts of speech. Such an analysis leads him to the conclusion that the logical point of view in morphology and syntax is not distant from, but identical with the linguistic point of view. G. Ivănescu's theoretical position is shared by Romanian as well as foreign linguists pertaining to several generations and schools, such as Otto Jespersen, J. Kuryłovicz, Lucien Tesnière, Charles F. Hockett, Eugenio Coseriu.

Keywords: *language and thought, grammar and logic, morphology, parts of speech, definition of parts of speech.*

Scanned with OKEN Scanner

PRINCIPII ALE CERCETĂRII ISTORIEI LIMBII LA G. IVĂNESCU

CĂTĂLIN NICOLAU*

În lucrarea de faţă urmărim să prezentăm, în mod sintetic, principiile pe care, în concepţia lui G. Ivănescu, ar trebui să le respecte cercetătorul istoriei unei limbi. În expunerea noastră avem în vedere două planuri: pe de o parte, urmărim planul metodologiei cercetării, iar, pe de alta, planul obiectului de studiu.

1. Planul metodologiei cercetării

Planul cercetării vizează principiile de ordin metodologic pe care, după savantul ieşean, trebuie să le aplice istoricul unei limbi. Din punct de vedere doctrinar, Ivănescu este, cel puţin într-o anumită privinţă, un antistructuralist, în sensul că respinge unele idei ale acestei orientări, pe care le consideră limitative în studiul istoriei limbii. Potrivit doctrinei structuraliste, limba evoluează prin ea însăşi, în virtutea unor tendinţe interne şi independent de orice influenţă exterioară. Ivănescu a respins din ideologia structuralistă tocmai această idee a autonomiei limbii, întrucât, în concepţia sa, tendinţa de a explica limba numai prin ea însăşi implică izolarea ei de „omul fizic, psihic şi spiritual şi de dezvoltarea societăţii" (Ivănescu 2000: 3); astfel, el a considerat că evoluţia lingvistică este influenţată de factorii interni limbii, însă ea este dirijată în special de factorii extralingvistici.

Din comentariile făcute de Ivănescu pe marginea felului în care diferiţi cercetători au abordat fenomenul evoluţiei lingvistice (Ivănescu ms. nr. 52/6b)[1] putem deduce câteva trăsături care trebuie să caracterizeze orice expunere a istoriei unei limbi.

O primă condiţie care trebuie respectată de cercetătorul diacroniei lingvistice este ca acesta să identifice în istoria limbii de care se ocupă etape de evoluţie.

---

* Colegiul Tehnic „Ion Holban", Iaşi, str. Pantelimon Halipa, nr. 16, România.

[1] Vezi, de asemenea, secţiunile introductive ale unor studii mai complexe, precum Ivănescu 2000 sau Ivănescu 1950.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 251–256

Scanned with OKEN Scanner

Potrivit lui Ivănescu, istoria unei limbi trebuie studiată şi prezentată etapizat, de la formarea ei până în epoca contemporană cercetătorului. El trebuie să fixeze „locul" transformărilor lingvistice identificate în istoria limbii studiate, simpla enumerare a acestora nefiind suficientă. Prin urmare, primul (şi cel mai important) criteriu de clasificare a fenomenelor diacronice este cel cronologic, care se referă la plasarea transformărilor lingvistice într-o anumită etapă de evoluţie lingvistică: „Dar într-o istorie a limbii române, ca şi a oricărei alte limbi, marile subdiviziuni trebuie să plece numai de la fazele de evoluţie ale limbii, de la epocile reale în care se descompune istoria ei. Atunci când vrem să scriem o istorie [...] a unei limbi, problema fazelor care se disting în dezvoltarea limbii este de o însemnătate capitală" (Ivănescu 1950: 8). Trebuie spus că, prin introducerea acestui imperativ al cronologizării fenomenelor, Ivănescu depăşeşte stadiul gramaticilor istorice şi al dicţionarelor etimologice[2]. Odată cu repartizarea faptelor de limbă pe epoci, Ivănescu recomandă gruparea acestora, în cadrul fiecărei etape, în funcţie de nivelul limbii (fonetică, morfosintaxă, lexic).

Un al doilea element de care, consideră Ivănescu, trebuie să ţină cont istoricul unei limbi se referă la necesitatea ca acesta să încerce să identifice cauzele fenomenelor lingvistice. Prin urmare, pentru cercetătorul ieşean, nu este suficientă simpla ordonare cronologică a transformărilor lingvistice, demersul respectiv trebuind dublat şi de justificarea acestor fenomene: lingvistul trebuie să încerce să determine, pe cât posibil, cauzele reale ale faptelor lingvistice. O asemenea abordare de tip cauzalist îl integrează pe Ivănescu în categoria pozitiviştilor, apropiindu-l totodată de cercetătorii din domeniile ştiinţelor naturii[3]. Un element distinctiv al metodologiei acestora este preocuparea pentru determinarea cauzelor care stau la baza producerii fenomenelor studiate. Ivănescu se înscrie în maniera de studiu pozitivistă tocmai prin consecvenţa cu care susţine necesitatea adoptării perspectivei *cauzaliste* în cercetarea fenomenelor diacronice, spre deosebire de alţi savanţi (precum Coşeriu), care consideră că în lingvistică trebuie să funcţioneze o perspectivă *finalistă*, orientată către determinarea scopurilor fenomenelor.

A treia trăsătură a unei istorii lingvistice priveşte relaţia dintre evoluţia unei limbi istorice şi cea a poporului care o utilizează. Ivănescu porneşte de la ideea existenţei unei strânse legături între istoria unui popor şi cea a limbii acestuia[4] şi, în

---

[2] Gramaticile istorice şi dicţionarele etimologice au reprezentat o primă etapă a studiilor lingvistice diacronice. Acestea prezentau fenomenele lingvistice înregistrate în evoluţia unei limbi, însă fără a le cronologiza, ceea ce nu oferea o imagine adecvată a istoriei limbii respective, ci mai degrabă una vagă şi incompletă.

[3] Pentru E. Coşeriu, pozitivismul reprezintă o metodologie de cercetare specifică mai ales ştiinţelor naturii şi utilizată şi de lingvişti secolului al XIX-lea (Coşeriu 2000: 23 sqq.).

[4] Ivănescu consideră că procesele de etnogeneză şi glotogeneză sunt inseparabile şi se implică reciproc: formarea unui popor se reflectă lingvistic prin naşterea unei limbi proprii, iar limba nou formată reprezintă o marcă a identităţii etnice a poporului care o vorbeşte de-a lungul întregii sale existenţe.

Scanned with OKEN Scanner

baza acesteia, elaborează un principiu al coordonării celor două evoluții: etapele de dezvoltare ale unei limbi trebuie stabilite în corelație cu cele ale evoluției istorico-sociale a macrogrupului respectiv de locutori.

În al patrulea rând, G. Ivănescu avansează principiul separării studiului limbilor populare de cel al limbilor literare, susținând că limbile vorbite, pe de o parte, și cele de cultură, pe de altă parte, reprezintă două varietăți, prin natura lor diferite, ale unei limbi istorice, întrucât factorii care le dirijează evoluția sunt diferiți. Astfel, el nu doar delimitează studiul graiurilor populare de cel al limbilor literare, ci susține și necesitatea adoptării unor perspective diferite de studiu pentru cele două varietăți lingvistice; dacă, în cazul limbilor vorbite, Ivănescu propune o perspectivă cauzalistă, pentru limbile de cultură el consideră adecvată adoptarea unei perspective finaliste.

2. Planul obiectului cercetării

Celălalt plan pe care l-am avut în vedere este cel al obiectului cercetării. Ne referim la modul în care Ivănescu a conceput fenomenul diacronic: felul cum evoluează o limbă istorică, factorii care dirijează acest proces și modul în care acționează aceștia. Am arătat mai sus că savantul ieșean opinează că dezvoltarea lingvistică este un proces influențat atât de factori interni, cât, mai ales, de factori extralingvistici, grupați în trei categorii: factori de ordin material sau fiziologic (baza de articulație), factori de ordin mental (baza psihologică) și factori de ordin social (structura socială a poporului vizat).

Ivănescu preia de la mentorul său, A. Philippide, cu unele modificări, conceptul de bază de articulație, care, după acesta din urmă, se referă la conformația fizică a organelor articulatorii, socotită răspunzătoare pentru modul specific în care vorbitorii unei anumite colectivități lingvistice articulează sunetele. Ivănescu acceptă această perspectivă, însă consideră că în baza de articulație trebuie să fie inclusă și totalitatea deprinderilor articulatorii ale unui popor. Așadar, semnificația noțiunii de bază de articulație ar avea două componente, una referitoare la conformația organelor implicate în articularea sunetelor și o alta, ce vizează obișnuințele de articulare ale membrilor unei comunități lingvistice.

Baza articulatorie dirijează evoluția limbii sub aspect fonetic, fiind răspunzătoare pentru schimbările fonetice suferite de o limbă în timp. Trebuie spus că acestea sunt considerate de Ivănescu cele mai importante schimbări, întrucât ele sunt cele care modifică „aspectul sonor" al unei limbi, făcând-o de nerecunoscut la un moment dat. De asemenea, susține savantul, transformările fonetice afectează și un alt nivel al limbii, ele având ca efect și destructurarea sistemului morfologic.

Baza de articulație acționează atunci când un popor adoptă sau i se impune o limbă nouă. Într-o asemenea împrejurare istorică, vorbitorii pronunță sunetele noii

Scanned with OKEN Scanner

limbi în conformitate cu obişnuinţele lor de articulaţie. Sub influenţa acestor habitudini, sunetele limbii recent adoptate suferă modificări parţiale sau chiar totale, limba nouă adaptându-se deprinderilor articulatorii ale vorbitorilor cărora le-a fost impusă. Cel mai la îndemână exemplu pentru aplicarea acestei teorii este procesul de transformare a latinei populare în limbile romanice: după ce latina a fost adoptată de popoarele cucerite de romani, sunetele acesteia au fost modificate de vorbitorii autohtoni diferit, în virtutea bazei lor de articulaţie. Acest lucru a dus la transformarea latinei populare în limbile romanice. Evoluţia divergentă a latinei este considerată de Ivănescu un argument în favoarea teoriei bazei de articulaţie, întrucât fiecărui popor îi este specifică o anumită bază articulatorie, care impune o anumită direcţie de evoluţie fonetică.

Baza de articulaţie, atrage atenţia Ivănescu, nu acţionează însă oricând, ci doar în anumite condiţii de ordin economic, influenţa ei manifestându-se în condiţiile unei economii locale care nu favorizează circulaţia oamenilor şi a mărfurilor de la o regiune la alta. Este vorba de un regim economic caracteristic epocii medievale, perioadă când s-au format limbile romanice, adică un interval în care, în condiţiile unei „fixări" a populaţiilor romanizate pe regiuni, au acţionat tendinţele articulatorii autohtone ale acestora.

Baza psihologică ţine de gândirea şi mentalitatea unei societăţi; ea se referă la un cumul de particularităţi ale psihicului, intelectului şi afectivităţii unui popor. Mai exact, ea desemnează modul specific fiecărui popor de a percepe şi de a interpreta lumea[5]. Dacă baza de articulaţie vizează direct nivelul fonetic al limbii şi indirect pe cel morfologic, baza psihologică are consecinţe asupra evoluţiei morfologiei şi sintaxei limbii. Ei i s-ar datora, după Ivănescu, mai ales tendinţa unor limbi către hipotaxă sau parataxă, precum şi predilecţia pentru o anumită ordine a cuvintelor în propoziţii. O altă diferenţă faţă de baza articulatorie este faptul că baza psihologică acţionează continuu, pe când acţiunea celei dintâi este, cum am văzut, condiţionată de anumiţi factori istorico-economici.

Factorul social, care se referă la structura societăţii şi la relaţiile economice specifice unei comunităţi lingvistice într-o anumită etapă a dezvoltării ei istorice, capătă o importanţă deosebită în teoria lingvistică a lui Ivănescu, fapt vizibil în toate lucrările acestuia de istoria limbii. În monumentala sa *Istorie a limbii române*, savantul precedă prezentarea particularităţilor lingvistice specifice fiecărei etape de evoluţie de câte o amplă expunere a condiţiilor economico-sociale ale populaţiei romanizate sau, mai târziu, româneşti din perioada analizată.

Analizând particularităţile lingvisticii moderne[6], E. Coşeriu menţionează, printre altele, preocuparea cercetătorilor pentru aspecte de ordin teoretic şi

[5] Limba, văzută ca expresie a spiritului poporului care o utilizează, este o idee de origine humboldtiană.

[6] Prin lingvistică modernă, Coşeriu înţelege lingvistica actuală, adică a secolului al XX-lea.

Scanned with OKEN Scanner

metodologic: „O atare unitate nu exclude însă, ci într-un anumit sens chiar implică diferenţierea internă, astfel încât lingvistica actuală prezintă, după cum s-a spus, o mare varietate de curente şi orientări. Aceasta, în conformitate cu una din particularităţile care îi determină unitatea ideală: *focalizarea interesului asupra teoriei şi metodologiei* [subl. n.]. Cu alte cuvinte, unitatea epistemologică «formală» este cea care justifică varietatea «substanţială» a lingvisticii actuale, motivaţia epistemologică formală şi generică fiind aceeaşi: primatul atribuit teoriei şi metodelor, însă aceste teorii şi metode sânt uneori diferite, alteori chiar radical diferite" (Coşeriu 2000: 81). Potrivit acestei viziuni, istoria lingvistică a lui Ivănescu are o dimensiune modernă incontestabilă. În toate scrierile sale pe tema istoriei limbii române, cercetătorul ieşean manifestă o preocupare aproape obsesivă pentru precizarea şi descrierea metodelor şi principiilor de studiu pe care le-a considerat adecvate şi pe care, în consecinţă, le-a aplicat în cercetarea diacroniei limbii.

Teoria diacronică a lui G. Ivănescu este una antropologistă, care pledează pentru includerea factorului uman în investigaţia lingvistică. Acest lucru este cu atât mai important, cu cât marele savant ieşean şi-a elaborat concepţia lingvistică într-o perioadă în care teoriile structuraliste, încă la modă, separau sau tindeau să separe studiul limbii de realităţile exterioare acesteia, inclusiv de vorbitori. În acest context al teoriei lingvistice, încercarea lui Ivănescu de a reintroduce în ecuaţie factorul uman, prin intermediul teoriei referitoare la baza de articulaţie şi la baza psihologică, este, deopotrivă, un act de curaj şi, în acelaşi timp, o continuare izbutită a teoriei lui A. Philippide.

BIBLIOGRAFIE

Coşeriu 2000 = Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Chişinău, Editura ARC.

Humboldt 2008 = Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii*, versiune românească şi introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie şi indici de Eugen Munteanu, Bucureşti, Editura Humanitas.

Ivănescu 1950 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, extras din „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XIII–XIV, 1946–1947 [1950], p. 3–48.

Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, ediţia a II-a, îngrijirea ediţiei, indice de autori şi indice de cuvinte: Mihaela Paraschiv, Iaşi, Editura Junimea.

Ivănescu ms. nr. 52/6a = G. Ivănescu, *Dreptul de a revizui lingvistica structuralistă contemporană*, manuscrisul nr. 52, dosarul 6, Biblioteca Filialei din Iaşi a Academiei Române, Fondul „G. Ivănescu".

Ivănescu ms. nr. 52/6b = G. Ivănescu, *Principiile şi metodele istoriei limbii*, manuscrisul nr. 52, dosarul 6, Biblioteca Filialei din Iaşi a Academiei Române, Fondul „G. Ivănescu".

Scanned with OKEN Scanner

G. IVĂNESCU'S PRINCIPLES OF RESEARCHING THE LANGUAGE HISTORY

ABSTRACT

In this paper I aimed at exposing the way G. Ivănescu understands the process of linguistic development and the manner in which this process should be studied. With regards to the first aspect, I presented the factors that, in Ivănescu's opinion, shape the evolution of languages: the basis of articulation, the psychological basis, and the social structure of the community that makes use of the respective language. I also exposed the methodological principles that must be obeyed by the language historian. First of all, Ivănescu argues that the linguistic development is to be divided into phases of evolution. The linguistic phenomena must then be grouped according to these phases. Secondly, the researcher must be interested in discovering not only the diachronic transformations, but also their causes, like any other scientist studying natural sciences. As the processes of language creation and nation formation are considered closely interrelated, Ivănescu believes that the linguist should establish the phases of linguistic evolution in relation to the phases of social development. Finally, the Iassian scholar states that the research of the spoken languages must be separated from that of written languages; the evolutions of these two linguistic variations are considered influenced by different factors and, therefore, should be treated as such by the language historian.

Keywords: *diachrony, basis of articulation, psychological basis, linguistic change, linguistic development, structuralism, language history.*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

ELOGIU SPIRITULUI CREATOR: G. IVĂNESCU

ILEANA OANCEA*

„Lingvistica trebuie să explice limba, atât cât se poate ea explica, prin om şi, deci, prin istoria popoarelor" (Grigore Ilisei, *Portrete în timp* [interviu acordat de G. Ivănescu lui...], Junimea, Iaşi, 1992, p. 138).

Venirea profesorului G. Ivănescu, în 1963, la o facultate proaspăt înfiinţată, la care activau deja eminenţi profesori formaţi în centre universitare puternice: Eugen Todoran, V. Iancu şi, mai apoi, Şt. Munteanu, a însemnat enorm pentru evoluţia acesteia. „Întemeietorii" se vor dovedi, în curând, personalităţi proeminente ale culturii române, dând anvergură studiilor literare din perspective moderne. Prezenţa acestora a permis unei facultăţi tinere să ocolească marginalitatea, mai mult, a permis alăturarea facultăţii, nu peste multă vreme, vechilor instituţii din tară, cu o tradiţie prestigioasă. Facultatea filologică timişoreană devenea a patra instituţie cu acest profil din ţară, din punctul de vedere al valorii ei academice.

Venirea profesorului G. Ivănescu a însemnat o puternică schimbare de paradigmă în cercetarea filologică şi în pregătirea filologică a tinerilor pasionaţi de lingvistică, aflată atunci în plină transformare în plan mondial. Căci marele lingvist aducea cu sine atmosfera de neconfundat a laşului universitar interbelic, un oraş simbol care i-a fixat destinul (cf. interviul citat, *Portrete în timp*, p. 144). Nevoia de creaţie şi aspiraţia spre erudiţie, dar şi spre originalitate le-a învăţat G. Ivănescu de la maeştrii săi. Tot ceea ce marile întâlniri cu A. Philippide, în primul rând, Garabet Ibrăileanu, Iorgu Iordan, dar şi cu G. Călinescu au putut să aducă definitoriu în modelarea unui spirit veşnic neliniştit, avid de cunoaştere, iscoditor, aflat în formare atunci, le-a adus cu sine pentru buna alcătuire spirituală a discipolilor timişoreni. Contactul de scurtă durată cu Eugeniu Coşeriu, cel mai mare lingvist al epocii noastre, pe atunci student, l-a marcat, de asemenea, G. Ivănescu urmărind impresionanta carieră mondială a acestuia şi analizându-i cu atenţie lucrările într-o epocă în care Coşeriu era mai mult sau mai puţin ignorat în România.

* Universitatea de Vest, Timişoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4, România

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 257–263

La Timişoara, în acest colţ de ţară, se desfăşura astfel, prin profesorul Ivănescu, panorama marilor valori româneşti, dar şi universale din ştiinţa limbii, căci G. Ivănescu vorbea deopotrivă despre Chomsky, de exemplu, simultan cu conturarea în plan mondial a doctrinei acestuia. Lingvistica generală devenise o preocupare centrală pentru elevii săi, un prilej de interogare asupra fundamentelor lingvisticii. Ea devenea locul unde stilistica putea să-şi câştige statutul de ştiinţă cu adevărat explicativă. În această preocupare pentru problemele general teoretice trebuie căutată, în primul rând, mutaţia paradigmatică profundă adusă formaţiei universitarilor timişoreni de efortul constructiv al Profesorului.

G. Ivănescu mai aducea cu sine, la Timişoara, formaţia complexă pe care şi-a desăvârşit-o la Paris şi la Roma, adică prin nemijlocitul contact cu o ştiinţă aflată în centrul epistemei contemporane, şi concepţia despre valoarea şi despre rosturile învăţământului academic, altoită pe exprienţele intelectuale decisive din anii foarte tineri, legate de şcoala lingvistică ieşeană. Toate aceste lucruri deprinse în oraşul studenţiei, atât de încărcat de istorie românească, sau în Occident, în centrele mereu inovatoare ale romanităţii, a reprezentat puntea întinsă de Profesor spre buna alcătuire spirituală a elevilor săi timişoreni, care doreau „să ardă etapele".

Am fost asistenta profesorului G. Ivănescu şi consider acest fapt unul dintre marile privilegii pe care le-am avut, deşi colaborarea era însoţită de o mare exigenţă. Copleşitoarea erudiţie, adesea paralizantă pentru un proaspăt absolvent, era însă, paradoxal, îmbinată cu o rară generozitate. Şi această „dualitate" vorbea despre o personalitate cu totul aparte. Nu voi stărui asupra unui capitol foarte important şi, în acelaşi timp, emoţionant al existenţei mele.

Voi încerca, în cele ce urmează, să scot în evidenţă câteva idei importante ale creaţiei ştiinţifice ale unuia dintre cei mai mari lingvişti români, mutând discuţia pe un plan care ştiu că este în acord cu esenţa unei personalităţi în care viaţa s-a confundat cu propria operă.

G. Ivănescu este, poate, la noi, lingvistul cu cea mai mare propensiune spre cunoaşterea exhaustivă. El este, în acelaşi timp, unul dintre lingviştii obsedaţi de problemele teoretice ale lingvisticii, pe care a încercat să le fixeze într-o concepţie unitară încă de la primele sale lucrări. Amintim, în a cest sens, *Problemele capitale ale vechii române literare* (1948), care a schimbat viziunea impusă de Densusianu despre baza dialectală a limbii române literare, în plus ea conţinând *in nuce* unele soluţii de mai târziu la problemele „capitale" ale lingvisticii.

Concepţia sa *structural-cauzală* în explicarea proceselor glotogenetice reprezintă recuperarea prin noua optică a lingvisticii, cea structurală, a celor două principii explicative ale fenomenelor diacronice din lingvistica istorică a secolului al XIX-lea, şi anume: cel al rolului *habitudinilor* articulatorii (deci al substratului) în procesul transformărilor fonetice, definitoriu în formaţia limbilor înrudite genealogic dintr-o limbă-bază (comună), şi cel al analogiei, manifestat în existenţa, deopotrivă, a unei *baze psihologice* comune unei etnii, răspunzătoare de anumite

Scanned with OKEN Scanner

fenomene de evoluţie în sfera morfosintactică a limbii. Reţinem aceste precizări din *Preliminarii* (cap. I, *Principiile dezvoltării lingvistice*) la *Istoria limbii române* (Iaşi, Editura Junimea, 1980, p. 13): „Întrucât influenţa bazei de articulaţie asupra limbii – ca şi cea a temperamentului unui popor – este înlăturată total numai în epocile de intensă circulaţie, deci de tehnică dezvoltată, când se nasc limbile comune (limbile literare unitare), putem afirma că numai în aceste epoci se realizează total condiţia firească a limbilor: aceea de a deveni relativ fixe, relativ stabile. Aşa se explică fixitatea limbilor literare, în special în perioada de unitate, în raport cu mobilitatea graiurilor populare. Vom ajunge astfel la un *structuralism* cauzal [subl. n.], adică la un structuralism mentalist în sintactică şi morfologie (= morfotică) şi articulatoriu în fonetică. Dar cauzele structurii şi schimbării limbii nu se pot manifesta oricând, ci, cum am văzut, numai în anumite structuri sociale, care alcătuiesc condiţia de realizare a cauzelor ce provoacă schimbarea limbii. Adevăratul structuralism lingvistic nu va neglija deci nici istoria poporului. Structuraliştii vor trebui să admită că şi articulaţiile fac parte dintr-un sistem; căci nu putem tăgădui naturii posibilitatea de a alcătui sisteme. Opoziţiile – eu aş prefera: *distincţiile* – fonetice există nu pentru că le impun cuvintele, ci pentru că le impun organele articulatorii". Este evident că direcţia *teleologică a structuralismului clasic*, strict imanentist, face loc acum celei *cauzale*, care obligă structuralismul să ia în considerare elementele „exterioare" sistemului lingvistic. Ele au un rol în viaţa unei limbi, ba, mai mult, sunt chiar agenţii schimbării sistemului, acţionând hotărâtor în perioada crucială a evoluţiei diacronice a unei limbi, cea a procesului glotogenetic, când limba însăşi se constituie, pe firul continuităţii genealogice, ca moment de discontinuitate. Este o temă majoră în gândirea altui mare „ieşean", Eugeniu Coşeriu, în *Sincronía, diacronía e historia* (1955).

Viziunea structurală este proiectată de G. Ivănescu în diacronie în spiritul romaniştilor Walter von Wartburg sau Eugeniu Coşeriu. După etapa glotogenetică în care au acţionat decisiv, modelându-i evoluţia, cauzele menţionate, istoria limbii se prezintă ca o succesiune de sincronii, adică de etape evolutive având, fiecare, *o structură* bine definită. Structuralismul este depăşit prin relaţia subtilă dintre sincronie şi diacronie pusă la baza „istoriei".

O altă idee deosebit de importantă este aceea că există, pe lângă o istorie a limbii populare, care nu epuizează istoria unei limbi, o istorie a limbii literare ce se conduce după alte principii decât cele ale substratului şi ale bazei psihologice. Aceste principii se reduc, în sensul gândirii vossleriene, la activitatea *conştientă, de natură spirituală*, a vorbitorilor celor mai înzestraţi ai unui idiom (oameni de cultură, scriitori), în vederea perfecţionării instrumentului lingvistic pus la dispoziţie de varianta populară, genuină şi neprelucrată a acestuia. „După noi – afirmă G. Ivănescu (loc. cit., p. 14–15) –, deosebirea fundamentală între istoria graiurilor populare şi cea a limbilor literare constă în faptul că cele dintâi sânt încă sub influenţa unui factor material, ca baza articulatorie, pe când celelalte anulează

Scanned with OKEN Scanner

determinările impuse de aceasta, menţinând un sistem fonetic care corespunde bazei articulatorii a unui singur dialect sau a unei perioade mai vechi. De aceea în primele întâlnim determinismul caracteristic fenomenelor naturii, iar în celelalte suprimarea acestui determinism natural, în favoarea unuia de ordin social. Examinarea atentă, lipsită de prejudecăţi, a faptelor de limbă ne duce la concluzia că formele primare ale limbajului, anume graiurile populare, se comportă în unele privinţe ca natura şi că o comportare deosebită de aceea a naturii, şi deci specifică dezvoltării spirituale, vieţii sociale, găsim numai la limbile literare. Plecând de la concepţia filozofului român Lucian Blaga, care face distincţia între *culturile minore* şi *culturile majore*, primele fiind culturile etnografice, iar cele din urmă, culturile superioare, am putea vorbi şi noi de *spiritul minor*, înlănţuit de factori naturali, şi de *spiritul major*, devenit cu adevărat autonom. Graiurile populare ni se par a fi expresia *spiritului minor*, iar limbile literare, expresia spiritului major. Între aceste două forme ale spiritului există nu numai asemănări, dar şi o radicală opoziţie. Unele din principiile după care se conduce dezvoltarea spiritului minor şi a formelor sale de expresie, care sânt limbile literare, sânt opuse principiilor după care se conduce dezvoltarea spiritului minor şi a formelor sale de expresie, care sânt limbile populare. Avem aici un aspect al dialecticii spiritului, aspect care a scăpat, în general, până astăzi lingviştilor, ca şi istoricilor literari, istoricilor, sociologilor şi filozofilor spiritului. (Pentru amănunte, vezi G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica", II, 1972, p. 5–25)".

Acest mod de a concepe „viaţa" limbii este aplicat la istoria limbii române, *prima istorie completă* pe epoci a limbii române: a limbii române populare, dar şi a celei literare, *realizată pe baza unei concepţii complexe, clar şi riguros articulate, privind natura limbajului uman, în general, şi existenţa lui în istorie*. La baza acestei concepţii, cu o deschidere teoretică atât de amplă şi de o stringenţă argumentativă impresionantă, stau ideile mai „vechi" ale lui A. Philippide despre schimbările lingvistice, provenind din tradiţia neogramatică, altoite pe ideile mai noi ale lingvisticii, trimiţând la gândirea unor mari lingvişti din secolul trecut: Vossler, A. Meillet, formaliştii ruşi şi praghezi, Martinet, Walter von Wartburg, Chomsky etc. Ea sintetizează gândirea Profesorului din lucrările anterioare fundamentale.

Această sinteză organic articulată constituie un răspuns original, de mare forţă explicativă, la „problemele capitale" ale lingvisticii. Efortul constructiv al gândirii lingvistice a lui G. Ivănescu, căreia lingviştii timişoreni îi sunt atât de datori, vizează, în ultimă instanţă, cum s-a putut, credem, observa din această prezentare, restructurarea a înseşi fundamentelor constitutive ale paradigmei moderne care organizează, în profunzime, spaţiul cognitiv al ştiinţei limbii şi, într-un plan mai general, al ştiinţelor umane, cărora lingvistica li se subsumează într-un mod propriu.

Concepţia lui G. Ivănescu despre „dubla natură a limbajului" presupune, cum se arată de altfel cu claritate atât în *Preliminarii* (*Istoria limbii române*), cât şi în

Scanned with OKEN Scanner

Storia delle parlate..., existența a două tipuri de lingvistică: *o lingvistică a limbilor populare* (reprezentată de lingvistica istorico-comparativă a secolului al XIX-lea) și *o lingvistică a limbilor literare* (ilustrată de Școala vossleriană); având ca teren de argumentare celebra dihotomie din istoria lingvisticii generale dintre neogramatici și idealiști, susținută, polemic, de Karl Vossler, ea constituie un punct de plecare teoretic fructuos pentru un anumit mod de depășire a viziunii istoriste prezente în principalele manuale de lingvistică romanică, pentru că reflectau o altă paradigmă de cercetare decât cea impusă de indo-europeniști: o paradigmă la fel de importantă însă și la fel de rezistentă și, mai ales, raportată la modelele și exigențele speculative ale timpului, nu mai puțin „științifică", orientând practica și teoria lingvistică romanică până la constituirea lingvisticii „științifice" comparativ-istorice.

O astfel de istorie „dualã" este interesată să recupereze existența în diacronie a unei meditații lingvistice organice, consecvente și tensionate, în același timp, subsumabile la ceea ce G. Ivănescu numea lingvistica limbilor literare, cantonate, în viziunea sa, în cadrul celebrei dispute dintre noua și vechea mentalitate științifică de la începutul secolului trecut, cea dintre neogramatici și „idealiști".

A vorbi despre profesorul G. Ivănescu, încercând să te apropii de ceea ce constituie esența unei personalități de o rară suplețe și complexitate, ocolind, ca pc o insuficiență, spectaculosul și ostentația, înseamnă, de fapt, a vorbi despre lucrările sale, cu care existența Profesorului s-a confundat până la anularea acesteia. Dintre toate, cea care exprimă în modul cel mai complex ființa sa spirituală este, cum s-a putut observa, *Istoria limbii române*, lucrare singulară, în multe privințe, și nu numai raportată la lingvistica românească. Iată de ce imaginea profesorului G. Ivănescu, așa cum s-a conturat ea în conștiința foștilor săi elevi, se regăsește, îmbogățită, în ea.

Rod al unei experiențe lingvistice îndelungate, această carte sobră și de o impresionantă erudiție vorbește, în primul rând, despre mobilitatea sa spirituală. Ea mai vorbește, de dincolo de textul scris, despre bucuriile subtile ale cunoașterii, care împlinesc, dându-i consistență și fervoare, o existență aflată sub semnul tensiunii creatoare. Regăsim apoi în ea modul de a gândi al Profesorului, profund și original, viziunea largă asupra fenomenelor, izvorând din meditație, și o neobișnuită capacitate de a supune „actualitatea" științifică, nu de puține ori deconcertantă, unei judecăți adânci și întotdeauna personale. Mai regăsim în ea vibrația polemică, patosul intelectual atât de caracteristic manifestărilor celor mai obișnuite ale Profesorului care vedea pretutindeni idei, chiar și în discuțiile cele mai obișnuite. Cartea este astfel nu numai înnoitoare, ci și profund stimulatoare, invitând la reflecție. Densitatea extraordinară a ideilor care „însuflețesc" materia cărții, dându-i relief și ritm interior, ne îndreptățește să vorbim de spiritul vosslerian care organizează, în profunzime, întreaga cercetare. Cu alte cuvinte, „pozitivismul" inerent oricărei investigații este luminat – și depășit – în permanență de reflecția teoretică explicativă, interpretativă. Simbioza lămurește, cred, poziția

Scanned with OKEN Scanner

particulară pe care această monumentală istorie o are în raport cu celelalte puține lucrări similare din cultura noastră, ca și față de alte istorii ale altor limbi. Și tot în același spirit trebuie să remarcăm faptul că întreaga problematică a istoriei limbii române, situată într-un orizont teoretic de o stringentă coerență, este regândită, reformulată prin prisma unor puncte de vedere, constituindu-se într-un corpus de *principii directoare*. Prinse în cercul hermeneutic al înțelegerii, afirmații ale unor lingviști reputați, români sau străini, sunt reevaluate și uneori negate. Recunoaștem aici poate cea mai de seamă însușire a Profesorului: o capacitate speculativă cu virtuți totalizatoare, integratoare, care se adaugă unei „meticulozități" lingvistice în cea mai bună tradiție neogramatică. Aici G. Ivănescu se întâlnește cu Eugeniu Coșeriu, fostul său elev de la Iași, format apoi în ambianța stimulatoare a lingvisticii europene, pe care Ivănescu a urmărit-o cu mai mare dificultate, fără a putea să aibă un contact strâns și direct cu aceasta. Ei se întâlnesc însă în modul de a gândi limbajul în perspectivă larg antropologică, perspectivă elaborată de Eugeniu Coșeriu extrem de complex prin lingvistica integrală pe care a fundamentat-o.

Lingvistica românească va trebui să se situeze față de această carte care nu conține numai cea dintâi istorie a limbii române, ci, subiacent, și un tratat de lingvistică generală. Rezumând o existență într-un studiu, *Istoria limbii române* ne arată felul cum au crescut, într-un tot armonios, lucrările de lingvistică ale profesorului G. Ivănescu, de la *Problemele capitale ale vechii române literare* până la *Gramatica comparată indoeuropeană*, probând fiecare, dincolo de fapte, înclinația spre reflecția organică, sistematică, imperioasa nevoie de înălțare spre general, în lumea rarefiată a „principiilor". Și aceasta pentru că autorul ei și-a construit, mai întâi, o concepție proprie despre fenomenele lingvistice (atât de greu de realizat într-o epocă dominant teoretică), cu care lingviștii pot fi sau nu de accord, dar de care nu se poate face abstracție. Această concepție, îndelung gândită în toate articulațiile ei, este un liant între lucrările sale și un anumit mod de a concepe fenomenele limbajului, caracteristic școlii ieșene, neacceptat însă ca atare, ci reprezentând o adeziune critic verificată fără întrerupere în raport cu noile concepții. Structuralismul cauzal este rodul unei asemenea integrări, care este continuare și transformare, în același timp și o deschidere spre o lingvistică antropologică, locul de întâlnire cu modul lui Eugeniu Coșeriu de a gândi lingvistica, o întâlnire care vizează *esența* creatoare a limbajului uman. Aici trebuie căutată, poate, lecția înaltă a acestei cărți, reamintind prin întreaga ei structură cuvintele rostite de Profesor, cândva, elevilor săi de la Timișoara, și anume că nimic de seamă nu se poate face dacă rămâi specialist toată viața în cântul I al *Iliadei* lui Homer. Adăugăm încă un lucru care ni se pare esențial. Nimic deosebit nu se realizează fără o tradiție.

Profesorul Șt. Munteanu s-a impus în știința românească drept un reprezentant de seamă al stilisticii literare și reprezentant, deopotrivă, „al spiritului ivănescian". Discipol strălucit al profesorului G. Ivănescu, a asigurat în cea mai mare măsură perpetuarea acestei tradiții.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru noi toţi, studenţii şi doctoranzii de atunci, anii când Profesorul G. Ivănescu a predat, la Facultatea de Filologie din Timişoara, cursul de lingvistică romanică şi de lingvistică generală, timp de şapte ani, reprezintă tocmai crearea unei asemenea tradiţii. Este aceasta o *operă vie*, poate la fel de însemnată ca celelalte. Spre această lucrare de întemeiere spirituală se îndreaptă gândul nostru recunoscător.

PRAISE TO THE CREATIVE SPIRIT: G. IVĂNESCU

ABSTRACT

The arrival of professor G. Ivănescu in 1963, at the new established faculty, meant tremendously for its evolution. Here there were already teaching other renowned professors (i.e. Eugen Todoran, V. Iancu, Ştefan Munteanu), which had previously been accomplished their careers within important universities. "The founders" soon proved to be outstanding personalities of the Romanian culture, by giving a special development to literary studies viewed from a modern perspective. Their presence allowed to the new faculty to avoid being marginalized and even helped it follow in a short time the old academic institutions in the country – the ones with a greater tradition. Therefore, from the point of view of the academic merits, the Faculty of Philology in Timişoara arrived to be rated the fourth establishment of this kind in Romania.

Keywords: *G. Ivănescu, linguistics, creative spirit, linguistic doctrine, Timişoara.*

Scanned with OKEN Scanner

ELEMENTE DE SOCIOLINGVISTICĂ ÎN SCRIERILE LUI G. IVĂNESCU[1]

FLORIN-TEODOR OLARIU*

„Faptele lingvistice sânt reflexul unor fapte istorice, de ordin politic" (Ivănescu 1948: 351).

Majoritatea exegezelor de istorie a limbii române abordează acest domeniu într-o manieră devenită clasică, şi anume aceea a prezentării evoluţiei respectivei limbi pe epoci istorice, în cadrul cărora este urmărită, sincronic de această dată, modalitatea în care cele patru mari compartimente ale limbii (fonetică, morfologie, sintaxă şi lexic) se structurează, ca urmare a acţiunii conjugate a factorilor interni şi a celor externi. Fie că avem în vedere scrieri cu caracter declarat didactic (*Istoria limbii române*, coord. Florica Dimitrescu, 1978), fie că ne referim la exegeze ştiinţifice fundamentale pentru domeniul abordat (cele două volume ale *Istoriei limbii române* elaborată de Ovid Densusianu, 1961 – ediţia J. Byck, *Istoria limbii române* redactată de Al. Rosetti, 1978, sau cele două volume din tratatul academic de istorie a limbii române, 1965–1969), majoritatea acestor lucrări urmăresc dezvoltarea limbii române mai ales prin prisma evoluţiei sistemului lingvistic (cele patru compartimente menţionate mai sus), această evoluţie fiind rareori pusă într-un context mai larg, de factură istorică, culturală sau politică.

Un caz aparte în acest sens îl constituie *Istoria limbii române* a lui G. Ivănescu, o lucrare care încearcă în mod deliberat să depăşească tradiţia românească[2] printr-o abordare mult mai complexă şi dinamică a spaţiului etnolingvistic est-romanic. Oricine se apropie de cartea lui Ivănescu poate constata, fie şi numai la o sumară

[1] Această lucrare a fost realizată în cadrul Proiectului „Societatea bazată pe cunoaştere – cercetări, dezbateri, perspective", cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, POSDRU/89/1.5/S/56815.

* Academia Română, Filiala din Iaşi, bd. Carol I, nr. 8, România.

[2] Tradiţia în cauză este prezentă şi la nivelul studiilor europene de profil, o lucrare ilustrativă pentru acest stil de analiză a istoriei unei limbi fiind cartea lui A. Dauzat, *Histoire de la langue française*, publicată în 1930.

Scanned with OKEN Scanner

trecere în revistă a conținutului[3], că se află în prezența unui alt mod de a privi domeniul luat în discuție, în sensul că evoluția limbii române este pusă în strânsă legătură cu evoluția istorico-politică a întregului spațiu vizat prin tema abordată, transformările lingvistice ce au avut loc de-a lungul timpului în cadrul respectivului areal fiind poate pentru prima dată atât de strâns corelate cu un întreg set de factori externi sistemului lingvistic[4]. Dacă împrejurările istorice ce au însoțit și, în bună măsură, au determinat apariția și dezvoltarea limbii române erau, în cele mai bune cazuri, doar menționate în celelalte lucrări de profil, de această dată componenta lingvistică a romanității orientale este plasată într-un cadru istoric și cultural mult mai larg, în care cauzalitățile de ordin politic, social sau economic se susțin reciproc în configurarea identității spațiului etnocultural avut în vedere. În acest sens, atunci când autorul precizează metodologia folosită în redactarea acestei opere de maturitate, opțiunea sa de a acorda un loc important factorilor externi în elucidarea evoluțiilor fonetice este formulată în mod explicit: „Dacă, în prezenta lucrare, n-am dat explicații prin factorul material (baza de articulație), [...] am urmărit în schimb să arătăm cum structurile sociale au permis sau au împiedicat manifestarea lor [a schimbărilor fonetice, n.n.]. Ținta noastră principală a fost aceea de a pune istoria limbii în legătură cu istoria poporului, fără a neglija dezvoltările interne, analogice, provocate de structura sistemului morfotic și lexical" (Ivănescu 1980: 20–21).

Această viziune complexă asupra fenomenului lingvistic caracterizează întreaga operă a lui Ivănescu, ea fiind prezentă încă din primele sale lucrări apărute în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", începând cu anul 1934 (cf. Ivănescu 1982). Ceea ce se poate, însă, evidenția ca o latură cu adevărat originală a acestei viziuni lingvistice, despre care, după cunoștințele noastre, s-au spus mai puține lucruri și asupra căreia vom insista în cadrul lucrării de față, este abordarea marcat sociolingvistică pe care Ivănescu o promovează atât în lucrările sale teoretice, cât și în luările de poziție pe diverse teme, cum ar fi, de exemplu, cele de cultivare a limbii. Văzută ca „studiu al limbajului în contextul său sociocultural" (Baylon 2002: 35), sociolingvistica își găsește în lingvistul ieșean

[3] Dimensiunea sociolingvistică a demersului ivănescian reiese și din formularea titlurilor unor capitole sau subcapitole: *Rolul claselor sociale și al structurilor sociale în determinarea structurii și dezvoltării limbilor* (Ivănescu 1980: 10); *Condițiile sociale care au dus la formarea limbii române și a poporului român* (*ibidem*: 177); *Evenimentele etnice și sociale de pe teritoriul locuit de români din secolul al X-lea până în secolul al XIV-lea și reflexele lor lingvistice* (*ibidem*: 367); *Dezvoltarea socială, economică și culturală a poporului român de la 1878 până astăzi; reflexele ei lingvistice* (*ibidem*: 709) etc.

[4] Ivănescu a adoptat această perspectivă ce introduce „un punct de vedere evolutiv" asupra istoriei limbii încă de timpuriu, fie în articole și lucrări, fie în luări de poziție cu referire la unele lucrări de specialitate, în această ultimă categorie încadrându-se, de exemplu, recenzia la primul volum din *Istoria limbii române* a lui Al. Rosetti, intitulat *Limba latină*, recenzie apărută în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»" din 1938; aici, poziționându-se critic în raport cu viziunea de ansamblu propusă de Rosetti asupra evuluției limbii române, Ivănescu menționează: „istoria limbii, astfel cum e concepută de Densusianu și Rosetti, este numai *lingvistică sincronică* sau *statică*, și anume descrierea stărilor succesive ale unei limbi, ba chiar numai a celor atestate prin texte", o astfel de istorie a limbii, „concepută ca o serie de gramatici succesive", implicând în mod inevitabil, conform lingvistului ieșean, o serie de erori de perspectivă asupra temei cercetate (Ivănescu 1938a: 305).

Scanned with OKEN Scanner

unul dintre principalii săi susţinători şi promotori pe teren românesc, elemente de macrosociolingvistică[5] fiind decelabile în cele mai importante scrieri ivănesciene. În cele ce urmează vom încerca să argumentăm poziţia noastră, propunând dintru început, după o lectură a unora dintre cele mai importante texte scrise de Ivănescu, o clasificare a temelor de sociolingvistică prezente în aceste scrieri în conformitate cu trei mari domenii de analiză specifice disciplinei amintite:

1. Limbă şi naţiune/etnie/rasă;
2. Limbă şi clasă socială;
3. Limbă şi educaţie/planificare lingvistică [6].

Dacă punctul de plecare al temei noastre de cercetare l-a constituit *Istoria limbii române* – o lucrare de maturitate, cu caracter de sinteză pentru întreaga operă lingvistică a autorului ieşean –, pentru a reliefa dimensiunea sociolingvistică a respectivei opere ne vom întoarce către termenul *a quo* al acesteia, altfel spus, către primele articole apărute, aşa cum precizam mai sus, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»" (BIFR). Această opţiune analitică a venit din dorinţa firească de a observa maniera în care viziunea de tip „socio" (formată, după cum însuşi Ivănescu menţionează cu numeroase ocazii, sub influenţa şcolii sociologice a lui A. Meillet) s-a manifestat mereu în scrierile sale pe cele trei coordonate deja amintite.

1. Limbă şi naţiune/etnie/rasă

Conceptele de «etnie» şi «rasă», configurate şi utilizate mai întâi în teoriile sociologice, au devenit destul de rapid variabile urmărite şi în cercetările de sociolingvistică (cf. Milroy, Gordon 2003: 108–114). Examinând „raporturile pe care le întreţin comunităţile cu propria lor limbă şi cu celelalte limbi" (Moreau 1997: 143), aceste două concepte operative sunt utilizate cu preponderenţă în descrierea comportamentelor (socio)lingvistice pe care comunităţile/grupurile entice le dezvoltă în coprezenţă.

La Ivănescu conceptul de «rasă» este luat în discuţie încă din primul său articol, intitulat *Din fonetica evolutivă a limbii române (cu câteva discuţii de fonetică generală)* şi publicat în cel de-al doilea număr din BIFR (Ivănescu 1935). Într-o consistentă notă de subsol ce se desfăşoară de-a lungul a patru pagini (dintre

[5] Dihotomia *microsociolingvistică/macrosociolingvistică* reprezintă o distincţie de bază în lucrările de profil, demersul de tip „micro" fiind rezervat, în general, analizei comportamentului şi interacţiunilor verbale la nivelul individului sau al grupului, în timp ce demersul de tip „macro" are ca obiect de studiu interacţiunile lingvistice la nivel comunitar sau intercomunitar (Boyer 2001: 16–18; cf. şi Calvet 1998: 92–102).

[6] Aceste concepte operative («etnie», «naţiune», «clasă socială», «planificare lingvistică» etc.) au constituit puncte de interes în teoria sociolingvistică încă de timpuriu, în lucrări devenite clasice pentru domeniu, cum ar fi cea a lui Peter Trudgill: *Sociolinguistic: An Introduction* (Trudgill 1974), şi au rămas până astăzi repere analitice ale domeniului în discuţie (cf. Moreau 1997, Milroy, Gordon 2003, Ammon *et al.* 2004–2006, Llamas *et al.* 2007).

Scanned with OKEN Scanner

care două sunt acoperite aproape în întregime de explicațiile respectivei note, aspect ce amintește de stilul ilustrului său profesor, A. Philippide – savant care, la rândul său, a făcut adesea referiri în scrierile sale la conceptul de «rasă»), tânărul, pe atunci, lingvist ieșean urmărește raportul dintre schimbările fonetice ale unei limbi și „rasa" care o vorbește. Având ca punct de plecare pentru considerațiile sale un articol semnat de J. van Ginneken și intitulat *La biologie de la base d'articulation*, unde sunt demonstrate diferențele de sisteme fonetice între rasele dolihocefale și cele brahicefale, Ivănescu aderă la această teorie, susținând că „singurele explicații valabile ale variației sistemelor fonetice (cuprinse fiind toate aptitudinile articulatorii) și ale variației schimbărilor fonetice de la un dialect la altul sau de la o limbă la alta sânt acelea care pun aceste variații în legătură cu deosebiri de rasă" (Ivănescu 1935: 138). Ca urmare a acestei poziții teoretice, lingvistul ieșean va combate și acea componentă a teoriei substratului care explică unele schimbări fonetice prin acțiunea factorilor interni specifici sistemului lingvistic, arătând că este necesar să punem în legătură evoluțiile lingvistice atribuite până acum dezvoltării interne a sistemului mai degrabă cu rasa, înțeleasă ca un concept eminamente antropologic, această opțiune teoretică având ca fundament convingerea că „în realitate toate schimbările fonetice ale unei limbi sânt determinate de rasa poporului care vorbește acea limbă" (*ibidem*: 139). În aceste condiții, orice popor nou care se aseamănă din punct de vedere rasial fie cu unul mai vechi, a cărui continuare este, fie cu altul cu care se învecinează și cu care, drept consecință a acestei proximități, a intrat într-un proces de metisaj etnic, va dezvolta în mod independent aceleași schimbări fonetice pe care le vom regăsi și la poporul mai vechi sau la cel vecin, ca urmare a factorului rasial comun ce stă la baza tuturor celor trei comunități/ faze lingvistice.

Pe lângă noțiunea de «rasă», Ivănescu mai folosește în nota menționată alți doi termeni cu o puternică încărcătură sociolingvistică, și anume cel de «comunitate», pus în strânsă legătură cu cel de «rasă» și având, ca și acesta, o funcție marcat identitară în raport cu grupul lingvistic, precum și cel de «popor». Deși sunt utilizați în bună măsură ca termeni sinonimici pentru a circumscire factorul etnic, prezența acestei triade terminologice: «rasă» – «comunitate» – «popor» în argumentarea propriei poziții teoretice arată că suntem în prezența unei viziuni la baza căreia autorul plasa încă din debutul carierei sale științifice un program de cercetare de factură marcat antropologică, așa cum transpare și dintr-o constatare cu caracter conclusiv prezentă în nota luată de noi în discuție: „[...] pentru prima oară s-a arătat de ce cutare sistem fonetic sau schimbare fonetică convine cutărei rase și de ce cutare altele convin altor rase. Este desigur nevoie de numeroase cercetări în această direcție, până ce se va ajunge ca toate caracterele sistemelor fonetice și toate schimbările fonetice să fie puse în legătură cu caracterele antropologice (anatomice) ale indivizilor vorbitori" (*ibidem* : 138).

Ca și la înaintașul său, A. Philippide, această legătură între limbă/transformări lingvistice și națiune (popor) va deveni o constantă a teoriei lingvistice ivănesciene. Ea va fi prezentată, susținută și argumentată ori de câte ori autorul va avea ocazia,

Scanned with OKEN Scanner

fie în lucrări de mai mică dimensiune, fie în lucrări de sinteză, cum ar fi *Istoria limbii române*. Referindu-ne la acest ultim volum, putem constata că raportul dintre limbă şi poporul care o vorbeşte este luat în discuţie încă din primul capitol, dedicat principiilor dezvoltării lingvistice, acolo unde Ivănescu expune *in nuce* liniile esenţiale ale teoriei sale asupra cauzelor schimbării lingvistice. Pentru autorul ieşean cele două entităţi sunt strâns relaţionate în procesul apariţiei şi, ulterior, al evoluţiei lor, componenta lingvistică reprezentând un parametru fundamental în circumscrierea identitară a unei comunităţi etnice: „Procesul de formare a unei limbi noi este şi procesul de formare a unui popor nou; sau, mai exact, numai procesul de naştere a unei limbi noi ne îngăduie să vorbim de naşterea unui popor nou, întrucât un popor se caracterizează întâi de toate printr-o limbă proprie, care persistă de-a lungul întregii sale existenţe" (Ivănescu 1980: 11). Dezvoltând la maximum această idee a interrelaţionării factorului lingvistic cu cel etnic, Ivănescu va ajunge la a postula o identitate *de facto* a conceptelor de «limbă» şi «popor», în sensul că acestea devin, practic, interşanjabile: „[...] procesul de etnogeneză (etnogonie) se reduce la un proces de glotogeneză (glotogonie) şi a vorbi despre un proces etnogonic înseamnă a vorbi despre un proces glotogonic. Atunci când se vorbeşte despre formarea unui popor nu se poate evita – ba chiar se impune – să vorbim despre formarea limbii lui, şi invers. De aceea, în istoria unei limbi, se impune, adesea, ca, în loc de limba respectivă, să se vorbească despre poporul respectiv" (*ibidem*: 12).

Fie că ne referim, aşadar, la lucrări de tinereţe, fie că luăm în considerare scrieri din perioada de maturitate, în ambele cazuri pot fi găsite luări de poziţie care să susţină interesul constant pe care Ivănescu l-a arătat raportului dintre limbă, pe de o parte, şi etnie/popor/rasă, pe de altă parte.

2. Limbă şi clasă socială

Analiza raportului dintre limbă şi clasă socială a constituit încă de la începutul sociolingvisticii ca demers autonom unul dintre pilonii săi de bază. A urmări maniera în care practicile lingvistice diferă în funcţie de statutul socio-economic al indivizilor sau al grupurilor a reprezentat o miză majoră pentru acest domeniu relativ nou în sfera ştiinţelor limbajului, co-variaţia limbă/structură socială fiind unul dintre parametrii pe care s-a fundamentat demersul sociolingvistic. În acest sens, menţionăm că una dintre cercetările exemplare, pe ale cărei metodologii şi rezultate s-a bazat sociolingvistica variaţionistă în calitatea acesteia de primă metodă de analiză în câmpul de cercetare ce avea să devină tot mai larg şi mai complex al sociolingvisticii, a fost ancheta de teren întreprinsă de William Labov – unul dintre părinţii fondatori ai sociolingvisticii – în anii '60 ai secolului trecut asupra corelaţiei între variaţia fonetică şi variaţia socială existentă în engleza vorbită la New York[7].

[7] Cf. William Labov, *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*, University of Pennsylvania Press, 1972. În acelaşi an Labov publică un alt volum: *Sociolinguistic*

Relația dintre limbă și clasă socială implică luarea în considerare a patru mari probleme (Baylon 2002: 78–79):

a) *definirea a însăși noțiunii de «clasă»*, aceasta fiind un construct teoretic ce a apărut mai întâi în câmpul sociologiei;

b) *descrierea și folosirea limbii*, cu referire directă la noțiunea de «sociolect»;

c) *explicarea schimbării lingvistice*, analizându-se modalitatea în care inovațiile lingvistice sunt motivate din punct de vedere social;

d) *construirea unei teorii lingvistice*, ca urmare a faptului că variația sociolingvistică trebuie să intre în definirea obiectului de studiu al lingvisticii.

Revenind la scrierile lui Ivănescu, vom spune dintru început că această a doua componentă asupra căreia vom insista în cele ce urmează, și anume raportul dintre *limbă* și *clasă socială*, reprezintă de departe cea mai consistentă temă de sociolingvistică în întreaga operă a lingvistului ieșean. Dacă ne referim la cele patru probleme menționate mai sus, considerându-le ca tot atâtea puncte de interes pentru orice proiect de analiză a relației dintre limbă și structurile sociale, trebuie să facem precizarea că toate acestea își vor găsi loc în lucrările sale, fiecare dintre ele fiind tratate (sau măcar atinse) odată cu luarea în discuție a unor aspect, precum originea limbii române, condițiile manifestării bazei articulatorii, apariția limbii literare etc. – teme recurente în gândirea lingvistică a lui Ivănescu.

Una dintre primele remarci cu caracter sociolingvistic pe care acesta le face este ocazionată de publicarea unei recenzii la primul volum din *Atlasul lingvistic român*, recenzie apărută în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»" din anul 1938. Observația în cauză pleacă de la constatarea pe care Sever Pop o face în *Introducerea* la volumul menționat, unde acesta pune caracterul mai inovator al graiurilor sudice în comparație cu cele nordice pe seama influențelor politice și sociale de proveniență sud-dunăreană care s-au exercitat în această parte a țării încă de dinaintea constituirii Principatelor. Regretând faptul că autorul atlasului nu duce mai departe această constatare destul de importantă pentru istoria limbii române, Ivănescu înțelege să facă el acest lucru, apelând și la teoriile lui A. Philippide și S. Pușcariu cu privire la diferențierile dialectale dintre cele două arii (pe cel din urmă combătându-l pe alocuri). Astfel, Ivănescu pleacă mai întâi de la teoria lui Philippide a separării bipolare a graiurilor românești într-un grup de nord și unul de sud și continuă apoi cu constatarea, făcută și de Sever Pop, cum că uneori graiurile din Moldova merg împreună cu cele din Muntenia sub aspect inovativ, fiind în opoziție, astfel, cu graiurile din Ardeal, mai arhaice, deși împart cu acestea aceeași arie nordică. Înainte de a da o posibilă explicație acestei stări de lucruri, Ivănescu reține faptul, decisiv de altfel, că aceste divergențe în aria nordică dintre graiurile din Moldova și cele din Ardeal au apărut destul de târziu, după constituirea Principatelor, teoria lui Philippide rămânând astfel valabilă sub acest aspect. Explicația pe care lingvistul ieșean o propune apoi pentru a justifica

Patterns – o culegere de lucrări apărute începând cu anul 1963 –, care începe cu un studiu intitulat *The Social Motivation of a Sound Change* (1963), aspect care în teoria ivănesciană reprezintă, *mutatis mutandis*, un adevărat laitmotiv, așa cum s-a văzut până acum și cum vom arăta și în continuare.

Scanned with OKEN Scanner

aceste asemănări dintre graiurile din Moldova şi cele din Muntenia este construită pe un fundament eminamente sociolingvistic: „Dar, probabil, faptul că în Muntenia şi Moldova, pe lângă clasa ţăranilor, a existat şi o clasă a boierilor, care a fost întotdeauna în legături mai strânse cu neamurile străine cu care am venit în contact, a prilejuit intrarea în limba poporului a mai multor elemente străine decât în Ardeal, unde o asemenea clasă, care să facă legătura cu străinii, lipsea" (Ivănescu 1938b: 330). Chiar dacă această explicaţie a fost formulată în cadrul unei recenzii, putem spune că ne aflăm încă de pe acum, la doar patru ani de la publicarea primelor sale lucrări, în faţa unor semnale clare ce denotă configurarea unei perspective de factură sociolingvistică asupra istoriei limbii române.

Însă momentul care va consacra această perspectivă ca una dintre componentele principale ale gândirii lingvistice ivănesciene va fi reprezentat de publicarea tezei sale de doctorat, intitulată *Problemele capitale ale vechii române literare*, în numărul pe anii 1944–1945 al aceluiaşi „Buletin" (apărut în 1948). Pornind de la constatarea unei penurii a studiilor privind limba română literară, Ivănescu va încerca în această lucrare să elucideze aspectele esenţiale ale apariţiei şi evoluţiei limbii literare pe teren românesc, printr-o analiză atentă a faptelor de limbă în urma căreia va ajunge să combată „presupusa unitate a vechii române literare" şi să formuleze, pentru prima dată într-o manieră elaborată, existenţa dialectelor literare ce au caracterizat perioada de început a limbii literare româneşti. Fără a insista aici asupra întregii problematici analizate în lucrare, ne vom opri doar asupra unuia dintre principalele aspecte luate în discuţie, şi anume asupra originii limbii române literare, aceasta fiind, aşa cum afirmă autorul, „problema capitală pe care o pune orice limbă de civilizaţie" (Ivănescu 1948: 4).

În prima parte a lucrării, constatările şi afirmaţiile cu caracter sociolingvistic păstrează un caracter mai general. Una dintre primele astfel de luări de poziţie, considerate oarecum colaterale cu tema luată în discuţie, ţine de primul raport discutat de noi în prezenta lucrare, şi anume cel dintre limbă şi popor/naţiune: „Trebuie să spunem însă că ne-a fost imposibil să evităm în această lucrare nişte discuţii străine de subiectul nostru, ca acelea cu privire la începuturile poporului român. Redactând lucrarea noastră, am constatat că munca pentru soluţionarea problemelor mari ale vechii române literare nu se poate separa de aceea care urmăreşte să soluţioneze problema originii românilor. Unele fapte lingvistice care ne-au servit la argumentarea concepţiei noastre despre limba literară nu fusese suficient lămurite, şi ele nu puteau fi lămurite decât în cadrul unei noi concepţii despre originea românilor, la care am ajuns [...]" (*ibidem*: 13). Faptul de a interrelaţiona atât de strâns, într-o manieră de tipul cauză–efect, am putea spune, rezolvarea unor probleme ce ţin de apariţia limbii literare cu însăşi etnogeneza românilor arată substratul sociolingvistic, înţeles în sens general, al viziunii ivănesciene asupra istoriei limbii române.

Acestei prime constatări de factură sociolingvistică îi urmează o alta, în acelaşi capitol introductiv al lucrării, de data aceasta focalizarea realizându-se asupra raportului dintre literatură/ cultură şi limbă, pe care Ivănescu îl concepe în

Scanned with OKEN Scanner

următorii termeni: „Nu literatura sau cultura şi evoluţia lor au determinat limba şi evoluţia ei, ci amândouă sânt rezultatul, reflexul aceloraşi factori, aceloraşi cause, am putea spune: aceloraşi fapte istorice (individuale sau sociale)" (*ibidem*: 21). Avem aici, aşadar, o condiţionare de tip social cât se poate de transparentă şi, în acelaşi timp, tranşantă atât a faptelor de limbă, cât şi a celor culturale. Plecând de la acest gen de afirmaţii, credem că putem susţine afirmaţia conform căreia, atunci când Ivănescu vorbeşte de factori istorici cu referire la originea şi evoluţia limbii române, trebuie să luăm în considerare istoria în sensul de istorie politică, dar şi de istorie socială, eventual social-economică (această ultimă sintagmă fiind justificată de opţiunea autorului de a pune în legătură epocile de profunde schimbări lingvistice cu anumite perioade istorice, caracterizate, în primul rând, printr-o mobilitate redusă a oamenilor şi a mărfurilor, altfel spus printr-o economie naturală, specifică epocii medievale şi opusă economiei de schimb; cf. Ivănescu 1980: 185).

După cum bine se ştie, una dintre principalele contribuţii aduse de lingvistul ieşean prin intermediul acestei lucrări este aceea a postulării şi apoi a impunerii în literatura de specialitate a noţiunii de „dialect literar". Arsenalul argumentativ pe care Ivănescu îl va folosi pentru a susţine existenţa acestei realităţi lingvistice pentru perioada de început a limbii române literare este construit în bună măsură pe un fundament de sorginte sociolingvistică, în sensul că Ivănescu pune apariţia acestor dialecte literare în strânsă legătură cu existenţa unor diferenţieri de clase sociale ce au caracterizat începuturile statelor româneşti. Chiar dacă sunt identificate cinci dialecte literare pentru secolul al XVI-lea (primul maramureşean, rotacizant, al doilea central-ardelean, nerotacizant, al treilea muntean-sud-ardelean, al patrulea moldovean şi al cincilea bănăţean) şi patru în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea (cel maramureşean dispărând sub influenţa celui ardelean), Ivănescu îşi construieşte argumentaţia prin referire mai ales la situaţia din Moldova şi Ţara Românească, unde stratificarea la nivel social şi politic, ca o condiţie a apariţiei dialectelor literare, era mult mai tranşantă: „Deosebirile dintre graiurile literare şi cele populare din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea se explică, cel puţin pentru Ţara Românească şi Moldova, dar poate şi pentru Maramureş, prin aceea că ele sânt la origine graiurile unor clase aristocrate, care, din diferite cauze, vorbeau altfel decât poporul de jos [...]. Atunci când pentru prima oară s-a scris românește în cele două ţări şi poate şi în Maramureş [...], s-a scris în limba acestor clase de sus" (*ibidem*: 349–350). O primă concluzie care se poate stabili în urma acestei situaţii ce a caracterizat începuturile limbii române literare este aceea că, „în Ţara Românească şi Moldova şi poate şi în Maramureş, graiul literar nu s-a născut prin ridicarea la demnitatea de limbă literară a unui dialect popular, ci prin ridicarea la această demnitate a graiului clasei aristocratice" (*ibidem*: 350).

Aşa cum am arătat mai sus, Ivănescu concepe faptele lingvistice în strânsă corelaţie cu faptele istorice. O consecinţă extrem de importantă a acestei strategii euristice (preluată, după câte se pare, de la profesorul său, A. Philippide, cel care punea celui de-al doilea volum din *Originea românilor* titlul *Ce spun limbile română şi albaneză*) este aceea că nu numai faptele politice şi sociale pot explica

Scanned with OKEN Scanner

unele realităţi lingvistice, dar şi acestea din urmă, la rândul lor, sunt concludente în elucidarea unor contexte sociopolitice, aspect ce îl face pe Ivănescu să constate într-un mod apodictic: „Faptele lingvistice sânt reflexul unor fapte istorice, de ordin politic" (*ibidem*: 351). Punând în practică această linie argumentativă, autorul constată mai întâi faptul că în Muntenia dialectul literar vorbit de clasele sociale superioare este graiul muntenesc de dinainte de migrarea românilor din sudul Dunării sau a celor din Ardeal, ceea ce îl duce la „concluzia că aristocraţia munteană din secolele al XIV-lea şi al XV-lea nu primise în sânul ei un contingent de români din sudul Dunării sau români ardeleni, care să-i schimbe graiul" (Ivănescu 1948: 351); în ceea ce priveşte Moldova, „şi aici faptele lingvistice se potrivesc cu cele istorice", în sensul că dialectul literar al aristocraţiei prezintă particularităţi specifice doar Maramureşului. Existenţa acestei strânse relaţii între limbă şi structurile sociale medievale face ca rezolvarea problemei cu referire la originea limbii literare să se suprapună, practic, peste soluţionarea chestiunii privind apariţia primelor formaţiuni statale, realitate istorică ce îi conferă lui Ivănescu posibilitatea unei concluzii cu substrat sociolingvistic evident: „Deci într-adevăr originile graiului cult din Muntenia şi din Moldova se confundă cu originile celor două state, problemele fiind aceleaşi. Se constată anume că graiurile culte sânt rezultatul unor fapte politice, sânt graiurile unor state, şi fiindcă aceste state au fost create de nişte aristocraţii, ele sânt graiurile acestor aristocraţii [...]" (*ibidem*: 352). Avem aici, aşadar, exprimată în mod foarte clar una dintre liniile directoare ale teoriei ivănesciene cu referire la apariţia limbii române literare, sau, mai bine spus, a dialectelor literare.

Publicarea tezei de doctorat a constituit o etapă importantă în configurarea demersului de tip sociolingvistic pe care lingvistul ieşean îl va continua, dezvoltându-l şi nuanţându-l în permanenţă. Un alt episod al acestui traseu epistemic asupra căruia dorim să ne oprim acum este apariţia, în numărul 4/1957 al revistei „Studii şi cercetări lingvistice", a unor *Note etimologice*, al căror subtitlu are o relevanţă majoră pentru întreaga noastră argumentaţie: *Istoria socială în serviciul etimologiei române*. Ivănescu pleacă, în preambulul acestor note etimologice, de la constatarea, valabilă şi astăzi, că foarte multe cuvinte din dicţionarele limbii române sunt etichetate ca având fie „etimologie necunoscută", fie „origine obscură" sau „etimologie nesigură". Depăşirea acestei situaţii relativ incomode pentru cercetătorii limbii române poate rezulta „din părăsirea vechilor drumuri bătute şi din folosirea unor metode de cercetare la care s-a recurs prea puţin până astăzi", o astfel de metodă constând în apelul la „luminile pe care le aruncă asupra istoriei cuvintelor istoria instituţiilor sociale la care se referă acele cuvinte. Ipoteze care par inacceptabile sau greu de admis devin, în lumina istoriei sociale, certitudini, iar, în cazuri în care până azi nu s-a putut da o etimologie, istoria socială indică una foarte plauzibilă" (Ivănescu 1957: 509)[8]. Elucidarea unor

[8] Acest tip de demers pe care Ivănescu îl propune în articolul luat în discuţie este specific unei noi direcţii de cercetare din domeniului sociolingvisticii (domeniu, la rândul său, relativ recent apărut în cadrul ştiinţelor limbajului), şi anume *sociolingvistica istorică*. Analizând relaţiile care se pot

probleme lingvistice (în cazul de faţă a unor etimologii) prin invocarea unor elemente de istorie socială arată, în primul rând, o mare disponibilitate euristică din partea autorului, bazată pe o competenţă de tip enciclopedic şi capabilă de relaţionări de tip interdisciplinar în rezolvarea unor dificultăţi epistemice, iar, în al doilea rând, o apetenţă evidentă a lingvistului ieşean pentru mobilizarea componentei sociale în explicarea structurii şi a evoluţiei sistemului lingvistic. Cele trei analize de caz (termenii *cuvânt*, *solz* şi *prăvălie*) cu care Ivănescu încearcă să ilustreze viabilitatea şi eficienţa acestei perspective analitice sunt tot atâtea argumente în favoarea ideii susţinute de autor, conform căreia „operaţia de încadrare a unui fenomen la o epocă sau alta în perioada preliterară este uşurată dacă ne orientăm – atunci când nu avem alte posibilităţi de cronologizare, obişnuite în lingvistica de până astăzi – după conţinutul social al epocii, care determină, fie şi vag, fenomenul lingvistic" (Ivănescu 1980: 21). Cunoaşterea contextului istorico-social în care au apărut unii termeni ai limbii române poate deveni, aşadar, un element-cheie pentru rezolvarea unor aspecte controversate ale lingvisticii româneşti.

Raportul dintre limbă şi clasă socială va fi analizat din diverse perspective în *Istoria limbii române*, aceasta reprezentând lucrarea în care Ivănescu conturează poate cel mai bine substratul sociolingvistic al întregii sale teorii lingvistice. În afara relaţiei dintre limbă şi popor/naţiune, asupra căreia ne-am oprit mai sus, Ivănescu ia în discuţie şi alte probleme ce aparţin sociolingvisticii şi care pot fi subordonate raportului menţionat. O primă problemă abordată încă din paginile introductive ale volumului se referă la cauzele schimbărilor lingvistice, aici fiind înţelese în primul rând (şi în deplină concordanţă cu viziunea ivănesciană asupra acestui fenomen) cauzele externe. Asistăm acum la o nuanţare a poziţiei autorului în ceea ce priveşte motivaţia socială a dezvoltării lingvistice (apariţia unor sociolecte ca urmare a apariţiei unor stratificări sociale), în sensul că de această dată la baza unei epoci de schimbări lingvistice va fi aşezat un proces economic, care va permite şi, în acelaşi timp, va justifica şi apariţia unei noi structuri sociale: „Noi credem că nu un fapt politic [destrămarea Imperiului Roman, n.n.] a fost acela care a permis bazelor de articulaţie şi celor psihologice să se manifeste în limbă, ci unul economic, care caracterizează o anumită structură socială. Noi credem că adaptarea latinei la bazele de articulaţie şi la cele psihologice ale popoarelor romanizate, şi, deci, naşterea limbilor romanice, n-a fost posibilă decât prin trecerea de la economia de schimb din epoca sclavajului la economia naturală din epoca medievală [...]"(*ibidem*: 11). Existenţa unor anumite tipuri de dinamici demografice şi/sau economice va fi şi cea care va permite şi va susţine un anumit tip de dinamică lingvistică: „Nu faptul politic al destrămării Imperiului roman prin

stabili între practicile lingvistice şi cele sociale înţelese din perspectivă istorică, prima monografie de profil avea să fie publicată abia la un sfert de secol după apariţia articolului lui Ivănescu: este vorba de cartea semnată de bine-cunoscuta cercetătoare britanică Suzanne Romaine, intitulată *Socio-Historical Linguistics: its Status and Methodology* şi publicată, în 1982, la Cambridge University Press, aspect ce îi acordă lui Ivănescu, prin perspectiva analitică propusă aici, un loc binemeritat printre precursorii acestei direcţii de cercetare.

Scanned with OKEN Scanner

cucerirea barbarilor a dus la formarea limbilor romanice, ci trecerea de la o viață orășenească la una rustică este prima cauză (= condiție) a acestui fenomen. [...] Formarea limbilor romanice stă în directă legătură nu cu acest fenomen [destrămarea Imperiului, n.n.], ci cu năruirea economiei de schimb, mai exact, cu încetarea circulației bunurilor și a oamenilor din Imperiu" (*ibidem*: 185). Și, în sfârșit, plecând de la aceste corelații, Ivănescu concluzionează: „Manifestarea bazei articulatorii se produce numai în epocile în care a existat o economie naturală, deci în epoca comunei primitive și în cea feudală. Vom conchide că formarea unei limbi noi nu se poate realiza decât în cele două epoci pomenite. Numai astfel se pot lega schimbările fonetice de structurile sociale fundamentale pomenite, care sânt condiția de manifestare în limbă a bazei articulatorii" (*ibidem*: 11). Așa cum afirmam și mai sus, perspectiva istorică pe care autorul își construiește întregul demers argumentativ este una extrem de largă, ce include atât elemente de istorie politică sau istorie socială, cât și elemente de istorie economică, toate acestea fiind cooptate, într-o manieră sincretică, în procesul unei argumentări exhaustive a dinamicii sistemului lingvistic. În plus, vorbind de schimbări lingvistice, Ivănescu are în vedere nu numai schimbările compartimentului fonetic al unei limbi, ci și cele la nivel semantic: mergând pe urmele lui Antoine Meillet – unul dintre teoreticienii limbajului care au susținut în permanență importanța luării în considerare a componentei „socio" în analiza formelor cotidiene de manifestare a limbajului –, lingvistul ieșean este de părere că atunci când condițiile externe (fie acestea istorice sau economice) necesare trecerii de la o etapă la alta în dezvoltarea istorică a unei comunități lingvistice sunt îndeplinite, această mutație va afecta nu numai baza articulatorie a limbii vorbite de comunitatea în cauză, ci va avea urmări și asupra structurii semantice a respectivului sistem lingvistic: „A. Meillet a susținut că cuvintele își schimbă sensul când trec de la o clasă socială la alta; și e adevărat. Dar aceste clase sociale caracterizează și structuri sociale diverse, și, de aceea, schimbările semantice se produc adesea ca urmare a apariției unei noi structuri sociale" (*ibidem*: 4). Putem, așadar, spune că suntem în prezența unei perspective ample, fundamentate pluridisciplinar asupra contextului și cauzelor evoluției unui sistem lingvistic, când factori externi (istorici, sociali sau economici) sunt plasați la originea unor schimbări atât de ordin fonetic, cât și semantic.

Limba literară rămâne pentru Ivănescu terenul privilegiat pentru a-și construi și „testa" în același timp perspectiva sociolingvistică aferentă întregului său eșafodaj teoretic. Dacă în *Problemele capitale ale vechii române literare* introducea conceptul de «dialect literar», care va deveni ulterior un concept operațional în întreaga literatură română de specialitate, în *Istoria limbii române*, autorul va relua pledoaria în favoarea propriei concepții, rafinând-o și dezvoltând-o cu noi argumente, construite uneori inclusiv pe un substrat metaforic, cu reale efecte de ordin persuasiv. Unul dintre aspectele tratate în această cheie argumentativă îl reprezintă diferența dintre sistemul graiurilor populare și cel al limbilor literare, care constă în aceea că primele sunt caracterizate de un determinism specific fenomenelor naturale, cu referire directă la baza de articulație,

Scanned with OKEN Scanner

în timp ce limbile literare reuşesc să depăşească acest tip de determinism, plasându-se sub influenţa voinţei şi a factorilor de ordin social. Este evident, în acest context, că pentru Ivănescu hiatusul dintre cele două realităţi lingvistice este construit mai ales pe o diferenţiere de *ordin calitativ*, transpusă plastic în următorii termeni cu valenţe metaforice: „Plecând de la concepţia filozofului român Lucian Blaga, care face distincţie între *culturile minore* şi *culturile majore*, [...] am putea vorbi şi noi de *spiritul minor*, înlănţuit încă de factori naturali şi de *spiritul major*, devenit cu adevărat autonom. Graiurile populare ni se par a fi expresia spiritului minor, iar limbile literare, expresia spiritului major" (*ibidem*: 15). Raportul *idiom* (înţeles ca limbă funcţională) *minor – idiom major* sintetizează, într-o manieră metaforică, după cum spuneam, concepţia lui Ivănescu asupra diferenţei dintre graiurile populare şi limbile literare, o diferenţă care uneşte sub cupola aceluiaşi „regn" (limba istorică privită din perspectivă coşeriană) două „specii" diferite (limbile funcţionale în aceeaşi pespectivă).

Tot în *Istoria limbii române*, Ivănescu va introduce şi conceptul de «dialect social», care acoperă semnificaţia conceptului de «dialect literar» din teza sa de doctorat, dar pe care îl ancorează însă de această dată şi mai puternic în dinamica structurilor sociale. Două par a fi situaţiile în care diferenţa dintre graiul aristocraţiei şi graiul poporului se constituie istoric într-o manieră fermă şi clară, având la origine aceeaşi cauză a mobilităţii demografice: a) cea în care aristocraţia instalată ca atare într-o anumită zonă provine dintr-un areal lingvistic diferit faţă de zona în care s-a instalat şi b) cea în care aristocraţia derivă din rândurile populaţiei locale, însă pe domeniile sale s-au stabilit, prin imigraţie, populaţii din alte zone etnolingvistice, care vorbesc, aşadar, graiuri diferite în comparaţie cu cele specifice regiunii în discuţie. Şi într-un caz, şi în celălalt, concluzia la care ajunge Ivănescu este o urmare firească a logicii sale argumentative, şi anume: „[...] ceea ce este o deosebire de dialect local, regional, se transformă într-o deosebire de dialect social" (*ibidem*: 499). Altfel spus, o diferenţă iniţial diatopică, activă aşadar în plan orizontal, ajunge să se manifeste în final ca o diferenţă diastratică, cu relevanţă în planul vertical al ierarhizării sociale. Avem aici formulată, după părerea noastră, într-o manieră apodictică una dintre principalele contribuţii ale lui Ivănescu atât la istoria limbii române literare, cât şi la o teorie lingvistică construită pe un fundament sociolingvistic, aşa cum este, în fond, cea pe care a elaborat-o pe parcursul întregii sale opere. A pune la baza evoluţiei unui sistem lingvistic (limba română, în cazul de faţă) în primul rând cauzalităţi de ordin extern în raport cu respectivul sistem (mobilitatea demografică) reprezenta pentru acea epocă, în care structuralismul domina cu autoritate scena ştiinţifică europeană, o perspectivă cel puţin anacronică, pe care însă istoria o va valida din plin în perioada următoare, dându-i câştig de cauză şi confirmându-i valenţele euristice. Conştientizând importanţa şi caracterul inovativ al acestei perspective analitice în lingvistica românească, ţinem să menţionăm un ultim paragraf cu caracter conclusiv referitor la rolul pe care componenta socială îl are, în viziunea lingvistului ieşean, asupra evoluţiei unei limbi istorice: „Apariţia limbii literare româneşti este deci o urmare a

Scanned with OKEN Scanner

diferenţierii românilor în clase sociale, o urmare a apariţiei statului şi bisericii la români, o urmare a apariţiei aristocraţiei şi clerului" (*ibidem*: 560). Suntem şi aici în prezenţa aceluiaşi stil concis şi apodictic pe care autorul îl foloseşte atunci când îşi exprimă cu fermitate punctul de vedere, semn că ceea ce afirmă este pe deplin asumat ca parte componentă a propriului crez ştiinţific şi univers teoretic.

Dacă G. Ivănescu este, prin întreaga sa operă, unul dintre puţinii lingvişti români care au avut tentaţia configurării unui sistem teoretic, bine închegat şi solid ancorat în fenomenologic, aceasta s-a realizat atât printr-un efort de construcţie conceptuală propriu-zisă, fondată pe cunoaşterea contribuţiilor anterioare, cât şi de distanţare de unele teorii cu care a venit în contact. Astfel, deşi Ivănescu a adoptat încă de timpuriu o perspectivă marcat sociolingvistică asupra faptelor de limbă, punând în legătură manifestarea bazei de articulaţie şi a celei psihologice cu existenţa unei anumite structuri sociale (comuna primitivă şi epoca feudală), el se îndepărtează de unele curente ce au exagerat această componentă a limbajului, combătând, de exemplu, teoria lingvistică a lui N.I. Marr[9], care explica limba exclusiv prin orânduirile sociale, atribuindu-i un caracter de clasă: „limba nu se explică decât parţial prin clasele sociale şi prin orânduirile sociale, ea nu are deci un caracter de clasă, ci, dimpotrivă, e comună tuturor claselor sociale ale unui popor sau ale unei naţiuni; ea e aproximativ aceeaşi la un anumit popor de-a lungul mai multor orânduiri sociale" (*ibidem*: 10). Şi pentru a nu rămâne doar la nivelul consideraţiilor teoretice privind inconsistenţa unui asemenea demers ştiinţific, Ivănescu îşi susţine poziţia prin referire la maniera în care au apărut şi s-au manifestat la început dialectele literare româneşti, precizând că, deşi acestea au avut iniţial un caracter de clasă, respectivul caracter se va relativiza în diacronie, fiind necesară chiar pentru perioada de început o contextualizare şi o înţelegere diferenţiată a sa: „Începând din secolul al XVI-lea, când se deosebea întru câtva de graiul poporului, limba literară era numai un dialect de clasă, un dialect social; dar, ca atare (ca dialect social), ea era înţeleasă de toate clasele sociale care vorbeau românește şi servea întregului popor. [...] Trebuie să spunem că dialectele de clasă nu sânt legate în toate faptele lor caracteristice de o anumită clasă socială: un dialect social poate caracteriza într-o epocă dată o clasă socială, dar în altă epocă poate caracteriza altă clasă socială sau naţiunea întreagă. [...] Dintre faptele lingvistice caracteristice într-un anumit moment unei clase sociale numai puţine au

[9] O poziţie diferită de aceasta întâlnim în lucrarea *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, unde autorul face referire la „genialul lingvist, istoric şi arheolog N.I. Marr" (Ivănescu 1950: 406), fapt care s-ar explica, după unele discuţii pe care le-am avut cu dna Carmen-Gabriela Pamfil, în calitatea domniei sale de colaboratoare apropiată a lingvistului ieşean, prin aceea că Ivănescu a apreciat dintru început demersul marrist de factură marcat sociologizantă, de care avea să se demarce, însă, mai târziu. Dincolo de acest aspect ce ţine de fondul problemei, rămâne ca evidentă influenţa pe care discursul ideologic al epocii a avut-o în perioada respectivă asupra scriiturii ivănesciene, probată, mai întâi, prin titlul lucrării luate în discuţie, apoi şi prin unele formulări specifice acelei perioade, care se regăsesc mai ales în partea de început a articolului: „În cele ce urmează ne propunem să scriem o scurtă istorie a limbii române, văzută din perspectiva materialist-dialectică" (*ibidem*: 407); „Totuşi lingvistica de până astăzi – deci lingvistica burgheză – n-a dat atenţie acestui fapt [...]" (*ibidem*: 409) etc.

Scanned with OKEN Scanner

un caracter de clasă (ceea ce înseamnă că numai puține se explică prin concepțiile claselor sociale)" (*ibidem*: 560), acest aspect ducându-l pe lingvistul ieșean la următoarea concluzie, formulată tranșant: „[...] faptul că există diferențieri ale limbii pe clasele sociale nu ne dă dreptul să afirmăm că limba are un caracter de clasă. Există numai fapte lingvistice de clasă, și încă nici acestea nu au întotdeauna un caracter de clasă, ele fiind în același timp și variații de la o regiune la alta [...]" (*ibidem*: 500). Observăm astfel cum, fără a accepta *tale quale* unele teorii lingvistice, Ivănescu manifestă un spirit critic viu în configurarea propriei opțiuni teoretice, distanțându-se de acele poziții divergente în raport cu viziunea sa asupra dimensiunii sociolingvistice a limbii istorice.

3. Limbă și educație/planificare lingvistică

Nefiind doar un om al catedrei, care să se preocupe exclusiv cu dezvoltarea și rafinarea concepției sale teoretice, activitatea de lingvist a lui Ivănescu a avut și o componentă socială, în sensul de a fi considerat limba/lingvistica/lingviștii ca entități ale socialului, implicate în permanență în producerea acestuia. De la lucrări redactate, în deplin acord cu spiritul epocii, asupra stilului unor scriitori (Eminescu, Macedonski, Blaga), articole privind „problemele actuale ale lingvisticii române"/„problemele fundamentale ale limbii literare românești"/„lingvistica – o disciplină umanistă" (pentru a cita doar unele dintre titlurile apărute în ziarele/revistele epocii) sau unele aspecte eronate ale structuralismului lingvistic (o preocupare recurentă la Ivănescu), trecând apoi prin prezentări, cu diferite ocazii, ale activității unor lingviști străini (W. von Humboldt, Fr. Bopp, Giambattista Vico) sau români (Iorgu Iordan, Tache Papahagi, I. Șiadbei, Mihai Costăchescu) și încheind cu considerații asupra „eticii omului de știință" sau asupra necesității cultivării limbii în societate (școală, presă etc.; cf. Ivănescu 1982), lingvistul ieșean s-a dovedit a fi un om al cetății, considerând să se implice activ, prin publicații în presa vremii, în ceea ce se numește „vulgarizarea științei". Însă departe de a-i atribui substratul peiorativ, depreciativ pe care sintagma respectivă îl primește uneori, Ivănescu a luat în serios această activitate, o dovadă a acestui fapt fiind spiritul participativ pe care îl manifestă ori de câte ori înțelege să scrie (sau este solicitat să o facă) despre aceste probleme ale cetății, cum ar fi, de exemplu, dimensiunea culturală a lingvisticii sau necesitatea cultivării limbii.

Legat de acest ultim aspect – cel al raportului dintre limbă și educație sau planificare lingvistică –, trebuie să spunem că el reprezintă un alt punct important pe „agenda" sociolingvisticii, așa cum o arată unele lucrări cu caracter sintetic apărute în ultima perioada în acest domeniu (Ammon *et al.* 2004–2006, Llamas *et al.* 2007). În mod tradițional, interesul major al politicilor de planificare lingvistică, al căror început urcă până în epoca modernității timpurii, de formare a statelor-națiune, a fost dat de necesitatea standardizării unor idiomuri vernaculare pentru a putea deveni limbi vehiculare în cadrul unor comunități proaspăt constituite. Acest efort normativ a fost distribuit, în general, pe trei paliere: cel al statutului pe care

Scanned with OKEN Scanner

idiomul trebuia să îl aibă în cadrul propriei comunități, cel al corpusului lexical propriu-zis și cel al procesului de învățare/achiziție (Llamas *et al.* 2007: 164). Scopul declarat al acestor acțiuni concertate era cel de a asigura o omogenitate și o convergență cât mai mari ale practicilor lingvistice specifice unei anumite comunități, fapt care să confere acesteia o coeziune identitară ridicată pe plan intern, dar, în același timp și în mod implicit, și un caracter distinctiv în raport cu comunitățile etnolingvistice învecinate, alteritatea ca element de control reprezentând un principiu de bază în procesul constituirii unei națiuni. În contemporaneitate, cercetări susținute privind planificarea și politicile lingvistice au avut loc mai ales începând cu anii '60–'70 ai secolului trecut, fiind generate de emergența unor noi state independente în condițiile post-colonialismului sau ale noii situații create după cel de-al Doilea Război Mondial. Cele trei paliere menționate mai sus au rămas în continuare ca principale puncte de interes pentru specialiștii în planificare lingvistică, codificarea și standardizarea limbilor scrise fiind preocupări recurente, așadar, ale domeniului luat în discuție.

Revenind la preocupările lui Ivănescu referitoare la acțiunile de planificare și standardizare lingvistică, trebuie să spunem încă de la început că acestea și-au găsit expresia mai ales în paginile unor reviste de cultură („Orizont", „Cronica", „Convorbiri literare", „Argeș"), cu preponderență în cadrul rubricilor de cultivare a limbii („Cronica limbii" sau „Limba literară"), fiind, din punct de vedere al structurii, atât expuneri descriptive ale subiectelor tratate, cât și luări de poziție față de unele intervenții/reacții anterioare ale unor oameni de cultură ce vizau, în sens larg, fenomenul polivalent al limbajului uman. Astfel, într-un articol intitulat *Necesitatea criticii limbii* Ivănescu înțelege să ia atitudine față de observațiile exprimate de scriitoarea Gabriela Melinescu în revista „România literară", pe marginea unei emisiuni televizate de cultivare a limbii la care fuseseră invitați mai mulți lingviști de la Universitatea din București, observații ce pot fi sintetizate în următoarea frază: „Aș îndrăzni să spun, uitându-mă fix în ochii profesorilor, că nu există vorbire corectă sau altfel, că există numai indivizi diferiți care vorbesc o limbă a tuturor și a nimănui și [că] nimeni nu poate face un cod, nimeni nu poate să spună exact cum poate fi folosit un cuvânt sau altul" (Ivănescu 1975a: 4). Luând, așadar, în discuție această poziție care ar putea fi catalogată în terminologia actuală ca aparținând *relativismului lingvistic* (una dintre formele relativismului epistemic contemporan), Ivănescu propune „un alt mod de a gândi problema", în care procesul normării lingvistice își are un rol și un loc bine precizate, necesitatea existenței unui cod lingvistic fiind de domeniul evidenței: „O limbă își are întotdeauna un cod al ei. Codul este conștiința noastră lingvistică, este totalul cunoștințelor noastre despre limbă, este o «știință» despre care n-am putea vorbi: mă refer nu numai la limba gramaticală și la lexicul învățat în școli, dar și la cunoștințele de limbă pe care le capătă un copil învățând limba maternă" (*ibidem*: 5). Avem aici, într-o singură frază, atinse toate cele trei paliere menționate mai sus ca fiind urmărite cu preponderență în cadrul procesului de normare lingvistică: mai întâi, conștiința lingvistică a vorbitorilor – rezultat al statutului (înțeles ca valorizare intracomunitară) pe care idiomul vorbit de aceștia îl

Scanned with OKEN Scanner

are la nivelul comunității, apoi „știința gramaticală", ca demers de codare și standardizare a corpusului lingvistic, și, în sfârșit, procesul achiziției limbii materne, a cărui punere în practică legitimează cele două paliere anterioare și care va sta la baza a ceea ce în literatura de specialitate este cunoscut sub denumirea de *literacy*: 'capacitatea de a citi, a scrie și a înțelege corect o limbă (un sistem semiotic), utilizând adecvat parametrii interacționali ai cadrului comunicativ'.

Însă codul lingvistic nu este văzut de Ivănescu doar sub aspectul respectării obligatorii și ferme a unui set de reguli, ci presupune „și elemente laxe, șovăielnice, care pot fi înlăturate în favoarea altora" (*ibidem*: 5), acestea din urmă justificând necesitatea unei activități normative din partea factorilor abilitați. Astfel, în opinia lingvistului ieșean intervenția lingviștilor în normarea unei limbi este cât se poate de salutară și chiar necesară, reprezentând din partea acestora o asumare a statutului de bun cultural fundamental pe care limba îl deține în orice societate: „Nu e bine ca atunci când o limbă se îndreaptă artistic sau științific pe căi greșite, să stăm impasibili, așteptând ca problemele să se rezolve fără intervenția noastră. Dacă nu vom interveni noi în evoluția limbii, vor interveni alții, iar dacă nu se va observa intervenția conștientă a nimănui, vom avea lupta unor tendințe oarbe, fapt care nu se potrivește cu structura spiritului uman, omul fiind o ființă rațională, ce exprimă judecăți de valoare. Nimic din ceea ce este omenesc nu poate rămâne în afara voinței și a conștiinței umane". Iar din această perspectivă profund umanistă, Ivănescu conchide: „Așadar, lecția despre cum trebuie să vorbim și cum nu trebuie să vorbim nu e zadarnică: ea este utilă" (*ibidem*: 5).

Activitatea de normare și standardizare lingvistică nu are pentru Ivănescu un caracter autotelic, ci dimpotrivă, aceasta este o urmare firească a caracterului eminamente social pe care îl deține orice limbă funcțională: „Limba este un fenomen social, ba chiar fenomenul social prin excelență, căci fără limbă nu poate exista comunicare între oameni, nu poate exista deci societate" (Ivănescu 1975b: 7). În aceste condiții, necesitatea cultivării limbii este abordată prin prisma importanței pe care aceasta o reprezintă pentru societate, iar a cunoaște normele limbii dobândește în viziunea autorului o importanță la fel de mare la nivel comunitar cu a cunoaște și a respecta legile și convențiile sociale ce caracterizează o anumită epocă. Din această perspectivă, „problema cultivării limbii este sau trebuie să fie o problemă centrală a societății românești" (*ibidem*: 7), iar lingvistul ieșean și-a asumat din plin acest imperativ deontologic, acordând atenția cuvenită acțiunilor de cultivare a limbii sau celor de planificare lingvistică, fie prin articole cu caracter pronunțat teoretic, cum au fost și cele două luate în discuție mai sus, fie prin lucrări mai aplicative, care tratau probleme normative punctuale generate de perpetua evoluție a sistemului lingvistic.

4. Concluzii

G. Ivănescu rămâne, așa cum menționam, unul dintre puținii lingviști români care au încercat configurarea unei grile proprii de analiză a fenomenului lingvistic, pe care a testat-o atât asupra limbii române, cât și a altor limbi, în special din

Scanned with OKEN Scanner

spectrul romanic. Această încercare nu este valoroasă numai în sine, ca tentație firească a oricărui om de știință, ci și prin maniera în care autorul a înțeles să o pună în practică: preluând aspecte considerate a fi valoroase din opera înaintașilor (A. Philippide, în speță), Ivănescu a dus mai departe aceste linii directoare, dezvoltându-le într-o manieră proprie și conferindu-le, astfel, o identitate epistemică bine configurată atât în lingvistica românească, dar, poate, așa cum însuși autorul spera, și în cea europeană. Iar una dintre componentele care au contribuit la acest statut al operei lingvistului ieșean a fost cu siguranță dimensiunea sociolingvistică pe care acesta a așezat-o, explicit sau implicit, la baza viziunii sale asupra dinamicii lingvistice.

Nedorind să intrăm aici în discuții privind pertinența unor disocieri făcute de Ivănescu în sprijinul propriei teorii (cum ar fi, de exemplu, diferențierea la nivel lingvistic între aristocrație și clasa de jos pentru perioada de început a limbii române literare, diferențiere care ar justifica, conform lingvistului ieșean, apariția dialectelor literare), ceea ce rămâne ca o constantă de-a lungul întregii evoluții a construcției sale teoretice este consistenta dimensiune „socio" pe care autorul o atribuie practicilor lingvistice ce definesc orice comunitate constituită istoric, dimensiune structurată în liniile sale generale pe cele trei tematici decelate de noi în prezenta lucrare: a) limbă și națiune/rasă/etnie; b) limbă și clasă socială; c) limbă și politici lingvistice. Iar această opțiune teoretică cu un puternic substrat sociolingvistic, profesată de autor de-a lungul întregii sale cariere științifice, va cunoaște în finalul operei o nouă etapă de dezvoltare teoretică, în deplin acord cu precedenta, însă mult mai complexă, mai rafinată și cu un suflu epistemic mult mai amplu – *lingvistica antropologică*: „După mai bine de cinci decenii de structuralism lingvistic și după circa trei decenii de generativism transformaționalist, precum și după alte curente lingvistice care, cu toate meritele lor, n-au explicat din limbă tot ce se poate explica prin om, lingvistica va putea intra într-un nou stadiu al ei, care s-ar putea numi *antropologic* sau *antropologist* și care ar constitui o sinteză lingvistică mai cuprinzătoare decât toate cele din trecut și de astăzi" (Ivănescu 1984: XLVI). Ivănescu formulează în acest paragraf atât o constatare cu caracter retrospectiv asupra teoriilor ce au dominat lingvistica europeană aproape pe întreg parcursul activității sale științifice, teorii pe care le-a cunoscut foarte bine și față de care s-a raportat în permanență în procesul configurării propriului demers teoretic, cât și un deziderat cu caracter prospectiv referitor la opțiunile pe care lingvistica le-ar fi putut avea la acea vreme. Putem constata la această oră că acest deziderat, deși exprimat de Ivănescu acum aproape trei decenii sub rezerva unui viitor cu valoare de prezumtiv, va avea câștig de cauză în cercetările teoretice pe care științele limbajului le vor dezvolta în deceniile ce au urmat datei la care Ivănescu făcea respectiva constatare. În plus, faptul că direcției de cercetare sugerate de Ivănescu i-au fost recunoscute certele valențe epistemice, printr-o asumare aproape în bloc de către științele limbajului a antropocentrismului ca principiu de bază în cercetările și dezvoltările teoretice contemporane, reprezintă pentru noi un argument în favoarea susținerii potențialului teoretic și, mai ales, a caracterului

Scanned with OKEN Scanner

seminal pe care opera ivănesciană le probează la ora actuală. Iar acest aspect se datorează în bună măsură opțiunii teoretice pe care Ivănescu a făcut-o dintru început și pe care a urmat-o în mod constant de-a lungul întregii sale activități, și anume aceea de a vedea limba istorică drept un construct eminamente social, cu o puternică funcție comunitară și determinată în mod fundamental de factori contextuali, exteriori sistemului lingvistic. Din acest punct de vedere, opera lui Ivănescu este extrem de actuală prin raportare, de exemplu, la problematica recentă din cadrul unei direcții hibride de cercetare, cum este cea a *sociolingvisticii istorice* – un subdomeniu extrem de prolific în cadrul științelor limbajului, al cărui obiectiv principal, urmărit *avant la lettre* de Ivănescu în mai toate preocupările sale de istorie a limbii române, constă în „reconstrucția istoriei unei limbi date în contextul său sociocultural" (Hernández-Campoy, Conde-Silvestre 2012: 1) –, cercetările sale reprezentând un solid punct de plecare pentru o dezvoltare pe teren românesc a direcției menționate.

BIBLIOGRAFIE

Ammon *et al.* 2004–2006 = Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, Peter Trudgill, *Sociolinguistics/Soziolinguistik*, Tome I–III, Berlin, Walter de Gruyter.

Baylon 2002 = Christian Baylon, *Sociolinguistique: société, langue et discours*, deuxième édition, Paris, Nathan.

Boyer 2001 = Henri Boyer, *Introduction à la sociolinguistique*, Paris, Dunod.

Calvet 1998 = Louis-Jean Calvet, *La sociolinguistique*, troisième édition corrigée, Paris, PUF.

Hernández-Campoy, Conde-Silvestre 2012 = Juan M. Hernández-Campoy, J. Camilo Conde-Silvestre, *Introduction*, în idem (eds.), *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, Wiley-Blackwell, p. 1–7.

Ivănescu 1935 = G. Ivănescu, *Din fonetica evolutivă a limbii române (cu câteva discuții de fonetică generală)*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", II, p. 128–161.

Ivănescu 1938a = G. Ivănescu, [recenzie la] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *Limba latină*, II. *Limbile balcanice*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", V, p. 302–312.

Ivănescu 1938b = G. Ivănescu, [recenzie la] *Atlasul lingvistic român*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", V, p. 323–331.

Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412 și 540 (și în extras).

Ivănescu 1950 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XIII–XIV, 1946–1947 [1950], p. 403–448.

Ivănescu 1957 = G. Ivănescu, *Note etimologice. Istoria socială în serviciul etimologiei române*, în SCL, VIII, 4, p. 509–517.

Ivănescu 1975a = G. Ivănescu, *Necesitatea criticii limbii*, „Cronica", 15 (480), p. 4–5.

Ivănescu 1975b = G. Ivănescu, *Cultivarea limbii*, „Cronica", 26 (491), p. 7.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Junimea.

Ivănescu 1982 = G. Ivănescu, *Lucrări științifice*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor, Iași.

Scanned with OKEN Scanner

Ivănescu 1984 = G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, în vol. Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editat de G. Ivănescu şi Carmen-Gabriela Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei.

Llamas *et al.* 2007 = Carmen Llamas, Louise Mullany, Peter Stockwell, *The Routdledge Companion to Sociolinguistics*, London/New York, Routledge.

Milroy, Gordon 2003 = Lesley Milroy, Matthew Gordon, *Sociolinguistics: Method and Interpretation*, Oxford, Blackwell.

Moreau 1997 = Marie-Louise Moreau (éd.), *Sociolinguistique. Concepts de base*, Bruxelles, Pierre Mardaga.

Trudgill 1974 = Peter Trudgill, *Sociolinguistics. An Introduction*, Harmonsworth, Penguin.

SOCIOLINGUISTIC ELEMENTS IN THE G. IVĂNESCU'S WORK

ABSTRACT

G. Ivănescu is one of the few Romanian linguists tempted to create his own system using facts, by continuously building, arguing and developing a coherent theoretic framework, proper to be amplified. His concept upon the linguistic phenomenon was ample and complex, combining the synchronic with the diachronic perspective in order to analyse linguistic aspects. A major component of the theoretic structure specific for Ivănescu is the sociolinguistic dimension which he assigns to the linguistic system. Although this component has scarcely been studied, it is obvious in his very first articles and it accompanies his linguistic work till maturity, when it receives its full development in his fundamental book, *Istoria limbii române* ['The History of the Romanian Language']. After a minute analysis of some of Ivănescu's representative works, I discovered three main sociolinguistic themes: 1) language and nation/ethnicity/race; 2) language and social class; 3) language and education/linguistic planning, I reached to the conclusion that Ivănescu can be considered a landmark in a history of the Romanian sociolinguistics, his contribution being substantial and very modern even in the contemporary conditions when the language sciences encounter an epistemic and methodological effervescent development.

Keywords: *G. Ivănescu, history of the Romanian language, sociolinguistics, social class, language and ethnicity.*

Scanned with OKEN Scanner

CONCEPȚIA LINGVISTICĂ A LUI G. IVĂNESCU

CARMEN-GABRIELA PAMFIL*

1. Opera lingvistică a lui G. Ivănescu se distinge, în primul rând, prin originalitatea ideilor[1], care şochează uneori, fapt ce a provocat o oarecare reticenţă în adoptarea lor. Apoi, prin vastitatea preocupărilor sub aspectul obiectelor cercetate şi, mai cu seamă, prin complexitatea doctrinei care pune laolaltă şi sintetizează ceea ce lingvistica din toate timpurile şi de pretutindeni a creat mai valoros, făcând adesea dificilă înţelegerea pentru cititorul ale cărui cunoştinţe sunt astăzi, prin forţa lucrurilor, limitate, căci savantul ieşean se înscrie în seria erudiţilor de vocaţie renascentistă, întârziat într-o lume dominată de specializări stricte şi de analize schematice.

Se ştie, G. Ivănescu aparţine Şcolii lingvistice ieşene, creată de A. Philippide, al cărui elev a fost şi al cărui principal discipol şi exeget a devenit. Dar, dacă Philippide şi-a fondat doctrina pe baza unor direcţii şi curente convergente şi complementare din secolul al XIX-lea (pozitivism, naturalism, etnopsihologism, materialism, neogramaticism etc.), Ivănescu, pentru edificarea doctrinei sale, a reţinut, pe lângă principiile acestora, şi concepţii opuse, divergente, aparţinând idealismului şi structuralismelor din secolul al XX-lea. Filonul unificator îl constituie atenţia acordată, în cercetarea limbajului, omului fizic şi spiritual, cu întreaga lui realitate internă şi externă, ceea ce face din cercetătorul ieşean un antropologist autentic şi, în acelaşi timp, un lingvist realist, cum îi plăcea să se considere.

În aceste condiţii, concepţia sa este eclectică: substanţialistă (materialistă)[2] şi deterministă (cauzalistă) în cercetarea evoluţiei, mai ales fonetice[3], a limbii graiurilor, provocată de acţiunea bazei de articulaţie (sau articulatorii) şi a bazei psihologice (sau spirituale) a vorbitorilor, stimulate mai mult sau mai puţin de factori socio-economici; este însă idealistă când studiază limbile de cultură, prin

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

[1] I s-a reproşat (Iorgu Iordan) chiar un anumit exces de originalitate.

[2] Ivănescu nu a împărtăşit ideile materialismului vulgar, promovat în secolul al XIX-lea, care reducea întreaga realitate, inclusiv conştiinţa, la materie, psihologismul la fiziologic, socialul la biologic (vezi Simenschy, Ivănescu 1981: 47).

[3] Potrivit lingviştilor ieşeni Philippide şi Ivănescu, schimbările lingvistice se petrec mai întâi în latura materială a limbii şi apoi la nivel funcţional.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 285–298

Scanned with OKEN Scanner

adoptarea unui punct de vedere finalist, determinismul şi cauzalitatea fiind aici anulate; este logicist-tradiţionalistă când analizează morfosintactica; este, apoi, structuralistă *sui-generis* când admite, pe lângă sistemul lingvistic, un structuralism mentalist în morfosintaxă şi un structuralism articulatoriu în fonetică, deşi sistemul articulatoriu este exterior limbii şi aparţine naturii, căreia Ivănescu nu-i contestă însă posibilitatea de a crea sisteme (Ivănescu 1980: 13).

Dar eclectismul doctrinei ivănesciene este unul special, identificabil adesea numai cu ajutorul trimiterilor bibliografice; căci, printr-un proces de reelaborare, autorul, reinterpretând faptele, regândind şi reformulând sau nuanţând soluţiile anterioare, restabilind conexiuni neaşteptate, redefinind conceptele uzuale, se îndepărtează, până la anulare, de sursele originare, creând puncte de vedere originale, chiar personale, în legătură cu problemele cercetate.

Ori de câte ori a avut ocazia, Ivănescu a recunoscut – ca o virtute intelectuală generatoare de continuitate, condiţie a perenităţii marilor idei – dependenţa concepţiei sale, până la identitate în unele privinţe, faţă de doctrina magistrului său, A. Philippide, mai cu seamă, dar şi faţă de celelalte modele conceptuale pe care şi-a structurat gândirea. „Concepţia mea despre limbaj în general pleacă din tradiţia lingvistică românească, anume din cea creată de A. Philippide, iar cea despre latina populară, limbile romanice şi limbile indoeuropene de la concepţii adesea respinse de lingvişti contemporani structuralişti şi generalişti, ca cea a lui G. Devoto despre latina populară, cea a lui H. Hirt despre originile morfomelor indoeuropene etc., cele ale lui G. Ibrăileanu şi A. Philippide despre originile limbii literare române, cea a lui J. Vendryes despre limba poetică etc." (*Prefaţă*, în Ivănescu 1983a: 6).

Principalele domenii lingvistice în care a profesat G. Ivănescu au fost: lingvistica românească (cu toate disciplinele ei: fonetică, morfosintaxă, descriptivă şi evolutivă, lexicologie, istoria limbii populare şi a limbii literare, dialectologie etc.), apoi lingvistica romanică (studiul limbilor romanice occidentale), lingvistica generală, indo-europenistica, germanistica şi slavistica.

Aşadar, concepţia lingvistică a lui G. Ivănescu este foarte complexă, chiar complicată[4], cu explicaţii arborescente, cu numeroase nuanţe subtile, greu perceptibile mai ales pentru cititorul grăbit. Pentru a evita o prezentare prea stufoasă, am reţinut din fondul de idei originale numai două probleme lingvistice majore, esenţiale, ale căror soluţii sunt definitorii pentru doctrina lingvistului ieşean, în sensul şi în jurul cărora se înscriu cele mai multe din contribuţiile sale; prima se referă *la natura dual㠄(fizică şi spirituală) a limbajului* şi la tratarea dihotomică a limbii; a doua, la *natura şi cauzele schimbărilor lingvistice*, în special fonetice.

În vederea redactării acestei comunicări, am avut în vedere nu numai lucrările tipărite ale savantului, ci şi câteva texte inedite, descoperite în arhiva *G. Ivănescu*,

[4] Într-o notă ms. (a. 1938), aflată la Biblioteca Filialei din Iaşi a Academiei Române, Ivănescu justifica astfel demersul său ştiinţific încărcat, greoi: „Ceea ce facem noi nu e o complicaţie de dragul complicaţiei, ci din dorinţa de a explica lucrurile. Lumea e mai complicată decât credem noi obişnuit".

Scanned with OKEN Scanner

aflată la Biblioteca Filialei din Iaşi a Academiei Române, între care deosebit de interesante sunt cele intitulate *Naturalism şi idealism în lingvistică* (ms. nr. 60) şi *Natura şi cauza schimbărilor fonetice* (ms. nr. 34/1)[5].

2. Simplificând mult lucrurile, se poate afirma că viziunea lui G. Ivănescu asupra fenomenelor lingvistice amintite (natura dual㠄 a limbajului şi natura şi cauzele schimbărilor lingvistice), s-a fondat pe: 1) ideile materialiste, deterministe şi antropologiste ale lui A. Philippide; 2) idealismul promovat de B. Croce şi K. Vossler; 3) sociologismul Şcolii lingvistice franceze, iniţiate de A. Meillet.

Este cunoscut că personalitatea lui A. Philippide a produs asupra lui Ivănescu o adevărată fascinaţie a modelului, încă din studenţie. Convingerea lui, întărită pe măsură ce aprofunda problemele fundamentale ale lingvisticii, era că Philippide, „unul din marii lingvişti ai lumii" (Ivănescu 1983b: 87), a realizat „una din cele mai valoroase teorii despre limbaj din câte au fost create de-a lungul timpurilor" (Ivănescu 1984: XXVI), „cea mai realistă teorie din secolul nostru" (*ibidem*: XLI). După studiile din Franţa şi Italia, Ivănescu a înţeles că determinismul lui Philippide (care susţinea dependenţa limbii de organele articulatorii, chestiune despre care vom vorbi mai departe) „nu era valabil decât pentru o parte din manifestările spiritului uman, anume pentru graiurile populare şi pentru formele populare de cultură, şi că idealismul filozofic, cu toate erorile lui, a dovedit că o parte din spirit se comportă cu totul altfel decât natura" (*Răspunsul profesorului G. Ivănescu*, în Ivănescu 1983b: 89). Astfel, el a constatat că lingvistica lui Vossler – contestată de Philippide (1928: 256–301) – era corectă, dar că se aplica numai limbilor de cultură. Ceea ce Vossler, Gentile, Bertoni şi alţi idealişti „socoteau valabil pentru toate formele de limbaj era valabil de fapt numai pentru limbile literare". Şi conchide: „Mi-am dat seama imediat că era necesară o modificare, o transformare a lingvisticii create de ei, limitând-o la limbile literare" (*Răspunsul profesorului G. Ivănescu*, în Ivănescu 1983b: 89). Ivănescu a constatat atunci că „deosebirea fundamentală între istoria graiurilor populare şi cea a limbilor literare constă în faptul că cele dintâi sânt încă sub influenţa unui factor material, ca baza articulatorie, pe când celelalte anulează determinările impuse de aceasta, menţinând un sistem fonetic care corespunde bazei articulatorii a unui singur dialect sau a unei perioade mai vechi" (Ivănescu 1980: 14; cf. Ivănescu 1972: 5–25). El reuşeşte astfel să pună de acord cele două mari direcţii din lingvistica universală, aparent ireconciliabile, materialismul lingvistic, de tip pozitivist şi naturalist, cultivat în secolul al XIX-lea, pe care şi l-a însuşit din opera lui Philippide, şi idealismul secolului al XX-lea, de sorginte vossleriană.

[5] Dacă manuscrisul din urmă, redactat iniţial în 1937–1938, a beneficiat ulterior de revizuirea autorului, *Naturalism şi idealism în lingvistică* nu conţine un text definitiv, ci numai fragmente, reprezentând, probabil, suportul unor cursuri sau seminarii universitare ţinute în 1938–1939, şi aproximativ o sută de note ample. Ivănescu urma să revadă şi această lucrare în vederea definitivării ei. De altfel, ambele studii „redactate provizoriu sau parţial" erau anunţate ca fiind în pregătire pentru publicare, în broşura bibliografică G. Ivănescu, *Lucrări ştiinţifice*, Iaşi, 1982.

Scanned with OKEN Scanner

Prin separare şi tratare distinctă, cele două varietăţi lingvistice (graiul şi limba literară) devin obiectul a două lingvistici dihotomice: *lingvistica limbilor populare – lingvistica limbilor literare*, diverse ca origini, principii şi metode.

Ivănescu ţinea mult la această distincţie, care nu s-a impus deocamdată[6]: „Diviziunea aceasta este mai importantă decât toate celelalte, întrucât fiecare din cele două părţi se ocupă cu o categorie completă de realităţi lingvistice, nu cu părţi ale realităţii lingvistice, cum face fonetica, morfologia etc., şi nici cu aspecte, cum face lingvistica statică şi cea evolutivă sau cea generală şi cea specială (romanică, germanică etc., românească, balcanică etc.). Cele două diviziuni sânt, de fapt, două lingvistici separate una de alta, care nu-şi încalcă domeniile. Eu consider această diviziune, precum şi [împărţirea] în generală şi specială ca fiind cele mai importante şi cele dintâi pe care trebuie să le pună lingvistul" (Ivănescu ms. nr. 34/1: 5□6; cf. Ivănescu ms. nr. 60)[7].

Pentru o corectă înţelegere a doctrinei lui G. Ivănescu, se impune dintru început precizarea că la el *natura* şi *spiritul* nu se găsesc în antagonismul obişnuit. Cum vom vedea, intervenţia sau absenţa *voinţei* este hotărâtoare în delimitarea ştiinţelor naturii de cele ale spiritului şi, de aici, în identificarea cauzelor şi, respectiv, a scopurilor în limbă. Astfel, pentru savantul ieşean, „*ştiinţele naturii* vor fi tratate oricând naturalist, dacă nu intervine în materie şi voinţa omenească. Din moment ce intervine această voinţă, nu mai avem numai natură, ci avem şi spirit. Aşa că, ştiinţa despre schimbările materiei este, în acest caz, şi o ştiinţă despre spiritul uman, despre voinţa umană. Iar *ştiinţele spiritului* nu numai că se ocupă cu spiritul, ci ele se ocupă şi cu modificări ale naturii, pe care le impune spiritul" (Ivănescu ms. nr. 34/1). În această situaţie, teoria lui Ivănescu ar include şi *un spirit*, care nu are reflecţie şi voinţă, şi *o natură*, care este modificată de voinţa omului şi care nu se mai supune, aşadar, legilor naturii.

Ivănescu nu respinge categoric ideea lui Vossler de intervenţie a spiritului în mişcările articulatorii, „dar numai la învăţarea limbilor străine" (Ivănescu ms. nr. 34/1), când se produc schimbări de imitaţie, voite şi gândite de vorbitor. La nivelul limbilor populare i se par de neadmis explicaţiile răspândirii inovaţiilor (individuale) prin imitaţie, reproşând susţinătorilor acestora că „mai întâi, ei uită că nu se poate imita decât ceva ce cunoşti bine şi nu întotdeauna populaţiile sânt bilingve", apoi, atrăgând atenţia că adepţii imitaţiei „reduc toate schimbările fonetice la o dublă imitaţie, la acelaşi individ a unui cuvânt după altul, iar la o comunitate a unui individ vorbitor după altul. Rămâne, bineînţeles, un moment iniţial, anterior adică tuturor acestora, şi el e cel al creaţiei i n d i v i d u a l e şi l i b e r e. Dar aici stau tocmai dificultăţile. Această concepţie nici nu mai admite o cauză a schimbării fonetice, ea fiind la individul creator [însuşi] actul spiritual

[6] Între puţinii adepţi se află Ileana Oancea, *Lingvistică generală şi comparată. Elemente de filologie romanică*, Timişoara, partea I, 1979, partea a II-a, 1982, passim, şi Ioan Oprea, *Elemente de filozofia limbii*, cap. *Lingvistica limbii populare şi lingvistica limbii literare*, Iaşi, 2006, p. 139–148.

[7] Problema este reluată târziu, în Ivănescu 1972.

Scanned with OKEN Scanner

liber. Nu este aici, deci, vorba de o cauză psihică [cum pretindea Vossler]. E vorba că imitarea e un fenomen psihic (care se impune şi în domeniul fiziologic) şi, deci, liber, ca orice act psihic" (Ivănescu ms. nr. 34/1). Imediat, Ivănescu adaugă: „Să nu se creadă că dacă am respins teoria imitaţiei unei schimbări de la un popor la altul, am respins şi teoria imitaţiei înăuntrul unei limbi literare sau comune. Nu! Lingvistica idealistă şi lingvistica imitaţiei sânt juste, dar numai pentru unele fapte. Pentru altele, lingvistica naturalistă sau pozitivistă şi cea a aparițiilor independente rămân cele juste" (Ivănescu ms. nr. 34/1). Aşadar, în „starea de natură", omul stă sub influența fizicului, a organelor şi deprinderilor articulatorii; în „starea de cultură", vorbitorul acceptă conştient şi voit normele dialectului impus ca limbă literară. De aici rezultă că graiurile populare stau sub semnul cauzalității, în vreme ce evoluția limbii literare este orientată spre anumite finalități (scopuri).

În concepția lui Ivănescu, naturalismul şi idealismul în fonetică, în fiziologia articulațiilor, în acustică şi în psihologia reprezentării sunetelor se reduce, de fapt, la problema inițiativei în schimbările fonetice: „Dacă inițiativa e în articulație sântem în naturalism, fiindcă schimbarea este a naturii, nu a spiritului uman. Dacă e în psihic, adică în reprezentări, atunci sântem în idealism lingvistic; atunci schimbarea este acceptată de articulație" (Ivănescu ms. nr. 34/1). Implicarea spiritului în natură nu se produce întotdeauna ca efect al voinței, căci – susține Ivănescu – „în mod fatal, când admiți inițiativa articulațiilor, admiți pasivitatea imaginilor şi acceptarea de către spirit a sunetului produs de articulație, în vreme ce când admiți inițiativa imaginilor, admiți doar acceptarea schimbării de către ele" (Ivănescu ms. nr. 34/1). Aşadar, nu este suficient să se dovedească originea (inițiativa psihică) a unor schimbări fonetice pentru a trece în idealism: „Pentru a fi siguri că sântem în idealism – insistă autorul – trebuie să mai vedem [şi] dacă spiritul a făcut cu reflecție şi voință schimbarea" (Ivănescu ms. nr. 34/1).

În gramatică, unde avem a face cu fapte psihice, spirituale, lui Ivănescu cercetările i se par „mai delicate". De aceea, acest subcapitol este mult mai restrâns. Şi totuşi, la o întrebare ca „Sânt schimbările sintactice voite? Sau pot fi?", Ivănescu, în 1939, răspundea: „Noi credem că şi gramatica se împarte în două: una naturalistă, a dialectelor, alta idealistă, a limbilor comune şi de civilizație" (Ivănescu ms. nr. 60: 8). Mai târziu, în *Curs de sintaxa limbii române moderne* (litografiat), Iaşi, 1947–1948 (varianta reeditată: Ivănescu 2004), profesorul ieşean va dezvolta o teorie gramaticală preponderent logicistă, dar nici aici, nici în studiul *Gramatica şi logica* (Ivănescu 1963–1964) nu va detalia teoria referitoare la naturalismul şi idealismul sintacticii. Anumite discuții pe această temă se află însă în *Istoria limbii române*, passim.

Distincția natural – spiritual se manifestă şi în lexic. Schimbările de înțeles, fenomene sufleteşti prin excelență, pentru a aparține lingvisticii idealiste, trebuie să fie – după Ivănescu – şi „voite, reflectate, conştiente" (Ivănescu ms. nr. 60: 13). Din această perspectivă, el distinge o lexicologie naturalistă şi una idealistă, în temeiul faptului că „graiurile populare au un lexic moştenit şi împrumutat. Creațiile de cuvinte în graiurile populare, care-s analogice şi prin

Scanned with OKEN Scanner

crearea imediată (reflexe şi onomatopee), sânt inconştiente. Iar împrumutul nu este, probabil, conştient şi voit. El se impune în urma relaţiilor politice, de vecinătate, economice etc., în urma contactului pur şi simplu. Numai de la o limbă de civilizaţie, suprapusă lor, ar putea graiurile împrumuta câteodată voit şi conştient elemente. Dar prin asta se începe o cale care duce la dispariţia dialectelor" (Ivănescu ms. nr. 60: 13). Altfel se petrec lucrurile în limbile literare, unde voinţa, reflecţia, cultura, simţul estetic etc. sunt hotărâtoare – conchide lingvistul ieşean.

3. Pentru orice lingvist român, simpla invocare a *bazei de articulaţie* şi a *bazei psihologice* (sau *spirituale*) trimite cu gândul la doctrina celor doi mari lingvişti ieşeni, A. Philippide şi G. Ivănescu. În concepţia lor, realitatea lingvistică are aceste două baze. În *Originea românilor*, II, definiţia noţiunilor respective sună în felul următor: „acel *fel de a fi* (variat după individe, după rase, după timpuri la acelaş individ, la aceleaş rase) al fiziculuí este *baza de articulaţie*" (Philippide 1928: 294); *baza psihologică* este „firea, feliul de a fi (essentia, οὐσία, Wesen, manière d'être) al psihicului, ca intelect şi sentiment" (*ibidem*: 278). Se impune mai întâi precizarea sensului pe care îl are termenul *bază* din doctrina Philippide–Ivănescu. Accepţiunea clară apare într-un articol în care Ivănescu prezintă concepţia lui Philippide, însoţită de propriile observaţii critice şi de câteva lămuriri (Ivănescu 1969: 247; cf. şi Ivănescu 1980: 5; vezi şi Pamfil 2008: 124–139)[8]: „Nous appelons *base* toute réalité qui détermine l'existence d'une autre réalité". Aşadar, baza de articulaţie şi baza psihologică determină existenţa, felul de a fi şi de a deveni al limbii; aceste realităţi se găsesc însă în afara limbii, în om; ele nu aparţin limbajului. După Ivănescu: „le langage n'existe que parce qu'il existe un contenu psychique ou intellectuel, qui doit être communiqué aux autres membres de la collectivité linguistique. Ce contenu psychique ou intellectuel constitue une des bases du langage: *la base psychique et intellectuelle*, l'affectivité, le tempérament, la pensée et la culture... Le contenu n'est pas un élément du langage. Le langage est constitué seulement par les éléments matériaux[9] qui expriment le contenu, qui ont cette fonction d'exprimer un contenu. Ces éléments matériaux s'identifient aux vibrations de l'air, produites par certains mouvements des organes articulatoires et perceptibles par les membres de la communauté linguistique. Mais ces mouvements psycho-physiologiques qui s'intègrent dans l'acte de communication et font donc partie du langage ne sont pas possibles sans l'existence des organes articulatoires, qui constituent une seconde base pour le langage, *la base articulatoire* ou *matérielle*. Elle est constituée par *l'ensemble des habitudes articulatoires innées*, elles-mêmes déterminées, en grande partie, par *la conformation des organes articulatoires*. Cette conformation des organes articulatoires n'est pas la même sur tout le globe, comme l'affirment certains linguistes, mais elle varie d'un

[8] Textul care urmează rezumă prezentarea din acel loc. Cf. şi Pamfil 2007.

[9] Philippide (1928) formulase aceeaşi idee, anume că „limba se alcătuieşte numai din semnele materiale şi din legătura lor asociativă cu diversele sensuri, şi că sensurile rămân în afara limbii, concepţie care îl apropie de L. Bloomfield", cum remarca G. Ivănescu (1984: XXX, cf. şi XXXII).

Scanned with OKEN Scanner

dialecte à l'autre, d'un peuple à l'autre" (Ivănescu 1969: 247). Din faptul că realitatea lingvistică are *o bază de articulație* (sau *articulatorie* ori *de articulare*) și o *bază psihologică* (sau *spirituală* ori *intelectuală*), ca rezultat al manifestării în limbă a celor două părți constitutive ale omului, care produc limba, și anume trupul și sufletul sau spiritul (vezi Ivănescu 1984: XXXIX), denumite, la rândul lor, *bază de articulație* și, respectiv, *bază psihologică*, în opera lui Ivănescu, ca și la Philippide, aceste sintagme se întâlnesc în contexte care vizează atât limbile, ca produse ale organelor articulatorii și ale psihicului uman, cât și vorbitorii, ca creatori ai limbilor prin acțiunea organelor articulatorii și a psihicului: *baza de articulație* ori *baza psihologică a limbii române* (sau *latine*, *albaneze* etc.) și *baza de articulație* ori *baza psihologică a românilor* (sau *a latinilor*, *albanezilor* etc.). În amândouă situațiile, bazele articulatorii și psihologice se raportează la limbă, ca realități exterioare acesteia.

Ambele baze, articulatorie și psihologică, se creează și evoluează conform unor legi, baza articulatorie după legile fizicii, naturii, iar baza psihologică după legile psihicului. Ele se manifestă în limbă ca ansambluri de elemente coerent structurate (= sisteme), guvernate de reguli și, în consecință, cu evoluții pe care lingviștii le pot explica și chiar anticipa.

Organele articulatorii și psihicul (= spiritul) constituie, așadar, elementele fără de care, în doctrina Philippide–Ivănescu, nu este posibilă nici formarea și nici evoluția limbilor. De aceea, baza de articulație și baza psihologică constituie și principalele cauze de schimbare a limbilor. Continua adaptare a sistemului fonetic al unei limbi la o bază articulatorie nouă, rezultată prin amestec etnic sau modificată în timp, prin succesiunea generațiilor, produce schimbări fonetice regulate, formulate de lingviști ca legi fonetice (vezi Ivănescu 1969: 247–248 și Ivănescu 1984: XXVIII). Un sunet precum lat. *a* neaccentuat se adaptează la baza articulatorie traco-dacică, de regulă, ca *ă* și ca *e* la baza articulatorie galică (celtică) datorită conformației diferite a organelor articulatorii ale celor două populații, în primul rând. Iată, de pildă, discuția făcută de Philippide în legătură cu transformarea sunetului *a* latinesc neaccentuat în românescul *ă*, edificatoare pentru modul general de înțelegere a schimbărilor fonetice, determinate de o anumită bază de articulație (conformația organelor articulatorii și habitudinile articulatorii ale unor anumiți vorbitori) și de fiziologia sunetelor: „Și dacă *a* neaccentuat [...] s-a schimbat în *ă* în românește, cauza este că limba a articulat necontenit altfel pe *a*, dar nu în feliul acela că ar fi deplasat articularea în toate direcțiile împrejurul unui punct, căci atunci timbrul sunetului ar fi rămas aproape același în vorbirea ocazională, și noțiunea lui *a*, uzul lui ar fi rămas neschimbat, ci în feliul acela că deplasarea articulației s-a făcut în mod constant în aceeași direcție, spre palatul moale, așa că limba, de unde mai înainte articulase aproape în stare de repaos, a ajuns să articuleze cu partea ei posterioară apropiată de palatul moale. Care-i cauza pentru care schimbarea articulației se face în aceeași direcție? Despre aceea că sunetul se schimbă pentru că se schimbă articularea lui fizică au gândit și au scris mulți [...], dar toți au înțeles lucrul ca *bază de articulare*, că adecă sunetul se

Scanned with OKEN Scanner

schimbă pentru că organele articulatorii nu mai sânt aceleaş. Faptul acesta însă, că organele articulatorii nu mai sânt aceleaş, baza de articulare explică pentru ce sunetul se schimbă *altfel*, dar nu pentru ce se schimbă el, în general. Ar putea fi baza de articulare oricare, chiar foarte puţin schimbată de cum fusese, şi cu toate acestea sunetul s-ar schimba, şi cu toate acestea organele articulatorii l-ar articula tot schimbat în aceeaş direcţie. Baza de articulare, considerată, pentru a pricepe mai lesne ce vreau să spun, în firea ei mai marcantă, explică, de pildă, pentru ce în limba română *a* neaccentuat s-a prefăcut în *ă*, iar în limba franceză s-a prefăcut în *e*, dar nu explică pentru ce s-a prefăcut în *ă* şi în *e*" (Philippide 1928: 282)[10]. În *Istoria limbii române*, Ivănescu reia discuţia în sensul propus de Philippide, cu noi lămuriri: „Dacă un sunet este *ă* sau este *e*, dacă el este *î* sau este *i*, aceasta se explică prin forma pe care o capătă organele articulatorii în timpul articulării sale. Astfel, la articularea vocalelor *ă* şi *î* este necesară, pe lângă o anumită deschidere a gurii, şi o ridicare a părţii posterioare a limbii spre vălul palatului (omuşor); la articularea vocalelor *e* şi *i*, pe lângă o anumită deschidere a gurii, este necesară o ridicare a părţii posterioare a limbii spre palatul tare (cerul gurii). Dacă însă unele popoare nu au *ă* şi *î*, ci numai *e* şi *i* (pe lângă alte vocale) (de exemplu italienii), aceasta înseamnă că, la acele popoare, în starea de repaos a organelor articulatorii, partea posterioară a limbii stă în mod normal în faţa palatului tare, iar nu în faţa vălului palatului. Firește, popoarele respective pot pronunţa şi pe *ă* şi *î* " (Ivănescu 1980: 8).

În alt loc, Ivănescu preciza: „Baza articulatorie poate pronunţa sunete care sânt în spiritul ei, dar şi altele, nepotrivite cu ea" (Ivănescu 1984: XXXV). Concepând la fel lucrurile, Philippide atrăgea atenţia, în *Originea românilor*, II, că F. de Saussure, în *Cours de linguistique générale*, predat la universitatea din Geneva, între anii 1906 şi 1911, „confundă baza de articulaţie, care este o cauză pentru care sunetele se schimbă în aceleaş împrejurări la unii oameni într-un fel şi la alţi oameni într-alt fel, cu capacitatea ori incapacitatea de a pronunţa în mod absolut un sunet oarecare. Dacă cineva este capabil ori incapabil în mod absolut de a pronunţa un sunet oarecare, aceasta face parte din baza de articulare, dar nu este baza de articulare însăş, acest lucru se comportă faţă de baza de articulare ca specia faţă de gen, ca particularul faţă de general" (Philippide 1928: 249–250).

Baza psihologică este răspunzătoare de felul de a fi şi de transformările faptelor morfosintactice şi lexicale ale unei limbi. Dacă Philippide includea în psihic toate manifestările spirituale, adică şi intelectul (gândirea şi cunoştinţele), afectul şi voinţa, Ivănescu, în aşa-numita *bază intelectuală* sau *spirituală* (vezi Ivănescu 1984: XXIX şi Ivănescu 1980: 10), distinge două realităţi diferite: a) gândirea, concepută ca sumă de elemente formale şi de conţinut, şi b) psihologia specifică vorbitorului, respectiv grupului etnic (vezi Ivănescu 1980: 4, Ivănescu ms. nr. 44: 33–34)[11]. Mai ales în legătură cu gândirea ca act, implicată în vorbire,

[10] Întreg excursul despre baza de articulaţie şi baza psihologică este reprodus în vol. Philippide 1984: 341–398.

[11] Aici, Ivănescu precizează că, deşi în lucrările sale Philippide a avut în vedere ambele accepţiuni ale bazei psihologice, nu le-a definit riguros şi nu le-a diferenţiat explicit.

Scanned with OKEN Scanner

Ivănescu remarcă, între altele, că „s-a făcut o greşeală destul de mare când s-au redus toate deosebirile de structură morfologică şi sintactică dintre diversele limbi la deosebiri de psihologie etnică, pierzându-se cu totul din vedere că gândirea umană este relativ aceeaşi pretutindeni. Într-adevăr – precizează autorul –, sensurile sintactice şi morfologice sânt pretutindeni aceleaşi, numai modul lor de exprimare este divers, ele recurgând, în acest scop, fie la topica cuvintelor în frază, fie la terminații, fie la cuvinte aparte: prepoziții, postpoziții etc. Chiar lipsa unor anumite forme gramaticale, ca articolul, sau a unor anumite conjuncții subordonatoare nu trebuie interpretată în sensul că popoarele care vorbesc astfel de limbi nu gândesc sensul exprimat prin articol şi sensurile exprimate prin acele conjuncții. Trebuie să admitem numai că aceste sensuri nu au exprimare lingvistică [...] [vezi şi Ivănescu 1957a, 1957b]. Abia dacă am putea admite o deosebire de la un popor la altul în ce priveşte topica elementelor componente ale judecății [...], care, desigur, determină însăşi topica elementelor vorbirii, căci nu ne putem explica altfel ordinea cuvintelor din greacă, latină, germană, rusă etc., față de ordinea cuvintelor din română, bască etc., decât ca un reflex al unor fapte de gândire. Noi am conchide, aşadar, că chipul de a gândi este aproximativ acelaşi la toți oamenii de pe glob, că, deci, baza logică sau spirituală a limbajului omenesc, bineînțeles întru cât este vorba de conceperea raporturilor dintre lucruri, este pretutindeni aproximativ aceeaşi. Dar dacă astfel stau lucrurile, schimbarea bazei logice (sau, mai bine zis, spirituale) a limbii de la o vreme la alta sau de la un popor la altul nu mai poate varia decât în ce priveşte elementele de conținut, adică cele care au ca expresie cuvintele. Acestea variază însă foarte mult de la o epocă la alta, de la un popor la altul, de la o categorie socială la alta, chiar de la un individ la altul, şi, deci, în această privință, baza spirituală este foarte diversă şi foarte schimbătoare. Putem admite că înseşi limbile literare (de cultură) au altă bază spirituală decât graiurile populare, putem admite o bază spirituală deosebită chiar la fiecare individ vorbitor" (Ivănescu ms. nr. 44: 37–39). Spre deosebire de baza de articulație care, ținând de natură, este oarbă şi duce la dezorganizarea sistemului morfosintactic şi al celui lexical, baza psihologică sau spirituală provoacă schimbări care urmăresc îmbunătățirea, ameliorarea sistemului lingvistic, a expresiei faptelor spirituale (vezi Ivănescu 1984: XXXVIII, XLV şi Ivănescu 1980: 5), bulversate de acțiunea bazei articulatorii: „Schimbările impuse de baza articulatorie a limbii sânt inutile, judecate fiind din punctul de vedere al funcției limbii, căci rostul limbilor nu este acela de a se schimba mereu, ci acela de a servi ca mijloc de înțelegere între oameni şi de a încorpora în ele viața spirituală a popoarelor" (Ivănescu 1980: 12).

4. Individualitatea concepției lingvistice ivănesciene se regăseşte în toate domeniile de cercetare abordate, în care a avut contribuții teoretice remarcabile. Dacă ar fi să ne referim doar la câteva dintre ele, am reține faptul că, de pildă, pentru Ivănescu fonetica descriptivă, asemenea foneticii evolutive, face parte din lingvistică (vezi *Problemele şi planul unui tratat de fonetică generală*, 1934, în vol. Ivănescu 1983a: 37), şi nu din ştiințele naturale, cum îndeobşte se consideră.

Scanned with OKEN Scanner

Cercetări minuţioase în fonetica generală[12] şi adoptarea perspectivei vorbitorului, iar nu a specialistului, în analiza realităţii lingvistice, l-au condus la ideea că sunetul limbii se identifică cu sunetul fizic, cu complexul de vibraţii ale aerului, că sunetele limbii au întotdeauna o funcţie, fapt care nu ne-ar permite să vorbim de foneme ca despre o realitate distinctă de sunete. Ivănescu admite totuşi că ştiinţa sunetelor considerate funcţional este altceva decât acustica sunetelor vorbirii şi fiziologia articulaţiilor, adică decât fonetica; ea este o ramură a lingvisticii care „se distinge net de fiziologia vorbirii şi de acustica sunetelor vorbirii, constituind totuşi împreună cu acestea ştiinţa foneticii şi fiziologia vorbirii, singurele ramuri lingvistice care se ocupă de fapte materiale" (*Prefaţă* la vol. Ivănescu 1983a: 8).

În gramatica descriptivă (sintactică) (vezi Ivănescu 1963–1964), lingvistul ieşean propune o analiză morfosintactică a limbii prin raportare la conţinut, adică preponderent la gândire, aşa cum se făcuse până pe la 1850 şi cum, după 1945, se va încerca nu numai în Europa, ci şi în Statele Unite, prin Noam Chomsky. Aici, el descompune propoziţia, ca în logică, în *sfera subiectului* şi *sfera predicatului* şi susţine, ca mai târziu generativiştii, că părţile vorbirii (substantivul, adjectivul, numeralul, verbul, adverbul) sunt categorii universale ale limbajului.

Dăruit cu un excepţional simţ al istoriei, Ivănescu a fost pasionat toată viaţa de problemele devenirii limbii române, reuşind, în 1980, să publice *Istoria limbii române,* suma contribuţiilor sale din acest domeniu. Este urmărită cu precădere relaţia de cauzalitate dintre diferiţi factori extralingvistici şi evoluţia limbii. Prezentarea fenomenelor diacronice, delimitate pe epoci, în acord cu viziunea sa teoretică, înlesneşte înţelegerea modului în care s-a dezvoltat româna în fiecare etapă în parte. Cu acest prilej, el dă şi o nouă explicaţie procesului de formare a românei, identificat în perioada de mari transformări fonetice cuprinsă între secolele al V-lea şi al VII-lea, când se produce adaptarea limbii latine populare din teritoriul carpato-balcanic la organele articulatorii ale traco-dacilor, datorită transformărilor structurii sociale produse în viaţa dacilor romanizaţi după părăsirea aureliană. „Factorul determinant nu este cel politic (disoluţia autorităţii romane), aşa cum considera A. Meillet, ci cel de ordin economic – precizează Ivănescu. Mai exact, ceea ce declanşează procesul transformării latinei populare în română este trecerea de la o economie de schimb, specifică regimului sclavagist, ce permite circulaţia mărfurilor şi a oamenilor între regiuni, la una regională, tipică regimului feudal, în cadrul căreia se elimină la maximum contactele dintre regiuni. O asemenea structură socială, lipsită de posibilitatea comunicării între zone îndepărtate sau de autoritatea vreunei culturi superioare şi, implicit, de a unei norme literare care să menţină coeziunea limbii latine populare, creează condiţiile schimbării limbii" (Ivănescu 1980: 25).

Atât Philippide, cât şi Ivănescu au aplicat principiul celor două baze la studiul istoriei limbii române şi a poporului român, dar din evoluţia fonetică, morfosintactică şi lexicală au tras concluzii sensibil diferite în legătură cu câteva

[12] Vezi, de pildă, Ivănescu 1938, studiu retipărit în vol. Ivănescu 1983a: 219–320.

Scanned with OKEN Scanner

probleme esențiale. Rezultatele diferite de ale lui Philippide la care a ajuns Ivănescu în *Istoria limbii române* nu se datorează numai surselor mai bogate şi mai variate la care a recurs acesta din urmă, elaborându-şi lucrarea după mai bine de o jumătate de veac, ci şi unor reevaluări doctrinare. Astfel, pe Ivănescu l-au preocupat şi durata de adaptare a unei limbi la o bază articulatorie şi la o bază psihică străine (vezi Ivănescu 1940–1941; şi în vol. Ivănescu 1983a: 198–218), aspect neglijat de Philippide în cercetarea procesului de formare a limbii române din latină şi, în mod deosebit, stabilirea perioadelor favorabile manifestării acestor baze, căci, din punctul lui de vedere, „adaptarea limbii la baza articulatorie şi la cea psihică nu se petrece oricând" (Ivănescu 1984: XLI). În *Istoria limbii române*, Ivănescu propune o explicație sociologică, inspirată de Şcoala franceză, în care structura socială şi tipul economic al colectivităților sunt factori determinanți în adaptarea latinei populare la bazele articulatorii ale popoarelor din Imperiu.

Opiniile referitoare la geneza românei au fost extinse şi asupra limbilor romanice occidentale, care – după Ivănescu – vor fi suferit un proces similar de formare, ca urmare a trecerii de la economia de schimb din sclavagism la economia naturală din epoca medievală (cea feudală în Apus şi cea a obştilor săteşti în Răsărit) (vezi Ivănescu 1961, Ivănescu 1965, Ivănescu 1968, Ivănescu 1980: 11). Problemele de lingvistică romanică ce l-au preocupat pe G. Ivănescu au fost legate cu precădere de latina populară. Direcția de rezolvare a acestora îşi are punctul de plecare în teoriile lui G. Devoto şi G. Mohl despre formarea latinei din Latium sub influența umbrilor şi oscilor. Interpretarea faptelor de limbă îl conduce la concluzii diferite de ale multor romanişti. Pentru a da un singur exemplu, pe baza terminațiilor de nominativ plural în *-as* şi *-os*, Ivănescu susține că declinările I şi a II-a nu prezentau o situație unitară pe terenul latinei populare, ci patru arii distincte (vezi Ivănescu 1959) şi că neutrul s-a întărit numai în latina apenino-balcanică după căderea consoanelor finale, româna fiind moştenitoarea acestei situații (vezi Ivănescu 1957b)[13].

Teoria ivănesciană a dialectelor literare, dezvoltată în *Problemele capitale ale vechii române literare* (Iaşi, 1948), este astăzi acceptată de majoritatea lingviştilor români. În concepția lui Ivănescu, factori istorico-sociali au favorizat apariția limbii române literare. Dar limba română scrisă, începând din secolul al XVI-lea până în secolul al XIX-lea, în fiecare provincie (cu excepția Maramureşului, în veacul al XVI-lea), nu era identică cu graiul vorbit de popor, şi autorul ajunge la concluzia că existau variante ale limbii literare, pe care le-a numit *dialecte literare*. Acestea erau la origine un grai prelucrat de aristocrație şi cler, de sorginte maramureşeană în Moldova şi străveche muntenească în Muntenia. După Ivănescu, vechea română literară a avut norme diferite de la o regiune la alta, căci „nu exista la scriitori o conştiință lingvistică unică şi identică pe tot teritoriul românesc" (Ivănescu 1980: 567). Constatăm, aşadar, că viziunea lui G. Ivănescu despre limba română literară

[13] Luminița Fassel a continuat cercetarea, aducând noi argumente în favoarea ideii susținute de Ivănescu; vezi Fassel 1969.

Scanned with OKEN Scanner

diferea substanțial de concepția lingviștilor bucureșteni (B.P. Hasdeu, Ov. Densusianu, Al. Rosetti și alții, susținută, după 1950 până la apariția, în 1975, a cărții lui Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, de cei mai mulți specialiști români), care vorbeau despre o unificare a românei literare în secolul al XVII-lea sau al XVIII-lea pe baza textelor coresiene sau a *Bibliei* de la București. Lingvistul ieșean distingea următoarele dialecte literare: „1. dialectul rotacizant; 2. dialectul din Ardealul propriu-zis de la nord de Mureș; 3. dialectul muntenesc, scris și în Ardealul de sud; 4. dialectul moldovenesc; 5. dialectul bănățean, scris în Banat și în regiunea Hațegului și a Orăștiei" (*ibidem*: 568). El admite o uniformizare a limbii române literare abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ca un fenomen supradialectal, când intelectualii moldoveni și ardeleni acceptă normele limbii scrise în Muntenia. Până pe la 1830–1860, Ivănescu distinge „un dialect sudic și vestic, care se scria în Oltenia, Muntenia și peste munți, și un dialect moldovenesc" (*ibidem*: 569).

În sfârșit, ca indo-europenist, Ivănescu a studiat aspecte privind limba indo-europeană primitivă, mitologia vedică (a vechilor indieni), limba traco-dacică (pentru care a descoperit câteva etimologii), limba greacă și latină, slava veche (vezi Ivănescu 1967, Ivănescu 1970, Ivănescu 1975).

Am încercat să surprind câteva aspecte esențiale, definitorii, ale viziunii lui G. Ivănescu asupra limbajului, cu abordările, tratările și cu soluțiile diferite, chiar contradictorii față de punctele de vedere curente, acceptate de lumea științifică. Cum constata E. Coșeriu: „Lingvistica actuală prezintă [...] o mare varietate de curente și orientări. Aceasta, în conformitate cu una din particularitățile care îi determină unitatea ideală: focalizarea interesului asupra teoriei și metodologiei [...]. Aceste teorii și metode sunt uneori diferite, alteori chiar radical diferite. Unitatea lingvisticii actuale trebuie interpretată, prin urmare, ca unitate în diversitate; și invers, varietatea sa trebuie interpretată ca manifestare a unui principiu unic (ceea ce nu înseamnă că toate teoriile ar fi în mod egal valabile și acceptabile)" (Coșeriu 2000: 81).

Între doctrinele valabile și acceptabile, dar diferite, adesea radical diferite, se include și aceea a lui G. Ivănescu.

BIBLIOGRAFIE

Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere de Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC.

Fassel 1969 = Luminița Fassel, *Modificări de gen la substantivele din latina perioadei imperiale și medievale*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", XX, p. 19-34.

Ivănescu 1938 = G. Ivănescu, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", V, p. 55–139.

Ivănescu 1940–1941 = G. Ivănescu, *Noțiunea de română primitivă* (*Urrumänisch*), în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", VII–VIII, p. 181–188.

Ivănescu 1957a = G. Ivănescu, *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indoeuropéennes*, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII-e Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, p. 23–61.

Scanned with OKEN Scanner

Ivănescu 1957b = G. Ivănescu, *Soarta neutrului latin clasic în latina populară şi în limbile romanice*, în „Studii şi cercetări lingvistice", VIII, p. 299–313.
Ivănescu 1959 = G. Ivănescu, *Les formes du nominatif et de l'accusatif pluriels des I-re et II-e déclination en latin vulgaire*, în *Recueil d'études romanes publieés à l'ocasion du IX-e Congrés international de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959*, Bucureşti, p. 125–133 (şi în extras).
Ivănescu 1961 = G. Ivănescu, *O nouă teorie despre formarea limbilor romanice şi despre cauza schimbărilor fonetice*, în „Revista de filologie romanică şi germanică", V, nr. 2, p. 361–373.
Ivănescu 1963–1964 = G. Ivănescu, *Gramatica şi logica*, în „Analele Universităţii din Timişoara", Seria Ştiinţe Filologice, I, 1963, p. 259–267; II, 1964, p. 193–219 (şi în extras).
Ivănescu 1965 = G. Ivănescu, *La formation des langues romanes occidentales*, în *Actas del XI Congreso internacional de lingüistica y filologia romanicas*, Madrid, p. 303–310 (şi în extras, Madrid, 1968).
Ivănescu 1967 = G. Ivănescu, *La formation du panthéon védique*, în „Studia et Acta Orientalia", Bucureşti, V–VI, p. 77–91 (şi în extras).
Ivănescu 1968 = G. Ivănescu, *Le problème des tendances phonétique romanes*, în *Al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică*, I, Bucureşti, p. 409–417.
Ivănescu 1969 = G. Ivănescu, *Les lois fondamentales de l'évolution linguistique*, în *Actes du X-e Congrés international des linguistes*, Bucureşti, p. 247–251.
Ivănescu 1970 = G. Ivănescu, *Vérité et erreur dans la recherche des dialectes proto-indoeuropéens*, în „Philologica", I, p. 9–35 (şi în extras).
Ivănescu 1972 = G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolare e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica", II, p. 5–25.
Ivănescu 1975 = G. Ivănescu, *Sur le vocabulaire pastoral du grec et du latin*, în *Actes du XII-e Conférence internationale du comité „Eirene"*, Bucureşti, p. 159–167 (şi în extras).
Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.
Ivănescu 1983a = G. Ivănescu, *Lingvistică generală şi românească*, ediţie, note şi indice de Vasile Şerban şi Vasile D. Ţâra, Timişoara, Editura Facla.
Ivănescu 1983b = G. Ivănescu, *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor şi colaboratorilor. Răspunsul profesorului G. Ivănescu*, Centrul de multiplicare al Universităţii din Iaşi.
Ivănescu 1984 = G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, studiu introductiv la vol. Philippide 1984.
Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat şi prefaţat de Oana Popârda, Iaşi, Editura Junimea.
Ivănescu ms. nr. 34/1 = G. Ivănescu, *Natura şi cauza schimbărilor fonetice* (a. 1937–1938), manuscrisul nr. 34, dosarul 1, Biblioteca Filialei din Iaşi a Academiei Române, Fondul „G. Ivănescu".
Ivănescu ms. nr. 44 = G. Ivănescu, *Viaţa şi opera lui Alexandru Philippide*, manuscrisul nr. 44, Biblioteca Filialei din Iaşi a Academiei Române, Fondul „G. Ivănescu".
Ivănescu ms. nr. 60 = G. Ivănescu, *Naturalism şi idealism în lingvistică* (a. 1939), manuscrisul nr. 60, Biblioteca Filialei din Iaşi a Academiei Române, Fondul „G. Ivănescu".
Pamfil 2007 = Carmen-Gabriela Pamfil, *G. Ivănescu şi A. Philippide – creatori ai unei doctrine lingvistice româneşti*, în „Analele Universităţii «Ştefan cel Mare» Suceava", A. Lingvistică, tomul XIII, nr. 2, p. 26–37.
Pamfil 2008 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, Bucureşti, Editura Litera Internaţional.
Philippide 1928 = Alexandru Philippide, *Originea românilor*, II, Iaşi.
Philippide 1984 = Alexandru Philippide, *Opere alese*, *Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu şi Carmen-Gabriela Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei.
Simenschy, Ivănescu 1981 = Th. Simenschy, G. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Scanned with OKEN Scanner

THE LINGUISTIC UNDERSTANDING OF G. IVĂNESCU

ABSTRACT

The article exposes the essential aspects of G. Ivănescu's linguistic doctrine, which give it distinctiveness in the scientific world. Out of his original ideas, two major linguistic problems have been brought forward, which most of his contributions are based upon; the former refers to the dualist nature (physical and spiritual) of language and, hence, its dichotomic treatment (spoken – written); the latter pertains to the nature and causes of linguistic changes, especially the phonetic ones.

The article analyses the concepts *basis of articulation* and *psychological* (or *spiritual*) *basis*, that are distinctive to the linguistic thought of the two leading representatives of the Linguistic School of Iassy: A. Philippide and G. Ivănescu.

Keywords: *basis of articulation*, *psychological basis*, *linguistic change*, *language is nature and spirit*, *written dialect*.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

OMNIPREZENȚA SEMNIFICAȚIEI ÎN CONCEPȚIA LINGVISTICĂ A LUI G. IVĂNESCU

OANA POPÂRDA*

Plecând de la ideea omniprezenței semnificației, G. Ivănescu concepe studiul lingvistic în mod extensiv, până la a face din acesta o adevărată teorie a cunoașterii; el anticipă, sub acest aspect, ceea ce A.-J. Greimas preciza, în lucrarea sa *Sémantique structurale*: „La sémantique ne peut que se confondre avec la théorie de la connaissance et chercher soit à la supplanter, soit à se soumettre à une certaine epistémologie" (Greimas 1966: 32). Semantica, abordată global, își găsește locul ca știință a formelor; reorganizarea propusă se întâlnește, ca obiectiv, cu efortul lui O. Ducrot de a recupera combinatoria hjelmsleviană pe terenul pragmaticii-semanticii integrate.

În *Syntaxe, sémantique, pragmatique*, concepția lui G. Ivănescu evoluează, ca și la Ducrot, către o anume prioritate a semanticii: „[...] o structură de sens, fondată pe relațiile din planul ontic, care dă naștere unei structuri sintactice a expresiei, a vorbirii" (Ivănescu 1986: 5). Aceasta după ce, în *Cursul de sintaxă a limbii române moderne*, autorul reconsiderase, valorificând concepția filologului Reising, domeniile respective ale sintaxei, semanticii și lexicologiei:

– sintaxa include morfologia (concepție validată de „morfosintaxa" ulterioară);

– sintaxa comportă, în afara morfologiei, o semasiologie sau semantică, contrariul sintaxei nefiind morfologia, ci lexicologia, contrariul morfologiei nefiind sintaxa, ci semantica.

Caracterul „polisistematic" al limbii îl conduce pe G. Ivănescu la o *rearanjare a gramaticii* – aceasta fiind asimilată cu lingvistica în general: „Dat fiind că obiectul gramaticii este limba, o activitate umană foarte complicată, în cadrul căreia factorii cei mai diferiți acționează împreună, ca un întreg într-o dependență reciprocă și în care, în fond, totul depinde de tot, pe această a treia cale, adică a împărțirii gramaticii nu în trei secțiuni, ci în mai multe, se poate ajunge la un sistem capabil să satisfacă aproximativ natura obiectului" (*ibidem*: 23).

Spre deosebire de Saussure, autorul concepe semnul – încă din *Cursul de sintaxă* – ca pe un obiect care este în locul altuia, pe care îl reprezintă (*in*

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LIII, 2013, București, p. 299–302

praesentia sau *in absentia*) sau prin intermediul căruia cei care utilizează semnul se referă la un obiect: „Înţeleg prin semn ceea ce se înţelege în mod obişnuit – ceea ce poporul înţelege –, adică o realitate materială şi nu sensul care îi este asociat, aşa cum face F. de Saussure. Sensul saussurian este arbitrar şi inadecvat". În felul acesta, G. Ivănescu refuză o semantică ce ar avea ca obiect exclusiv conceptele (exprimate prin semnificanţi) şi relaţiile între concepte; întreaga problematică a referinţei (legată de relaţia semn-obiect) este, la fel ca în multe demersuri actuale, integrată în semantică.

Identitatea – evidentă între anumite limite, pentru G. Ivănescu – între limbă şi cunoaştere conduce la postularea identităţii între lingvistica generală (de fapt, a acelei părţi care se ocupă cu limbajul-gândire), logică şi teoria cunoaşterii: „Acest punct de vedere pune un nou program de lucru în faţa lingvisticii şi a teoriei cunoaşterii. Trebuie să se ajungă la constituirea unei singure discipline care să poată fi considerată fie ca lingvistică generală, fie ca logică-teoria cunoaşterii. Marele obstacol care se opune identificării limbajului (unui anumit limbaj) cu gândirea pare a fi faptul că fraza nu poate fi identificată cu judecata" (Ivănescu 2004: 38).

Totuşi, dat fiind că fraza-gândire este echivalentă cu judecata, sfera subiectului şi, respectiv, a predicatului, sunt fixate conform regulilor logicii. Concepând cele două grupuri fundamentale ale frazei ca exprimând sfera (extensiunea) şi conţinutul unei noţiuni, tot ceea ce este incident subiectului (noţiunii) va fi determinantul acesteia, predicatului revenindu-i tot ceea ce este incident acţiunii.

O abordare originală faţă de analizele lui Meillet, Vendryes, Sechehaye, Lerch, Porzig apare şi în legătură cu fraza nominală şi copula (indice de frază, de judecată). Judecăţile existenţiale sunt reduse la cele procesuale şi nu invers, cum se procedează de obicei. Explicaţia dată de Meillet în legătură cu fraza nominală (analiză a unei noţiuni) este acceptată de G. Ivănescu numai în măsura în care aceasta expune cunoştinţe deja menţionate; atunci când se constată pentru prima dată caracteristicile unui lucru, fraza aceasta nu mai este analiză, ci sinteză. Fraza (cu constituenţii săi) este asimilată unei judecăţi categorice – de tipul *a este b* – reductibilă la tipul verbal şi a cărei construcţie este independentă de context.

Aşa cum este concepută de G. Ivănescu, independenţa de construcţie a frazei nu trebuie să fie confundată cu ideea de *context free*; ea provine din identificarea frazei cu judecata şi are drept consecinţă o reorganizare a constituenţilor conform unui criteriu funcţional unic.

Componentele faptului lingvistic (dincolo de reciproca lor interconditionare) se manifestă simultan, ceea ce exclude orice ierarhizare a lor. Problema interrelaţiei *metodă–obiect* este repusă în discuţie pentru a se pleda în favoarea adecvării metodei la realitatea obiectului investigat.

În acord cu şcoala lingvistică franceză (Bally, Meillet, Vendryes), G.Ivănescu identifică, alături de fraza teoretică, o frază practică şi, în acord cu Croce, una voliţională. De la această premisă, poziţia autorului se va exprima în cel puţin trei direcţii: stilistică, semantică-semiotică şi semantică-pragmatică.

Scanned with OKEN Scanner

În ceea ce privește figurile de stil, se propune o perspectivă originală, bazată pe analiza logică a *figurilor de limbaj*. Etimologia termenului *figura* (gr. *schema*) devine argument în sine pentru reconsiderarea modalităților de expresie; ceea ce se considera *abatere poetică* există, pentru autor, în normă, gradul de poeticitate fiind o chestiune de convenție socială, rezultat al unor ierarhii operate în cadrul uzului. În articolul *Considerații asupra așa-ziselor figuri de stil*, III (vezi Ivănescu 1985), termenul de *sens figurat* este refuzat, după o argumentație evocând conceptele carnapiene de *extensiune–intensiune*: este vorba, în primul rând, de faptul că sensul (ca extensiune-intensiune) nu este decât o aproximare a datelor concrete ale faptelor de semnificație, iar extensiunea unui semn dat nu include, în mod necesar, toate obiectele în legătură cu care semnul respectiv a fost, este sau va fi utilizat.

Raporturile semanticii cu semiotica şi cu pragmatica sunt luate în considerație plecând de la relația *formă–conținut* (*sens*) vs *realitate* şi de la sensul formelor în diversitatea lor, de unde concluzia că semantica trebuie concepută ca o știință a ceea ce este *conținut* şi a ceea ce este formă în sensuri: „Semantica nu trebuie opusă sintaxei, ci sintaxa logică trebuie să fie integrată semanticii, aşa cum sintaxa ontologică este integrată ontologiei" (Ivănescu 1981: 89).

Scrierea (ca formă a formei), sunetele vorbirii (în acelaşi timp, formă şi conținut) sunt considerate ca semne cu o poziție particulară, marginală, în cadrul semioticii sociale. Literatura aparține semioticii doar în măsura în care utilizează limba ca mijloc de expresie, toate artele (cu excepția muzicii, picturii şi sculpturii abstracte) țin de semiotica socială, atunci când recurg la simboluri. Semiotica trebuie, în schimb, să includă, ca semn, obiectul de studiu al foneticii–fonologiei, sunetele.

Dubla posibilitate de a aborda faptele de limbă, ca şi alte realități semnificative, din perspectiva subiectului sau a obiectului, conduce, evident, la reconsiderarea statutului pragmaticii. Incluzând în ideea de sens şi utilizarea acestuia, semantica înglobează, la G. Ivănescu, teoria semnificației (opinia o amintește pe cea a lui Tulio de Mauro, cu reperul comun Croce); ca o consecință, pragmatica ține şi de semantică, şi de sintaxă. Existența unei fraze practice, alături de o frază teoretică, conduce la ideea că știința limbajului se identifică cu o parte din teoria acțiunilor umane (ea exprimă voința individului vorbitor, sub toate formele: dorință, poruncă, ordin, rugăminte etc.) şi, prin aceasta, cu deontologia. Modelul logic, deja aplicat la studiul frazei teoretice, poate fi extins la cel al frazei practice, voliționale, ca şi la cel al frazei poetice. Obiectul exclusiv de studiu al pragmaticii trebuie să fie format din actele de vorbire, faptele lingvistice care rezultă din aceste acte – anumite aspecte ale verbului, de exemplu – ținând de o logică practică, ce comportă, la rândul ei, două categorii de obiecte-sens formale şi de conținut. Aşa cum este concepută de G. Ivănescu, semantica poate să răspundă exigentei lui Greimas de a face din ea „o tentativă de descriere a lumii calităților sensibile".

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Greimas 1966 = A.-J. Greimas, *Sémantique structurale*, Paris, Larousse.
Ivănescu 1981 = G. Ivănescu, *Domeniul şi limitele semanticii*, în *Semantică şi semiotică. Studii închinate profesorului Al. Graur cu prilejul împlinirii vârstei de 80 de ani*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Ivănescu 1985 = G. Ivănescu, *Consideraţii asupra aşa-ziselor figuri de stil*, III, în „Pagini bucovinene" (Suceava), Supliment al revistei „Convorbiri literare", IV, 12.
Ivănescu 1986 = G. Ivănescu, *Syntaxe, sémantique, pragmatique*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza»", Iaşi, Secţiunea IIIe. Lingvistică, t. XXXII, p. 1–22.
Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat şi prefaţat de Oana Popârda, Iaşi, Editura Junimea [1947–1949].

OMNIPRESENCE OF SIGNIFICATION IN THE LINGUISTIC CONCEPTION OF G. IVĂNESCU

ABSTRACT

Starting from the idea that signification is omnipresent G. Ivănescu envisages linguistic study extensively to the point of turning it into an actual theory of knowledge. Thus he anticipates the idea expressed by A.-J. Greimas in 1966 in his *Sémantique structurale*, Larousse, Paris, p. 32: "La sémantique ne peut que se confondre avec la théorie de la connaissance et chercher soit à la supplanter, soit à se soumettre à une certaine epistémologie" (Semantics can only merge with the theory of knowledge and attempt either to replace it or to submit to a certain epistemology). In this comprehensive approach, semantics establishes itself as a science of forms; the proposed reorganisation meets, in terms of objective, with the efforts of O. Ducrot to recover Hjelmslev's combinatorics in the field of pragmatics – integrated semantics.

Keywords: *language, sign, semantics, pragmatics, reorganisation.*

Scanned with OKEN Scanner

CORESPONDENȚE LOGICO-LINGVISTICE ÎNTRE PROPOZIȚIILE SUBORDONATE ŞI PĂRȚILE DE PROPOZIȚIE

ROXANA-IULIANA POPESCU*

1. Introducere

Lucrarea de față prezintă câteva dintre ideile lingvistului român G. Ivănescu legate de structura frazei considerată propoziție dezvoltată, în care termenii aflați în componența ei funcționează ca dezvoltări ale subiectului şi predicatului, ducând astfel la stabilirea corespondenței dintre propozițiile subordonate şi părțile de propoziție, clasic cunoscute sub denumirea de atribut sau complement. Această corespondență induce ideea conform căreia lingvistica trebuie să se folosească de logică, în care nu există decât subiect şi predicat. După o scurtă încercare de precizare a punctelor comune sintaxei şi logicii, lucrarea îşi propune să menționeze tipurile de frază identificate de G. Ivănescu (*fraza-gândire* versus *fraza-idee*), iar apoi să explice cauza considerării propozițiilor subordonate drept argumente-termeni prin introducerea noțiunilor de *adnominal* şi *adverbial*. În final, am considerat oportun să argumentăm faptul că ideile lingvistului român au constituit, la vremea sa, abordări inovatoare şi să completăm schema cu o plasare a predicatului în centrul frazei, ca nucleu, de acesta depinzând toate componentele frazei.

2. Sintaxa şi logica

Întâlnirea dintre sintaxă şi logică este salutată de G. Ivănescu, acesta cercetând amănunțit logica fenomenului sintactic. Astfel, sintaxa este o formă infralogică a limbajului care participă la formarea şi comunicarea judecăților. Deoarece ea constă şi în raporturile care leagă propozițiile şi nu numai în raporturile care leagă cuvintele în propoziții, sintaxa contribuie şi la constituirea raționamentelor. Caracterul dialectic al unității dintre lexic, morfologie şi sintaxă, pe de o parte, şi noțiuni, judecăți şi raționamente pe de altă parte, este determinat

* Universitatea „Vasile Alecsandri", Bacău, str. Spiru Haret, nr. 8, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 303–311

Scanned with OKEN Scanner

de faptul că limbajul nu exprimă numai forme logice, ci şi forme infralogice. De aceea, structurile logice sunt general umane, iar structurile lingvistice sunt naţionale, profesionale şi chiar personale. „Orice enunţare a gândirii prin limbă este condiţionată logic, psihologic şi lingvistic. Aceste trei aspecte nu se suprapun decât parţial; studierea lor separată ar reprezenta un avantaj; dar factorii psihologici ai gândirii sânt atât de bine angrenaţi în structura sa logică, încât analiza logică nu poate face abstracţie de ei; la rândul ei, forma lingvistică nu poate fi separată în întregime de celelalte două" (Ivănescu 2004: 84).

Logica şi lingvistica generativă au fost în conflict, pornind de la orientarea cognitivă şi psihologică a abordării raţionaliste promovate de către lingvistul Noam Chomsky. Mai mult, tradiţia gramaticii logice, având ca punct de reper contribuţia lui Richard Montague, este în mare parte dominată de ipoteza conform căreia nu există o diferenţă substanţială între limbajul natural şi limbajele formale (cf. Montague 1974). Ideile lui G. Ivănescu de a reconsidera fraza drept o singură propoziţie, dacă ea este un întreg, ca înţeles, adăugându-i şi mărcile suprasegmentale, duc şi la reconsiderarea noţiunii de sintagmă. Totuşi, deşi forma reprezintă punctul comun cu gramaticile transformaţional-generative iniţiale, lingvistul considera criteriul semantic foarte important, forma logică preluând trăsături semantice doar în cele mai recente gramatici generative.

Logica şi lingvistica încearcă să desluşească atât natura şi principiile universale ale limbajului uman şi structura sa formală, cât şi natura însăşi a gramaticii universale, ce a constituit un subiect polemic pentru ambele domenii. Divergenţele pornesc de la problema relaţiei dintre *forma gramaticală* şi *forma logică*, adică posibilitatea însăşi de a construi spaţiul sintactic şi semantic al limbajului natural ca spaţiu logic. Acest lucru este strâns legat de rolul semnificaţiei în arhitectura limbajului, mai precis funcţia sa metodologică în orientarea spre descoperirea universaliilor limbajului, adevărata natură a unei teorii semantice şi relaţia dintre descrierile sintactice şi interpretarea semantică. Lingvistul precizează că „trebuie să se ajungă la constituirea unei singure discipline care să poată fi privită fie ca lingvistică generală, fie ca logică a cunoaşterii" (Ivănescu 2004: 118).

Introducerea conceptului de *frază-gândire* este un pas spre apropierea logicii de sintaxă, dat fiind faptul ca aceasta este asociată cu *judecata*, iar sfera subiectului şi a predicatului se conformează regulilor logicii. Relaţia dintre subiect şi predicat are şi ea o bază logică, de altfel terminologia însăşi este logică. Această *frază-gândire* (de ex., *oamenii vorbesc*) reflectă, datorită formării ei din subiect şi predicat, o „exprimare a gândirilor complete" (Ivănescu 2004: 89). Limba este completată şi de *fraza-idee* prin „tiparul exprimării ideilor izolate" (*omul vorbind*, *fumatul interzis*, *încercări eşuate* etc.). Diferenţa dintre fraza-gândire şi fraza-idee este existenţa unui subiect despre care se spune ceva, în vreme ce predicatul arată ceea ce se spune despre ceva, frazei-idee lipsindu-i această dublă raportare. Cu subiect, fraza exprimă întreaga gândire, iar formularea ei astfel face ca interlocutorul să o înţeleagă. Prin frazele-idee, vorbitorul „acţionează cu mai multă spontaneitate şi cu mai puţin calcul" (Ivănescu 2004: 90). Asociată acestei distincţii, G. Ivănescu

Scanned with OKEN Scanner

aduce în discuție și o altă tipologie: *fraza nominală* (*Mașina este veche* etc.) și *fraza verbală* (*Mașina nu pornește* etc.); prima este folosită pentru a afirma o calitate, un fel de a fi, iar cea de a doua exprimă un proces, un act, o stare, o acțiune etc.

Fraza nu este identificată numai cu gândirea, ci implică și voința vorbitorului care folosește un limbaj ce caută să influențeze pe interlocutor. Astfel, lingvistul distinge, în opoziție cu frazele teoretice și practice, *frazele afective* ce exprimă dorința, îndemnul, rugămintea, ordinul etc. sau ceea ce se cunoaște drept propoziții enunțiative, exclamative, imperative. Aici, se poate observa anticiparea și apropierea sa de concepția lui J.L. Austin (1962) despre actele de limbaj (pe de o parte, *performative*: declarative, promisive, prescriptive și constatative, pe de altă parte, *non-esențialmente reprezentative*).

G. Ivănescu promovează concepții cu care se identifică sau nu. Germanistul John Ries este citat deseori de către lingvistul român cu lucrarea sa *Was ist Syntax?* (1984). În cazul lui Ries, el a fost de acord cu faptul că în vorbire „cuvintele contractează între ele, în virtutea înlănțuirii lor, raporturi întemeiate pe caracterul linear al limbii, care exclude posibilitatea de a rosti două elemente deodată. Acestea se aranjează unul după altul în lanțul vorbirii. Aceste combinații pot fi numite sintagme. [...] Așezat într-o sintagmă, un termen nu-și câștigă valoarea decât pentru că este opus celui ce precede ori celui ce urmează ori amândurora" (Drăganu, apud Ivănescu 2004: 28). Pe de altă parte, Ivănescu nu poate fi de acord cu faptul că Ries ignoră legăturile dintre morfologie și sintaxă cu lexicologia, văzută ca o știință a sensului cuvântului, făcând abstracție de categoria cuvântului și de sensul formelor sale (Ivănescu 2004: 30–31).

Investigând diferite opinii din istoria sintaxei și dovedind lecturi impresionante de specialitate (Ferdinand de Saussure, Charles Bally, Albert Sechehaye, Meillet, Humbold etc.), G. Ivănescu caută să explice fenomenul lingvistic apropiindu-se de Școala funcționalistă de la Praga. Prin urmare, lingvistul confirmă faptul că în analiza limbajului, ca ansamblu funcțional, este important să se observe nu numai care sunt cuvintele și construcțiile folosite, ci și ce se înțelege prin folosirea lor. În același timp, fraza este considerată unitatea fundamentală a analizei sintactice. Sensul frazei depinde de context sau există în cuvinte, independent de context.

3. Tipuri de frază și constituenții acestora

În funcție de dimensiunea semantică, lingvistul G. Ivănescu identifică două tipuri de frază: *tipuri obligatorii* (*mărci ale afectivității)* ce includ *fraza-cunoaștere*, asociată judecății logice și *fraza practică*, asociată teoriei acțiunilor umane; *tipuri facultative* (*neutru și afectiv*).

Urmărind structura logică, fraza este, prin urmare, formată din două părți, în cadrul analizei sintagmatice, adică din constituenți imediați: grupul nominal (GN) și grupul verbal (GV). Fraza cu constituenții săi este asimilată unei judecăți categorice, de tipul *a este b*, ce se reduce la tipul verbal, independent de context: *subiectul* include propozițiile atributive și subiective (complementele numelui și

Scanned with OKEN Scanner

subordonatele subiective); *predicatul* include complementul subiectului, complementul direct/indirect, temporalele, modalele, circumstanţialele de cantitate şi consecutive, finale. O inovaţie luată în considerare de către lingvist este distincţia dintre frazele condiţionale şi frazele cauzale, în loc de propoziţii secundare condiţionale şi propoziţii secundare cauzale. Astfel, el precizează ca „unele complemente circumstanţiale nu exprimă, de fapt, circumstanţe ale acţiunii exprimate prin predicat, ci exprimă acţiunea primă, care declanşează pe aceea. Tocmai în acest caz, avem şi structuri deosebite ale frazelor – cele condiţionale sau cauzale" (Ivănescu 2004: 141).

În opinia lingvistului ieşean, din punct de vedere semantic, fraza constituie o unitate în cadrul căreia, unele propoziţii pierzându-şi din independenţă, propoziţia nu-şi mai menţine indicii de predicaţie şi indicii de comunicare, astfel ea nemaiavând calitatea de enunţ. Ulterior, în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, în studiile de specialitate, propoziţia este descompusă nu în cuvinte, ci în părţi de propoziţie, iar odată cu aceasta apare şi noţiunea de „funcţie sintactică". Structura sintactică beneficiază de autonomie (relativă) şi în raport cu structura morfologică a enunţurilor. Astfel, cea mai veche accepţiune a termenului *sintaxă* tratează modul îmbinării cuvintelor. Acestea sunt de fapt expresia unei judecăţi, deci termenul are mai degrabă un conţinut logic. Propoziţia este segmentată în cuvinte, iar acestea sunt membre ale claselor. În cadrul propoziţiei, cuvintele se grupează formând construcţii. Clasificarea părţilor de vorbire ţine seama de relaţiile contractate de cuvinte în propoziţii cum reiese din denumiri ca *prepoziţie*, *adverb*, *conjuncţie*. Manifestarea relaţiei dintre termenii unei *constructio* este uneori recţiunea, alteori acordul.

Consideraţiile de semantică sintactică au destul de frecvent o aparenţă logică (sau poate chiar un fundament logic), de altfel conţinutul relaţiilor sintactice fiind descris adesea ca un conţinut de gândire. Relaţia de subordonare acoperă, pentru unii, raportul logic de incluziune, pentru alţii, cel de implicaţie (ca raport de dependenţă a unei acţiuni de alta, exprimată atât prin cauzale şi condiţionale, cât şi prin unele fraze alcătuite dintr-o principală şi o secundară finală, prin unele fraze alcătuite dintr-o principală şi o secundară modală/consecutivă/temporală/locală etc.) (cf. Ivănescu 2004: 142).

Fraza însăşi este o propoziţie în care cel puţin una dintre părţi are o structură asemănătoare cu cea a unei propoziţii; propoziţia subordonată este „o parte de propoziţie în formă de propoziţie" (Stati 1967: 29).

Teza echivalenţei dintre părţile de propoziţie şi propoziţiile subordonate a rămas în centrul atenţiei, denumirea subordonatelor corespunzând cu cea a părţilor de propoziţie pe care le substituie (de exemplu, propoziţie atributivă, completivă directă etc.). G. Ivănescu consideră că ele sunt părţi de propoziţie în formă de propoziţie, o structură de trecere de la grup de cuvinte la propoziţie, un fel de propoziţii „degradate" (asemănătoare cuvintelor sinsemantice). Caracterul sinsemantic ar rezulta din faptul că, luate în sine, izolat, nu au nici un sens sau au alt sens decât în contextul frazei. Conţinutul unei propoziţii subordonate este astfel un act de gândire lingvistică inclus într-un alt act.

Propoziţiile subordonate pot avea o corespondenţă cu părţile de propoziţie prin mecanismul transformării verbului propoziţiei subordonate din verb predicativ

Scanned with OKEN Scanner

în verb nepredicativ (supin, gerunziu, infinitiv) sau prin substantivizare ori adjectivizare: „*trăind și nemurind*, ai să vezi cine sunt eu" (I. Creangă) – gerunziu.

Gerunziul poate fi raportat la subiectul frazei, dar și la subiectul acțiunii exprimate prin acest mod verbal: „li se urâse, *șezând* singure" (P. Ispirescu, apud Ivănescu 2004: 143). Prin urmare, autorul consideră că gerunziul și participiul împreună cu celelalte cuvinte din jurul lor trebuie considerate propoziții secundare.

Pornind de la definiția subordonării ca raport sintactic între doi termeni dintre care unul îl determină pe celălalt, se poate preciza faptul că subordonarea este strâns legată de metafuncția de atribuire și respectiv de predicare, depinzând în ultimă instanță de un predicator, în cadrul propoziției.

De aici înțelegerea coordonării ca raport dintre două sau mai multe unități sintactice (părți de propoziție, propoziții, fraze) care stau pe același plan, în sensul că nici una din ele nu se subordonează celeilalte, iar în frază sunt fie toate principale, fie toate subordonate ale aceluiași regent.

Implicațiile semantice ale teoriei propozițiilor subordonate nu se rezumă însă la aprecieri de „suficiență" sau „insuficiență". Două probleme centrale ale sintaxei sunt discutate adesea (și nu numai de tradiționaliști) observând *conținutul* propozițiilor: înțelegerea subordonării în opoziție cu coordonarea și determinarea speciilor de propoziții coordonate și subordonate.

Încă de la sfârșitul secolului trecut, J. Ries a arătat că „nu s-a găsit încă o diferență care poate fi susținută științific între propoziții dependente și independente" (Ivănescu 2004: 35), iar acumularea cercetărilor de sintaxă a frazei în ultimii 70 de ani pare să confirme această opinie, dacă avem în vedere imposibilitatea de a descoperi deosebiri de sens. Faptele sunt cunoscute: pe de o parte, aceeași idee poate fi exprimată atât prin coordonare, cât și prin subordonare (de exemplu, *am avut o singura dorință, și ea nu mi-a fost îndeplinită/ am avut o singură dorință, care nu mi-a fost îndeplinită*); pe de altă parte, două dintre speciile de propoziții coordonate (cele aflate în raport conclusiv și adversativ) seamănă destul de bine (au „atingeri semantice") cu două specii de subordonate (consecutivele și concesivele), ceea ce demonstrează că „nu există limite tranșante între coordonare și subordonare. Discuția purtată în jurul propozițiilor «*coordonate cauzale*» (există astfel de propoziții sau sunt tot niște subordonate?) a dovedit aceeași insuficiență a mijloacelor de diferențiere a subordonării de coordonare" (Ioan 1995: 147). De exemplu, în gramaticile franceze, *car* introduce propoziții coordonate, iar *parce que* – subordonate, sau în gramaticile engleze, *for* introduce propoziții coordonate, iar *because/since* – propoziții subordonate.

Conform lui G. Ivănescu, subordonatele, în calitate de argumente-termeni, se împart fie în *termeni propriu-ziși* (ca argumente ale predicatului din regentă), fie în *părți ale predicatului*. „În prima categorie intră *subiectivele, unele atributive sau relative, anumite cauzale, unele finale, unele temporale, unele locale.* Pentru a doua categorie sunt incluse *predicativele și completivele (determinantele): obiectivele directe, obiectivele indirecte, unele temporale, unele locale, unele modale, unele comparative de cantitate, unele finale, unele cauzale și unele atributive*" (Ioan 1995: 147).

Scanned with OKEN Scanner

La un nivel înalt de generalitate se menţin şi unele subclasificări ale subordonării: subordonare propriu-zisă şi relaţia apoziţională; caracterizare, indicare, specificare. Un termen sintactic subordonat „identifică", „descrie", „califică", „dă o indicaţie de natură circumstanţială" etc. Gramaticile folosesc în general pentru astfel de trăsături semantice denumirea generică de „conţinut al relaţiilor sintactice", fiecare dintre termenii relaţiei având o „valoare" („funcţie" sau „rol").

Clasificarea frazelor nu este posibilă decât luând drept criteriu diferitele categorii de predicate şi subiecte, pe de o parte, predicatul şi subiectul propoziţiilor principale ale frazei, pe de altă parte, predicatul şi subiectul logic şi psihologic. Prin urmare, subordonatele nu reprezintă decât termeni sau componente ale propoziţiei-frază, luată ca întreg. Ele sunt „segmente de vorbire", „părţi ale principalei", „elemente completive verbale" sau „elemente completive în sensul larg" (vezi Ivănescu 2004: 205–206). Integrată în câmpul sintactic al unui cuvânt (substantiv, verb, adjectiv, interjecţie), subordonata capată un alt rol, trecând din sfera unităţilor categorematice, de comunicare, în rândul unităţilor necategorematice, funcţionale. Teoria categoriilor semiotice, ca bază în modelarea logico-lingvistică a analizelor discursului natural, confirmă faptul că fraza are doar propoziţii, iar coordonarea face ca o frază să fie alcătuită din mai multe propoziţii.

Conform analizei semiotice a limbajului, subordonatele sunt propoziţii cu rol de termeni. Subordonarea a apărut la două niveluri: 1. între operator şi actantul primitiv (în interiorul construcţiei care generează un caz); 2. între argument şi un predicator (într-o construcţie care generează o propoziţie).

Astfel, sintaxa ar putea să se transforme într-o disciplină în acord cu logica în ceea ce priveşte subordonarea. Ea nu mai presupune doar subordonarea părţilor secundare în raport cu cele principale (atribut – subiect, complement – predicat), dar şi a părţilor secundare între ele (atribut – complement, complement–atribut), aici intervenind şi o mai bună explicitare a predicatelor subînţelese.

Pornind de la clasificarea logică în categorii logice fundamentale (noţiunea şi propoziţia) şi categorii logice derivate creatoare de categorii logice fundamentale, categoria subnectorilor (Ioan 1999: 26–35), în calitate de categorii logice derivate creatoare de categorii logice fundamentale, este cea care ajută la clarificarea problemei subordonării deoarece scopul lor este de a transforma propoziţiile în termeni. Ei se află numai în cadrul propoziţiilor compuse, ca „indicatori de argumente" ai predicatului din propoziţia principală, sau din propoziţia regentă (când subordonarea este multinivelară). Altfel spus, subnectorii introduc propoziţiile subordonate în frază şi transformă propoziţiile subordonate în termeni ai altei propoziţii (regente).

Argumentele aduse de G. Ivănescu în explicarea frazei ne conduc tot mai mult spre o identificare a lingvisticii cu o parte a logicii, a teoriei actelor de limbaj, a teoriei acţiunilor, a esteticii, dar şi a psihologiei. „Punctul de vedere logic şi psihologic este şi cel lingvistic" (Ivănescu 2004: 155).

Scanned with OKEN Scanner

4. Complementul şi atributul sau adverbial şi adnominal

Modalitatea frazelor este legată de relaţiile exprimate de ele, calitatea lor aparţinând predicatului, iar cantitatea şi numărul, caracterul definit sau indefinit al subiectului, persoana (exprimată prin pronume) fiind legate de subiect. Delimitând fraza în subiect şi predicat, Ivănescu face şi precizări la includerea funcţiilor cunoscute drept secundare, atributul şi complementul care ajută la întregirea înţelesului unei fraze. În lipsa lor, fraza ar suferi, fără să reuşim să spunem ceea ce aveam de spus. Totuşi, acestea sunt completări, pe de o parte, ale subiectului, pe de altă parte, ale predicatului.

Astfel, ţinând cont de faptul că subiectul este exprimat de cele mai multe ori printr-un substantiv sau substitut al acestuia, el consideră că termenul de *atribut* ar trebui înlocuit cu cel de *adnominal*, deoarece adaugă ceva numelui. Pe acelaşi raţionament merge şi cu complementul ca un *adverbial*. *Adnominalul* ar fi la rândul lui calitativ (*adjective propriu-zise*, *propoziţii relative*, *participiul trecut*, *demonstrativ*, *posesiv*, *ordinal*). De asemenea, lingvistul român face precizarea că noţiunea de complement se referă şi la complementul adjectivului, completând semnificaţia acestuia.

Dacă pentru complementul subiectului sau adnominale, Ivănescu oferă o descriere amănunţită, pentru complementele verbului nu avem o detaliere; făcând apel la instrumentele logicii sale, le putem discrimina în complemente obligatorii şi complemente facultative/circumstanţiale.

5. Completări la concepţia lui Ivănescu

În lucrarea sa *Logica integrală*, filozoful logician Petru Ioan oferă o soluţie prin subnectori pentru interpretarea propoziţiilor subordonate, deoarece scopul lor este de a transforma propoziţiile în termeni. Ei se află numai în cadrul propoziţiilor compuse, ca „indicatori de argumente" ai predicatului din propoziţia principală sau din propoziţia regentă (când subordonarea este multinivelară). Altfel spus, subnectorii introduc propoziţiile subordonate în frază şi transformă propoziţiile subordonate în termeni ai altei propoziţii (regente).

Subnectorii (Ioan 1999: 28) sunt categorii logice derivate prin care, dintr-una sau mai multe propoziţii (sau enunţuri) date, cu rol de argumente, se construiesc (una sau mai multe) nume sau noţiuni. Ei sunt exprimaţi lingvistic prin: 1. *pronumele relativ* (*cei care*, în „cei care au impus în secolul nostru logica polivalentă" etc.); 2. *adverbe relative* (*unde*, în „locul unde nu se întâmplă nimic", *când*, în „momentul când s-au întâlnit" etc.).

Ca şi în cazul predicatorilor, există categorii logice derivate creatoare de subnectori logici (Ioan 1999: 29): sunt acele expresii care transformă subnectorii în alţi subnectori. Ele sunt exprimate lingvistic prin*:* *adverbe:* 1. *tot*, în „tot cine se scoală de dimineaţă este şi cel ce ajunge departe" etc.; 2. *exact*, în „exact când şi-au

Scanned with OKEN Scanner

terminat studiile" etc.; 3. *numai*, în „numai cel care nu are copii nu cunoaşte cât de greu este să-i creşti sub semnul moralităţii creştine" etc.; 4. *tocmai*, în „tocmai unde nu te aştepţi" etc.; 5. *nu*, în „nu cel deja obţinut" etc.

Se consideră, prin urmare, că prin analiza logică putem traduce orice propoziţie din limbajul natural în limbajul logicii. Analiza logică dezvăluie structura internă a limbajului, punctele nodale din care constă el. În consecinţă, trebuie stabilite conceptele de bază, mai exact trebuie clarificate motivele pentru care ele există şi specificat felul în care sunt legate de activitatea creierului. Mai jos, sunt două modalitaţi de analiză a unei fraze: prima, conform concepţiei lui G. Ivănescu, iar cea de a doua, din punct de vedere logic, apropiată de analiza lingvistului american Noam Chomsky (1965):

<table>
<tr><td>Ea</td><td>a</td><td>văzut</td><td>om</td><td>-ul</td><td>care</td><td>stătea</td><td>lângă</td><td>uşă.</td></tr>
<tr><td>$N_{anim.}$</td><td>aux.</td><td>V_t</td><td>$N_{anim.}$</td><td>Art.</td><td>Pr.rel.</td><td>V_i</td><td>Prep.</td><td>$N_{neanim.}$</td></tr>
<tr><td colspan="9">fraza</td></tr>
<tr><td rowspan="4">GN_1</td><td colspan="8">GV (P</td></tr>
<tr><td>V_t</td><td colspan="7">Complement (direct) GN_2</td></tr>
<tr><td colspan="2">$N_{anim.}$</td><td>Pr.rel.</td><td colspan="4">Propoziţie</td></tr>
<tr><td colspan="3">V_i</td><td colspan="3">Complement (C.de loc) GN_3</td></tr>
<tr><td colspan="2">prep.</td><td>$N_{neanim.}$</td></tr>
</table>

(G. Ivănescu)

<table>
<tr><td>A văzut</td><td>ea</td><td>omul</td><td>care</td><td>stătea</td><td>lângă</td><td>uşă.</td></tr>
<tr><td colspan="7">Propoziţie (p)</td></tr>
<tr><td rowspan="5">Predicator</td><td colspan="6">Argumente</td></tr>
<tr><td rowspan="4">Subiect (agent)</td><td colspan="5">Complement (n)</td></tr>
<tr><td rowspan="3">Complement (n)</td><td colspan="4">Operator (n/n)</td></tr>
<tr><td>Subnector</td><td colspan="3">Propoziţie (p)</td></tr>
<tr><td>n/n//p</td><td>n/n//p</td><td colspan="2">Adverbial n/n//n</td></tr>
<tr><td>prep. n/n</td><td>subst. (n)</td></tr>
</table>

Abordare logico-lingvistică (N. Chomsky)

Rezultatul unei analize logice a limbajului este o divizare a activităţii lingvistice în elemente funcţionale omotipice: conectori şi predicate. Ceea de fapt ar duce la ceea ce deja s-a discutat despre pasul nefăcut de Ivănescu, acela de a considera predicatul cu argumentele sale, ce include subiectul însuşi.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Austin 1962 = John Langshaw Austin, *How to Do Things with Words*, Oxford, Clarendon Press.
Chomsky 1957 = Noam Chomsky, *Syntactic Structures*, Haga, Mouton.
Chomsky 1965 = Noam Chomsky, *Aspects Of The Theory Of Syntax*, Cambridge, MIT Press.
Ivănescu 1964 = Gheorghe Ivănescu, *Gramatica şi logica*, II. *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în „Analele Universității din Timişoara", t. II, p. 193–219.
Ivănescu 2004 = Gheorghe Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, Iaşi, Editura Junimea.
Ioan 1995 = Petru Ioan, *Orizonturi logice. Deschideri şi resemnificări în universul actual al formalismelor*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.
Ioan 1999 = Petru Ioan, *Logica „integrală" în distincții, operaționalizări şi exemplificări*, vol. I, Iaşi, Editura Fundației „Ştefan Lupaşcu".
Stati 1967 = Sorin Stati, *Teorie şi metodă în sintaxă*, Bucureşti, Editura Academiei.

LOGICO-LINGUISTIC CORRESPONDENCES BETWEEN SUBORDINATE CLAUSES AND PARTS OF SPEECH

ABSTRACT

This paper deals with several of the innovative ideas related to sentence structure belonging to the Romanian linguist, G. Ivănescu. He considers that there are only complex subjects and predicates, making subordinate clauses correspond to the parts of the sentence, traditionally known as attribute, object or adverbial. He makes use of the logical concepts of subject and predicate as the only parts of a sentence. After trying to establish common grounds between linguistics and logic from his perspective, this paper points out the types of sentences identified by G. Ivănescu (*thinking-sentence* versus *idea-sentence, obligatory versus facultative types*), then it explains the reason for considering subordinate clauses as concept-arguments by introducing the notions of *adnominal* (added to the noun) and *adverbial* (added to the verb). Finally, we thought it would be a good opportunity to bring forward the fact that the Romanian linguist's ideas signified pioneering concepts at the time and we completed his sentence diagram by placing the predicate as the nucleus of the sentence with all the major components depending on it, even the subject itself.

Keywords: *thinking sentence, idea-sentence, affective sentence, obligatory sentence, facultative sentence, concept-arguments, adnominal, adverbial.*

Scanned with OKEN Scanner

FENOMENUL INDO-EUROPEAN ÎN VIZIUNEA LUI G. IVĂNESCU

ADRIAN PORUCIUC*

Articolul de faţă se încadrează într-o serie de lucrări pe care, de-a lungul anilor (începând cu două decenii şi jumătate în urmă), le-am dedicat activităţii lingvistului G. Ivănescu[1]. Estimând realizările lui Ivănescu în domeniul studiilor indo-europene[2], a trebuit să mă întorc şi la unele aprecieri pe care le-am exprimat deja cu alte ocazii. Asemenea întoarceri sunt menite a sugera că acele aprecieri rămân valabile şi în prezent. Partea finală a articolului face referire la unele aspecte indo-europenistice de dată mai recentă, pe care le-am expus, foarte pe scurt, în comunicarea mea la Colocviul Internaţional „G. Ivănescu – 100 ani de la naştere" (Academia Română, Filiala Iaşi, 2012).

Voi remarca din nou că în toate lucrările de maturitate ale lui Ivănescu se simte o impresionantă deschidere, ca şi o înaltă capacitate de abordare interdisciplinară. Savantul ieşean nu avea doar vaste cunoştinţe, ci era direct angajat, cu pasiune şi competenţă, într-o întreagă serie de domenii: lingvistica generală, istoria românilor şi a limbii române[3], indo-europenistica, tracologia, dialectologia indo-europeană şi romanică, fonetica, morfosintaxa, onomastica etc. Ţinând seamă de volumele pe care le-a publicat în ultimii ani de viaţă, putem spune că, în perioada respectivă, Ivănescu a ţinut să aducă sub tipar concluzii proprii pe două direcţii principale: istoria limbii române şi fenomenul indo-european. Ca dovadă, la un an după publicarea volumului fundamental *Istoria limbii române* (Iaşi, Editura Junimea, 1980), apărea şi *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene* (Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1981),

* Institutul de Arheologie, Iaşi, str. L. Catargi, nr. 16, România.

[1] Îl revendic pe G. Ivănescu (aici, ca şi cu alte ocazii) ca îndrumător al primelor mele încercări pe terenul studiilor indo-europene. De fapt, al doilea meu articol lingvistic, în engleză (Poruciuc 1988), se prezenta ca o analiză a celor mai importante lucrări de indo-europenistică ale sale. Din păcate, articolul respectiv a fost publicat la câteva luni după ce Profesorul plecase dintre noi.

[2] În citate au fost menţinute grafiile *indoeuropean*, *indoeuropenistică* etc. utilizate de G. Ivănescu şi Th. Simenschy.

[3] La cele mai importante păreri ale lui Ivănescu în privinţa etno- şi glotogenezei româneşti, m-am referit mai ales într-un articol din 2008 (Poruciuc 2008).

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 313–321

Scanned with OKEN Scanner

o cuprinzătoare sinteză, în care materialul elaborat de G. Ivănescu se împletea armonios cu cel lăsat în manuscris de un alt indo-europenist ieşean, Theofil Simenschy[4].

Pentru a scoate în evidenţă unele constante semnificative în activitatea lui Ivănescu în domeniul indo-european, mă voi referi doar la unele dintre lucrările sale importante publicate între 1957 şi 1981[5]. Acele lucrări demonstrează că Ivănescu avea păreri ferme (şi originale) cu privire la anumite aspecte de interes general indo-european: problema substraturilor mediterano-caucaziene; „patria primitivă" şi expansiunea dialectelor proto-indo-europene; clasificarea acelor dialecte şi a limbilor istorice dezvoltate din ele.

Merită menţionată aici atitudinea lui Ivănescu faţă de curentul cunoscut sub numele de „marrism". În anii '20–'30 ai secolului trecut, lingvistul sovietic N.I. Marr şi discipolii săi încercaseră să impună o linie teoretică „paleontologică", care, printre altele, exagera importanţa unui substrat „iafetic" în formarea idiomurilor indo-europene. Comunitatea academică a reacţionat contestând aproape toate punctele acelei viziuni (care, în principal, căuta să evidenţieze înrudiri între bască, etruscă, sumeriană, elamită şi limbile caucaziene)[6]. Cu toată reacţia respectivă, Ivănescu a publicat – aparent neaşteptat şi tardiv (în *Studia et acta orientalia*, I, 1957) – studiul *Le rôle des Japhétites dans la formation des peuples et des cultures antiques*, care conţine multe argumente credibile în favoarea unor aspecte ale teoriei iafetice. Chiar dacă respingea şi el exagerările marriştilor, Ivănescu evidenţia puncte credibile dintr-o lucrare mai timpurie a lui N.I. Marr (tradusă în germană cu titlul *Das japhetische Kaukasus und der dritte ethnische Element im Bildungsprozess der mittelländischen Kultur*, Leipzig, 1923). Ivănescu (1957) se baza şi pe date preluate din lucrări ale altor savanţi de seamă (Trombetti, Menghin,

[4] Voi aminti că în anii '60–'80 ai secolului trecut a existat o solidă şcoală de indo-europenistică la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, cei trei piloni ai şcolii respective fiind Theofil Simenschy, Gheorghe Ivănescu şi Ariton Vraciu. Deşi formaţi la şcoli lingvistice diferite, cei trei au împărtăşit interesul atât pentru problemele indo-europenistice generale, cât şi pentru glotogeneza românească. Este vorba de o tradiţie care ar merita să fie continuată la Iaşi.

[5] Iau în consideraţie aici doar lucrări de indo-europenistică generală publicate de Ivănescu. Nu voi discuta şi cursurile de lingvistică indo-europeană ţinute de el la Iaşi şi Timişoara, nici unele lucrări ale sale referitoare la aspecte particulare, precum *La formation du panthéon vedique* (în „Studia et acta orientalia", V–VI, 1967), *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes* (în *Mélanges linguistiques publiées à l'occasion du VIIe Congrés des linguistes à Oslo, 1957*, Bucureşti, 1957), *Erori în analiza secvenţelor fonetice ale indoeuropenei primitive* (în „Studii şi cercetări lingvistice", XVIII, 2, 1977). De asemenea, nu voi discuta consistentele recenzii ale lui Ivănescu la lucrări de Georgiev, Hubschmid, Dečev, Devoto şi alţii.

[6] Pe o direcţie asemănătoare a mers şi un reprezentant al exilului românesc, Nicolae Lahovary (mult hulit, la noi, în perioada stalinistă). Cel mai important volum al lui Lahovary, *Dravidian Origins and the West*, a fost publicat postum în India, la Bombay, în 1963. Pe adevăratul Lahovary l-am citit cu întârziere; nu pot uita însă că, anterior, când am îndrăznit să-mi exprim unele păreri istorico-lingvistice personale, o autoritate universitară ieşeană mi-a recomandat să nu bat câmpii „ca Lahovary". Nu ştiam atunci nici cine era Lahovary, şi nici că respectivul exilat era (încă din 1958) *doctor honoris causa* al unui important institut de istorie din Madrid (cum am aflat ulterior dintr-o notă editorială adăugată volumului său din 1963). Aş zice acum că Lahovary dovedea mai multă clarviziune în probleme care aveau să fie mai recent dezbătute şi intens mediatizate de către şcoala „nostratică" (sovieto-israeliano-americană).

Scanned with OKEN Scanner

Hubschmid, Dumézil etc.), prelucrând critic acele date şi făcând lărgiri necesare şi distincţii mai clare, precum cea dintre substratul iafetic propriu-zis şi cel mediteran[7].

Ca în toate lucrările sale cu subiecte pre-indo-europene şi indo-europene, în studiul din 1957 Ivănescu a ştiut să-şi valorifice cunoştinţele de lingvistică, arheologie, antropologie, istorie, mitologie şi etnologie. Un subcapitol special (*Le fondement archéologique*) se axează pe posibila legătură dintre apariţia, în Europa preistorică, a unei populaţii de păstori-metalurgi (clasificaţi ca brahicefali, din punctul de vedere al antropologiei fizice) şi introducerea unor noi tipuri de ceramică. Ivănescu încearcă să evidenţieze relaţii între asemenea aspecte arheologic-antropologice şi anumite relicve lexicale referitoare cu precădere la păstorit şi la prelucrarea metalelor[8]. El a insistat asupra corespondenţelor dintre, pe de o parte, limba bască, limbile caucaziene şi central-asiatice, iar, pe de altă parte, anumite limbi indo-europene, precum limbile indo-iraniene, hitita, celtica, germanica, albaneza şi limbile romanice. Printre exemplele sale ilustrative Ivănescu include şi unele cuvinte româneşti considerate a fi de sorginte autohtonă. De exemplu, rom. *bâr* (ca interjecţie pentru mânat oile) este explicat în legătură cu un radical *berr-*, care apare în albaneză şi în unele dialecte romanice cu sensurile de 'berbec, miel, capră' (cf. alb. *berr* 'miel'). Menţionat de Ivănescu este şi rom. (dial.) *daşu* 'miel', trimis la alb. *dash*, cecen. *dac* şi etrusc. *dasi* 'berbec'.

Argumentele lui Ivănescu (1957) privesc mai ales nivelul lexical (inclusiv toponimic), dar şi câteva aspecte gramaticale şi fonetice. De exemplu, următoarele trăsături sunt prezentate ca relicve pre-indo-europene: (1) mult discutatele sufixe toponimice *-nthos* şi *-ssos* (în variante greceşti), specifice unei largi arii anatoliano-balcano-italice[9]; (2) prefixul de plural *le-* (vizibil în vechiul etnonim care îi desemna pe *lelegi*)[10]; (3) două aspecte fonologice: lipsa unei opoziţii fonemice între consoanele explozive surde şi sonore (de observat în hitită, etruscă, ca şi în idiomuri caucaziene) şi o mutaţie consonantică de tipul celei vizibile în limbile germanice („legea lui Grimm"), ca şi în vechea macedoneană, în armeană şi în

[7] M-am referit, cu altă ocazie, la o oarecare divergenţă între opinia lui G. Ivănescu şi cea a lui Johannes Hubschmid cu privire la clasificarea substraturilor mediterano-caucaziene (vezi Adrian Poruciuc, *The 'Japhetic Connection' as Suggested by Etymologic-Mythologic Correspondences like Hittite Istanus ~ Hung. Isten and Old Norse Thunarr ~ Turkish Tanri*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi", secţiunea III, XXXIII, 1987, p. 27).

[8] Printre altele, în studiul din 1957 se găsesc exemple de corespondenţe, precum următoarele două: basc. *zidar/zilhar* 'argint' ~ got. *silubr* ~ slav. *sirebro* ~ lituan. *sidabras* (toate trei cu sensul 'argint') ~ grec. *sideros* 'fier'; basc. *urraida* ~ 'cupru' ~ sumer. *urud* 'metal, minereu' ~ v.germ.s. *aruzzi* (> germ. *Erz*) 'minereu'.

[9] V. Georgiev (în *Introduzione alla storia delle lingue indeuropee*, Roma, Ateneo, 1966, p. 206) a încercat şi el să stabilească originile larg răspândite lor sufixe transcrise de el ca *nt* (*nd*), respectiv *ss* (*tt*). Însă tendinţa generală a lui Georgiev (spre deosebire de Ivănescu) era să „indo-europenizeze" şi elemente pe care alţi savanţi le considerau a fi pre-indoeuropene.

[10] La cele spuse de Ivănescu, pot adăuga că *le-* a funcţionat ca marcă de plural şi în hatică, adică în limba care a reprezentat un substrat autohton al hititei (vezi, de exemplu, termenul hatic *binu* 'copil', pl. *lebinu* 'copii'– cf. C. Daniel şi A. Negoiţă, *Gândirea hitită în texte*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, p. 138).

Scanned with OKEN Scanner

limbile caucaziene[11]. În același studiu, tot pentru a evidenția importanța factorului iafetic, Ivănescu folosește și argumente mitologice, menționând unele atribute preluate de zei indo-europeni (de tip *deus*) de la zei iafetici imaginați ca stăpâni ai stihiilor cerești. Unele dintre argumentele respective aveau să fie reluate în studiul *Divinités indo-européennes empruntées aux populations de l'Asie Antérieure et de la Mediteranée* (în „Studia et acta orientalia", III, 1961–1962), în care Ivănescu analizează numele și funcțiile unor zei indo-europeni precum Indra, Tyndareos, Taranis și Donar. În finalul studiului în discuție, Ivănescu trage interesante concluzii privitoare la „patria primitivă a arienilor" (adică a indo-iranienilor). El consideră, printre altele, că similitudinile existente între sistemul fonetic arian și cel armeno-caucazian s-ar explica printr-un substrat iafetic comun, pe care s-ar fi suprapus superstraturi indo-europene în regiuni caucaziene, respectiv indo-iraniene.

În 1968, Ivănescu publică studiul *Albanais et japhétites* (în „Studia et acta orientalia", VII), al cărui conținut demonstrează că savantul nu renunțase la ideea contribuției iafetice la evoluțiile etnolingvistice din sud-estul Europei. Acel nou studiu era menit să evidențieze cu precădere rolul elementelor de substrat iafetic „în facerea poporului ilir" și, implicit, în facerea albanezilor[12]. Pe lângă argumentul terminologiei pastorale și metalurgice de probabilă proveniență non-indo-europeană, demonstrația din această lucrare (Ivănescu 1968) face apel la etnonime și toponime, precum *Albani*, *Albania* (ambele reprezentate atât în Caucaz, cât și în zona Adriatică) și *shqiptar*, denumirea etnică a albanezilor de azi. Respectiva denumire ar fi legată – după părerea lui Lambertz, preluată de Ivănescu – de termenul albanez *shqiponjë* 'vultur'. Tot acolo însă Ivănescu (fără a face exemplificări) menționează că etnonimul *shqiptar* poate fi interpretat etimologic și pe alte direcții decât cea propusă de Lambertz[13]. În studiul din 1968, ca și în alte lucrări ale sale, Ivănescu demonstrează că nu se poate face indo-europenistică fără abordare interdisciplinară, el găsind sprijin nu doar în lingvistica istorică, ci și în arheologie, istorie și etnologie. Printre altele, Ivănescu insistă pe existența unui cult al păsărilor, cu antecedente preistorice în Balcani și cu o posibilă prelungire în chiar identificarea albanezilor cu vulturii[14]. Studiul din 1968 se încheie cu o importantă precizare: prin evidențierea unor rădăcini „pelasgice și caucaziene" ale albanezilor, autorul are în vedere doar populația, nu și limba albaneză, aceasta din urmă fiind indo-europeană și conținând doar un anumit număr de cuvinte „de origine caucaziană".

---

[11] Respectiva mutație consonantică (*Lautverschiebung*) implică două tendințe principale: sonor > surd, respectiv exploziv > africat > fricativ.

[12] Ivănescu a apărat cu tenacitate unele opinii ale maestrului său, A. Philippide. Printre acele opinii se numără teoria bazei articulatorii ca factor fundamental în schimbările fonetice, precum și teza originii ilire a albanezilor (teză aflată în contradicție cu cea a lui V. Georgiev, conform căreia albanezii ar fi de origine daco-moesiană).

[13] În chestiunea respectivă, ar putea exista o legătură etimologică între etnonimul *shqiptar* și verbul albanez *shqiptoj* 'a rosti, a pronunța'.

[14] Nu este de neglijat faptul că și pe steagul Albaniei de azi apare pajura bicefală (*shqiponja dykrenare*).

Scanned with OKEN Scanner

La consistenta contribuţie a lui Ivănescu (în calitate de coautor) la realizarea vastei sinteze intitulate *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene* (1981; în continuare, GCLIE) m-am referit pe larg cu alte ocazii (vezi mai ales Poruciuc 2006b). Voi reafirma aici că GCLIE este o carte care nu s-a bucurat de toată atenţia pe care ar fi meritat-o, de vină fiind şi faptul că nu a fost tradusă într-o limbă de circulaţie[15]. După cum se ştie, o parte din acea carte reprezintă opera postumă a lui Theofil Simenschy (m. 1968), cealaltă parte fiind reprezentată de adaosurile fundamentale datorate lui G. Ivănescu. Rămân convins că GCLIE poate fi considerată a fi prima sinteză indo-europeană *completă* publicată în perioada postbelică, chiar la nivel mondial[16]. Am în vedere faptul că GCLIE are o foarte consistentă introducere teoretică şi un detaliat istoric al domeniului, ambele elaborate de Ivănescu, în rest fiind vorba de textul lui Simenschy (privitor la indo-europeana primitivă şi la limbile indo-europene istorice), la care s-au adăugat parantezele, notele şi subcapitolele aducătoare la zi datorate tot lui Ivănescu. În GCLIE sunt abordate, practic, *toate* aspectele de interes indo-europenistic – de la problemele „patriei primitive", la reconstituirea gramaticii proto-indo-europene şi la religia indo-europenilor preistorici. Iar în ce priveşte fundamentarea teoretică, Simenschy şi Ivănescu au formulat, în perioada de după mijlocul secolului trecut, păreri care aveau să fie confirmate în decenii mai recente.

Ca o notă particulară, Ivănescu dovedeşte şi în paginile GCLIE că nu şi-a uitat maestrul, aşa cum vedem în capitolul privitor la „istoricul lingvisticii indoeuropene" şi la „sarcinile actuale ale indoeuropenisticii" (p. 97–98):

> „O poziţie cu totul izolată în lingvistica dintre 1900 şi 1930 reprezintă susţinerile lingvistului român Alexandru Philippide (1859–1933), profesor la Universitatea din Iaşi. [...] Concepţia sa despre limbă, care a avut puţin răsunet în lumea lingviştilor, mi se pare una dintre cele mai juste din câte au fost create până astăzi. Ea este expusă în unele pasaje ale cărţii sale monumentale, *Originea românilor* [...]. După dânsul, schimbările fonetice sânt determinate de schimbări în forma organelor articulatorii sau în deprinderile (obişnuinţele, habitudinile, aptitudinile) articulatorii înnăscute ale colectivităţii lingvistice respective şi constituie o adaptare a părţii materiale a limbii [...] la organele articulatorii"[17].

De un înaintaş mai timpuriu (dar mult mai influent decât Philippide), anume de August Schleicher, Ivănescu s-a detaşat însă radical, evidenţiind şi unele

---

[15] Chiar în anul în care Ivănescu publica GCLIE (1981), apărea la Sofia varianta în engleză (*Introduction to the History of Indo-European Languages*) a volumului pe care V. Georgiev îl publicase mai întâi în italiană, în 1966.

[16] Deşi, în secolul trecut, prezentări sintetice ale unor trăsături specifice limbilor indo-europene fuseseră publicate şi înainte de 1981 (de către savanţi precum H. Krahe, O. Szemerényi, V. Georgiev etc.), GCLIE ar fi comparabilă, ca sinteză cuprinzătoare, mai degrabă cu lucrări indo-europenistice de amploare publicate ulterior, precum Martinet 1986 sau Mallory 1989.

[17] În acelaşi context, Ivănescu menţionează şi viziunea lui Philippide asupra albanezei şi albanezilor, în raport cu româna şi românii: „Din dezvoltarea fonetică a limbii române şi a albanezei, Philippide a tras concluzii asupra bazei articulatorii a românilor şi albanezilor şi, indirect, asupra originii celor două popoare. [...] El a formulat, de asemenea mai bine decât până la dânsul, ideea că dezvoltarea fonetică este provocată de influenţa substratului".

Scanned with OKEN Scanner

neajunsuri majore ale teoriei „arborelui genealogic" (la care se mai recurge şi acum în domeniul discutat aici). Într-un subcapitol special dedicat lui Schleicher (GCLIE, p. 50), Ivănescu face următoarele afirmaţii:

> „Din cauza asemănării dintre schema imaginată de A. Schleicher în ce priveşte scindarea limbii indoeuropene primitive în limbile din epoca istorică [...] şi un arbore genealogic, autorul şi-a denumit ipoteza teoria arborelui genealogic (*Stammbaumtheorie*). S-a afirmat că această concepţie despre naşterea limbilor se explică [...] prin influenţa ştiinţelor biologice şi că ea este deci o manifestare a naturalismului în lingvistică. Trebuie să spunem, însă, că nu caracterul ei naturalist este ceea ce ne determină să aprobăm sau să respingem concepţia lui Schleicher. [...] Schleicher îşi imagina limba indoeuropeană primitivă ca perfect unitară, neînţelegând că triburile indoeuropene primitive vorbeau dialecte sau subdialecte ale acestei limbi".

Viziunea indo-europeană a lui Ivănescu nu s-a bazat însă doar pe receptarea de către el a scrierilor înaintaşilor. După cum am evidenţiat şi în unele puncte de mai sus, el s-a dovedit a fi foarte atent şi receptiv la afirmaţiile unor contemporani de marcă. Iar într-un anumit caz el chiar a anticipat succesul de care avea să se bucure o anumită teorie, care, în perioada în care Ivănescu pregătea publicarea GCLIE, era încă în facere. Mă refer la ipoteza „kurganică" lansată de savanta lituaniano-americană Marija Gimbutas, care, în anii '70–'80 ai secolului trecut, încă nu ajunsese la concluzii definitive cu privire la expansiunea triburilor preistorice vorbitoare de dialecte proto-indo-europene. Şi totuşi, după ce luase cunoştinţă doar de unele articole publicate de Gimbutas (asupra problemei respective), Ivănescu îi dedica un întreg subcapitol din GCLIE şi se arăta convins de plauzibilitatea viziunii ei, în comparaţie cu ce propuseseră alţi savanţi (p. 175):

> „Un arheolog ca P. Bosch Gimpera şi un lingvist ca Giacomo Devoto persistă în a considera drept indoeuropeni şi pe creatorii culturilor cu ceramică bandată. Ei pierdeau din vedere faptul că tot ce ştim despre indoeuropeni, despre ocupaţia şi structura societăţii lor (spirit războinic, patriarhat, păstoritul ca ocupaţie dominantă etc.) este în contradicţie cu conţinutul culturilor danubiene, care au fost create de o populaţie paşnică, caracterizată prin agricultură şi matriarhat. [...] Descoperirile arheologice de după 1950, din U.R.S.S., trebuiau să ducă la o nouă concepţie despre migraţiile indoeuropene [...]. Ceea ce până atunci era o concluzie logică devine acum o constatare. Pentru prima dată s-a identificat fără putinţă de tăgadă cultura materială a poporului indoeuropean primitiv. Meritul acestei extraordinare realizări revine cercetătoarei americane de origine lituaniană, Marija Gimbutas"[18].

Din nou iese în evidenţă capacitatea lui Ivănescu de a face observaţii şi a trage concluzii pertinente pe un teren eminamente interdisciplinar. Iar în ce o priveşte pe Marija Gimbutas (m. 1994)[19], ea avea să tragă concluzii definitive – cu privire la procesul care a dus la indo-europenizarea Vechii Europe – abia în

[18] Cu privire la citatul de mai sus, aş face doar observaţia că cei mai serioşi specialişti în materie din zilele noastre nu mai consideră că în comunităţile de agricultori ai neoliticului danubian ar fi existat „matriarhat", ci mai degrabă un „matricentrism" încadrat în structuri sociale egalitare.

[19] În 1984, când Ivănescu era încă în viaţă, Marija Gimbutas a participat la Iaşi la un simpozion dedicat culturii Cucuteni. Nu am putut afla dacă cei doi mari savanţi s-au întâlnit cu acea ocazie sau nu.

Scanned with OKEN Scanner

volumele sale finale, din 1989, respectiv 1991. În cele din urmă, Gimbutas îşi prezintă varianta finală a ipotezei proprii privitoare la indo-europenizare într-un capitol intitulat (în traducere) *Sfârşitul Vechii Europe – Pătrunderea pastoraliştilor stepici din sudul Rusiei şi transformarea Europei.* Din respectivul capitol am extras următorul pasaj, în care, după ce înfăţişează indo-europenizarea Vechii Europe neo-eneolitice ca pe o adevărată încleştare între două ideologii şi două tipuri de structuri socio-economice, Marija Gimbutas ne transmite următoarea imagine panoramică (p. 352 – traducere şi paranteză de A.P.):

> „Proto-indoeuropenii şi indoeuropenii timpurii, cărora eu le-am aplicat eticheta de «kurganici» [pornind de la mormintele tumulare de tip *kurgan* specifice lor], au venit călare, dinspre est, din sudul Rusiei actuale. Prima lor luare de contact cu teritoriile marginale ale Vechii Europe, pe Niprul inferior şi la vest de Marea Neagră a început pe la mijlocul mileniului V î.Hr. S-a declanşat un flux continuu de influenţe şi de populaţie înspre Europa estic-centrală, proces care a durat două milenii. Ca urmare a coliziunii culturilor, Vechea Europă s-a transformat, iar preistoria Europei a devenit după aceea un amalgam de elemente non-indoeuropene şi indoeuropene. Existenţa ulterioară a unui foarte puternic substrat lingvistic şi mitologic non-indoeuropean nu poate fi trecută cu vederea".

Putem fi convinşi că, oricâte critici de amănunt ar fi fost înclinat să mai facă pe marginea unor asemenea păreri[20], Ivănescu ar fi fost încântat să acorde în continuare credit ipotezei „kurganice" propuse de Marija Gimbutas, aşa cum au făcut-o (cu argumente proprii) şi alţi savanţi, precum Martinet (1986), Mallory (1989) şi Anthony (2007). Asta nu înseamnă că viziunea Marijei Gimbutas nu a fost atacată şi că nu s-au propus (şi se propun în continuare) ipoteze cu totul diferite.

Voi încheia tocmai prin menţionarea unei ipoteze foarte recente, ai cărei autori se prezintă, pe un site academic (*KU Leuven News* 2012), ca o echipă interdisciplinară compusă din „virologi şi lingvişti". Un titlu cu ton decisiv ne transmite că „Turcia este locul de naştere al familiei de limbi indo-europene", iar sub acel titlu ne sunt oferite următoarele informaţii şi opinii (trad. A.P.):

> „Cea mai populară ipoteză susţine că limbile [indoeuropene] au început să se răspândească din stepa pontică [...] cu aproximativ 6000 de ani în urmă [...]. O ipoteză alternativă susţine că proto-indoeuropeana îşi are originea mai la sud, în Anatolia [...] şi că trebuie să ne întoarcem înapoi cu 8000 sau 9000 de ani ca să-i găsim începutul. Limbile din familia în discuţie s-ar fi răspândit din zona menţionată odată cu agricultura [...]. Noile dovezi, obţinute prin metode de cercetare din domeniul epidemiologiei, revigorează ipoteza până acum considerată a fi «cea mai puţin plauzibilă». Philippe Lemey, virolog la Rega Institute, afirmă: [...] «Atât tulpinile limbilor, cât şi cele ale viruşilor se bazează pe identificarea similitudinilor, dar modelul nostru viral este mult mai precis. [...] În consecinţă, am reuşit să demonstrăm că proto-indoeuropeana trebuie să aibă o vechime de 8000 sau 9000 de ani, ceea ce este în acord cu mai puţin populara 'ipoteză agricolă'. Mai mult, am localizat 'rădăcina' arborelui lingvistic (patria originară a limbii indoeuropene) în Anatolia [...]»".

[20] Printre altele, specialişti mai recenţi au considerat că proto-europenii, ca îmblânzitori de cai, nu s-au deplasat de la început călare (cum afirmă Marija Gimbutas), ci au folosit caii mai degrabă la tracţiune şi ca sursă de hrană.

Scanned with OKEN Scanner

Este evident că echipa promovată de *KU Leuven News* doreşte să respingă „ipoteza cea mai populară" (evident, cea care poate fi desemnată ca Gimbutas–Martinet–Mallory) şi să o promoveze pe cea considerată (pe drept, aş zice) „cea mai puţin plauzibilă", în speţă cea lansată de arheologul britanic Colin Renfrew (1987)[21]. Revenirea la simplistul „arbore genealogic" schleicherian este însă neavenită, aşa cum este şi confuzia între limbă şi populaţie, adică exact confuzia pe care Martinet a vrut să o prevină prin chiar subtitlul volumului său „pro-stepic" din 1986. Mai pe şleau, voi pune o întrebare retorică: ce relevanţă – pentru viro-lingvişti precum cei citaţi mai sus – ar avea vreo tulpină de viruşi africani încă detectabilă la milioanele de africano-americani care azi nu vorbesc decât limbi indo-europene precum engleza şi spaniola? Am putea să ne întrebăm şi ce ar fi zis Ivănescu de recenta „virusare" (cu aură academică) a domeniului indo-europenistic.

BIBLIOGRAFIE

Anthony 2007 = David W. Anthony, *The Horse, the Wheel, and Language. How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton (NJ), Princeton University Press.

Gimbutas 1989 = Marija Gimbutas, *The Language of the Goddess*, San Francisco, Harper & Row.

Gimbutas 1991 = Marija Gimbutas, *The Civilization of the Goddess – The World of Old Europe*, ed. Joan Marler, San Francisco, Harper.

KU Leuven News 2012 = *KU Leuven News* (http://www.sciencemag.org/content/337/6097/957, 27.08.2012).

Mallory 1989 = James P. Mallory, *In Search of the Indo-Europeans*, London, Thames & Hudson.

Martinet 1986 = André Martinet, *Des steppes aux océans – L'indo-européen et les 'Indo-Européens'*, Paris, Payot.

Poruciuc 1988 = Adrian Poruciuc, *Gheorghe Ivănescu's Contribution to the Study of Indo-European*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi", Secţiunea IIIe. Lingvistică, XXXIV, p. 82–92.

Poruciuc 2006 = Adrian Poruciuc, *Lingvistica istorică ieşeană: între realizări şi promisiuni de onorat*, în „Philologica Jassyensia", II, nr. 2, p. 283–294.

Poruciuc 2006a = Adrian Poruciuc, *Contribuţia lui Gheorghe Ivănescu în domeniul studiilor indoeuropene*, în vol. *Ideea europeană în filosofia românească*, I (coord. Ştefan Afloroaei), număr special al revistei „Hermeneia" (Iaşi), p. 96–104.

Poruciuc 2008 = Adrian Poruciuc, *Ivănescu faţă cu neo-roeslerienii*, în vol. *Comunicarea: ipoteze şi ipostaze*, coord. Luminiţa Hoarţă Cărăuşu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", p. 28–43.

Renfrew 1987 = Colin Renfrew, *Archaeology and Language*, Cambridge University Press.

Simenschy, Ivănescu 1981 = Th. Simenschy, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

[21] Foarte pe scurt, ceea ce a căutat să demonstreze Renfrew era că proto-indo-europeana a fost iniţial vorbită de neoliticii din Anatolia, cei care au răspândit şi în alte zone atât agricultura, cât şi limba proprie. Ipoteza respectivă a fost considerată a fi inacceptabilă de către majoritatea indo-europeniştilor.

Scanned with OKEN Scanner

G. IVĂNESCU'S VISION OF THE INDO-EUROPEAN PHENOMENON

ABSTRACT

The author of the present article aims to point out some of G. Ivănescu's remarkable achievements in the field of Indo-European studies. The Romanian scholar under discussion had his own opinions on pre-Indo-European substrata, on the classification of proto-Indo-European dialects and of historical Indo-European languages, as well as on the tasks of Indo-European linguistics in general. This author strongly believes that Simenschy and Ivănescu's comprehensive volume of 1981 (*Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*) can be considered as the first complete synthetic volume of Indo-European linguistics published in Europe after World War II. Also, in regard to the process of Indo-Europeanization, Ivănescu's support for Marija Gimbutas's "Kurganic" vision can be regarded as definitely more credible than the recent hypothesis according to which certain epidemiological arguments decisively sustain Renfrew's assumption of a Proto-Indo-European homeland in Anatolia.

Keywords: *Ivănescu, Indo-European studies, substratal elements, Gimbutas, virology.*

Scanned with OKEN Scanner

G. IVĂNESCU – ETNOLOG. DE LA ORIGINEA RITUALĂ ANTICĂ LA VARIANTELE CONTEMPORANE ALE UNUI OBICEI POPULAR SUD-EST EUROPEAN[1]

IOANA REPCIUC*

În două dintre studiile sale a abordat G. Ivănescu probleme etnologice, şi anume în textul în care discută obiceiul Caloianului, publicat în 1967, şi în cel în care analizează variantele baladei *Mioriţa*, apărut trei ani mai târziu. Cele două lucrări au în comun încercarea autorului de a-şi argumenta ideea conform căreia folclorul românesc a putut fi influenţat în mod decisiv de străvechi reprezentări mitico-religioase de origine orientală pătrunse pe cale grecească sau slavă în inventarul folcloric autohton. În cazul ambelor produse culturale provenite din două compartimente diferite ale fenomenului popular românesc – ritul de ploaie al Caloianului şi textul folcloric de mare rafinament poetic al *Mioriţei* –, cercetătorul întrevede urmele „religiilor păgâne înlăturate de creştinism, bineînţeles cu totul transformat şi adaptat noilor condiţii ale vieţii sociale" (Ivănescu 1970: 101). Mai mult, cele două producţii folclorice îi par legate de povestea uciderii agricultorului Adonis, înlocuit apoi de figura creştină a Sfântului Ioan, încât balada poate fi „prelucrarea unui mit tracodacic sau prelucrarea mitului medio-grec al Caloianului, dispărut apoi la greci" (*ibidem*: 100).

Prin urmare, căile de pătrundere a unui mit oriental antic în folclorul autohton pleacă în mod natural dinspre ritual spre varianta estetizată a baladei. Ordinea în care G. Ivănescu a ţinut să-şi publice cercetările nu poate fi întâmplătoare, deoarece concluzia primului studiu îi serveşte ca argument final în studiul următor. Respectând această ordine, ne propunem să subliniem modul în care Ivănescu a realizat o analiză diacronică a obiceiului popular al Caloianului. Complexitatea cercetării publicate la Timişoara vine din faptul că autorul pune în acelaşi timp întrebări de ordin etnologic, precum şi filologic, abordează consecutiv chestiuni lingvistice şi extralingvistice. El dovedeşte cunoaşterea tuturor informaţiilor şi supoziţiilor cunoscute până în acel moment şi încearcă să rezolve o problemă care a stat mult timp în atenţia specialiştilor, fără a fi nici măcar astăzi concludent explicată. Printre aceste enigme se numără: etimologia cuvântului *Caloian*, originea antică orientală a ritualului,

[1] Această lucrare a fost finanţată prin proiectul CNCS – UEFISCDI: PNII-RU-PD-2011-3-0220.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 323–341

Scanned with OKEN Scanner

înlocuirea identității sale păgâne cu una creştină, funcţia sa rituală primordială, confuzia sau asocierea cu obiceiuri populare asemănătoare, legătura cu un cult precreştin al apelor.

1. Originea unui vechi obicei popular

Încercarea folcloriştilor de a descoperi semnificaţia primă a obiceiurilor, printr-un demers de veritabilă arheologie culturală, s-a dovedit a fi, de la naşterea acestei ştiinţe până astăzi, un proiect pe cât de atrăgător, pe atât de dificil. Comparaţii livreşti enciclopedice de tipul celei realizate de James George Frazer au încurajat alte studii de gen, consacrând o metodă de lucru – cea a apelului constant la surse antice. Acest gen de mitologie comparată şi studii folclorice orientate diacronic a stat în atenţia primei generaţii de folclorişti britanici şi datorită profilului de clasicişti al acestor cercetători avându-l mentor pe Frazer, toţi interesaţi să-şi pună cunoştinţele de mitologie greco-latină şi ritualism oriental în slujba decelării originilor unor ritualuri general europene. De asemenea, acest interes pentru reconstituirea originilor îndepărtate ale unui obicei contemporan a fost determinat şi de orientarea studiilor de lingvistică indo-europeană spre datele oferite de vechile mitologii şi religii orientale, de tipul abordării consacrate de Max Müller.

Prin urmare, demersul lui Ivănescu din articolul despre Caloian consună cu tipul de cercetare a domeniului şi a epocii. Dacă Frazer privilegiază o perspectivă panoramică, generală a folclorului european, lingvistul ieşean îşi propune, în mod conştient şi metodic, să lărgească acel cadru inevitabil restrâns şi să invoce detaliile româneşti ale obiceiului. El nu rămâne însă la o analiză cvasilingvistică şi mitografică, ci caută soluţii de interpretare în privinţa evoluţiei dinamice a ritualului în contextul culturii populare româneşti, confruntată cu influenţe din afară sau cu adaptări funcţionale interne. Deşi cunoscut lingvist, Ivănescu pare convins că esenţa obiceiului nu poate fi uşor explicată prin stricta comparare a terminologiei, ci înţelege că un studiu pertinent al terminologiei populare trebuie să se sprijine indubitabil pe datele de natură concretă, pe examenul semnificaţiilor particulare şi pe analiza în context real a uzurilor şi a mentalităţii colective a utilizatorilor. Astfel, articolul respectiv nu este o simplă analiză lingvistică extracontextuală, ci un demers interdisciplinar condus dinspre varietatea faptelor folclorice spre stabilitatea oferită de consensul comunităţii lingvistice, în ciuda recunoscutei şi inerentei diversităţi terminologice a fenomenelor populare.

Importanţa studiului lui G. Ivănescu în contextul folcloristicii româneşti este dovedită de prezenţa premisei sale teoretice în studiile de specialitate care au urmat. El reuşeşte să configureze mult mai clar ceea ce Marcu Beza propusese într-o lucrare publicată în engleză, la Londra, în 1928 („I hold that Kalojan is the Christian equivalent of Adonis, coming from Kalo-Jan", Beza 1928: 35) şi Mihail Vulpescu în 1941, într-un supliment de ziar („La Sestos se sărbătorea deci cultul lui Adonis şi al Afroditei. Este o formă mai recentă şi care s-a propagat şi în România, unde îşi găseşte un ecou destul de puternic", Vulpescu 1941: 101). Prin urmare,

Scanned with OKEN Scanner

rămâne o ipoteză plauzibilă ca această reprezentare mitologică românească să fie „o rămăşiţă din cultul zeului vegetaţiei, sortit morţii rituale şi învierii" (Bârlea 1981: 402). Dacă mai mulţi cercetători au ajuns să fie de acord cu vechimea obiceiului şi cu rădăcinile sale într-un străvechi cult oriental închinat unui zeu vegetaţional, nu la fel se poate spune în privinţa căii prin care el a ajuns în folclorul românesc.

În privinţa originii obiceiului, putem grupa opiniile exprimate de cercetători în două curente de interpretare, fiecare dintre acestea luând în considerare o altă rădăcină istorică. Prima este provenienţa romană, susţinută de Ion-Aurel Candrea, Tache Papahagi şi Nicolae Densuşianu. Mult mai mulţi cercetători s-au concentrat asupra identificării unei influenţe opuse, orientale, pătrunsă pe filieră balcanică. Nu este exclusă nici posibilitatea unei reprezentări mitologice din substrat, venind dinspre teoria poligenezei, a dezvoltării simultane a riturilor şi a figurilor divine în mai multe spaţii învecinate, conform unor cerinţe funcţionale interne, configurându-se astfel un vast areal mitologic indo-european cu supravieţuiri în folclorul balcanic până aproape de contemporaneitate. Aşa cum vom vedea, ideea aceasta din urmă pare să fie confirmată de argumentele susţinute de Ivănescu, care, în afară de sublinierea conexiunilor cu mitologia orientală, aduce în prim-plan şi corespondenţa Caloianului cu identitatea acvatică a sărbătorii Naşterii Sfântului Ioan, manifestată prevalent în Estul Europei, spre deosebire de Apus, unde a devenit o sărbătoare dominată de simbolul ignic. Încercând să împace cele două posibile origini ale obiceiului românesc, D. Pop sugerează că niciuna dintre direcţiile opuse de referinţă – Vestul latin sau Estul tracic-oriental – nu poate fi eliminată, fiindcă inclusiv un cult oriental putea fi implementat în spaţiul carpato-danubian odată cu romanizarea. Acest fenomen de aculturaţie se putea realiza prin intermediul coloniştilor imperiului care erau ei înşişi supuşi influenţelor multietnice şi sincretismului religios, datorită numeroaselor contacte administrative şi culturale cu lumea orientală (Pop 1989: 150). Se cunoaşte de asemenea că elemente cultuale ale vechilor civilizaţii din Asia Mică, Egipt, Siria sau Persia au pătruns în Occident filtrate de viziunea greacă, astfel încât „Orientul elenizat" a dus la „distrugerea radicală a păgânismului greco-latin" din întreaga lume romanizată (Cumont 2008: 22).

Dată fiind asocierea funcţională a obiceiului Caloianului cu celălalt rit important de ploaie din folclorul românesc – Paparuda – , vom lua în considerare şi modul în care acesta din urmă a fost discutat de către specialişti. În privinţa originii Paparudei, s-a vorbit despre originea sa tracică sau chiar legătura cu o zeitate dacică, idee susţinută de etnologul suedez W. Liungmann, care a considerat această instanţă divină ca fiind o supravieţuire dintr-un cult vegetaţional tracic (Liungmann 1954). De asemenea, s-a emis ipoteza unui fapt ritual general indo-european, confirmat de datele etnografice din volumele lui Frazer, şi anume de existenţa unui „Zeu al ploii" la indieni (Frazer 1980: 226; Bârlea 1981: 399).

Aşa cum sugerează şi titlul articolului lui Ivănescu, a devenit imposibilă decelarea unei influenţe univoce, fie greceşti, fie slave asupra obiceiului românesc al Caloianului, fiindcă informaţiile oferite de folclorul sud-est european indică mai degrabă o matcă balcanică unitară corelată cu o mai bună documentare a ritualului

Scanned with OKEN Scanner

în lumea slavă. Absența atestării sale la grecii medievali și moderni, care este veriga lipsă din demonstrația lui Ivănescu, este motivată de savantul ieșean prin argumente de ordin istoric și cultural: „Nu are nicio importanță faptul că obiceiul și cuvântul nu se mai găsesc astăzi la greci. Aceștia au pierdut multe din legendele și obiceiurile lor din Evul Mediu, probabil din cauza intensei vieți orășenești, din cadrul imperiului bizantin" (Ivănescu 1967: 22).

Unul dintre cele mai importante argumente pentru configurarea originii sud-slave a Caloianului românesc este prezența masivă a riturilor românești de Caloian în zona de sud a țării, în Câmpia Română și până în Moldova sudică, fără însă ca acestea să treacă lanțul carpatin (Bârlea 1981: 401, Pop 1989: 142–144). Ivănescu însuși arată că denumirea „Caloian" împreună cu ritualul se întâlnesc în Oltenia și Muntenia „numai în zona cu o bogată toponimie slavă, de tip bulgar vechi și mediu" (Ivănescu 1967: 21). Totuși, într-un articol de mare valoare etnologică și etnografică, publicat de Ion H. Ciubotaru și Silvia Ciubotaru, autorii indică existența generoasă a ritului respectiv inclusiv în Moldova centrală și nordică, cu toate că el nu mai primește numele consacrat și studiat de Ivănescu, ci o diversitate de alte denominații: descriptive („păpușă"), nume proprii comune sau chiar termeni care indică funcția rituală a simulacrului antropomorf (I.H. Ciubotaru, S. Ciubotaru 1984).

Atunci când privim spre spațiul folcloric sud-slavic, observăm că atât faptele bulgare, cât și corespondentele lor balcanice confirmă teoria lui Ivănescu (deși obiceiul foarte asemănător prin conținut este numit aici „German" sau „Gherman"): „Faptul că ambele obiceiuri de ploaie (*Peperuda* și *German*) pot fi găsite sub numeroase nume la mai multe popoare balcanice – bulgari, români, greci, sârbi și albanezi – sugerează că ele sunt rituri de mare arhaicitate și că rădăcinile lor ar trebui căutate în societăți existente în Balcani înainte de venirea slavilor [trad.n.]" (MacDermot 1998: 232).

O lungă dezbatere a avut loc în mediile folclorice slave în privința numelui bulgar „Peperuda", care este explicat fie prin etimologie populară, prin asemănare cu termenul bulgar care înseamnă „fluture" – datorită gestului protagonistei ritului de a-și flutura mâinile, simulând zborul (Popov 1989: 20), fie din greceşte, printr-o relaționare cu numele tabuizat al Persephonei din mitologia greacă (Evans 1974: 116) sau chiar al unei zeițe ctoniene prehelenice (Nilsson 1967: 474). Nu este exclusă nici o origine veche slavă, provenită dintr-o reduplicare a rădăcinei din numele zeului tunetului și ploii, Perun (Jakobson 1985: 22).

2. Funcție rituală păgână și sărbătoare creștină

Continuitatea neîntreruptă pe care au încercat s-o traseze istorici ai religiei sau folcloriști între formele antice ale unui obicei și variantele lui folclorice din contemporaneitate a presupus explicarea transformărilor suferite de acestea în faza conversiunii creștine. Noua alură dobândită de rituri și idei religioase a fost privită ca generatoare de schimbări esențiale de către unii specialiști sau i-a determinat pe alții să sublinieze slaba influență a mai recentei ideologii spirituale asupra vechiului

Scanned with OKEN Scanner

sistem ritual. Dacă, de exemplu, Carlo Ginzburg considera că riturile populare au fost prea puțin afectate de presiunea exercitată de mitologia creştină (Ginzburg 1990), unii dintre colegii săi de generație s-au arătat sceptici asupra posibilității unui astfel de traseu direct (Hutton 1991; Wilson 1992). Cu toate opțiunile distincte ale cercetării raportului dintre mitologia şi ritualismul creştin şi păgân, a devenit obligatorie recunoaşterea impactului pe care religia oficială l-a avut asupra modului specific popular laic şi dominat de principii magice ale religiozității populare. Este ceea ce face G. Ivănescu în acest articol, observând că studiul pertinent al obiceiului avut în vedere, cu o valoare intens practică pentru asigurarea condițiilor de existență ale țăranului român, nu poate fi realizat fără luarea în considerare a celor două sisteme rituale concurente în cadrul imaginarului folcloric – cel păgân şi cel creştin.

Invocarea ajutorului divin în scopuri practice este considerată de sociologia religiilor o caracteristică a religiilor primitive, aflate într-o primă fază din dezvoltarea unui sistem religios sau cel mult o relicvă a acestora în cadrul unor sisteme religioase actuale. Această motivație practică a relațiilor dintre ființa umană şi transcendent se regăseşte în ritualurile magiei meteorologice româneşti. În societățile agricole arhaice sedentare, grija esențială a oamenilor era legată de bunăstarea câmpurilor cultivate. Această preocupare a rămas constantă în comunitatea tradițională creştină, astfel încât diferitele repere sacre din noul calendar privilegiază acțiuni rituale precise. Prin urmare, ritualurile populare cu finalitate meteorologică se înscriu în acest compartiment arhaic al religiozității. În afara diverselor practici magice mărunte de îndepărtare a fenomenelor naturale primejdioase pentru culturile agrare, care însoțesc multe ceremonii vegetaționale cu un grad înalt de complexitate din inventarul folcloric românesc, se disting două ritualuri specifice menite să îndepărteze seceta şi să provoace ploaia, şi anume Caloianul şi Paparuda.

Cunoscând asemănările dintre cele două rituri meteorologice, G. Ivănescu îşi începe argumentația încercând să opereze o distincție între cele două obiceiuri şi apoi să explice locul special pe care Caloianul îl ocupă în contextul culturii populare româneşti. Deoarece înțelege posibilitatea suprapunerii funcționale a celor două ritualuri, Ivănescu ține să facă diferența dintre Paparudă şi Caloian, din perspectiva complexității performative. Astfel, lingvistul ieşean este de părere că, în vreme ce Paparuda este doar o simplă practică magică de invocare a ploii, „la care se recurge vara când este nevoie de ploaie" (Ivănescu 1967: 13), Caloianul se desfăşoară ca o adevărată sărbătoare populară. Distincția propusă de Ivănescu nu poate fi acceptată, dacă facem apel la informațiile etnografice şi la alte opinii de specialitate, conform cărora inclusiv Paparuda este considerată o coerentă desfăşurare ceremonială: „Paparuda este, la origine, o străveche creație mitică ce îmbină în conținutul ei elemente magice şi religioase, şi ea nu poate fi confundată cu acele «rituri mărunte contra secetei»" (Pop 1989: 136).

Integrat în inventarul larg al obiceiurilor agrare, Caloianul are un profil ritual specific, în ciuda numeroaselor variante regionale identificate în satele româneşti. Studiul acestora ajută la reconstituirea configurației sale arhaice, printre care: ideea unei reprezentări mitologice întruchipate de „păpuşile" de lut, vegetale sau

Scanned with OKEN Scanner

confecționate din bucăți de material textil, trăsăturile sale de rit funerar, caracterul ocazional (performarea în condiții de secetă, primăvara sau vara) sau periodic (înscrierea tradițională în calendarul religios-folcloric, în strânsă dependență cu data Paștelui și perioada postpascală), legătura cu magia meteorologică, episoade rituale legate de aspersiunea sau imersiunea participanților, caracterul procesional al acestui ritual de magie publică, implicând întreaga comunitate rurală, punctul-cheie al procesiunii – o sursă acvatică locală (fântâni, râuri, izvoare etc.) –, deschiderea spre un cult păgân al apelor opus legăturilor cu sistemul religios creștin. Confuzia sau contaminarea Caloianului cu alte rituri asemănătoare din același interval de trecere dintre primăvară și vară sau chiar practicate cu alte ocazii sacre ale anului au constituit de-a lungul timpului atât un avantaj, cât și un obstacol pentru cercetători.

Una dintre cele mai îndelungate controverse este legată de caracterul ocazional sau periodic al performării acestui obicei în comunitățile folclorice. Deși logica tradițională indică faptul că situația de necesitate ar trebui să primeze în fața înscrierii acestui rit în ritmicitatea calendaristică, mulți folcloriști au considerat că ambele ceremonii meteorologice au fost inițial legate de repere stricte ale timpului creștin. D. Pop crede că toate aceste obiceiuri agrare din perioada postpascală (Caloianul, Paparuda, Sângeorzul, Drăgaica) au fost legate de un anumit moment al calendarului popular și abia mai târziu ele au ajuns să fie realizate indiferențiat, atunci când necesitatea, calamitățile naturale, lipsa îndelungată a ploilor, o impuneau (Pop 1989: 142–144). Prima menționare a Paparudei, aparținând lui Dimitrie Cantemir, confirmă iarăși că obiceiul numit „Păpălugă" se făcea „vara când se pare că primejdia de secetă amenință holdele", iar textul de invocare redat de marele cărturar aduce în prim-plan o rugăciune directă adresată acestei divinități pluviometrice (Cantemir 1973: 343). Folcloristul G. Dem. Teodorescu fixează „ziua Paparudelor", conform datelor aflate la dispoziția sa la sfârșitul secolului al XIX-lea, a treia zi după Paști (Teodorescu 1874: 132), iar răspunsurile la chestionarele lui Hasdeu consacră ideea unei date fixe de practicare (Mușlea, Bârlea 1970: 371). Și Caloianului ajunge să i se dedice o sărbătoare specială, o „zi a Caloianului", fapt subliniat de Ivănescu și confirmat de informații etnografice: „Oamenii lucrează numai dimineața, după-masă țin sărbătoare, cu horă, haine de sărbătoare..." (Pop 1989: 154).

Analizate în funcție de rolul lor principal, Caloianul și Paparuda sunt acte rituale menite să aducă ploaia și să asigure recolte bogate. De aceea, ele erau actualizate într-un moment precis al calendarului agrar, în preajma începutului de sezon. Urmărind cu precădere această funcție esențială și făcând distincția dintre aceasta și una mai generală vegetațională, cercetătorii Ion H. Ciubotaru și Silvia Ciubotaru au subliniat în mod convingător ipostaza ocazională a Caloianului: „Practicarea Caloianului la o dată fixă [...] este cu totul sporadică și apare numai în sudul Moldovei. În acest caz, scopul principal al acțiunii ține de fertilitatea ogoarelor în genere și numai în al doilea rând se urmărește provocarea ploilor" (I.H. Ciubotaru, S. Ciubotaru 1984: 116).

Scanned with OKEN Scanner

Ceremoniile mistice de susţinere a unui regim pluvial echilibrat în vechea Grecie, sursa pe care se axează şi demonstraţia lui Ivănescu, aveau mai mult un caracter ocazional, oscilând între mai multe zile pe parcursul unui ciclu agrar. Specificul geoclimateric al Greciei făcea dificilă impunerea unei tradiţii definitive a momentului prielnic pentru adresarea rugilor către Zeus, stăpânul oficial al norilor, al ploilor şi al tunetului în panteonul elen, aşa cum subliniază Martin P. Nilsson, un specialist în riturile populare greceşti antice: „vremea nu este atât de constantă încât anumite zile ale anului să fie fixate pentru magia meteorologică. Acesta este motivul pentru care Zeus, ca zeu al condiţiilor meteorologice, avea puţine sărbători [trad. n.]" (Nilsson 1940: 6).

Dacă, în sistemul religios păgân, timpul sacru era guvernat de identificarea existenţei credinciosului cu ritmurile naturale solare şi lunare, cu sărbătorile solstiţiale şi echinocţiale şi cu evenimentele legate de creşterea plantelor sau muncile agricole, calendarul creştin a oferit o nouă motivaţie funcţională timpului ritual. Discutând sistemul riturilor calendaristice, Arnold van Gennep evidenţiază rolul important al Bisericii care a reuşit să impună practicilor străvechi un caracter periodic (Van Gennep 1924: 47). Cu toate acestea, marile manifestări rituale nu au putut fi deplin creştinate. Adoptând o aparenţă şi un nomenclator creştin, mentalităţile păgâne au supravieţuit sub diverse forme, rezultând structuri sincretice.

În studiul său, Ivănescu nu exclude nici influenţa calendarului creştin, nici legătura ancestrală a circumstanţelor de performare a Caloianului cu un străvechi calendar solar şi vegetaţional, şi anume cu sărbătoarea solstiţiului de vară. Informaţiile etnografice româneşti şi sud-est europene culese într-un interval de aproape două secole ne demonstrează faptul că sărbătoarea Caloianului a oscilat între o sărbătoare postpascală, una asociată cu Rusaliile, şi un ritual conectat funcţional cu cele de Sânziene, situaţie ce confirmă dificultatea de a fi elaborată o judecată definitivă asupra acestei chestiuni. Totuşi, G. Ivănescu susţine că practicarea Caloianului trebuie să fi fost raportată mai întâi la sărbătoarea solstiţiului de vară – transformat între timp în sărbătoarea creştină a Naşterii Sfântului Ioan Botezătorul – şi mai apoi integrat în intervalul postpascal, ca urmare a asocierii resurecţiei zeilor vegetaţionali păgâni cu învierea lui Iisus. Opinia sa este confirmată, la modul general, de confuzia şi combinarea multora dintre riturile vegetaţionale din această perioadă dintre primăvară şi vară, numite tocmai de aceea „sărbătorile verzi". Având drept argument această puternică asemănare şi contaminare a riturilor vegetaţionale specifice primăverii şi mijlocului verii, Ivănescu consideră inadecvată opinia lui Petru Caraman, care respingea asemănarea dintre Caloian şi solstiţiul de vară tocmai din cauza lipsei de corespondenţă temporală perfectă dintre cele două momente ceremoniale (Caraman 1935: 184). Ivănescu apără opinia lui Beza contrazisă de Petru Caraman, arătând că autorul lucrării despre păgânismul românesc nu a vorbit despre o influenţă a numelui creştin asupra celui păgân, ci de o totală înlocuire a unui nume cu altul (Ivănescu 1967: 15), aşa cum de fapt a fost cazul întregii conversiuni treptate a sistemului păgân cu cel creştin. În plus, lingvistul ieşean presupune că însăşi fixarea de către părinţii Bisericii a sărbătorii Naşterii Sfântului Ioan s-ar putea să fi fost realizată, sub presiunea

Scanned with OKEN Scanner

curentului popular, datorită apropierii sale de solstițiul de vară, şi nu printr-o conexiune mult prea îndepărtată cu sărbătoarea zeilor orientali de tipul Tammuz – Adonis (Ivănescu 1967: 20).

Supoziția lui G. Ivănescu este confirmată de istoria complicată a impunerii tradițiilor creştine într-un context dominat de culte precreştine extrem de populare încă în primele secole ale erei noastre. După ce, în prima sa perioadă de ascensiune, până în secolele al V-lea şi al VI-lea, Biserica a manifestat puțină toleranță în privința cultelor păgâne pe care le-a înlocuit, treptat instituția ecleziastică va considera oportun să păstreze elemente din conținutul ritual precreştin, cărora însă le va oferi forme şi înțelesuri creştine, fenomen numit de folcloristul francez Claude Lecouteux o acțiune de „clericarizare a culturii" (Lecouteux 1982: 701–702). Această acceptare graduală se realizează datorită conexiunilor inevitabile dintre spiritualitatea clerului şi masa largă a credincioşilor, care nu era dispusă să renunțe la vechea rețea de practici şi instituții religioase, şi a determinat Biserica să-şi însuşească „acele tendințe ce păreau compatibile cu doctrina creştină" (Vauchez 1994: 23).

Puternica supraviețuire a urmelor de religie păgână este probată de multiplele acte catehetice creştine de a sublima cultul păgân al apelor, începând cu interdicțiile ecleziastice ale Conciliului de la Arles de la jumătatea secolului al V-lea şi până la numeroase epistole episcopale sau apologiile din plin Ev Mediu (Saintyves 1934: 163, Eliade 1992: 193). Mircea Eliade descrie modul în care izvoare sau peşteri inundate de ape, fântâni misterioase, izvoare vindecătoare erau venerate drept altare sacre în întregul spațiu european, pentru ca în epoca creştină ele să devină locuri de exprimare a „devoțiunilor către Sfântul Ioan Botezătorul" (Eliade 1992: 194). Una dintre cele mai grăitoare şi bogate surse documentare rămâne vechiul corpus folcloric al lui P. Saintyves despre cultura populară franceză a apelor sacre (1934), monografia lui R.C. Hope care acoperă culturile engleze ale apei (1893), precum şi cea a cercetătorului german K. Weinhold, preocupat de supraviețuirea acestui cult pe teritoriul vechii Prusii (1898). Toate aceste impresionante colecții de date empirice descriu o realitate nu foarte îndepărtată de contemporaneitate, dar care-şi are origini ancestrale, în cultele neolitice, şi a cărei supraviețuire a fost hrănită de aspecte ale vechii religii celtice, transmise apoi galo-romanilor.

Faptul că apele sunt locuite de divinități responsabile de soarta ogoarelor (cum este *Cel din Baltă*, *Sorbul*, *Dulful*, *Balaurul*, în inventarul folcloric românesc, dar şi *Rusalka*, *Vodyanik*, *Vodnik*, *Lamia* – în cel slav) este legat de comunicarea acestora cu lumea subterană. Implicarea mediului ecleziastic în anihilarea forțelor naturale, ostile obținerii unor recolte bogate, este dovedită de variantele româneşti ale unui vechi exorcism, atestat în cărțile de molitve, care datează din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea şi au circulat intens în mediul popular şi teologic al epocii. Este vorba despre o conjurație împotriva *diavolului din ape*, provocator de grindină şi ploi distrugătoare. Textele din această categorie au drept model o legendă apocrifă slavă, care prezintă confruntarea unui demon acvatic cu un arhanghel însărcinat de divinitate să vegheze asupra spațiului terestru (Timotin 2010: 34).

Scanned with OKEN Scanner

3. Simulacre divine şi atitudine rituală

Propunerea lui Ivănescu de a vedea Caloianul ca pe un antecedent mitologic al Sfântului Ioan Botezătorul este strâns legată de necesitatea de a demonstra adecvarea etimologiei sugerate de Marcu Beza, punctul central al articolului său din 1967. Este vorba despre reconstituirea pe criterii mitologice şi etimologice a unui compus din cuvintele greceşti *καλός* „frumos" şi *Iάνη* „Ioan" (Ivănescu 1967: 15), corespunzând unei titulaturi a zeului păgân care subliniază respectul adoratorilor. Folosirea unui epitet de marcare a statutului special pe care o fiinţă divină îl are în conştiinţa comunităţii de credincioşi are rolul implicit de a atrage bunăvoinţa acesteia şi, aşa cum menţionează şi Ivănescu, se bazează pe o „concepţie primitivă despre valoarea magică a numelor" (*ibidem*: 22). În plus, epitetele măgulitoare prin care sunt descrise atributele fiinţelor supranaturale pot funcţiona şi ca o formă de tabuizare a identităţii lor oculte.

Argumentul central din demonstraţia lui Ivănescu şi care rezistă în ipotezele contemporane asupra acestui obicei este legătura Caloianului cu un cult acvatic şi vegetaţional. Luând în considerare acest raport, G. Ivănescu crede că se poate reconstitui o legătură între vechii zei orientali vegetaţionali şi figura divină sud-est europeană a unui sfânt responsabil, în cadrul panteonului creştin, de elementul acvatic. Prin urmare, pentru confirmarea continuităţii dintre divinitatea vegetaţională şi sfântul creştin, G. Ivănescu analizează pe rând trăsăturile lor comune: simbolismul vegetaţional, ideea de moarte şi resurecţie şi mai ales relaţia lor cu apa. În acest demers, este susţinut de una dintre datele etnografice menţionate de Beza, şi anume de faptul că, „în Rusia de vest, efigia de ramuri, iarbă şi plante a sfântului este aruncată în apă, tocmai în ziua Sfântului Ioan" (Ivănescu 1967: 15). Este astfel subliniată similaritatea dintre păpuşa Caloianului şi un obiect ritualic întruchipându-l pe sfânt, precum şi gestul final de imersiune al acestora într-o sursă acvatică. Ideea esenţială care stă la baza acestei identificări devine edificatoare în demersul lui Ivănescu, întrucât militează pentru existenţa unei reprezentări antropomorfe – a unui substitut material al instanţei divine. Întrebarea în jurul căreia gravitează de acum înainte demonstraţia savantului ieşean este cât de rezistentă a fost în comunităţile tradiţionale româneşti şi sud-est europene percepţia calităţii de simulacru pe care îl au diversele întruchipări ale zeului. Denumirile alternative primite de „păpuşa" simbolizând Caloianul vin să confirme identificarea directă cu o divinitate a ploilor: „mama ploii", „legătoarea ploilor", „ştima care leagă ploile", „seceta", „ploaia", „Dumnezeul ploii", „Sfântul Ilie, conducătorul ploilor" ş.a. (Pop 1989: 155).

Prin urmare, divinităţile pluviometrice din folclorul românesc sunt indisolubil legate de forţa numenală a apelor. Apa este elementul central care grupează toate aceste practici, fie că este vorba despre aruncarea păpuşii în apă, a măştii vegetale sau continua aspersiune a colectivităţii şi a actanţilor rituali. Deşi Paparuda tinde să devină un ritual mai degrabă general vegetaţional şi fertilizator, totuşi cercetătorii au subliniat că episodul final al procesiunii pare să fie tocmai aspersiunea colectivă: „Udarea constituie, fără îndoială, actul de maximă concentrare ritual-

Scanned with OKEN Scanner

ceremonială din desfăşurarea Paparudei" (I. Cuceu, M. Cuceu 1988: 133). De asemenea, conducerea ceremonială a păpuşilor Caloianului spre o fântână sau un râu reflectă aceeaşi relaţie dominantă cu elementul acvatic. Însă aceste obiceiuri performate cu precădere în sezonul cald, în momentul culminant al dezvoltării recoltelor, nu sunt unicele ritualuri din calendarul religios-folcloric românesc în cadrul cărora apa este un factor central.

Legătura polivalentă dintre ape, vegetaţie şi cultul strămoşilor este prezentă în multe manifestări rituale din sărbătorile echinocţiale şi solstiţiale româneşti, în numeroasele asemănări dintre semnificaţiile celor două sărbători româneşti şi sud-est europene care au în centru figura Sfântului Ioan: Sânzienele şi Boboteaza. Prin urmare, cealaltă sărbătoare cu care are în comun atât elementul acvatic, precum şi figura Sfântului Ioan este Boboteaza. Deşi Ivănescu nu stabileşte o conexiune directă dintre cele două praznice ale Botezătorului, alăturarea lor poate contribui la continuarea teoriei sale. Nu este lipsit de importanţă faptul că inclusiv riturile din finalul *celor 12 zile* prezintă multe elemente agrare şi vegetaţionale, confirmând iarăşi opinia lui Ivănescu în privinţa identităţii acvatic-vegetaţionale a Botezătorului. Aşa cum arăta în continuare, profesorul ieşean este conştient de diferenţele de percepere a rolului mitico-religios al Sfântului Ioan Botezătorul între cele două puncte cardinale ale spaţiului european, fapt care-l va determina să discute modul divergent – occidental şi oriental – de sărbătorire a zilei de 24 iunie.

Deşi argumentaţia lui Ivănescu se axează pe un context lingvistic strict, el încercând să demonstreze forţa magică a numelui *Caloian*, ritul în discuţie – şi, implicit, divinitatea căreia i se adresează şi pe care o întruchipează – nu a fost strict legat de această unică denumire cu implicită forţă de sugestie şi substrat mitologic. Aşa cum s-a discutat mai sus, în Moldova centrală şi nordică, obiceiul a primit nume diferite de cel consacrat în cercetarea folclorică anterioară. Această situaţie poate conduce la concluzia că doar în spaţiul românesc sudic ceremonialul denumit „Caloian" a fost influenţat de o realitate denominativă slavă sau greacă bizantină, pentru ca în alte areale etnografice autohtone obiceiul să fi existat din vechime cu denumiri variate, conform creativităţii lingvistice a comunităţii tradiţionale şi a evoluţiei memoriei colective. Această probabilitate este încurajată de existenţa unor rituri asemănătoare caracterizate prin folosirea simulacrelor antropomorfe cu scopuri magice agrare. Un exemplu în acest sens ar fi *păpuşile* folosite în rituri agrare postpascale atunci când acestea sunt însoţite de îngroparea unor ouă roşii la hotarul câmpurilor arabile, în zone din nordul ţării, obicei considerat o vrajă de protecţie a ogoarelor de către Ion H. Ciubotaru: „Aceste păpuşi sunt substitute ale unor divinităţi antropomorfe, poate chiar din familia Caloianului, iar jertfirea lor vizează fertilizarea ogorului, dar şi ocrotirea semănăturilor împotriva intemperiilor de tot felul" (Ciubotaru 2012: 102).

Simulacre ale instanţei divine apar în folclorul european de la ipostaza animală a *spiritului secerişului* sub formă de iepure, pasăre sau mistreţ la păpuşile din diferite materiale textile sau vegetale care însoţesc ceremonii din ciclul calendaristic, de la numeroasele substitute antropomorfe ale Armindenului la o mai rar întâlnită „păpuşă a Bobotezei". Existenţa unei reprezentări antropomorfe

Scanned with OKEN Scanner

prezentă în recuzita rituală a sărbătoririi hibernale a apelor este atestată în Maramureş, acolo unde apare o formă complicată a obişnuitului fuior de cânepă sau in aşezat de gazdă pe crucea preotului care sfinţeşte casele în ajunul Bobotezei. Relevant este faptul că crucifixul împodobit cu spice de grâu, ovăz, cu busuioc, fuior, lumânare, învelit cu un prosop este numit local „păpuşă" (P. Bilţiu, M. Bilţiu 2010: 183). Desigur, configuraţia antropomorfă abia mai poate fi bănuită, mai ales atunci când, în urma pierderii treptate a semnificaţiei magice, aceasta este cu totul absorbită de noua funcţie augurală de esenţă creştină.

O întrebare de bază care transpare şi din studiul lui G. Ivănescu vizează diferenţele de atitudine a performerilor în episodul final al ritului Caloianului, şi anume de la modul în care păpuşa este depusă respectuos în preajma unei ape şi până la gestul mai degrabă violent al imersiunii sau al ruperii în bucăţi. Este o problemă care priveşte chiar esenţa sacrului – dihotomică prin excelenţă, fiindcă „ambiguitatea-i primă se rezolvă în elemente antagonice şi complementare la care se raportează respectiv sentimentele de respect şi aversiune, de dorinţă şi spaimă, pe care le inspiră natura lui funciar echivocă" (Caillois 2006: 42).

Mircea Eliade explica obiceiul antic al imersiunii statuilor unor divinităţi feminine ca reprezentând un mecanism ritual de regenerare a ipostazelor unei Mari Zeiţe a fecundităţii şi agriculturii. Aceste „băi" ale zeiţelor asigurau recolte bune, provocau ploaia şi sporeau bunurile credincioşilor (Eliade 1992: 189). Marele folclorist francez P. Saintyves menţionează, în contextul magiei imersiunii, obiceiul creştin al introducerii în ape a crucifixului, a statuilor Fecioarei Maria sau a altor sfinţi, şi consideră că aceste acte rituale aveau acelaşi scop de îndepărtare a secetei. Este vorba de un rit practicat în lumea catolică începând din secolul al XIII-lea şi continuând, în ciuda încercărilor ecleziastice de a-l descuraja, până în secolele al XIX-lea şi al XX-lea (Saintyves 1934: 189).

Astfel, prezenţa unor acte de violenţă rituală, cum ar fi ruperea în bucăţi a Caloianului sau arderea unui obiect ritual simbolic în focurile de Sfântul Ioan, într-un context religios european occidental, ridică semne de întrebare asupra raţiunilor care-i îndemnau pe oameni să trateze o figură divină într-un mod ireverenţios. S-a observat că, inclusiv în cadrul ceremoniei Caloianului, nu elementul funebru şi înmormântarea par să fie elementele centrale ale ritului (I.H. Ciubotaru, S. Ciubotaru 1984: 117–118), ci momentul final al imersiunii simulacrului într-o sursă acvatică locală. Pe de altă parte, preferinţa pentru aruncarea în apă confirmă identitatea acvatică a divinităţii reprezentate simbolic, care este astfel depusă în mediul său originar. La această întrebare, acelaşi Frazer oferea un răspuns convingător; antropologul britanic vedea imersiunea crucifixelor din practica rituală creştină ca pe vestigii ale unei „vrăji simpatetice deghizată sub forma unei pedepse sau ameninţări" (Frazer 1980: 163). Explicaţia lui Frazer a fost extrapolată într-o teorie a pedepsirii sacrului de către fiinţa umană, un element definitoriu al religiozităţii precreştine.

D. Pop este cercetătorul care a relaţionat ritul păgân al pedepsirii şi profanării zeului naturii cu înmormântarea şi ruperea în bucăţi a Caloianului. El consideră că distrugerea prin rit a unei figuri divine responsabilă cu un anumit proces natural,

Scanned with OKEN Scanner

cum ar fi seceta sau ploaia, poate provoca dispariţia fenomenelor pe care zeul le patronează şi că doar într-un stadiu mult mai târziu zeul vegetaţional este înmormântat cu veneraţie şi este aşteptată hierofania sa în formele fertilităţii terestre (Pop 1989: 160–167). Astfel, D. Pop pare să răspundă aici indirect la întrebarea lui Ivănescu, cel care a sugerat necesitatea de a vedea în riturile occidentale de expulzare a morţii sau de ucidere a spiritului Carnavalului o versiune omoloagă a Caloianului sud-est european (Ivănescu 1967: 18).

Prin urmare, unul dintre aspectele relevante ale Caloianului, care îl deosebeşte de Paparudă este ipostaza sa funerară. În afara sensului arhaic al procesiunii funebre sau al comensualităţii care o urmează, această trăsătură din ceremonialul discutat indică şi valoarea sa apotropaică. În acest ultim sens, folcloriştii au observat că procesiunile implicând întreaga colectivitate, care marchează un anumit moment de graniţă al timpului sacru şi care impune o traversare circulară a spaţiului comunitar conferă acestui tip de rit o valoare apotropaică şi are la bază spaima de spiritele malefice capabile să influenţeze rânduiala existenţei umane, soarta câmpurilor agrare sau sănătatea muritorilor. Performarea Caloianului şi a Paparudei are loc la alte intervale calendaristice ale sacrului, marcate de cultul strămoşilor şi de o deschidere temporară a graniţelor dintre lumi. De asemenea, înţelegerea relaţiei dintre elementul funerar şi magia vegetaţională este susţinută de credinţa arhaică în capacitatea spiritelor strămoşilor de a influenţa rodnicia ogoarelor (Ciubotaru 1983: 122).

În cadrul riturilor practicate cu ocazia Bobotezei şi a zilei „Sfântului Ioan de iarnă", moment de încheiere a ciclului *celor 12 zile*, se întâlnesc numeroase elemente apotropaice, indicii ale supravieţuirii unui cult precreştin în care apele nu mai sunt privite doar ca o forţă purificatoare, ci ca un mediu periculos locuit de spirite răuvoitoare. Una dintre trăsăturile acestui ciclu, cea de sărbătoare a morţilor, reconfirmă necesitatea alungării spiritelor non-umane, tolerate să repopuleze timp de 12 zile lumea „cu dor" (Repciuc 2011: 79). În folclorul macedonean, fiinţele misterioase numite *Karkantzari*, care bântuie satele în perioada sărbătorilor de iarnă, sunt considerate o specie de vârcolaci, spirite sălbatice şi nedorite, de care ţăranii pot scăpa numai cu ajutorul agheasmei aruncate de preot în ajunul Bobotezei (Abbot 1903: 75). În aceeaşi perioadă, pentru a elibera comunitatea de spirite necurate, ucrainenii lovesc gardurile cu bețe, trag focuri de puşcă (*ibidem*: 78), iar românii „bat apele cu nuiele de alun şi strigă dracii din apă" (Muşlea, Bârlea 1970: 349).

Deşi beneficiază de un mai slab grad de coeziune în calitate de ciclu ritual bine delimitat şi se integrează mai mult într-un interval al unor sărbători creştine populare cu funcţii similare, săptămâna Rusaliilor este considerată, în credinţele populare ruseşti, un timp periculos din cauza apariţiei nedorite a făpturilor supranaturale care au dat şi numele acestui interval. Într-o cercetare specială dedicată rolului pe care *Rusalcele* îl au asupra regimului pluvial, Elizabeth Warner descrie numeroasele versiuni ale unui rit de înmormântare, urmat de imersiunea în surse acvatice locale, a unor păpuşi care le întruchipează pe aceste fiinţe sălbatice. Cercetătoarea britanică vede gesturile de sacrilegiu ale ţăranilor ruşi asupra efigiilor din ramuri sau cârpe ca fiind un rit de expulzare a spiritelor răuvoitoare care invadează timp de o săptămână câmpurile proaspăt cultivate (Warner 2011: 164).

Scanned with OKEN Scanner

Identitatea feminină a acestor spirite – considerate de mulţi specialişti ca făcând parte din acelaşi vast panteon păgân sud-est european cu *Ielele* româneşti – nu ne împiedică să le asemănăm cu anumite ipostaze ale Caloianului, atâta timp cât se cunoaşte faptul că păpuşile vegetale din Moldova nordică sau centrală erau tratate mai cu seamă ca reprezentări feminine, fapt probat şi de prenumele oferite acestora de către comunitate într-o fază târzie a ritului („Aglăiţa", „Catrina", „Ileana" etc. – I.H. Ciubotaru, S. Ciubotaru 1984: 115), şi nu masculine, aşa cum se întâmplă cu păpuşa Caloianului din sudul ţării.

Ar trebui să subliniem de asemenea originea slavă a numelui Rusaliilor în limba română, nimfe ale pădurii şi apelor, dar nu şi a numelui sărbătorii, care la noi este moştenit din latină, de la „Rosalia" romană (Şăineanu 1896: 139). Esenţială este şi tabuizarea identităţii lor denominative, aşa cum este cazul pentru toate fiinţele divine cu atribute dihotomice, virtual negative. Un exemplu pertinent este oferit de bogatul inventar de eufemisme cu rol de flatare folosit pentru identificarea în condiţii rituale a aceloraşi *Iele* (*Bunele*, *Milostivele*, *Frumoasele*). Echivalentul acestor divinităţi feminine în panteonul grec – *Nereidele* – au primit nume care indică acelaşi proces lingvistic de tabuizare şi măgulire a sacrului şi confirmă ideea lui G. Ivănescu asupra productivităţii epitetului grecesc *καλός* în denominarea instanţelor supranaturale: *καλαίς αρχόντισσαις* („frumoasele doamne") sau *καλόαρδαις* („cele cu inima bună") sau *καλότυχαις* („cele fericite") (*ibidem*: 163). De asemenea, în folclorul românesc, divinităţi feminine cu funcţie agrară şi vegetaţională sunt chiar Sânzienele (mai ales în sud-vestul, nordul şi centrul ţării) sau Drăgaicele (în sud şi sud-est), numite astfel tocmai datorită asocierii apariţiei lor cu zilele din preajma Naşterii Sfântului Ioan. Deşi considerate a avea în general o identitate pozitivă, spre deosebire de Iele sau Rusalce, cu care se confundă la un nivel general al panteonului autohton, „Sânzienele pot deveni forţe distructive: stârnesc din senin furtuni şi vijelii, aduc piatră" (Ghinoiu 2001: 172).

În studiul său, Ivănescu propune acceptarea unei legături a Caloianului cu un obicei omolog acestuia din spaţiul folcloric occidental, şi anume expulzarea simbolică a morţii înaintea postului pascal (Ivănescu 1967: 18–19). Observaţia lingvistului ieşean pare să fie confirmată de răspunsuri la chestionarele lui Hasdeu conform cărora „păpuşa" Caloianului simboliza „seceta", iar îngroparea acesteia avea rolul de a o anihila (Muşlea, Bârlea 1970: 372). Gesturi asemănătoare sunt riturile arderii unui simulacru pentru sugerarea finalizării unui ciclu temporal, cum este păpuşa de paie *Marena* înfăţişând moartea, aruncată în apă de flăcăii din Boemia (Candrea 2001: 66). Este cunoscut modul în care arderea semnifica gestul de expiere a vechiului şi preamărire a noului în cadrul unor rituri de încheiere a timpului sacru. În întregul spaţiu european, acest gen de practici apar atât în contextul consacrat al ceremoniilor Carnavalului, cât şi cu alte ocazii. De exemplu, sărbători ca aceea a Crăciunului sau a Anului Nou erau personificate şi apoi ucise simbolic. În Italia Evului Mediu târziu, până şi Boboteaza era ipostaziată într-o bătrână numită „La Befana" sau „La Vecchia" şi apoi arsă la sfârşitul ciclului hibernal (Burke 1978: 193).

Scanned with OKEN Scanner

Interesant este faptul că Elena Niculiță-Voronca amintește, în contextul unei comparații a sacrificiului ritual prin foc sau apă frecvent întâlnit în Antichitatea greco-romană, de obiceiul bucovinean ca *moșneagul* și *baba* din alaiurile ce populau satele în timpul sărbătorilor de iarnă să fie aruncați în apă, în ziua de Bobotează, „după săvârșirea Iordanului, să se scalde în râu, să nu se dioache" (Niculiță-Voronca 1908: 119). Desigur, respectiva motivație a imersiunii celor două personaje este una târzie și parțială, fapt conștientizat și de autoare, care compară obiceiul acesta cu mai cunoscutul rit de aruncare a unui om în Dâmbovița, atunci când preotul sfințește, în București, apele râului prin aruncarea crucifixului în valuri.

Așa cum am observat, nu valența purificatoare a apelor este cea valorificată prin excelență în cadrul sărbătorilor închinate Sfântului Ioan, așa cum, subliniază Ivănescu, nu putem asocia o ipostază a Sânzienelor din Apusul Europei – o sărbătoare a soarelui și a purificării prin foc – cu cea a Caloianului sud-est european. Savantul ieșean acceptă, desigur, și varianta unei contaminări între cele două modalități de a celebra același sfânt creștin în regiuni diferite ale Europei: „Eu aș crede că focul și mitul zeului ucis sunt două obiceiuri cu origini deosebite, care în unele regiuni s-au îmbinat" (Ivănescu 1967: 18). Faptul care a contribuit decisiv la această contaminare a fost probabil tocmai constanța ideii de pedepsire a zeului. A apărut astfel, alături de omorârea prin aruncarea în apele originare, a anihilării prin ardere, observată la unele popoare slave, la care „în loc de îngropare în apă, avem arderea momâii" (*ibidem*). Alături de această observație esențială, lingvistul ieșean crede că incinerarea zeului vegetațional observată la slavi se datorează chiar preferinței generale a acestor neamuri de a-și arde morții, în dauna înhumării, astfel încât „obiceiul arderii efigiei zeului a prilejuit poate și el confuzia sărbătorii zeului vegetației cu cea a focurilor" (*ibidem*).

Ivănescu are de asemenea dreptate să sublinieze o diferență între Occidentul și Răsăritul Europei în adaptarea unor elemente cultuale precreștine. Deși Sfântul Ioan este perceput ca un patron al apelor sacre inclusiv în Apus, totuși nici sărbătoarea de iarnă – Epifania sau Bobotеaza – nici cea de vară – Sânzienele sau Nașterea Sfântului Ioan – nu mai sunt percepute în epoca folclorică din perspectiva străvechiului cult acvatic. Sursele folclorice occidentale relevă modul în care sărbătoarea „Sfântului Ioan de vară" rămâne în acest spațiu etnografic o sărbătoare cu precădere vegetațională și solară, fapt dovedit de predominarea riturilor ignice, a „focurilor Sfântului Ioan": „[...] obiceiurile focurilor de solstițiu, care erau echivalate cu sărbătoarea Nașterii Sfântului Ioan Botezătorul de pe 24 iunie, coincideau cu solstițiul de vară. Aceste reînnoiri periodice ale soarelui îi stimulau acestuia energia dătătoare de viață, atunci când el era la momentul maxim din an sau în declin și îi conduceau pe oameni la reinterpretări în termeni creștini ale simbolului noii epoci, căci Sfântul Ioan Botezătorul însuși era considerat ca succesorul soarelui, căruia i se încredințase să continue misiunea și vocația sa divină [trad.n.]" (James 1962: 13).

Funcția rituală a acestor focuri este legată de credința că momentul sensibil al solstițiului este un interval de trecere în care oamenii trebuie să ajute soarele să-și mențină forța, dar și de ideea că aceste focuri, a căror existență este atestată încă

Scanned with OKEN Scanner

din secolul al XIII-lea în spațiul britanic, aveau rol purificator și profilactic: „[...] focurile solstițiale protejau de anumite pericole specifice sfârșitului verii și începutului toamnei – amenințări asupra ogoarelor de vreme prea umedă sau trăsnete, dar și primejdia îmbolnăvirii oamenilor de afecțiuni considerate frecvente în acest sezon [trad. n.]" (Hutton 1994: 38). Ritualul roților de foc rostogolite pe dealuri în ajunul Nașterii Sfântului Ioan a fost documentat de folcloriști pe arii europene vaste, din Irlanda și până în Rusia, ceea ce pare să demonstreze originea practicii într-un obicei sezonier preistoric legat de un dispărut cult solar (*ibidem*: 51).

În arealul etnografic românesc, sărbătoarea prin excelență a acestor focuri purificatoare este un moment guvernat de o altă efigie creștină esențială, și anume Sfântul Gheorghe (Marian 1994: 274–276). Aprinderea „focului viu" în apropierea Sângeorzului a fost văzută de folcloriștii români ca fiind o particularitate autohtonă: „În afară de români, huțulii din Bucovina și păstorii din Croația mai au datina de a aprinde acest foc și de a sări în jurul lui în ajunul Sfântului Gheorghe, pe când celelalte popoare obișnuiesc a face aceste focuri mai adesea la 24 iunie, alteori la Bobotează, în ajunul Postului mare, în ajunul Paștilor" (Candrea 2001: 73).

Unul dintre modurile pertinente de a explica semnificația populară a unei sărbători este, așa cum indică și studiul lui Ivănescu, apelul la denumirea acesteia în mediul folcloric. Numele popular românesc al sărbătorii de vară a Sfântului Ioan provine din sintagma „Sanctus Johannes", însă masa largă a utilizatorilor nu mai percepe semantica de proveniență creștină, ci a ajuns să denumească prin cuvântul *Sânziene*, în afara instanțelor feminine supranaturale, florile ajunse la maturitate în această perioadă, culese de fete și femei cu respectarea prescripțiilor rituale și folosite în practici divinatorii. Aceeași înlocuire a reperului creștin cu ipostaza magică a sărbătorii se observă pe teren bulgar, unde Nașterea Sfântului Ioan nu mai este percepută ca o sărbătoare a focurilor sau a apelor, ci un moment prielnic pentru adunarea plantelor de leac, încât țăranii bulgari îl numesc pe Botezător *Ivan bilyober* („Ioan, culegătorul de ierburi") (MacDermot 1998: 237). În Grecia, 24 iunie devine sărbătoarea lui *Giannis tou Klythona* („Sfântul Ioan al Divinației"), datorită numărului mare de practici divinatorii considerate acum propice (Abbot 1903: 50). În cultura populară albaneză, singura care mai păstrează, în afară de cea română, sintagma latinească în numele sărbătorii respective, *Shëngjnat* sunt denumite focurile purificatoare aprinse cu acest prilej, dar și speciile de fructe coapte în acest sezon (Vătășescu 2009: 192). Ivănescu însuși indică o variantă bielorusă a sărbătorii Sfântului Ioan, în cadrul căreia o efigie numită *Ivan Kupalo* („Ivan cel scăldat") sau *Kupala*, *Kupalka* sfârșește arsă sau înmormântată, fapt esențial pentru demonstrarea supraviețuirii cultului acvatic la acești slavi (Ivănescu 1967: 17).

Deși în spațiul românesc Sânzienele sunt o sărbătoare prin excelență a florilor și a practicilor magice în care elementul fitomorf devin inventar ritual principal, unele informații etnografice aduc încă probe ale legăturii cu apele hierofanice. De exemplu, în județul Dolj a fost atestată realizarea unei băi rituale a întregii comunități într-o apă stătătoare locală și care este anterior binecuvântată de preotul paroh (*Sărbători și obiceiuri* 2001: 282), iar în aceeași regiune arhaică a țării, s-a

Scanned with OKEN Scanner

înregistrat credința că ploaia în ziua de Sânziene este semn de belşug (*ibidem*). Chiar şi Marcu Beza adusese exemple ale implicațiilor acvatice în practicile divinatorii din ajunul Sânzienelor la românii din Macedonia (Beza 1928: 56, Pamfile 1997: 70–72). O credință din categoria interdicțiilor magice confirmă de asemenea că identitatea creştină a sărbătorii nu a eliminat teama de efectul nociv pe care-l pot avea apele în acest interval: „[...] să nu se scalde nimeni la Sânziene, căci e primejdie de înec" (*ibidem*: 69).

5. Concluzii

Prin urmare, comparația constantă a riturilor autohtone cu folclorul populațiilor europene mai apropiate sau mai îndepărtate devine o sursă de bază a explicării denumirii româneşti a ritualului avut în discuție. În privința obiceiului discutat de G. Ivănescu, slavii sud-est europeni mai ales sunt un canal de pătrundere a ritului spre nordul Dunării. Ei s-au putut lăsa influențați, în funcție de populațiile vecine lor din Occident sau din Orient, de diversele mitologii ale populațiilor conlocuitoare, de la preluarea unei identități solare a Sfântului Ioan din Imperiul Roman de Apus, care s-ar fi contopit cu un zeu slav autohton al vegetației, la o probabilă influență bizantină. În continuarea concluziilor lui Ivănescu, rămâne totuşi întrebarea dacă această suprapunere a străvechiului zeu solar-vegetațional cu Sfântul Ioan a fost primit de către slavii apuseni odată cu procesul de creştinare sau a fost realizată pe teren slav (Ivănescu 1967: 19). De asemenea, încă nu se poate conchide dacă asemănarea riturilor slave cu cele greceşti sau general balcanice se datorează unui împrumut de la greci la slavii învecinați sau unei coexistențe ancestrale a divinităților şi riturilor asociate lor pe un larg teritoriu indo-european, comun slavilor, grecilor, românilor, albanezilor, ceea ce inclusiv G. Ivănescu pare a sugera: „Dar e foarte probabil că obiceiul slav a găsit un suport într-un obicei asemănător de la greci" (*ibidem*: 19).

În ceea ce priveşte termenul românesc, este clar că Ivănescu vede ca necesară o sursă populară greacă, în ciuda unui posibil intermediar bulgar. Astfel, lingvistul ieşean se alătură implicit unui grup de etnologi şi istorici care au susținut continuitatea între moştenirea antică greco-latină şi folclorul modern, evidentă încă în ciuda nenumăratelor influențe latine, slave şi turceşti care au intervenit în vechiul inventar mitico-religios (Lawson 1910). În afara enigmei lingvistice discutate cu precădere de specialişti, rămâne şi una de ordin etnologic, fiind dificil de trasat cu certitudine evoluția lentă a unui ritual, într-un mediu conservator iliterat, supus multiplelor ajustări interne şi factorilor modelatori externi. Ceea ce reuşeşte însă Ivănescu este creionarea aproximativă a unui teritoriu comun de proveniență şi dezvoltare a unui ritual agrar de mare vitalitate, şi anume cel sud-est european.

Deşi una dintre căile prin care fenomenul ritual a supraviețuit este asigurată tocmai de procesul de creştinare, această nouă identitate nu a putut anihila funcția meteorologică primitivă a obiceiului. În ciuda statutului special pe care Sfântul Ioan Botezătorul îl are în cultura creştină sud-est europeană şi a calității sale de a-l

Scanned with OKEN Scanner

înlocui în mod convingător pe Adonis, urmărirea funcţionării organice a unor ritualuri similare sau contaminate, la care însuşi textul lui Ivănescu face apel, ne conduce spre acceptarea unor procese desfăşurate paralel, şi nu în suprapunere. Dacă denumirea ritualului a suferit o certă modificare în cheie creştină, ritul propriu-zis nu a fost convertit nici până astăzi. Stă mărturie pentru aceasta incapacitatea sa de a se subordona vreuneia dintre sărbătorile religioase ale intervalului dintre vară şi primăvară, şi nici măcar cultului solar al solstiţiului de vară. În fine, factorul esenţial în demonstraţia lui Ivănescu pare mai puţin numele sărbătorii sau al zeului care o patronează, cât cultul apelor care dă semnificaţia principală a obiceiului, generând dintotdeauna şi deopotrivă teamă şi încredere, lăsând fiinţa umană la îndemâna unor forţe supranaturale impredictibile, împotriva cărora singura apărare rămâne ritul.

BIBLIOGRAFIE

Abbot 1903 = G.F. Abbot, *Macedonian Folklore*, Cambridge University Press.

Beza 1928 = Marcu Beza, *Paganism in Romanian Folklore*, London & Toronto, Dent.

Bilţiu, P., Bilţiu, M. 2010 = Pamfil Bilţiu, Maria Bilţiu, *Calendarul popular. Un corpus al obiceiurilor de peste an din judeţul Maramureş*, vol. II. *Obiceiurile toamnei şi iernii*, Baia Mare, Editura Ethnologica.

Bârlea 1981 = Ovidiu Bârlea, *Folclorul românesc*, vol. I, Bucureşti, Editura Minerva.

Brown 2002 = Peter Brown, *Întemeierea creştinismului occidental. Triumf şi diversitate: 200–1000 d. Chr.*, traducere de Hans Neumann, Iaşi, Editura Polirom.

Burke 1978 = Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe*, Londra, Temple Smith.

Caillois 2006 = Roger Caillois, *Omul şi sacrul*, traducere din limba franceză de Dan Petrescu, ediţia a II-a revizuită, Bucureşti, Editura Nemira.

Candrea 2001 = I.-A. Candrea, *Iarba fiarelor*, cuvânt-înainte de Dan Horia Mazilu, studiu introductiv şi ediţie de Al. Dobre, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă.

Cantemir 1973= Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, postfaţă şi bibliografie de Magdalena Popescu, Bucureşti, Editura Academiei.

Caraman 1935 = Petru Caraman, *Folclorul românesc în englezeşte. Contribuţie critică asupra folklorului român în străinătate*, în „Arhiva", XLII, nr. 3–4, p. 181–198.

Ciubotaru, I.H., Ciubotaru, S. 1984= Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, *Obiceiurile agrare – O dominantă a culturii populare din Moldova*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXIX, 1983–1984 B, p. 107–131.

Ciubotaru 2012 = Ion H. Ciubotaru, *Ouăle de Paşti la români. Vechime, semnificaţii, implicaţii ritual-ceremoniale*, Iaşi, Editura Presa Bună.

Cuceu, I., Cuceu, M. 1988 = Ion Cuceu, Maria Cuceu, *Vechi obiceiuri agrare româneşti. Tipologie şi corpus de texte*, Bucureşti, Editura Minerva.

Cumont 2008 = Franz Cumont, *Religiile orientale în păgânismul roman*, traducere de George Scrima, Bucureşti, Editura Herald.

Eliade 1992 = Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, cu o prefaţă de Georges Dumézil şi un cuvânt-înainte al autorului, traducere de Mariana Noica, Bucureşti, Editura Humanitas.

Evans 1974 = David Evans, *Dodona, Dodole, and Daedala*, în vol. *Myth in Indo-European Antiquity*. Edited by Gerald James Larson. Coedited by C. Scott Littleton and Jaan Puhvel, Los Angeles, University of California Press, p. 99–130.

Frazer 1980 = James George Frazer, *Creanga de aur*, traducere, prefaţă şi tabel cronologic de Octavian Nistor, note de Gabriea Duda, vol. I, Bucureşti, Editura Minerva.

Ghinoiu 2001 = Ion Ghinoiu, *Panteonul românesc. Dicţionar*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Scanned with OKEN Scanner

Ginzburg 1990 = Carlo Ginzburg, *Ecstasies: Deciphering the Witches' Sabbath*. Translated by R. Rosenthal, Londra.
Hope 1893 = R. C. Hope, *The Legendary Lore of the Holy Wells of England, Including Rivers, Lakes, Fountains and Springs*, Londra, Elliot Stock.
Hutton 1991 = Ronald Hutton, *The Pagan Religions of the Ancient British Isles: Their Nature and Their Legacies*, Oxford, Blackwell.
Hutton 1994 = Ronald Hutton, *The Rise and Fall of Merry England. The Rural Year 1400–1700*, Oxford University Press.
Ivănescu 1967 = G. Ivănescu, *O influenţă bizantină sau slavă în folclorul românesc şi limba românească: Caloianul*, în *Folclor literar* (redactorii volumului: Eugen Todoran, Gabriel Manolescu), Timişoara, Cercul Ştiinţific de Folclor al Universităţii din Timişoara, p. 13–23.
Ivănescu 1970 = G. Ivănescu, *Miorița. Tipologia variantelor, geneza*, Centrul de Ştiinţe Sociale Craiova, Memorii – Seria folclorică, II.
Jakobson 1985 = Roman Jakobson, *Selected Writings*, vol. VII. *Contributions to Comparative Mythology. Studies in Linguistics and Philology*, 1972–1982, edited by Stephen Rudy, with a preface by Linda R. Waugh, Berlin, Walter de Gruyter.
James 1962 = E.O. James, *The Influence of Folklore on the History of Religion*, în „Numen", vol. 9, Fasc. 1, Jan., p. 1–16.
Lawson 1910 = John Cuthbert Lawson, *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion. A Study in Survivals*, Cambridge University Press.
Liungmann 1954 = W. Liungmann, *Traditionswanderungen Euphrat-Rhein*, II, Helsinki.
Lecouteux 1982 = Claude Lecouteux, *Paganisme, christianisme et merveilleux*, în „Annales. Économies, Sociétés, Civilisations", an 37, nr. 4, p. 700–716.
MacDermott 1998 = Mercia MacDermott, *Bulgarian Folk Customs*, Londra, Jessica Kingsley Publishers.
Marian 1994 = S.Fl. Marian, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, ediţie îngrijită şi introducere de Iordan Datcu, vol. II, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române.
Muşlea, Bârlea 1970 = Ion Muşlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la Chestionarul lui B.P. Hasdeu*, Bucureşti, Editura Minerva.
Niculiţă-Voronca 1908 = Elena Niculiţă-Voronca, *Studii de folclor*, I–II, Bucureşti, Tipografia G.A. Lăzăreanu.
Nilsson 1940 = Martin P. Nilsson, *Greek Folk Religion*, New York, Columbia University Press.
Pamfile 1997 = Tudor Pamfile, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, ediţie şi introducere de Iordan Datcu, Bucureşti, Editura Saeculum I.O.
Pop 1989 = Dumitru Pop, *Obiceiuri agrare în tradiţia populară românească*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
Popov 1989 = Račko Popov, *Peperuda i Gherman: bălgarski prazniţi obiceai*, Sofia, Septembri.
Repciuc 2011 = Ioana Repciuc, *Elemente de rit acvatic în evoluţia unei formule de origine creştină*, în „Memoria ethnologica", nr. 40–41, iulie– decembrie (anul XI), p. 74–83.
Saintyves 1934 = Pierre Saintyves, *Corpus du folklore des eaux en France et dans les colonies françaises*, Paris, E. Nourry.
Sărbători şi obiceiuri 2001 = *Sărbători şi obiceiuri. Răspunsuri la Chestionarele* ***Atlasului etnografic român***, vol. I, *Oltenia*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.
Şăineanu 1896 = Lazăr Şăineanu, *Ielele sau zânele rele după credinţele poporului român*, în vol. *Studii folklorice. Cercetări în domeniul literaturii populare*, Bucureşti, Editura Librăriei Socec & Comp., p. 67–173.
Timotin 2010 = Emanuela Timotin, *Descântecele manuscrise româneşti (secolele al XVII – al XIX-lea)*, ediţie critică, studii lingvistice şi filologice, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Teodorescu 1874 = G. Dem. Teodorescu, *Încercări critice asupra unor credinţe, datini şi moravuri ale poporului român*, Bucureşti.
Van Gennep 1924 = Arnold Van Gennep, *Le Folklore. Croyances et coutumes populaires françaises*. vol. I, Paris, Editions Stock.
Vauchez 1994 = André Vauchez, *Spiritualitatea Evului Mediu occidental (secolele VIII–XII)*, traducere de Doina Marian şi Daniel Barbu, postfaţă de Daniel Barbu, Bucureşti, Editura Meridiane.

Scanned with OKEN Scanner

Vătăşescu 2009 = Cătălina Vătăşescu, *Concordanţe semantice între română şi albaneză privitoare la numele sărbătorii Naşterii Sfântului Ioan Botezătorul*, în *Lucrările celui de al doilea simpozion internaţional de lingvistică* (editori: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Ioana Radu), Editura Universităţii din Bucureşti, p. 192–199.

Vulpescu 1941 = Mihail Vulpescu, *Scaloianul şi Paparudele*, Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul".

Weinhold 1898 = K. Weinhold, *Die Verehrung der Quellen in Deutschland*, Berlin, Akademie der Schasten.

Warner 2011 = Elizabeth A. Warner, *Russian Peasant Beliefs concerning the Unclean Dead and Drought, within the Context of the Agricultural Year*, în „Folklore", vol. 122, nr. 2, august, p. 155–175.

Wilson 1992 = David Wilson, *Anglo-Saxon Paganism*, Londra.

G. IVĂNESCU – ETHNOLOGIST. FROM THE ORIGINS OF AN ANCIENT RITUAL TO THE CONTEMPORARY VERSIONS OF A SOUTHEASTERN EUROPEAN CUSTOM

ABSTRACT

In the study published in 1967, G. Ivănescu traces the remote sources of "Caloian" – a Romanian rainmaking custom associated with some Christian spring and summer holidays and with very old rituals performered in order to support by magic means the growing crops in this specific season. After a critical account on previous interpretations and following a diachronical vision of folklore studies and anthropological inquiries on religious myths, the author tries to prove the connection of this ritual with similar Slavic and Greek customs and ultimately with the myth of an Oriental dying and ressurected vegetational god. Part of Ivănescu's assumptions could be still sustained by more recent south-Slavic ethnographical data and by elaborate fieldwork research in Romanian rural areas, and other interpretations evolved towards a different perspective. However, the approach of an intricate folk ritual as well as of its folk terminology reveal the great ability of the researcher within the field of ethnology.

Keywords: *G. Ivănescu, rainmaking, magic practice, Romanian folklore, Christian calendar, Oriental mythology, folk terminology.*

Scanned with OKEN Scanner

G. IVĂNESCU ŞI EUGENIU COŞERIU. PREOCUPĂRI PE TERENUL ETNOLINGVISTICII

PETRONELA SAVIN*

În prelegerea inaugurală a Colocviului Internaţional „G. Ivănescu – 100 de ani de la naştere", Iaşi, 1–2 noiembrie, în ale cărui acte este prezentă şi lucrarea de faţă, profesorul Eugen Munteanu spunea despre G. Ivănescu că „visa naşterea unei lingvistici sintetice şi complete, integratoare şi totală, pe baze antropologice şi filosofice, exact ca marele lui prieten E. Coşeriu" (Munteanu 2013: 46).

Afirmaţia poate guverna încercarea pe care ne-o propunem în acest articol, şi anume aceea de a arăta că atât G. Ivănescu, cât şi Eugeniu Coşeriu, având ca subiect de reflecţie etnolingvistica în calitate de disciplină de graniţă, au gândit, din unghiuri diferite, o lingvistică integratoare.

G. Ivănescu publica în 1980 articolul *Etnolingvistica* în lucrarea *Introducere în etnologie*, coordonată de Romulus Vulcănescu, în cadrul capitolului *Ştiinţe etnologice*. Cu doi ani mai devreme, Eugeniu Coşeriu prezenta comunicarea *Socio- şi etnoligvistica. Bazele şi sarcinile lor*, într-o şedinţă plenară la Primul Congres Brazilian de Socio- şi Etnolingvistică (João Pessoa, 31 iulie – 5 august 1978). Varianta spaniolă a comunicării a fost publicată în anul 1981 în „Anuario de Letras", XIX, Facultad de Filosofía y Letras, Centro de Lingüística Hispánica, Mexico, 1981, p. 5–30, iar textul original portughez a apărut în volumul *Sociedade, Cultura e Língua. Ensaios de sócio- e etnolingüística*, João Pessoa, 1990, p. 28–49[1].

G. Ivănescu îşi prezintă punctul de vedere tranşant, încă din deschiderea articolului său, precizând faptul că „termenul *etnolingvistică* ridică multe discuţii ca ştiinţă de graniţă", dar, în fond, el „se acoperă şi se confundă, în mare, cu termenul şi obiectul lingvisticii". Mai mult, autorul consideră că „o ştiinţă intermediară între etnologie şi lingvistică, care să satisfacă ambele cerinţe ale investigaţiei fără să cadă în sfera de influenţă a uneia din cele două componente

* Universitatea „Vasile Alecsandri" din Bacău, str. Spiru Haret, nr. 8, România.

[1] Textul, tradus în română în anii '90, a fost publicat mai întâi în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIII, 1992–1993, A. Lingvistică, p. 9–28 şi, ulterior, apare în ediţia tematică *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*, cu o prefaţă de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chişinău, Editura „Ştiinţa", 1994, p. 129–149.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 343–347

Scanned with OKEN Scanner

ridică probleme dificile de ordin teoretic şi metodologic, pentru că, în ultimă instanţă, se referă la problema relaţiilor dintre limbă, popor şi naţiune văzută din unghiuri diferite". Pentru lingvistul ieşean, „lucrurile se pot înfăţişa şi altfel: limbile sânt în mod necesar realităţi etnice sau naţionale şi nu pot fi decât astfel". În sprijinul acestei evidenţe stă însuşi faptul că, „în româna veche, termenul *limbă* era echivalent celui de *popor*". De unde rezultă, în mod necesar, după G. Ivănescu, „că lingvistica poate fi în întregime sau în parte identificată cu etnolingvistica" (Ivănescu 1980: 138).

Eugeniu Coşeriu, în lucrarea citată mai sus, subliniază importanţa delimitării clare a obiectului de cercetare a etnolingvisticii şi sociolingvisticii, cu stabilirea sarcinilor şi metodelor specifice, constatând că, în absenţa unor definiri clare ale domeniilor, cele două discipline tind să se contopească într-o „etnografie generală şi integrală a comunicării" (Coşeriu 1994: 132). Lingvistul limitează etnolingvistica (ca disciplină lingvistică, nu etnologică sau etnografică) la „studiul varietăţii şi variaţiei limbajului în strânsă legătură cu civilizaţia şi cultura unei comunităţi", iar sociolingvistica (ca disciplină lingvistică, nu sociologică), la „studiul varietăţii şi variaţiei limbajului în relaţie cu structura socială a comunităţii de vorbitori" (*ibidem*: 133). În acest context, etnolingvistica trebuie „să studieze în totalitatea sa contribuţia «cunoaşterii lucrurilor» cu privire la configuraţia şi funcţionarea limbajului" (*ibidem*: 134). O asemenea abordare ar corespunde unei „lingvistici escheologice" (din gr. *σκεῦος* „lucru").

Eugeniu Coşeriu clarifică şi problema raportului dintre limbaj şi cultură, în măsura în care acesta cade în sarcina etnolingvisticii sau a lingvisticii în general. Autorul afirmă că relaţia dintre limbaj şi cultură se prezintă în mod esenţial în trei sensuri diferite. Pe de o parte, limbajul însuşi este o formă primară a culturii, a obiectivării creativităţii umane (a spiritului creator). Pe de altă parte, limbajul reflectă cultura nonlingvistică; el este actualitatea culturii, adică exprimă cunoaşterile, ideile şi judecăţile despre realitatea cunoscută. În afară de aceasta, nu se vorbeşte numai cu ajutorul limbajului, ca atare, al competenţei lingvistice, ci şi prin intermediul competenţei extralingvistice, al cunoaşterii lumii, adică prin intermediul cunoaşterilor, ideilor şi judecăţilor despre lucruri; iar cunoaşterea lumii influenţează expresia lingvistică şi o determină într-o oarecare măsură. Aceste ultime două sensuri ale relaţiei limbaj – cultură sunt cele care asigură, după Eugeniu Coşeriu, justificarea raţională a etnolingvisticii, deoarece primul sens (dacă se consideră numai limbajul în sine, şi nu limbajul ca o formă a culturii între altele şi în relaţie cu altele) justifică numai lingvistica în sine (*ibidem*: 139).

G. Ivănescu, la fel ca Eugeniu Coşeriu, pune termenul *etnolingvistică* în relaţie cu sociolingvistica şi geolingvistica, mai mult, adaugă în discuţie şi termenul *psiholingvistică*. Însă, invariabil, manifestă aceeaşi neîncredere faţă de caracterul autonom al domeniilor de cercetare ale acestor discipline. Recunoaşte faptul că „unii dintre lingvişti, psihologi şi sociologi au încercat şi încearcă să definească sensul acestor termeni complecşi când drept ştiinţe de graniţă, când drept capitole ale lingvisticii", însă, după părerea sa, „cum limba este în mod

Scanned with OKEN Scanner

necesar totodată o realitate etnică, socială, psihică şi geografică (adică răspândită şi diversificată în spaţiu), lingvistica este implicit şi etnolingvistică, şi sociolingvistică, psiholingvistică, geolingvistică (geografie lingvistică, lingvistică spaţială)" (Ivănescu 1980: 138).

G. Ivănescu consideră că „etnologia (cu etnografia, folcloristica şi ştiinţa artei populare), sociologia, psihologia şi, într-o anumită măsură, geografia – şi am adăuga şi istoria – se ocupă şi ele de studiul limbii", iar „aceasta nu înseamnă că ceea ce spune etnologul, sociologul, psihologul, geograful şi istoricul despre limbă ar fi altceva decât lingvistică", nefiind „nici o deosebire de puncte de vedere, de principii, de metode între lingvistica practicată de ei şi cea practicată de lingvişti" (Ivănescu 1980: 138).

Eugeniu Coşeriu insistă tocmai asupra diferenţei dintre perspective, considerând că se impune o distincţie clară între etnolingvistica propriu-zisă (lingvistica etnografică) şi etnografia limbajului (etnografia lingvistică), între sociolingvistica propriu-zisă (lingvistica sociologică) şi sociologia limbajului. Acestea sunt discipline complementare. De pildă, „dacă obiectul de studiu este limbajul, dacă este vorba de fapte lingvistice ca fiind condiţionate de «cunoaşterile» despre lucruri, atunci se face etnolingvistică propriu-zisă sau lingvistică etnografică; dacă, în schimb, obiectul de studiu este cultura, dacă este vorba de «cunoaşterile» despre «lucruri» ca fiind exprimate de limbaj (şi de limbajul însuşi ca o formă a culturii între altele şi împreună cu altele), în acest caz se face etnografie lingvistică (iar, într-un sens mai restrâns, dacă limbajul este tratat exclusiv ca manifestare culturală, se face etnografie a limbajului)" (*ibidem*: 135). De asemenea, în ceea ce priveşte corelaţia limbaj – context social, dacă obiectul de studiu este limbajul (diferenţierile lingvistice în raport cu stratificarea socială), în acest caz se face sociolingvistică propriu-zisă sau lingvistică sociologică. Dacă, în schimb, obiectul de studiu este contextul social (relaţiile sociale ca atare), atunci se face sociologie a limbajului (*ibidem*: 134).

G. Ivănescu, chiar dacă nu îi recunoaşte etnolingvisticii statutul de disciplină autonomă, pune, implicit, în discuţie chestiunea domeniului său de cercetare, afirmând că „una din problemele fundamentale ale lingvisticii în efervescenţă teoretică este aceea a *caracterului etnic exprimat în limbă*". Direcţia antropologic-deterministă a viziunii sale lingvistice, în spiritul Şcolii întemeiate de A. Philippide, este transparentă. G. Ivănescu afirmă că „nu ne putem îndoi că structura psihică a unui popor determină anumite aspecte ale structurii limbii, şi anume din sistemul formelor gramaticale, din cel al sensurilor lor, din cel sintactic, lexical şi chiar fonetic". Mai mult, lingvistul ieşean ţine să scoată în evidenţă o eroare care s-a menţinut între 1850 şi 1950, „aceea de a nu se fi văzut că limba exprimă şi ceea ce e general omenesc, că ea cuprinde între altele şi categoriile logice universale sau *universalia*", „limba redă mai întâi de toate gândirea, iar gândirea este în esenţa ei la toţi oamenii; trebuie să admitem deci că toate limbile «reflectă» aceeaşi gândire". Făcând această distincţie, G. Ivănescu concluzionează: „deci nu în cadrul acestei *scheme universale* va trebui să căutăm ceea ce este specific limbilor, ci în afara ei, de

Scanned with OKEN Scanner

exemplu în ordinea cuvintelor în propoziție și a propozițiilor în frază, în modul de formare a cuvintelor etc." (Ivănescu 1980: 141).

Conceptele de *caracter etnic* sau *scheme universale* ale limbilor pe care le ia în discuție G. Ivănescu își găsesc concilierea în doctrina lui Eugeniu Coșeriu, pentru care domeniul de cercetare al etnolingvisticii este dictat de distincția fundamentală dintre cele trei planuri ale limbajului (identificate de el însuși). Astfel, s-ar impune o etnolingvistică a vorbirii în general, o etnolingvistică a limbilor și o etnolingvistică a discursurilor. Etnolingvistica vorbirii ar studia „condiționarea limbajului prin cunoașterea universală a lumii și, în general, prin cunoașterile universale extralingvistice (incluzând și normele generale ale gândirii umane)" (Coșeriu 1994: 140), etnolingvisticii limbii îi aparține „studiul faptelor unei limbi ca fiind motivate de cunoașterile (idei, convingeri, concepții, ideologii) despre «lucruri»; deci și despre stratificarea socială a comunităților și despre limbajul însuși, ca fapt «real»" (*ibidem*: 145), în timp ce etnolingvistica discursului studiază „tipuri de discursuri și structurile lor tipice, ca fiind motivate sau condiționate de cultura unei comunități și va putea, eventual, să stabilească corelații între anumite tipuri de discursuri și anumite tipuri de cultură în diverse comunități" (*ibidem*: 147).

Așadar, dacă pentru Coșeriu etnolingvistica este o disciplină lingvistică autonomă cu domeniu de cercetare propriu, aflată într-o relație de complementaritate cu etnografia limbajului, pentru G. Ivănescu, „în măsura în care etnolingvistica accentuează latura specificității, unicității și reprezentativității realității sociale de tip etnic sau național, ea are dublă semnificație: pe de o parte, operează, în ordinea lingvisticii generale prin categoriile etnolingvistice și, pe de altă parte, fundamentează indirect însăși cercetarea categoriilor etnologice (etnie, popor, națiune)" (Ivănescu 1980: 142).

Concepția lui G. Ivănescu cu privire la statutul etnolingvisticii, sociolingvisticii, dialectologiei, categorii care operează în ordinea lingvisticii generale, își găsește motivația chiar în textul lui Eugeniu Coșeriu.

Marele lingvist afirmă: „[...] în istoria limbilor [...] nu trebuie să separăm disciplinele. Istoria limbilor are scopul de a descrie și de a explica ceea ce se numește «schimbarea lingvistică» – adică, continua c r e a r e de limbi prin mijlocirea vorbirii, continua obiectivare a vorbirii în tradiții istorice – și pentru aceasta are nevoie de toate punctele de vedere pe care le-am distins (și încă de multe altele). La soluționarea unei probleme istorice va putea contribui, după caz, lingvistica funcțională și dialectologia, sociolingvistica și etnolingvistica, stilistica limbii și sociologia limbajului etc., fiecare din punctul său de vedere; dar cel mai adesea vor contribui, de fapt, mai multe dintre aceste discipline î m p r e u n ă, fiindcă un fapt lingvistic rareori prezintă numai una dintre dimensiunile ce-i corespund. Și aceasta, nu din cauză că istoria lingvistică ar fi o știință «hibridă» sau «eterogenă», ci pentru că este știința lingvistică integrală, întrucât toate aspectele faptelor lingvistice și toate relațiile în care acestea se întâlnesc și pe care le determină se varsă în istorie" (Coșeriu 1994: 148–149).

Scanned with OKEN Scanner

Aşadar, problema etnolingvisticii este văzută de G. Ivănescu din punctul de vedere al istoricului limbii, în timp ce Eugeniu Coşeriu discută aceeaşi chestiune din perspectiva filosofiei limbajului. Fascinant este însă faptul că ambii lingvişti, aflaţi la mii de kilometri depărtare şi aproape în acelaşi timp, îşi dezvoltă simetric argumentaţia, punându-şi aceleaşi probleme cu privire la acest subiect. Însă, cum în disciplinele umaniste nu se operează cu adevăruri unice, absolute, ci se cultivă chiar abordări şi soluţii diferite, uneori complementare, preocupările lui G. Ivănescu şi Eugeniu Coşeriu pe terenul etnolingvisticii dovedesc importanţa asumării unei cercetări integratoare pentru înţelegerea limbajului uman, în complexitatea sa.

BIBLIOGRAFIE

Coşeriu 1994 = Eugeniu Coşeriu, *Socio- şi etnolingvistica. Bazele şi sarcinile lor*, în *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*, cu o prefaţă de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chişinău, Editura „Ştiinţa", p. 129–149.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Etnolingvistica*, în *Introducere în etnologie*, volum coordonat de Romulus Vulcănescu, Bucureşti, Editura Academiei, p. 138–142.

Munteanu 2013 = Eugen Munteanu, *Ivănescu, omul şi intelectualul*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. LIII, număr special *G. Ivănescu – 100 de ani de la naştere*, p. 39–48.

Pamfil 2007 = Carmen-Gabriela Pamfil, *G. Ivănescu şi A. Philippide – creatori ai unei doctrine lingvistice româneşti*, în „Analele Universităţii «Ştefan cel Mare»", Seria Filologie, A. Lingvistică, t. XIII, nr. 2, p. 17–44.

G. IVĂNESCU AND EUGENIO COSERIU. PREOCCUPATIONS IN THE FIELD OF ETHNOLINGUISTICS

ABSTRACT

Almost at the same time and thousands of miles apart, G. Ivănescu and Eugenio Coseriu enounced their view on the status of ethnolinguistics as an independent discipline. As the sciences of the spirit do not operate with unique, absolute truths, but cultivate even different, sometimes complementary approaches and solutions, the preoccupations of G. Ivănescu and Eugenio Coseriu in ethnolinguistics show the relevance of assuming an integrating type of research for understanding human language in its complexity.

Keywords: *G. Ivănescu, Coseriu, ethnolinguistics, ethnic, language.*

Scanned with OKEN Scanner

CONTRIBUȚIA LUI G. IVĂNESCU ÎN DOMENIUL SINTAXEI LIMBII ROMÂNE

MIHAELA SECRIERU*

G. Ivănescu rămâne un nume de referință în lingvistica românească prin numărul lucrărilor sale, prin erudiția şi exhaustivitatea tratării subiectelor abordate, prin soluțiile interpretative propuse şi prin influența ideilor şi teoriilor sale. Aşa cum o declară deschis, savantul român vede gramatica ca pe un domeniu dominat de legile universaliilor lingvistice. În domeniul sintactic, G. Ivănescu îşi propune o abordare din perspectiva lingvisticii generale, prin apelul la autorii consacrați, dar şi o abordare a gramaticii din perspectiva logicii. Ideile şi teoriile sale sunt expuse în *Cursul de sintaxa limbii române moderne*, dar şi în articole şi studii şi sunt sintetizabile în patru direcții fundamentale: obiectul cercetării, metodele specifice de cercetare a acestui obiect, dezvoltarea unui aparat terminologic propriu sintaxei şi consemnarea istoriei evolutive a ştiinței. Adevărata contribuție a oricărui autor se poate estima însă prin evaluarea cantitativă a ideilor care au trecut din opera sa în literatura de specialitatea ulterioară. Procedând la această evaluare, am constatat că teoriile sintactice ale lui G. Ivănescu sunt prezente, cu precădere, în şcoala lingvistică ieşeană, dar şi în şcolile academice unde, pentru anumite perioade, G. Ivănescu a activat la catedra universitară.

Recitind lucrările profesorului Ivănescu, şi nu doar pe cele care trimit explicit prin titlu la nivelul sintactic al limbii, am avut în vedere acoperirea titlului studiului de față. Problema poate şi trebuie abordată triangulat: într-o primă parte, identificarea în opera savantului a opiniilor, teoriilor sau afirmațiilor privitoare la sintaxa limbii în general şi la sintaxa limbii române, în special; într-o a doua parte, receptarea şi vehicularea acestor opinii, teorii, afirmații emise de G. Ivănescu în lucrările de specialitate ulterioare; în *Concluzii*, vom confrunta cele două părți ale lucrării pentru a observa similitudinile şi diferențele. Deşi poate părea prea tehnică, am estimat că această abordare are avantaje la care nu putem renunța.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 349–362

Scanned with OKEN Scanner

Partea I

Inventarul teoriilor, opiniilor ori argumentelor sintactice emise, dezbătute şi vehiculate de G. Ivănescu se înscrie în pătratul alethic al oricărei ştiinţe, ale cărui laturi cardinale vizează (1) obiectul cercetării, (2) metodele specifice de cercetare a acestui obiect, (3) dezvoltarea unui aparat terminologic propriu şi (4) consemnarea evoluţiei ştiinţei sau a istoriei evolutive a acesteia. Ne vom referi mai departe la fiecare dintre ele.

1. Opinii privitoare la obiectul lingvisticii, recte al sintaxei

În legătură cu obiectul sintaxei, G. Ivănescu încearcă să impună inductiv necesitatea de „a transforma sintaxa într-o disciplină care să prezinte un paralelism perfect cu logica" (Ivănescu 1964: 208). Este de înţeles de ce G. Ivănescu emite teorii de instaurare a unui model teoretic reinterpretativ, pe care îl numeşte „structuralism logicist", cf. „trebuie restructurată lingvistica structuralistă contemporană, în lumina teoriei despre limbaj" (Ivănescu 1966a: 10), respectiv ea trebuie să devină „o metodă structurală logicistă" (*ibidem*), adică „o lingvistică cu adevărat ştiinţifică" (Ivănescu 1966b: 61). În aceste condiţii, crede G. Ivănescu, s-ar impune rescrierea gramaticii academice româneşti „de pe poziţiile structuralismului logicist" (Ivănescu 1966a: 10). Apelând la principiul concentric în expunerea propriilor teorii, evident din dorinţa obţinerii unei claritǎţi mai pronunţate, G. Ivănescu reia ideea de mai sus şi o reformulează mai târziu astfel:

> „Lingviştii trebuie să încerce a descoperi subsistemele morfologice şi sintactice ale celor mai variate limbi de pe glob, aceeaşi gândire unică, pe care o are în vedere logicianul şi fără de care ştiinţa logicii nu s-ar putea întemeia" (Ivănescu 1966b: 64).

Observăm că G. Ivănescu încearcă pentru prima dată rezolvarea problema universaliilor lingvistice şi logice („aceeaşi gîndire unică", cf. *supra*), pe care le pune în legătură cu universaliile morfologice şi, în final, şi cu cele sintactice. Admiţând realitatea *a priori* a acestui postulat al gândirii, el îl defineşte, în termenii noştri, prin caracterele necesar, comun şi ubicuu, precum şi prin noţiunea de predicat al gândirii. Aici Ivănescu merge în direcţia opusă teoriilor sale despre substantiv ca fiind noţiunea centrală a lingvisticii şi a logicii, iar adjectivul, verbul şi adverbul ca fiind note ale noţiunii, respectiv note ale notelor noţiunii, afirmând că subiectul este un referent exterior gândirii şi limbii:

> „C'est le cas de dire que le sujet est toujours extérieur a la pensée et que le mot de la phrase qui est considéré comme sujet n'est qu'un moyen pour indiquer le vrai sujet, c'est-à-dire la réalité dont on parle. Il n'a que la valeur d'un geste qui indique le sujet" (Ivănescu 1949: 169)[1].

[1] „Este cazul să spunem că subiectul este întotdeauna exterior gândirii şi cuvântul din frază care este considerat subiect nu este decât un mijloc pentru a indica adevăratul subiect, adică realitatea despre care se vorbeşte. El nu are decât valoarea unui gest care arată înspre subiect [trad. n.]".

Scanned with OKEN Scanner

Procedând astfel, el încearcă, de fapt, să justifice independența sintactică a subiectului şi rolul suveran al acestuia în sintaxă. În acelaşi articol menționat mai sus, găsim şi idei valoroase privind caracteristicile universaliilor lingvistice pe care din motivul economiei lucrării (pentru a evita analitismul demonstrațiilor lui G. Ivănescu), le vom traduce în termenii noştri. Aceste caracteristici ale universaliilor lingvistice sunt:

a. diversitatea formelor de expresie a unui conținut;

b. izomorfismul şi izosemantismul;

c. recursivitatea în limbă, respectiv reduplicarea parțială a sensului în noi forme (cf. Ivănescu 1949: 173–175).

Nu insistăm asupra detaliilor. Legată însă de acest generic, cum spuneam, stă preocuparea lui G. Ivănescu de a teoretiza noțiunea de „universalii sintactice" pe care o materializează într-un studiu special (Ivănescu 1979: 399–416). Preocupat de stabilirea unor teorii precursoare, Ivănescu abandonează la un moment dat specificitatea termenului *universalii sintactice* şi revine la discuția despre universalii lingvistice, care sunt genul proxim al celor sintactice şi pe care le discriminează de cele morfologice, care ar fi stat la baza celor sintactice, procesul disocierii acestora complicându-se mai târziu prin aducerea în discuție şi a universaliilor logice (*ibidem*: 405–409). Din păcate, întreaga demonstrație devine o aporie, multe din argumente fiind fie judecăți de simț comun, fie afirmații bazate pe argumentul autorității, toate în absența stabilirii dimensiunilor cantitative şi calitativ-comparative ale noțiunii de *universalii sintactice* în raport cu alte entități subiacente, spre deosebire de demonstrațiile anterioare mult mai aplicate privind, de exemplu, universaliile morfologice:

> „Wir glauben, daß viele syntaktische Kategorien universell sind. Und zwar behaupten wir die Universalität syntaktischer Kategorien wie Subjekt, Prädikat, Attribut, Substantiv im Genitiv, direktes Objekt, indirektes Objekt im Dativ, Kausalbestimmung, Finalbestimmung, Adverbialbestimmung des Stoffes, Subjektsatz, Prädikativsatz, direkter Objektsatz, indirekter Objektsatz, Kausalsatz, Finalsatz, Adversativsatz, Konklusivsatz usw" (*ibidem*: 411)[2].

În acest context, cu toate argumentele, logice, semantice ori morfologice aduse în discuție, amalgamarea nivelurilor fiind ea însăşi discutabilă, ne aflăm în fața unor puneri de probleme şi soluții posibile, dar nu a unei teorii categoric demonstrate privind modul cum stabilim care sunt universaliile sintactice şi cum se pot descrie şi recunoaşte acestea dacă luăm în discuție o limbă (cf. şi Mihaela Secrieru 2007b: 485–491).

O altă limită metodologică a sintaxei – ne referim aici la cea enunțată de însuşi G. Ivănescu – este „distincția dintre propozițiile principale şi cele secundare" (Ivănescu 1964: 202). În viziunea savantului, cele două tipuri sunt noțiuni teoretice logice sau ceea ce am numi noi astăzi *sub specie semioticae*, dar au fost înstrăinate

---

[2] „Noi credem că multe categorii sintactice sunt universale. Şi anume, afirmăm universalitatea categoriilor precum subiect, predicat, atribut, substantiv în genitiv, complement direct, complement indirect în dativ, determinare circumstanțială, determinare finală, determinare adverbială a materiei, propoziție subiectivă, propoziție predicativă, propoziție completivă directă, propoziție completivă indirectă, propoziție cauzală, propoziție finală, propoziție adversativă, propoziție concluzivă ş.a.m.d. [trad. n.]".

Scanned with OKEN Scanner

ori discriminate prin uzul căpătat în practica interpretativă, care nu mai are conştiinţa clară că şi principala, urmată de o secundară sau legată de o altă principală este în fapt o „secundară", fiindcă sensul său depinde de altă propoziţie. Faptul că în sintaxă sunt discutate ca realităţi distincte este, în opinia lui G. Ivănescu, un ilogicism (*ibidem*: 203), Prin extrapolare, nici verbele din propoziţiile principale coordonate nu sunt predicate de acelaşi rang cu predicatele din propoziţiile principale independente, adică, nici în această situaţie, terminologia curentă nu surprinde obiectiv caracterul logic al acestor două realităţi sintactice, care, fiind legate ca sens, nu pot fi independente (*ibidem*: 203–206). Pe aceeaşi linie a logicii suprapuse sintaxei, el afirmă, de exemplu: „putem conclude acum că unele fraze de coordonare – cele cu o coordonată cauzală sau concluzivă – exprimă un silogism" (*ibidem*: 218). Teoriile acestea sunt preambulul unei afirmaţii virtual productive la nivel sintactic – spunem virtual, întrucât ea nu a fost receptată pozitiv de specialiştii români şi nu a beneficiat de dezvoltări teoretice notabile. Este vorba de teoria „noţională", recuperată din filozofie şi apropriată sintaxei de Ivănescu, dar legată, în opinia noastră, de teoria „ordinelor", teoretizată de Andrés Bello, Otto Jespersen şi L. Hjelmslev[3]. Dezvoltările şi aplicaţiile teoriei paralelismului sintaxă–logică îl conduc pe G Ivănescu la conceptualizări pragmalingvistice, savantul fiind un precursor am putea spune al teoriilor despre implicaţie. Nu numai termenul este folosit ca atare: „propoziţii de implicare (implicaţie)" (*ibidem*: 210), dar specialistul propune şi taxinomii interne: propoziţii implicative finale, modale, consecutive şi în variaţie concomitentă, de timp şi de loc (*ibidem*: 211). Paralelismul este continuat prin măsurări conceptuale ale propoziţiilor sintactice cu silogismul logic, rezultatul fiind uneori inedit:

> „Dacă vrem să introducem un punct de vedere consecvent, trebuie sau să admitem că şi în verbul pasiv avem copulă, iar nu aşa-zisul verb auxiliar, sau să admitem că aşa-numita copulă este verb auxiliar şi că nu există cuvinte cu funcţia de copulă între subiect şi predicat" (Ivănescu 1965: 424).

G. Ivănescu de fapt este categoric: „predicat nu poate fi decât verbul" (*ibidem*: 425) şi îşi argumentează poziţia astfel:

> „De altfel în orice limbă, pe lângă verbele care exprimă acţiuni «fac», «stau», «iubesc» etc.), există şi verbe care exprimă stări (rom. «domnesc», «bolesc», v. gr. *βασιλεύω* «sânt rege», «domnesc», *νοσέω*, «sânt bolnav», «bolesc» etc.). Deosebirea între astfel de verbe şi cele de

[3] Am discutat pe larg această teorie în una dintre lucrările noastre, atât în ediţia 1999, cât şi în cea revăzută din 2007 (Secrieru 2007a: 71): „Avem în vedere faptul, care a fost susţinut de mulţi lingvişti străini şi români, că «numele» (G. Ivănescu, [*Nume şi verb*], 1965, p. 426) sunt «categorii lingvistice» «de ordinul întâi», prin «ordin» înţelegându-se «proprietăţile de combinare a categoriilor în cauză», verbele şi adjectivele sunt «categorii de ordinul doi», iar adverbele sunt «categorii de ordinul trei» (J. Lyons, [*Introducere în lingvistica teoretică*], 1995, p. 368). Această teorie categorială afirmă importanţa substantivului ca o «categorie fundamentală, toate celelalte părţi de vorbire fiind categorii complexe, derivate», ipoteză confirmată de practica enunţurilor (analizabile din această perspectivă fără rest) şi de faptul că se sprijină pe un criteriu exclusiv sintactic: subordonarea. Teoria ordinelor este o teorie sintactică, prin faptul că are la bază posibilităţile combinatorii sau relaţionale ale părţilor de vorbire".

Scanned with OKEN Scanner

> tipul *sânt profesor*, *sânt sănătos* este numai formală (de procedee de expresie): la primele, starea se exprimă sintetic, la acele din urmă, analitic. Conchidem că așa-zisul nume predicativ nu e nume, ci o parte din verbul de stare exprimată analitic" (*ibidem*).

Credem că în esența ei, semiotica acestor afirmații înseamnă o emancipare a sintaxei în raport cu logica. Aceasta înseamnă, într-adevăr, să admitem că avem de fapt la nivel sintactic doar predicat verbal cu două actualizări lexicale, una sintetică, de exemplu *citesc*, și una analitică, de exemplu *sunt frumos*, abandonând preocuparea de a demonstra calitatea de îmbinare fixă, îmbinare liberă a predicatului nominal, suprapunerea totală sau parțială a realizărilor predicatului nominal clasic cu verbele de stare sau adjective, adverbe, nume, pronume etc. care pot apărea în poziție sintactică de nume predicativ, de asemenea abandonând distincția structură de adâncime – structură de suprafață, precum și renunțând la principiul diversității de expresie pentru același conținut semantic, adică abandonând distincția dintre realizările formale, dintre structurile izosemantice, dar nu și izosintactice[4]. Totuși, ideea de forță a tuturor opiniilor și teoriilor sintactice ale lui G. Ivănescu rămâne, așa cum am spus, logicismul, și acestei idei îi subsumează savantul, în primul rând, sintaxa și realitățile cu care se operează în interiorul ei, privite în opoziție cu realitățile judecății logice. Este vorba de noțiunile de subiect, predicat, atribut și complement și, prin inferări, de cele de determinat/determinant (complement și completat) vs. analiza logică a propozițiilor enunțiative în subiectul judecății și predicatul judecății. G. Ivănescu discriminează încă de la început trei părți ale propoziției sintactice (lingvistice), subiect, predicat și complement, considerând realizarea cunoscută îndeobște drept atribut câteodată parte a subiectului, câteodată parte a predicatului, aici intrând convențional și subiectivele și atributivele (cf. Ivănescu 1964: 196). Este important de observat contextul în care este plasată această afirmație:

> „Se poate vorbi însă de subiecte și predicate simple, alcătuite adică dintr-un singur *cuvânt*, și de subiecte și predicate dezvoltate, alcătuite adică din câte o sintagmă, mai exact din *determinate* și *determinante* [subl.n.]" (*ibidem*: 197).

Această opinie cere cel puțin două comentarii: primul este acela că avem aici de fapt o limită epistemologică, eventual și o limită politică a teoriei, pentru că postularea unor singure clase larg cuprinzătore de realități indistincte formal înseamnă, în primul rând, renunțarea la rigoarea științifică a descrierii care tinde spre epuizarea taxinomiilor și spre obținerea de clase omogene; al doilea este acela că afirmații clare de tipul celor de mai sus sau altele pe care le găsim *passim* în opera lui Ivănescu conduc la silogismul că se poate admite la nivelul sintaxei că funcțiile sintactice superioare, cum ar fi subiectul și predicatul sunt construite pe bază de relații sintactice de determinare între alte funcții sintactice, respectiv că

---

[4] Numim realizări izosemantice, dar nu și izosintactice enunțuri de tipul: [1] *A izbucnit incendiul și au chemat pompierii* vs [2] *Pentru că a izbucnit incendiul au chemat pompierii*, unde se transmite aceeași informație semantică, dar prin „forme sintactice" diferite, în exemplul [1] prin două propoziții principale, în exemplul [2] printr-o propoziție secundară și o propoziție principală, deși în ambele sensul este același, cauzalitatea, care logic este asociată doar cu subordonarea.

Scanned with OKEN Scanner

funcțiile sintactice pot fi exprimate prin alte funcții sintactice, deşi G. Ivănescu, intenționat sau nu (acest fapt nu-l putem proba pentru că nu am găsit teorii ivănesciene privitoare la unitățile sintaxei), foloseşte pentru realitățile subsintactice termenul de *cuvânt* (vezi *supra*). Există şi un al treilea aspect, mai greu de comentat, şi anume că şi sintagma ca unitate sintactică, nu lexicală, ar putea avea funcție sintactică în interpretarea dată de G. Ivănescu (vezi *supra*), concatenarea între sintagme cu funcții sintactice generând funcții sintactice. Revenim aici şi asupra a ceea ce notam în legătură cu unitățile sintaxei, atunci când recenzam *Cursul de sintaxa limbii române moderne*, din 1948, al lui G. Ivănescu, editat de Oana Popârda în 2004:

> „Remarcăm că problema unităților sintactice este sublimată prin ampla discuție asupra frazei ca unică realitate a sintaxei şi în legătură cu care se discută toate celelalte realități" (Secrieru 2007b: 486).

Facem completarea acum că nici conceptele de funcție sintactică şi de raport sintactic ca unități ale sintaxei sau în calitatea lor de categorii sintactice nu au fost abordate explicit de către G. Ivănescu în lucrările sale.

2. Opinii privitoare la metodele specifice sintaxei şi la analiza sintactică obținută prin acestea

Citind lucrările lui G. Ivănescu din perspectiva metodelor specifice sintaxei, două teme ni s-au părut a se conexa, în acest areal:

– prima este decelarea abductivă (inductiv-deductivă) a unor instrumente teoretice cu care să opereze sintaxa, pe care G. Ivănescu le numeşte legi, principii, universalii sintactice;

– cea de a doua ar fi operarea cu aceste instrumente teoretice şi metodologice în interiorul sintaxei pentru obținerea realităților subiacente: unități sintactice, raporturi sintactice, funcții sintactice şi taxinomiile acestora.

În ceea ce priveşte prima problemă, consemnăm şi acum, ca şi în 2007, că întreaga concepție sintactică a lui Ivănescu se sprijină din plin pe acest concept al legilor limbii[5]:

> „Acest lucru se vede din numeroasele trimiteri, passim, la ideea de lege şi la revenirile clarificatoare. Credem că ideea îl preocupa îndeajuns şi din aceste adevăruri răzlețe s-ar putea reconstitui concepția lui Ivănescu despre funcționarea sistemică a limbii în baza unor legi şi principii" (Secrieru 2007b: 488).

[5] „În 1960, Al. Graur, în lucrarea *Studii de lingvistică generală*, ia în discuție doar tangențial problema generală a legilor lingvistice în introducerea tratatului, sub titlul *Categorii şi legi filozofice şi aplicarea lor la lingvistică*. Iată ce spune Ivănescu: «Această concepție a unui spirit uman cu legi imuabile, identic sub toate latitudinile,... pare astăzi discutabilă. Totuşi, oricare ar fi diferențele de obişnuințe mentale la diferite popoare, existența anumitor trăsături fundamentale nu poate fi negată. Există o logică umană şi marile categorii logice se regăsesc la toți oamenii care gândesc. Ele sunt în mod natural la baza categoriilor gramaticale» (p. 69)" (Secrieru 2007b: 487).

Scanned with OKEN Scanner

La această observație adăugăm și o alta, emisă tot de noi:

> „Remarcăm, de asemenea discuția tangențială pe care o face Ivănescu noțiunii de «legi sintactice generale», noțiune foarte importantă de altfel, dar care a fost pierdută din vedere de lingvistica românească ulterioară lui Ivănescu. O explicație a acestui fapt poate fi aceea că mai mulți lingviști sau chiar școli lingvistice au intuit existența unor legi interne de dezvoltare a limbilor, dar în afară de legile fonetice, descoperite și discutate pe larg, alte legi, morfologice sau sintactice sunt greu de identificat, mulți dintre lingviștii actuali sfârșind prin a le contesta" (*ibidem*: 487–488).

În legătură cu cea de a doua problemă, și anume metoda analitică specifică sintaxei, G. Ivănescu consideră că „analiza morfologică și sintactică trebuie să se întemeieze pe o analiză logică și ontologică, absolut indispensabile lingvistului" (Ivănescu 1966a: 10), fiindcă „analiza sintactică se identifică în fond cu analiza logică" (Ivănescu 1966b: 61), și recomandă lucrările lui N.I. Marr și ale elevilor săi „care știuseră să aplice just materialismul dialectic în lingvistică" (Ivănescu 1965: 113). În opinia savantului, justificarea constă în aceea că „limba este pusă în legătură nu cu gândirea, ci cu realitatea însăși" (Ivănescu 1963: 261), iar „punctul de vedere pur lingvistic se deghizează într-un punct de vedere ontologic" (*ibidem*: 261). Nu există în lucrările lui G. Ivănescu exemplificări ale modului cum trebuie operate aceste analize, dublu dimensionate, logic și ontologic, și care sunt conceptele ontologice subiacente sintaxei.

3. Opinii privitoare la aparatul terminologic al sintaxei

Două sunt limitele terminologice ale sintaxei luate în discuție de G. Ivănescu. Prima este aceea prin care combate „tendința exagerată de înlocuire a vechii terminologii lingvistice cu una nouă" (Ivănescu 1966a: 1), aici intrând și critica privind o prea mare diversitate a surselor terminologiei lingvistice și a aproprierilor terminologice în general, iar a doua limită este distanțarea prea mare a logicii față de problematica sintaxei. Referitor la prima limită, de exemplu, G. Ivănescu nu este de acord cu termenul de *enunțare*, utilizat de Meillet (Ivănescu 1964: 199), apoi unifică perechile subiect/predicat gramatical, subiect/predicat psihologic și subiect/predicat sub termenii secunzi din perechile consemnate, iar, în legătură cu noțiunea de *copulă* ca semn predicatului, afirmă că practic ea nu există, fiind doar o unealtă incidentală, în limbile în care nu există alte mijloace de exprimare a unei judecăți; prin urmare, concluzionăm noi, termenul ar trebui exclus de la întrebuințare. Argumentele aduse în sprijinul acestor observații observăm că nu conving, ele fiind bazate pe criteriul contraponderii și al frecvenței și pe cel al autorității opiniilor unor lingviști (*ibidem*: 198).

De critica aproprierilor terminologice lingvistice care vizează și unele realități sintactice se ocupă G. Ivănescu într-un articol special conceput ca un răspuns la problemele lingvistice discutate la Congresul lingviștilor din 1948. Esența poziției sale este aceea că recomandă supervizarea terminologiei lingvistice de către o „comisie centrală", care să respingă sau să aprobe termenii utilizați de

Scanned with OKEN Scanner

lingvişti şi astfel să obţină o unificare a terminologiei lingvistice (cf. Ivănescu 1949: 353). Sursa termenilor lingvistici trebuie să rămână, în opinia savantului, limba comună, şi lingviştii nu ar trebui să propună termeni care să nu fi fost preluaţi din această sursă primară. Ivănescu este categoric: „nos croyons que cette voie n'est pas la bonne" (*ibidem*: 354). Acest „principiu" purist este augmentat de Ivănescu prin exemple, respectiv el recomandă ca în loc de termeni precum „*morphème*, *sémanteme*, *phonème*, *catégorie grammaticale*" să fie utilizaţi cei „de *signe*, de *son* et de *catégorie lexicale* ou *catégorie de formes*" (*ibidem*: 354) şi, doar în situaţia în care limba naturală, comună, nu poate furniza cuvinte cu sensuri adecvate şi motivate, să se procedeze la crearea de noi termeni. În partea a doua a discuţiei, Ivănescu propune ajustări terminologice concrete: *substantivul* să fie denumit *nume/nom*, *nominativul*: *nume-subiect/„nom-sujet"*, *genitivul*: *nume-posesiv/„nom-possessif"*, *dativul* şi *acuzativul*: *nume-obiect/„nom-objet"*; noţiunea de *caz* să dispară, fiind superfluă, de asemenea termenul *articol* să dispară, iar cele două realizări ale sale să fie numite „*definitif*" şi „*indefinitif*"; termenii *verb* şi *diateză* să fie înlocuiţi cu termenii „*actif*", „*passif*", „*processif*" (*ibidem*: 355). Realităţile morfologice sunt practic epuizate, după cum vedem, de către Ivănescu prin propuneri de înlocuiri corespondente terminologic, dar aceste propuneri se opresc în acest articol, din păcate, la graniţa sintaxei, astfel încât nu putem avea o informaţie şi despre acest aspect de care ne ocupăm aici în mod special. Tema este reluată într-un articol publicat în 1972, iar constatarea sa de acum este că mulţi din termenii lingvisticii americane au pătruns în lingvistica românească într-o primă fază adaptaţi ca sens şi formă, dar fără succes, şi au fost reluaţi şi adaptaţi prin filieră franceză, situaţie în care specialiştii par a-i agrea. Indicaţia din finalul articolului „că ar fi necesar să se procedeze cu mai multă atenţie la crearea terminologiei ştiinţifice româneşti" (Ivănescu 1972a: 11) denotă însă un paternalism exagerat, ridicând întrebarea privitoare la instanţa care ar trebui să supervizeze acest proces şi dacă ar putea fi el cu adevărat supracontrolat, chiar dacă aparţine unei activităţi deliberate, aşa cum, de fapt, nici ceea ce se petrece în evoluţia unei limbi naturale nu poate fi mereu explicat şi controlat [6]. A doua limită pe care Ivănescu a identificat-o este distanţarea prea mare a logicii faţă de problematica sintaxei. De fapt, intenţia de substanţă urmărită prin ambele abordări de către G. Ivănescu era imprimarea unei rigori mai vizibile (respectiv logice) lingvisticii prin sintetism, suprimarea termenilor inutili, pleonastici sau tautologici, ori repetitivi în context şi impunerea unor termeni motivaţi, logici şi sugestivi. Aproprierea terminologiei logicii până la identitate terminologiei sintaxei nu a fost acceptată de către succesori, iar, de exemplu, propunerea privind revenirea în sintaxă la termenul de „verb", care iniţial era un termen sintactic, pentru funcţia de predicat (cf. Ivănescu 1965a: 425) nu a cunoscut ralieri. Unele propuneri

[6] Ni se pare relevantă aici citarea unei opinii a lui Mario Wandruszka, consemnată de G. Ivănescu în *Cronica* sa privind al XIII-lea Congres al lingviştilor, publicată tot în 1972, şi anume „faptul că evoluţia lingvistică se explică prin două căi: prin necesitate şi prin hazard, că necesităţile duc la uniformitatea limbilor, iar hazardul (contingenţele) la diferenţele dintre limbi" (Ivănescu 1972b: 144).

Scanned with OKEN Scanner

terminologice ale lui G. Ivănescu, de tipul „propoziție narativă", respectiv „descriptivă", ori „definitorie" (*ibidem*: 425) nu au fost nici ele validate prin preluare de către sintacticieni.

4. Opinii privitoare la evoluție, respectiv la istoria devenirii științei prin lucrări și direcții de cercetare

Pentru a avea o perspectivă mai clară asupra epocii în care apar lucrările lui G. Ivănescu, reluăm aici afirmația noastră la recenzarea *Cursului de sintaxa limbii române moderne* a lui G. Ivănescu, publicat în 2004 de Oana Popârda:

> „Contextul național al *Sintaxei* lui Ivănescu era asigurat de primele gramatici românești publicate în intervalul 1757 și 1947 [momentul redactării *Sintaxei* în discuție], lucrări reprezentative în număr de aproximativ 35, între care consemnăm autorii Radu Tempea, I.H. Rădulescu, Gh. Seulescu, N. Măcărescu, I.C. Massim, I. Manliu, T. Cipariu, Al. Lambrior, I. Găvănescu, R. Ionașcu, Iorgu Iordan, Sextil Pușcariu, Seidel, Nicolae Drăganu, Al Rosetti, H. Tiktin. Dintre acești autori doar N. Drăganu, Seidel, Tiktin, Philippide, Simensky, [T.] Cipariu [și I. Iordan] sunt citați de G. Ivănescu, în schimb contextul internațional este delimitat mai ferm prin citarea extrem de frecventă a lucrărilor lingviștilor: Delbrück, W. Porzig, Wundt, von der Gablentz, Meillet, Séchehaye, Amman, Humboldt, F. de Saussure, Ch. Bally, Vendryes, Goblot, Ries, Bergson, Steinthal, Lerch, Grimm, Fr. Bopp, Brugmann, Karl Vossler, Leo Spitzer, E. Cassirer, Funke, A. Müller, E. Wechssler, Benedetto Croce, H. Paul și alții" (Secrieru 2007b: 485).

În unele din articolele sale, G. Ivănescu menționează, consacrându-le astfel, lucrări pe care le consideră fundamentale: N. Drăganu, *Istoria sintaxei* (București, 1945), *Studii de gramatică* (3 vol. 1956, 1957, 1961), *Gramatica limbii române* (ediția 1963, 2 vol.), Iorgu Iordan, *Limba română contemporană* (edițiile 1954, 1956) (Ivănescu 1965b: 113) și consemnează ca tendință de dezvoltare a lingvisticii timpului său că „după 1948 s-a pus în special problema stabilirii principiilor lingvisticii marxist-leniniste" (*ibidem*: 113). Această ultimă dimensiune a problemei se leagă organic de partea a doua a lucrării de față, care ne oferă posibilitatea de a estima cum au evoluat teoriile sintactice ale lui G. Ivănescu, respectiv cât de pertinente și actuale au apărut sintacticienilor români aceste teorii sau opinii și cum au fost dezvoltate.

Partea a II-a

Ca metodă investigativă, am recurs la analiza documentelor, respectiv a lucrărilor de sintaxă românească, volume și articole, scrise între anii 1969, când G. Ivănescu este pentru prima dată citat de către Silvia Rogobete, și 2009, când lingvistul este cel mai recent citat în literatura de specialitate cu una din opiniile sale sintactice. Numărul lucrărilor consultate depășește cifra de 200, iar problematica opiniilor, precum și a specialiștilor care le invocă am sintetizat-o mai jos, încercând să păstrăm aceeași abordare pe patru dimensiuni. Totuși, anticipăm concluziile noastre în legătură cu opiniile lui G. Ivănescu privind metodele de

Scanned with OKEN Scanner

cercetare necesare sintaxei, precum şi cele referitoare la aparatul terminologic, observând că acestea nu au cunoscut iterări. În ceea ce priveşte istoria şi mişcarea ideilor sintactice, de asemenea, putem afirma că nu există comentarii ale opiniilor lui G. Ivănescu, dar că ele, credem, sunt şi rămân inerente istoriei şi mişcării generale în evoluţia teoriilor sintaxei limbii române. Putem însă aprecia că, statistic vorbind, în cei aproximativ 50 de ani, de la intrarea ideilor privind sintaxa ale lui G. Ivănescu în mediul ştiinţific lingvistic românesc, în special şcoala lingvistică ieşeană, reprezentată prin Ecaterina Teodorescu, Oana Popârda, Petru Zugun, Dumitru Irimia, C. Dimitriu şi doctoranzii săi, Mihaela Secrieru, Rodica Nagy, Elena Tamba Dănilă, Monica Timofte, Carmen Bocăneţ, a consemnat, discutat şi exploatat opiniile sintactice ale savantului, puţinele excepţii din alte areale lingvistice academice româneşti fiind reprezentate prin lucrările Silviei Rogobete, ale lui Gh. Constantinescu-Dobridor, Vasile Şerban, Gh. Trandafir, G.G. Neamţu, C.Th. Popescu, Marius-Valeriu Grecu. În totalitatea lor, numărul sintacticienilor care au valorificat ideile lui G. Ivănescu nu depăşeşte douăzeci. A rămas astfel să ne referim, pe larg, doar la ceea ce am cuantificat mai sus, în *Partea I* (**1.**), sub titlul *Opinii privitoare la obiectul lingvisticii, recte al sintaxei*, comentariul de ansamblu pe care îl putem face privitor la consemnările ideilor sintactice ivănesciene găsite în literatura de specialitate (şi pe care le redăm mai jos) fiind acela că aceste opinii reiterate sunt de fapt ralieri şi întăriri ale ideilor lui G. Ivănescu, revalorificări în contextele unor cercetări monografice şi punctuale şi mai puţin polemici sau intrări în dialog critic cu aceste idei.

Opinia privitoare la deosebirea metodologică dintre morfologie şi sintaxă şi emendarea ei este consemnată şi discutată de Carmen-Gabriela Pamfil (1992: 472).

Opinia privitoare la existenţa doar a predicatului verbal (cf. „predicat nu poate fi decât verbul", Ivănescu 1965: 425) şi implicit problema necesităţii conceptului de „copulă" în sintaxa limbii române este consemnată şi discutată de Petru Zugun (1978), Ecaterina Teodorescu (1979: 126), Corneliu Dimitriu (1997: 159, 1982, 2002: 1297), Mihaela Secrieru (1998: 71, 2000, 2001).

Opinia privitoare la apoziţie ca un nou predicat (Ivănescu 1964: 201, dar şi Ivănescu 2004/1948: 133) o găsim consemnată şi discutată la Silvia Rogobete (1969: 444), Monica Timofte (2005: 125, 128).

Opinia privitoare la numărul părţilor de propoziţie, doar două în opinia lui G. Ivănescu, subiectul şi predicatul, simple şi dezvoltate (Ivănescu 1963, Ivănescu 1964), o găsim consemnată şi discutată la Petru Zugun (1978: 103–110), Gh. D. Trandafir (1982: 67–68), Carmen Bocăneţ (2006), Corneliu Dimitriu (1982, 2002: 1000).

Opiniile privitoare la clasificarea propoziţiilor (numai principale, propoziţiile secundare sunt doar „forme", natura şi sintaxa propoziţiilor exclamative, propoziţiile coordonate opozitive, Ivănescu 1963, Ivănescu 1964, Ivănescu 2004/1948) le găsim consemnate şi discutate la Gh. Constantinescu Dobridor (1994: 61 sqq.), Vasile Şerban (1970: 63, 131), Constantin Th. Popescu (1977), Gh.D. Trandafir (1982: 67–68, 142, 161, 165, 169), Dumitru Irimia (1987: 41–46, 1997: 504–505), Carmen-Gabriela Pamfil (1992: 477), Corneliu Dimitriu (1997, 1982, 2002: 1005–1006).

Opiniile privitoare la existenţa complementelor izolate parantetic (Ivănescu 1948) le găsim consemnate şi discutate la Viorel Hodiş (1979: 88).

Opinia privitoare la faptul că predicatul nu poate alcătui singur o propoziţie (Ivănescu 1963) o găsim consemnată şi discutată la Marius-Valeriu Grecu (2009: 9).

Opinia privitoare la faptul că nu există atribute şi complemente, ci doar complemente (Ivănescu 1964), o găsim consemnată şi discutată la Vasile Şerban (1970: 429), Carmen-Gabriela Pamfil (1992: 477), Rodica Nagy (2002: 69), Monica Timofte (2005).

Scanned with OKEN Scanner

Opinia asupra unităților sintactice (propoziția principală, „cuvântul-propoziție", „cuvântul-frază", Ivănescu 1963) o găsim consemnată și discutată la Gh.D. Trandafir (1982: 67–68, 142, 161), Corneliu Dimitriu (2002: 1067), Rodica Nagy (2002: 73), Elena Tamba Dănilă (2004: 35).

Opinii inferate din teoriile lui G. Ivănescu:

Opinia că admițând existența doar a propozițiilor principale admitem, de fapt, că raportul dintre subiect și predicat sau, cum este numit de G. Ivănescu, de „dublă condiționare", se actualizează doar în interiorul acestora (Ivănescu 1963) o găsim consemnată și discutată la Petru Zugun (1978: 103–105), Gh.D. Trandafir (1987: 490, 1982: 161–162). Observăm că această opinie mai permite inferarea că raportul de inerență are atributul unicității.

Opinia referitoare la teoria logico-noțională, care este surprinsă cu alți termeni în teoria sintactică dependențială a părților de vorbire (numele este singura „noțiune", adjectivul și verbul sunt „note ale noțiunii", iar adverbele „note ale notelor noțiunii", Ivănescu 1965: 426), o găsim discutată și aplicată la Mihaela Secrieru (1998: 71, 2000: *passim*, 2001: *passim*, 2007: *passim*).

Referitor la analiza sintactică ca submetodă aplicativă, observăm că, dorind să aplicăm astăzi pe un text toate ideile și teoriile ivănesciene, am constata că analiza sintactică obținută ar fi reprezentativă pentru epistemologia problemelor sintactice ale veacului trecut, mult sub rafinamentul luxuriant al teoriilor actuale aplicate analizelor sintactice, însă cu siguranță inovativă în raport cu analiza timpului dat.

Concluzii

Preocuparea de forță a lui G. Ivănescu este f i l o s o f i a s i n t a x e i sau delimitarea sintaxei ca știință lingvistică, punctând elemente din obiectul de cercetare care preocupau lingviștii începutului de secol al XIX-lea. G. Ivănescu nu anticipează și nu ia în discuție problema teoretică a unităților sintactice, conceptualizarea noțiunii de raport sintactic sau de funcție sintactică, tendință care scapă de sub observația sintacticienilor chiar și în gramaticile mai noi. Din inventarul ideilor sintactice abordate de G. Ivănescu și sintetizate de noi în prima parte a lucrării s-au dovedit a fi reiterate, cu puține excepții, toate. Nu au fost valorificate opiniile sintactice privitoare la „structuralismul logicist", la „universaliile sintactice" și la „legile sintactice".

În ceea ce privește problema metodelor de cercetare, nu putem decât relua concluziile din partea aferentă, și anume că există în lucrările lui G. Ivănescu exemplificări ale modului cum trebuie operate analizele sintactice, dublu dimensionate, logic și ontologic, și care sunt conceptele ontologice subiacente sintaxei.

În ceea ce privește recomandările lui G. Ivănescu de a supracontrola aproprierea terminologiei sintactice ca origine și ca filieră, niciuna dintre acestea nu a fost preluată și aplicată de către specialiști, entropia naturală a propagării termenilor fiind practicată tacit și continuu.

În ceea ce privește istoria evoluției ideilor sintactice, reflectate în lucrările precursoare, așa cum au fost ele prezentate de G. Ivănescu, observăm că opiniile sale nu au cunoscut dezvoltări, ci doar consemnări în istoria generală a dezvoltării

Scanned with OKEN Scanner

ideilor sintactice româneşti. O explicaţie ar putea fi aceea că modelele epistemologice se succedă în mod demultiplicativ, paradigmele analitice şi teoretice se schimbă prin preluări, nu mereu prin ipostazieri, ca în situaţia şcolilor lingvistice, iar contribuţia lui la dezvoltarea sintaxei româneşti a fost în mod natural şi discret asimilată noilor paradigme.

Incluzând înseşi lucrările lui G. Ivănescu în această istorie a evoluţiei domeniului reprezentat de sintaxa limbii române, consemnăm că multe dintre acestea sunt în continuare de referinţă pentru sintaxa actuală, deoarece conţin idei despre evidenţă sau despre valoarea punerii întrebărilor, despre conexiune sau despre cum este legat un lucru de altul şi în ce fel se influenţează ele, despre supoziţie sau despre cum ar fi putut lucrurile să fie, dacă ar fi fost tratate astfel şi despre relevanţă, respectiv dacă şi de ce este important un lucru.

BIBLIOGRAFIE

Bocăneţ 2006 = Carmen Bocăneţ, *Tipuri de structuri sintactice în limba română literară din a doua jumătate a secolului al XX-lea*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg.

Constantinescu-Dobridor 1994 = Gh. Constantinescu-Dobridor, *Sintaxa limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Dimitriu 1982 = C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa*, Iaşi, Editura Junimea.

Dimitriu 1997 = C. Dimitriu, *Verbul copulativ şi predicatul nominal – concepte indispensabile în gramatica românească*, în „Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară" (Chişinău), nr. 3, p. 158–166.

Dimitriu 2002 = Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române*, II. *Sintaxa*, [Iaşi], Editura Institutul European.

Grecu 2009 = Marius-Valeriu Grecu, *Monografia predicatului în limba română: (1895–2005)*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.

Graur 1960 = Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, Editura Academiei.

Hodiş 1977 = V. Hodiş, *În legătură cu teoria expansiunii a lui A. Martinet* (I), în „Cercetări de lingvistică", XXII, nr. 1, p. 101–108.

Irimia 1983 = Dumitru Irimia, *Structura gramaticală a limbii române. Sintaxa*, Iaşi, Editura Junimea.

Irimia 1997 = Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Iaşi, Editura Polirom.

Ivănescu 1949 = G. Ivănescu, *Răspunsurile la patru din cele nouă probleme de lingvistică discutate la Congresul internaţional al lingviştilor, Paris, iulie 1948*, în *Actes du sixième Congrès international des linguistes, Paris, juillet 1948*, p. 167–175, 237–239, 283–285, 383–356.

Ivănescu 1963 = G. Ivănescu, *Gramatica şi logica*, (I) *Structura gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, în „Analele Universităţii din Timişoara", Seria Ştiinţe filologice, I, p. 259–267.

Ivănescu 1964 = G. Ivănescu, *Gramatica şi logica*, (II) *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în „Analele Universităţii din Timişoara", Seria Ştiinţe filologice, II, p. 193–219.

Ivănescu 1965a = G. Ivănescu, *Nume si verb*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei, p. 423–426.

Ivănescu 1965b = G. Ivănescu, *Activitatea lingvistică din R.S. România în anii de după eliberare*, în „Progresele ştiinţei", I, nr. 4, p. 113–116.

Ivănescu 1966a = G. Ivănescu, *Probleme actuale ale lingvisticii române*, în „Cronica", I, nr. 37, oct., p. 9.

Ivănescu 1966b = G. Ivănescu, *Un aspect eronat al structuralismului lingvistic*, în „Orizont", III, nr. 1, ianuarie, Timişoara, p. 59–62.

Ivănescu 1972a = G. Ivănescu, *Terminologia lingvistică românească de după 1964*, în „Convorbiri literare", III. Limba literară, nr. 9, 15 mai, p. 11.

Scanned with OKEN Scanner

Ivănescu 1972b = G. Ivănescu, *Cel de-al XIII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, Quebec, 1971, în „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași", serie nouă, Secțiunea IIIe. Lingvistică, t. XVIII, p. 143–145.
Ivănescu 1979 = G. Ivănescu, *Die syntaktischen Universalien*, în *Studies in diacronic, syncronic and typological linguistics, in Festschrift for Oswald Szemerenyi on the Occasion of his 65-th Birthday*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, p. 399–416.
Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat și prefațat de Oana Popârda, Iași, Editura Junimea [ed. I, 1947–1949].
Nagy 2002 = Rodica Nagy, *Sintaxa limbii române*, I, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare".
Neamțu 1978 = G.G. Neamțu, *În problema «predicatului nominal»*, în „Limba română", XXVIII, nr. 5, p. 487–491.
Philippide 1984 = A. Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv și comentariu de G. Ivănescu, București, Editura Academiei.
Popescu 1977 = Th. Constantin Popescu, *Curs de limba română contemporană. Sintaxa propoziției*, Suceava.
Rogobete 1969 = Silvia Rogobete, *Observații asupra raportului apozitiv*, în „Limba română", XVIII, nr. 5, p. 443–452.
Secrieru 1998 = Mihaela Secrieru, *Nivelul sintactic al limbii române*, Botoșani, Editura Geea.
Secrieru 2000 = Mihaela Secrieru, *Elemente de sintaxă sincronică comparată*, Iași, Editura Universitas XXI.
Secrieru 2001 = Mihaela Secrieru, *Cumulul de funcții sintactice în limba română („elementul predicativ suplimentar")*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".
Secrieru 2007a = Mihaela Secrieru, *Nivelul sintactic al limbii române*, ediția a II-a revăzută și completată, Iași, Editura Sedcom Libris.
Secrieru 2007b = Mihaela Secrieru, *Sintaxa lui G. Ivănescu. Note de lectură*, în vol. *Studia lingustica et philologica, in honorem Vasile Arvinte*, „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași", Secțiunea IIIe. Lingvistică, t. LIII, p. 485–491.
Șerban 1970 = V. Șerban, *Sintaxa limbii române, Curs practic*, ediția a II-a revizuită și completată, București, Editura Didactică și Pedagogică.
Tamba Dănilă 2004 = Elena Tamba Dănilă, *Vechi și nou în sintaxa limbii române*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
Teodorescu 1979 = Ecaterina Teodorescu, *În problema structurării părților de propoziție cu privire specială la predicatul nominal*, în „Limba română", XXVIII, nr. 2, martie–aprilie, p. 123–127.
Timofte 2005 = Monica Timofte, *Actualitatea sintaxei românești „clasice moderne"*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
Pamfil 1992 = Timotei Cipariu, *Opere II*, ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, *Introducere* de Mioara Avram, București, Editura Academiei Române.
Trandafir 1982 = Gheorghe Trandafir, *Probleme controversate de gramatică ale limbii române actuale*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
Trandafir 1987 = Gheorghe Trandafir, *Cazuri particulare ale relației sintactice dintre subiect și predicat și dintre subiectivă și regenta ei* (I), în „Limba română", XXXVI, nr. 6, p. 485–496.
Zugun 1978 = Petru Zugun, *Părțile de propoziție*, în „Cercetări de lingvistică", XXIII, nr. 1, p. 103–110.

THE CONTRIBUTION OF G. IVĂNESCU IN THE FIELD OF ROMANIAN SYNTAX

ABSTRACT

G. Ivănescu's name remains an important landmark in Romanian linguistics, due to the number of his works, his erudite and comprehensive studies, his interpretive solutions and, also, due to the influence of his ideas and theories. As he openly declared, the Romanian scholar considered

Scanned with OKEN Scanner

grammar as a domain governed by the laws of linguistic, morphologic and syntactic universalia. In syntax, G. Ivănescu intended not only to approach grammar from the perspective of general linguistics, referring to well-known authors, but also from a logical perspective. His ideas and theories are found in *Course in Modern Romanian Syntax* and also in some of his articles and studies, and can be summarized in four basic directions: the research subject of syntax, its specific research methodology, the development of its own terminological apparatus and recording its scientific evolution or history. The scholar's true contribution can be weighed through a quantitative evaluation of his ideas that further protruded the scientific literature on syntax. As a result of undergoing this evaluation, we have found that G. Ivănescu's syntactic theories are still very much present, particularly in Iassy linguistic school, but also in other academic centers in the country where, for certain periods of time, G. Ivănescu taught.

Keywords: *syntax*, *methodology*, *terminology*, *categories*, *linguistics universalia*.

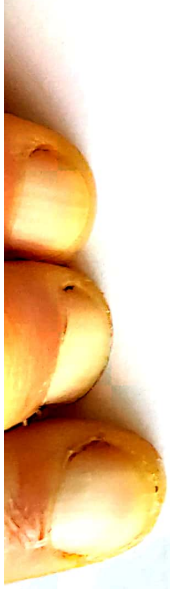

Scanned with OKEN Scanner

G. IVĂNESCU ŞI RETORICA POLEMICII ACADEMICE

ELVIRA SOROHAN*

Subiectul ales, deloc uşor de dovedit deplin în toată complexitatea lui, ne-a fost într-un fel dictat de însăşi structura imanentă de *polemistés*, care individualizează, încă de la o primă vedere, personalitatea lingvistului G. Ivănescu. Toate studiile şi cărţile sale sunt animate de nervul polemicii. Aceasta a fost latura dinamică a personalităţii sale, de netăgăduit pentru cei care l-au cunoscut direct ori l-au definit astfel citindu-l. A avut noroc lingvistica să profite de pregătirea lui de nivel academic şi de aderenţa sa la valorile culturale româneşti în devenirea lor prin mijlocirea limbii. Deşi polemica, înţeleasă de el ca necesitate ştiinţifică, iar de noi şi ca expresie psihocomportamentală a unor particularităţi constitutive, i-a creat adversităţi şi constrângeri, acestea nu l-au făcut să abdice de la convingerile sale întemeiat argumentate. Într-o cultură bine aşezată, polemica pe temeiuri ştiinţifice are o funcţie reglatorie în chestiunile dezbătute. Şi asta pentru că există o etică a polemicii bazată pe adevăr. Dar, *Quid est veritas?* (întrebarea procuratorului biblic) în acest domeniu al ştiinţei limbii, un fenomen schimbător şi, în consecinţă, plin de controverse. Această întrebare, scria gânditorul Anton Dumitriu, „conţine în ea însăşi întreaga dramă a omului, a inteligenţei" (Dumitriu 1984: 8). Însă lupta pentru adevăr n-a fost descurajată de faptul că grecii, deşi au făcut *theoria tēs aletheias*, au lăsat ei înşişi întrebarea fără răspuns. Intelectul superior, activ, lucrează încă şi va lucra pentru aflarea adevărului, luptând cu mobilitatea sau ascunderea lui, fără ca cineva să poată spune „eu sunt adevărul", cum Empedocle a spus: „eu sunt zeu". Este meritul Sfântului Augustin de a fi formulat natura paradoxală a adevărului, atunci când spune că „adevărul este acea supremă asemănare cu un principiu, care fiinţează fără nici o neasemănare". O asemănare a neasemănării în condiţia în care intervine îndată controversa între opiniile contrare ce întreţin polemica de neconceput fără retorică, retorica fiind o tehnică tratată când cu neîncredere, când cu ironie. Şi totuşi, retorica, înţeleasă ca instrument de persuasiune se declară a fi pusă în slujba adevărului. Au spus-o şi grecii şi latinii, iar după ei Augustin în *De doctrina christiana* (Sfântul Augustin 2002).

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 363–369

Scanned with OKEN Scanner

Urmărind intenţia structurantă a textelor polemice ale lui G. Ivănescu, constatăm că el nu-şi construieşte discursul în mod expres din raţiuni retorice, însă retorica şi liniile ei caracteristice se fac de la sine, totdeodată cu patosul argumentării ştiinţifice, bizuindu-se pe ceea ce anticii numeau *nervus probandi*. Ca fiecare apărător al unei idei în contradicţie cu o alta, şi lingvistul nostru vrea să convingă cu mijloace retorice universale, uzând de autoritatea argumentului şi de argumentul autorităţii, după caz. Cum se ştie, retorica, în cazul polemicii, este solicitată din cauza distanţei între opinii, una încercând să se impună, devalorizând-o pe cealaltă. Este absolut substanţială observaţia cum că, sub o formă sau alta, implicată fiind în polemică, „retorica este acel spaţiu unde identitatea devine diferenţă şi diferenţa identitate" (Meyer 1993: 125).

Cu privire la stilul colocvial din opera lui G. Ivănescu, precizăm, din capul locului, că nu vom face referire la respingerea teoriilor lui Ion Gheţie şi Alexandru Mareş privind locul şi timpul celor mai vechi traduceri religioase în limba română, un fel de polemica polemicii, ci la cu totul alt subiect. Vom încerca o reliefare a metodei hermeneutice de factură polemică, foarte energică, dar nu violentă, cu adresă precisă, *ad hominem*, pe studiul lui Mircea Borcilă, *Despre lexicul poeziei lui Lucian Blaga* (Borcilă 1972). Dacă e să descoperim o anume violenţă, ea se implică în fondul argumentării, poate prea categorice uneori, însă niciodată n-o vom găsi la nivelul limbajului polemic, păstrat în limite academice, chiar atunci când respinge mai apăsat o idee sau o întreagă metodă de cercetare, cum e cazul aici. Întrucât am afirmat că diferenţa de opinie devine identitate, la Ivănescu ea este marcată adesea prin clişeul: „după părerea mea", cea de acum şi cea mai veche, păstrată încă, pe care Borcilă o citează, dar n-o respectă. Credem că poziţia contrarie îşi are rădăcina în preocupările mai vechi ale lui G. Ivănescu despre *Limba poetică românească*, unde stabileşte anumite principii de analiză a stilului poetic, făcând distincţia clară între limbă şi limbaj, ca un sublimat din limbă, între limbajul poetic elaborat, obiect al stilisticii literare, estetice, şi stilistica lingvistică bazată pe statistici. Publicând Ivănescu, numai cu câţiva ani înainte, un foarte documentat articol, *Concepţia despre artă şi frumos a lui Lucian Blaga*, acum, când polemizează ca un perfect iniţiat, se consideră îndreptăţit să aibă opinii, nuanţat altele, ca unul ce a înţeles ce credea poetul despre funcţia revelatorie a limbajului metaforic. Pentru aceleaşi distincţii pledează constant, de pe poziţiile stilisticii clasice şi în seria de cinci articole, deschisă cu articolul *Principiile studierii limbajului poetic* (Ivănescu 1972), o examinare polemică a studiului lingvistului clujean. E o analiză plusată corectiv şi completiv cu noi valorizări ale stilului poetic înalt al marelui Blaga. Principiile stabilite i-au conferit o mai veche identitate din care, acum, decurge diferenţa şi legitimitatea de a polemiza. În general, ori în esenţă privind această secvenţă din opera polemică a lingvistului ieşean pe temă de poezie, credem că motivantă este diferenţa problematologică între ceea ce este studiul lui Borcilă şi ceea ce nu este, încât merită completat, cum şi este completat într-o bună parte din seria de cinci articole, consecutiv publicate, în 1972, în revista „Convorbiri literare".

Foarte interesant de observat este faptul că demonstraţia polemică a lingvistului ieşean este provocată de însuşi Mircea Borcilă. Înainte de tabelul întins

Scanned with OKEN Scanner

pe unsprezece pagini, cu „indicele de frecvenţă" a unor cuvinte din poezia antumă a lui Blaga, el formulează o concluzie la prima parte a studiului, şi ea, în bună parte, tot o enumerare de cuvinte. Acolo scrie că a încercat să-l aşeze pe Blaga în evoluţia limbajului poetic românesc, încercare „aproximată cu mijloace destul de rudimentare, dar sigure, ale cercetării pe baze statistice". Ştie însă că respectiva încadrare nu e posibilă cu această singură metodă şi încheie: „Este însă obligaţia poeticii şi a stilisticii să furnizeze faptele decisive în această privinţă", adică încadrarea. Este tocmai ceea ce a incitat spiritul structural polemic al lui G. Ivănescu, pregătit ştiinţific să facă un început de demonstraţie, în controversă, a ceea ce ar trebui să fie stilistica literară ce-şi ia ca obiect de studiu o valoare cum este aceea cuprinsă în poezia lui Blaga, marcantă pentru istoria liricii româneşti.

Ivănescu nu agreează metoda statistică, dar nu neagă radical cercetarea lui Borcilă, care, în demonstraţie, nu-şi trădează titlul, fiind în cea mai mare parte o inventariere de cuvinte, adesea clasificate în arhaisme, neologisme ori populare. Însă, ca cercetarea să fie elocventă pentru stilul lui Blaga, Ivănescu o vrea completată cu procedee stilistice, „sublime prin ele înseşi" şi prin „încărcătura mitică" despre care poetul însuşi vorbeşte în *Trilogia culturii*. Şi, vom avansa aici un citat din Ivănescu drept concluzie introductivă, întrucât conţine argumente de direcţie. „Ca şi alţi stilisticieni contemporani – scrie Ivănescu – Borcilă nu a reuşit să înţeleagă stilul poetic în sensul dat aici acestui cuvânt, *deşi*, sunt sigur, valorile artistice (poetice) ale poeziei lui Blaga, sunt trăite efectiv de el, ca de orice intelectual român. El trebuia să ia act de declaraţiile lui Blaga despre limbajul poetic; şi a făcut-o; *dar*, în fond, ceea ce Blaga înţelege prin expresia limbaj poetic i-a rămas o realitate străină; *căci* ceea ce i-a scăpat în articolul pomenit sunt tocmai valorile artistice ale poeziei lui Blaga. Aceste lipsuri ale articolului său se datoresc înseşi metodei întrebuinţate, metoda statistică: această metodă spune multe, dar nu poate spune tot. Sau, ea trebuie folosită pe baza unei concepţii...". Bine şi adevărat spus. Aici se relevă că toată osatura polemicii se va articula pe probleme de metodă. Dreptatea polemistului vine de acolo că, luate separat, în inventarieri enumerative, cuvintele nu spun ceea ce spun combinate în imagini poetice.

Dialectic, polemistul îşi blochează preopinentul în propriile limite ale studierii lexicului, cele impuse de metoda adoptată. Pentru Ivănescu, polemica nu este un joc, întrucât el crede în ideea apărată, o argumentează academic. Sunt respectate regulile logicii, ale clarităţii cu o neascunsă intenţie pedagogică. Toată argumentarea este supusă ştiinţei despre stilistică profesată de G. Ivănescu, cel care în mod deschis se revendică de la o orientare lingvistică şi stilistică numită de el clasică, dinainte de structuralism. Repetat îi invocă pe Charles Bally, Karl Vossler, Grammont, Vianu etc. Desigur, are în minte definiţia dată de Bally, după care „stilistica urmăreşte expresia faptelor de sensibilitate", fiind „studiul conţinutului afectiv al faptelor de expresie". Se poate spune că tot acest ciclu de articole polemice a creat condiţiile unui dialog. Nu ştiu dacă Mircea Borcilă a răspuns ori a manifestat o tăcere politicoasă ştiind că în pledoaria profesorului se combină raţionalul cu emoţia şi apetitul pentru relevarea poeticului, în timp ce miza

Scanned with OKEN Scanner

studiului său era doar rațională, încredințat în sine că și metoda lui e una practicată de lingviști.

Analiza studiului lui M. Borcilă începe cu o frază exordială înșelătoare. Este un joc retoric al aprecierilor, ca apropiere între păreri, urmată de diferențe, deci o alternanță între comunitate de păreri și excluderi, acestea din urmă cu precădere dezvoltate. Scriind că are în față „unul dintre cele mai temeinice și mai importante [studii] ce s-au scris la noi vreodată despre limba unui scriitor" (Ivănescu 1972a), e un superlativ ce ar inhiba polemica. Și totuși, ceea ce urmează e o controversă sistematică, ordonată punct cu punct. Poate fi o introducere flatantă cu diplomație, dar, din perspectiva dialecticii asociată retoricii, poate fi o metodă de ridicare a preopinentului la un nivel de excelență spre a arăta că are de polemizat cu un nivel înalt pe care el îl va domina critic. Studiul în discuție este „unul dintre cele mai temeinice și mai importante", *dar* critica autorului la felul în care s-a studiat până la acea dată limba scriitorilor, „după noi, este numai în parte îndreptățită" (*ibidem*), continuă Ivănescu. Cu exemple, argumentează rezerva. Este locul să atragem atenția asupra funcției retorice a conjuncției adversative – *dar*, cea care marchează opoziția. În general, în stilul polemic al lui G. Ivănescu, variante de conjuncție adversativă, cum ar fi *dar*, *însă*, *ci*, *or* ș.a., funcționează ca „intensificatori retorici" ai diferenței de opinie, sunt „operatori argumentativi" ce deschid posibilitatea unei semnificații inverse. În citatul de mai sus, ritmul adversativ e susținut de noi conjuncții. Este și un *deși* concesiv, important în retorica îngăduinței, un *dar* care spune că lingvistul clujean a cunoscut formal ceva, însă n-a asimilat în fond. Și mai apelează la conjuncția disjunctivă *sau*, spre a propune o alternativă contrarie. Pe lângă această aglomerare de conjuncții adversative, care desemnează de la sine opinia contrarie, mai există, în același citat, și un *căci* explicativ.

Cauza limitelor studiului este repetat identificată în doctrina de la care a pornit „stilistica zisă lingvistică", cea care ignoră principiile stilisticii clasice ce nu ignoră „atitudinile intelectual-afective" ale creatorilor de artă, în cazul nostru, creator de poezie. Ivănescu se arată contrariat de faptul că punctul său de vedere din articolul *Limba poetică românească* este citat de M. Borcilă, fără însă a se atrage atenția asupra deosebirii fundamentale, de concepție, mai ales că el, Ivănescu, rămâne consecvent aceluiași punct de vedere. Reproșurile sunt logic formulate în fraze retoric ritmate. Nici urmă de sofistică. Polemistul mai face un foarte scurt popas la ceea ce i se pare just în studiul analizat critic, pentru ca apoi să dezvolte multe alte contraziceri ori anulări de păreri. De pildă, acceptă că unele neologisme se pot arhaiza, dar nu este posibil „ca un arhaism să devină neologism", cum afirmă în grabă Borcilă. Întârzie cu rezerve pe tema „nucleului lexical" ce crede cercetătorul clujean că îl poate stabili prin frecvența ridicată a unor cuvinte, neglijând postumele lui Blaga. Dacă unele concluzii despre „lexicul referitor la realitățile primordiale" sunt acceptate ca „pertinente", altele sunt considerate „neînsemnate", în ciuda „laborioasei cercetări". Ceea ce lipsește din clasificarea

Scanned with OKEN Scanner

lexicului sunt cuvintele ce se referă la „domeniul vieţii sufleteşti" şi al „năzuinţelor metafizice", despre care a opinat Şerban Cioculescu, sau cele cu „sarcină magică" subliniate de Doinaş. Cele două condeie invocate de Ivănescu sunt puse în ordinea argumentelor de autoritate ce tind să evidenţieze carenţele studiului analizat. Nu de mai mică autoritate sunt extrasele din cartea lui Blaga, *Hronicul şi cântecul vârstelor*, privind contactul cu mişcarea expresionistă ce i-a influenţat limbajul poetic. Şi, în plus, aceeaşi influenţă l-a stimulat să facă „exerciţii de elasticitate spirituală", o cale pe care a ajuns la aforismele din *Pietre pentru templul meu.* Este aceasta o paranteză ca multe altele, care, ostentativ, lărgesc orizontul asupra limbajului poetic ce nu poate fi redus la statistici şi enumerări de cuvinte, al căror sens filosofic şi palpit poetic nu pot fi auzite decât în armonia figurilor din context. Digresiunea, întinsă pe multe pagini, este atât de largă şi adecvată concepţiei poetului însuşi despre funcţia limbajului poetic în revelarea misterului, încât ai impresia că nervul polemic s-a epuizat. Furat de plăcerea de a-l comenta pe Blaga la diapazonul artei şi filosofiei sale, Ivănescu pare să fi uitat de subiectul iniţial, ieşind temporar din discursul de bază, nu fără noimă, întrucât îi întăreşte subînţeles sensul critic. Să fi luat studiul lui Borcilă doar ca pretext, pentru a putea scrie despre stilul lui Blaga după concepţia proprie despre ceea ce este stilistica? Poate fi aceasta o întrebare, căutând motivaţia discursului acestei serii compacte de articole ce tind să pună la punct o problemă mai generală, cea a metodei. Printre rânduri se implică o figură retorică numită de greci *apodixia* (Reboul 1991), care impune superioritatea propriei argumentări ce ar inhiba orice contraargumente. Să nu ni se dea nouă lecţii despre valabilitatea metodei statisticii de cuvinte pentru definirea limbajului poetic, vrea să spună polemistul. Spiritul său conservator se arată profund aderent la faptul că „Blaga a realizat o reactualizare a stilisticii antice şi a făcut-o în termeni personali" (Ivănescu 1972bIII). O parte dintre argumentele polemistului sunt furnizate de chiar opiniile poetului. În mod discret s-ar implica aici chiar felul în care Aristot contra Platon definea retorica drept „arta de a extrage din orice subiect gradul de persuasiune pe care subiectul însuşi îl conţine".

Eul polemistului, orgolios pentru ceea ce ştie şi înţelege din frumosul poetic al tristeţilor metafizice, se inflamează şi se dezlănţuie cu un patos analitic abia, abia mascat sub pledoaria pentru „stilul înalt" rămas străin preopinentului. Reafirmă că poezia lui Blaga e încărcată de filosofie, cum filosofie este şi teoria celor două tipuri de metafore, revelatorii şi plasticizante. Subtilitatea pedagogică a retoricii din aceste pagini e prea bine susţinută ca să fi scăpat lecturii noastre. Retoric vorbind, este aici un argument inductiv, o lecţie clar demonstrativă de analiză stilistică, se poate spune completă, care îşi ia ca subiect poezia *Cântăreţi bolnavi.* Iată modelul pe care inventarul lexicului nu-l poate atinge, asta vrea să spună Ivănescu. Ce ne pot spune cuvintele luate separat, clasificate în categorii, dacă le decupăm din întregul primelor strofe? „Purtăm fără lacrimi/ o boală în strune/ şi mergem de-a pururi/ spre soare apune// Ni-e sufletul spadă/ de foc stinsă-n teacă/ Ah, iarăşi şi iarăşi/ cuvintele seacă". Nimic nu ne-ar spune cuvintele, dezmembrate fiind.

Scanned with OKEN Scanner

Să-i recunoaştem lingvistului, un bun cunoscător al filosofiei vechi şi al celei clasice, după cum l-am auzit în diverse împrejurări, meritul de a fi înţeles adânc gândirea şi creaţia poetică a lui Blaga în toate dimensiunile lor şi de a fi aderat sensibil la ele. De aici argumentul autorităţii, deşi este avansat, în mod frecvent, cu formule reticente ca: „nouă ni se pare că...", „ar fi trebuit să se mai distingă şi...", aici „ceva e just, dar...", „după câte ştiu, lucrurile stau altfel..." etc., formule care îmblânzesc opoziţia. Ştiindu-se păgubos pentru libertatea de a-şi fi desfăşurat pătimaş opiniile, fie ele şi întemeiate ştiinţific, Ivănescu şi-a propus aici stăpânirea de sine, însă exacerbarea eului cunoscător şi raţional şi sensibil i-a depăşit voinţa. Atitudinea polemică renaşte concluziv, rezumată în „sentimentul misterului" transmis de poezia amintită, *Cântăreţi bolnavi*. Sentimentul se reliefează prin fapte lingvistice care, cum scrie în final, „nu sunt dispersate; ele se integrează toate în limbajul distins, solemn, fermecător, indiferent dacă sunt arhaisme sau elemente populare". Aluzia trimite, cu retorica recapitulării, la insuficienţa metodei de clasificare practicată de cercetătorul clujean. Negaţia, însoţită de o uşoară ironie, închide definitiv distanţa în superioritate a polemistului. În linii generale considerată această clară structură argumentativă, ca aplicare la obiect a stilisticii în complexitatea ei, nu putem nega valabilitatea academică, urbană a unei astfel de polemici, cu adaptările personale de rigoare. Înclinaţia polemică se arată a fi stăpână în perseverenţa cu care susţine ideea insuficienţei metodei folosite de cercetătorul clujean. Am putea spune că metoda statisticii este ţinta polemicii, indirect atacată printr-un exemplu. Cât de rezistentă în timp va fi stilistica literară, a devierii, care singularizează un poet, se va vedea. După spusa marelui polemist Blaise Pascal, „tot ce se perfecţionează prin progres, piere tot prin progres".

Personal, recunosc în G. Ivănescu un polemist viguros, sigur pe etosul propriei argumentări. Siguranţa i-o dă cultura filosofică, lingvistică, literară concentrată în preferinţa pentru stilistica literară, cea care, dintotdeauna, a distins autorii prin ceea ce au ei caracteristic. În asta constă ceea ce, din perspectiva retoricii, se numeşte „identitate în diferenţă". Este acesta doar un aspect, şi deloc minor, al personalităţii accentuate care a fost Gheorghe Ivănescu.

BIBLIOGRAFIE

Borcilă 1972 = Mircea Borcilă, *Despre lexicul poeziei lui Lucian Blaga*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, II, Bucureşti, Editura Academiei.

Dumitriu 1984 = Anton Dumitriu, *Alétheia. Încercare asupra ideii de adevăr în Grecia Antică*, Bucureşti, Editura Eminescu.

Ivănescu 1972a = G. Ivănescu, *Principiile studierii limbajului poetic*; în „Convorbiri literare", III, nr. 10, p. 11.

Ivănescu 1972b = G. Ivănescu, *Stilul lingvistic al poeziei lui Lucian Blaga*, I, II, III, IV, în „Convorbiri literare", III, nr. 11, p. 11; nr. 12, p. 11; nr. 13, p. 11; nr. 15, p. 11. (Articolele extrase din revistă, împreună cu altele, inedite, sunt cuprinse în volumul postum *Studii de istoria limbii române literare*, Iaşi, Editura Junimea, 1989).

Meyer 1993 = Michel Meyer, *Questions de rhétorique: langage, raison et séduction*, Paris, Le Livre de Poche.

Reboul 1991 = Olivier Reboul, *Introduction à la rhétorique*, Paris, P.U.F.

Sfântul Augustin 2002 = Sfântul Augustin, *De doctrina christiana*, ediţie bilingvă, Bucureşti, Editura Humanitas.

Scanned with OKEN Scanner

G. IVĂNESCU AND THE RHETORIC OF ACADEMIC POLEMIC

ABSTRACT

With proper application, we start with the idea that the debate on scientific grounds has a regulatory function in the questions hereby discussed. The work of G. Ivănescu, while mostly polemic, distinguishes itself by its author's intrinsic nature, of a polemicist. Seen by him as scientific necessity, the polemic, while based on various linguistics themes, has created him more than a few adversities. Our observations will refer only to the topic of *the method* of studying the poetic language, which is also the polemic's object. G. Ivănescu takes as reference the study of M. Borcilă, "On the Vocabulary of Lucian Blaga's Poetry", which uses the statistical method and the "frequency index" to determine Blaga's place in the history of Romanian poetry. But – argues Ivănescu in a perfectly academic polemic style and employing rhetorical means – this method is insufficient for characterizing the metaphysical goal transparent through the poet's language. He himself carries out with pedagogical subtlety a demonstrative lesson on stylistic literary analysis, complete, involving also the philosophical doctrine of the aforementioned poet.

Keywords: *ethics, polemic, rhetoric, academi(ci)sm, pedagogy.*

Scanned with OKEN Scanner

LIMBAJUL POETIC LA G. IVĂNESCU ŞI DUMITRU IRIMIA

DIANA STOICA*

Definirea limbajului poetic presupune o cunoaştere profundă a limbii şi, implicit, o pătrundere în mecanisme care au generat dezvoltarea limbii poetice. În acest context, se impune ca subiect de discuţie stabilirea principiilor formării şi funcţionării limbii poetice, în condiţiile în care aceasta se dezvoltă în interiorul sistemului limbii, limba fiind atât spaţiu al comunicării lingvistice, cât şi spaţiu al comunicării estetice.

Demersul nostru îşi propune să analizeze limbajul poetic în viziunea a doi mari lingvişti ieşeni, G. Ivănescu şi Dumitru Irimia.

(1) Vom porni de la concepţia lui G. Ivănescu asupra limbajului poetic analizat sub influenţa stilisticii clasice. De asemenea, vom avea în vedere o analiză din perspectiva raportului limbă poetică – limbă literară, urmărind

(2) în ce măsură limbajul poetic este sau nu deviere de la norma lingvistică,

(3) relevantă fiind, în constituirea semnificaţiilor poetice, funcţia autoreferenţială a acestuia.

(4) În această direcţie, vom aborda şi problema caracterului indiviual/colectiv al limbajului poetic.

În studiile dedicate limbii artistice, G. Ivănescu ia în discuţie problema limbajului poetic care, aşa cum afirmă lingvistul, se naşte din trei surse ale limbii: limba veche, limba populară şi neologismele. Valoarea poetică este dată însă de întrebuinţarea rară, neobişnuită, a unor cuvinte şi forme aparţinând acestor variante ale limbii (Ivănescu 1989: 168) care, prin aceasta, eliberează limbajul de tot ceea ce este convenţional, actualizând o serie de semnificaţii posibile, guvernate de funcţia estetică care legitimează limbajul poetic.

1. În raportul limbă literară – limbă poetică, transformările din interiorul limbajului poetic sau mai precis faptele de limbă care variază de la un scriitor la altul, de la o epocă la alta, se referă la dezvoltarea limbii literare în general, necesitând o analiză prin comparaţie cu stadiul de limbă al fiecărui scriitor şi, în acelaşi timp, o încadrare în epocă a acestuia. De aceea, afirmă Ivănescu, este

* Colegiul Naţional „Gheorghe Roşca Codreanu", Bârlad, str. Nicolae Bălcescu, nr. 11, România.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 371–376

Scanned with OKEN Scanner

necesar „să se facă distincție între ceea ce era norma limbii de comunicare în epoca respectivă și la scriitorul respectiv și ceea ce era la același scriitor fapt de limbă cu valoare artistică" (*ibidem*: 186). În această ordine de idei, lingvistul își fundamentează analiza despre limba poetică pornind de la stilistica clasică a Antichității grecești, căci, în opinia sa, aceasta este „baza oricărei teorii despre stilul scriitorilor", în sensul în care „există câteva legi universale ale artei, ale literaturii, ale stilului, legi cărora se supune orice poet" (*ibidem*: 236). În viziunea sa, faptele de limbă se grupează în trei mari categorii: stilul înalt sau solemn, stilul banal sau normal, uzual, și stilul vulgar sau ironic, satiric. Stilul specific poeziei este cel înalt. Poezia poate însă împrumuta și din celelalte stiluri, astfel că fapte de limbă care exprimă conținuturi vulgare, argotice sunt înglobate în poezia lirică, fiind un „mijloc fundamental al diversificării limbii ei de limba literară normală" (*ibidem*: 155). Termenii căpătă funcție estetică în interiorul limbajului poetic, însă întrebuințarea lor cu valoare artistică este doar apanajul poeziei: acela de a dezmărgini granițele impuse de limba literară. În acest sens, Ivănescu recunoaște meritul lui Eminescu de a se detașa de înaintași, având „un rol imens, cel mai important, în creșterea valorilor estetice ale limbii române" (*ibidem*: 193), observând că opera lui Eminescu reflectă, în acel moment, limba sub toate aspectele ei vechi și populare, mai mult decât a oricărui alt poet de până la el și de după el. Limba lui Eminescu manifestă o bogăție și în ceea ce privește abaterile, interpretează lingvistul, căci poetul își asumă libertatea de a supune limba unei transformări, imprimându-i specificitate poetică: „Era de așteptat ca scriitorul cu limba cea mai variată să aibă și cele mai multe abateri de la regulile morfologice și sintactice ale limbii noastre" (*ibidem*: 192), însă în poezie „abaterile apar legitime" (*ibidem*: 193). Pe de altă parte, ca tendință de înnoire a limbajului poetic, Ivănescu ia în discuție poezia lui Arghezi, unde nu doar termenii care expimă fumosul se constituie în material estetic al poeziei, ci și cei care exprimă urâtul, aceștia având rolul de a îmbogăți expresia poetică: „poetul a observat că și termenii care sună oarecum rău [pentru că sunt vulgari, ineleganți sau duri, deci nepotriviți cu sentimentul exprimat, n.a.] pot fi întrebuințați în poezia lirică, fără a strica impresia de gravitate pe care o exprimă poezia" (*ibidem*: 161).

În temeiul principiului estetic, limbajul poetic cunoaște la G. Ivănescu o dublă distincție: este limbaj figurat căci prin folosirea figurilor de stil „sensul însuși al cuvântului trebuie considerat ca artă" (Ivănescu 2000: 16) și este limbaj nefigurat, care constă în folosirea unor cuvinte cu întrebuințare rară, sinonime ale cuvintelor evitate de autor tocmai pentru a le scoate din banal, „cuvintele rare, poetice, devenind artă nu prin sensul faptelor de limbă considerate ca poetice, ci prin semnele asociate acestor sensuri" (*ibidem*). Este subliniat aici rolul limbii poetice de a resubstanțializa limba uzuală conferindu-i valoare artistică, funcția poetică a unui cuvânt fiind stabilită prin opoziție cu alte elemente ale sistemului limbii.

G. Ivănescu își concentrează analiza asupra celui de al doilea, limbajul poetic nefigurat, făcând distincția între termeni uzuali și termeni poetici, prin raportare la procesul formării limbii române artistice, deoarece consideră că limbajul poetic figurat este singurul pe care l-au avut în vedere cercetătorii români, iar limbajul

Scanned with OKEN Scanner

nefigurat a fost aproape neglijat, fiind asociat mai ales arhaismelor şi termenilor populari. De aceea, definirea limbajului poetic trebuie raportată, în viziunea lingvistului, la perspectiva diacronică a limbii, căci, în dinamica limbii, norma lingvistică nu este imuabilă. În acest sens, atunci când un termen arhaic este înlocuit în limba curentă de un neologism, termenul arhaic capătă valoare poetică, pe care nu o avea în calitate de termen uzual. De exemplu, *slovă* faţă de *literă*, *stih* faţă de *vers*, *fire* faţă de *natură*, *fiinţă* faţă de *lume* etc., în care primul termen poartă încărcătură poetică, iar neologismul devine termen uzual. Valoarea poetică, estetică, a limbii vechi, spune Ivănescu, e percepută de noi, modernii, căci pentru cei care o vorbeau nu avea aceste virtuţi (Ivănescu 1989: 169). În alte cazuri, neologismul devine termen poetic, iar termenul mai vechi din limbă rămâne termen uzual. Funcţia poetică a unor neologisme precum *aurora*, *divin*, *fantasmă*, *laur* etc., cu echivalentul în limbajul obişnuit *zori*, *dumnezeesc*, *închipuire*, *dafin*, este dată de aspectul fonetic foarte armonios al unora dintre acestea, dar totodată şi de sensul lor care se referă la realităţi poetice frumoase (*ibidem*: 170). În fapt, se afirmă aici principiile care definesc limbajul poetic: principiul estetic şi principiul eufonic. Selectarea preponderentă a unor termeni literari, arhaici, regionali în procesul constituirii semnificaţiei poetice se face şi în funcţie de capacităţile lor expresive, devenind revelatorii în stabilirea specificităţii limbajului poetic şi, implicit, a aşezării acestuia în diacronia limbii.

2. În dezvoltarea limbajului poetic se creează o tensiune între norma limbii literare şi norma, dacă o putem numi aşa, limbii poetice. Născându-se din limba naţională, fiind astfel un aspect al acesteia, limba literaturii artistice şi, implicit, a limbajului poetic, este, spune Ivănescu, „cu mult mai bogată decât limba literară sau decât limba naţională (comună), cuprinzând în ea şi elemente care nu constituie norma limbii literare" (*ibidem*: 155). G. Ivănescu abordează problema abaterilor de la norma literară, făcând distincţie între limbajul poeziei şi limbajul prozei sau limbajul de caracterizare, cum îl numeşte lingvistul. Definirea limbajului poetic se face prin raportare la limbajul obişnuit, ca unul aflat în antiteză cu acesta, iar abaterile de la normă devin în limbajul poetic forma estetică „cea mai înaltă a măiestriei vorbirii, ca limbaj-artă" (Ivănescu 2000: 17), astfel că „limbajul poetic nu se găseşte în afara normelor limbii literare; dacă el a fost în această situaţie la originea sa, el se integrează între normele limbii literare, ca forma estetică a acesteia, ca forma care se opune acelei părţi a limbii literare care exprimă ideile" (*ibidem*). În acest sens, devierea, aşa cum afirmă G. Ivănescu, poate însoţi limbajul de caracterizare care devine artă în momentul în care e folosit de scriitori cu scopuri realiste, limbajul artistic – reflectare a limbajului din societate ca limbaj al personajelor – descriind o categorie socială, o epocă etc., pe când „limbajul poetic e artă prin el însuşi şi apare ca limbaj al autorului" (*ibidem*: 15); aceste elemente de limbă devin „un bun al poeţilor", deoarece în limba lor „se găsesc asemenea fapte de limbă care sunt specifice numai poeziei" (Ivănescu 1989: 159).

Ideea este centrală în concepţia lui Dumitru Irimia care, luând în discuţie problema devierii, defineşte limbajul poetic, nu ca deviere de la sistemul limbii, ci

Scanned with OKEN Scanner

ca limbaj aflat în opoziție cu acesta, în sensul în care „*cunoașterea lingvistică* devine *cunoaștere poetică*, odată cu dezvoltarea autonomă a limbajului poetic" (Irimia 1999: 49, Irimia 1986: 16–17). Creându-și un plan semantic cu existență autonomă, guvernat de legi proprii, limbajul poetic cunoaște un grad maxim de absolutizare, iar „absolutizarea lumii semantice a textului poetic stă în legătură cu suspendarea incompatibilităților semantice descrise de funcția referențial-reprezentativă a limbii" (Irimia 1999: 44). Înscrisă în această perspectivă, în limbajul poetic norma lingvistică nu mai funcționează ca modelator sau ca filtrant, ci ca termen de mediere și potențare a vorbirii (*ibidem*), în condițiile în care se manifestă libertatea absolută a creatorului de artă de a întemeia o lume specifică în interiorul sistemului limbii. Deci sistemul limbii generează o variantă autonomă, limbajul poetic, care presupune un nou sistem semiotic în care semnele lingvistice s-au convertit în semne poetice, coexistând cu un sistem stilistic propriu (Irimia 1986: 21). Limbajul poetic, întemeiat pe principiul metaforic, presupune așadar, în viziunea acestui lingvist, anularea lecturii lingvistice a textului poetic și reinstituirea unei alte lecturi, lectura artistică eliberând actul poetic de orice constrângeri ale referențialității extralingvistice.

3. Spre deosebire de comunicarea lingvistică unde există intenția de adevăr, lectura poeziei presupune intrarea într-o lume întemeiată pe principiul fanteziei și, totodată, acceptarea adevărului pe care îl propune această lume. Astfel, poezia, ca și basmul, de altfel, își creează o lume specifică în care referința la lumea extraverbală este zero. În acest sens, afirmă Dumitru Irimia, „funcția poetică absolutizează raportul text–mesaj, ceea ce determină eliberarea textului de referentul extraverbal preexistent și constituirea unui referent propriu, lumea semantică, rezultat al acțiunii principiului creativității estetice" (Irimia 1999: 44). Prin urmare, dimensiunea semantică a textului poetic nu se mai întemeiază pe raportul cu referentul, așa cum se întâmplă în comunicarea curentă, ci își are originea în dimensiunea sintactică, dezvoltând un referent intern, care este lumea semantică de tip poetic (*ibidem*: 61).

Orice sistem poetic ocupă într-un anumit context literar o poziție unică în raport cu locul pe care îl ocupă în plan paradigmatic; chiar dacă vine cu un fascicul de virtualități semantice ca semn poetic generic, în poem se actualizează o singură variantă semnificativă. Imposibilitatea asocierii unui semnificat secund pentru constituirea aceleiași semnificații minimale face limbajul poetic intraductibil în mod absolut (*ibidem*: 178). Deoarece semnificația semnului poetic nu poate fi reconstituită decât prin participarea activă a protagoniștilor comunicării, nu există semne lingvistice care pot fi artistice anterior elaborării enunțului. Există numai virtualități care, doar în temeiul principiului metaforic prin care își actualizează imaginarul latent, se înscriu în mod real într-un proces de comunicare și cunoaștere estetică (*ibidem*: 181).

4. O altă problemă pe care o abordăm este aceea care privește caracterul individual/colectiv al limbajului poetic, luat în discuție de G. Ivănescu. Acesta consideră, așa cum am arătat mai sus, că limbajul poetic este artă și apare ca limbaj al autorului: „Mulți cred că limbajul poetic ar fi strict individual, adică s-ar găsi în

Scanned with OKEN Scanner

afara normelor limbii literare sau ale dialectului. [...] Nu tăgăduim că [...] orice mare poet este creatorul unor fapte de limbă poetice inexistente până la el. Dar limbajul poetic, chiar cel figurat, este în mare parte ceva colectiv, este un aspect special al unei limbi oarecare" (Ivănescu 2000: 16). Înțelegem că limbajul poetic ia naştere în interiorul unei limbi, iar în procesul de recreare/resemantizare poetică, poetul îşi asumă rolul de creator absolut, asigurându-i limbajului poetic caracterul individual. Însă, faptul că în utilizarea artistică a limbii se păstrează trăsăturile acelei limbi sau că la scriitori se întâlnesc elemente comune de limbă îi conferă limbajului poetic un caracter colectiv. „Limbajul poetic de ambele categorii [figurat şi nefigurat, n.n.] – interpretează lingvistul – trebuie conceput ca o sumă de virtualități actualizate sau încă nu de către diferiți scriitori, virtualități actualizate numai în parte de către un scriitor. Din dozajul deosebit al acestor virtualități actualizate se naşte în parte stilul individual al fiecărui scriitor", dar „stilul unui scriitor poate semăna mai mult sau mai puțin cu al altuia şi deci şi stilul poate fi ceva colectiv" (Ivănescu 1989: 160, n.). Limbajul poetic este, aşadar, în viziunea lui G. Ivănescu, o ipostază individuală a eului creator, manifestată prin construirea unor fapte de limbă inexistente până la el, actualizând virtualități semantice care preexistă în limbă în stare latentă, dar cunoaşte şi o componentă colectivă, prin faptul că este un aspect al limbii comune.

Pe de altă parte, Dumitru Irimia consideră limbajul poetic ca fiind strict individual, în măsura în care se construieşte ca variantă autonomă a sistemului limbii, creându-şi o lume specifică situată în opoziție cu norma lingvistică. Astfel, limbajul poetic actualizează limba-sistem într-o variantă personalizată, dimensiunea stilistică a textului, fixându-şi identitatea specifică într-un stil individual (Irimia 1999: 67). În raportul pe care-l instituie cu limba comună în interiorul căreia se dezvoltă, „limbajul poetic «părăseşte» sistemul lingvistic – purtându-l, oricât ar părea de paradoxal, în acelaşi timp cu sine – spre a pătrunde în sistemul artelor; el îşi configurează astfel specificul, în opoziție cu limba literară comună" (Irimia 1979: 10), dobândind o identitate proprie. „Dezvoltându-se în interiorul sistemului lingvistic, consideră Dumitru Irimia, limbajul poetic «ignoră» norma în mod deliberat; o încalcă în ființarea ei în timp, în esența ei supradialectală, în limitarea libertăților din perspectiva individual – social" (Irimia 1979: 10), deoarece, în temeiul principiului creativității estetice, „funcția poetică absolutizează raportul text – mesaj" (Irimia 1999: 44). Mai precis, ignorarea deliberată a normei lingvistice din textul poetic corespunde facultății limbajului poetic de a dezmărgini granițele sistemului limbii, într-un grad maxim de libertate pe care şi-l asumă creatorul, acela de a nu actualiza realități extraverbale deja „date": „Dacă pentru conştiința vorbitorului şi a interlocutorului, semnul lingvistic preexistă procesului de comunicare, semnul poetic nu are o existență anterioară actului creației; el ia naştere numai prin negarea dialectică a semnului lingvistic. Anterior există numai posibilitatea şi căile acestei negări" (Irimia 1979: 12). Astfel că, guvernat de principiul libertății şi creativității estetice, limbajul poetic este la Dumitru Irimia limbaj autonom de semne, cu existență individuală proprie, care se opune sistemului limbii.

Scanned with OKEN Scanner

Observând traseul pe care îl urmează limba în procesul devenirii sale ca limbă poetică, cele două viziuni analizate se intersectează: ambii lingvişti aşază poezia într-un spaţiu privilegiat al sistemului de semne al limbii, în condiţiile în care limbajul poetic actualizează toate virtualităţile semantice existente, în stare latentă, în limba comună, în temeiul principiului creativităţii şi expresivităţii artistice.

BIBLIOGRAFIE

Irimia 1999 = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iaşi, Editura Polirom.
Irimia 1979 = Dumitru Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, Iaşi, Editura Junimea.
Irimia 1986 = Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, ediţia a II-a, îngrijirea ediţiei, indice de autori şi indice de cuvinte de Mihaela Paraschiv, Iaşi, Editura Junimea.
Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediţie îngrijită şi postfaţă de Al. Andriescu, Iaşi, Editura Junimea.

POETIC LANGUAGE AT G. IVĂNESCU AND DUMITRU IRIMIA

ABSTRACT

The article deepens the problem of poetic language of two great linguists in Iasi, G. Ivănescu and Dumitru Irimia, starting from the principles which generate the good functioning of poetic language. It arises from three sources of language: old language, folk language and neologisms. But poetic value is given by the rare, unusual use of forms and words belonging to these types of language that update a number of possible meanings, governed by aesthetic function that legitimizes poetic language.

The approach aims at highlighting some aspects which postulates poetic language. (1) Ivănescu stresses that the basis of any theory about poets' style should start with classical stylistics, language grouping into three categories: high and solemn style that characterizes poetry, ordinary or normal style, common and vulgar style or ironic, satirical. (2) It is language in opposition to the common language and deviations from the norm in poetic language become, in poetic language, the highest form of aesthetic mastery of speech, known as art-language (Ivănescu), in a transformation process in which linguistic knowledge becomes poetic knowledge, at the same time with autonomous development of poetic language (Irimia). (3) The poetic language is self-referential (Irimia) in the sense that the poetic text sets itself free from the extraverbal referent, building their own referent: the semantics world, (4) for the purposes of character developemant individual/collective the poetic language.

Keywords: *poetic language, aesthetic function, deviation, self-referentiality, stylistics, literary norm.*

Scanned with OKEN Scanner

MODELUL DE ANALIZĂ MORFOSINTACTICĂ PENTRU LIMBA ROMÂNĂ LA G. IVĂNESCU

ELENA TAMBA*

În domeniul studierii limbii române lingvistul ieşean G. Ivănescu elaborează un model de analiză morfosintactică, bazat pe raportarea la conţinut, plecând, asemenea lui Noam Chomsky mai târziu, mai ales, de la gândire. Prima lucrare – de altfel, una fundamentală – în care G. Ivănescu tratează acest subiect este *Cursul de sintaxa limbii române moderne*, predat la Universitatea din Iaşi în perioada 1947–1949 (şi reeditat de Oana Popârda în anul 2004), fapt care a facilitat accesul la această importantă operă pentru domeniul morfologiei şi al sintaxei limbii române.

Volumul trasează direcţiile esenţiale stabilite de Ivănescu în teoria gramaticală a limbii române, gândită ca fiind una preponderent logicistă. Mai întâi, plecând de la ideea omniprezenţei semnificaţiei, G. Ivănescu proiectează studiul lingvistic în mod extensiv, până la a face din acesta o adevărată teorie a cunoaşterii (vezi *Prefaţa* la volumul menţionat, semnată de Oana Popârda).

Demersul ştiinţific propus de Ivănescu porneşte de la investigarea critică a doctrinelor lingvistice vechi şi moderne (Humboldt, Wundt, Portig, Ries, Saussure, Meillet ş.a.), stabilind filiaţiile, indicând punctele tari şi punctele slabe ale ideilor respective, contextualizând, aşadar, şi stabilind modelele de analiză potrivite pentru română. Autorul adună, astfel, argumente în sprijinul propriei sale concepţii, potrivit căreia în limbă factorul logic coexistă cu cel psihologic. Bazându-se pe această premisă, o analiză judicioasă a sintaxei trebuie să aibă în vedere analiza gândirii şi totodată a spiritului (sentiment, intuiţie). Astfel, sub aspectul ei sintactic, limba română este analizată de autor prin prisma antropologismului lingvistic, aşadar din perspectivă psihologică şi socioculturală, în special.

În concordanţă cu perspectiva largă, integratoare a savantului ieşean, faptele sintactice sunt abordate din punct de vedere logic, psihologic, ontologic, semantic şi pragmatic, într-un demers interdisciplinar. Legătura indisolubilă între sintaxă, logică şi psihologie, grefată pe ideea saussuriană de sistem, conduce, în lucrarea lui G. Ivănescu, la o simbioză între structural şi funcţional, lingvistul oferind modele

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 377–382

Scanned with OKEN Scanner

de analiză a frazei (teoretică, practică, voliţională) şi a elementelor fundamentale ale acesteia.

Deşi titlul *Cursului* trimite doar la *sintaxă*, autorul, după ce reconsideră domeniile sintaxei, semanticii şi lexicologiei, demonstrează că *morfologia* este inclusă în sintaxă, idee care ar sta la baza unei discipline lingvistice aparte, *morfosintaxa* (poziţie adoptată, de altfel, de unele orientări lingvistice actuale), opusul *sintaxei* nemaifiind morfologia, ci lexicologia, iar al morfologiei, nu sintaxa, ci semantica. Este prezentă aici concepţia lui Ries (*Was ist Syntax?*), conform căreia obiectul sintaxei îl constituie nu numai fraza, ci toate construcţiile complexe de cuvinte; de aceea, Ivănescu susţine că „sintaxa nu stă alături cu *morfologia*, ci o cuprinde. Sintaxa comportă, alături de morfologie, şi o semasiologie sau semantică (*Bedeutungslehre*), care ar fi sintaxa obişnuită până azi" (Ivănescu 2004: 24). „Morfologia [...] trebuie cuprinsă în sintaxă, ca partea semeiologică a acesteia" (*ibidem*: 38). „Morfologia de astăzi sau [...] *semeiologia sintactică* trebuie să fie şi semantică, adică semantică sintactică" (*ibidem*: 39).

Lingvistul ieşean delimitează de la început cele două posibilităţi de interpretare a conceptului de *sintaxă*: pe de o parte, drept o anumită secţiune a limbii, o anumită categorie de fapte lingvistice, iar pe de altă parte, drept ştiinţa care se ocupă cu aceste fapte de limbă, aşa-numita *sintactică*. „Cuvântul *sintaxă* are astăzi, ca şi în trecutul său mai apropiat, două înţelesuri: el desemnează, întâi de toate, o anumită parte a limbii, mai exact, o anumită categorie de fapte lingvistice; el mai însemnează însă şi ştiinţa care se ocupă cu această parte a limbii, cu aceste fenomene" (*ibidem*: 19).

Pentru G. Ivănescu, sintaxa este „ştiinţa elementului formal din frază", dar şi „ştiinţa formelor înţelesurilor frazei" (*ibidem*: 37). Ulterior, Ivănescu va considera ca prioritară semantica: „o structură de sens, fondată pe relaţiile din planul ontic, care dă naştere unei structuri sintactice a expresiei, a vorbirii" (Ivănescu 1986: 3). Cât priveşte pragmatica, aceasta ţine şi de semantică, şi de sintaxă, iar raporturile semanticii cu semiotica şi cu pragmatica sunt considerate plecând de la relaţia formă–conţinut vs realitate şi de la sensul formelor în diversitatea lor. Constituirea morfosintaxei pune în valoare dimensiunea semantică a semnului lingvistic, a formelor unei limbi, în accepţiunea ivănesciană. Articolul din 1986 vine să completeze informaţiile privitoare la legătura dintre sintaxă, semantică şi pragmatică, pentru care propune o abordare unitară, în cadrul unei discipline comune.

Autorul consideră eronată concepţia conform căreia „morfologia se ocupă numai cu formele semnelor, nu şi cu înţelesurile lor, adică cu formele înţelesurilor. Dar această concepţie este greşită, căci în limbă nu interesează simbolul ca atare, ci întru cât el este asociat cu un înţeles, deci interesează legătura sa cu un înţeles şi interesează înţelesul însuşi" (Ivănescu 2004: 39), ceea ce îl apropie şi de concepţia lui Ferdinand de Saussure. Pornind de la definiţia dată sintaxei ca „ştiinţă a elementului formal din frază", lingvistul subliniază şi faptul că o parte din stilistică, şi anume stilistica frazei, deci şi stilistica morfologică şi cea sintactică, fac parte din sintaxă (*ibidem*: 40). Aceste considerente îl determină să reconsidere parţial şi

Scanned with OKEN Scanner

terminologia domeniului; astfel, el propune să se vorbească despre „*sintaxele* limbii sau, mai exact, ale vorbirii, iar ştiinţa care se ocupă cu aceste sintaxe ar trebui numită *sintaxeologie* sau, mai simplu, *sintactică*" (*ibidem*: 46) şi optează pentru utilizarea termenului *sintaxă* doar pentru denumirea *realităţii lingvistice.*

Analiza morfosintactică ivănesciană vizează şi faptul că, „denumind prin *sintaxeologie* sau *sintactică* studiul frazei din punct de vedere formal", abordare care cuprinde atât ceea ce s-a numit *sintaxă* până la acel moment, cât şi ceea ce s-a numit *morfologie*, se ajunge la concluzia că „termenul *gramatică* devine inutil, căci el este întrebuinţat mai ales pentru a denumi întregul rezultat din îmbinarea foneticii cu sintaxa şi morfologia" (*ibidem*). Aşadar, *lingvistica*, în viziunea lui Ivănescu, cuprinde o fonetică, o sintaxă şi o lexicologie (*ibidem*). În lucrarea menţionată, autorul întreprinde o analiză a frazei, concepută ca unitate fundamentală în analiza sintactică. Prin *frază*, Ivănescu are în vedere nu numai ceea ce se înţelege în gramatica română anterioară prin acest termen, adică „o vorbire alcătuită din mai multe propoziţii, ci chiar o singură propoziţie, ea nedeosebindu-se prin nimic esenţial de fraza care este alcătuită din mai multe propoziţii" (*ibidem*: 118).

Pentru că G. Ivănescu consideră esenţială în delimitarea frazei dimensiunea semantică, el distinge două tipuri fundamentale de frază:

– *fraza-cunoaştere* (identificată cu judecata din logică), numită de Ivănescu şi *fraza* care exprimă gândire ori *frază teoretică* sau *frază cognitivă* (*ibidem*);

– *fraza practică* (care aparţine studiului teoriei acţiunilor umane), care mai este numită de Ivănescu şi *frază-voinţă* sau *volitivă* (*ibidem*: 148), în care „subiectul este realitatea despre care voieşti fie ceva, să fie cumva, să facă ceva, predicatul este ceea ce voieşti să fie sau să facă acea realitate" (*ibidem*).

Pe lângă aceste două tipuri de frază (*teoretice* şi *practice*), Ivănescu identifică şi *frazele afective* sau *exclamative.*

Concluzia autorului este că „aşa-numitul punct de vedere gramatical în distingerea subiectului şi predicatului nu este realmente gramatical, adică lingvistic, pentru motivul că nu există subiect şi predicat gramatical, ci numai subiect şi predicat logic sau psihologic, şi acestea sânt şi lingvistice" (*ibidem*: 155–156).

Pentru prima dată în gramatica românească, lingvistul ieşean introduce, în cadrul acestui curs, şi o clasificare a frazelor din punctul de vedere al relaţiei dintre subiectul logic şi predicatul logic, în mai multe categorii (*ibidem*: 141). Pornind de la clasificarea logicianului Goblot, în fraze *categorice* şi fraze *ipotetice* – acestea din urmă numite şi *condiţionale* –, Ivănescu adaugă şi frazele cauzale celor ipotetice, precum şi concesivele ca negative ale ipoteticelor şi cauzalelor. După cum se observă, modelul de analiză morfosintactică propus de Ivănescu este prezentat şi concret în partea a doua a *Cursului de sintaxă*, în care sunt aprofundate şi alte subiecte. Astfel, într-un capitol aparte, dedicat sintaxei şi semanticii verbului în limba română, se precizează că delimitarea între *fraze teoretice* şi *fraze volitive* este dată de modul verbului propoziţiei principale care alcătuieşte fraza (*ibidem*: 162). Practic, Ivănescu arată că indicativul, prin diferitele sale timpuri, reflectă idei

Scanned with OKEN Scanner

foarte precise: prin prezent se exprimă acțiunea eternă, acțiunea unică prezentă și acțiunea iterativă prezentă (*ibidem*: 164–165), acțiunea trecută, unică sau iterativă se exprimă prin imperfect, perfect simplu, perfect compus, mai mult ca perfect (Ivănescu 2004: 166) etc., analiza continuând pentru fiecare mod verbal, personal sau impersonal. Abia după ce face această descriere amănunțită a tuturor modurilor și timpurilor verbale, lingvistul definește *modalitatea* ca fiind caracteristică numai acelor forme verbale care pot fi predicate, deci care au și persoană (*ibidem*: 213). Astfel, în concepția sa, moduri verbale sunt doar indicativul, prezumtivul, conjunctivul, optativul, imperativul, condiționalul, dar nu și infinitivul, participiul (cu gerunziul) și supinul.

Un alt model de analiză morfosintactică proprie numai lui Ivănescu este cel privitor la clasificarea frazelor după persoană, lingvistul având în vedere persoanele substantivului subiect, nu pe cele ale verbului sau ale pronumelui, așa cum sunt analizate în mod obișnuit (*ibidem*: 33). Astfel, substantivul nu are decât două persoane, persoana a II-a („așa-numitul caz vocativ") și persoana a III-a („așa-numitul caz nominativ"). Vocativul este considerat de autor drept cazul prin care ne adresăm cuiva; el are funcție sintactică, ceea ce reprezintă un element de noutate, de originalitate în lingvistica românească. Ivănescu susține că vocativul este „o propoziție deosebită în cadrul frazei, și anume, o propoziție din acelea care alcătuiesc o judecată deosebită de restul frazei, deci, o propoziție din acelea pe care le-am considerat *apoziții*", nefiind totuși doar o apoziție, ci *elementul cardinal* al frazei care îl cuprinde (*ibidem*: 235). Astfel, vocativul este o altă judecată, „dorință, voință, decizie". Analiza propusă de lingvistul ieșean este detaliată pentru diferitele tipuri de contexte în care vocativul poate apărea și cu diversele nuanțe pe care le poate avea.

Practic, un alt element novator al cursului de sintaxă al lui Ivănescu este legat de cele două elemente esențiale în care este structurată fraza, și anume sfera subiectului și sfera predicatului, ca o pregătire a ceea ce astăzi este cunoscut ca *grup nominal* și *grup verbal*. Această problemă va fi abordată și ulterior, într-un studiu din 1965 – *Nume și verb*. Ca și generativiștii mai târziu, G. Ivănescu susține că părțile de vorbire reprezintă categorii universale ale limbajului.

Analiza morfosintactică a lui Ivănescu poate fi structurată și în funcție de ceea ce profesorul prezenta în detaliu, în două studii din 1963 și 1964: *Gramatica și logica*, I. *Structura gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii* și II. *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*. Practic, Ivănescu reia și aprofundează ideile anunțate în *Cursul de sintaxă*, și anume faptul că „structura limbii nu se poate explica decât prin structura gândirii" (Ivănescu 1963: 261), precizând că „a analiza limba de pe pozițiile logicii – și desigur și ale psihologiei – este, cel puțin în cazul de față, singurul punct de vedere îndreptățit în lingvistică, este punctul de vedere lingvistic" (*ibidem*: 266). După ce, în prima parte a studiului, a arătat că diversele clase de cuvinte sunt reflexe ale unor fapte din planul gândirii, în speță manifestarea în planul limbii a unor fapte de ordin formal (morfologic) din planul gândirii, în partea a doua a studiului, lingvistul ieșean ia în

Scanned with OKEN Scanner

discuție analiza propoziției și analiza frazei, arătând că singura modalitate clară de segmentare sintactică e cea logică. Concluzia sa este că „propoziția exprimă numai o judecată, iar fraza exprimă numai unirea unor judecăți" (Ivănescu 1964: 214).

Ca o completare a celor spuse în *Cursul de sintaxă*, în articolul *Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare românești din secolul al XIX-lea* (1955), Ivănescu prezintă și modul în care ar trebui să se facă cercetarea morfologică concretă, precizând că „cel care vrea să studieze morfologia acestei limbi studiază de fapt formarea limbii literare române moderne" (Ivănescu 1955: 22). El consideră, de asemenea, ca fiind necesară și o cercetare a diferențelor morfologice de la o regiune la alta, prezentând, spre exemplificare, situația verbului *vrea/voi*: „formele *voiu* «vreau» și *va* «vrea» caracterizau până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea limba literară veche din toate provinciile [...]. Dar pe la sfârșitul acestui secol pătrund în limba literară din Ardeal și Moldova formele populare *vre(a)u*, *vre(a)* și *v(r)oiesc*, *v(r)oiește*, iar vechile forme rămân să caracterizeze numai dialectul literar muntean, până pe la 1880" (*ibidem*: 24). Și pentru a susține întrepătrunderea elementelor de morfologie (sau mai precis de morfosintaxă) cu cele de stilistică, autorul arată în același articol că, „atâta vreme cât forma verbală *voi* «vreau» caracteriza limba literară a muntenilor, ea nu putea căpăta altă funcție decât aceea a exprimării normale, neutre. Când, însă, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, limba literară românească se fixa la forma *vreau*, de origine moldovenească și ardelenească, forma verbală *voi* «vreau» rămânea disponibilă pentru funcțiile stilistice emoționale" (*ibidem*: 37).

În secolul al XIX-lea, și pentru morfologie, susține lingvistul, este vizibilă „încă lupta între limba veche (scrisă) și limba nouă (populară)" (*ibidem*: 26), iar pentru o cercetare exhaustivă a morfologiei limbii române trebuie să fie avute în vedere atât morfologia elementelor de origine populară a limbii literare, cât și morfologia elementelor savante ale limbii, a neologismelor.

Modelul de analiză morfosintactică propus de Ivănescu este clar prezentat și într-o serie de studii dedicate unor subiecte speciale (de exemplu, în *Din sintaxa propozițiilor exclamative* – 1958).

Apărută în 1980, *Istoria limbii române* – prima istorie integrală a limbii române – constituie și o veritabilă gramatică istorică, ceea ce permite și o urmărire a modelului de analiză morfosintactică a lui Ivănescu, pornind de la faptele de limbă prezentate în evoluția lor. Același lucru îl permite și abordarea anterioară din *Problemele capitale ale vechii române literare* (1948).

În concluzie, subliniem faptul că modelul de analiză morfosintactică pe care G. Ivănescu îl propune pentru limba română reprezintă una dintre cele mai interesante abordări a studiului limbii române: plecând de la viziunea largă, integratoare a lingvistului, faptele morfosintactice sunt analizate din punct de vedere logic, psihologic, ontologic, semantic și pragmatic, într-un demers interdisciplinar.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412 şi 540 (şi în extras).

Ivănescu 1955 = G. Ivănescu, *Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare româneşti din secolul al XIX-lea*, în „Limba română", anul IV, nr. 1, p. 19–39.

Ivănescu 1958 = G. Ivănescu, *Din sintaxa propoziţiilor exclamative*, în vol. *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei, p. 449–452.

Ivănescu 1963 = G. Ivănescu, *Gramatica şi logica*, I. *Structura gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, în „Analele Universităţii din Timişoara", Seria Ştiinţe filologice, I, p. 259–268.

Ivănescu 1964 = G. Ivănescu, *Gramatica şi logica*, II. *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în „Analele Universităţii din Timişoara", Seria Ştiinţe filologice, II, p. 193–220.

Ivănescu 1965 = G. Ivănescu, *Nume şi verb*, în vol. *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei, p. 423–426.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.

Ivănescu 1986 = G. Ivănescu, *Syntaxe, sémantique, pragmatique*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza»", Iaşi, Secţiunea IIIe. Lingvistică, t. XXXII, p. 1–22.

Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat şi prefaţat de Oana Popârda, Iaşi, Editura Junimea.

G. IVĂNESCU'S MODEL OF MORPHOLOGICAL-SYNTACTIC ANALYSIS OF ROMANIAN LANGUAGE

ABSTRACT

This paper is focused on researching the morphological-syntactic analysis model proposed by prof. Ivănescu for Romanian – one of the most interesting approaches to studying this language. Proceeding from the wide, integrative vision of the linguist, morphological-syntactic structures are being interdisciplinary analysed from the logical, phychological, ontological, semantic and pragmatic point of view. The inseparable connection between syntax, logics and psychology, based on Saussure's idea of a system, leads to a symbiosis between the structural and the functional, according to G. Ivănescu. The linguist offers, thus, models of phrase analysis (theoretical, practical, volitional) and of phrase components analysis.

Keywords: *morphology, syntax, morphosyntax, analysis model.*

Scanned with OKEN Scanner

DIRECȚIA IVĂNESCIANĂ ÎN CERCETAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE

VASILE D. ȚÂRA*

După o viață dedicată până la sacrificiu cercetării științifice și îndeosebi studiului limbii române, profesorul G. Ivănescu era convins de faptul că în lucrările sale de limbă literară a exprimat „o viziune nouă asupra nașterii și dezvoltării limbii române literare, deosebită în multe privințe de cele pe care le propuseseră mai înainte cercetătorii. Această viziune cuprinde multe elemente din concepția lui A. Philippide și G. Ibrăileanu, din concepția unor elevi ai lor (G. Pascu și Iorgu Iordan), precum și din concepția lui S. Puşcariu, și se opune concepțiilor susținute de Ov. Densusianu și de elevii săi: Al. Rosetti, Al. Graur și J. Byck. În ce privește limba veche, am urmat în unele privințe și pe N. Iorga. M-am situat, în aceste articole, ca și în *Istoria limbii române*, pe poziția creată de N. Iorga și I.-A. Candrea și reluată de G. Ibrăileanu și de S. Puşcariu" (Ivănescu 1989: VIII). Așa cum a procedat întotdeauna în studiile sale, G. Ivănescu a supus unui examen critic sever, dar mai ales a aprofundat ideile și părerile enunțate de predecesori, completându-le și dezvoltându-le considerabil, într-o viziune proprie și cu argumente peremptorii.

Întrucât, până acum, concepția profesorului G. Ivănescu referitoare la cercetarea diacronică a românei literare a mai fost analizată și prezentată pe larg (Andriescu 1989: 249–263, Munteanu 2012: 387–393 și Nicolau 2012: 27–29, 66–106), vom stărui doar asupra aspectelor care au determinat impunerea direcției ivănesciene în studiul variantei cultivate a limbii române. Fără să intrăm în detalii, vom prezenta, desigur, și contribuțiile savantului ieșean la clarificarea problemelor fundamentale ale istoriei limbii literare.

Trebuie să precizăm de la început că aproape toate problemele teoretice și aplicațiile practice la care ne vom referi se regăsesc, într-o formă sau alta, în teza sa de doctorat, pe care a susținut-o în 1945, după încetarea conflagrației mondiale, și a editat-o în 1948 (Andriescu 1989: 249, nota 1). După aceea, de-a lungul întregii vieți, chiar dacă și-a sporit considerabil erudiția și preocupările științifice, cercetarea limbii române literare a rămas o constantă esențială a studiilor sale de lingvistică. Așa se explică de ce, în a doua jumătate a secolului trecut, când

* Universitatea de Vest, Timișoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4, România.

ALIL, t. LIII, 2013, București, p. 383–393

Scanned with OKEN Scanner

varianta cultivată a limbii române a devenit obiect de studiu pentru majoritatea lingviştilor români, între care se numărau şi personalităţile cele mai reprezentative ale domeniului, G. Ivănescu a urmat o cale distinctă şi originală faţă de aceştia, motiv pentru care a intrat frecvent în polemici acute şi prelungite. Treptat însă, ideile sale, întemeiate pe o informaţie teoretică fără egal în lingvistica românească şi pe o profundă cunoaştere a limbii, culturii şi istoriei naţionale, au început să rodească, devenind astăzi suportul unei direcţii clare, mai bine argumentate şi mai eficiente în cercetarea structurii şi evoluţiei limbii române culte.

G. Ivănescu face o distincţie netă între *limba populară*, care se constituie şi evoluează necontrolat, în funcţie de anumite cauze obiective, cum sunt baza de articulaţie, baza psihologică şi structura socială, în vreme ce limba literară apare şi evoluează în funcţie de un context şi un scop sociocultural favorabil şi precis (vezi, mai pe larg, Ivănescu 1972c: 5–25). În opinia sa, „o limbă îşi ajunge viaţa ei cea mai înaltă numai atunci când a devenit literară" (Ivănescu 1948: 2), iar cercetarea ei se face din perspective şi cu metode diferite de cele aplicate în investigarea graiurilor populare. Aceste distincţii se explică, după cum subliniază şi profesorul Eugen Munteanu, prin faptul că, după G. Ivănescu, graiurile populare au „un caracter *natural* şi mai spontan", în vreme ce „limbile literare urmează o dinamică internă specială, diferită de a graiurilor populare, schimbările şi, deci, implicit, direcţiile evoluţiei lor fiind determinate mai ales de factorul «voinţă», adică de intervenţia conştientă a utilizatorilor lor, care aparţin în genere sferei creatorilor intelectuali" (Munteanu 2012: 389).

Aşadar, limba literară este un aspect elaborat al limbii unui popor, la întemeierea şi evoluţia căruia participă deliberat numeroase generaţii de vorbitori instruiţi, între care rostul determinant îl au cărturarii, scriitorii şi specialiştii în normarea şi cultivarea limbii. De aceea, studiul limbii literare trebuie să se facă în strânsă relaţie cu istoria culturală şi socială a românilor, cu structura şi evoluţia dialectelor şi subdialectelor româneşti, dar şi în funcţie de limbile străine cu care aceasta a venit în contact, în special cu slavona, greaca veche şi modernă, cu turca, maghiara, germana, poloneza, rusa, în epoca veche, sau cu latina clasică şi cu variantele cultivate ale limbilor romanice, dar şi cu alte limbi de cultură europene, în epoca modernă.

Fiind abordate de pe poziţii teoretice, conceptuale, de informaţie documentară, de analiză şi de interpretare a faptelor de limbă neunitare, problemele fundamentale ale românei literare au stârnit de la început numeroase controverse, al căror ecou nu s-a stins încă, deşi disputele pe astfel de teme au încetat aproape complet în ultimele două decenii. Dispariţia principalilor protagonişti şi creşterea numărului de aderenţi la direcţia ivănesciană de cercetare a limbii culte, dar, probabil, şi scăderea interesului pentru studiile de lingvistică diacronică ar putea fi principalele motive care au dus la această situaţie.

Discuţiile sau neconcordanţele de opinii au pornit chiar de la termenii utilizaţi pentru denumirea acestei variante a limbii naţionale, întrucât toţi erau afectaţi de ambiguităţi sau inexactităţi semantice. Profesorul G. Ivănescu utilizează paralel, nefiind mulţumit de niciuna, sintagmele: *limbă literară*, *limbă comună*, *limbă de*

Scanned with OKEN Scanner

cultură şi *limbă de civilizaţie*. În studiile de specialitate se mai utilizează şi termenii: *limbă cultă* şi *limbă cultivată*, care, în opinia noastră, definesc mai exact noţiunea pe care o denumesc. După 1954, când Iorgu Iordan publică studiul *Limba literară. Privire generală* (Iordan 1954: 52–77), termenul *literar*, cu sensul de „normat, îngrijit, elegant" (< lat. *litterarius*) s-a generalizat, fiind însă frecvent confundat cu acelaşi termen utilizat mai des cu înţelesul de „care ţine de literatură, referitor la literatură" (< fr. *littéraire*). De aici s-a ajuns uşor la confuzia dintre *limba literară*, ca variantă cultivată şi normată a unei limbi, şi *limba literaturii*, ca variantă artistică a limbii. De altfel, multă vreme (cu deosebire între 1950 şi 1975) studiile de limbă literară aveau, de regulă, ca obiect de cercetare limba scriitorilor români din toate epocile. Chiar şi în cursurile universitare se trata, cu prioritate, acest aspect al limbii culte.

În concepţia profesorului G. Ivănescu, obiectul de studiu al cercetătorului limbii literare este, în principiu, limba literaturii scrise, indiferent dacă este artistică sau nu. Aceasta nu înseamnă însă că el ar nega existenţa unei variante orale a limbii culte, cum au făcut alţi cercetători, de vreme ce afirmă explicit că limba literară „este o limbă scrisă şi vorbită în acelaşi timp şi care-şi are originea într-o limbă scrisă, ea însăşi având la bază o limbă vorbită" (Ivănescu 1980: 513)[1].

În privinţa originilor limbii române literare, G. Ivănescu exprimă un punct de vedere personal, cu rădăcini în concepţia şcolii lingvistice ieşene, dar opus părerilor exprimate mai ales de lingviştii bucureşteni. Considerând că apariţia limbii române literare este rezultatul unui proces de cultivare, de selecţie şi de fixare a normelor exprimării culte, care a durat până spre sfârşitul secolului al XIX-lea, savantul ieşean nu leagă apariţia românei literare de tipăriturile coresiene (cum susţin B.P. Hasdeu, Al. Lambrior, Al. Rosetti, B. Cazacu, I. Coteanu ş.a.), ori de informaţia că la 1532 s-ar fi tradus, poate şi tipărit, în română *Apostolul* şi *Evanghelia* (Ion Gheţie şi colaboratorii), sau de literatura cronicărească din secolul al XVII-lea (R.A. Budagov). În concepţia sa, întemeiată pe o largă informaţie istorică, socioculturală şi lingvistică, mai întâi s-au creat câteva variante cultivate ale unor dialecte dacoromâneşti, „ale căror începuturi trebuie puse, cu cea mai mare probabilitate, în secolul al XV-lea, [care] erau deosebite de graiul poporului, fiind numai graiul aristocraţiei din acel timp, alcătuită din domn, boieri şi clerici, şi că la origine ele sânt tot graiul aristocraţiei româneşti, care se separase deja mai demult de popor, anume atunci [...] când s-au întemeiat Ţara Românească şi Moldova" (Ivănescu 1948: 378–379). Reluând şi dezvoltând această idee în *Istoria limbii române* (Ivănescu 1980: 499–516), lingvistul ieşean afirmă că „formarea unei aristocraţii româneşti, distincte de popor, uneori cu origini în alte regiuni ale ţării, a dus la formarea unor graiuri specifice ei, deosebite parţial de graiurile populare, şi, în cele din urmă, la formarea limbii literare" (Ivănescu 1980: 499). În prima fază, „graiul aristocraţiei va fi numai vorbit, dar, în secolele al XV-lea şi

[1] Acum, când varianta orală a limbii literare a devenit mai uzuală decât cea scrisă datorită mass-mediei audio-vizuale, iar impactul asupra utilizatorilor ei este covârşitor, poate că ar fi timpul să i se acorde mai multă atenţie de către specialişti.

Scanned with OKEN Scanner

al XVI-lea, el va deveni şi scris. Prin unele particularităţi ale ei, limba literară românească veche îşi are originea în graiul acestei aristocraţii" (*ibidem*). Conform datelor istorice, protipendada Moldovei a fost alcătuită, la început, din descălecătorii maramureşeni, iar cea din Ţara Românească era originară din nordul Munteniei şi din sudul Transilvaniei. După G. Ivănescu, sociolectele vorbite de întemeietorii celor două ţări reprezintă prima formă de existenţă a unor variante cultivate ale limbii române. Lipsa unor particularităţi specifice graiurilor moldoveneşti, cum sunt palatalizarea labialelor *p*, *b*, *m*, urmate de iot, spirantizarea africatelor *č*, *ğ* şi a fricativelor *f*, *v* etc., în textele moldoveneşti din epoca veche, ar confirma convingător această ipoteză. G. Ivănescu a susţinut în mai multe studii, ultimul cu pronunţat caracter polemic (Ivănescu 1989: 15–42), pe baza unor argumente istorice şi lingvistice, ideea originii maramureşene şi întâietatea textelor rotacizante în istoria scrisului românesc, părere exprimată mai întâi de N. Iorga, susţinută şi de şcoala lingvistică clujeană, dar combătută mai târziu de Ion Gheţie şi Al. Mareş (Gheţie, Mareş 1985: 434–437 ş.a.). Pe această bază, savantul ieşean a susţinut în toate studiile sale dedicate acestui subiect că limba acestor scrieri a influenţat, mai mult sau mai puţin, toate variantele vechii române literare. Faptul că cele patru texte rotacizante ajunse până la noi sunt copii din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, găsite în Bucovina, creează dificultăţi în datarea exactă şi în localizarea lor fie în Maramureş, fie în Banat, fie în alte locuri din spaţiul românesc sau chiar din Balcani. De aceea, stabilirea momentului de început al procesului de cultivare a limbii române pe baza lor poate ridica unele semne de întrebare, dar ideea lui G. Ivănescu, potrivit căreia limba protipendadei româneşti de după întemeierea Principatelor Române a fost prima formă de exprimare îngrijită, care s-a fixat treptat, începând din secolul al XV-lea, poate chiar mai devreme, şi în scris, devenind astfel o formă de exprimare distinctă de vorbirea populară, ar trebui admisă. Şi Ion Gheţie, care propune ca dată de început a românei literare anul 1532, admite, totuşi, cu prudenţă, „drept epocă probabilă de fixare a tradiţiei literare româneşti intervalul 1450–1520. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de când datează textele literare româneşti care au ajuns până la noi, tradiţia literară românească putea avea deci (cel puţin în unele regiuni ale ţării) o vechime de aproximativ 100 de ani" (Gheţie 1975: 206).

O altă problemă capitală a istoriei limbii române culte, care a stârnit numeroase discuţii şi controverse, şi căreia G. Ivănescu i-a acordat o atenţie specială, a fost baza dialectală pe care s-a întemeiat româna literară. Cei mai mulţi dintre cercetătorii care s-au ocupat de acest subiect au susţinut părerea, devenită într-o vreme oficială, că la baza limbii române literare stă dintotdeauna subdialectul muntean, care s-a impus încă din secolul al XVI-lea prin tipăriturile coresiene. Alţii au susţinut teoria bazei maramureşene (N. Iorga, S. Puşcariu ş.a.) sau a dialectului dacoromân în ansamblu (unii reprezentanţi ai şcolii lingvistice ieşene) ori a graiurilor sud-transilvănene, din zona Braşov–Sibiu–Orăştie (G. Istrate) etc. Cel care a studiat în profunzime această problemă, exprimând un punct de vedere original, cunoscut în literatura de specialitate ca *teoria dialectelor literare*, a fost profesorul G. Ivănescu.

Scanned with OKEN Scanner

Deşi este cea mai temeinic argumentată, pe baza unei ample documentări lingvistice şi de istorie socioculturală, teoria dialectelor literare a fost combătută, uneori cu înverşunare, de majoritatea celor care s-au ocupat de acest subiect, iar savantul ieşean a fost silit să-şi apere punctul său de vedere de-a lungul întregii vieți.

După cum arătam în altă parte (Munteanu, Țâra 1983: 47), pornind, în esență, de la concepția lui M. Gaster, care distingea în veacurile al XVI-lea – al XVIII-lea trei variante ale limbii textelor noastre vechi, „corespunzând cu cele trei țări unde înflorea literatura română" (Gaster 1891: LXXXVIII–XC), dar şi de la opiniile lui A. Philippide şi G. Ibrăileanu, G. Ivănescu ajunge, la capătul unei investigații de amploare asupra vechii române literare, la concluzia că, începând aproximativ din secolul al XVI-lea, putem distinge cam cinci „graiuri" sau „dialecte" literare: 1. *cel maramureşean*, din textele rotacizante; 2. *cel transilvănean*, aproape identic cu cel maramureşean, dar fără rotacism, reprezentat de unele texte de la 1600 scrise în Transilvania propriu-zisă; 3. *cel din Muntenia şi Transilvania de sud* (regiunea Sibiu–Braşov), atestat în *Scrisoarea lui Neacşu* (1521), în tipăriturile coresiene etc.; 4. *cel din Moldova*, cuprins în textele de pe la mijlocul secolului al XVI-lea şi 5. *dialectul literar bănățean*, atestat, începând din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, în scrierile din Banat, Țara Hațegului şi Orăştie (Ivănescu 1948: 80–157).

Întrucât constată că în veacul al XVI-lea cele cinci dialecte literare sunt foarte asemănătoare, G. Ivănescu nu susține cu toată fermitatea această împărțire, afirmând că „s-ar părea că nu există, la drept vorbind, în cea mai veche limbă literară românească decât două mari varietăți: una nordică, ardelenească, moldovenească şi bănățeană în acelaşi timp, şi alta sudică, muntenească şi oltenească în acelaşi timp [...] şi că abia odată cu secolul al XVIII-lea, când elementele populare pătrund puternic în limba scrisă, se observă patru dialecte literare bine distincte unul de altul: cel muntenesc, cel moldovenesc, cel ardelenesc şi cel bănățean (Ivănescu 1948: 91; cf. şi Ivănescu 1980: 568–577).

G. Ivănescu înțelegea prin sintagma *dialect literar* o variantă regională de exprimare cultivată, la baza căreia se află un anume dialect sau grai popular, utilizată în perioada feudală mai ales de protipendada alcătuită din domnitor, boieri şi marele cler. Aşadar, în concepția sa, *dialectul literar* se întemeiază, de fapt, pe un *dialect social* sau *de clasă*, care, la rândul lui, are la bază un dialect sau un grai regional, în structura căruia au apărut unele diferențieri odată cu scindarea în categorii sociale tranşant deosebite a vorbitorilor săi (Ivănescu 1980: 560).

Dacă admitem însă că până prin secolul al XVIII-lea nu existau o limbă română comună de tip popular, ci numai dialecte istorice şi subdialecte, şi nici o limbă comună de tip literar, ci numai variante cultivate ale unor subdialecte dacoromâne, atunci înseamnă că putem atribui termenului *dialect* aceeaşi semnificație pe care a primit-o *limba* în epoca modernă, adică aşa cum vorbim astăzi despre *limba populară* şi despre *limba literară* ar trebui să vorbim, pentru epoca veche, despre *dialect popular* şi *dialect literar*.

Caracterul regional al limbii textelor noastre vechi a fost remarcat de majoritatea cercetătorilor vechii române literare, însă existența dialectelor literare a

Scanned with OKEN Scanner

fost contestată de cei mai mulţi[2] şi acceptată, dar nu şi din punct de vedere terminologic, de foarte puţini (Gheţie 1975: 71 şi *passim*; Munteanu, Ţâra 1983: 46–50). Diferenţa dintre cele două păreri constă în faptul că susţinătorii celei dintâi consideră drept regionalisme toate faptele de limbă din textele vechi, existente şi în vorbirea populară, pe care limba literară modernă nu le-a acceptat ca norme ale exprimării cultivate, în vreme ce a doua categorie de cercetători consideră că unele dintre aceste fenomene lingvistice funcţionau ca norme ale principalelor dialecte sau variante literare, menţinute ca atare până în secolul al XIX-lea, şi contestă apariţia unei limbi de cultură panromâneşti înainte de 1860–1880[3].

Conform părerii lingvistului ieşean (Ivănescu 1980: 499 ş.a.), apariţia vechii române literare a fost determinată în primul rând de diferenţierea românilor în clase sociale, de apariţia Statului şi a Bisericii şi, implicit, a aristocraţiei şi a clerului, fenomene sociale care au favorizat apariţia unor centre culturale româneşti în Moldova, în Ţara Românească şi în Transilvania, unde cultura românească scrisă a prezentat, de la început, şi trăsături specifice, determinate de condiţiile administrative, politice şi culturale diferite de la o zonă la alta. Dar tocmai existenţa mai multor centre culturale în toate provinciile istorice româneşti, în care s-a început aproape simultan acţiunea de cultivare a limbii române prin secolele al XV-lea – al XVI-lea, nu a favorizat emanciparea unui dialect ori subdialect în defavoarea celorlalte. Situaţia aceasta s-a menţinut, după cum se ştie, cel puţin până pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, când limba tipăriturilor muntene a fost acceptată spontan şi în cărţile imprimate în Transilvania sau Moldova. În manuscrise, cu deosebire în cele laice, aceste diferenţe s-au menţinut până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Tocmai prezenţa unor norme regionale în limba textelor româneşti de până în veacul al XIX-lea l-a determinat pe G. Ivănescu să susţină, cu toată convingerea, teoria divizării vechii române literare în mai multe dialecte sau variante regionale şi să respingă totodată ideea constituirii şi dezvoltării unei limbi culte unice în perioada veche a scrisului românesc. Este adevărat că numărul trăsăturilor specifice ale dialectelor literare este mai mic decât al dialectelor populare pe care le reprezintă. Dar nici nu se putea să fie altfel de vreme ce varianta cultivată a unui dialect are, pe de o parte, un caracter mai conservator, impus de tradiţia limbii scrise, iar pe de alta, manifestă o tendinţă de integrare cu celelalte dialecte literare datorită unor condiţii socioculturale favorabile şi, în primul rând, datorită circulaţiei cărţilor, a copiştilor, a tipografilor şi a clericilor dintr-o provincie românească în alta.

În sprijinul teoriei dialectelor literare vin însă şi alte argumente. Astfel, dacă raportăm *dialectul* la *limba istorică*, aşa cum procedează Eugeniu Coşeriu, trebuie

---

[2] G. Istrate contestă, cu cele mai multe argumente, existenţa dialectelor literare (Istrate 1981: 164–168). Vezi şi Coteanu 1961: *passim*; Rosetti, Cazacu, Onu 1971: 597 ş.a.

[3] Cel dintâi care afirmă limpede această părere este A. Philippide. Savantul ieşean consideră că „până la 1859 n-a putut exista o singură limbă comună [literară, n.n.] pentru toată românimea, căci în fiecare dintre provinciile Daciei era plină de provincialisme" (Philippide 1894: 9). G. Ivănescu şi Ion Gheţie au dezvoltat şi au nuanţat această idee.

Scanned with OKEN Scanner

să admitem că după faza *limbii comune* vine perioada *dialectelor secundare*, când limbile etnice există numai sub formă de dialecte populare (Coşeriu 1995: 32–39). Această situaţie este caracteristică mai ales perioadei feudale, când, în Europa, funcţiile limbii oficiale, de cult şi de cultură erau deţinute de limbile sacre: latina, greaca şi slavona. În perioada respectivă, chiar dacă vorbitorii aveau conştiinţa înrudirii genealogice a idiomurilor pe care le foloseau în comunicarea curentă, nu puteau să aibă şi conştiinţa necesităţii unei limbi cultivate unice, creată pe baza dialectelor etnice, de vreme ce aveau la îndemână o limbă de cultură consacrată şi erau obligaţi să respecte o astfel de limbă oficială, cu toate că le era străină. În această împrejurare, prima fază de existenţă a oricărei limbi literare apărute şi, un timp, dezvoltate sub dominaţia altei limbi de cultură, care îndeplinea şi funcţia limbii oficiale, nu putea fi decât una dialectală.

Existenţa dialectelor literare poate fi mai lungă ori mai scurtă, în funcţie de numeroşi factori extralingvistici, între care cei de natură socioculturală au importanţa cea mai mare. În Ţările Române, de exemplu, slavona a fost învinsă definitiv de română abia după 1700. O consecinţă imediată a acestui eveniment a fost unificarea limbii textelor tipărite pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Concomitent însă, datorită tradiţiei şi menţinerii graniţelor administrative între Muntenia, Moldova şi Transilvania în tot veacul al XVIII-lea şi în prima jumătate a celui următor, în manuscrise şi în textele laice s-au păstrat vechile dialecte literare româneşti.

Fără o motivaţie politică şi culturală, tendinţa de emancipare a unui dialect literar nu este sprijinită şi acceptată de vorbitorii culţi ai altor dialecte literare. De asemenea, există o psihologie de grup care favorizează menţinerea îndelungată a unor elemente caracteristice atât din punct de vedere cultural, cât şi lingvistic.

Crearea unei limbi literare unitare este şi mai greu de realizat când fiecare provincie are conştiinţa valorii culturii ei, când există mai multe centre culturale şi politico-administrative care se manifestă simultan şi tind succesiv spre hegemonie.

Dialectul literar se află într-o strânsă relaţie cu *dialectul popular*, de care se diferenţiază treptat, printr-o evoluţie mai lentă la nivelul foneticii şi al morfologiei şi prin una mai rapidă la nivelul structurii sintactice şi al lexicului, datorită influenţelor culturale şi lingvistice externe. El poate deveni limbă literară propriu-zisă numai atunci când îşi asumă funcţiile limbii naţionale sau oficiale, fiind acceptat ca mijloc de exprimare elevat şi de către vorbitorii celorlalte dialecte.

Privind lucrurile din această perspectivă, putem admite că în epoca veche nu a existat o variantă literară a limbii române, ci mai multe *dialecte cultivate* sau *literare*, cum susţine G. Ivănescu. Datorită, în primul rând, terminologiei („dialect" şi „grai" literar) cu care operează autorul teoriei dialectelor literare, unii cercetători au formulat critici la adresa concepţiei sale luate în ansamblu, dar, aşa cum arată Ion Gheţie, „ceea ce i se poate reproşa [...] lui G. Ivănescu este inconsecvenţa terminologică, nu însă şi inventarea unor variante ale limbii literare" (Gheţie 1975: 71). Odată cu apariţia cărţii lingvistului bucureştean, teoria dialectelor literare a fost reconfirmată şi acceptată de cei mai mulţi dintre cercetătorii istoriei limbii române literare.

Scanned with OKEN Scanner

Trebuie să mai precizăm că profesorul G. Ivănescu a admis şi a subliniat în mai multe dintre studiile sale că vechea română literară avea şi o anumită unitate, conferită de unele norme comune tuturor dialectelor literare, explicabile îndeosebi prin influența primelor texte asupra limbii celorlalte scrieri din epoca veche, dar şi prin circulația cărților, a scribilor, a tipografilor şi chiar a cărturarilor în toate zonele româneşti. În acest sens, el ține să spună şi în unul dintre ultimele texte pe care le-a scris că respingea „numai ideea unității ei perfecte". „Eu n-am respins ideea unității limbii literare româneşti vechi, spune savantul român, – limba literară românească veche prezintă, cu toate diversele ei forme regionale, o mare unitate –, ci am combătut numai ideea că această fază a limbii noastre literare nu prezenta variații teritoriale, idee admisă de unii lingvişti români (cei bucureşteni), şi am arătat că ea avea elemente deosebitoare de la o regiune la alta" (Ivănescu 1989: IX)[4].

G. Ivănescu făcea o distincție netă între limba română literară din epoca veche, adică de la începuturi până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, şi româna literară modernă, unică şi unitară, care s-a realizat de pe la 1780 până spre sfârşitul secolului al XIX-lea. Dacă în prima etapă, caracterizată de un sistem sociopolitic medieval, normele limbii literare, diferențiate pe regiuni, s-au fixat prin tradiția limbii scrise şi sub influența unor limbi de tip oriental, în a doua perioadă, caracterizată de un sistem sociopolitic şi economic burghez, selecția şi impunerea normelor s-a făcut deliberat, prin contribuția autorilor de gramatici, a cărturarilor şi a marilor scriitori români din veacul al XIX-lea, susținută de o puternică influență latino-romanică de tip occidental, venită pe diverse căi socioculturale.

Chiar dacă a subliniat în mai multe rânduri influența limbii textelor rotacizante asupra celorlalte dialecte literare din epoca veche, G. Ivănescu susține că vechea română literară avea o bază dialectală multiplă, ce trebuie căutată în dialectele populare, în vreme ce româna literară modernă, datorită unor condiții socioculturale, economice si politice diferite de cele anterioare, este rezultatul unui proces de unificare a vechilor dialecte literare, cu preponderența celui muntean, utilizat în limba cărților româneşti tipărite după 1750. În acest sens, el afirmă că „a existat [...] o bază dialectală muntenească oricând, dar numai pentru Muntenia. Şi a existat oricând şi o bază dialectală maramureşeană, căci limba literară de astăzi tot a mai păstrat câte ceva din vechile maramureşenisme; între altele, pronumele *acest(a)*; şi a existat oricând şi o bază dialectală ardelenească, moldovenească şi bănățeană; dar, până în secolul al XIX-lea, fiecare din dialectele pomenite constituia o bază numai pentru limba scrisă din raza lui; pe când, începând din acest secol, elementele din aceste dialecte, care au pătruns în limba literară unitară a românilor, sânt mai puține, dar se utilizează pretutindeni" (Ivănescu 1972a: 10).

În concepția lui G. Ivănescu, problemele, structura şi evoluția celor două variante istorice ale românei literare erau foarte diferite, de aceea şi cercetarea lor

[4] Această idee, ca de altfel întreaga concepție a profesorului G. Ivănescu referitoare la vechea română literară, am promovat-o şi am susținut-o, cu argumente suplimentare, la cursul de Istorie a limbii literare, pe care l-am ținut la Facultatea de Litere a Universității de Vest din Timişoara, între anii 1970 şi 2008.

Scanned with OKEN Scanner

trebuia să se facă din perspective şi cu metode diferite. În cazul vechii române literare, accentul trebuia pus pe raportul dintre exprimarea cultivată a protipendadei şi graiurile populare, pe istoria scrisului în limba română şi formarea unei tradiții de exprimare îngrijită în diferite centre culturale şi administrative româneşti, pe identificarea modelelor cărturăreşti de folosire în scris a limbii române şi pe mijloacele interne şi externe de sporire a lexicului, aceasta fiind problema esențială cu care se confruntau şi de care se plângeau vechii noştri cărturari etc. În privința românei literare moderne, o atenție specială trebuia acordată procesului de unificare a normelor fono-morfologice şi sintactice, înnoirii şi modernizării lexicului literar cu neologisme latino-romanice şi din alte limbi de cultură occidentale, creării stilurilor funcționale şi mai ales a limbajului artistic de tip cult, pe contribuția marilor scriitori, a celorlalți oameni de cultură şi a filologilor români la formarea şi cultivarea limbii române literare unice şi unitare.

Privind şi evaluând limba scriitorilor din perspectiva poeticii aristotelice şi a limbii literare propriu-zise, profesorul G. Ivănescu a propus un alt mod de cercetare şi de interpretare a limbii scriitorilor decât cel practicat în articolele publicate prin deceniile 5–7 ale secolului trecut. În acest scop, a elaborat studiul *Limba poetică românească* (Ivănescu 1956: 197–227; vezi şi Ivănescu 1980: 695–704), în care abordează o seamă de probleme teoretice ale stilisticii şi ale cercetării limbajului artistic, face distincția între stilurile limbii artistice şi ale limbii comune, între limbajul poetic figurat şi cel nefigurat şi dă soluții originale de interpretare a materialului lingvistic din operele literare. După cum sublinia Ştefan Munteanu, „pentru G. Ivănescu, teoria limbajului poetic, numită şi stilistică generală, intră în preocupările poeticii sau ale esteticii. Ea are însă ca obiect o parte din sfera de cercetare a acestor ştiințe, anume ***studiul limbii scriitorilor***. Întrucât se ocupă de «limbă», dar în întrebuințarea individuală dată acesteia de scriitor, care este creator de artă literară, teoria limbajului poetic este o disciplină autonomă, lingvistică şi literară, ceea ce exclude scindarea ei în două ramuri, cum a fost considerată multă vreme, potrivit concepției lui Ch. Bally, pe de o parte, şi a lui K. Vossler şi Leo Spitzer, pe de altă parte" (Munteanu 1998: 301; vezi, mai pe larg, Ivănescu 1985: 5–6).

Prin studiile consacrate unor scriitori ca Dosoftei, V. Alecsandri, M. Eminescu, I.L. Caragiale, Al. Macedonski, Liviu Rebreanu, G. Călinescu, L. Blaga ş.a., profesorul G. Ivănescu a oferit şi modele practice de interpretare a faptelor de limbă din perspectivă stilistică şi lingvistică, separând faptele de stil de cele proprii comunicării normate şi făcând distincție între ceea ce este specific pentru limbajul poetic al fiecărui autor studiat şi ceea ce este comun mai multor scriitori din aceeaşi perioadă sau din epoci diferite. În felul acesta, lingvistul ieşean inițiia elaborarea unei istorii a limbajului artistic românesc, pe care o găsim în capodopera sa *Istoria limbii române* (vezi Ivănescu 1980: 15–19, 584–585, 630–633, 695–705, 717–725).

Cu mai puțin de două luni înainte de a trece în veşnicie, lăsând neîmplinite proiecte ştiințifice pentru încă o viață de savant complet dedicat cercetărilor de lingvistică generală şi românească, profesorul G. Ivănescu spunea, cu nedisimulat regret, în *Prefața* aşezată la începutul volumului editat de profesorul Al. Andriescu în

Scanned with OKEN Scanner

1989: „Ideile exprimate în articolele deja publicate au avut prea puțină influență asupra lingviștilor din celelalte centre universitare (= din celelalte școli lingvistice românești)" (Ivănescu 1989: X). Între cei puțini din afara Iașiului, care l-au urmat, îi menționează, din București, pe Ion Gheție, Al. Mareș și elevii lor, iar din Timișoara, pe Ștefan Munteanu, Ileana Oancea și Vasile D. Țâra. Între timp, numărul acestora a sporit și continuă să crească. Editarea volumului amintit mai sus, reeditarea *Istoriei limbii române*, cu un aparat critic extrem de necesar, în anul 2000, publicarea *Cursului de sintaxă a limbii române moderne*, în 2004, iar acum, a *Problemelor capitale ale vechii române literare*, precum și editarea *Istoriei limbii române* a lui A. Philippide, la pregătirea căreia pentru tipar a participat substanțial, ca și elaborarea și susținerea, cu succes, a unei teze de doctorat privitoare la concepția lingvistică ivănesciană și, desigur, excepționalul Colocviu Internațional *G. Ivănescu – 100 de ani de la naștere*, organizat la Iași în 1 și 2 noiembrie 2012, reprezintă nu numai ofranda de recunoștință a elevilor și a colaboratorilor săi, ci și argumentul cel mai convingător că opera savantului român este și va fi mereu un reper viu și foarte important pentru lingvistica românească și generală.

BIBLIOGRAFIE

Andriescu 1989 = Al. Andriescu, *Concepția lui G. Ivănescu despre limba română literară*, postfață la vol. Ivănescu 1989: 249–263.

Coșeriu 1995 = Eugeniu Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, traducere de Elena Ardeleanu și Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Cluj, Editura Echinox.

Coteanu 1961: Ion Coteanu, *Româna literară și problemele ei principale*, București, Editura Științifică.

Gaster 1891 = Moses Gaster, *Chrestomatie română*, I, Leipzig, Brockhaus, București, Tipografia Socec.

Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei.

Gheție–Mareș 1985 = Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Iordan 1954 = Iorgu Iordan, *Limba literară. Privire generală*, în „Limba română", III, nr. 6, p. 52–77.

Istrate 1981 = Gavril Istrate, *Originile limbii române literare*, Iași, Editura Junimea.

Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412 și 540 (și în extras).

Ivănescu 1956 = G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în „Limbă și literatură", II, p. 197–227.

Ivănescu 1972a = G. Ivănescu, *Bazele dialectale ale limbii literare române*, I, în „Convorbiri literare", I, nr. 3, p. 10; II, nr. 4, p. 11.

Ivănescu 1972b = G. Ivănescu, *Principiile studierii limbajului poetic*, în „Convorbiri literare", nr. 10, p. 11.

Ivănescu 1972c = G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica", II, p. 5–25.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.

Ivănescu 1985 = G. Ivănescu, *Stilistică lingvistică, poetică și alte științe sociale*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași", XXXI, p. 3–11.

Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea.

Munteanu 1998 = Ștefan Munteanu, *Un erudit renascentist: G. Ivănescu*, în *Studii de lingvistică și stilistică*, Pitești, Editura Pygmalion, p. 297–307.

Scanned with OKEN Scanner

Munteanu 2012 = Eugen Munteanu, *Gh. Ivănescu, deschizător de drumuri în studiul limbii române literare*, în Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, ediția a II-a revăzută, îngrijirea textului, bibliografie, indici și notă asupra ediției de Eugen Munteanu și Lucia-Gabriela Munteanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Munteanu, Țâra 1983 = Ștefan Munteanu, Vasile D. Țâra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, ediție revăzută și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Nicolau 2012 = George Cătălin Nicolau, *G. Ivănescu. Istoric al limbii române* (teză de doctorat).

Rosetti, Cazacu, Onu 1971 = Al. Rosetti, Boris Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, ediția a doua, revăzută și adăugită, București, Editura Minerva.

G. IVĂNESCU'S PERSPECTIVE ON THE STUDY OF THE ROMANIAN LITERARY LANGUAGE

ABSTRACT

G. Ivănescu is the first and most important Romanian linguist who established a theoretical point of view and a research method regarding the problem of the literary Romanian. Although he observes the opinions of A. Philippide, G. Ibrăileanu, Iorgu Iordan and others, G. Ivănescu develops and strongly sustains an original theory concerning the study of the cultivated variant of the Romanian language. In his extensive writings, *Problemele capitale ale vechii române literare* (Iași, 1948; 2nd edition, Iași, 2012) and *Istoria limbii române* (Iași, 1980; 2nd edition, Iași, 2000), as well as in numerous articles, the scholar from Iași tackles the fundamental issues concerning this broad subject. These are: the concept of literary language; the emergence and the development of literary Romanian; its dialectal grounds (he has developed the theory of the existence of several literary dialects during the ancient age of the Romanian culture); the evolution and the unification of the literary language rules; the modernization and westernization of cultivated Romanian; its stylistic structure; the relation between the literary language and the artistic language; the problems and the proper methods of approach when investigating the language of a writer.

G. Ivănescu argues that the origins of the literary Romanian are to be found in the 14th – 15th century aristocracy's idiom, which used to differ from one region to another; these differences would eventually lead to the creation of several literary variants, in the ancient age. He also argues that in the history of the Romanian language, there are two wide periods: the ancient age, which lasted till the end of the 18th century; and the modern age, which lasted till the beginning of the 20th century. Further more, G. Ivănescu considers that there are obvious distinctions between the vernacular or uncultivated language and the literary language; between the artistic language and the literary one, the latter being unique and unitary; etc.

For many years, his opinions have been rejected or criticized, especially by some linguists from Bucharest. Lately though, G. Ivănescu's ideas have compelled recognition, and have become the foundation and starting point of numerous studies in the vast domain of the history of the Romanian literary language.

Keywords: *literary language*, *literary dialect*, *division into periods*, *linguistic norm*, *style*, *modernization*.

Scanned with OKEN Scanner

MODELUL IVĂNESCU ÎN STUDIUL LIMBII PROZEI LUI VASILE VOICULESCU

ELENA VIERU*

Preocupările lui G. Ivănescu în ceea ce priveşte limba literară acoperă o vastă perioadă din viaţa renumitului savant, dacă ne gândim că acestea au prins contur încă din anii studenţiei, au fost încununate prin susţinerea tezei de doctorat, *Problemele capitale ale vechii române literare*, şi s-au prelungit până spre sfârşitul vieţii[1]. În lucrarea citată, G. Ivănescu argumentează o teorie originală cu privire la baza dialectală a limbii literare vechi. În acest sens, el demonstrează că unitatea limbii române literare nu poate fi explicată doar ca o influenţă a textelor tipărite de Coresi în secolul al XVI-lea, ci reprezintă un amestec din toate graiurile dacoromâne, cu predominarea subdialectului muntenesc. De asemenea, învăţatul ieşean opinează, pe bună dreptate, că nu putem vorbi despre o limbă literară perfect unitară încă din secolul al XVI-lea, traseul complex al uniformizării limbii implicând atât un efort susţinut al tuturor cărturarilor din cele trei provincii româneşti, cât şi o lungă perioadă istorică. Unitatea limbii literare, în sensul cristalizării variantei unice şi accesibile unei mase largi de vorbitori, face un pas hotărâtor în secolul al XVIII-lea şi se desăvârşeşte în secolul al XIX-lea.

Am început lucrarea noastră cu precizarea acestor detalii legate de activitatea lingvistului ieşean, pentru că viziunea sa în legătură cu formarea şi evoluţia limbii române literare nu poate fi abordată fragmentar, ea presupunând o continuitate şi o logică uşor de stabilit, dacă lucrurile sunt urmărite cu atenţie şi cu dorinţa de a da câştig de cauză adevărului. În plus, avem datoria de a clarifica ce înţelegem noi prin „modelul Ivănescu" atunci când ne propunem analiza limbii prozelor unui autor ca Vasile Voiculescu.

Ca atare, potrivit lui G. Ivănescu, limba literară se constituie pe baza limbii populare, în ţesătura veche a limbii predominând „dialectul" muntenesc, alături de

* Universitatea „Ştefan cel Mare", Suceava, str. Universităţii, nr. 13, România.

[1] În *Nota editorului* la volumul *Studii de istoria limbii române literare* (vezi Ivănescu 1989), profesorul Al. Andriescu, cel care s-a ocupat de editarea acestei cărţi, notează: „Cu câteva zile înainte de stingerea sa din viaţă (3 iunie 1987), profesorul G. Ivănescu încredinţa Editurii Junimea volumul *Studii de istoria limbii române literare*, într-o formă care urma să fie încă o dată, la tipar, revizuită de autor" (*ibidem*: V).

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 395–401

Scanned with OKEN Scanner

care coexistă elemente din celelalte graiuri, în funcție de regiunea de proveniență a cărturarilor ce promovau această limbă ca limbă de cultură. Treptat, aceste elemente sunt înlăturate, dar numai după ce, cu greu, se ajunge la un consens în ceea ce privește ideea de normă unică. Spunem *cu greu* pentru că „realizarea, dezvoltarea și funcționarea limbii literare (a limbii de cultură) nu mai sunt fenomene cu acțiune întâmplătoare, asemănătoare celor naturale, fiindcă sunt inițiate, dirijate și controlate de voința umană, care își propune și realizează un aspect al limbii în conformitate cu anumite idealuri și principii determinate prin întemeiere rațională. Limba devine un produs al culturii , iar nu un produs al evoluției speciei cum este limba populară" (Oprea, Nagy 2002: 17). Față de limba populară, limba literară, în special din perioada când devine unitară, își are o dezvoltare a ei, fundamentată pe principii diferite. Astfel, plecând de la concepția filosofului Lucian Blaga, care face diferența între culturile minore, cele etnografice, și cele majore, caracteristice zonelor superioare, G. Ivănescu extinde această diviziune în spațiul lingvisticii, făcând diferența între *spiritul minor*, tributar încă factorilor naturali, și *spiritul major*, devenit cu adevărat autonom. În *Istoria limbii române*, el precizează: „Între aceste două forme ale spiritului există nu numai asemănări, dar și o radicală opoziție. Unele din principiile după care se conduce dezvoltarea spiritului major și a formelor sale de expresie, care sânt limbile literare, sânt opuse principiilor după care se conduce dezvoltarea spiritului minor și a formelor sale de expresie, care sânt limbile populare" (Ivănescu 1980: 15). Cu alte cuvinte, există un tip de cultură, promovată de limba populară, care cuprinde creația populară și este legată de istoria și tradițiile unui popor, căruia i se opune un alt tip superior prin aceea că el corespunde creației științifice, filosofice și artistice, promovat de limba literară. Între cele două tipuri de cultură, dar și între cele două variante lingvistice există și relații de corespondență. Faptul se datorează realității conform căreia cele două sisteme culturale, dar și lingvistice, nu sunt închise. Ele au comunicat întotdeauna și comunică în continuare, cu atât mai mult cu cât exercițiile retrospective, realizate în vederea reconstituirii și stabilirii unei istorii a lor, sunt destul de numeroase. Iar aceste exerciții se materializează, de obicei, în operele scriitorilor.

Vorbind despre literatură, în general, ne situăm într-o altă zonă teoretizată de lingvist, și anume limba literaturii artistice. Aceasta nu se situează în afara limbii literare, ci ocupă un loc special în cadrul ei. Pe de o parte, prin ea se utilizează la maximum resursele limbii pentru a exprima, sugera, nuanța ideea de frumos, iar pe de altă parte, tot ei îi revine rolul de a reconstrui și caracteriza o anumită epocă istorică, aducând în prim-plan personaje, obiceiuri și practici ancestrale ce nu pot fi revitalizate doar cu ajutorul cuvintelor sau structurilor fixate prin normă. În acest caz, este nevoie ca scriitorul să facă apel la elemente lexicale, dar și morfologice specifice mediului social-istoric pe care intenționează să-l reprezinte. Așa stând lucrurile, atunci când vorbește despre limba literaturii artistice și despre limbajul poetic, G. Ivănescu este de părere că trebuie să delimităm „limba artistică, care se naște din tendința spre frumos a omului, de limba artistică cu intenții realiste și care deci, descriind o realitate veche, folosește arhaisme, descriind una populară, folosește

Scanned with OKEN Scanner

elemente populare dialectale, zugrăvind o aristocraţie, foloseşte elemente specifice ei, adică elemente de jargon, zugrăvind străini care nu ştiu bine limba, foloseşte elementele schimonosite ale limbajului acestei populaţii" (*ibidem*). Spunând acestea, lingvistul identifică două tipuri de limbă artistică: *limba artistică propriu-zisă* şi *limba artistică de caracterizare*. Dacă primul tip este izvorât din înclinaţia omului spre frumos, coincizând, de fapt, cu fuga de banal, al doilea îşi datorează existenţa dorinţei scriitorilor de a reface, mizând pe funcţia mimetică a imaginii construite pe limbaj, un timp şi un spaţiu istoric cu toate elementele care-l definesc, pentru a atinge verosimilul. Limba artistică propriu-zisă utilizează un limbaj poetic care conturează un stil solemn, atingându-se aici „forma cea mai înaltă a măiestriei vorbirii ca limbaj-artă" (*ibidem*: 17), în timp ce limba artistică de caracterizare face uz de un limbaj „cu intenţii de caracterizare", care „nu e artă decât dacă e folosit de un scriitor cu scopuri realiste – şi, în acest caz, limbajul din opera de artă este o reflectare a limbajului din societate" (*ibidem*). În lucrarea citată, G. Ivănescu consideră că, până în momentul respectiv, adică a doua jumătate a secolului al XX-lea, limbajul de caracterizare a fost neglijat de către cercetători, fiind considerat un limbaj impur „alcătuit mai ales din arhaisme, rar şi din elemente populare" (*ibidem*: 16). Savantul ţine să precizeze însă că: „Ambele categorii de limbaj poetic au o funcţie estetică, dar natura lor este deosebită; pe când la figurile de stil sensul însuşi al cuvântului trebuie considerat ca artă, cuvintele rare, poetice, sânt artă nu prin sensul faptelor de limbă considerate ca pooetice, ci prin semnele asociate, acestor sensuri" (*ibidem*).

Sintetizând consideraţiile teoretice desfăşurate până aici, vom delimita „modelul Ivănescu", aşa cum îl vedem noi, ca grilă de analiză a limbii operelor scriitorilor şi, implicit, de construcţie a lor. Este vorba, pe de o parte, despre percepţia evoluţiei separate a limbii populare şi a limbii literare, corespunzătoare celor două tipuri de cultură, minoră şi majoră, realitate care se reflectă şi în operele prozatorilor, în speţă ale lui Vasile Voiculescu, iar pe altă parte, avem în vedere distincţia pe care o face lingvistul între limbajul poetic şi limbajul de caracterizare, ambele tipuri găsindu-şi loc în spaţiul prozei scriitorului menţionat, cu argumentele pe care însuşi teoreticianul le invocă şi pe care noi le considerăm bază a aplicaţiilor ce vor urma.

Atunci când a apărut opera în proză a lui Vasile Voiculescu, limba română era bine aşezată, avea o structură pertinentă calitativ, configurată în baza unor norme sigure. Problema unităţii limbii literare era rezolvată, graţie eforturilor cărturarilor din toate provinciile româneşti, astfel încât limba română putea fi expresia unei culturi înalte, proprie începutului de secol XX. Avem acum o limbă literară definitiv formată care nu putea fi supusă unor procese precum cele din epocile anterioare, ci îmbogăţită numai, în vederea exprimării unor noţiuni noi cu scopul realizării unor valori artistice. Utilizând un asemenea material lingvistic, scriitorii timpului, printre care şi Vasile Voiculescu, şi-au compus propriul mijloc de comunicare individuală.

În cazul prozatorului născut la Pârscov, se observă o particularitate uşor sesizabilă în ţesătura textului: atunci când subiectul naraţiunii presupune reconstituirea unui timp arhaic, cu obiceiuri şi practici ancestrale, aşa cum se prezintă situaţia în

Scanned with OKEN Scanner

narațiunea *Ultimul berevoi* (vezi Voiculescu 1998), scriitorul își construiește un limbaj special, meșteșugit din elementele limbii literare ca fond (structură morfologică și sintactică moderne), în care se inserează lexeme populare (în sens larg), de diferite tipuri: cuvinte vechi, regionale, familiare și populare propriu-zise. Fapte de limbă precum *ahotnici*, *gioarsă*, *leat*, *năboind*, *o bală de urs jăcman*, *ăstuia*, *solomonii*, *doftori*, *hula tineretului*, *acioaiele*, *amnare*, *măgădăi*, *a lăiat*, *a ghilit*, *primeneli*, *să nu ocărască*, *trâmba vrăjilor*, *i-a întrulocat*, *buhaiul*, *năbădăios*, *steiurile*, *boncălui*, *pravila*, *zăporul*, *berevoi* etc. contribuie la reconstituirea habitatului uman arhaic, desprins de civilizație. În acest cadru atemporal este dezvăluită practica încă vie a magiei, element constitutiv al culturii minore, descris cu migală de Lucian Blaga în *Spațiul mioritic*.

Așadar, atunci când reconstituie un segment sau altul al culturii minore, Voiculescu utilizează un bagaj lexical specific acestei zone, cu funcția de a sugera atmosfera acelui timp, dar și cu scopul de a caracteriza personaje, comportamente, obiceiuri străvechi. Inventarul minimal de cuvinte desfășurat mai sus concretizează ceea ce G. Ivănescu a numit limbajul „cu intenții de caracterizare" (vezi *supra*). La nivelul acestui limbaj observăm că, pe lângă elementele care poartă în dicționare indicațiile „pop.", „înv." sau „reg.", ca, de exemplu, *ahotnic* („/pop./ dornic, lacom; înfocat, pasionat", din rus. *ahotnik*); *gioarsă* („/reg./ lucru uzat", cf. ucr., bulg. *cereslo*); *solomonie* („/pop./ vrăjitorie, farmec; vicleșug, șiretlic", din *Solomon* (n.pr.) + suf. *-ie*); *gubav* („/înv. și reg./ bolnăvicios, lipsit de putere, slab", din scr. *gubav* „lepros"), se găsesc, la acest scriitor, elemente de aceeași factură, preluate de limba literară, în stilul familiar, sau care au intrat în vocabularul limbii comune: (a) *brodi* („/pop. și fam./ a găsi pe cineva sau ceva, din întâmplare; a (se) nimeri", din slv. *broditi*); *amnar* („bucată de oțel cu care se lovește cremenea pentru a produce scântei", din *a* + *mânar(e)* – din lat. *manuale*); *buhai* („taur", din ucr. *buhaj*)[2].

La nivel morfologic se remarcă, mai ales, formele iotacizate ale unor verbe (de exemplu, *să vază*, *să crează*, *să pătrunză*), utilizate alături de forme literare. Coexistența celor două variante, literare și iotacizate, este specifică zonei dialectale de tranziție în care se află situat și satul Pârscov (nord-vestul jud. Buzău), localitatea de baștină a prozatorului. Paralel, menționăm, de asemenea, dar cu apariții izolate, viitorul popular, ca timp verbal specific mediului rural arhaic pe care îl reconstituie narațiunea (*are să-și aleagă*, *i-o căuta*). Prezența redusă a acestor forme, ca și a altor structuri similare, specifice limbii populare, întărește opinia noastră conform căreia, la acest scriitor, cuvântul sau forma de factură populară sunt „prinse" în structura modernă proprie evoluției limbii române în secolul al XX-lea.

Legat de preponderența lexemului popular, am vrea să ne referim în mod special la prezența câtorva cuvinte cu o mai rară utilizare, care, tocmai datorită acestui statut, la nivelul operei lui V. Voiculescu, ar putea fi considerate ca oferind o notă caracteristică, foarte personală, limbii acestui scriitor. Este vorba de elemente precum: *bală*, *jăcman*, (a) *lăia*, (a) *ghili* și *berevoi*.

[2] Pentru documentarea cuvintelor invocate în această analiză, am folosit DEX și DUI.

Scanned with OKEN Scanner

Bală, termen popular însemnând „monstru, dihanie, balaur, fiară", este un cuvânt autohton, cu origini în timpuri imemoriale, care apare asociat de către prozator cu substantivul *urs*, dar şi cu adjectivul *jăcman*, un alt cuvânt „înv. şi reg." (cf. subst. *jăcman* „jaf mare"), care conferă structurii o *bală de urs jăcman*, la care recurge autorul, o mare putere de sugestie şi plasticitate.

Verbul (a) *ghili*, un cuvânt vechi, tradiţional, cu sensul „a înălbi pânza după ce a fost ţesută", are azi o întrebuinţare redusă datoriă faptului că, la noi, îndeletnicirea rurală a ţesutului este pe cale de dispariţie (în sursele consultate poartă indicaţia „înv. şi reg."). Scriitorul îl plasează într-un context în care acesta dezvoltă o extindere semantică, sensul aici fiind acela de „a spăla trupul": „După ce *i-a lăiat*, *i-a ghilit* [subl.n.] şi le-a dat primeneli, a început un soi de iniţiere cu fiecare ins în parte" (Voiculescu 1998: 199). Şi în acest caz termenul discutat apare pe lângă un altul, (a) *lăia*, variantă a verbului (a) *la*, de aceeaşi factură, având sensul „a se spăla pe cap", întâlnit şi azi în zonele rurale din Moldova.

Un cuvânt pe care l-am încadrat în categoria creaţiilor semantice de factură populară la acest scriitor este *berevoi*, întâlnit în proza *Ultimul berevoi*, după cum se observă, chiar în titlul operei. La început, elementul lexical în discuţie nu pare a avea o semnificaţie clară. Sensul lui este dezvăluit abia spre finalul naraţiunii, atunci când bătrânul *solomonar* se găseşte într-un impas al bogatei lui experienţe de vrăjitor. Într-un moment, pentru că vrăjile nu-şi arătau puterea, el este nevoit să coboare adânc pe arborele său genealogic, întrebându-se obsesiv unde a greşit:

> „Uitase ceva? Coborî la taică-su, Berevoi cel tânăr, vestit vraci şi descântător, care pentru multele-i pâre grămădite asupră-i, că leagă ploile, ia mana vitelor şi pune cuţit duşmanilor, fusese nevoit să pribegească în Ardeal, unde se şi prăpădise".

Este pomenit apoi Berevoi cel Mare, „meşter zodier şi cititor în stele", protagonistul alunecând pe „funia" neamului său până la cei mai îndepărtaţi strămoşi. Astfel, aflăm că vocabula din titlu derivă, de fapt, de la un nume propriu purtat de o întreagă familie de solomonari. Ca nume propriu, cuvântul apare consemnat în *Dicţionarul onomastic românesc* al lui N.A. Constantinescu (1963), cu forma *Berivoi* şi cu explicaţia „nume slav, format din tema *бер* «a lua»". Din aceeaşi sursă aflăm că G. Pascu explică acest nume prin rusescul *береговой*, cu sensul „aflător pe ţărm; taxă de trecere", etimologie pe care autorul dicţionarului citat o consideră „inadmisibilă ca semantică, el [= cuvântul] fiind de origine antroponimică şi fără sens la oronime". Tot cu statut de substantiv propriu, *Berivoi* este înregistrat şi într-un *Dicţionar al numelor de familie româneşti* al lui Iorgu Iordan, indicându-i-se aceeaşi etimologie slavă. Dacă acest nume de origine slavă pleacă într-adevăr de la etimonul *береговой*, care, în dicţionarele bilingve de profil, apare ca adjectiv cu semnificaţia „de mal, riveran", atunci ar însemna că individul numit printr-un asemenea termen se ipostaziază în „locuitor de pe mal", după modelul *locuitor de (pe) la munte – muntean – Munteanu*. Aceasta ar fi o altă posibilă explicaţie a numelui în discuţie.

Scanned with OKEN Scanner

Voiculescu aduce acest nume în spațiul prozei sale cu o formă ușor modificată: *Berevoi*. Aici se întâmplă însă un lucru inedit: cuvântul trece din clasa numelor proprii în aceea a numelor comune, dezvoltând semnificația „solomonar, în sensul de descendent al unei generații de vrăjitori, recunoscuți ca atare de comunitate". Așadar, de la un nume propriu de origine slavă, Voiculescu ajunge la un substantiv comun cu un anumit sens, această creație lexicală și semantică aparținându-i, în fapt, prozatorului.

Inventarul lexical popular ce configurează limba artistică de caracterizare specifică a lui Vasile Voiculescu se întregește cu expresii și locuțiuni (*vânturându-și amintirile*, *dedulcit la carne*, *băgase în boale*) care sporesc plasticitatea exprimării, cristalizând acea dimensiune estetică inconfundabilă, specifică prozei sale.

Dacă, până aici, am prezentat modul în care prozatorul Voiculescu își construiește un stil personal atunci când, prin intermediul textului, revitalizează realități specifice culturii minore, dând astfel câștig de cauză elementului lexical popular, vom vedea, în cele ce urmează, cum, în spațiul prozei aceluiași scriitor, este reprezentată și cultura majoră, cu mijloace de expresie specifice. Categoria lexicală care ilustrează cel mai bine transformările social-istorice ale primei jumătăți de secol XX este neologismul. El dă specificitate unor texte narative care par a radiografia modernitatea contemporană a autorului și a operei sale. O asemenea situație este evidentă în proza *Lobocoagularea prefrontală*, unde bagajul lexical abundă în elemente neologice aflate în strânsă legătură cu subiectul dezvoltat. Fapte de limbă precum *progrese tehnice*, *zel*, *capodoperă*, *edificiu*, *democrat*, *unidimensională*, *lobocoagulare*, *psihochirurgie*, *radioactive*, *lobul*, *frontal*, *fascicul*, *psihice*, *transfug*, *dispensare*, *spitale*, *termometru*, *irigator*, *medici*, *chirurgi*, *psihiatri*, *prefrontal*, *personalitatea*, *anxioșilor*, *dispepsii*, *colectivele*, *consiliile*, *plenarele*, *catagrafie*, *epifiza*, *congestionată*, *ocultismul*, *deroga*, *vivisecții* etc. ilustrează o lume nouă, înclinată să găsească explicații științifice tuturor fenomenelor. Este o lume radical opusă celei redescoperite prin elementul popular. Observăm că o bună parte dintre lexemele prezentate vin din zona medicală, lucru anunțat prin chiar titlul povestirii, printre acestea strecurându-se cuvinte-cheie care trădează viziunea socioadministrativă a unui regim sufocant și inflexibil (*progresele*, *colectivele*, *consiliile*, *plenarele*). Pe de altă parte, panorama lexicală ilustrează profilul unei epoci axate pe artificializare. Termenii utilizați cu referire la universul uman sugerează dezumanizarea acestuia, iar aceia care se referă la planul material aduc în centrul atenției ideea de progres tehnic, deziderat caracteristic perioadei postbelice în care a creat autorul.

Cu privire la etimologia acestor cuvinte, se cuvine remarcat faptul că cele mai multe au pătruns în vocabularul limbii române din franceză, în deplin acord cu tendința împrumutului lexical din epoca respectivă: *vivisecție* (< fr. *vivisection*), *psihiatru* (< fr. *psychiatre*), *psihochirurgie* (< fr. *psychochirurgie*) etc. Etimologia multiplă vine să explice o altă serie dintre termenii enumerați: *progres* (< fr. *progrès*, lat. *progressus*), *tehnic* (< lat. *technicus*, germ. *technisch*, *Technik*, fr. *technique*) etc.

Scanned with OKEN Scanner

Judecând lucrurile după grila pe care ne-am propus-o la începutul demersului nostru, putem afirma că, pentru a reconstitui diferite medii şi tipuri de cultură, Vasile Voiculescu utilizează un vocabular diferenţiat, cu scopul de a reda cât mai fidel caracteristicile habitatului social pe care îl re-prezintă. În astfel de situaţii predomină limbajul de caracterizare, acesta împletindu-se pe alocuri cu elemente ale limbajului poetic, la nivelul căruia metafora şi comparaţia sunt piesele de rezistenţă ale discursului narativ. Vocabularul de factură populară şi cel neologic coabitează la nivelul povestirilor în ramă, unde se întâlnesc cele două lumi antagonice din proza lui Vasile Voiculescu: aceea specifică modernităţii, din care evadează naratorii şi aceea arhetipală, reconstituită prin cuvântul popular.

BIBLIOGRAFIE

Voiculescu 1998 = Vasile Voiculescu, *Ultimul berevoi*, în *Integrala prozei fantastice*, Bucureşti, Editura Anastasia.

*

DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române*, ediţia a II-a, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1996.

DUI = *Dicţionar universal ilustrat al limbii române*, de Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, Bucureşti, Editura Litera, 2010.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române literare*, Iaşi, Editura Junimea.

Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediţie îngrijită şi postfaţă de Al. Andriescu, Iaşi, Editura Junimea.

Oprea, Nagy 2002 = Ioan Oprea, Rodica Nagy, *Istoria limbii române literare. Epoca modernă*, Editura Universităţii din Suceava.

IVĂNESCU'S MODEL IN THE STUDY OF VASILE VOICULESCU'S PROSE LANGUAGE

ABSTRACT

In the analysis of V. Voiculescu's prose, we considerate that G. Ivănescu's vision is proper. The linguist made the distinction between the minor culture (which is represented by folk language) and the major culture (reflected in the literary language). These two different types of literature can be together in the same literary space, being requested by the thematic nature of the story or by the human universe of it. On the other hand, we use another distinction of this savant (the one between the *poetic language* and the *characterization language*) that is proper in a linguistic approach of V. Voiculescu's prose.

Keywords: *language, folk, word, realism, neologism.*

Scanned with OKEN Scanner

G. IVĂNESCU ŞI LINGVISTICA LIMBILOR LITERARE

LUMINIŢA VLEJA*

„Dacă vei examina fără prejudecăţi realitatea lingvistică, vei ajunge la concluzia că există două lingvistici, cu principii şi metode de cercetare deosebite, una a cauzalităţii şi alta a libertăţii, a scopurilor. Este de altfel concepţia veacului trecut şi cred că trebuie să ne întoarcem la ea, bine înţeles îmbogăţind-o cu tot ce un veac de gândire a câştigat în plus. Ea va permite lingvisticii occidentale să urce pe o nouă treaptă" (G. Ivănescu, scrisoare către Eugeniu Coşeriu, Bucureşti, 17 aprilie 1961)[1].

Dintre marii profesori care au creat şcoală şi care au rămas, prin exemplara vocaţie filologică, nume emblematice ale lingvisticii româneşti, G. Ivănescu, de la a cărui naştere se împlinesc anul acesta 100 de ani, ocupă un loc aparte. Autor al unei opere lingvistice impresionante atât prin complexitatea problematicii tratate, cât şi prin originalitatea doctrinei pe care a fost construită, lingvistul ieşean a reprezentat şi continuat concepţia lingvistică a mentorului său, Alexandru Philippide. Alături de Sextil Puşcariu, Ivănescu a fost considerat unul dintre cei mai mari lingvişti români. A avut un parcurs profesional complex. Ca formaţie aparţine Şcolii lingvistice ieşene, purtând mereu în memorie lecţiile întemeietorului acestei şcoli, A. Philippide, dar şi ale lui Ibrăileanu. A fost profesor la Iaşi, unde l-a avut student pe Coşeriu în primul an de studiu, înainte de plecarea acestuia în străinătate.

Lingvist consacrat la nivel naţional şi internaţional, membru corespondent al Academiei Române din 1965, când a fost propus de Iorgu Iordan, G. Ivănescu este, în primul rând, unul dintre membrii cei mai de seamă ai Şcolii lingvistice ieşene, după A. Philippide şi Iorgu Iordan[2]. În cadrul acestei şcoli, Ivănescu şi-a articulat o

* Universitatea de Vest, Timişoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4, România.

[1] Vezi Munteanu 2011: 71.

[2] În acest sens, Eugen Munteanu mărturiseşte: „Mă consider, de asemenea, un membru al «Şcolii lingvistice ieşene», aşa cum s-a conturat aceasta, de mai bine de un secol, pe calea deschisă de A. Philippide şi prin aportul a trei generaţii de cercetători conduse, succesiv, de Iorgu Iordan, Gh. Ivănescu şi Vasile Arvinte. Mai mult decât o doctrină clar definită, tradiţia filologică ieşeană se distinge prin îndrăzneală în abordarea unor teme de cercetare majore, spirit critic, prudenţă şi autoexigenţă, acribie filologică şi obiectivitate în interpretarea documentelor de limbă, tendinţă spre exhaustivitate, îmbinare armonioasă între acumularea de material faptic şi căutarea de soluţii teoretice

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 403–411

Scanned with OKEN Scanner

concepţie proprie despre fenomenele lingvistice, îndelung gândită şi care constituie un liant între lucrările sale, de la *Problemele capitale ale vechii române literare* (1948) până la *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene* (1981).

O strălucire deosebită, unică, a dat-o activităţii de cercetare ştiinţifică timişorene G. Ivănescu între anii 1962 şi 1969 ca şef al Catedrei de limba română de la Universitatea de Vest, unde a predat lingvistică romanică, lingvistică generală şi s-a ocupat de redacţia „Analelor". Venirea profesorului Ivănescu la Timişoara a însemnat o conturare spirituală definitorie a discipolilor săi din acest colţ de ţară şi totodată o schimbare de paradigmă în cercetarea filologică. Marele lingvist aducea cu sine formaţia sa complexă, desăvârşită la Paris şi la Roma, precum şi atmosfera Iaşiului universitar interbelic. „Tot ceea ce marile întâlniri cu A. Philippide, în primul rând, Garabet Ibrăileanu, Iorgu Iordan, dar şi cu George Călinescu au putut să aducă definitoriu în modelarea unui spirit veşnic neliniştit, avid de cunoaştere, iscoditor, aflat în formare atunci, le-a adus cu sine pentru buna alcătuire spirituală a discipolilor timişoreni. Contactul de scurtă durată cu Eugen Coşeriu, cel mai mare lingvist al epocii noastre, pe atunci student, l-a marcat, de asemenea, Gheorghe Ivănescu urmărind impresionanta carieră mondială a acestuia şi analizându-i cu atenţie lucrările într-o epocă în care Coşeriu era mai mult sau mai puţin ignorat în România" (Oancea 2006: 78–79).

Ca profesor universitar al recent înfiinţatei Facultăţi de Filologie a Universităţii din Timişoara a contribuit decisiv la conturarea unei direcţii filologice care s-a întemeiat pe câteva idei fundamentale ale sale. Dacă există o şcoală de filologie timişoreană cu un profil bine caracterizat, care să o impună în plan naţional, ea se datorează în mare măsură lui G. Ivănescu. Timişoara a beneficiat de enorma şansă de a avea, în epoca începuturilor, timp de şapte ani, când era atâta nevoie de personalităţi polarizatoare, întrucât nu exista o tradiţie, personalitatea acestui savant de anvergură europeană. O tânără instituţie va beneficia de erudiţia profesorului şi de un mod de a face cercetare, pe care l-a impus. A fost un lingvist complet, total, unind cercetarea faptelor lingvistice cu „iluminarea" lor dintr-o perspectivă teoretică. A impus această linie care îmbina reflecţia teoretică cu buna cunoaştere a fenomenelor lingvistice. Reţinem câteva din lucrările lui Ivănescu, observând această simbioză dintre reflecţia lingvistică şi analiza fenomenelor lingvistice concrete. În celebra sa teză de doctorat, *Problemele capitale ale vechii române literare*, lansează ideea dialectelor literare. G. Ivănescu introduce aici noţiunea de dialect literar acceptată apoi sub formă de variantă literară. Ideea dialectului literar este preluată de la A. Meillet, care o lansase în studiul său *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, publicat în 1913.

Ivănescu are contribuţii teoretice majore în domenii ca cercetarea comparativ-istorică, istoria limbii române, reconstrucţia internă, schimbările fonetice etc. El este „unul din lingviştii cei mai obsedaţi de problemele teoretice ale

convenabile. Toate aceste caracteristici au fost întruchipate cel mai expresiv în personalitatea lui Gh. Ivănescu, de a cărui încurajare şi îndrumare m-am bucurat în anii formării mele ca lingvist" (Munteanu 2005: 9–10).

Scanned with OKEN Scanner

lingvisticii, pe care a încercat să le fixeze într-o concepţie unitară încă de la primele sale lucrări. Amintim în acest sens *Problemele capitale ale vechii române literare*, care a schimbat viziunea impusă de Densusianu despre baza dialectală a limbii române literare, în plus ea conţinând «in nuce» unele soluţii de mai târziu la problemele «capitale» ale lingvisticii" (Oancea 2006: 80).

Viziunea ivănesciană, teoria şi ideile sale au fost permanent dezvoltate, prelungite, completate de însuşi savantul ieşean, preocupat permanent de aspectele doctrinare ale operei profesorului său, Alexandru Philippide. Acesta s-a bucurat de o înaltă apreciere nu numai din partea lingviştilor români, ci şi de a celor de peste hotare. Îl putem cita, în acest sens, pe „cunoscutul lingvist italian Carlo Tagliavini, care i-a oferit lui Philippide cartea sa *Rassegna delle publicazioni periodiche e recensioni*, apărută la Roma în 1928, cu următorul autograf: «Al prof. A. Philippide rispettoso omagi, C. Tagliavini»" (Istrate 2008: 194).

Importante piste de cunoaştere şi interpretare ale operei ivănesciene şi, prin aceasta, ale operei lui Philippide, ne sunt oferite de studiile cercetătoarei Carmen-Gabriela Pamfil. Graţie preocupărilor acestei autoare, extrem de importante pentru lingvistica şi filologia românească actuală, au fost date spre cunoaştere, cu o devotată grijă pentru recuperare şi adâncită înţelegere, manuscrisele lui G. Ivănescu. Ca editor al unui volum de *Opere* ale lui A. Philippide (Editura Academiei, 1984), Carmen Pamfil, împreună cu G. Ivănescu, oferă importante prilejuri de meditaţie asupra a ceea ce a însemnat contribuţia Şcolii lingvistice ieşene şi nu numai. Astfel, din masiva monografie în manuscris a lui G. Ivănescu, *Viaţa şi opera lui Alexandru Philippide*, aflăm ce gândea savantul despre opera magistrului său:

> „Am convingerea că opera lui Philippide cuprinde concepţia lingvistică cea mai de seamă pe care a dat-o poporul român până astăzi şi că această concepţie poate determina o îmbunătăţire a lingvisticii mondiale contemporane, care prezintă atâtea deficienţe, şi tocmai în domeniul la care se referă concepţia lingvistică a lui Philippide. Dar dacă aşa stau lucrurile trebuie să ne propunem de a aduce la cunoştinţa lingviştilor străini aceste concepţii. Va fi aceasta un frumos program de muncă al lingvisticii române viitoare" (Pamfil 2007b: 39).

Ideile lui Philippide revin în majoritatea studiilor ivănesciene, acceptate ca atare, corectate sau combătute cu argumentele de rigoare, completate sau nuanţate, deoarece G. Ivănescu şi-a propus să cerceteze limbajul uman şi limba română ca obiect universal de cunoaştere, construind un punct de vedere românesc în lingvistică. De aceea şi-a elaborat opera valorificând tradiţia românească şi europeană, iar prin faptul că a nuanţat ceea ce a considerat adecvat propriului său mod de înţelegere a realităţii lingvistice a reuşit să asigure lingvisticii româneşti un loc în lingvistica lumii. Din păcate, aşa cum observa Carmen-Gabriela Pamfil, „puţini au fost colegii şi elevii lui G. Ivănescu, care să i se alăture în acest demers, situaţie resimţită în tot dramatismul ei de temerarul cercetător"[3].

[3] „Aceasta a fost tragedia vieţii mele, mărturisea savantul, faptul că am fost obligat să reprezint singur timp de aproape o jumătate de veac doctrina lui Philippide despre limbaj cu îmbunătăţirile pe

Scanned with OKEN Scanner

Linia de forţă a concepţiei lingvistice ivănesciene este articulată, tratată şi nuanţată pe larg în studiul *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie* (Ivănescu 1972), studiu prin care ni se furnizează premisele conceptuale cele mai temeinice şi direcţiile de cercetare cele mai clar delimitate pentru fundamentarea ştiinţifică riguroasă. Ivănescu reuşeşte să creeze, într-o teorie proprie, o sinteză între viziunea lui Philippide şi cea a şcolii idealiste, susţinând ideea că există, pe de o parte, o lingvistică a limbilor literare şi, pe de alta, o lingvistică a graiurilor populare, „dihotomie comparabilă ca valoare a demersului cognitiv cu dihotomia saussuriană lingvistică diacronică – lingvistică sincronică" (Pamfil 2008a: 124).

Ca şi alţi elevi de seamă ai lui Philippide (Giorge Pascu, Garabet Ibrăileanu, Iorgu Iordan), Ivănescu a preluat, aşadar, multe din ideile magistrului său referitoare la limba literară. În *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, Ivănescu introduce şi dezvoltă distincţia fundamentală care ordonează diacronia faptelor de limbă, cele genealogice şi cele ulterioare până la problemele de standardizare: dihotomia dintre istoria limbii populare, care nu epuizează istoria unei limbi, şi o istorie a limbii literare, care se conduce după alte principii decât cele ale substratului şi ale bazei psihologice. Ideea este reluată şi în *Istoria limbii române*:

> „După noi, deosebirea fundamentală între istoria graiurilor populare şi cea a limbilor literare constă în faptul că cele dintâi sânt încă sub influenţa unui factor material, ca baza articulatorie, pe când celelalte anulează determinările impuse de aceasta, menţinând un sistem fonetic care corespunde bazei articulatorii a unui singur dialect sau a unei perioade mai vechi. De aceea, în primele întâlnim determinismul caracteristic fenomenelor naturii, iar în celelalte suprimarea acestui determinism natural, în favoarea unuia de ordin social" (Ivănescu 1980: 14).

La baza acestei doctrine se regăsesc ideile lui Philippide despre schimbările lingvistice, „provenind din tradiţia neogramatică, altoite pe ideile mai noi ale lingvisticii, trimiţând la gândirea unor mari lingvişti din secolul trecut: Vossler, A. Meillet, formaliştii ruşi şi praghezi, Martinet, Walter von Wartburg, Chomsky etc." (Oancea 2006: 82).

În raport cu această abordare, Ivănescu afirmă că formele primare ale limbajului, şi anume graiurile populare, pot fi comparate în unele privinţe cu natura. O comportare deosebită de aceea a naturii şi, deci, specifică dezvoltării spirituale, se întâlneşte doar în cazul limbilor literare. Savantul român subliniază un aspect al dialecticii spiritului pe care lingviştii, istoricii literari, istoricii, sociologii, filozofii nu l-au sesizat:

> „Plecând de la concepţia filozofului român Lucian Blaga, care face distincţia între *culturile minore* şi *culturile majore*, primele fiind culturile etnografice, iar cele din urmă, culturile superioare, am putea vorbi şi noi de *spiritul minor*, înlănţuit încă de factori naturali şi de *spiritul major*, devenit cu adevărat autonom. Graiurile populare ni se par a fi expresia spiritului minor, iar limbile literare, expresia spiritului major. Între aceste două forme ale spiritului

---

care i le-am adus (modificări sau completări). Era o direcţie de idei total ignorată sau trecută sub tăcere, nu din rea-credinţă, ci din convingerea că ea nu reprezintă adevărul" (*apud* Pamfil 2007b: 18).

Scanned with OKEN Scanner

> există nu numai asemănări, dar şi o radicală opoziţie. Unele din principiile după care se conduce dezvoltarea spiritului major şi a formelor sale de expresie, care sânt limbile literare, sânt opuse principiilor după care se conduce dezvoltarea spiritului minor şi a formelor sale de expresie, care sânt limbile populare" (Ivănescu 1980: 15).

La baza acestei concepţii complexe despre dubla natură a limbajului, pe care G. Ivănescu o articulează în mod organic şi original încă din teza sa de doctorat, publicată în 1948, cu titlul *Problemele capitale ale vechii române literare*, se află simbioza dintre reflecţia lingvistică şi analiza fenomenelor lingvistice concrete: „Problemele capitale pe care va trebui deci să le soluţionăm în lucrarea de faţă vor fi acelea ale originilor dialectelor literare vechi româneşti. Aceasta înseamnă a cerceta ce graiuri populare au devenit dialecte literare, unde, când şi datorită căror împrejurări" (Ivănescu 1948: 142–143). Eruditul lingvist supune studiul ştiinţific al limbii literare unei temeinice dezbateri de principiu, aducând o contribuţie fundamentală în această privinţă: „Problema capitală – de fapt problemele capitale – pe care ne-o vom pune noi, va fi prin urmare aceea dacă existau deosebiri între dialectele literare şi graiurile populare" (Ivănescu 1948: 143).

Soluţia pe care o propune Ivănescu porneşte de la problema originii dialectelor literare. Prima întrebare care se pune cu privire la limba literară veche este aceea „dacă au existat deosebiri între graiul scris în ţările române în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea şi graiul poporului din acelaşi timp" şi care au fost ele. Dacă răspunsul este unul afirmativ, atunci apare o nouă problemă: cum s-a ajuns la această deosebire, fapt care implică şi chestiunea originii dialectelor literare româneşti, considerate în faza lor veche:

> „De fapt amândouă aceste probleme pot fi înmănuncheate în problema originii dialectelor literare. De aceea prima parte a cercetării noastre – a doua parte a lucrării întregi – se va intitula: *Originile dialectelor literare româneşti*. Înainte de a trece însă mai departe, vom preciza aici că problema originii se pune nu numai pentru diferite graiuri literare, dar şi pentru haina deosebită pe care o au câteodată aceste dialecte, pentru grafie. Am arătat că şi grafia se comportă ca limba: variază de la o regiune la alta, adică de la un dialect la altul, şi chiar în cadrul aceluiaşi dialect. Este drept că grafia poate rămânea neschimbată de-a lungul timpului, pe când pronunţarea se schimbă. Dar cu aceasta nu se exclude problema originii ei. Se va pune problema locului şi timpului apariţiei cutării grafii şi a motivelor pe care le-au avut scribii de a întrebuinţa cutare grafie, care vor trebui căutate pe de o parte în valorile fonetice ale grafiilor în limba slavă literară supt forma ei mediobulgară şi pe de alta în pronunţiile româneşti. Problema se leagă cu aceea a originii dialectelor literare" (Ivănescu 1948: 149–150).

O prezentare critică a părerilor privitoare la periodizarea istoriei limbii române literare, asupra căreia au existat divergenţe, o oferă Ion Gheţie (1982: 63–68). Concepţia lui Gheţie coincide cu cea a lui Ivănescu şi în ceea ce priveşte perioada unificării depline a variantelor literare (pe la 1880), ambii susţinând că „limba literară rezultată atunci nu este chiar graiul muntean, ci un amestec între graiul muntean şi cel moldovean-ardelean-bănăţean" (Ivănescu 1948: 132). Ca şi Ivănescu,

> „lingvistul bucureştean distinge mai multe variante literare, întemeiate pe graiuri dacoromâne diferite, care se menţin până în veacul al XIX-lea, deşi cu un secol mai înainte se produsese cea dintâi «muntenizare» spontană a limbii cărţilor tipărite. Unificarea limbii literare se produce abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe baza variantei literare muntene, dar şi prin contribuţia celorlalte variante literare daco-române" (Munteanu, Ţâra 1983: 48–49).

Scanned with OKEN Scanner

O altă problemă însemnată pe care o pune vechea română literară este, deci, cea legată de schimbarea bazei dialectale, care a dus la modificarea viziunii impuse de Densusianu. *Istoria limbii române* este, aşadar, lucrarea ivănesciană care exprimă în mod complex viziunea savantului, fiind rodul unei experienţe lingvistice îndelungate. Această carte conţine nu numai cea dintâi istorie completă a limbii române, ci şi, implicit, un tratat de lingvistică generală.

Contribuţii pe linia preocupărilor şi pe baza concepţiei lui Ivănescu au existat de-a lungul timpului nu numai la Iaşi, ci şi la Bucureşti, Suceava, Timişoara. Liniile directoare ale concepţiei ivănesciene s-au impus în ştiinţa românească din acest din urmă centru universitar prin discipolii lingvistului, între care Ştefan Munteanu, reprezentant de seamă al stilisticii literare, care a asigurat în cea mai mare măsură perpetuarea tradiţiei. Definirea premiselor mai generale, estetice şi filozofice în opera lui Ivănescu şi o valorificare a contribuţiilor sale în acest sens găsim şi în studiul lui Mircea Borcilă (1990: 3–12) – repere importante pentru toţi cei interesaţi de problemele cunoaşterii şi cultivării limbii române.

Principiile concepţiei ivănesciene se regăsesc şi la discipolii Ştefan Munteanu şi Vasile Ţâra, continuatorii timişoreni ai savantului care l-au urmat cu venerație şi entuziasm pe drumul deschis în cercetarea lingvistică. Astfel, în *Istoria limbii române literare* (Munteanu, Ţâra: 1983), în *Preliminarii teoretice*, la baza definiţiei pe care autorii o dau noţiunii de limbă literară regăsim doctrina ivănesciană:

> „Întrucât limba literară reprezintă aspectul *cultural* al unei limbi (de aceea unii lingvişti, de exemplu Al. Niculescu, preferă formula «limba culturii»), spre deosebire de graiurile populare, reprezentând aspectul natural al aceluiaşi idiom, cele două forme de existenţă a limbii «constituie obiectul a două ramuri deosebite ale lingvisticii, ba chiar a două lingvistici, având principii şi metode deosebite»" (Munteanu, Ţâra 1983: 16).

În *Romanitate şi istorie. Epistemă clasică şi literarizare*, Ileana Oancea porneşte de la doctrina ivănesciană când face anumite distincţii, fiind de părere, ca şi profesorul său, că există două direcţii fundamentale, aflate într-un raport de complementaritate necesară, deoarece vizează aspecte şi mecanisme diferite ale limbajului şi au metode distincte.

> „Este vorba de lingvistica limbilor literare şi lingvistica limbilor populare. G. Ivănescu le desprinde pentru prima dată cu toată claritatea, lingvistul român opunând concepţia neogramaticilor celei a şcolii idealiste, absolut îndreptăţită, aceasta din urmă, dacă îşi limitează concluziile la aspectul literar pe care, de altfel, ea este cea dintâi care îl fundamentează cu adevărat. Trebuie să adăugăm însă că lingvistica limbilor literare (luând termenul într-o accepţiune mai puţin rigidă) există, şi chiar foarte bine structurată (este vorba în special de stilistică, prezentă în retorică, singura care merită cu adevărat, după aserţiunea lui Guiraud, numele de ştiinţă în antichitate), încă în lingvistica greco-latină" (Oancea 1993: 12).

Autoarea timişoreană prelungeşte în istoria lingvisticii această distincţie făcută de Ivănescu, descoperind aşadar în Antichitate, în afară de „o reflecţie lingvistică de tip semiotic, şi o „lingvistică a limbilor literare", în care se poate integra, dincolo de retorică, şi gramatica greco-latină (alcătuită sub egida retoricii), la fel de importantă pentru constituirea unor cadre formale tradiţionale de analiză lingvistică". Ivănescu numeşte lingvistica comparativ-istorică „lingvistica limbilor

Scanned with OKEN Scanner

populare", care se dovedeşte a fi una din direcţiile lingvisticii şi nu debutul lingvisticii ştiinţifice, cum s-a susţinut uneori, absolutizându-se un punct de vedere istoricist în studiul limbii. Distincţia metodologică clară între cele două lingvistici este foarte importantă pentru lingvistica romanică. În *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, Ivănescu numea cea de-a doua lingvistică, „lingvistica limbilor literare". Despre istoria romanisticii concepută după principii ivănesciene vorbeşte Ileana Oancea în studiul sus-amintit, punând în relaţie diferite aspecte ale raportului dintre romanitate şi istorie şi insistând pe natura paradigmatică a istoriei.

Putem conchide că G. Ivănescu, aparţinând, ca formaţie, şcolii lingvistice ieşene, a purtat mereu lecţiile întemeietorului ei, A. Philippide, dar şi pe cele ale lui G. Ibrăileanu; de altfel, triada corifeilor Philippide, Iordan, Ivănescu a însemnat o sursă mereu vie a gândirii lingvistice româneşti. A fost, pe rând, profesor la Iaşi, Bucureşti, Timişoara şi din nou la Iaşi, unde publică, spre sfârşitul vieţii, în 1981, împreună cu un alt nume de seamă al filologiei româneşti, Th. Simenschy, monumentalul studiu *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, care a constituit substanţa cursului opţional pe care l-a ţinut studenţilor din anul al IV-lea. Am avut atunci imensa bucurie şi privilegiul de a primi volumul din partea Profesorului.

La Timişoara, în anii '60 ai secolului XX, la recent înfiinţata Facultate de Filologie a Universităţii de Vest, efortul constructiv al gândirii lingvistice a lui G. Ivănescu şi vasta sa erudiţie au contribuit decisiv la conturarea unei direcţii filologice care s-a întemeiat pe câteva idei fundamentale ale marelui savant. Conştient că era necesară o cercetare adâncită, precum şi rezolvarea unei serii de probleme fundamentale, Ivănescu şi-a însuşit o bună metodă, pe care a aplicat-o în lucrările proiectate. De la magistrul lor, discipolii au preluat principii de metodă şi informaţii extrem de valoroase, precum şi modelul intensei sale activităţi de cercetare, care le-au permis să rezolve, la rândul lor, unele probleme fundamentale. Iată ce spune, în acest sens, Vasile Ţâra, ilustrând modul în care au lucrat profesorii universităţii timişorene pentru a soluţiona problemele generate de lingvistica limbilor literare:

> „După opinia noastră, teoria susţinută de G. Ivănescu şi I. Gheţie, singura întemeiată pe o foarte minuţioasă analiză a faptelor culese dintr-un mare număr de monumente literare, oferă cele mai convingătoare soluţii pentru rezolvarea complexei probleme a relaţiilor istorice dintre limba literară şi graiurile dacoromâne. În consecinţă, ne însuşim, în mare, acest punct de vedere, fără să ignorăm însă faptul că unele detalii pot genera anumite discuţii" (Munteanu, Ţâra 1983: 50).

Aşadar, la Timişoara, soluţionarea unor probleme „capitale" ale limbii române literare s-a produs datorită efortului comun de cunoaştere, de sinteză şi de selecţie depus de magistru şi de elevii săi cei mai reprezentativi. Dacă există o şcoală de filologie timişoreană, ea se datorează, după cum am arătat, în primul rând, Profesorului Ivănescu, omagiat, iată, în octombrie 2012, şi la Universitatea de Vest, de foştii săi studenţi şi colaboratori.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Borcilă 1990 = Mircea Borcilă, *Studiul ştiinţific al limbajului poetic în viziunea lui G. Ivănescu*, în „Cercetări de lingvistică", XXXV, nr. 1, p. 3–12.

Dragomir 2009 = Mioara Dragomir, *Locul limbii literare în doctrina lui Alexandru Philippide*, în „Philologica Jassyensia", V, nr. 1 (9), p. 17–25.

Gheţie 1975 = Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Editura Academiei.

Gheţie 1982 = Ion Gheţie, *Introducere în studiul limbii române literare*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Iordan 1978 = Iorgu Iordan (coord.), *Istoria lingvisticii româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Istrate 2008 = Gavril Istrate, *Anticariatele Iaşului*, în „Philologica Jassyensia", IV, nr. 1 (7), p. 185–210.

Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412 şi 540 (şi în extras).

Ivănescu 1972 = G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica", II, p. 5–25.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.

Ivănescu 1984 = G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, studiu introductiv la volumul Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, ediţie de G. Ivănescu şi Carmen-Gabriela Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei.

Munteanu 2005 = Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Iaşi, Editura Polirom.

Munteanu 2011 = Eugen Munteanu, *G. Ivănescu şi Eugeniu Coşeriu – semnificaţii ale unei prietenii*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. LI, număr special *Eugeniu Coşeriu – 90 de ani de la naştere*, coordonator: Eugen Munteanu, redactori: Luminiţa Botoşineanu, Doina Hreapcă, Ioana Repciuc, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 63–72.

Munteanu, Ţâra 1983 = Ştefan Munteanu, Vasile D. Ţâra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Oancea 1993 = Ileana Oancea, *Romanitate şi istorie. Epistemă clasică şi literarizare*, Timişoara, Editura de Vest.

Oancea 2006 = Ileana Oancea, *Elogiu spiritului creator: Gheorghe Ivănescu*, în *Filologie 50. 1956–2006*, volum coordonat de Maria Ţenchea şi Mirela Borchin, Universitatea de Vest din Timişoara, Facultatea de Litere, Istorie şi Teologie, p. 78–86.

Pamfil 2004 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Dihotomia ivănesciană* ***popular – literar*** *cu referire la limba română din Republica Moldova*, în *Spaţiul lingvistic şi literar românesc din perspectiva integrării europene*, Iaşi, Editura Alfa, p. 310–314.

Pamfil 2007a = Carmen-Gabriela Pamfil, *Doctrina lingvistică a lui A. Philippide reflectată în opera lui G. Ivănescu*, în *Români majoritari/Români minoritari: interferenţe şi coabitări lingvistice, literare şi etnologice*, Iaşi, Editura Alfa, p. 321–332.

Pamfil 2007b = Carmen-Gabriela Pamfil, *G. Ivănescu şi A. Philippide – creatori ai unei doctrine lingvistice româneşti*, în „Analele Universităţii «Ştefan cel Mare»" (Suceava), A. Lingvistică, t. XIII, nr. 2, p. 17–44.

Pamfil 2008a = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, Bucureşti–Chişinău, Editura Litera Internaţional.

Pamfil 2008b = Carmen-Gabriela Pamfil, ***Istoria limbii române*** *de Alexandru Philippide*, în „Philologica Jassyensia", IV, nr. 1, p. 211–232.

Philippide 2011 = Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*, ediţie critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil şi Luminiţa Botoşineanu, Iaşi, Editura Polirom.

Simenschy, Ivănescu 1981 = Th. Simenschy, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Scanned with OKEN Scanner

G. IVĂNESCU AND THE LINGUISTICS OF LITERARY LANGUAGES

ABSTRACT

G. Ivănescu is considered to be one of the major representatives of the Iaşi School of Linguistics, an emblematic figure of Romanian linguistics. Through the impressive body of works concerning linguistics and the striking originality of the doctrine on which this body of works was built, the linguist from Iaşi has contributed to and nuanced the linguistic conception of his mentor, Alexandru Philippide. G. Ivănescu was a professor in Iaşi, where one of his students was Coseriu, in his first year of study, before he left Romania. Ivănescu gave a unique and special aura to the activity of scientific research conducted in Timişoara; between 1962 and 1969 he was Head of the Romanian Department at the West University of Timişoara, where he taught Romance Linguistics, as well as General Linguistics, and he was in charge of editing the *Annals*. His theory on the literary language is an original one, as it represents a synthesis of between Philippide's and the idealistic school's visions, proving that a linguistics of literary languages and a linguistics of folk dialects do indeed exist.

Keywords: G. Ivănescu, linguistics, linguistic doctrine, linguistics of literary languages, Timişoara.

Scanned with OKEN Scanner

O ÎNCERCARE DE „RECONSTRUCȚIE": DIALOGUL PROFESORULUI G. IVĂNESCU CU LINGVISTICA SLAVĂ ŞI CU SLAVIŞTII

MARINA VRACIU*

Începută relativ recent, „reconstrucția" raportului profesorului G. Ivănescu cu slavistica şi slaviştii recuperează, deocamdată, dialogul epistolar al lingvistului cu profesorul Petru Caraman[1]. O altă componentă a dialogului intelectual al profesorului Ivănescu cu lingvişti şi filologi care au activat în domeniul slavisticii s-ar putea trasa în relație cu profesorul Ariton Vraciu (1929–1987)[2]. Acest dialog ar putea fi explorat şi în relație cu o serie de contemporani care au reprezentat slavistica, indo-europenistica şi rusistica începând cu anii 1950 în diverse centre universitare din România.

Dispăruți amândoi în același an, G. Ivănescu şi A. Vraciu, nicidecum separați de diferența de vârstă de cincisprezece ani, au fost legați prin preocupări comune şi contribuții semnificative în domeniul indo-europenisticii, al filologiei şi lingvisticii româneşti, lucrând în cadrul aceleiaşi instituții de învățământ superior (A. Vraciu a fost numit asistent la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi în anul 1955). Apropierea lor neconjuncturală, autentică, de prețuire reciprocă, este dovedită cu discreție grăitoare de mențiuni reciproce şi comentarii din lucrări fundamentale. Un loc aparte ocupă în acest sens *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene* (Simenschy, Ivănescu 1981)[3]. Chiar în *Prefață*, autorul-editor, menționând preocupările româneşti

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

[1] Inițiată prin publicarea unei selecții sub titlul *O prietenie exemplară. Petru Caraman şi Gheorghe Ivănescu în corespondență* (I) (Munteanu 2008), această recuperare va completa monografia consacrată lui P. Caraman (Ciubotaru 2008). Utilă deopotrivă celor care urmăresc evoluția unei ştiințe în reprezentarea ei academică şi „căutătorilor de modele", corespondența publicată reprezintă o adăugire importantă la alte lucrări consacrate etnologului şi lingvistului, precum şi un început de (re)construcție a tabloului viu al preocupărilor ştiințifice din epocă.

[2] Menționată în Balacciu, Chiriacescu 1978: 154, contribuția lui A. Vraciu a fost reliefată şi în articolul comemorativ semnat de Stelian Dumistrăcel (1993), precum şi în prezentarea (realizată de autoarea acestei comunicări) din prefața volumului *Studii de traductologie* (Vraciu 2011).

[3] În anul dispariției celor doi era publicată o lucrare didactică pe aceeaşi temă, de proporții mai reduse, vezi Wald, Sluşanschi 1987.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 413–428

Scanned with OKEN Scanner

din domeniul („puțin reprezentat la noi") indo-europenisticii, indică numele mai tânărului său coleg (*ibidem*: 5), care își publicase cărțile esențiale (Vraciu 1971, 1973, 1978, 1980, 1982) și numeroase articole. Apariția acestei lucrări, un eveniment în lingvistica românească și ieșeană[4], a fost receptată ca atare, pe plan științific și personal, și de profesorul Vraciu, care a recenzat-o (într-un text nepublicat), cu atenția cu care consemna în general aparițiile importante în domeniile de interes.

Se poate spune că în *Gramatica comparată...* se intersectează preocupările comune ale celor doi lingviști români pe terenul indo-europenisticii și al slavisticii, atât în sensul frecventării unei bibliografii generale comune, cât și în acela al includerii în studiile lor a ideilor unor lingviști la care se raportează amândoi. Capitolul introductiv, elaborat de G. Ivănescu, propune o trecere în revistă, discutând în mod variat, uneori doar notând, contribuțiile unora dintre lingviștii de prim rang, de formație europeană, care proveneau din spațiul culturilor slave, în particular al celei ruse. Mai mulți dintre aceștia aveau și operă fundamentală în domeniul rusisticii și al slavisticii. Pe de altă parte, în contribuțiile sale de lingvistică generală și slavistică, profesorul Vraciu implicase toate numele prezente în partea consacrată istoriei disciplinei. Însă și anterior apariției acestei lucrări, prezența lui G. Ivănescu se face simțită în lucrările lui A. Vraciu, după cum numele acestuia apare și în recenzii, trimiteri și comentarii personale. O componentă a relației dintre cei doi prin intermediul și pe fundalul domeniului indo-europenisticii și al românisticii îl reprezintă permanența numelui și a ideilor lui G. Ivănescu atât în contribuțiile proprii, cât și în bibliografiile lucrărilor de doctorat coordonate, prezență firească în cadrul concepției juste, generoase a profesorului despre știință.

Împărtășind preocupări în domenii largi, dar și mai restrânse – în primul rând, lingvistica comparată și istorică, indo-europenistica, istoria limbii române și albanistica – cei doi au participat la diverse forumuri științifice, stabilind contacte comune. Astfel, studiul lui G. Ivănescu, *Les lois fondamentales de l'évolution linguistique*, a fost elaborat pentru cel de-al X-lea Congres internațional al lingviștilor (București, 1967), unde A. Vraciu prezenta lucrarea *Sur l'origine et l'évolution des fonctions syntaxiques de l'accusatif dans les langues slaves*. Cu prilejul aceluiași forum științific s-a stabilit probabil și relația celor doi cu N.D. Andreev, cunoscut comparatist rus.

Însă înainte de orice, colaborarea cu același specialist și mentor a fost o altă dovadă a prețuirii științifice a unor modele comune. Se poate spune că, asemenea lui G. Ivănescu, în modul său, A. Vraciu găsise un suport intelectual elevat și complex în opera lui Th. Simenschy (1892–1968). Frecventându-l, probabil, pe savant și intersectându-se cu acesta la manifestările societăților științifice ai căror

[4] În articolul său din 2006, Poruciuc numește lucrarea, subliniind cele menționate de Ivănescu, „prima sinteză indoeuropeană completă publicată în perioada postbelică, chiar la nivel mondial", semnalând diferențele de concepție dintre Ivănescu și Vraciu, precum și importanța acestei materii de studiu, tradițională în programa de studii universitare dintr-o epocă.

Scanned with OKEN Scanner

membri erau, A. Vraciu deţinea în biblioteca personală, încă din perioada studiilor liceale, toate lucrările clasicistului şi sanscritologului ieşean[5].

În capitolul introductiv, pe care îl vom considera baza unui început de reconstrucţie a raportului, livresc şi personal, direct sau mediat, al profesorului Ivănescu cu slavistica românească în varianta ieşeană, alături de şi prin Simenschy sau independent, în relaţie cu alţi specialişti importanţi, cartea oferă o bibliografie obligatorie pentru evoluţia domeniului din mai multe areale ale indo-europenisticii. Contribuţia profesorului Ivănescu include *Partea întâi, Istoricul lingvisticii indoeuropene. Sarcinile actuale ale indoeuropenisticii* (p. 25–144); un segment din *Partea a cincea, Sintactica comparată a limbilor indoeuropene* (p. 394–406). În recenzia menţionată, profesorul A. Vraciu semnala evenimentul apariţiei astfel:

> „În ciuda titlului, lucrarea lui Simenschy şi Ivănescu tratează mai multe feluri de probleme: în primul rând, de gramatică comparată (aici termenul are accepţia sa «clasică» sau «tradiţională», acoperind, adică, nu numai gramatica propriu-zisă (morfologia şi sintaxa), ci şi fonetica şi lexicul comparat, accepţie încetăţenită şi graţie faptului că disciplina apărea, la ora când se publica această lucrare, cu acest titlu, în nomenclatura universitară), apoi, de lingvistică generală, de filosofie a limbii şi, în sfârşit, de istorie a lingvisticii. Pe de altă parte, lucrarea celor doi (G. Ivănescu, p. 3, o numeşte «curs/manual») se adresează mai ales începătorilor, dar şi, prin unele chestiuni (mai cu seamă cele din părţile întâi şi a doua, în acest din urmă caz, cap. I şi II, aşadar, în ansamblu, p. 11–189), specialiştilor.
> În ceea ce priveşte problemele de gramatică comparată a limbilor i.-e., în acest curs/manual au fost incorporate, aproape integral, prelegerile ţinute de Th. Simenshy (1892–1968) (între anii 1839–1949) la Univ. din Iaşi, cât şi unele expuneri ale acestuia despre patria primitivă şi civilizaţia i.-e., rămase în manuscris. Fără să fie peste tot originală, cum o mărturiseşte deschis, în câteva locuri, G. Ivănescu (referindu-se la partea de contribuţie a lui Th. Simenschy), *Gramatica comparată...* reprezintă prima lucrare de amploare, în acest domeniu, în România.
> Cartea este precedată de o scurtă istorie a lingvisticii i.-e., elaborată de G. Ivănescu, care a interpolat şi capitolele despre morfologia adjectivului, numeralului şi pronumelui; sintaxa subsantivului, adjectivului, numeralului, pronumelui şi a propoziţiei; unele consideraţii generale privind categoriile gramaticale de gen, număr şi aspectul verbal; în fine, găsim aici indicaţii relative la fonetica i.-e. (în special la sunetele laringale), pe de alta, la geneza sistemului fonetic, a numelui şi a verbului în i.-e. primitivă.
> În cadrul aprecierilor generale ale lucrării, G. Ivănescu notează (p. 3): «Nu m-am abătut în fond de la profilul manualului lui A. Meillet, *Introduction a l'étude comparative des langues indo-européennes*, care cuprinde nu numai gramatica comparată şi lexicologia comparată a limbilor i.-e. de până la 1900; am dat însă o mai mare atenţie dezvoltării lingvisticii i.-e. decât o făcuse învăţatul francez şi am completat expunerea sa cu bogata activitate de lingvistică i.-e. din secolul nostru».
> Primul slavist menţionat este Fr. Miklosich (1813–1891), considerat întemeietor al gramaticii comparate slave (v. p. 47). Puteau fi însă amintiţi mai înainte J(osef) Dobrowski (1753–1829), «părintele filologiei slave», iar apoi, Aleksandr Christoforovici Vostokov (1781–1864)[6], ale

[5] Interesul exhaustiv faţă de concepţia ştiinţifică, personalitatea şi destinul savanţilor la care se raporta s-a extins în mod firesc şi asupra acestuia. Profesorul A. Vraciu a ţinut la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" o prelegere comemorativă consacrată lui Th. Simenschy, precedată şi urmată de o serie de note şi recenzii la opera lingvistului (manualele Simenschy 1923, 1924, 1959 şi Simenschy 1935, 1949, 1978). Preocuparea de a reliefa contribuţia în domeniul lingvisticii a multor savanţi a fost una centrală în activitatea ştiinţifică a lui A. Vraciu.

[6] Lucrării lui Vostokov îi precedă încercarea de gramatică istorică făcută de M.V. Lomonosov în a sa *Rossijskaja grammatika* (1755, ediţia germană 1764).

Scanned with OKEN Scanner

cărui merite în domeniul slavisticii sunt comparabile cu cele ale lui Jakob Grimm în cadrul germanisticii. Astfel, în ale sale *Rassuždenia o slavjanskom jazyke (Considerații cu privire la limba slavă)*, lucrare restrânsă ca volum, tipărită în anul 1820, Vostokov expune, independent de alți cercetători, o serie de teze ale metodei comparativ-istorice (v. A. Vraciu, *Curs de lingvistică generală și comparată*, 1982, p. 42–43). În orice caz, nu Fr. Miklosich este «creatorul studiilor comparate asupra limbilor slave» (p. 51). Adevărat este însă faptul că Miklosich îi depășește, dar altele erau, acum, condițiile, epoca. [...]
Cartea etalează asemănări în ceea ce privește structurarea pe capitolele, tradiționale, de fonetică, morfosintaxă, lexic, derivare cu lucrări precum: A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues i.-e.*, Paris, 1937; H. Krahe, *Indogermanische Sprachwissenschaft*, I–II, Berlin, 1958–1959; V. Pisani, *Glottologia indoeuropea*, Torino, 1961; O. Semerenyi, *Einfuhrung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, Darmstadt, 1970; R. Antilla, *An Introduction to Historical and comparative linguistics*, New York, Londra, 1972; A.V. Savcenko, *Sravnitelnaja grammatika slavjanskix jazykov*, Moscova, 1974; F.R. Andrados, *Linguistica indoeuropea*, Madrid, 1975; Vl. Georgiev[7], *Introduction to the study of the Indo-europeans languages*, Sofia, 1981".

Autorul recenziei făcea aceste afirmații și în calitate de titular al cursului de gramatică comparată a limbilor slave pe care l-a ținut mai mulți ani, materializându-l în trei volume succesive, la care se adăuga cercetarea evoluției teoriei lingvistice în spațiul rus (Vraciu 1971, 1972, 1973, 1980a, 1980b).

Dialogul savant dintre G. Ivănescu și A. Vraciu a presupus, printre altele, cunoașterea în detaliu a repertoriului lucrărilor de lingvistică indo-europeană elaborate de specialiștii din spațiul slav în general și rus, în special, acasă sau în diaspora, în diverse epoci, specialiști care rareori s-au consacrat exclusiv domeniului indo-europenisticii (Simenschy, Ivănescu 1981: 99–100). Dintre sursele citate la începutul capitolului consacrat istoriei lingvisticii, trei sunt lucrări în limba rusă: Porzezinski 1910[8], Zvegincev 1960 și Amirova *et al.* 1975. Amprenta acestor lucrări este puternică în textul lui Ivănescu, care se ghidează după ele în selecția referințelor sale la indo-europeniștii ruși. Titlurile lucrărilor sunt menționate doar în anumite cazuri, cu atât mai semnificative; în rest, dată fiind natura lucrării, acestea lipsesc. În stabilirea relației se pot atașa completări care circumscriu contribuția lingviștilor ruși în domeniu.

Intră aici și identificarea și discutarea unor nume și centre de iradiere a lingvisticii indo-europene în Rusia, în care s-a păstrat, în general, interesul față de preocupările în domeniu: metropolele Leningrad/Petersburg și Moscova, precum și orașele Kazan și Harkov[9]. Tabloul prezentat îi era bine cunoscut lui A. Vraciu, care studiase în primul din centrele menționate și urmărise linia școlilor, ulterior, în opera sa (Vraciu 1982: 128–208).

---

[7] Ultimul dintre aceste nume a avut o importanță specială pentru A. Vraciu, care a fost doctorandul lingvistului bulgar (1963). Concepția lui V. Georgiev este comentată de Ivănescu într-o recenzie.

[8] Lingvistul polon Jan Viktor Karlovic Porzezinski (1870–1929) a fost un neogramatician, specialist în dialectologie indo-europeană (pe lângă lucrarea *Einleitung in die Sprachwissenschaft* menționată de Ivănescu, este și autorul lucrării *Vorzvratnaja forma glagolov v litovskom i latyšskom jazykach*, 1904).

[9] Despre destinul acestor școli și al lingvisticii ruse din epoca (post)sovietică, a se vedea Alpatov 1998 și Alpatov 2001.

Scanned with OKEN Scanner

Discutând tema *Adepții neogramaticilor din Rusia și Polonia* (Partea I, cap. III, paragraful 12), Ivănescu notează că indo-europenistica rusă începe, practic, cu studiile de accentologie ale lui F.F. Fortunatov (1848–1914), prin articolele sale despre limba lituaniană și limbile slave și baltice. Ivănescu avea în vedere, fără a face trimitere, lucrările lui Fortunatov (1880, 1881, 1895). Alți doi indo-europeniști ale căror nume (indicate complet) le reține autorul sunt cele ale lui Vsevolod Fedorovici Miller (1848–1913), de la Școala din Moscova, specialist în osetă (autorul unei monografii apărute în limba germană în 1903, la care Ivănescu face doar o trimitere fără dată), care s-a ocupat și cu etnografia și literatura populară, și clasicistul Fedor Evghenievici Korș (1843–1915).

Prelucrând sursele indicate, probabil, confirmate în discuții cu slaviști și rusiști cunoscuți, *Gramatica comparată...* prezintă (p. 99–100) cele patru școli de lingvistică în Rusia dinaintea anului (Revoluției din) 1917: școala lui Afanasi Aleksandrovici Potebnia (Harkov)[10]; școala lui F.F. Fortunatov, de la Moscova, începutul studiilor de indo-europenistică din Rusia. Elevii lui Fortunatov, A.A. Șahmatov (1864–1920) și A.M. Peșkovski (1878–1933), care au profesat la Leningrad, sunt incluși cu mențiunea că au elaborat „concepții personale”[11]. O a treia școală de lingvistică rusă este cea de la universitatea din orașul Kazan, unde și-a început activitatea I.A. Baudouin de Courtenay. În fine, școala de la Leningrad, fondată de Courtenay, a fost locul unde a activat Lev V. Șcerba (1880–1944)[12], precum și destinația unora dintre elevii lui Fortunatov. Ivănescu reține coprezența la Leningrad a celor două școli, notând specificul inovațiilor școlii de aici (distincția dintre sunet și fonem, fonetică și fonologie), care nu fuseseră preluate de Școala de la Moscova și elevii lui Fortunatov. Oamenii de știință nu au uitat că elemente care au devenit specifice școlilor din Moscova și Leningrad au ajuns mai apoi să caracterizeze și curentele structuraliste din Europa Centrală și Occidentală și America, prin N.S. Trubețkoi și R.O. Jakobson. Acordând atenție acestor aspecte, autorul părții introductive a cărții reconfirma interesul științific pentru anumite domenii, precum fonetica, dialectologia indo-europeană și sociolingvistica.

După enumerarea școlilor și prezentarea unui „singur element specific-reprezentativ-sumativ” (teoria fonemului, în acord cu preocupări mai vechi proprii),

---

[10] Lucrarea, în patru volume, *Iz zapisok po russkoj grammatike* [*Din însemnările despre gramatica rusă*] (vol. I–II, 1874; vol. III, 1874; vol. IV, 1941), împreună cu prima operă majoră a lingvistului ucraineano-rus, *Mysl i jazyk* [*Gândire și limbă*], 1862, îi asigură lui Potebnia, care se întâlnește în concepția sa despre limbă cu Wilhelm von Humboldt, un loc alături de mult mai cunoscutul lingvist german, ca învățat care a influențat gândirea despre limbă în Rusia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în special, Școala formală.

[11] Renumit mai ales pentru contribuțiile sale la textologia literaturii ruse vechi (*Issledovanie o Nestorovoj letopisi*, 1890, fiind doar una dintr-o lungă serie), filologul rus a lăsat și lucrări de dialectologie indo-europeană (*K voprosu o drevnejsich slavjano-keltskich otnisenijach*, 1912). Ivănescu ar fi putut avea în vedere opera sa și pentru că recenzase lucrări ale mai multor slaviști români (E. Petrovici, M. Bucă, O. Vințeler). Peșkovski a fost autorul unor lucrări de sintaxă.

[12] Pionier al studiilor de fonetică experimentală și contrastivă (ruso-franceză), dialectolog cu preocupări de fonetică experimentală și de sociolingvistică.

Scanned with OKEN Scanner

G. Ivănescu notează trecerea, în istoria concepţiilor despre indo-europenistică în spaţiu slav/rusesc, la încercarea de a crea o „lingvistică marxistă", arătând că aceasta îi revine mai ales germanistului V. Jirmunski (1891–1971)[13] şi romanistului M.V. Sergievski (1892–1946), mai puţin lui L.V. Şcerba şi elevilor lui Fortunatov. Lingvistul român subliniază în continuare, cu obiectivitate, faptul că „limba apărea tuturor acestor lingvişti ca o realitate care nu se integra în ceea ce se numea suprastructură şi care nu se schimba radical (în structura ei) de la o structură socială la alta. Dar pe atunci, sub influenţa Proletkult-ului [= Proletarskaja kultura], se considera ca un punct de vedere marxist să se admită că orice schimbare constituie un salt, că deci evoluţia [limbii] se produce prin salturi, că ea duce exclusiv la revoluţie" (Simenschy, Ivănescu 1981: 99).

În alte situaţii, când adoptă teze, teorii ori ipoteze formulate de alţi lingvişti, G. Ivănescu invocă probe concludente în favoarea acestora (adeseori, corectându-le şi completându-le). Un exemplu de intervenţie atent nuanţată într-o chestiune spinoasă din istoria ştiinţei limbii se referă la „marrism". Fără a comenta de la început bazele greşite ale concepţiei, Ivănescu notează încercarea de a construi o „lingvistică marxistă" a lui Nikolai Iakovlevici Marr (1864–1934), specialist în limbi caucaziene şi limbi orientale, care considera indo-europenistica o ştiinţă „burgheză", acceptând ca obiect de studiu doar latura de „înrudire" (singura care nu necesită demonstraţii, după cum notează Ivănescu). Elevii săi au fost I.I. Meşcianinov – specialist în lingvistică generală şi caucazolog (1883–1967)[14] –, slaviştii A.M. Selişcev (1886–1942) – unul dintre cei mai importanţi slavişti, dialectolog, balcanolog, autorul uneia dintre cele mai bune manuale de slavă veche editat postum – şi L.P. Iakubinski (1892–1945)[15] şi germanistul V.M. Jirmunski (1891–1971). Acordând marrismului (care considera lingvistica indo-europeană o „creaţie a lumii burgheze, ba chiar drept o manifestare a rasismului în ştiinţă" şi care a durat în Rusia între 1923 şi 1959) câteva paragrafe (cap. V, F, paragraful 23, p. 124 ş.u.), autorul sintezei se distanţează de obiect, de această dată în acord cu poziţia lingvisticii contemporane din Rusia[16]. În rândurile ce urmează însă, evidenţiază prezenţa pe scena balcanologiei a unei importante specialiste în domeniul indo-europenisticii şi albanologiei, studenta lui Marr, A.V. Desnițkaia (1912–1992). Cea care a fost şi profesoara de balcanistică a lui A. Vraciu este reţinută de Ivănescu nu pentru faptul că urmat concepţia eronată a profesorului său, care considera că limbile indo-europene proveneau din cele caucaziene, ci pentru a

[13] Acest lingvist îi va fi fost cunoscut lui Ivănescu pentru lucrările sale care avansează ideile expuse în „teoria gramaticalizării", precum şi ca autor al unor studii fundamentale de dialectologie germană/germanică, interesante în perspectivă sociolingvistică, în particular, despre dialectele germane şi idiş de pe teritoriul Rusiei (Jirmunskij 1956, 1964).

[14] Autorul lucrării *Ergativnaja konstrukcija v jazykach razlicnych tipov* (1967), nemenţionată, dar probabil cunoscută lui Ivănescu.

[15] Autorul lucrărilor *Očerki po jazyku* (1932) şi *Iazyk i ego funkcionirovanie* (1986), nemenţionate de Ivănescu.

[16] Această problemă de politică lingvistică este discutată pe larg în Alpatov 1991.

Scanned with OKEN Scanner

sa *Voprosy izucenija rodstva indoevropejskich jazykov* (1956), o istorie a lingvisticii indo-europene consacrată problemei înrudirii – pentru un marrist, singura problemă a lingvisticii indo-europene; or, spune Ivănescu, acest lucru nu trebuie dovedit. Lingvistului român îi era cunoscută şi lucrarea clasică de dialectologie albaneză (Desnickaja 1968).

Frecventarea aceloraşi specialişti de către cei doi lingvişti români a implicat şi familiarizarea cu iranistul sovietic V.I. Abaev, căruia i se consacră un paragraf (24) din *Gramatica comparată...* Autorul monografiei *A Grammatical Sketch of Ossetic* (Haga, 1964), lucrare prezentă în biblioteca profesorului Vraciu, este reţinut de Ivănescu pentru această importantă contribuţie, apreciată în sine, dincolo de faptul că Abaev figura printre studenţii lui Marr. Tot aici, Ivănescu consemnează existenţa unei polemici din lingvistica sovietică dintre Abaev şi I.I. Revzin, intervenind în favoarea unui echilibru între metodele „vechi şi cele noi"[17].

Paragraful 25 este dedicat unui important lingvist, Viktor V. Vinogradov (1895–1969), profesor la Leningrad şi Moscova, studentul lui Courtenay, al lui Şcerba şi Şahmatov. Spaţiul acordat lui Vinogradov dovedeşte atât ponderea lingvistului în lingvistica sovietică (reflectată şi în manualele timpului), cât şi interesul lingvistului român faţă de domeniul, mai nou în URSS, al istoriei limbii literare[18]. Este menţionată lucrarea clasică a lui Vinogradov consacrată descrierii limbii ruse (Vinogradov 1966), apreciată ca „un amplu istoric critic al teoriilor şi o analiză profundă a limbii ruse", nu în afara influenţelor marrismului (p. 126). Se notează şi contribuţia lui Vinogradov la teoria sintagmei (*slovosočetanie*, *Wortfügge*, *Wortgruppe*). Lingvistul român cunoştea şi contribuţia contemporanului lui Vinogradov, Dmitri Nikolaevici Uşakov (1873–1942)[19].

Alţi indo-europenişti sunt doar menţionaţi, fără a li se indica operele fundamentale (existente, asemenea altora, în biblioteca A. Vraciu), ca, de exemplu, I.M. Tronski (1897–1970), latinist. Ivănescu cunoştea probabil lucrările lui Tronski (1960, 1962, 1967), care îi vor fi fost familiare şi prin intermediul lui Simenschy. Dacă până aici, în principiu, majoritatea savanţilor i-ar fi putut fi bine cunoscuţi şi lui Simenschy, numele lor fiind prezente în lucrările citate în domeniu (dominante în epocă), şi lingviştii din generaţia lui Ivănescu sunt prezenţi în lucrare. Este cazul lui Viačeslav Vs. Ivanov, cunoscut lui Ivănescu în calitate de specialist în limbi caucaziene şi hitită (prin monografia Ivanov 1963). Anterior realizării tratatului fundamental în domeniu, precum şi în domeniul slavisticii şi baltisticii, preocupările lingvistului rus acoperiseră aria balto-slavă[20].

---

[17] Important structuralist, ale cărui lucrări (Rezvin 1967, 1974) erau bine cunoscute la ora scrierii *Gramaticii comparate...*

[18] Acesta din urmă a fost consolidat în învăţământul superior din epocă prin lucrările sale, Vinogradov 1966.

[19] Autorul unui cunoscut *Dicţionar explicativ* al limbii ruse în patru volume (Ušakov 1934–1940).

[20] Nu se ştie dacă lucrarea fundamentală a indo-europeniştilor Gamkrelidze şi Ivanov (1984) le-a fost cunoscută lingviştilor. Această lucrare ar fi putut fi un răspuns la concluzia formulată în *Gramatica comparată...*, unde G. Ivănescu observa că „generaţia de lingvişti din epoca de dezvoltare

Scanned with OKEN Scanner

În lista lingviştilor ruşi figurează şi N.D. Andreev, autorul unei ipoteze controversate pe care lingvistul român, dovedindu-şi şi cu acest prilej deschiderea faţă de lucrări problematice, nu o discută[21]. Printre indo-europeniştii ruşi din epocă cunoscuţi lui Ivănescu se numără şi E.A. Makeev, tipolog, B.V. Hornung şi V.N. Toporov, germanist[22].

În Capitolul V, consacrat lingvisticii europene în epoca structuralismului lingvistic şi limbii indo-europene primitive în variaţiile ei temporale şi spaţiale, sunt discutate concepţiile, mai cunoscute decât alte contribuţii provenind din spaţiul slav/rus/sovietic menţionate în *Gramatica comparată...*, ale lui N.S. Trubeţkoi (1890–1938) şi R. Jakobson (1896–1982).

Un alt lingvist rus care îi reţine atenţia lui Ivănescu (p. 139) este N.A. Savčenko (1907–1997), autor al unor studii despre geneza sistemului fonetic al indo-europenei primitive şi al unui manual de gramatică comparată a limbilor indo-europene elaborat pe structura mai modernă şi prin implicarea unui model diferit de cel dominant, german, al metodei de studiu contrastiv şi pe dinamica raporturilor (Ivănescu se referea, fără a cita, la Savčenko 1974).

Disponibilitatea lui G. Ivănescu faţă de ideile puse în circulaţie de noi curente în lingvistică, idei discutate cu unii colegi (din nou, avem motive să credem, pe baza cărţilor din biblioteca lui A. Vraciu, că, şi în acest caz, a putut avea loc poate un schimb de informaţii), s-a manifestat şi prin includerea în Partea I din *Gramatica comparată...*, a numelui lingvistului rus N.A. Illič-Svityč (1934–1966) şi a celui al lingvistului sloven Bojan Čop (1923–1994). Ivănescu reţine că primul, autor al unor lucrări având ca temă balto-slava, s-a consacrat studiilor de indo-europeană primitivă şi comparaţiilor cu limba „uralică" primitivă sau fino-ugrică. După ce notează că Illič-Svityč a descoperit corespondenţe fonetice regulate între indo-europeana primitivă şi uralica primitivă sau fino-ugrica primitivă, iar rezultatul acestor cercetări a fost lucrarea de reconstrucţie, menţionată de astă dată, pentru originalitatea ei şi pista pe care o oferea (Illič-Svityč 1971), Ivănescu conchide că: „Este foarte posibil că autorul are dreptate în mai toate afirmaţiile sale"[23].

---

a lingvisticii indoeuropene de după 1925 n-a ajuns decât rar la lucrări de sinteză mai mari", că a elaborat în general lucrări sintetice elementare (manuale) şi că „marea lucrare de sinteză" începută de indo-europenistul polonez Jerzy Kuryłowicz şi Calvert Watkins în 1968 (*Indogermanische Grammatik*) nu a fost definitivată (Simenschy, Ivănescu 1981: 144). În vremea redactării *Gramaticii comparate...*, Ivanov era recunoscut drept unul dintre cei mai importanţi slavişti şi indo-europenişti de orientare structuralistă.

[21] N.D. Andreev (1920–1997) a participat la Congresul lingviştilor din anul 1967 (Bucureşti), când se poate să-l fi cunoscut şi Ivănescu, fiind traducătorul operei fundamentale a lui E. Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, 1935 [*IE imennoe slovoobrazovanie* (1955)] şi autorul lucrărilor *Ranneindoevropejskij jazyk* (1986) [*Limba indoeuropeană timpurie*] şi *K paleolingvisticeskoj rekonstrukcii drevnego borealnogo prajazyka. Struktura jazyka i ego evoljucija* (1989) [*Pentru reconstrucţia paleolingvistică a vechii protolimbi boreale. Structura şi evoluţia limbii*].

[22] Un portret mai complet al celui din urmă (care a trăit între anii 1928 şi 2005) ar include şi menţiunea că a fost structuralist şi semiotician, orientalist (Ivanov, Toporov 1960, 1965), colaborator al lui V.V. Ivanov la studii comparative pe teme de slavistică şi baltistică, prusiană (1969–1975).

[23] Teoriile lui Illič-Svityč au fost dezvoltate în Rusia de remarcabilul lingvist rus S.A. Starostin (1953–2005). Ivănescu avea probabil în vedere teza de doctorat a lingvistului sloven (Illič-Svityč 1970).

Scanned with OKEN Scanner

În capitolul VII (*Bilanțul realizărilor. Sarcini de viitor ale lingvisticii indoeuropene*, p. 140 ş.u.), Ivănescu formulează direcțiile şi problemele de cercetare în domeniul indo-europenisticii. Tot aici, Ivănescu a formulat o concepție proprie, prin care studiul indo-europenei pleacă mai întotdeauna de la studiul limbilor literare antice, medievale, moderne (p. 142)[24]. Această direcție de studiu a rezonat cu preocupările profesorului A. Vraciu (Vraciu 1984), ca parte a unei lucrări proiectate în domeniul comparației dintre limbile literare slave şi balcanice (Steinke, Vraciu 1999; Vraciu 2011), formulând necesitatea abordării obiectului limbii din două direcții şi examinându-l la confluența dintre domeniile distincte de studiu – istoria limbii şi istoria limbii literare.

Luând act de evoluția domeniului, G. Ivănescu observa că lingvistica indo-europeană contemporană era mai dinamică, şi nota, spre deosebire de alții, că noile limbi descoperite şi descifrate, hitita, „atica", nu pot aduce mari surprize. Este posibil că aici se despărțea de opinia şi direcția preocupărilor lui A. Vraciu[25].

Teoria lui G. Ivănescu formulată în articolul din 1972 se impune, după cum considera lingvistul însuşi, revizuită şi completată în sensul acceptării faptului că au existat mai multe valuri de migrații indo-europene. (Re)formulând postulatele domeniului (necesitatea studierii diferențelor dialectale), Ivănescu împărtăşea o metodologie aplicată în studiile sale şi de A. Vraciu. Considerând că rezolvarea acestor probleme s-ar putea face „cu cele mai mari rezultate dacă se va căuta să se unească într-o singură lucrare gramatica comparată a limbilor indoeuropene, uraloaltaice şi semitice, plecându-se de la rezultatele obținute de H. Moller, Illici-Svitici şi Bojan Cop", Ivănescu formula o idee pe care probabil că, asemenea lui A. Vraciu, ar fi dezvoltat-o dacă „timpul ar fi avut răbdare". În formularea nevoii de a identifica lexicul traco-dacic şi iliric din limbile română, bulgară, sârbo-croată, macedoneană (limba slavă din Macedonia), neogreacă şi maghiară şi integrarea acestuia în studiul comparativ al limbilor indoeuropene, G. Ivănescu indica ceea ce a constituit o altă constantă a preocupărilor lui A.Vraciu[26], o sarcină care nu se realizase, după opinia lui Ivănescu – identificarea cuvintelor de împrumut din indo-europeana primitivă – şi care s-ar fi putut face ținând cont de cercetările arheologice[27]. În final apărea necesitatea „identificării epocilor de formare a limbilor", antice şi noi, problemele glotogenezei fiind o altă preocupare a A. Vraciu.

Aşadar, din lectura părții introductive la *Gramatica comparată*... rezultă că G. Ivănescu cunoştea limba rusă, fapt dovedit prin citări de titluri, poate parțial

---

[24] Într-o cunoscută serie tematică, bine reprezentată în bibliotecile universitarilor din Iaşi, „Novoe", nr. VIII este consacrat lingvisticii textului.

[25] Pe lângă o serie de studii, aceste preocupări se regăsesc şi într-o altă formă în studiul-postfață la traducerea cărții (Zamarovsky 1980).

[26] Ideile lui Ivănescu au fost preluate ca program şi valorificate în studiile lui A. Poruciuc şi în Paliga 2007.

[27] Această direcție menționată şi de G. Ivănescu a fost urmată de A. Poruciuc şi M. Alexianu (Alexianu 2000).

Scanned with OKEN Scanner

preluate de la Th. Simenschy. Când face referiri la alţi autori din „spaţiul slav", bulgari (St. Stoianov, I. Lekov) sau polonezi (J. Kurylowicz), aceştia îi vor fi fost cunoscuţi, asemenea altor reprezentanţi de seamă ai indo-europenisticii ruse şi sovietice, prin lucrările lor în germană şi franceză.

Numele şi titlurile comune, care fac parte din bibliografia generală de specialitate dar şi din cea „controversată", care trebuie să-i fi adus pe Ivănescu şi Vraciu în discuţii pe aceste teme cu o ocazie sau alta, au constituit o bază de la care şi prin care s-a creat relaţia dintre ei. Paralel, au existat şi alte canale de comunicare, în particular cel al studiilor de românistică. Astfel se poate începe conturarea unui al doilea pilon în încercarea de reconstrucţie a relaţiei savante între G. Ivănescu şi A. Vraciu. Intră aici menţiunile şi trimiterile la lucrările lui Ivănescu prezente în lucrări coordonate de Vraciu, în rezonanţă cu preocupările proprii. Chestiunile de aspectologie slavă, un capitol aparte, discutate într-o serie de articole şi studii (şi în contextul întâlnirii cu concepţia lui Schmalstieg), au fost propuse spre analiză şi într-o ultimă lucrare de doctorat, fapt ce demonstrează că specificul contribuţiei lui G. Ivănescu la domeniul aspectologiei nu trecea neobservat în epocă (începând cu studiul lui Ivănescu din 1957)[28].

În mod firesc, şi într-o lucrare consacrată *Studiilor de preistorie şi de protoistorie a limbii române* (deocamdată inedită, pregătită pentru tipar în perioada când apărea *Gramatica comparată*), care reia şi extinde o problematică ce l-a preocupat pe A. Vraciu din anii 1960, în capitolul *Cercetarea limbii traco-dacilor şi a urmelor acesteia în România*, se fac referinţe şi se discută problemele în funcţie de o serie de articole şi studii ale lui Ivănescu. Natura analitic-recapitulativă a acestei lucrări inedite presupune o minuţioasă trecere în revistă a unor contribuţii importante din anii 1970. Menţionăm câteva citări: p. 25 din ms. – *Vérité et erreur dans la recherche des dialectes proto-indo-européens*, apărut în „Philologica", I, Bucureşti, 1970, p. 9–35; nota de la p. 13 – *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Bucureşti, 1970, p. 269; vezi şi recenzia lui G. Ivănescu, în „Analele Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi", XIX, 1973, p. 161–164; cf. şi recenzia noastră din „Studii şi cercetări lingvistice", XXII, 1973, p. 85–92; nota de la p. 32 – *Le mot roumain d'origine thraco-dace* ***arţar*** *„érable" et le traitement de l'occlusive palatale* ***k'*** *dans le thraco-dace*, în „Thraco-dacica" [Bucureşti, 1976], p. 321–322; nota de la p. 33 – G. Ivănescu, în recenzia cărţii lui I.I. Russu, în „Analele Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi", XIX, p. 163–164; nota de la p. 65 – recenzia lui G. Ivănescu, din care am reprodus un pasaj amplu şi edificator *supra*; nota de la p. 36 – „în discuţia privitoare la etimologia propusă de Pericle Papahagi, după care am avea, aici, un cuvânt compus din *Duna* (numele maghiar, de origine slavă, al fluviului) şi

[28] Printre alţii, M. Moraru (1998) discută în detaliu concepţia lui Ivănescu.

adjectivul românesc *rea*. S-a arătat că ideea lui P. Papahagi este inacceptabilă: românii aveau un nume pentru Dunăre înainte de a veni în contact cu maghiarii. Max Forster susţine originea slavă a hidronimului. G. Ivănescu (vezi *Origine pré-indo-européenne des noms du Danube*, în *Contributions onomastiques*, Bucureşti, 1958, p. 125–137) admite că denumirea fluviului ar fi de origine pre-indo-europeană (caucaziană sau mediteraneană – vezi *supra*).

În ceea ce priveşte limba traco-dacilor, studiile apărute în acest volum (le amintim în ordinea inserării lor) se referă la: metodologia cercetărilor consacrate analizei raporturilor dintre traco-dacă şi alte limbi indo-europene înrudite (A. Vraciu, *Sur la méthodologie des recherches dans le domaine des rapports linguistiques du thraco-dace et des autres langues indo-européennes*, p. 315–326), limba română şi fonetica traco-dacă (G. Ivănescu – *Le mot roumain d'origine thraco-dace* ***arţar*** *„érable" et le traitement de l'occlusive palatale* ***k'*** *dans le thraco-dace*, p. 321–322; Cătălina Dumitraşcu, *L'oscillation* ***l/r*** *en position intervocalique dans la langue des Thraco-Daces*, p. 329–330 şi M.M. Rădulescu, *A Dacian Substratum Word: Romanian* ***miel***, p. 331–334). Pentru amănunte privind elementele traco-daco-getice din lexicul limbii române, vezi capitolul al treilea al cărţii noastre; la p. 85 se face o referire la lucrările din anul 1980, între care G. Ivănescu, *Istoria limbii române* (Iaşi), în care sunt discutate şi probleme ale lexicului traco-dacic perpetuate până astăzi în limba noastră, inclusiv unele cuvinte (nerelevate până în prezent), pentru care nu există un corespondent în albaneză (vezi p. 251–263). În lucrare figurează şi referinţe la lucrări mai vechi ale lui G. Ivănescu, de exemplu, *Noţiunea de română primitivă* („Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»", 1941, p. 165–188). Valorificarea ecoului operei lui G. Ivănescu în lingvistica contemporană va căpăta o dimensiune nouă prin incursiunea în această lucrare care se raportează la toată opera lingvistului român.

După cum se poate desprinde din *Gramatica comparată...*, dialogul profesorului G. Ivănescu, prin informare generală, comentarii critice, remarci legate de politica lingvistică şi menţionarea unor lucrări din alte domenii adiacente indo-europenisticii, a fost intens şi semnificativ, dată fiind prezenţa unor nume de indo-europenişti ruşi, inclusiv din emigraţie, în literatura de specialitate, care coincideau sau nu cu prezenţa acestora în biografia notelor de curs ale lui Simenschy. Pe de altă parte, Ivănescu a purtat un dialog cu lingvişti români din diferite centre universitare din ţară, inclusiv slavişti, rusişti sau indo-europenişti. Pe lângă relaţia cu A. Vraciu din perioada sa ieşeană, mai ales în perioada petrecută de profesorul Ivănescu la Universitatea din Craiova s-a realizat legătura cu prof.univ.dr. Gheorghe Bolocan (1925–2000), rusist, autor al unui dicţionar de referinţă, după cum perioada petrecută la Bucureşti l-a aşezat, printre altele, în

Scanned with OKEN Scanner

albia preocupărilor comune cu cele ale profesorului Cicerone Poghirc (1928–2009), colaborator şi prieten al profesorului A. Vraciu[29]. Dialogul lui Gh. Ivănescu cu contemporanii slavişti s-a materializat şi prin publicaţii în revista „Romanoslavica", important periodic în domeniul slavisticii româneşti, unde profesorului Ivănescu i-a apărut, printre altele, *Variations régionales de l'influence du vieux slave sur la langue roumaine* (Ivănescu 1968). Prezenţa, în diferite perioade, la Bucureşti a însemnat intrarea în contact, în afară de profesorii Pandele Olteanu (1908–1995), Ion C. Chiţimia (1908–1996)[30], Gheorghe Mihăilă (1930–2011), cu mulţi dintre profesorii din cadrul catedrelor de slavistică şi rusistică de la Universitatea Bucureşti.

În fine, un fragment revelator, din „registrul" personal, serveşte ca încheiere la această încercare de trasare a direcţiilor pe care se poate avansa în aprecierea relaţiei dintre cei doi lingvişti români, G. Ivănescu şi A. Vraciu. O confesiune nedatată, descoperită în biblioteca profesorului A. Vraciu (un memoriu neterminat, de două pagini şi jumătate), consemnează următoarele:

> „[...] Am cunoscut sau am întâlnit ori numai am văzut mari oameni care nu mai sânt; de la ei am învăţat multe. Nu aparţin numai ţării noastre, căci în regiunile ei esenţiale ştiinţa depăşeşte orizontul coborât pe frontiere clare. Mi-i amintesc doar: E. Petrovici, Th. Simenschy, V.F. Šišmarev, Žirmunskij, V. Vinogradov, M. Vasmer, A. Belić, A.T. Balan, S. Mladenov, S.I. Gruzdeva, care mi-a îndrumat lucrarea de diplomă din 1954–1955 şi de la care am învăţat limba lituaniană; I.I. Meščaninov; St. Stojkov şi mulţi alţii. Nu-i pot uita, desigur, pe cei în viaţă cu care am venit în contact din momentul numirii mele ca asistent la Universitatea din Iaşi, în ordine cronologică: G. Ivănescu, G. Istrate... Dacă aş avea spaţiu, le-aş pune portretele într-o cameră. [...]".

Nu se poate şti dacă profesorul G. Ivănescu a intuit această apreciere care îl aşeza în seria unora dintre personalităţilor formatoare pentru destinul profesorului Vraciu. Aprecierea sa faţă de Ariton Vraciu (despre care semnatara acestor rânduri păstrează amintirea fulgurantă a unei întâlniri lângă Catedra de limba română din Alma Mater Iassyensis, cândva, spre sfârşitul anilor 1970) se vădeşte însă în dedicaţia reprodusă mai jos (datată „Iaşi, 11 februarie 1982"):

---

[29] Profesorul A. Vraciu, care studiase sanscrita la Universitatea din Leningrad, fiind un cunoscător al lucrărilor lui Sergiu Al. George şi ale lui Ion C. Chiţimia, s-a implicat în predarea, pe parcursul a mai multe luni, la Iaşi, în perioada activităţii aici a profesorului Ivănescu, a unui curs de limba hindi; profesor invitat a fost Prabhu Dayal Vidyasagar de la Universitatea Osmania (Hyderabad, India), autorul unui curs de limba hindi şi a unui dicţionar hindi–român (Vidyasagar 1977).

[30] Pentru o evocare recentă a celor doi foşti profesori ai Catedrei de slavistică de la Universitatea Bucureşti, a se vedea *Romanoslavica* 2009.

Scanned with OKEN Scanner

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI ÎNVĂȚĂMÎNTULUI
UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA" — IAȘI

TH. SIMENSCHY
GH. IVĂNESCU

Tovarășului A. Vraciu, cu prietenie
și cu rugămintea de a [illegible] greșeli
de dactilografie și de tipar.
Iași, 11 februarie 1982. G. Ivănescu

GRAMATICA COMPARATĂ A LIMBILOR INDOEUROPENE

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ
BUCUREȘTI, 1981

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Simenschy, Ivănescu 1981 = Theofil Simenschy, Gheorghe Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

*

Ivănescu 1941 = G. Ivănescu, *Noţiunea de română primitivă* (***Urrumänisch***), în „Buletinul Instutului de Filologie Română «A. Philippide»", VII–VIII, p. 165–188.

Ivănescu 1957 = G. Ivănescu, *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes*, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII-e Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, Bucureşti, p. 23–61.

Ivănescu 1958 = G. Ivănescu, *Origine pré-indo-européenne des noms du Danube*, în *Contributions onomastiques, publiées à l'occasion du VI-e Congrès international des sciences onomastiques à Munich, du 24 au 28 août 1958*, Bucureşti, Editura Academiei, p. 125–137.

Ivănescu 1968 = G. Ivănescu, *Variations régionales de l'influence du vieux slave sur la langue roumaine*, în „Romanoslavica" (Bucureşti), nr. XVI, p. 31–42.

Ivănescu 1970 = G. Ivănescu, *Vérité et erreur dans le recherche des dialectes proto-indo-européens*, „Philologica" (Bucureşti), I, p. 9–35.

Ivănescu 1973 = G. Ivănescu, [recenzie la] I.I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Bucureşti, în „Analele Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi", XIX, p. 171–174.

Ivănescu 1976 = G. Ivănescu, *Le mot roumain d'origine thraco-dace* ***arţar*** *„érable" et le traitement de l'occlusive palatale* ***k'*** *dans le thraco-dace*, în „Thraco-Dacica" (Bucureşti), p. 327–328.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.

Steinke, Vraciu 1999 = Klaus Steinke, Ariton Vraciu, *Introducere în lingvistica balcanică*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Vraciu 1971 = Ariton Vraciu, *Prelegeri de fonetică şi fonologie comparată a limbilor slave*, Iaşi, Tipografia Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Vraciu 1972 = Ariton Vraciu, *Studii de lingvistică generală*, Iaşi, Editura Junimea.

Vraciu 1973 = Ariton Vraciu, *Prelegeri de fonetică, fonologie, gramatică şi lexicologie comparată a limbilor slave*, Iaşi, Tipografia Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Vraciu 1980a = Ariton Vraciu, *Limba traco-dacilor*, Timişoara, Editura Facla.

Vraciu 1980b = Ariton Vraciu, *Lingvistică generală şi comparată*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Vraciu 1981 = Ariton Vraciu, *Curs de lingvistică generală şi comparată. Fonetica şi morfologia comparată a limbilor slave*, Iaşi, Tipografia Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Vraciu 1982 = Ariton Vraciu, *Teoria părţilor de vorbire*, Iaşi, Tipografia Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Vraciu 1984 = Ariton Vraciu, *Tipologia limbilor literare*, în *Omagiu lui Gavril Istrate*, „Analele Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi", p. 401–419.

Vraciu 2011 = Ariton Vraciu, *Studii de traductologie*, Iaşi, Editura Ştef.

*

Alexianu 2000 = Marius Alexianu, *Indoeuropenizarea spaţiului carpato-balcanic din perspectivă lingvistică şi arheologică* (teză de doctorat).

Alpatov 1991 = V.M. Alpatov, *Istorija odnogo mifa. Marr i marrizm*, Moskva, Nauka.

Alpatov 1998 = V.M. Alpatov, *Istorija lingvističeskich ucenij*, Moskva, Jazyki russkoj kultury.

Alpatov 2001 = V.M. Alpatov, *Moskva lingvističeskaja*, Moskva, Izdatelstvo Instituta Inostrannych Jazykov.

Amirova *et al.* 1975 = T.A. Amirova, B.A. Olhovikov, I.V. Rojdestvenski, *Očerki po istorii lingvistiki*, Moskva, Glavnaja Redakcija Vostočnoj Literatury.

Scanned with OKEN Scanner

Balacciu, Chiriacescu 1978 = Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicţionar de lingvişti şi filologi români*, Bucureşti, Albatros.
Ciubotaru 2008 = Ion H. Ciubotaru, *Petru Caraman. Destinul cărturarului*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".
Desnickaja 1968= Agnija Desnickaia, *Albanskij jazyk i ego dialekty*, Leningrad, Nauka.
Dumistrăcel 1993 = Stelian Dumistrăcel, *Ariton Vraciu (1927–1987)*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", A. Lingvistică, t. XXXIII, 1992–1993, p. 305–307.
Fortunatov 1880 = F.F. Fortunatov, *O sravnitelnoj akcentologii litvo-slavjanskich jazykov*, (lucrare inclusă în Prelegerile lui Fortunatov despre istoria limbii lituaniene, editate după notele lui V.K. Porzezinski, „Russkij filologiceskij vestnik", 1897, t. XXXVIII, Akademik F.F. Fortunatov, *Izbrannye trudy*, t. I, Moskva, Gosudarastvennoe Učebno-Pedagogičeskoe Izdatelstvo Ministrerstva Prosveščenija RSFSR, 1956).
Fortunatov 1881 = F.F. Fortunatov, ***L*** + *Dental im Altindischen*, în „Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen", 6, p. 215–220.
Fortunatov 1895 = F.F. Fortunatov, *Ob udarenii i dolgote v baltijskich jazykach*, în „Russkij filologičeskij vestnik", 33, p. 252–279.
Gamkrelidze, Ivanov 1984 = Tamas V. Gamkrelidze, Viačeslav V. Ivanov, *Indoevropeikij iazyk i indoevropejtsy*, 2 vol., Tbilisi, Izdatelstvo Tbilisskogo Universiteta.
Illič-Svityč 1971 = Vladislav M. Illič-Svitič, *Opyt sravnenija nostratičeskich jazykov. Vvedenie i sravnitelnyj slovar'*, Moskva, Nauka.
Ivanov 1963= Viačeslav Vs. Ivanov, *Chettskij iazyk*, Moskva, Nauka.
Ivanov, Toporov 1960 = Viačeslav Vs. Ivanov, V.N. Toporov, *Sanskrit*, Moskva, Izdatelstvo Vostočnoj Literatury.
Ivanov, Toporov 1965 = Viačeslav Vs. Ivanov, V.N. Toporov, *Slavjanskie jazykovye modelirujuščie semiotičeskie sistemy: Drevnij period*, Moskva, Nauka.
Moraru 1998 = Maria Moraru, *Aspectul verbal – un mister al limbilor slave?*, Iaşi, Editura Ioan Ionescu de la Brad.
Munteanu 2011 = Eugen Munteanu, *O prietenie exemplară. Petru Caraman şi Gheorghe Ivănescu în corespondenţă* (I), în „Limba română" (Chişinău), anul XXI, nr. 1–2, p. 35–41.
„Novoe" = „Novoe v zarubežnoj lingvistike", no. I–XXV, 1960–1985.
Paliga 2007 = Sorin Paliga, *Etymologica et Anthropologica Maiora* (http://www.unibuc.ro/prof/paliga_v_s/volu-in-form-pdf).
Papacostea, Simenschy 1923 = Cezar Papacostea, Theofil Simenschy, *Crestomaţie greacă pentru clasa a 7-a liceală*, Bucureşti, Editura Cartea Românească.
Poruciuc 2006 = Adrian Poruciuc, *Lingvistica istorică ieşeană: între realizări şi promisiuni de onorat*, „Philologica Jassyensia", anul II, nr. 2, p. 283–294 (www.philologica-jassyensia.ro/upload/II_2_poruciuc.pdf.).
Porzezinski 1910 = Jan Wiktor Porzezinski, *Einleitung in die Sprachwissenschaft*, Leizig, B.G. Teubner.
Potebnja 1874–1941 = Afanasij A. Potebnja, *Iz zapisok po russkoj grammatike*, vol. I, Voronezh, Tipografija Goldštejna, 1874; vol. II, Harkov, Tipografija Universiteta, 1874; vol. III, Harkov, Tipografija Universiteta, 1899; vol. IV, Moskva, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1941.
Potebnja 1989 = A.A. Potebnja, *Mysl' i jazyk* (1862) in *Slovo i mif*, Moscova, Pravda, p. 17–200.
Revzin 1967 = Isaak I. Revzin, *Metod modelirovanija i tipologija slavjanskich jazykov*, Moskva, Nauka.
Revzin 1978 = I.I. Revzin, *Struktura jazyka kak modelirujuščej sistemy*, Moskva, Nauka.
„Romanoslavica" = „Romanoslavica", LXIV (http://www.romanoslavica.ro/revista/Rsl45.pdf.).
Savčenko 1974 = Aleksei N. Savčenko, *Sravnitelnaja grammatika indoevropejskich jazykov*, Moskva, Vyssaja Škola.
Simenschy 1924 = Theofil Simenschy, *Sintaxa şi stilistica limbii latine pentru cursul superior de liceu*, Chişinău, Editura „Glasul Ţării".
Simenschy 1935 = Theofil Simenschy, *Gramatica limbii greceşti. Fonetica şi morfologia*, Bucureşti, Editura Cartea Românească.

Scanned with OKEN Scanner

Simenschy 1949 = Theofil Simenschy, *La construction du verbe dans les langues indo-européennes*, Iaşi, Editura Ţerek.
Simenschy 1959 = Theofil Simenschy, *Gramatica limbii sanscrite*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
Simenschy 1978 = Theofil Simenschy, *Cultură şi filosofie indiană în texte şi studii*, ediţie îngrijită, cuvânt-înainte şi note de Cicerone Poghirc, Bucureşti, Biblioteca Orientalis.
Tronski 1960 = I.M. Tronski, *Istoričeskaia grammatika latinskogo jazyka*, Moskva, Indrik.
Tronski 1962 = I.M. Tronski, *Drevnegreceskoe udarenie*, Moskva, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
Tronski 1967 = I.M. Tronski, *Obščeindoevropejskoe jazykovoe sostojanie: voposy rekonstrukcii*, Leningrad, Nauka.
Ušakov 1934–1940 = Dmitri N. Ušakov, *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*, Moskva, Ogiz.
Vidyasagar 1972 = Prabhu Dayal Vidyasagar, *Curs de limba hindi*, Tipografia Universităţii din Bucureşti.
Vidyasagar 1977 = Prabhu Dayal Vidyasagar, *Dicţionar hindi-român*, Tipografia Universităţii din Bucureşti.
Vinogradov 1966 = Viktor V. Vinogradov, *Russkij jazyk. Grammatičeskoe učenie o slove*, Moskva, Vyssšaja Škola.
Wald, Sluşanschi 1987 = Lucia Wald, Dan Sluşanschi, *Introducere în studiul limbii şi culturii indo-europene*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Zamarovsky 1980 = Vojteck Zamarovsky, *Din tainele imperiului hitit*, în româneşte de Gabriel Istrate, Iaşi, Editura Junimea.
Žirmunskij 1956 = Viktor M. Žirmunskij, *Nemeckaja dialektologia*, Moskva–Leningrad, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
Žirmunskij 1964 = Viktor M. Žirmunskij, *Vvedenie v sravnitel'no-istoričeskoe izučenie germanskich jazykov*, Moskva–Leningrad, Nauka.
Zvegincev 1960 = Vladimir A. Zvegincev, *Istorija jazykoznanija 19–20 vv. v očerkach i izvlečenijach*, Moskva, Prosvešenie.

A RECONSTRUCTION IN PROGRESS: PROFESSOR G. IVĂNESCU'S DIALOGUE WITH SCHOLARS IN SLAVONIC STUDIES

ABSTRACT

Professor G. Ivănescu (1912–1987) seems to have had a close contact with the field of Slavonic studies. His circle included the late Romanian scholars Petru Caraman, Gheorghe Mihăilă, Pandele Olteanu, Ioan C. Chiţimia, Cicerone Poghirc, Gheorghe Bolocan etc., with whom he was engaged in various, yet unresearched, relationships. This paper attempts at tracing the relationship between Gheorghe Ivănescu and Ariton Vraciu (1929–1987), a professor of general, IE and Slavic linguistics at the Cuza University of Iaşi, a specialist in Romanian studies and a devoted linguist. This relationship had a solid basis in the linguists' constant interest in IE studies. Taking as a starting point the 1981 Simenschy and Ivănescu's *Comparative Grammar of IE Languages* and the personality of the first author, this paper follows three tracks: 1. Ivănescu's reading list of prominent (mostly Russian) IE scholars presented and discussed in Part I, all of them well-known to Vraciu; 2. some mentions of Ivănescu's work in Vraciu's (unpublished) book on the prehistory of the Romanian language (a conclusion to a lifetime's work); 3. three documents from professor Vraciu's archive (a book review, a personal note and a dedication from Ivănescu). All this pertain to a scholarly relationship, to be further explored, on the one hand, between the two prominent Romanian linguists and on the other, between Ivănescu and important Slavonic Scholars of his generation.

Keywords: *history of Romanian linguistics, IE studies, Russian linguistics, Slavonic studies, Ariton Vraciu.*

Scanned with OKEN Scanner

TERMINOLOGIA METEOROLOGICĂ ROMÂNEASCĂ (ŞTIINŢIFIC vs POPULAR) A FENOMENELOR ATMOSFERICE
Studiu lingvistic*
Anul I (oct. 2011–oct. 2012). Realizări

CRISTINA FLORESCU, LIVIU APOSTOL, LAURA MANEA, ELENA TAMBA,
ALINA BURSUC, CRISTINA CĂRĂBUŞ, FLORIN-TEODOR OLARIU,
DAN ADRIAN CHELARU, MONA CORODEANU

1. Având o viziune amplă asupra limbii române şi, în general, asupra lingvisticii, G. Ivănescu s-a preocupat de limbajele specializate (tehnice sau populare), de cele mai multe ori în mod implicit. Se pot invoca, totuşi, câteva cazuri explicite. Avem în vedere analizele făcute de savantul ieşean cu privire la limbajul poetic (cf. Ivănescu 1956) artistic sau nu, la argou (cf. şi Ivănescu 1980: 604–605) ori la limbajul filozofic[1]. Deşi zona preocupărilor sale nu atinge decât rareori limbajele tehnice (cf. Ivănescu 1980: 603, 673, 674, 712, 716, 724, 726 etc.), din modalitatea holistică de străbatere exegetică a genezei şi evoluţiei limbii române nu lipseşte proiecţia sociologizantă asupra straturilor limbajului văzute în mod funcţional.

Proiectul prezentat în cele ce urmează se doreşte un omagiu adus perspectivei elastice şi dinamice asupra limbii române imprimate de savantul G. Ivănescu elevilor săi.

2. Echipa de lucru a proiectului care face subiectul prezentării de faţă este alcătuită din specialişti lingvişti şi meteorologi. Lingviştii sunt: Cristina Florescu (director de proiect), Laura Manea, Alina Bursuc, Cristina Cărăbuş, Elena Tamba şi Florin Teodor Olariu (ultimii doi, ca voluntari). Specialistul meteorolog al grupului de cercetare este prof. univ. Liviu Apostol, alături de care lucrează tânărul geograf

---

* Acesta este titlul proiectului finaţat CNCSIS (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656) (director de proiect Cristina Florescu), aflat în desfăşurare la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Academia Română – Filiala din Iaşi (str. Th. Codrescu, nr. 2, România), în perioada octombrie 2011 – octombrie 2014.

[1] „Terminologiei filozofice i-am consacrat eu o lucrare încă netipărită, intitulată: *Terminologia filozofică românească de până la 1830*" (Ivănescu 1980: 584).

Scanned with OKEN Scanner

Dan Adrian Chelaru. Echipa este ajutată (voluntar), în demersurile sale de gestionare şi înmagazinare computaţională a faptelor, de informaticianul Mona Corodeanu.

Proiectul pune în discuţie o analiză lingvistică în cadru contrastiv a unui grup lexical al limbii române disociat din punctul de vedere a două terminologii specializate, care aparţin aceluiaşi areal denominativ, cel al fenomenelor atmosferice. Ţinând cont de amploarea cercetării propuse, participarea specialiştilor lingvişti la proiecte de analiză şi sistematizare a lexicului românesc (DLR – proiect prioritar al Academiei Române –, DTLR[d]. *Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime şi -işte* sau eDTLR) reprezintă o dovadă a posibilităţii de gestionare (şi prin intermediul instrumentelor de lucru informatizate) a masei lexicale cuprinse în actuala cercetare.

Analiza urmăreşte atât nivelul limbii literare, limbajul ştiinţific, cât şi pe acela al limbii populare (în sensul larg al termenului, cuprinzând elementul dialectal şi cel comun). Utilizând disocierile coşeriene (curente în lingvistica de azi), se studiază delimitările diastratice (valenţele sociolingvistice ale cercetării sunt evidente) şi diatopice (analizele dialectologice se impun). Diafazia va fi prezentă în efortul conturării elementelor expresive şi în acela al identificării – acolo unde este cazul – a variantelor stilistice. Deşi iniţial (din nevoia delimitării obiectului de studiu) s-a avut în vedere o privire analitică strict sincronică, pe parcursul primului an de derulare a proiectului s-a dovedit necesară şi perspectiva diacronică. Un punct de reper este şi viziunea ivănesciană privind relaţia complexă şi interdeterminările dintre stratificările variantelor dialectale ale limbii române literare vechi şi cele ale limbii române populare.

Cercetarea are mereu în vedere faptul că se operează cu realităţi lingvistice care se circumscriu unor universuri de cultură diferite. Pe de o parte, caracterul cult al terminologiilor ştiinţifice şi, pe de altă parte, caracterul regional/dialectal al terminologiilor populare le conferă acestor două categorii terminologice trăsături distinctive specifice care vor fi analizate ca atare.

Caracterul cult al terminologiilor ştiinţifice le conferă acestora:

– origine bine decelabilă;

– dezvoltare exponenţial ascendentă (direct proporţională cu expansiunea ştiinţei şi tehnicii contemporane);

– circulaţie intens mediatizată pe canale specializate.

Caracterul regional/dialectal al terminologiilor populare le conferă acestora:

– origine care poate fi cu greu decelată lingvistic, de cele mai multe ori numai cu ajutorul antropologiei culturale;

– dezvoltare exponenţial descendentă (direct proporţională cu extincţia unui meşteşug sau al altuia);

– circulaţie puţin şi adesea poluant mediatizată.

2.1. Proiectul se restrânge (adaptându-se la timpul exegetic avut în vedere) la studiul lingvistic al terminologiei româneşti a stărilor atmosferice. Analiza se situează în cadrul cercetărilor lingvistice lexicologice centrate asupra câmpurilor lexico-semantice ale limbii române. Cercetarea grupurilor lexicale poate fi făcută din mai multe perspective analitice: cea a terminologiilor ştiinţifice (cf. Ursu 1962,

Scanned with OKEN Scanner

Bidu-Vrănceanu 2012), cea a stratificărilor stilistice (cf. Coteanu 1973, Chivu 2000, Zafiu 2001), cea a câmpurilor lexico-semantice (cf. Bidu-Vrănceanu, Forăscu 2005) etc. Indiferent de direcţia de cercetare, limbajul meteorologic al limbii române nu a mai fost studiat, fiind evident caracterul inedit al demersului.

Scopul principal al cercetării este realizarea unui volum care să cuprindă:

a) studiul lingvistic al terminologiei meteorologice, structurat pe capitole care vor conţine problematica (în derulare acum) a chestiunii;

b) *Dicţionarul fenomenelor atmosferice* (DFA), care va înmagazina lexicografic materialul exemplificator pe baza căruia se va realiza studiul lingvistic;

c) un *Index* general de termeni, care va îngloba toate categoriile de termeni analizaţi în studiul lingvistic; vor fi avute în vedere şi elementele necuprinse în DFA; fişarea iniţială a fost mult mai largă şi, din nevoia delimitării cât mai adecvate a obiectului de studiu (fenomenele atmosferice), au fost eliminate unele categorii: instrumentarul tehnic al disciplinei, fenomene climatologice, hidrologice şi astronomice, termenii implicaţi în prognoză, limbajul specializat al agrometeorologiei ori termenii specifici factorilor de poluare şi ai analizelor ecologice etc.

2.2. Echipa studiază paralel ambele tipuri de limbaje, din nevoia corelării în mod specific a termenilor ştiinţifici şi a celor dialectali cu nucleul terminologic central ţinând de fondul lexical principal al limbii române, din care fac parte cuvinte ca: *aer*, *brumă*, *ceaţă*, *cer*, *curcubeu*, *furtună*, *ninsoare*, *ploaie*, *vânt*, *zăpadă* ş.a.

Colaborarea cu specialistul meteorolog (factor important în derularea proiectului) se face, în primul rând, din nevoia selectării termenilor care desemnează *numai* fenomenele atmosferice; în al doilea rând, în actualul moment de dezvoltare a lexicografiei academice româneşti (finalizarea DLR impune reorganizări lexicologice analitice semnificative), definirea unor termeni de specialitate sau aparţinând limbajului popular care desemnează fenomenele atmosferice poate aduce noi clarificări lexicologice în arealul cercetării limbii române.

3. Prima etapă de lucru a cuprins o serie de operaţii şi analize corespunzătoare obiectivelor prevăzute – obiective îndeplinite conform graficului conceput la iniţierea proiectului.

S-au efectuat activităţi specifice cerinţelor obligatorii ale desfăşurării cercetării.

3.1. Au fost finalizate fişarea, revizia şi selectarea lexemelor din *textele de bază*: toate volumele DA şi DLR (treizeci şi şapte de volume); atlasele lingvistice ale limbii române; şapte manuale de meteorologie editate în perioade diferite şi în diverse centre universitare (Apostol 2000, Bogdan, Câmpean 2006, Ciovică et al. 1970, Ciulache 2002, Doneaud, Beşleagă 1966, Măhăra 2001, Mihăilă, Tănasă 2010) şi două dintre cele mai utilizate dicţionare de specialitate, alcătuite şi folosite de specialişti meteorologi (Ciulache, Ionac 2003 Şi Ţâştea et al. 1965). Fişele excerptate în format electronic au fost analizate în ideea stabilirii unei viziuni lexicologice şi lexicografice unitare asupra obiectului de lucru şi a identificării

Scanned with OKEN Scanner

aspectelor lingvistice caracteristice celor două categorii terminologice. Au avut loc şedinţe periodice de lucru în care problemele tehnice şi ştiinţifice au fost soluţionate conform momentului analitic în derulare. Specialistul meteorolog a studiat şi, atunci când a fost cazul, a răspuns punctual problemelor puse în studiu de lingvişti.

3.2. Au fost realizate *Normele de redactare* ale DFA. Acestea au fost alcătuite pe baza redactării articolului-mostră PLOAIE şi adaptate ulterior seriei de articole corespunzând diverselor paliere: a) articole complexe: termeni din fondul lexical principal, corespunzând ambelor categorii terminologice, b) termeni aparţinând numai limbajului meteorologiei, c) termeni exclusiv regionali. Respectivele norme au fost structurate conform tradiţiei lexicografice DLR, adaptată la sistemul de intercorelare a celor două terminologii. S-au căutat modalităţi cât mai sugestive şi sistematice de reprezentare lexicografică a materialului lexical, care va forma baza exemplificatorie a studiilor lingvistice ce vor alcătui volumul ţintă.

S-a convenit ca, acolo unde este cazul, îmbinarea lexicografică dintre sensurile (şi/sau sintagmele) limbii comune (regionale sau general populare) şi cele specializate ştiinţific să fie redate prin caractere tipografice specifice.

3.3. S-a realizat *lista de cuvinte pentru terminologia ştiinţifică* a meteorologiei stărilor atmosferice. Consultarea unei întinse bibliografii de specialitate (alta decât bibliografia de bază indicată *supra*, fişată sistematic şi exhaustiv) va fi obligatorie pe parcursul redactării tuturor părţilor volumului; din acestă cauză, în mod inevitabil, unele aspecte ale listei de cuvinte se vor modifica pe măsura avansării cercetării; este un proces pe care grupul de lucru îl are în vedere, şi organizarea inerentelor reveniri este făcută conform planului iniţial de lucru.

Au avut loc discuţii interdisciplinare cu specialiştii meteorologi pentru o corectă discernere lexicală şi lexicografică a termenilor meteorologici privind: a) identificarea şi clarificarea noţională a fenomenelor atmosferice; b) identificarea şi eventuala eliminare a unor elemente terminologice corelative: măsuri şi instrumente de specialitate, procese şi fenomene pur fizice etc. aflate, în cadrul etapei reprezentate de actualul proiect, în afara obiectului de studiu (cf. *supra*, **2.1.c**).

Pentru o foarte succintă exemplificare a *listei de cuvinte a terminologiei ştiinţifice*, enumerăm o serie de termeni (implicaţi sau nu în sintagme de specialitate) cu iniţiala A:

ablaţiune, *absorţia radiaţiei*, *absorţie aurorală*, *absorţie selectivă*, *acreţie*, *adiabatic*, *-ă*, *adsorbţie*, *advecţie*, *aerosol*, *agent de însămânţare*, *alizeic*, *-ă*, *altocumulus*, *altostratus*, *amestec izentrop*, *amestec lateral*, *amestec meridianal*, *antelie*, *anticiclogeneză*, *anticicloliză*, *anticiclon*, *anticiclonic*, *-ă*, *anticrepuscul*, *antiselenă*, *atmosferă*, *atmosferic*, *-ă*, *auroră*, *auroral*, *-ă*, *austru*, *autobarotrop*, *-ă*, *avalanşă*, *aversă*, *aversă de calcul*, *axa anticiclonului*, *axa ciclonului*, *axa curentului*, *axa talvegului*.

De asemenea, a fost alcătuită *lista de cuvinte a terminologiei populare* care, ca şi lista terminologiei ştiinţifice, are, în această primă fază a cercetării, un caracter strict orientativ.

Scanned with OKEN Scanner

Exemplificăm această listă de cuvinte cu o sumă de termeni cu iniţiala B:

bastárd, *bălós*, *-oasă*, *băltág*, *băltăgán*, *băltăréţ*, *-eaţă*, *bârnă*, *béznă*, *boáre*, *borílă*, *braşoveán*, *-eancă*, *brăileán*, *-ă*, *brâu*, *bríză*, *brumá*, *brumát*, *-ă*, *brumátec*, *brúmă*, *brumós*, *-oasă*, *brumulíţă*, *burá*, *burácă*, *burát*, *-ă*, *búră*, *burăţ*, *burháiu*, *burhálă*, *burhăiálă*, *buricícă*, *búrlă*, *búrnă*, *burniţá*, *búrniţă*, *búştină*.

3.4. Într-o primă etapă, accentul a fost pus pe redactarea termenilor cu structură mixtă, care circulă atât în limbajul ştiinţific al meteorologiei, cât şi în terminologia populară şi limbajul uzual, pentru că aceste cuvinte reprezintă zona de maximă dificultate lingvistică, lexicografică şi terminologică a cercetării.

S-a convenit realizarea, în faza respectivă, a *articolelor complexe* care cuprind cele mai semnificative z o n e d e s u p r a p u n e r e dintre sensurile ştiinţifice şi cele populare (şi regionale). Aceste articole, în mod evident, fac parte din categoria termenilor care aparţin fondului lexical principal. Astfel, alături de articolul complex PLOAIE, s-au redactat şi: CĂLDURĂ, NOR, VÂNT şi ZĂPADĂ.

Fiecare dintre aceşti primi termeni pun probleme lexicale şi lexicografice de tip special.

Lexemul PLOAIE [C.F.], deşi face parte din fondul principal de cuvinte ale limbii române care desemnează noţiuni primare, cuprinde în definiţia lui lexicografică, în toate dicţionarele contemporane, termenul specializat „precipitaţie" (cf. DEX, DLR etc.) provenit din limbajul meteorologic (termen intrat în limba curentă prin intermediul buletinelor meteorologice). Articolul DFA propune o disociere denotativă între definiţia din limbajul popular şi cea din terminologia specializată a meteorologiei: „Apă sub formă de picături care cade din nori pe pământ", faţă de „Precipitaţie atmosferică sub formă de (picături de) apă provenită din condensarea vaporilor din atmosferă". Studiul lingvistic şi redactarea termenului respectiv în articolul DFA vor explica amănunţit originea celor două definiţii şi circulaţia atestărilor în cele două tipuri de limbaje. De asemenea, definiţiile sintagmelor reprezintă una dintre problemele dificile ale analizei lexicale şi lexicografice, câtă vreme există în toate articolele DFA de această factură complexă, atât sintagme cu dublă circulaţie (cf. *ploaie torenţială*), cât şi sintagme specifice terminologiei ştiinţifice (*ploaie echinoxială*) sau celei populare (*ploaie mocănească*).

Cuvântul ZĂPADĂ [E.T.] pune probleme deosebite legate de cele două sensuri principale ale sale, care, în majoritatea lucrărilor lexicografice, sunt tratate ca un singur sens, deşi în limbajul vorbitorului obişnuit, *zăpada* este percepută atât ca fenomen atmosferic, ca proces: „**1.** Apă sub formă de fulgi îngheţaţi, care cade din nori şi se aşază pe pământ", cât şi ca rezultat al acestui proces: „**2.** Strat provenit din acumularea fulgilor de zăpadă, când temperatura solului este sub 0°C". În limbajul ştiinţific însă, materialele consultate nu au permis o disociere a acestor două sensuri, specialiştii identificând doar sensul care se referă la „hidrometeorul în stare solidă care cade din nori sub forma unor asociaţii de cristale de gheaţă (fulgi) cu dimensiuni diferite", considerând că ceea ce atinge pământul nu mai reprezintă un fenomen atmosferic. De aceea, noi am optat pentru completarea acestei definiţii.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru termenul *zăpadă* se observă complexitatea şi numărul destul de mare de sintagme, atât în limbajul curent sau popular (*strat de zăpadă*, *brabeţi de zăpadă*, *fluturi de zăpadă* etc.), cât şi în limbajul ştiinţific (*aversă de zăpadă*, *cristale de zăpadă*, *furtună de zăpadă* etc.). Se remarcă şi sintagme care sunt comune ambelor limbaje (*fulgi de zăpadă*). Interesantă, de asemenea, este şi situaţia unora dintre sintagme, care, deşi la prima vedere par a avea un caracter popular, au fost asumate şi de terminologia ştiinţifică (a se vedea *troian de zăpadă*).

Ca şi cuvintele anterior prezentate, termenul NOR [C.C.] se încadrează lexicografic în categoria articolelor complexe. În cazul acestui articol DFA aspectele speciale rezultă mai ales din clasificările tipologice care ridică unele probleme chiar şi specialiştilor. Vom enumera în continuare o serie de criterii avute în vedere în taxonomii. După înălţime, norii se pot grupa în patru familii, corespunzătoare etajelor de altitudine în care îşi au baza: *nori inferiori*, *nori superiori*, *nori mijlocii*, *nori cu dezvoltare verticală*. După morfologie, norii se clasifică în: *nori cumuliformi*, *nori stratiformi*, *nori de tranziţie*. După geneză, se disting: *nori de convecţie termică*, *nori frontali* (reci şi calzi), *nori orografici*, *nori de mişcare ondulatorie*, *nori de turbulenţă* şi *nori de radiaţie*. După structura microfizică, există: *nori apoşi*, *nori de gheaţă* şi *nori cu structură microfizică mixtă*. O categorie aparte este reprezentată de genurile de nori determinate după formă. Familia norilor superiori include genurile: *Cirrus – Ci*, *Cirrocumulus – Cc*, *Cirrostratus – Cs*, cea a norilor mijlocii – genurile: *Altocumulus – Ac*, *Altostratus – As*, cea a norilor inferiori – genurile: *Stratocumulus – Sc*, *Stratus – St*, *Nimbostratus – Ns*, iar familia norilor cu mare dezvoltare verticală – genurile: *Cumulus – Cu*, *Cumulonimbus – Cb*. După varietate, norii se clasifică în: *Duplicatus – Du*, *Intortus – In*, *Lacunosus – La*, *Opacus – Op*, *Perlucidus – Pe*, *Radiatus – Ra*, *Translucidus – Tr*, *Undulatus – Un*, *Vertebratus – Ve*.

În cazul cuvântului CĂLDURĂ [L.M.] a fost dificilă nu atât definirea celor două sensuri clar aparţinând domeniului meteorologic („temperatură ridicată a aerului" şi „vreme extrem de călduroasă, caniculară, toridă"), cât delimitarea zonei în care meteorologia se intersectează, contopindu-se, cu fizica. Aşa cum susţin specialiştii, meteorologia este o ramură a fizicii, respectiv a geofizicii, prin urmare se bazează pe legile fundamentale ale fizicii şi se construieşte în funcţie de acestea. Ca noţiune a fizicii, *căldura* reprezintă energia transferată de la un corp la altul ca rezultat al unei diferenţe de temperatură. Aici intervine importanta distincţie între *căldură* şi *temperatură*. *Căldura* este o formă de energie, pe când *temperatura* este măsura cantităţii acelei energii transferate într-un corp. Lingvistul trebuie să înţeleagă şi să exprime lexicografic aceste aspecte fizico-meteorologice, să le deceleze şi să opereze cu ele, mai ales pentru a putea selecta din numărul mare de sintagme care cuprind cuvântul *căldură* pe acelea care se referă numai la domeniul de cercetare în discuţie, la meteorologie. Vor fi cuprinse în DFA numai acele sintagme în care forma de energie numită *căldură* participă, prin fenomenele fizice în care este implicată (evaporare, vaporizare, condensare, sublimare, topire,

Scanned with OKEN Scanner

solidificare/îngheţare), la apariţia şi manifestarea fenomenelor atmosferice (ploaie, zăpadă, rouă, ceaţă, brumă etc.).

La nivelul limbajului popular românesc, cuvântul CĂLDURĂ se particularizează printr-o extrem de bogată serie sinonimică. Această serie sinonimică, la rândul ei, ridică diverse probleme, care vor fi limpezite pe parcursul cercetării.

BIBLIOGRAFIE

Apostol 2000 = Liviu Apostol, *Meteorologie şi climatologie. Curs*, Suceava, Editura Universităţii „Ştefan cel Mare".

Bidu-Vrănceanu, Forăscu 2005 = Angela Bidu-Vrănceanu, Narcisa Forăscu, *Limba română contemporană. Lexicul*, Bucureşti, Editura Humanitas.

Bidu-Vrănceanu 2012 = Angela Bidu-Vrănceanu (coord.), *Terminologie şi terminologii*, Editura Universităţii din Bucureşti.

Bogdan, Câmpean 2006 = Octavia Bogdan, Ioana Câmpean, *Bazele metodologice ale meteorologiei*, Sibiu, Universitatea creştină „Dimitrie Cantemir", Facultatea de Geografia Turismului.

Chivu 2000 = Gh. Chivu, *Limba română – de la primele texte până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.

Ciovică et al. 1970 = N. Ciovică, M. Stancu, O. Berbecel, Iulia Rogodjan, Maria Eftimescu, A. Doneaud, *Factori meteorologici şi importanţa lor în agricultură*, în *Agrometeorologie* (cap. I, p. 1–45), Bucureşti, Editura Ceres.

Ciulache 2002 = Sterie Ciulache, *Meteorologie şi climatologie*, Bucureşti, Editura Universitară.

Ciulache, Ionac 2003 = Sterie Ciulache, Nicoleta Ionac, *Dicţionar de meteorologie şi climatologie*. Bucureşti, Editura Ars Docendi.

Coteanu 1973 = Ion Coteanu, *Stilistica funcţională a limbii române*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei.

Doneaud, Beşleagă 1966 = Andrei Doneaud, Nicolae Beşleagă, *Meteorologie sinoptică, dinamică şi aeronautică*. Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Florescu 2008 = Cristina Florescu, *Stări atmosferice* versus *stări ale fiinţei omeneşti*, în cadrul Conferinţelor Academiei Române, ciclul *Limba românilor şi relaţiile ei cu istoria şi cultura românilor*, Bucureşti.

Florescu 2010 = Cristina Florescu, *Limbajul meteo al fenomenelor atmosferice. Premise analitice*, în *Studii de lingvistică. Omagiu doamnei profesoare Angela Bidu-Vrănceanu*, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 190–199.

Ivănescu 1956 = G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în „Limbă şi literatură", II, p. 197–224.

Ivănescu 1980 = Gh. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.

Măhăra 2001 = Gh. Măhăra, *Meteorologie*, Oradea, Editura Universităţii din Oradea.

Mihăilă, Tănasă 2010 = Dumitru Mihăilă, Ion Tănasă, *Introducere în meteorologia practică*, Suceava, Editura Universităţii „Ştefan cel Mare".

Ţâştea et al. 1965 = Dumitru Ţâştea, Dumitru Bacinschi, Radu Nor, *Dicţionar meteorologic: român–rus–francez–englez–german–spaniol*, Bucureşti, Institutul Meteorologic.

Ursu 1962 = N.A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Zafiu 2002 = Rodica Zafiu, *Diversitatea stilistică în româna actuală*, Editura Universităţii din Bucureşti (cf. şi http://ebooks.unibuc.ro/filologie/Zafiu).

Sigle

DA = *Dicţionarul limbii române* (serie veche), Academia Română, Bucureşti, 1913–1949.

DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române*, (coord.) Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, Bucureşti, Editura Academiei, 1975.

Scanned with OKEN Scanner

DLR = *Dicţionarul limbii române* (DLR), serie nouă, 1965–2012, Academia Română, Bucureşti, Editura Academiei Române.

DLR[d] = Cristina Florescu (coord.), Elena Dănilă, Laura Manea, Marius-Radu Clim, *DTLRd. Bază lexicală informatizată. Derivate în* ***-ime*** *şi* ***-işte***, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008.

eDTLR= *Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic* (director de proiect prof. univ. Dan Cristea, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Facultatea de Informatică), proiect complex CNCSIS (2007–2010).

ROMANIAN METEOROLOGICAL SCIENTIFIC AND POPULAR TERMINOLOGY OF THE ATMOSPHERIC PHENOMENA. LINGUISTIC APPROACH

ABSTRACT

The project consists in the linguistic study of the Romanian meteorological terminology of the atmospheric phenomena, in both its scientific and dialectal aspects. This analysis is integrated in the realm of lexicological research focused on the lexico-semantic fields of the Romanian language. Considering the impressive range of the research subject, this study will be focused on the atmospheric phenomena in particular – the dominant group in the broader lexico-semantic fields of meteorology. Romanian linguists have already started to collaborate with experts in geography. The final form of the research will be presented in a 500 p. volume divided in two parts: I) a *linguistic study* of the analyzed language from the points of view of: the diastratic composition, the lexical, grammatical etc. analysis of the scientific and the dialectal terminology, the study of the dominant paradigms from the lexical field etc.; II) a *meteorological dictionary of the atmospheric phenomena* (DFA) with over 1500 lexicographic units.

Keywords: *linguistic study, meteorological Romanian terminology, the atmospheric phenomena, scientific and dialectal aspects, lexico-semantical fields, Romanian language.*

Scanned with OKEN Scanner

À PROPOS DE 'CALMUZOS' ET 'BOCHORNOS' : DENOMINATIONS EN GALICIEN ET EN ESPAGNOL[1]

MARÍA DOLORES SÁNCHEZ PALOMINO*

À l'occasion du centenaire de la naissance de Gheorghe Ivanescu, cet article veut contribuer à l'hommage à ce grand savant dans une ligne de recherche qu'il a aussi explorée avec succès: celle de l'étude du lexique.

Ce travail, relevant de l'onomasiologie et de l'étymologie, mais aussi de la dialectologie, porte sur les dénominations que reçoit en galicien et en espagnol une situation météorologique caractérisée par l'existence d'un air étouffant, donc d'une chaleur elle aussi étouffante; cette chaleur est particulièrement gênante lorsqu'elle se produit en été et sur la côte, c'est-à-dire, lorsqu'elle n'est pas sèche, mais humide. La richesse lexicale des deux langues mentionnées se reflète dans une multitude de mots, tels que *bochorno* (et ses variantes), *basca*, *bochornazo*, *bochornera*, *brama*, *calina*, *calma*, *calorazo*, *calorina*, *chajuán*, *chasca*, *fogaje*, *fosca*, *fuego*, *sequero*, *sofoco*, *sofoquina*... en espagnol (tant d'Espagne que d'Amérique), sans citer des syntagmes tels que *calor sorda*, *día pardo*, *día pesao*, *día pegajoso*, *tiempo abochornau*, *tiempo azorrao*, *tiempo calmoso*, *tiempo de levante*, *tiempo embullao*, *tiempo fuerte*, *tiempo/día sofocante*, *tiempo sur*, *tiempo tormentoso*, etc.[2]. Beaucoup de ces termes ont une distribution géographique, ainsi par exemple *caloracho*, *calorina*, *calorza* ou *quemazón*, de la région de Léon, ou *farria*, que l'on emploie dans cette région, mais aussi en Aragon. Chaque dénomination met en valeur un trait ou une conséquence donnée de cette situation atmosphérique (absence de soleil, proximité de l'orage, lourdeur…) ; il y en a qui indiquent tout simplement la chaleur excessive (*chicharrina*, *sestero*...).

---

[1] Cet article profite des résultats du projet *Sources de la lexicographie galicienne du XIXe siècle et du début du XXe*, financé par le Ministerio de Educación y Ciencia du Gouvernement de l'Espagne et le FEDER (HUM2005-07473-FILO), dont María Dolores Sánchez Palomino a été responsable. Il s'intègre dans le cadre des travaux du Réseau de Lexicographie (RELEX), financé par la Xunta de Galicia (CN 2012/290) et et coordonné aussi par María Dolores Sánchez Palomino.

* Universidade da Coruña, A Coruña, Rúa da Maestranza, 9, España.

[2] On peut consulter à cet égard les atlas linguistiques portant sur la langue espagnole (ALEANR, ALEC, ALEICAN…) ou des ouvrages comme celui de González García (2008).

Scanned with OKEN Scanner

Il arrive de même pour le galicien, où l'on a des mots tels que *alfa*, *bochorno*, *caldelo*, *calmazo/calmizo/calmuzo*, *calmón*, *calorizo*, *fogaxe*, *recalmo*, *recalmón* ou *requeimón*, et des expressions comme *calor de tronada*, *tempo amaiolado*, *tempo amaiado*, *tempo atronado*, *tempo pasmón*, *tempo pesado*[3], etc. Par conséquent, il faut qu'on se borne à quelques-unes de ces dénominations, particulièrement fréquentes ou intéressantes.

Probablement le mot le plus répandu en espagnol pour désigner ce concept est *bochorno*, défini de la sorte par le DRAE :

> 1. m. Aire caliente y molesto que se levanta en el estío.
> 2. m. Calor sofocante, por lo común en horas de calma o por fuego excesivo.
> 3. m. Encendimiento pasajero del rostro.
> 4. m. Desazón o sofocamiento producido por algo que ofende, molesta o avergüenza.
> 5. m. Encendimiento y alteración del rostro por haber recibido alguna ofensa o sentirse avergonzado.

De son côté, le dictionnaire de María Moliner distingue quatre acceptions, qui ne sont pas tout à fait équivalentes à celles de l'institution académique :

> 1. m. *Viento extraordinariamente caliente.
> 2. *Calor sofocante, particularmente cuando va acompañado de depresión atmosférica. [...]
> 3. Sensación de calor sofocante. Sofocación. Afluencia de sangre a la *cara por efecto de él.
> 4. *Vergüenza. Sonrojo[4].

La première acception provient de la signification originaire de l'étymon, le mot latin *vulturnus* (*volturnus*), 'vent de l'est' d'après le DRAE, 'du sud' d'après Corominas, 'du sud-est' d'après Alonso (1958) et 'du sud ou du sud-est' d'après le REW[5]. Dans la région méridionale européenne, il était le messager du vent du Sahara. D'ailleurs, Vulturnus était une déité romane correspondant à Euro, 'dieu du vent de l'est' pour les grecs, et il se peut que son nom ait rapport à Vultur, une montagne de la Basilicata actuelle mentionnée par Horace dans ses poèmes[6]. Ce vent de l'est était considéré comme funeste parce qu'il apportait de la chaleur et de la pluie; en fait, le symbole de la divinité était un pot retourné renversant de l'eau.

Cette étymologie n'a pas été toujours si claire. Nous ne résistons pas à reproduire l'explication impressionniste donnée par Covarrubias au XVIIe siècle (2006 [1611] : 107^{r}–107^{v}), qui met en rapport *buchorno* et « boca de horno » ('bouche de four') :

> BVCHORNO, es el tiempo de mucha calor, quando corre vn viento caliente que lo abrasa todo, y díxose buchorno, quasi boca de horno : en la boca del horno, quando està encendido, cosa es notoria, que sale vn ayre calentissimo.

---

[3] Voir, par exemple, le DRAG 2012 et l'ALG.

[4] L'astérisque chez María Moliner indique que, dans les articles correspondants à ces mots, il y a une liste de synonymes ou de termes liés avec eux.

[5] Il ne manque pas non plus les sources qui indiquent la signification 'vent du sud-ouest' (cf. Gaffiot 1934).

[6] Cf. Ernout, Meillet (1994), qui reprennent Meyer-Lübke et situent la montagne dans la Campanie; ils font référence aussi à l'origine étrusque du nom.

Scanned with OKEN Scanner

Cette même idée est reprise par le *Diccionario de Autoridades* (1726, apud NTLEE[7]), qui admet cependant déjà la possibilité d'une évolution à partir de *Vulturnus*[8] :

> Vapór caliente y molesto que levanta el viento Solano en el Estío. Puede ser compuesto de las dos voces Boca y horno, porque el calór que da paréce al que despide la boca del horno encendido; aunque tambien pudiera haverse corrompido del *Vulturnus* Latino, que es el viento Solano.

Quant aux autres significations, il est normal que le mot ait désigné, non seulement l'air chaud, mais aussi la chaleur qui entraîne et la sensation que cette chaleur produit dans le corps. Les autres dérives sémantiques sont également faciles à expliquer : nous savons tous que ce qui fait honte provoque normalement une sensation de chaleur ou de suffocation qui fait rougir; la situation elle-même de honte peut aisément recevoir cette dénomination. Toutes ces acceptions, d'après Alonso (1958), sont attestées dans la langue espagnole depuis le XVIIIe siècle. Alonso (1958) y ajoute encore une cinquième acception, parallèle à la deuxième du DRAE, qui réunit les concepts de chaleur et de calme (voir ci-dessous *calma*) : 'calor que procede de una grande calma o de haber mucho fuego'[9].

Si l'on revient aux acceptions les plus originaires, le dictionnaire de Maria Moliner introduit un critère atmosphérique qui est intéressant. Le mot *bochorno* est très usité dans le langage commun, mais il l'est aussi dans le domaine technique de la météorologie, où il fait allusion à un type de chaleur qui ne se produit pas généralement quand l'atmosphère et sèche, bien que les temperatures soient élevées. Par contre, il se produit lorsque l'atmosphère est humide. L'air sec favorise l'évaporation cutanée, ce qui nous fait sentir de la fraîcheur, puisque la temperature du corps est plus baisse que la temperature ambiante. C'est donc l'humidité atmosphérique qui accentue la chaleur, en empêchant notre corps d'évaporer l'humidité sur la peau et de perdre de la temperature, ce qui fait inévitablement augmenter la sueur. Les météorologues parlent parfois d'un « index Humidex » ou « index de chaleur » (appelé aussi « sensation de *bochorno* » ou « temperature de *bochorno* ») qui, déterminé à travers une formule physique, indique la temperature du corps qui correspond à une temperature atmosphérique donnée, suivant le degré d'humidité existant. C'est ainsi que, par exemple, le 'bochorno' équivaut à une temperature atmosphérique de 29° avec un 65% d'humidité relative est de 38°[10].

Bien que le mot standard en espagnol soit *bochorno*, il existe d'autres variantes dialectales, telles que *buchorno* et *bichorno*[11]. Corominas (DCECH) cite

---

[7] Toutes nos citations des dictionnaires académiques proviennent de ce recours en ligne.

[8] L'allusion à « boca de horno » disparaît des éditions successives du dictionnaire académique.

[9] Il suffit de consulter le NTLEE pour confirmer également la présense de ces significations dans la lexicographie académique espagnole du XVIIIe siècle.

[10] Voir http://www.barrabes.com/eltiempo/termino.asp?CodFen=38. On peut trouver un tableau avec ces index de *bochorno* à http://www.meteo.org/phenomen/humidex.htm.

[11] À titre d'exemple, voir ALEANR Te501, Te205 *buchorno*, et ALEICAN LP2, LP10 *bichorno*, parmi d'autres points.

Scanned with OKEN Scanner

aussi un *buchurno* attesté au XIIIe siècle, qui pourrait correspondre au *Fuero General de Navarra* (1237). Quant à *buchorno*, elle a été la seule forme inventoriée par Covarrubias (2006 [1611]) et, par la suite, elle est apparue dans les dictionnaires de la Real Academia Española depuis 1726 jusqu'en 1817. Or, ce qui est intéressant à noter, c'est que depuis 1726 le texte renvoie à *bochorno* pour la définition, et surtout, qu'il est accompagné de la marque « antiq. »/« ant. » depuis 1770. Dans le *Diccionario histórico* de la même institution on mentionne plusieurs exemples anciens de cette forme depuis Alfonso de Palencia (XVe siècle).

Pour ce qui est de la forme *bochorno*, Alonso (1958) attribue également sa première attestation à Alfonso de Palencia en 1490 (*Universal vocabulario en latín y romance*). Corominas (DCECH), à son tour, mentionne Guillén de Segovia, auteur du XVe siècle aussi. Le premier exemple que l'on trouve dans le CORDE correspond à peu près à 1400; il s'agit de la *Biblia romanceada* (fol. 33 V), anonyme :

> & los que enellas habitauan cortas las manos seran quebrantados & confusos seran yerua de canpo & uerdura de prado yerua de terrados & *bochorno* ante de mjesse. & tu assentamjento & u sallyr & tu entrar sse & la tu yra contra mj por quanto te ayraste contra mj & el tu ssossiego subio en js orejas.

D'après cette base de données, on peut constater l'existence du syntagme « viento de *bochorno* » dans la *Guia de los Perplejos de Maimónides* (1419–1432 : fol. 19R), de Pedro de Toledo; chez Alfonso de Palencia, dans l'oeuvre citée (*Universal vocabulario en latín y en romance*, 1490), le mot est employé à plusieurs reprises, telles que « es viento que arde con *bochorno* & quema los fruttos » (§ 3) ou « por que el fructo del arbor que mucho produze no cayga por ventanera : o por *bochorno* del tiempo » (§ 6). En conséquence, il n'y a pas de doute du fait que ce mot se trouve dans la langue écrite espagnole au moins depuis le XVe siècle.

Il reste à commenter une autre forme apparentée à celles qu'on vient d'analyser. Il existe en espagnol aussi le mot savant *vulturno*, très peu employé, et borné à la littérature. Quoique Alonso (1958) place le début de son histoire au XVIIe siècle, date à laquelle il a été employé par Rebolledo (*Ocios*, 1660), le CORDE nous a fourni d'autres exemples bien antérieurs. On le trouve sous la graphie *bulturno* dans une œuvre du XVe siècle intitulée *Istoria de las bienandanzas e fortunas* (1471–1476), de Lope García Salazar (« El *bulturno* o buchorno viento se levantó entonçe », § 3), mais étant donné que dans ce passage on est en train de nous raconter la guerre entre carthaginois et romains, on pourrait penser que l'auteur a recours au latinisme pour dénommer le vent (remarquons que le nom vulgaire est employé à côté). Quelque chose de semblable peut arriver dans un emploi d'Alfonso de Palencia (1490 : § 7, « por do sale el trópico de Cáncer le llamaron *vulturno* »). On a pourtant un exemple, à notre avis plus clair, du Marqués de Santillana (*Comedieta de Ponça*, 1436 : 196): « Assí commo nieve por quien passa yelo, después comovida del *vulturno* viento, era su ymagen e forma del çielo

Scanned with OKEN Scanner

e todos sus actos e su movimiento »[12]. Cette banque de données offre encore d'autres emplois du XVIe siècle, aussi bien de *vulturno* que de *volturno*.

D'autre part, *vulturno* apparaît dans les dictionnaires académiques depuis celui d'*Autoridades* (1739) avec la définition suivante : 'Viento, que se levanta con el Sol, y se vá volviendo con él hasta que se pone, por lo qual se llamó assi'. Or, à partir de 1803, il commence à recevoir la marque « ant. » ('ancien'). Ce qui est bizarre c'est que la marque disparaît en 1869 et elle est remplacée en 1989 par une autre : « p. us. » ('peu usité'). *Vulturno* est toujours présent dans le dictionnaire académique, où l'on nous renvoie seulement à l'acception 'air chaud' de *bochorno*, mais sans aucune précision en ce qui concerne la vitalité de son usage.

Bochorno a été considéré traditionnellement comme un mot typiquement hispanique, ou si l'on veut, caractéristique de l'espagnol. Meyer-Lübke (REW 9468) l'a fait ainsi dans son dictionnaire étymologique. Il semble que Columela (Ie siècle apr. C.), d'origine espagnole (de la ville de Cádiz, en Andalousie), a dit déjà que les habitants de la Bétique appelaient *vulturnus* le vent euro. Corominas, de son côté, écrit que « sólo se ha conservado en español, y en zonas limítrofes catalanas (Andorra, Pallars, Fraga *butorn*, *boltorn* : BDCII, 79) y gasconas (Luchon *bautourn* 'viento del S.O.' : *BhZrPh.* LXXXV, ∫156) » .

Or, ce mot est employé aussi en galicien et en portugais, ce qui mérite quelque commentaire. De même que Meyer-Lübke (REW 9468), García de Diego (1989 [1954] : 7290) croit que le mot portugais provient de la langue espagnole. Machado (2003 : s.v. *bochorno*) se montre moins catégorique, mais il pose aussi la question de si l'origine du portugais *bochorno* (*ô*) serait le mot castillan *bochorno*, *buchorno*, dont l'origine il n'ose pas non plus assurer. En réalité, on a plusieurs données à cet égard pour considérer que, en effet, on se trouve devant un mot provenant du castillan. La première a à voir avec la solution phonétique elle-même : si le résultat du groupe latin *-ŭlt-* est habituellement le phonème affriqué prépalatal sourd (graphie *ch*) en espagnol, il ne va pas de même, comme on le sait, pour le portugais et le galicien : en galicien on trouve des résultats du type *-oit-* (résultat standard et le plus répandu), *-uit-*, même *-ut* (*mŭltus* > *moito*, *muito*; *auscŭltare* > *escoitar*, *escuitar*). Par conséquent, la forme attendue serait **boitorno*, **buitorno*.

En plus, les attestations du mot sont tardives. En portugais, la première apparition écrite correspond au XVIe siècle : « Vamo nos ora marido/deste sol deste bochorno/e acolhamo nos oo forno/que ja o pam seraa cozido » (Gil Vicente, *Triunfo do Inverno*, apud Machado 2003). Ni le DDGM ni le TMILG[13] ne présentent non plus aucune attestation ancienne pour le galicien. Si on consulte le

[12] Dans la *General Estoria* d'Alfonso X (XIIIe siècle) apparaît le mot *vulturno* mais c'est pour dénommer la rivière et le mont.

[13] Le corpus du TMILG comprend des textes écrits depuis le VIIIe siècle jusqu'au XVIIe siècle (1600). Le DDGM, à son tour, inclut une période plus réduite, correspondant à la phase médiévale et à la tradition commune galicienne-portugaise.

Scanned with OKEN Scanner

TILG, la première fois que ce mot apparaît à l'époque moderne dans le sens que nous sommes en train d'étudier correspond à 1925[14], sous la variante *bichorno*; le mot lui-même apparaît depuis 1859 (SEOREI859), mais avec le sens de 'honte'. La forme *bochorno* n'est pas attestée dans les premiers dictionnaires galiciens (au XIXe siècle), sauf chez Pintos (ca. 1865)[15], où il le fait néanmoins avec le sens bizarre de 'bochorno, conjunto de burbujas'. Il faudra attendre le DRAG 1913–1928 pour trouver l'acception envisagée ici : 'Bochorno. El ambiente cálido, pesado, sofocante', suivie des acceptions 'pesadez de cabeza' et 'represión, vergüenza que uno recibe por palabras agrias o afrentosas que se le dirigen', pour en finir avec l'acception anomale de Pintos, seulement avalisée par celui-ci parce que l'institution ne disposait pas d'autre attestation. À partir du dictionnaire académique, le mot n'apparaît que dans le *Glosario* de García González (1985) en tant que variante de *bichorno*. En tout cas, il convient de rappeler à cet égard que les dictionnaires du début de la tradition lexicographique galicienne ne tenaient pas compte normalement des mots que le galicien partageait avec le castillan, c'est-à-dire, des mots à forme identique dans les deux langues. Peut-être à cause de ce désir différentiel, Cuveiro (1876) et Porto Rey (ca. 1900) attestent, en revanche, la forme *buchorno*, sans qu'aucun des deux répertoires n'indique les acceptions précises du mot.

La variante *bichorno* a une plus grande tradition lexicographique, puisqu'elle apparaît déjà chez Cuveiro (1876), marquée comme « familiale » et définie seulement par l'équivalent castillan *bochorno*. *Bichorno* est aussi la forme sur laquelle nous renseigne Valladares Núñez (1884), qui cette fois-ci éclaircit ses deux significations fondamentales : 'bochorno, aire caliente y molesto' et 'insulto, afrenta, desaire'. Cette même variante apparaît aussi chez Porto Rey (ca. 1900), définie comme 'Bochorno. Viento cálido y muy templado [*sic*] que acostumbra a soplar en el estío' et comme 'Calor grande ocasionado en verano de una calma chicha'. Rodríguez González (1958–1961) rassemble les acceptions antérieures en y ajoutant encore quelque autre et offre en plus la variante *bechorno*. *Bichorno* apparaît aussi chez Franco Grande (1972) et García González (1985) avec l'équivalent castillan « bochorno » comme seule définition, mais García González (1985) ajoute encore des variantes minoritaires telles que *bachorno* et *mochorno*, même *bochorno*[16]. Il faut dire enfin que le mot *bochorno* est accepté par la norme

[14] « Ó sul, tras dos montes adianta a modiño nebón que s'estende calado e promizo, cal nuncio do trono, da noite cal sino… O bichorno queima. N'hai ar pró respiro; hastra mesmo súan as canas do millo » (Manuel Posse Rodríguez, *Paisaxes. Versos galegos*, p. 37). Il n'y a pas vraiment beaucoup d'attestations de ce mot. Le TILG contient quelque 1500 textes écrits en galicien depuis 1612 jusqu'en 2002 à peu près.

[15] Toutes les citations concernant la tradition lexicographique galicienne sont tirées du DdD; c'est pourquoi on ne donne pas la référence bibliographique complète de ces répertoires.

[16] D'après l'information recueillie par García González (1985), *bichorno* serait la variante majoritaire (14 points), face à *bochorno* (6 points), ce qui ne concorde pas avec les données de l'ALG, comme on le verra. Or, le réseau de points de l'ALG est beaucoup plus grand et répond à un dessein préalable précis quant à la distribution géographique, tandis que l'ouvrage de García

Scanned with OKEN Scanner

standard du lexique galicien, mais seulement dans le sens de 'aire moi quente e sufocante', non pas dans celui de 'honte'; donc c'est de cette façon qu'on va le trouver normalement dans les dictionnaires modernes.

Si l'on s'arrête maintenant à l'étendue de toutes ces formes dans le territoire où l'on parle galicien (y inclus les régions limitrophes des Asturies, de León et de Zamore), on peut conclure que, d'après les cartes 40a et 40b de l'ALG (« Bochorno, calmuzo ») (voir ci-dessous), *bochorno* est sans aucun doute le mot le plus répandu pour dénommer cette 'chaleur étouffante'. Il occupe la plupart du territoire, à l'exception surtout d'une bande centrale et de quelques points de la côte occidentale et de la partie orientale. Si l'on ajoute à *bochorno* ses variantes *bichorno*[17] et *bachorno*[18], et celles plus rares de *bechorno*[19] et *buchorno*, la situation prédominante de ce mot sur tous les autres est encore plus claire. En outre, il existe d'autres variantes avec la voyelle tonique modifiée (*becharno* P28–Baiona, dans la région de *bechorno*) ou avec la consonne initiale nasalisée (*mochorno* P16–Sanxenxo et *machorno* P15–Pontevedra, celle-ci avec une modification de la voyelle initiale aussi) et des syntagmes du type *tempo bochornoso*, *tempo bichornoso*, *tempo bachornoso*, *tempo abachornado*, même *tempo bichorno* (ALG, 40a « Bochorno, calmuzo », n. 3), ainsi que les verbes *bochornar*, *abochornar*, *bichornar* et *abichornar*, ou encore l'expression *tar bochornoso* (C35–Santiago de Compostela, ALG, 40a, n. 3).

Outre que le castillan, le galicien et le portugais, l'asturien présente aussi le mot *bochornu* et sa forme aphérétique *chornu*, qui est définie par le DALLA comme 'calor [mui afogadizo que nun dexa alendar bien]'; dans la région de la Maragatería (León), on a également *chorniu* et *churmu*. Il existe aussi des formes avec métaphonie dans certains lieux des Asturies (*buchurnu*, Mieres; *churnu*, Mieres, Ayer), ainsi que des expressions augmentatives (*chornón*) (García Arias 2000 : 204–205). García Arias (*ibidem* : n. 11) fait allusion de même à une variante « plus évoluée», *chorrón*, qui existe en galicien sous la forme *chorro* et son augmentatif *chorrazo*, ainsi que sous les formes croisées, très rares, *cachorro* et *machorro*, ou encore sous la forme *bichorro*. Or, il n'est pas à écarter ici, à l'origine de cet usage de *chorro* comme 'chaleur étouffante', l'influence du mot *chorro* en tant que 'cantidade dun líquido, dun gas ou dunha substancia en partículas, como a area, que sae con forza dunha abertura ou dun cano' (DRAG

González (1985) est le résultat d'une compilation de mémoires de licence et de thèses. D'ailleurs, il se peut que le désaccord dans certains points ne soit qu'apparent et que les deux variantes coexistent.

[17] Cette forme a une distribution dispersée, bien qu'un peu plus homogène à l'est de la province d'Ourense et dans certains points voisins de la même province (O15–Ramirás, O19–Radrenda et O23–Bande), et de la province de A Coruña (C10–Sada, C11–A Coruña et C13–A Laracha; C20–Aranga et C26–Vilasantar). À Santiago de Compostela (C35), il s'agit d'une forme « propia das xeracións máis vellas » (ALG, 40a « Bochorno, calmuzo », n. 5).

[18] *Bachorno* a une incidence spéciale dans certains points d'Ourense et León.

[19] *Bechorno* apparaît dans les dictionnaires galiciens de Filgueira Valverde *et al.* (1926), Rodríguez González (1958–1961) et Franco Grande (1972).

Scanned with OKEN Scanner

2012), c'est-à-dire, comme une espèce de « propulsion » d'air chaud (cf. l'usage métaphorique *chorro de voz*). De fait, en galicien on a enregistré aussi des expressions telles que *chorro de sol* pour désigner le 'bochorno' (García González 1985 : s.v. *chorro*, à Santa Comba, et ALG, 40a, C23–Cerceda). García Arias (2000 : 205, n. 11) considère que la variante asturienne *bichornu* est un mélange de *chornu* et *bichu*, d'où la double signification de 'calor sofocante' et 'canto de bichos en días de bochorno'. En galicien il existe aussi *bichu* et *becho* qui auraient pû « contaminer » le mot de base d'après cette idée, mais ni *bichorno* ni *bechorno* ne présentent le sens attesté en asturien. Il est évident que la proximité formale de certains mots a pu exercer une influence sur quelques changements : *bichorro* est en galicien une sorte de couleuvre vénéneuse, *machorro* est un animal qui manque de la capacité de se reproduire, et surtout *cachorro* a pu jouer un rôle du point de vue sémantique aussi, puisque, en plus du petit d'un mammifère, ce vocable désigne un nuage qui annonce une tempête de tonnerres et, comme adjectif, il signifie 'qui bouge ou agit avec lenteur' (DRAG 2012). De toute façon, on a pu constater que *bochorno* est un mot extrêmement instable quant à sa forme (*bochorno*, *bichorno*, *bechorno*, *bachorno*, *buchorno*...).

De même qu'en castillan, on peut trouver en galicien et en portugais le mot savant *vulturno*. Pour ce qui est du galicien, le TILG montre deux attestations : celle de l'ouvrage *Proel* (1927), de Luís Amado Carballo, et celle de *O idioma dos animás (opúscaro de enxebreza)* (1937), de Fuco G. Gómez, où il apparaît avec les synonymes *caldelo* e *caorizo*. En ce qui concerne la tradition lexicographique, il est enregistré par le dictionnaire de Cuveiro (1876) avec la marque « ant. » et, plus modernement, par ceux de Rodríguez González (1858–1961), Franco Grande (1972) et Carré Alvarellos (1979) en tant que 'vent de l'est'.

Si on consulte un dictionnaire de galicien, on trouvera, parmi les synonymes de *bochorno*, des mots tels que *calmazo*, *calmizo* et *calmuzo*, ainsi que *recalmo*, *calmón* et *recalmón*[20]. Il est évident que toutes ces formes ont à voir avec le substantif *calma*, qui inclut parmi ses acceptions en portugais, celle de 'chaleur du soleil'[21], tandis qu'en espagnol il a une première acception comme 'estado de la atmósfera cuando no hay viento' et une deuxième comme 'sofoco (II sensación de calor acompañada de sudor)' (DRAE). L'idée de la chaleur rejoint celle de l'absence de vent, donc de la tranquillité.

Le mot latin *calma* provient du grec καυμα 'brûlure', 'chaleur', dérivé à son tour de καίειν 'brûler', qui a été appliqué au calme prédominant à la mer pendant la canicule (DCECH, s.v. *calma*). D'après Corominas, « la patria de este cambio semántico, así como de la sustitución de *u* por *l* parece ser la Península Ibérica, de donde se extendió a todas las demás lenguas modernas ». Sa première attestation

[20] *Calmón* et *recalmón* n'apparaissent pas dans le répertoire lexique du DRAG2012.

[21] Voir Houaiss (2001, s.v. *calma*) : „ 1. o calor do dia, calor forte da atmosfera causado pelo sol e frequentemente acompanhado da cerração ou da redução dos ventos. 2. p. ext. a hora mais quente do dia ».

Scanned with OKEN Scanner

correspondrait à l'espagnol, entre 1320 et 1335 (*Libro del Caballero y del Escudero* de Juan Manuel); puis, on le trouvera en anglais (*calme*, 1393), en français (*calme*, 1418) et en italien (*calma*, 1503) avec le sens de 'calme plat'; en occitan (*cauma*, XIVe siècle) comme 'chaleur étouffante', en portugais (*calma*, 1453[22]) et en catalan (*calma*, 1497) avec les deux sens de 'chaleur' et 'calme plat'. Au début on a pensé que le mot provenait de l'Italie (REW 1779, FEW 539–540), jusqu'à ce que Zaccaria a remarqué qu'il n'y avait pas d'attestations antérieures au XVIe siècle (Ariosto) en italien, alors que les exemples les plus anciens correspondaient à des traductions de l'espagnol ou du portugais. Vidos (apud DCECH, s.v. *calma*), de son côté, a fait noter que le changement d'*au* en *al* dans des héllenismes tardifs a été aussi fréquent, ou encore plus, dans la Péninsule Ibérique qu'en Italie; il semblait donc plus logique de penser que le changement sémantique ait eu lieu à l'intérieur d'une langue où l'acception étymologique de 'chaleur étouffante' coexiste avec celle secondaire de 'calme plat', ce qui arrive dans les langues ibéro-romanes (bien qu'en catalan et en espagnol la première acception soit actuellement réduite à quelques lieux ou à quelques traces). Une autre preuve supplémentaire est, à l'avis de Corominas, la grande richesse d'acceptions secondaires que ce mot a développées en castillan.

Or, quand il est question de décider quelle langue ibéro-romane pourrait être exactement l'origine de l'évolution, tandis que Vidos penche pour le portugais, Corominas le fait pour le catalan, étant donné qu'il s'agit d'un terme maritime et qu'il n'y a pas de termes de ce genre d'origine portugaise en catalan au XVe siècle (à moins qu'il ne s'agisse d'un changement hérité par les trois langues à partir de l'ibérorroman primitif). Cependant, cette hypothèse de Corominas se heurte au problème de la chronologie des attestations.

En galicien, le mot *calmazo* est la variante qui offre le moins d'attestations. Il n'est pas enregistré par la tradition lexicographique traditionnelle et il n'apparaît pas non plus parmi les sources qui constituent la base du DDGM, du TMILG et du TILG. Il n'a pas été obtenu non plus en appliquant le questionnaire de l'ALG (voir cartes 40a et 40b). Le cas de *calmuzo* et *calmizo* est assez différent : *calmuzo* apparaît pour la première fois dans le dictionnaire de Valladares Núñez (1884) avec le sens de 'bochorno, aire caliente y molesto', et puis dans le DRAG 1913–1928 avec le sens 'calor fatigoso y pesado acompañado de grande calma', employé par Pondal; par la suite, il a continué à être indexé dans les ouvrages lexicographiques. La situation est semblable pour *calmizo* : il a été enregistré par Valladares Núñez (1884) en tant que 'bochorno, aire caliente y molesto', et puis par le DRAG 1913–1928 comme 'bochorno. Ambiente cálido, pesado y sofocante', ainsi que comme adjectif ('que está en calma'), d'où il a passé à la lexicographie postérieure. Bien qu'il n'y ait pas d'attestations anciennes de ces deux formes, elles ont été utilisées modernement dans la littérature (*calmuzo* depuis 1925 et *calmizo*, plus fréquent,

[22] Houaiss (2001, s.v. *calma*) situe l'origine du mot au XIVe siècle.

Scanned with OKEN Scanner

depuis 1937, apud TILG et CORGA). En ce qui concerne la langue vivante, l'ALG (40b) enregistre *calmuzo* et *calmucio* dans deux points de la province de A Coruña.

Parmi les mots dérivés de *calma*[23], il faut faire mention spéciale des mots galiciens *calmón*, *recalmo* et *recalmón*. C'est surtout cette dernière forme qui a une tradition lexicographique plus grande avec le sens de 'tiempo caluroso sin brisa' (Carré 1928–1931 et éditions suivantes) ou comme 'súbita y considerable disminución en la fuerza del viento' (Rodríguez González 1958–1961). Elle est aussi attestée dans la langue parlée (García González 1985), de même que *requeimón*. *Recalmo* apparaît chez Rodríguez González (1958–1961) avec le sens de 'calor excesivo en día nublado y sin viento', et par la suite chez Franco Grande (1972) de la même manière. Il n'existe pas d'attestations anciennes, mais *recalmón* surtout a été employé aussi dans la langue littéraire moderne depuis 1909 (apud TILG). En espagnol, le DRAE n'attribue qu'une acception à *recalmón*, liée uniquement au trait du vent ('súbita y considerable disminución en la fuerza del viento, y en ciertos casos, de la marejada'), mais le DEA tient compte aussi du trait de la chaleur : 'estado atmosférico caracterizado por ausencia de viento y mucho calor'; en portugais le mot appartient au domaine maritime : 'calma, intervalo em meio a tempestade ou ventania em pleno mar' (Houaiss 2001).

On a commencé cette étude en faisant référence à la grande diversité de mots qui pouvaient désigner le concept de 'chaleur étouffante' en espagnol et en galicien. Bien entendu, il reste à étudier un grand nombre de dénominations, parmi lesquelles beaucoup de dénominations expressives, mais on espère avoir pu contribuer à mieux connaître l'histoire et la situation actuelle de certaines d'entre elles qui présentent un intérêt particulier.

RÉFÉRENCES BIBLIOGRAPHIQUES

ALEANR = Manuel Alvar (dir.), *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y La Rioja*, 12 vols., Zaragoza, Diputación Provincial, 1979.

ALEC = Luis Flórez (dir.), *Atlas lingüístico-etnográfico de Colombia*, 7 vols., Bogotá, Instituto Caro y Cuervo, 1981–1983.

ALEICAN = Manuel Alvar (dir.), *Atlas lingüístico y etnográfico de las Islas Canarias*, Las Palmas, Cabildo Insular de Gran Canaria, 1975–1978.

ALG = Constantino García, Antón Santamarina (dirs.), *Atlas lingüístico galego*, vol. IV. *Léxico. Tempo atmosférico e cronolóxico*, A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza/Instituto da Lingua Galega, 2003.

Alonso 1958 = Martín Alonso, *Enciclopedia del idioma*, 3 vols., Madrid, Aguilar, 1958.

CORDE = Real Academia Española, *Banco de datos (CORDE) [en línea]. Corpus diacrónico del español* (http://www.rae.es [17-10-2012]).

[23] Esp. *calmo* 'sin viento, tranquilo'; *calmoso* 'caluroso y sin vientos' (1543) selon Autoridades; arag. *calmudo*; galicien *calmeiro* 'ausencia de vento ou de movemento nas ondas'; port. *calmoso* 'quente, abafadizo', parmi d'autres. Quant à l'esp. *calmazo* (1831), 'calma chicha', il pourrait être de provenance catalane (cat. *calmàs* 'bochorno' et 'falta de viento', identique à l'occitan *caumàs*, très répandu dans la première acception d'après le FEW II, 538a, voir DCECH, s.v. *calma*).

Scanned with OKEN Scanner

Covarrubias Orozco 2006 [1611] = Sebastián de Covarrubias Orozco, *Tesoro de la lengua castellana o española*, ed. por Ignacio Arellano y Rafael Zafra, Navarra/Madrid, Universidad/Editorial Iberoamericana, DVD-ROM, Studiolum (http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/del-origen-y-principio-de-la-lengua-castellana-o-romance-que-oy-se-vsa-en-espana-compuesto-por-el--0/html/ [17-01-2013]).

CREA = Real Academia Española, *Banco de datos (CREA) [en línea]. Corpus de referencia del español actual* (http://www.rae.es [17-10-2012]).

DALLA = Academia de la Llingua Asturiana, *Diccionariu de la Llingua Asturiana* (http://www.academiadelallingua.com/diccionariu/index.php [15-10-2012]).

DdD = Antón Santamarina Fernández (coord.), *Dicionario de dicionarios. Corpus lexicográfico da lingua galega*, Seminario de Lingüística Informática-Grupo TALG/Instituto da Lingua Galega. Procesamento informático e versión para web de Xavier Gómez Guinovart, 2006–2011 (http://sli.uvigo.es/ddd/index.html [17-01-2013]).

DCECH = Joan Corominas & José Antonio Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 5 vols., Madrid, Gredos, 2ª reimpr. da 1ª ed, 1987 [1980].

DDGM = Ernesto X. González Seoane (coord.), *Dicionario de dicionarios do galego medieval. Corpus lexicográfico medieval da lingua galega*, Seminario de Lingüística Informática-Grupo TALG/Instituto da Lingua Galega. Procesamento informático e versión para web de Xavier Gómez Guinovart, 2006–2012 (http://sli.uvigo.es/DDGM/ [17-10-2012]).

DEA = Manuel Seco, Olimpia Andrés & Gabino Ramos, *Diccionario del español actual*, 2 vols., Madrid, Aguilar, 1999.

DRAE = *Diccionario de la Real Academia Española*, 1999 (http://www.rae.es/rae.html [15-10-2012]).

DRAG 2012 = Real Academia Galega, *Dicionario da Real Academia Galega* (http://www.realacademiagalega.org/dicionario [15-10-2012]).

Ernout, Meillet 1994 [1932⁴] = Alfred Ernout, Meillet Antoine, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck, retirage de la 4è. édition (1932) augmentée d'additions et de corrections nouvelles par Jacques André.

FEW = Walter von Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch: eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes*, 25 vols., Leipzig/Bonn/Bâle, Schroeder/Klopp/Teubner/Helbing & Lichtenhahn/Zbinden, 1922–2002.

Gaffiot 1934 = Félix Gaffiot, *Dictionnaire latin-français*, Paris, Hachette (http://www.lexilogos.com/latin/gaffiot.php).

García Arias 2000 = Xosé Lluis García Arias, *Propuestes etimolóxiques (1975–2000)*, Uviéu, Academia de la Llingua Asturiana.

García de Diego 1989 [1954] = Vicente García de Diego, *Diccionario etimológico español e hispánico*, Madrid, Espasa-Calpe, 3ª ed. aum.

González García 2008 = Elvira González García, *Motivación y creación léxica en las hablas populares*, Tesis de doctorado dir. por Manuel Alvar Ezquerra, Madrid, Universidad Complutense (http://eprints.ucm.es/8180/ [10-10-2012]).

Houaiss 2001 = Antônio Houaiss, *Dicionário Houaiss da língua portuguesa*, Rio de Janeiro, Objetiva.

Machado 2003 = José Pedro Machado, *Dicionário etimológico da língua portuguesa con a mais antiga documentação escrita e conhecida de muitos dos vocábulos estudados*, Lisboa, Livros Horizonte.

Moliner 2007 [1966] = María Moliner, *Diccionario de uso del español*, 2 vols., Madrid, Gredos (http://www.diclib.com [15-10-2012]).

NTLLE = Real Academia Española, *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española* (http://ntlle.rae.es/ntlle [17-01-2013]).

REW = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 7ªed., 2009 [1911–1920] (http://archive.org/details/ romanischesetymo00 meyeuoft [17-10-2012]).

TILG = Antón Santamarina Fernández (dir.), *Tesouro informatizado da lingua galega*, Santiago de Compostela, Instituto da Lingua Galega, 1986– (http://www.ti.usc.es/TILG [17-10-2012]).

TMILG = Xavier Varela Barreiro (dir.), *Tesouro medieval informatizado da lingua galega*, Santiago de Compostela, Instituto da Lingua Galega, 2004– (http://ilg.usc.es/tmilg [17-10-2012]).

http://www.barrabes.com/eltiempo/termino.asp?CodFen=38.

Scanned with OKEN Scanner

REGARDING THE 'CALMUZOS' AND 'BOCHORNOS' : TERMS IN GALICIAN AND SPANISH

This paper consists of an onomasiological, etymological and historical as well as dialectological study of some terms used in Spanish and Galician to express the concept of "suffocating heat". It will focus in a specific sort of "suffocating heat" as it is used in in the oral and literary levels as well as in the technical register relating to the field of meteorology. We will specifically analyze the names *bochorno* and *vulturno*, in Galician and in Spanish, and *calmazo*, *calmizo*, *calmuzo* in Galician, as well as *recalmo*, *recalmón* and *requeimón.* We will also examine other Iberorromance solutions, like the ones from Asturian, Aragonese and Portuguese.

Keywords : *vocabulary*, *meteorology*, *Iberorromance*, *Galician*, *Spanish.*

Scanned with OKEN Scanner

ATLAS LINGÜÍSTICO GALEGO

MAPA 40a

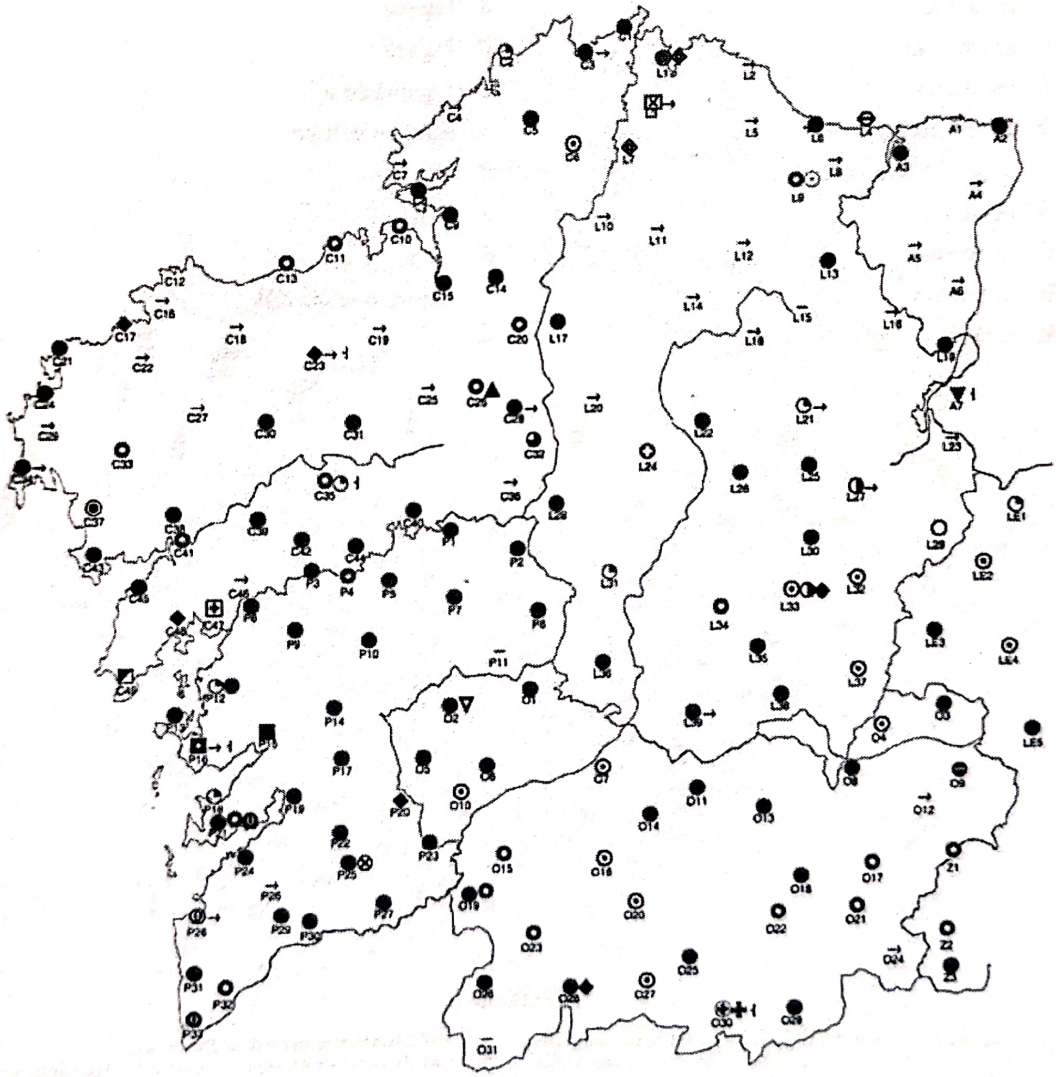

Scanned with OKEN Scanner

MAPA 40
Bochorno, calmuz

- bochorno
- tempo bochornoso
- bochornar
- abochornar
- bichorno
- tempo bichornoso
- bichornar
- abichornar
- bachorno
- tempo bachornoso
- tempo abachornado
- bechorno
- becharno
- buchorno
- bichorro
- chorro
- chorrazo
- cachorro
- machorro
- machorno
- mochorno
- fogaxa
- fogaxe
- foguina de sol
- estar de voltura
- alfa
- bofa
- ouva
- → *véxase o mapa 40b*
- – s/r

NOTAS

1. Mapa elaborado a partir dos datos da pregunta 613 'tempo bochornoso, bochorno, calmuzo' do *cuest.* do *ALGa*. Cómpre ter en conta que a forma *bochorno* e as súas variantes son castelanismos.
2. Para a realización fonética do <e> de *tempo* véx. *ALGa* IV, mapa 36.
3. Rexistrouse *boch*['ɔ]*rno* en C.9, L.30, O.13, O.14 e O.19; *bich*['ɔ]*rno* en C.20 e O.19; *tempo bichorno* en C.10; *b*[æ]*chorno* en O.4; *tar bochornoso* en C.35; *fo*[h]*axa* en C.26; *fo*[h]*lina de sol* en O.2.
4. En C.23 rexistrouse *chorro de sol non saudable*.
5. En C.35 *bichorno* é forma propia das xeracións máis vellas; tamén rexistrou *abofar*, que se di cando se afoga coa calor.
6. En O.30 tamén se rexistrou *calor que abachornoa*.
7. En P.16 *mochorno* é máis frecuente (véx. o mapa 40b).
8. En A.7 tamén se rexistrou *canígulas*, propias do mes de agosto.

Scanned with OKEN Scanner

ATLAS LINGÜÍSTICO GALEGO

MAPA 40b

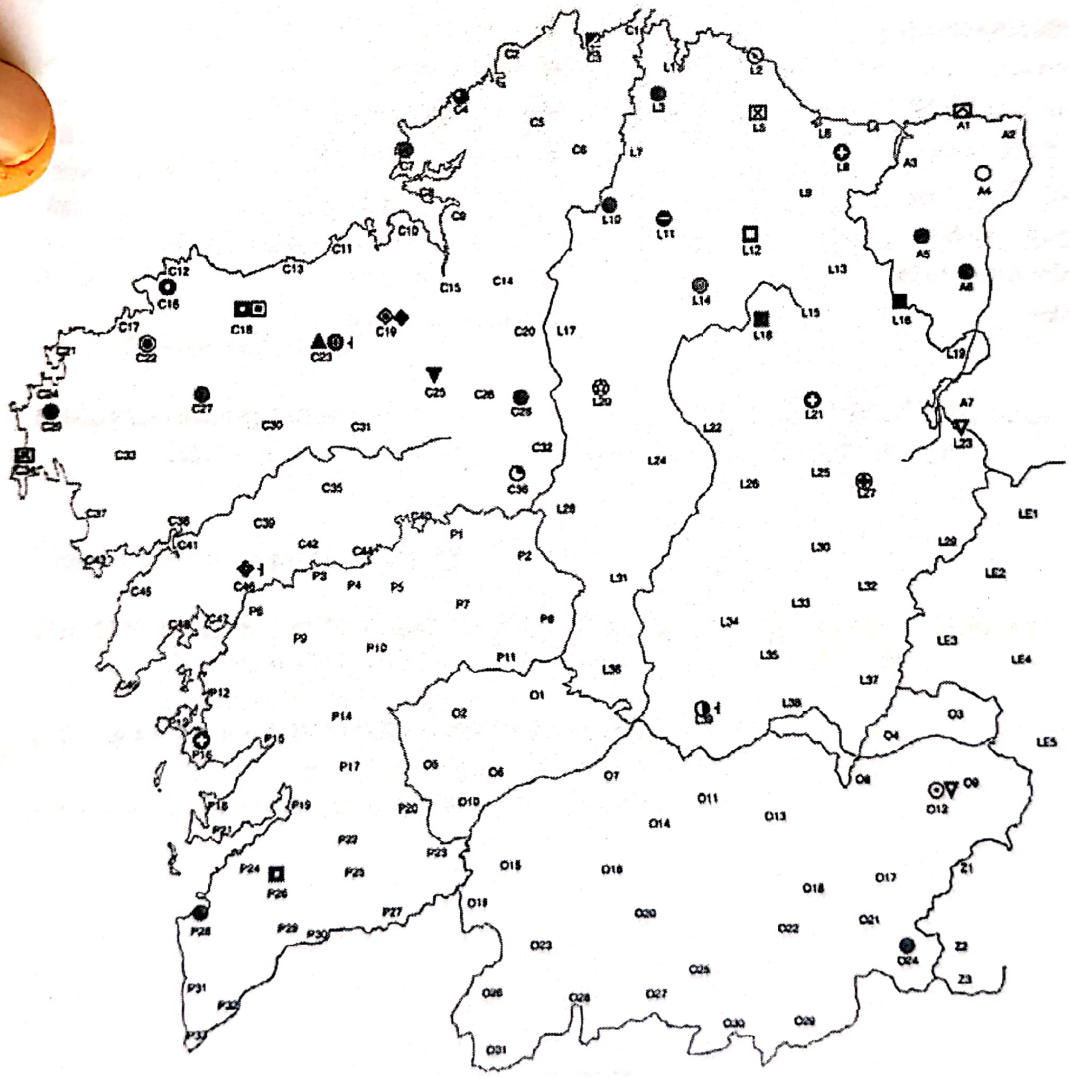

Scanned with OKEN Scanner

MAPA 40b
Bochorno, calmuzo

- ▲ calmuzo
- ▼ calmucio
- ▽ c['ɛ]io encalmado
- ◎ pesadez
- ● tempo pesado
- ⊙ c['ɛ]io pesado
- ○ atm['ɔ]sfera pesada
- ◩ tronada
- ■ tempo atronado
- ▣ s['ɔ]l de tronada
- ◘ calor de tronada
- ⛆ calor de torbón
- ◻ calor entrem['ɔ]rta
- ☒ calor
- ⊕ sofoco
- ✪ tempo sofocante
- ◆ tempo amaiolado
- ❖ tempo amaiado
- ❖ tempo de ma['jɔ]la
- ⓿ tempo matón
- ⛔ tempo ch['ɔ]co
- ✪ tempo momo
- ◉ tempo pasmón
- ◕ tempo pachorrento
- ◔ tempo cansado
- ◑ día galvaneiro
- ⊙ día escuro
- ✡ chaparrón de sol

NOTAS

1. Mapa elaborado a partir dos datos da pregunta 613 'tempo bochornoso, bochorno, calmuzo' do *cuest. do ALGa*.
2. Para a realización fonética do <e> de *tempo* véx. *ALGa* IV, mapa 36.
3. Rexistrouse c['ɛ]*io encalmao* en O.12; *ta pesada la atm*['ɔ]*sfera* en A.4.
4. En C.23 *calmuzo* é máis frecuente.
5. En C.46 tamén se recolleu *canículas*, propias dos meses de maio e agosto.
6. En L.39 *día galvaneiro* é máis frecuente (véx. o mapa 40a).

Scanned with OKEN Scanner

Publicaţie a Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide" – Filiala Iaşi a Academiei Române –, „Anuar de lingvistică şi istorie literară" continuă revista „Studii şi cercetări ştiinţifice" – Filologie, Iaşi, 1950–1963. În 1964 s-a intitulat „Anuar de filologie". Din 1965 apare cu titlul actual. Între anii 1981 şi 1995 s-au editat două serii paralele, A. Lingvistică şi B. Istorie literară, care, începând cu t. XXXIV–XXXVIII, 1994–1998, au fost reunite într-un volum.

„Anuar de lingvistică şi istorie literară" publică studii de istoria limbii, lexicologie, dialectologie, onomastică, stilistică, istorie literară, teorie şi critică literară, folcloristică. „Anuarul" cuprinde, de asemenea, rubrici de *Note şi documente*, *Critică şi bibliografie* şi o *Cronică* asupra activităţii departamentelor Institutului.

Manuscrisele trimise redacţiei, în două copii, pe o singură faţă, la două rânduri, pe coli format A4, vor fi însoţite de un CD, utilizându-se toate semnele diacritice. Autorii trebuie să folosească softul Word. Un studiu va avea cel puţin 20 000 de semne (inclusiv spaţiile şi notele). Notele vor fi aşezate la subsolul paginii. Rezumatul (împreună cu titlul) şi cuvintele-cheie, în limba engleză, vor fi aşezate după sigle sau bibliografie. Autorii îşi asumă întreaga răspundere pentru conţinutul ştiinţific al textelor şi pentru punctele de vedere prezentate în special în materialele publicate la rubricile *Discuţii*, respectiv *Recenzii şi prezentări de cărţi şi reviste*.

Revista se poate procura contra cost la:

Editura Academiei Române, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, 050711 Bucureşti, România; Tel. 4021-318 81 46, 4021-318 81 06, Fax 4021-318 24 44; e-mail: edacad@ear.ro

Pentru comenzi vă puteţi adresa la:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, Bucureşti, România, Tel/Fax 40-21-610 67 65, 40-21-210 67 87; Tel.: 0311 044 668;
e-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piaţa Presei Libere, nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301–302, sector 1, Bucureşti; Tel.: 4021 314 63 39, fax: 4021 314 63 39

DEREX COM S.R.L., e-mail: derex_com@yahoo.com

Scanned with OKEN Scanner

LUCRĂRI ALE CERCETĂTORILOR ŞI COLABORATORILOR INSTITUTULUI DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”

Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina, vol. III (cu un *Supliment* cuprinzând materialul din punctele cu anchete privitoare la graiurile huţule, din vol. I şi II), de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ şi Luminiţa Botoşineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2007.

Dicţionarul limbii române (DLR), serie nouă, tomul I, partea a 8-a, *Litera E (es – ezredeş)*; redactori responsabili: acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă; redactori: Doina Cobeţ, Rodica Cocîrţă, Eugenia Dima, Maria Deutsch, Corneliu Morariu, Ioan Oprea, Rodica Radu, Mioara Vişoianu, Victoria Zăstroiu; a colaborat la redactare: Gabriela Haja; revizori: Marius-Radu Clim, Elena Dănilă, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Victoria Zăstroiu; corelaţii: Elena Dănilă, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.

Dicţionarul general al literaturii române, vol. VII (Ţ–Z); au colaborat: Şerban Axinte, Lucia Berdan, Nicoleta Borcea, Constanţa Buzatu, Lucia Cireş, Ion H. Ciubotaru, Stănuţa Creţu, Gabriela Drăgoi, Sebastian Drăgulănescu, Victor Durnea, Florin Faifer, Ofelia Ichim, Dan Mănucă, Algeria Simota, Rodica Şuiu, Constantin Teodorovici, Amalia Voicu, Remus Zăstroiu; membri în comisia de coordonare şi revizie: Gabriela Drăgoi, Victor Durnea, Florin Faifer, Dan Mănucă, Remus Zăstroiu, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2009.

IOAN OPREA, CARMEN-GABRIELA PAMFIL, RODICA RADU, VICTORIA ZĂSTROIU, *Dicţionar universal ilustrat al limbii române*, 12 volume, ediţia a patra revăzută şi adăugită, „Jurnalul Naţional”, Bucureşti–Chişinău, Editura Litera, 2010–2011.

STELIAN DUMISTRĂCEL, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, ediţia a doua, cu un *Supliment de analiză din perspectivă pragmatică*, Iaşi , Casa Editorială Demiurg Plus, 2011.

VICTOR DURNEA, *Propuneri de recurs*, Casa Editorială Demiurg, 2011.

DANIELA BUTNARU, *Toponimia bazinului hidrografic al Neamţului*, Iaşi, Editura Alfa, 2011.

ELENA DĂNILĂ, ANDREI DĂNĂILĂ, *Dicţionar ilustrat de cuvinte şi sensuri recente în limba română*, Bucureşti, Editura Litera Internaţional, 2011.

C. STERE, *Publicistica. I (1893–1905)*, text ales şi stabilit, tabel cronologic, note şi comentarii de Victor Durnea, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2012 (apărut 2011).

ALEXANDRU PHILIPPIDE, *Istoria limbii române*, ediţie critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil şi Luminiţa Botoşineanu, Iaşi, Editura Polirom, 2011.

EUGENIU COŞERIU, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediţie nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, versiune românească şi indice de Eugen Munteanu şi Mădălina Ungureanu, cu o prefaţă la ediţia românească de Eugen Munteanu, Bucureşti, Editura Humanitas, 2011.

PETRU CARAMAN, *Conceptul frumuseţii umane reflectat în antroponimie la români şi în sud-estul Europei: prolegomene la studiul numelui personal*, ediţie îngrijită, indice şi bibliografie de Silvia Ciubotaru, introducere de Ion H. Ciubotaru, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2011.

Receptarea Sfintei Scripturi, între filologie, hermeneutică şi traductologie. Lucrările Simpozionului Naţional „Explorări în tradiţia biblică românească şi europeană”, Iaşi, 28–29 octombrie 2010 (editori: coord. Eugen Munteanu, Ioan Florin Florescu, Ana-Maria Gînsac, Maria Moruz, Sabina Savu-Rotenştein, Mădălina Ungureanu), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2011.

ELENA DĂNILĂ, *Probleme de gramatică a limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.

GHEORGHE IVĂNESCU, *Probleme capitale ale vechii române literare*, ediţia a II-a, revăzută, îngrijirea textului, bibliogrfie, indici şi notă asupra ediţiei de Eugen Munteanu şi Lucia-Gabriela Munteanu, postfaţă de Eugen Munteanu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.

MARIUS-RADU CLIM, *Neologismul în lexicografia românească*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.

DOINA COBEŢ, LAURA MANEA, *Dicţionar general de sinonime al limbii române*, Chişinău, „Gunivas”, 2013.

ISSN 1583–7017

Scanned with OKEN Scanner